

चांदोबा

आनेवारी १९६१

50

जयद्रथाचा वध झाल्याबरोबर कृष्ण, अर्जुन व भीम सर्वांनी आनंदाने हंखनाद केला. भीमाने अर्जुनाला, कर्णाने त्याचा कसा अपमान केला होता हे सांगितले. ते ऐकून अर्जुनाला फार राग आला. तो कर्णाबद्दल येऊन म्हणाला—“दुष्टा ! तू माझ्या भोवत्या भावाचा अपमान केलास, त्याबद्दल पहा, तुझ्या डोक्यादेखत मला मुलगा वृषसेन आला मी यमसदनास पाठवितो.”

ते ऐकून कौरव सैन्यांत हाहाकार उठून गेला. नियमाप्रमाणे सूर्यास्तानंतर युद्ध बंद व्हायला पाहिजे होतं. पण युद्ध चालू राहिलं. कारण जयद्रथाचा वध झाल्याने दुर्योधनाला अपार दुःख वाटत होतं. याशिवाय दुर्योधनाचे एकहीस भाऊ त्या दिवशीच्या युद्धांत मारले गेले. ते दुःख इतकं अनावर होतं की पांडवांचे काही तरी मोठे नुकसान

केल्याशिवाय त्याच्या चिंताला शांति मिळणं शक्य नव्हतं. तो द्रोणाकडे गेला म्हणाला—“आचार्य ! मीमाचार्यांचा वध करणारा तो शिखंडी मुद्दा अर्जुन जिपत आहे. माझ्या भयंकरावर जे जे अतिस्थी, महारथी व युद्धांत माझ्या मदतीला घातून आले ते एका मागून एक कमी होत आहेत. पण तुमचे अर्जुनावरचे प्रेम ओढे देखील कमी झालेलं दिसत नाही. शत्रु कोण व मित्र कोण याचा नीट विचार केल्याशिवाय मी या युद्धांत उडी घेतली त्याची फळे मला भोगावी लागत आहेत.”

द्रोण म्हणाला—“दुर्योधना ! मी तुला कितीदां ही गोष्ट सांगितली आहे की अर्जुनाला जिंकणे म्हणजे थळा नव्हे. मी एक दक्षिण द्राक्ष्य आहे म्हणून मी तुझ्या अंतर्गत निरपराध पांडवांच्या विरुद्ध शस्त्र

उचलले. त्या जयद्रथाने जे शस्त्र केले त्याची फळे त्याला भोगावी लागणारच. त्याचं रक्षण तुझ्या किंवा माझ्या हातून का होणारं होतं. मी आपल्या शक्तीची पराकाष्ठा करून पाहिली. पण अर्जुनाला अडवून प्रणें मला अक्षय झाले नाही आणि तुम्ही सर्व एकाहून एक आत्मग महारथी होतांच ! तुम्ही तरी पहात फते उभे राहिलांत !”

दुर्योधन आपलं रागाने म्हणाला—“आचार्य ! तुम्ही जाणून घ्याऊन अर्जुनाला पुढे येऊ दिलेंत. म्हणूनच सिंधुराज जयद्रथाचा आत वध झाला. तुम्ही म्हणालांत म्हणून मी जयद्रथाला पाठीशी घातला आणि त्याला परीं आऊ दिले नाही. त्याचा हा मला परिणाम !”

कर्ण म्हणाला—“दुर्योधना ! उगाच आचार्यांना दोष देण्यांत काय अर्थ आहे ! फक्त तेच दोषी आहेत का ! या वधाची जबाबदारी त्यांच्या बरोबर आपणांवर देखील आहे !”

धनद्राट अंधकार पडला. कोल्हांची कोल्हेकुई आरंभ झाली. धुवधें व बटवाघलें किल्ल्याच्या मारून इतं व खिदळू लागली. पण दोन्ही सैन्ये आपापल्या शिविरांत

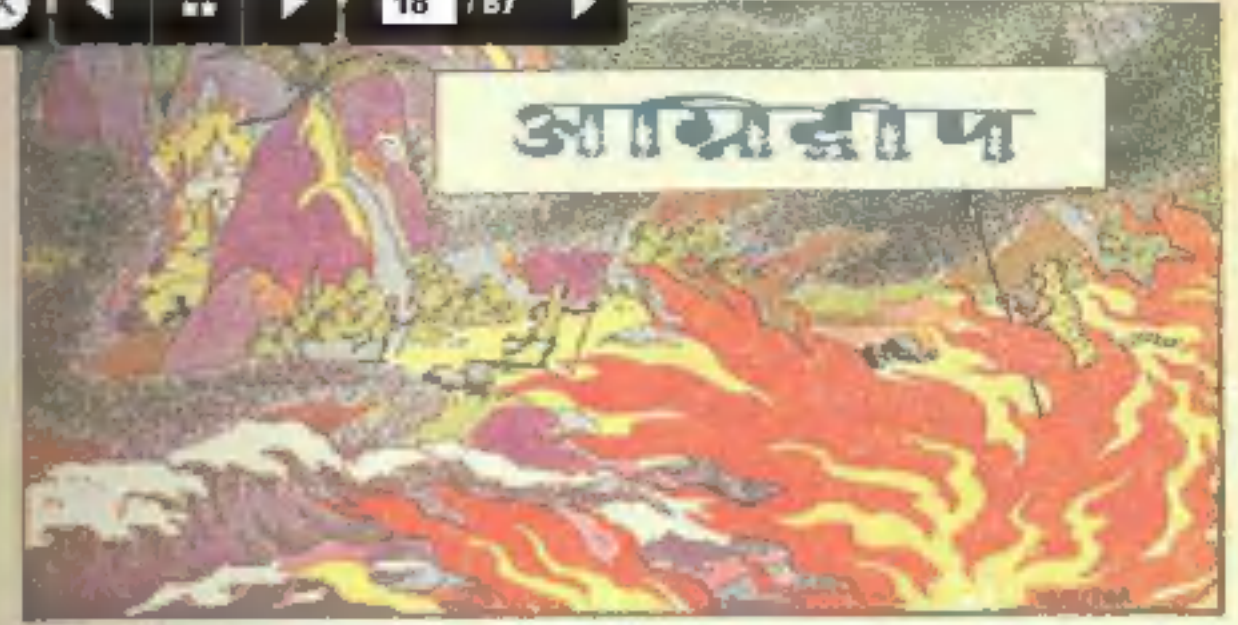
परतलीं नव्हतीं. दुर्योधन पांडवांच्या सैन्यांत शिरला आणि असावध लोकांचा वध करू लागला.

दुर्योधनाने युद्ध सुरू केल्यावर द्रोणाचार्यांना निग्रमविरुद्ध त्या काळोरुया राजीच्या युद्धांत माग लागला. त्यांनी केकेय व धृष्टद्युम्नाच्या मुलांचा वध केला. पांडवांना देखील स्वरक्षणार्थ युद्ध करावे लागले. त्यांनी घटोत्कच व त्याचे अनुयायी राक्षस यांना युद्धमूमीवर पाठविले. स्वतः दुर्योधन व कर्ण यांच्यासारख्या योद्ध्यांना देखील राक्षसांच्या सैन्यासमोर माघार घ्यावी लागली.

आग्निदीप

[३]

[या विचित्र गडगडात चित्रसेनाला मोगी, सेनापति घोंघी बोलावून घेऊन गेले. राजवाड्या-
तल्या सर्व कुलपोषी त्या आगलाळीत होण्या, दुःखान्या दिवशी चित्रसेनेचे मोगील तरकेश्वर
महाराज त्याला मेळवण्या आले. त्याची चित्रसेनाला कवच दिले की ऐकडपगवी त्याने
शिरोप लावल्यात. संकीर्ण कळत नये. त्या वेळी ते निघून गेले—गुहे गाथा]

दुःखान्या दिवशी सकाळी चित्रसेने आपल्या आहेत. आपण रक्षण केले तरच आमचा
इडिलाना निरोप देऊन जेव्हा मोग्या- जीव कांचेल." चित्रसेनाची प्रजा म्हणाली.
बरोबर परत आला तेव्हा महालांत पुष्कळ उमाक्षाचे नांव ऐकतांच चित्रसेनाला
लोक जमा झालेले त्याला दिसले. चित्र- प्रथम कापरे भरले. पण त्याने विचार
सेनाला आलेला पाहून त्यांनी लोट्यांगण केला की जहा न्यायचे कारण नाही.
घातले आणि म्हणाले—"महाप्रभो, मी एक राजा आहे. माझ्याकडे राज्य,
कहावे! या जंगलांतला उमाक्ष राक्षस हा त्याचे सैन्य, अधिकारी सर्व काही आहे.
अनुयायी प्रथम आमचा गुरेच पळवून नेत असत राज्यांत शांतता राखणे हा राजाचा धर्म
आतां मनुष्यांना दवळून नेऊ लागले आहे. तटस्थपणा दाखवून भागणार नाही.

एकचटुन बळ फिरून मंथन
सुरासुरांनीं सुर केले।
धन्वन्तरिचें रूप मनोहर
क्षीरसिंधुंतून वर जाले ॥

हातांमध्यें एक मनोहर
स्वर्णकलश पावूनिया।
"अमृत आले! घांवा, छांवा!"
देख म्हणाले थावूनिया ॥

कलश घेऊनी बळ जवरीनें
कळ लागले ओढाताण।
कळ लागले मारामारी
देहाचे भन् चिसरुनि भान ॥

कलश असूताचा दोफ्यावर
नाथुं लागले घेऊनिया।
कळ लागले खूप ओरडा
शिरा खूप भन् ताणूनिया ॥

उड्या मारुनी टाळ्या पिडुनी
खूपदा वारू पिडुनि जणूं
"अमृतघट हा सगळा असुचा"
देवांना लागले म्हणूं ॥

हादरलें जग, दुभंगलें नभ
विभुवन हललें गळक्यानें।
पुढें येऊनी घोर करुन पण
म्हटलें असुरां इंद्राने—

"केले आपण मिळून मंथन
यशस्वि झाला धम अपुळा।
वाडुनि घांटा घेऊं आतां
घेईल जो अपुळा अपुळा!"

"तुमचा घांटा कसळा आतां?
लागा आले अपुली घाट।
घाट वगत वघ पसला आहे
पम तो तुमची वाडुनि ताट!"

त्याने प्रजेला विचारले—“उमाशंकर तुमचीं गुरे व माणसें पळवून नेतो ! हे तुम्हांला कसे कळले.”

तो पक्ष ऐकून सर्व लोकांना आश्चर्य वाटले. प्रजेचे पुढारी पुढे येऊन म्हणाले—“महाराज ! आमच्या पैकीं कित्येकांनीं त्या उमाशंका व त्याच्या अनुयायांना गुरे पळवून नेत असतां स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहिले आहे. हे सरे कीं नाणसांना पळवून नेत असलेला पाहिले नाही. पण नरमशक राक्षसांशिवाय हे कोणाने काम असू शकेल !”

त्यांचे ते उत्तर ऐकून विजयेनाला आश्चर्य वाटले. कांही विचार करून तो आपल्या प्रजेला म्हणाला—“बरे तर, आतां तुम्ही आपापल्या घरी जा. त्या उमाशंका व त्याच्या अनुयायांचा समाचार घेणे माझ्या वर सोपून द्या. त्याच्या कथाचाराना जाळा घालणे माझे कर्तव्य आहे.”

विजयेनाने असे म्हटल्यावर पंतप्रधानाने जवळ आऊन करानांत सांगितले कीं महाराज ! मी त्या उमाशंका राक्षसाविषयी ऐकले आहे. माझे वृत्त त्याला पाहून आले आहेत. तो एक सर्वशर राक्षस आहे.

विजयेन जिना पडत असतां म्हणाला—“असेल मग ! म्हणून आपण तटस्थपट्टाने पहात रहावयाचे का ! त्याने राज्यांत असा भुपाकुल मादलिला असतां, कीकटादि स्वाभिमाना राजा कसा स्वस्थ पसू शकेल ! सेनापति कोठे आहेत !”

ते शब्द ऐकतांच सेनापतीने पुढे येऊन सवून नमस्कार केला आणि म्हणाला—“महाराज !”

“आपल्याकडे किती सैन्य आहे ! या उमाशंका राक्षसाची व त्याच्या अनुयायांची दोन हात कसे शकेल इतके विस्मय त्याला

हिले तेले जाहे कीं नाही !” विजयेनाने विचारले.

सेनापति ते ऐकून म्हणाला. कोरव्या आवाजांत म्हणाला—“महाराज ! तो राक्षस जाहे !” त्याचा तो पावत आवाज ऐकून विजयेनाला थोडे हसू आले. म्हणाला—“सेनापति तुमहीच त्या राक्षसाचे नांव ऐकल्याबरोबर इतके पावसाळ आहांत तर तुमच्या सैनिकांचे काय होईल हे विचारायलाच नको. तरी तो कोठे राहतो एवढे मला सांगा.” विजयेन म्हणाला.

सेनापति, मंत्री व विजयेन जिना बहुत बरे गेले आणि राजवाड्याच्या किल्ल्याच्या एका बाजूच्या बुरुजावर बहुत दूर पश्चिमेकडे बोट दाखवीत म्हणाले—“ते पहा महाराज ! आपले सैन्य, शिबिर उभे करण्यासाठीं जमीन साफ करीत आहेत.”

विजयेनाला कित्येक हजार लोक काम करीत असलेले दिसले. प्रत्येक कुन्दाद, कुदल, पट्टार, कापडे वगैरे हातांत घेऊन जंगल भाग करण्याची सज्जत करीत होते. ते पाहून विजयेनाला पार आनंद झाला. आपल्याकडे राजवाडा, स्वजिना व दरबारच राहें, तर एक मोठे सैन्य देखील आहे. माहीत आहे का !”

त्याने मनांतल्या मनांत त्या शिबिर पुरुषाला नमस्कार केला.

“महाराज ! त्या राक्षसावर स्वारी करण्यापूर्वी आपण मागचा पुढचा थोडा विचार करावा असे माझे मत आहे ! त्या उपर महाराजांची मर्जी !” मंत्री म्हणाला.

“वा सैन्याला त्या राक्षसांचा समाचार स्थापना पाठवावचा माझा विचार नाही. मी स्वतः त्या राक्षसाला नेहून त्याच्याशी बोलणार आहे.” असे म्हणत त्याने विचारले—“तो कोठे राहतो हे तुम्हांला माहीत आहे का !”

“माझ्या गुप्तचरांनी त्याच्या किल्ल्याचा आपकड्यावर ओवाळून टाकायला तयार पत्ता काढला आहे. परंतु महाराज! आपण त्या भाग्यहीन....” बोलत असतां मध्येच सेनापतीची वाचा बंद झाली व त्याच्या अंगाका दरदरून पाप सुटला.

“मी एकदा त्याच्या किल्ल्यांत जात नाही. माझ्या बरोबर कांही सैनिक देखील जातील. तुम्हांला वाटले तर तुम्हीं सुद्धा बरोबर राहणे असे मी म्हणेन.” चित्रसेन म्हणारा.

“महाराज! मीच काय, आपल्या सैन्यातील प्रत्येक सैनिक स्वतःचा प्राण

आपकड्यावर ओवाळून टाकायला तयार आहे.” सेनापति म्हणारा.

कांही वेळात चित्रसेन कांही निवडक सैनिकांना बरोबर घेऊन उमाळाच्या निवासस्थानाकडे निघाला. जे गुप्तचर उमाळाने निवासस्थान पाहून आले होते ते पुढे पुढे चालले होते. ऐन दुपारच्या वेळी रानांत खूप दूर चालत गेल्यावर ते एका डोंगरी ओझाच्या काठी पोचले. तेथेच उमाळ रहात असे.

डोंगरास्तान्या रानांत कांही राक्षस होते. त्यांनी चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांना

येतांना पाहिले व हसू लागले. “ओहो! चेहि असो सारसोच चवदार असतो. तुझे हे लोक किती शहाणे दिसत आहेत. स्वतः पायी चालून येत आहेत. आरण्याला दोन कपडे तर झाले रेशमी दिसत आहेत. तुं तीन दिवसांपुरेसा तरी आहार मेहनत राजा आहेत वाटते, या लोकांचा!” केव्हाशिवाय निळवार आहे!” राक्षस आपसांत बोलत होते.

चित्रसेन जवळ येऊन त्या राक्षसांना ओरडून म्हणाला तुम्ही आपल्या राजाला जाऊन सांगा. मी येत आहे. माझे नांव चित्रसेन आहे!”

ते ऐकून राक्षस जमतच जोरजोराने हसू लागले. म्हणाले—

“ओहो! चेहि असो सारसोच चवदार असतो. तुझे हांस काय जास्त चवदार आहे होय? तुझे कपडे तर झाले रेशमी दिसत आहेत. तुं राजा आहेत वाटते, या लोकांचा!”

“होय मी राजा आहे! महाराज चित्रसेन माझे नांव आहे. या रानांत दहा कोस अंतरावर जो एक राजवाडा आहे तो तुम्हांला माहीतच असेल.” चित्रसेनाने वर-डावून विचारले.

त्या राजवाड्याचे नांव ऐकतांच राक्षस ते ऐकून राक्षस जमतच जोरजोराने हसू लागले. म्हणाले—

एकाच दगडाचे दोन्ही सुद्ध करून तो कित्या सर करणे मनुष्याच्या काय, राक्षसांना देखील अशक्य होते. असा तो एक अजिंक्य किल्ला होता.

चित्रसेन किल्ल्यांत शिरला. दुरून उभास राक्षसाने त्याला आंत येतांना पाहिले व मोठमोठ्याने हसू लागला. तो आपल्या घरासमोरच्या एका पायरीवर येऊन बसला होता.

“चित्रसेन ! तू तो मोठा मुलगा कोठे आहे ! तू कवूरु केले होतेंस ना की तू येऊन येशील म्हणून ?” असे विचारीत चित्रसेनाने सर्व सैनिकांकडे लक्षपूर्वक पाहिले.

“उमाशा ! तुला वेड तर नाही लागले ! अरे ! नी तुला नाही पर्याच तर वचन दिले होते. या अवस्थेत अठरा वर्षे निवून गेली असतील असे वाटले तुला !” चित्रसेनाने धोडपणाने प्रश्न केला.

चित्रसेनाचे ते वाक्य ऐकून उमाश जास्तच जोराने हसला. म्हणाला—“राक्षसाची बुद्धि ठिकाणावर असतांना त्याला कोणी वेडा म्हटले आणि समज त्याला नव्हत. मुख्य द्वार पूर्वेकडे होते. सर्व खरोखरचेच वेड लागले तर माणसांची जात

या पृथ्वीवर उरेल तरी का ! आतां मी वेडा की तू ! सांग !”

“महा सर्व माणसांच्या जातीच्या वतीने कोळण्याचा अविकार नाही, मी आपल्या राज्याच्या प्रजेच्या वतीने खास विचार करतो. माझ्या राज्यांतली प्रजा मात्र रोज कमी होऊ लागली आहे.” चित्रसेन म्हणाला.

“तुझे राज्य !” विचारीत उमाशाने आश्चर्य प्रगट केले व स्थित करून म्हणाला—“होय ! उमाशाचे सारे जंगल आतां तुझेच झाले आहे नाही का ! नर्मदा नदीच्या काठचे भक्कगिरीचे राज्य सोडून सर्व राज्य या उमाशाचेच आहे.”

“या रानांतील खेडे गांवांत राहणाऱ्या लोकांचा संसार तुझ्या अनुयायांना चालविला आहे. त्यांचीं गुरे घालविली आहेत. मुलां-वाळांना लहान थोर माणसांना ते धरून नेत आहेत. हे सर्व तू दिलेल्या वचनाच्या विरुद्ध आहे. चित्रसेनाने धोडपणाने दंडावून विचारले.

चित्रसेनाचा तो धोडपणा पाहून उमाश देखील चकित झाला. त्याचे शब्द लोडां-तल्या तोंडांत राहून गेले. समोरच्या

दगडाकडे दाखवीत तो म्हणाला—

“सर्वे एकेका दगडावर बसा.” नंतर चित्रसेनाकडे वळून म्हणाला—“चित्रसेन ! तू चुकतो आहेस. तुरुषा राज्यांतल्या प्रजेवर अत्याचार करणारे माझे अनुयायी किंवा मी नाही. त्याची जबाबदारी माझ्यावर नाही.”

“म्हणजे तुझे म्हणजे असे आहे घाटसे की सर्व अत्याचाराला जबाबदार तूसरा कोणी आहे !” चित्रसेनाने विचारले.

“नाझे असे म्हणजे नाही की माझ्या अनुयायांनी कधीच कोणाला उचलून आणले

नसेल. सणावारी दोघां तिघांना उचलून आणलें असेल कदाचित. परंतु खेडेगर्बे उध्वस्त करणारा कोणी दुसराच असला पाहिजे." उमाक्ष बोलतां बोलतां थांबला. चित्रसेनाकडे पहात घोड्या वेळाने स्थाने विचारलें— "चित्रसेन! तू अग्निद्वीपाचे नांव ऐकलें आहेस ना?"

"अग्निद्वीप! या नांवाचे द्वीप आहे हे मी कधी ऐकलें नाही." चित्रसेन आश्चर्य करीत म्हणाला.

"जरें तर आज तू व तुझे हे अनुयायी येथें रहा. मी आज रात्री तुम्हांला ते क्रूर लोक कोण हें दाखवितो. ते अग्निद्वीपांत राहतात. राक्षसांसमोर ते कांही करूं शकत नाहीत. परंतु ते एक तऱ्हेच्या मयंकर जनावरांवर वसून येतात. त्या जनावरांना पाहिलें की आम्हां राक्षसांना मुद्दां घडकी भरते. त्या जना-

वरांना पंख आहेत. ते आकाशांत उडतात. म्हणून त्यांना जनावरें म्हणण्यापेक्षा पक्षी म्हणले तर जास्त परोक्ष होईल. त्या विचित्र पक्ष्यांच्या पाठीवर वसून येणाऱ्या लोकांपैकी फक्त एकालाच आम्हां आज पर्यंत पकडूं शकलो. पण तो दुसऱ्याच दिवशीं मेला. कां व कसा हें नाही कळले. त्याचा अस्थिपंजर उरला आहे. पाहिजे तर पहा. मी तुला दाखवितो." उमाक्ष म्हणाला.

"अस्थिपंजरच नव्हे तर मी त्या दुष्ट जातीच्या लोकांनाच पहावें, म्हणतो. त्यांचे ते मयंकर पक्षी कसे काय आहेत हे डोळ्यांनी पहावयाचे आहे मला." चित्रसेन म्हणाला. उमाक्षानें मान हलवून ठीक आहे, दाखवितो असें सुचविलें.

(पुढील गोष्ट पुढील अंकां.)

अपराधाबद्दल बक्षीस

चिकमाफने ही सोडका नाही. ती पुन्हा शाडाजवळ गेली. शव त्यांच्यावर टाकलें आणि निदयशून्य स्मशानाच्या दिशेने चालू लागली. तेव्हा येताळ बोवें लागला— "राजा! तुम्ही निष्ठा पाहिली म्हणजे खरोखर आश्चर्य घाटतें. पैसे देऊन सुद्धा कोणी इतक्या निष्ठेने काम करील असें तला घाटत नाही. रामभद्रासारखी कांही निष्ठावान माणसे देखील ऐम वेळी आपली निष्ठा समाकून वसतात. पण तू म्हणजे तूच आहेस. तुला या एकान्त वेळी कंटाळा वाटूं नये म्हणून मी रामभद्राची गोष्ट सांगतो. ऐक." त्यानें गोष्ट सुरू केली—

"अयोध्या नगरींत रामभद्र नांवाचा एक सत्रिय तरुण रहास असे. जो जमांत एकटा होता. पोटापाण्यासाठी त्याला नोकरी करावी लागते. एकदां त्याला एक नोकरी लागली. ही त्याच्या आयुष्यांतली शेवटचीच नोकरी

ते म्हणत—“अरे, इतकी घाई का ! एवढा वाकसाळा जाऊ दे. इतके दिवस धोर धरलास तसा आणखी कांही दिवस वर. कसे तरी हे तीन महिने निघून गेले म्हणजे मग दुसरा नोकर ठेवून घेऊं.”

बोवटीं रामभद्रानें नोकरी सोडण्याचा विचार रद्दित केला. पण त्याचा शास कर्मी होण्याऐवजी वाढतच गेला. म्हाताऱ्याची सेवाशुश्रूषा करता करता तो स्वतःच इतका काळजाची आजारी पडतो की काय शेका वाई लागली. त्याला पगार चांगला

मिळत होता. पण मिळून काय उपयोग ! त्याच्या जिवाला सुस्त नव्हतें.

म्हणून पुन्हां एक दिवशी रामभद्रानें निघून जायचें ठरविलें. रामभरोसेकडे त्याचे पगाराचे सर्व पैसे तसेच काही डोले. मागा-यला गेलें तर मी निघून चाललों आहे असे म्हाताऱ्याला वाटेक. म्हणून पगार तुम्हां सोडून जावयाचें त्यानें ठरविलें. इतका तो कंटाळला होता.

परंतु त्याच दिवशीं दुपारी म्हाताऱ्यानें गांवच्या पारखीला बोलावून त्याच्या हातांत एक मोठा कागद दिला. ते त्याचें मृत्युपत्र

होतें. त्याची जी मिळकत त्यानें कोणाच्या तरी नांवें लिहून ठेवली होती.

रामभद्राला जेव्हां मृत्युपत्राची गोष्ट कळली तेव्हां म्हातारा आतां जाणार. फार दिवस त्रास सोसावा लागणार नाही. गेले तसे आणखी कांही दिवस असेच चालवावे असा त्यानें विचार केला. वर निघून गेलों तर होक काय म्हणतील !

असेच कांही दिवस कोटले. म्हाताऱ्याचा आजार काळ्या चालला. त्यायरोबर त्याचा तापटपणा देखील वाढत होता. त्याला दिवसभर काम असेच राहणार म्हाताऱ्याची

सेवा करावी लागे. त्याचा दोळा लागू लागला की तेवढ्यांत म्हातारा त्याला हाक मारी—“अरे, फेंगू लागलाम वाटतें ! ऊठ औषध दे ! पाणी दे !”

एकदां रात्री म्हाताऱ्यानें कितीदां तरी हांका मारल्या असतील. पण रामभद्राची झोप मोडली नाही. म्हातारा इतका तापला की त्यानें मागेपुढें कांही पाहिलें नाही आणि हाताला ताकश लागला तोच उचलून रामभद्राला मिरकावून मारला.

रामभद्र दचकून ओरडला. त्याचे सर्व तोंड रक्तचंदाळ झालें होतें. पण त्याचे

त्याला भान नव्हते. त्याला मालकाचे ओरडून रागावणे तेवढे ऐकू आले. डोक्याला जेथे जखम झाली होती तेथे दुखू लागले. म्हणून त्याने हात लावून माहिला तेव्हा त्याला रक्त येत असल्याचे कळले. त्याला म्हातान्याचा इतका राग आला की त्याने म्हातान्याचे तोंड दोन्ही हातांनी दाबून धरले. म्हातारा दोन मिनिटे तडफडला आणि त्याने अंग टाकले आणि झोले फिरविले.

रामभद्र नाचून गेला. केवढा अपराध केला मी ! त्याने जवळ पासच्या लोकांना घांयत जाऊन घोसाडून धाणले. थोड्या-

वेळाने बैलबुवा पण आले. ते म्हणाले— “म्हातारा इतके दिवस जमला हेच आश्चर्य ! रामभद्रने आपल्या सेवेने त्याचे आयुष्य वाढविले होते.”

ते ऐकून रामभद्र खजील झाला. लोकांचा माझ्यावर इतका विश्वास ! आणि मी हे काय केले ! पश्चात्तापाने त्याला रडू कोसळले. लोकांना वाटले की म्हातारा गेल्याचे ॥१॥ दुःख होत आहे. म्हणून लोकांनी त्याचे छांत्वन केले व त्याच्या स्वामीभक्तीची प्रशंसा केली.

दुसऱ्या दिवशी ॥२॥ पाटझांनी गांवा- तल्या सर्व प्रमुखांना बोलावून त्यांच्या समोर

त संस्थानचे दोघेले. म्हातान्या रामभद्रासने सर्व संपत्ति रामभद्राच्या नांवां लिहून ठेवली होती. हे कळल्यावर तर त्याला फारच दुःख वाटू लागले. म्हातान्याने दिलेल्या संपत्तिपैकी एका पैकादेखील हात लावायचा नाही असे त्याने ठरविले. मला म्हातान्याची संपत्ति नको असे जर सांगितले तर सर्व कारण विचारतील. म्हणून संपत्ति घेऊन गोरगरिवांना वांटून टाकावी किंवा धर्मकार्यांत खर्च करून टाकावी असे त्याने मनाशी ठरविले.

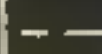
त्याला एवढी मोठी संपत्ति पुकटत मिळाली असे कोणाला वाटले नाही. कारण

गांवातले सर्व लोक म्हणत “हा देवमाणूस आहे ! नाहीतर त्या कूर म्हातान्याची सेवा इतके दिवस कोणी केली असती का ! राक्षस होता राक्षस ! रामभद्र म्हणूनच इतके दिवस टिकून राहिला. दुसरा कोणी राहिला असता का !” सर्व रामभद्रान्या सांशकपणाची वाखाणणी करीत होते.

इतर लोक रामभद्रांसेही निंदा करीत असत. मला रामभद्र मात्र त्याची प्रशंसाच करीत असे. म्हणे—“खडक फोडूनच पाण्याचा झरा बाहेर आढात येतो. म्हातान्याचे हृदय तसेच होते.”

हनुड्डू रामभद्राच्या मनांत बदल होऊ लागला. त्याने दानधर्म कमी केला. पैसा वांचवू लागला. त्याने कडून घेतले आणि आपल्या संसार वाटला. तो संसारांत इतका रमला की त्याने केलेले सर्व निधव तो पार विसरून गेला.

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून विचारले "राजा, जो रामभद्र आपल्या पापकर्मा-बद्दल इतका पश्चात्ताप करीत होता त्याचा विचार असा एकदा ~~का~~ बदलला. आपण करीत आहात ते बरोबर आहे असे त्याला वाटू लागले होते काय? किंवा मोहाला पळी पडून त्याचे मन अगदी थंडगार होऊन गेले होते? ~~आ~~ पश्चाची उत्तरे माहीत असून ~~ही~~ दिली नाहीत तर तुला परिणाम माहीतच आहे. तुझे डोळे तुझ्याच पायांवर शंबर लटकले होऊन आदलेले.

विक्रमचक्र म्हणाला—“रामभद्राने विचार पूर्वेक रामभरोसेचा बंध केला नव्हता. त्याचा स्वतःच्या बुद्धीवर बंध राहिला नव्हता. म्हणून त्याच्या हातून अगदी अनपेक्षितपणे न्हाताऱ्याचा जीव गेला. रामभद्राला मात्र वाटत होते की ~~त्याच्या~~ हातून न्हाताऱ्याचा खून ~~त्याच्या~~ म्हणून केलेल्या अपराधाबद्दल ~~त्याच्या~~ पश्चात्ताप वाटणे अगदी साहजिक होते. परंतु स्वतःच्या निर्णयापेक्षा जगाचा निर्णयच जाला म्हत्वाचा असतो. जगाने त्याला निर्दोष मानले होते. म्हणून त्याच्या मनाला शांतिलेखन झाला आणि तो सामान्य माणसासारखा न्हाताऱ्याच्या भनाचा उपयोग करू लागला.

रामाचे मोन भंग होताच वेताळ नाईसा झाला आणि झाडावर वाऊन लटकू लागला. (कल्पित)

सिंहल देशाचा राजा विक्रमबहादुर ~~का~~ रत्नावली नांवाची एकुलती एक मुलगी होती. वत्सदेशाचा राजा उदयन याचा मंत्री योगंधराय ~~का~~ एका सिंह योग्या-कडून असे फळले की तिचा पति एक चक्रवर्ति राजा होईल. ~~त्याच्या~~ चक्रवर्ति व्हावा असे योगंधरायाला वाटले. म्हणून त्याने सिंहल देशाचा राजा विक्रमबहादुर याकडे इत पाठवून राजकन्या रत्नावलीला आपल्या राजाच्या कर्ताने मागणी वातली. परंतु उदयन महाराजांची पहली राणी वासव-दत्ता ही विक्रमबहादुरची पुतणी होती. आपल्या मुलीला पुतणीची सवत करून घरांत मांडणे लावणे त्याला पसंत नव्हते म्हणून त्याने योगंधरायाला नकार दिला.

परंतु सिंहल देशांत काही दिवसांनी अशी बातमी आली की वत्सवंदाचा लावणक

येथे अग्निहोत्रांत पडून मरण पावली. म्हणून सिंहल देशाचा राजा उदयन महाराजांशी रत्नावलीच्या विवाहास कबूल झाला. त्याने आपल्या मुलीला वसुभूति नांवाचा मंत्री व योगंधरायने पाठविलेला इत याच्या बरोबर कौशांबीला पाठवून दिले.

एका जहाजांत प्रवास करीत असता एक मोठे वादळ आले आणि त्यांत एका खडपावर आपडून त्यांच्या जहाजाचे तुकडे तुकडे झाले. सृदैवाने रत्नावलीला जहाजाची फळी मिळाली व त्याच नंगत तिने आपला जीव वांचविला. कौशांबीचा एक व्यापारी त्या वाजूने जात असता त्याने रत्नावलीला त्या स्थितीत वांचविले आणि योगंधराय याच्याकडे तिला नेऊन पोचविले.

योगंधरायाला ही तरुणी रत्नावलीच आहे हे कळल्यावर फार आनंद झाला. त्याने रत्नावली

इतर परिचारिकाबरोबर सागरिकापण तेथे आली. तिने स्वयं लावण्या पाहून राणीला भय वाटू लागले. म्हणून चातुर्याने तिला दूर पाठवावयाचे ठरवून वासवदत्ता तिला म्हणाली- "ते पहा, तू या पोपटाचा पिंजरा घेऊन जा. काचनमाला पूजाद्रव्य देण्यासाठी येथे राहोस."

सागरिकेने पूर्वी कधी मन्मथपूजा पाहिलेली नव्हती. तिला तो उत्सव पाहण्याची फार आवड होती. पण राणीची आज्ञा झाल्याने तिला जावे लागले. तरी फुलें तोंडण्याचे कारण काढून ती दृष्टि आड उभी राहली. तिने मन्मथपूजा पाहण्याचे आपल्या मनाशी ठरवून टाकले होते.

ती फुलें तोंडीत असतां त्याच बाजूने महाराज उदयन वसंतकावरोवर आले. वासवदत्तेने मन्मथ पूजा समाप्त करून पतीची पूजा सुरू केली होती. फुलें तोंडून आल्यावर सागरिका एका सुडपा आड उभी राहून ती पूजा पाहू लागली.

उदयन महाराजांचे सौंदर्य पाहून ती मुल्य झाली. तिला वाटले की या देशांत स्वतः मन्मथन पूजेच्या वेळी इतर राहून पूजेचा स्वीकार करतो. तिचे मन उदयन महाराजांनी

हिरावून घेतले होते. तिने मुद्दां मन्मथाची पूजा करण्याचे ठरविले.

ती एका बाजूला गेली. एका चित्र-पटावर उदयन महाराजांचे चित्र मन्मथ समजून काढू लागली. इतक्यांत सुसंगति नांवाची एक दासी पोपटाचा पिंजरा घेऊन तेथे आली. सागरिकाने ते चित्र लपविण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला परंतु त्याचा काही उपयोग झाला नाही.

सुसंगतीने उदयनचे चित्र ओळखले होते. तरी तिने तिला विचारले- "सागरिका हे कोणाचे चित्र?"

"मन्मथाचे!" सागरिका म्हणाली.

"तर काळ बाजूला रतीला उभे केल्या-शिवाय हे चित्र पूर्ण होणार नाही." सुसंगति थडसे म्हणाली. असे सांगून तिने उदयनच्या बाजूला सागरिकेचे चित्र काढले.

"हे काय तू माझे चित्र काढते आहेस?" सागरिकेने विचारले.

"तू मन्मथाचे चित्र काढलेस. मी रतीचे काढले. यात काय चुकले." असे म्हणून ती खटखटां देते लागली.

तुनंत नि निरुक्त विधायातली मल्ली होती. म्हणून तिने वडलेही सर्व गोष्ट तिला सांगितली

न महाराजांचेर तिचे मन बसले आहे. देखील सांगून टाकले. इतक्यांत ओरडा झाला की माकड सांगवळी सोडून पळाले. त्या दोघांना वाटले की माकड त्यांच्याकडेच येत आहे. म्हणून त्या पळून गेल्या आणि एका जडोद्याच्या जागी येऊन उभ्या राहिल्या. या गडबडीत पोपट पिंजऱ्यांतून उडाला. दोघी त्याला घोषायला म्हणून निघाल्या.

त्याच वेळी राजा उदयन वसंतकावरोवर त्या बाजूला आले. त्यांच्या वाटेवरच तो पोपट शाळावर बसून, त्याने त्या दोघींचे जे बोळणे ऐकले होते ते, बोलत होता. राजाला

त्याचे वेलुणे ऐकून अर्धातन कुतूहल वाटले. त्याच्या बोलण्यावरून महाराजांना एवढे काळले की कोण्या सुंदरीने आपल्या पिथकराचे चित्र फाटले आहे. तिच्या सखीने विचारले की तो कोण ? तर ती म्हणाली "सन्मथ !". त्यानंतर विचारणाऱ्या सखीने आपल्या सखीचे चित्र तिच्या पिथकराजवळ काढले आणि म्हणाली—"ही रति !". हे ऐकून वसंतकाने आनंदाने टाळी वाजविली. त्यावेळी घाबरेल पोपट उडून गेला.

वसंतकाने पोपटाला उडविले नसतं तर तो आणली काय काय बोलला असना

कोणता ठाऊक ! असा विचार करत राजाने कदलीखुरात पोवत देवा अर्धातनेचे स्मरण घेताच जिव पावले. अजब एका अवकाश सुंदरीचे चित्र पाहून राजाने तिच्या सोदयांची खूपखूप वाखाणणी केली.

या अवघात सागरिका व सुसंगति परत कदलीखुराकडे आल्या. त्यांनी आहून राजाचे बोलणे ऐकले.

"रति-मगधाचे चित्र पहा महा-राजाच्या हात आहे. जाऊन घे ना आतां !". सुसंगति सागरिकेला विदवीत म्हणाली. परंतु सागरिका राजासमोर आसला थांबली.

म्हणून सुसंगतीने पुढे जाऊन राजाजवळ ने चित्र मागितले. राजाने चित्र देण्याचे नाकारले. नेहा गालांत हासत सुसंगति म्हणाली—"मी सर्व एकले आहे. मला सर्व चकते. चित्र दिले नाही तर राणी माहेराकडे जाऊन सर्व सांगून टाकीन."

"तू रामावलीस होय ! मी थडेन देकार नाही खरे म्हटले होते. ही घे मोठ्यांची-माज तुला वक्षीस !". म्हणाला.

"मी तरी फट्टे मीति दाखविली होती. मला नको ही मोठ्यांची माळ. खरा राम

तिचा वायला पाहिले ती सागरिका पहा वाजला उठून बसला आहे. तिचा चा जे वक्षीस घ्यावे जसेल ते." सुसंगती म्हणाली.

"कूटे आहे ती / कूटे आहे !" विचारीत राजा सागरिका टोती तिकडे गेला. तिचा हात आपल्या हातांत घेउन प्रेमाचे दोन शेंकडे दत्तकान राणी दासवत्ता आपली सखी तिच्या भरोबर तेथे आली. सागरिका आणि सुसंगति त्या आर्धाच तेथून निघून गेल्या होत्या.

हुंदवाने त्या चित्रावर राणीची नजर गेली. त्यांत महाराजांवरोबर सागरिकेचे चित्र पाहून राणीच्या तळपासाची आम मस्तकापर्यंत गेली, तिने महाराजांना विचारले-- आपल्या शेजारच्या रमणीचे चित्र कोणी काढले ?" राजाने खरी गोष्ट उघडून उतर दिले "मीच स्वतःच्या स्मरणाने हे चित्र रेखाटले आहे."

परंतु राजाच्या बोलण्यावर राणीचा विश्वास नाही. रामानेच तेथून निघून गेली. राजाजवळ काय वस्तू देखील

मोळकी नाही. त्यानंतर तिने सगळा राम सागरिकेवर काढला. तिच्यावर कडक नजर ठेवण्यांत आली. तिच्या हालचालीवर बंधने घालण्यांत आली. राजाला सागरिकेची भेट न झाल्यामुळे काही सुचोना. वसंतकानें राजा व सागरिकेची भेट व्हावी म्हणून एक उपाय योजला. त्यानें राणीचीं वस्त्रे नेसवून सागरिकेला माथवीलता मंडपांत घेऊन यायला सुसंगतीला सांगितले.

ही गोष्ट एका दासीकडून वासवदत्तेला पण कळली. तिनें जे ऐकलें होतें तें त्वरेन कोणाला कळली नाही. परंतु सागरिकेनें

माथवी लतामंडपाजवळ जाऊन उभी राहिली. परंतु कळलेंच वसल्यामुळे तिलाच सागरिका समजून राजा तिच्याशीं येऊला. तें ऐकून राणीला खूप राग आला. "मी सागरिका वाटव्ये होय महाराजांना!" वासवदत्तेनें विचारलें.

राजाचे तोंड उघडलें. तो राणीची माफी मागू लागला. परंतु चुकीची दुस्मिती होणें गरजेचें होतें. म्हणून राणी एक शब्द देखील बोलण्याशिवाय तेथून निघून गेली. तितक्यांत सागरिका वासवदत्तेची वस्त्रे परिधान करून आली. तिला पाहून राजाच्या आनंदाला बारावार राहिला नाही.

इकडे राणीला राजावर कोप केल्याबद्दल तोंड काढत वाटलें. राजाला दुसऱ्या दिवशीं असेल असें समजून ती माफी मागण्यासाठीं परत आली. पण राजाला सागरिकेबरोबर घेऊन येण्यावर तिला पाहून ती दचकून मागे मरकली.

आता सागरिकेला होण्याआड केल्याशिवाय उपाय नाही असा मनाचा निर्धार करून राणीनें सागरिकेला अंतःपुरांतल्या एका खोलीत बंद करून ठेविलें. ही गोष्ट कोणाला कळली नाही. परंतु सागरिकेनें

भावी संकटाची कल्पना घेतांच आयला रत्नहार घुसंगतीला देऊन तो कोणातरी ब्राह्मणाचा दान सांगितले. तिनें तो वसंतकाला नेऊन दिला.

भजाला सागरिकेचा विरह असला शाळा होता. त्यात वसंतकाच्या गळ्यात तिचा रत्नहार पाहून त्याचे दुःख वाढलें.

इतक्यांत असें कळलें की वासवदत्तेचें माहेरगांव उज्जयिनी येथील कोणी जादुगार भाटा आहे. राजाच्या दुःखी मनाला थोडी कातणूक होईल असा विचार करून राणीनें जादूचे खेळ दाखविण्यास सांगितले. जादुगारानें मोठा चमत्कार दाखविला. सर्वोना भाफाळत वस्त्रा, विष्णु, महेश यांच्याबरोबर स्वर्गांतले देव व अप्सरा दिवू लागल्या. जादूचे खेळ बघून अस्मांच योगंधरायनें राजाच्या भेटीस अपरिचित पाहुण्यांस पाठविले. हे दोघे दुसरे कोणी नसून योगंधरायानें सिंदूरच्या राजाकडे पाठविलेला दूत व सिंदूर देखाचा भेटी वसुमूर्ति होते. जहाज फुटल्यावर दोघे काहीं काळानें किनाऱ्याला लश्मले होते.

राजानें जादुगाराला कांहीं वेळ खेळ बंद करायला सांगितले.

"महाराजांची आज्ञा शिरोधार्य आहे! एकदां खेळ उरला आहे तो मागून दाखवीन." असें सांगून जादुगार बाजूला झाला. वसुभूतीनें वसंतकाच्या गळ्यांत सिंदूरच्या राजकन्येचा रत्नहार घादिला. तो पाहून त्यानें चकित होऊन जहाज फुटून सिंदूरची राजकन्या कशी समुद्रांत पडली याचे वर्णन केलें आणि म्हणाला—"राजकन्या महाराजांशी लग्न करण्याच्या हेतूनेच येत होती."

योगंधरायाच्या प्रयत्नानें रत्नाबलीशीं आपला विवाह होणार होता हे जेव्हां

राजाळा कळले तेव्हा त्याला आश्चर्य वाटले. कारण त्याला त्यांतले काहीच माहीत नव्हते.

परंतु आपली बडीण समुद्रांत बुडून गेल्याचे ऐकून राणी रडू लागली.

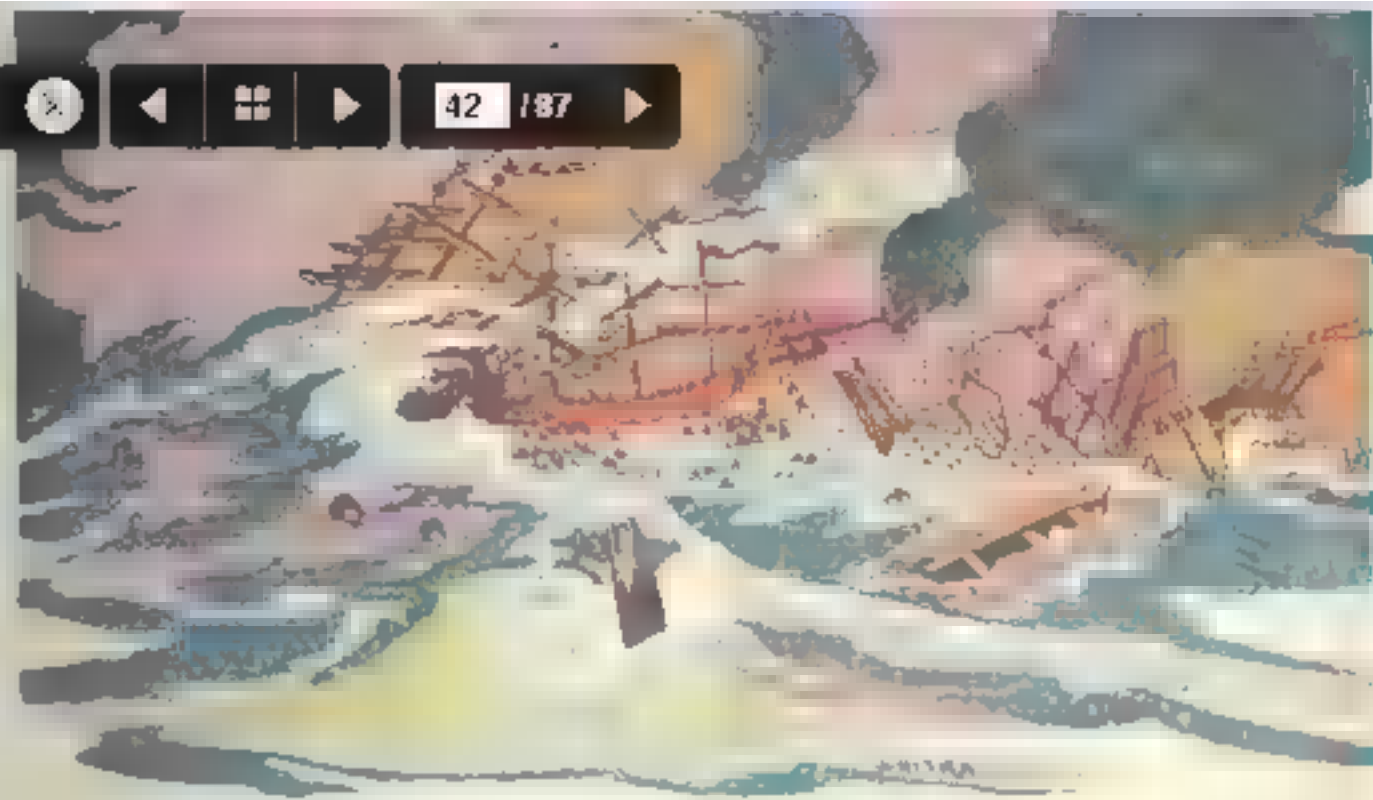
त्याच वेळी एकाएका भतःपुरात आग लागल्याचे पाहून राजवाड्यात भोरडा जाला. वासवदत्ता भोरडली "राजवा ! वांगवा !" राजा म्हणाला "घाबरू नकोस. मी आहे."

"नव्हे ! मी सागरिकेला भतःपुरांत बांधून ठेवले आहे. तिला वाचवा !" वासवदत्ता म्हणाली.

राजास सार्गे पुढे पाटिले नाही व जागीचे लोट घेत होते तरी तो भतःपुरात शिरला. त्याच्या पाठोपाठ अनेक लोक आत शिरले. राजाने सागरिकेला सोडवून आणले. पण त्याच्या किंवा तिच्या अंगाला काहीच अपाय झाला नाही. कारण ती खरी आरा नव्हती.

जादुगागाने रोखटा नेळ दाखवीत असे म्हटले होते तोच हा खेळ होता. या जादूमुळे सर्व प्रश्न आपोआपच सुटले. वसुंधतीने राजकन्या स्वावलीला ओळखले. वासवदत्तेने स्वावलीशी राजाच्या विवाहास मान्यता दिली.

यौगंधरायाने सर्व काही माहीत असून देखील स्वावलीच सागरिका आहे हे कधी कोणाला सांगितले नाही. कळू दिले नाही. कारण त्याला वाटले की लडाला कबूल होणार नाही. जादुगाराच्या पाठविणारा यौगंधरायच होता हे सर्व कारभार त्याने स्वतःच स्वीकारून स्वावलीशी आवा या हेतूनेच रखले होते. आपले महाराज चक्रवर्ती व्हाचे एकमेव इच्छा पूर्ण होऊन होती. हे कळल्यावर महाराज उद्वेग व राणी वासवदत्तेने आपल्या इमानदार व स्वामिभक्त भंषाला माफ केले.

[८]

मार्कोपोलो या पदर तोकरी करीत असतां भारतांत सुद्धा होता. तो आपल्या देशांत पुष्कळ दिवस राहिला. त्याने देशांत जे काही पाहिले त्याचे सुंदर वर्णन लिहून दिला आहे. या वर्णना बरोबर त्याने जपान, पूर्वार्द्धीक देश व लंकेचे वर्णनहि पुष्कळ केले आहे.

हे ऐकून की जपान देश हा एक मध्य सुलभ देश आहे. कुबलाय खानाने आपल्या देशां सरदारांना एक मोठे सैन्य देऊन देशावर स्मरी करण्यास दिले. १२६८ साली या सैन्याने चीनचा

समुद्र केला. जपानच्या किनाऱ्यावर पाचव्या बरोबर किनाऱ्यावरच्या खेडेगावांचा प्रस सैन्याने युद्ध केला.

इतक्यांत उत्तरेकडून एक मोठे सैन्य असलेले पाहून कुबलाय खानाचे सैन्य वापरून गेले. त्यांना वाटले की या बादलांत संपन्न आपले सर्व आरमार नष्ट होणार. म्हणून त्यांनी आपले आरमार किनाऱ्यावर सुरक्षित जागी आणण्याची खटपट केली. परंतु बादलाचा जोर वास्तव वाढत गेला आणि युद्ध नोक परस्परांवर आदळून आप- हून हुटू लागल्या. किंवेक सैनिक समुद्रांत बुडून गेले. काही जहाजे जपानच्या

किनाऱ्याला लागली व काही निर्जन वेटांच्या किनाऱ्याला लागली.

काही वेळाने वादळ थांबले. अनोळखी निर्जन वेटावर शेंकडो सैनिक उतरले. शेंकडो पोहोत येऊन पोचले. जी जडाजे होती त्यांत सर्वांना स्वदेशी नेणे अव्यक्त होते. म्हणून भरदार व मोठे मोठे अधिकारी आणि काही निवडक लोक स्वदेशी मित्रून गेले. तीस हजारोवर सैनिक अनोळखी द्वीपावरच मार्ग राहून गेले.

या सैनिकांना सुटकेचा काही मार्ग दिसना. त्यांना वाटले की या द्वीपावर उपाशी मरण

लागणार. जपानच्या राजाला शत्रुसैन्य वेटावर अडकून पडल्याची गोष्ट कळली. त्याने विचार केला. भनाऱ्यासहि हे लोक एकट्याने जाणार आहेत. म्हणून त्याने आपले एक सैन्य व आरमार यांना आणण्यासाठी पाठविले.

जपानचे सैन्य येत असलेले ऐकून स्वानाचे सैन्य एका राजूला हाडीत शिरून लपून बसले. शत्रुसैन्य चांगले आत आल्यावर वळ्याखानाचे सैन्य दुसऱ्या राजूने समुद्र किनाऱ्यावर पोचले आणि जपानी लोकांच्या जहाजांत रसून पडून गेले. आता जपानी सैन्य अडकून पडले. ज्या खानाच्या सैन्याला आणखी एक गोष्ट कळली. स्वदेशी जाते वेळी त्यांना जपाने हाताळले दिशेने चालू केली. जपानचा शिपाई यावेळी या सैन्या शत्रुसैन्याला भेडन आणित असावे. परंतु सैन्य किनाऱ्यावर उतरल्यावर खरी गोष्ट कळली. या अनपेक्षित दड्याला तोंड देण्यास जपानी सैन्य जगोजग नव्हते. स्वानाच्या सैन्याने एकामागून एक अनेक नगर काबीज केली. कोणी काही केला नाही.

जे जपानी सैन्य वेटावर अडकून पडले होते त्याने येणाऱ्या जाणाऱ्या नावा व होडक्या किनाऱ्यावर बोलावून आपली सुटका

करून घेतली. जपान्यांनी आपल्या नगरांना वेढा दिला. वळ्या खानाच्या सैन्याला वाहेर येणे शक्य झाले. शेवटी थकल्या क्षम जपान्यांच्या दुसऱ्या मार्ग नव्हता. दोघांमध्ये तड झाला. त्यांत मुख्य जट नशी होती व स्वानाच्या सैन्याने जपान देशांतच कायमचे राहण्याचे कट्टर कळविले त्याला जिवंत सोडण्यांत येईल.

मार्कोपोलाने भारताच्या बागांवर वेषा नावाचा एक देश पाठिला. या देशात १२२८ मध्ये स्वानाने रोधील राज्य मिळून देशाच्या राजाला आपला मांडलिक करून घेतले. त्यावेळी या देश इत्ती व तहे तहेने या साठी प्रसिद्ध होता. देशांत एक विचित्र प्रथा होती. कुमारांना राजाला समर्पण करण्यांत येत असे. ज्या मुलांशी राजा लग्न करित नसे त्या मुलीशी लोकांची लग्ने होत. या देशाच्या राजाच्या अंतःपुरांत शेंकडो राण्या असत व कित्येक राजकुमार. मार्कोपोलो या देशांत पोचला तेव्हा राजाला मुलं मुली मिळून एकूण १०० असावे होता.

वेषा पासून १५०० मैलांपर जाथा द्वीप होते. हा एक संपन्न देश होता. येथे सुगंधी द्रव्ये मिळत. वळ्या खानाने या देश जिंकला नाहीं. मार्कोपोलो वेषा देशातून लोकनावाच्या देशांत पोचला. हा एक स्वतंत्र देश होता. तेथे पुन्हा सोने मिळत असे. येथून कवळ्या परदेशांत पाठविण्या जात.

तेथून मार्कोपोलो चिन्टान वेटांत येऊन पोचला. या वेटाजवळचे महामूर द्वीप दर्यावेढा लोकांचे एक मुख्य केंद्र म्हणून प्रसिद्ध होते. या दोन्ही द्वीपांच्या जोजारी लहान नावा नावांचे एक द्वीप होते. त्या द्वीपांत आठ

राजे राज्यांवर राज्य करीत असत. या द्वीपांतून ध्रुव तारा दिसत नसे. मार्कोपोल्लो या द्वीपांत हुत्ती व गेंडे पहाडय़ास मिळाले.

मार्कोपोल्लो त्याच्या अनुचारांना सुभावा द्वीपांत पांच महिने राहणे लागले. द्वीपांत नरभक्षक रानटी लोक राहतात. येथील अनेक राज्यांपैकी एका राज्याचे बांध पत्थूर असे होते. मार्कोपोल्लोने लिहून ठेवले आहे की येथे कापूर तयार होतो आणि साचदाणा एका तऱ्हेच्या आड्याच्या खोडापासून तयार करण्यात येतो.

कहाने माग द्वीपांतून मार्कोपोल्लो अंदमान व निकोबार द्वीपांत आला. त्याने असे लिहून ठेवले आहे की या देशांत कोणी राजा राहत नाहीत. मनुष्य जनावरांसारखे वाढ पीत. ते कपडे घालीत नसत. पण त्यांना मोठ्यांची मात्र

कार नावड असे. मोठ्यांच्या माळा गरजेत कमरेभोवती ते घालीत. अंदमान देशांत देखील रानटी नरभक्षक लोक राहतात असत.

मार्कोपोल्लो अंदमान देशांतून लंकाद्वीपांत आला. त्याने असे लिहून ठेवले आहे की खरा कंभ फक्त येथेच आढळतो. या कंभ शिवाय मांभ, इंदनीह वगैरे मणीदेसीक देशांत सांपडतात. असे सांगतात की लंकेच्या राजा-कडे तळहाताएवढे कंभ होता. बऱ्या खानाने पुष्कळ किंमत देऊन तो विकत घेण्याची इच्छा दर्शविली. पण लंकेचा राजा विकण्यास तयार नाही. कंभ लंकेच्या राज-घराण्यात किंमतेक पिढ्यांपासून होता.

लंकेहून मार्कोपोल्लो भारतांत आला. आपल्या भारताविषयी त्याने पुष्कळ रस-भरीत वर्णन दिलेले आहे. पुढे सांगे !

आळशी अजगर

फार पूर्वी चीन देशांत एक चोर राहत असे. तो सामान्य घजेला जेम देत नसे. उलट गोरगरिवांना होईल तितकी मदतच करीत असे. ज्याच्या लोकांची चोरी करी ते देखील कोशल्याची वाखाणणी करीत. हा चोर चीन देशाच्या सुनोउ नगरांत राहत असे. सर्व त्याला 'आळशी अजगर' नावाने ओळखीत. एफदा चोरी केली की तो पुन्हा वसेच दिवस चोरी करीत नसे.

या "आळशी अजगरा"च्या चोरी-विषयी किंमतेक विचित्र गोष्टी लोक मागतात. त्याने कधी कोणा गरिबाच्या घरांत चोरी केली नाही. जे लोक बऱ्याच व अत्याचार करून घेत लुटीत काढे हा चोर चोरी करीत असे. तो चोरीने घन स्वतः न करून गोरगरिवांचे वाढन टाकी.

एकदां देखील तो पोलीस शिपायांच्या हाती सापडला नाही. एक अष्टल गोर म्हणून तो प्रसिद्ध होता.

विचित्र चोराच्या गोष्टीपैकी एक गोष्ट अशी आहे.

एकदां आळशी अजगराला कळले की श्रीमंत गृहस्थाने एका पिण्याच्या लावबाहून पुष्कळ सोने व चांदी आपल्या घरी गहाण म्हणून ठेवून घेतली आहे. त्याने ते सोने व चांदी चोरी करून त्या गरिबाला परत मिळवून थायचे मनाशी ठरविले. तो त्या श्रीमंताच्या घरी चोरी करायला म्हणून गेला, पण कुडीने दुसऱ्याच एकाच्या घरांत शिरला. ते एक गरिबाचे घर होते. घरांत लपायला एका चौरंगाशिवाय काही नव्हते. आळशी अजगर त्या चौरंगाखाती लपून बसला.

गेकले. त्याला चौरगाव्याली म्हून राहवेना. तो बाहेर आला आणि म्हणाला—“तुमच्या-वर हा जो ओढवला आहे त्यावद्दल जपून काळजी करू नका. मी तुम्हाला दोनशे तोळे चांदी आता आणून देतो. त्यापार कर, आन्वडत्या करणे पाव आहे.” असे सांगून तो बाहेर निघून गेला.

घोक्या वेळाने त्या गरिबाच्या दारासमोर ‘धम्म’ कांदी नरी आवाज आला. दार उघडून पाहिले तेव्हा त्यांना तेथे एक माटोडे दिसले. त्यात दोनशे सोने होती. त्यांना कर्ज कडून आपले वर मोडवून घेतले.

माळशी अजगराचा एक बालमित्र होता. तो आपला सव जमीनजुमला घालवून बसला. त्याची गरिबी पाहून माळशी अजगराला फार दया आली. त्याने त्याला विचारले—“मित्रा! तू या रे तुझी ही दशा! ओळखत सुद्धा नाहीस.” मिशाने त्याच्यावर कसे कसे प्रसंग ओढवले हे सर्व जमीनजुमला तो कसा घालवून बसला, वर्णन करून मागितले.

“कोणातयल वीच नकोस, मी उद्यां एका थोमंताच्या घरा चोरी करायला जाणार आहे. तू माझ्याकरोबर माळान तर

तुला देखील थोडा वाटा मिळेल.” माळशी अजगर म्हणाला.

मित्र त्याच्याकरोबर जायला तयार आला. पण त्याने घालही म्हणाला—“मी तुझ्याकरोबर येईन पण दर उभा राहीन. मला तुझा घंदा जमणार नाही.” माळशी अजगराने ते म्हणून केले हे मित्राला घरा बाहेर भितीजवळ उभा बसून तो आत शिरला. घराच वेळ झाला तरी माळशी अजगर बाहेर आला नाही. कुण्याना भितीजवळ कांणी उभा असल्याचे दिसताच तीं थुंकू लागली. मित्र पळू लागला. घोक्या वेळाने माळशी अजगर त्याला भेटला. म्हणाला—“बाबा रे, आज तर पाणावरच वेतांने होते तुझ्यामुळे. मी वेऊन निघालां तर तुझी तुला सोडून माझ्या पाटीस लागली जागाजग झाली आणि घरांतचे लोक माझा पाडल्यात रुंनू लागले. मी सर्व सोने घेऊन गेले आणि पळ काढला.”

“तुझ्यासारखा अद्दल चार सुद्धा सव-टांत सांपडला. मग माझी गव झाली असली याचा विचार कर. माझे माग्य आज ही पेटी मी घेऊन येतो.” रात्री म्हणून मी वांचलो. तर मग माझ्या नशिबी माळशी अजगर ती पेटी उचलून घेऊन

आज कांही मिळायपे नव्हते. तुझा बीच मात्र धोवयांत पडणार होता.” मित्र म्हणाला.

पुन्हा एका महिन्याने दोघे मित्र भेटले. माळशी अजगर आपल्या मित्राला म्हणाला—“मी त्याच दिवशी एक पेटी चोरून आणली होती. जर मी त्याच दिवशी तुझ्या हातात ती दिली असती तर तुला शिपायांनी धरले असते. म्हणून मी ती पाण्याच्या एका खड्ड्यांत टाकून दिली. तो श्रीमंत गप्प कां बसला आहे नाही. बरे, आज ही पेटी मी घेऊन येतो.” रात्री माळशी अजगर ती पेटी उचलून घेऊन

आला. त्यांत सोने व चांदी होती. त्याने पेटांतले सोने व चांदी सर्व आपल्या मित्राला देऊन टाकले.

त्या मित्राने पुढे व्यापार केला आणि ते भन पुढे पुष्कळ वाढविले.

आळशी भजगराला जनावरांच्या प्रक्षत्रांच्यः आवाजाची हवेहवे नकल करता येत होती. तो प्रक्षत्रांच्या आवाजाची सुद्धा नकल करीत असे. अतः कलेबा त्याला वेळी गवेळी मान उपयोग होत असे.

एकदां तो एका घरांत जोरी करायला गेला. तो त्या खोलींत शिरला होता तीत

मुखवान कपडे ठेवलेले होते. इकडे तो खोलींत शिरला आणि मालकीणीने खोली बंद करून थायला आपल्या मोलकर्णीला सांगितले. चोर नकळत खोलीत बंद झाला. तोगी दार उघडल्याशिवाय बाहेर निघणे अजून आहे असे तेव्हा त्याला कळले तेव्हा त्याने एक युक्ति केडी. जितके कपडे भंगांत पाडून वेगें शक्य होते तितके त्याने भंगांत घातले व उतर कपड्यांचे एक गांठाटे बांधून दरवाज्यांत भक्क आधून ठेवले. त्यानंतर प्रक्षत्रांच्या उंदीर कपडे कुसतडतो तसा आवाज करीत दसका.

घराच्या मालकाच्या कानावर कपडे कुसतडण्याचा आवाज आल्याबरोबर तो खोरडला—“हो, आत उंदीर शिरलेले दिसत आहेत. त्यांना बाहेर काढून खोली बंद करा.”

मालकाची आज्ञा होताच मोलकर्णीने दार उघडले आणि आत माऊं लागली पण प्रक्षत्रांच्या गांठोड्यावर पडली. तिच्या हातांतला विषा विक्षला. ती माट्याने मोरडली. “चोर! चोर!”

आळशी भजगराने मालकाणीला बाजूला प्रक्षत्रांच्या गांठाटे उचलले आणि पसार झाला.

मालक येऊन पाहतो तर काळोख. मालकाने मोलकर्णीलाच चोर समजून धुर बडविले. मित्राची मोठमोठ्याने आंगठू लागली तेव्हा खरी गोष्ट सर्वांना कळली चोर मर्झीसा झाला होता.

एकदां प्रक्षत्रांनी प्रक्षत्रांच्या रेशमाच्या व्यापाऱ्याला पुष्कळ मोठी रक्कम दिली. आळशी भजगराची नजर त्या रफमेवर पडली. व्यापाऱ्याने ते भन घायकोच्या पलंगाजवळ ठपवून ठेवले होते.

आळशी भजगर एके दिवशी रात्री त्या व्यापाऱ्याच्या घरांत त्याच्या घायकोच्या

खोलीत तिरला आणि पलंगावर टेवून त्याने पेटी उचकली.

व्यापाऱ्याच्या बायकोची ओप डंडी. तिला शेका वाटली की पलंगावर कोणाचा तरी पाय आहे. तिने चान्चून पाहिले तेव्हा चोराचा पाय तिच्या हाताला लागला. तिने ओ थड धरला. तिने लगेच आपल्या नवऱ्याला जागे केले,—"का चोर! मी त्याचा पाय पकडला आहे."

गण त्याच वेळी शालशी अंगाराने व्यापाऱ्याच्या पायाला जोराने चिमटा काढला. व्यापारी जोराने ओरडला, "ए लूं नाश्या पायाला का चिमटा घेत आहेस! तो माझा पाय आहे." बायकोने पायकन हात सोडला. त्या बरोबर आकृषी अजपर पेटी घेऊन वळून गेला.

शाळे नवरा बायकोचे माडण सुरू. "मी लान चोराला पकडले होते आणि

लगीच आरडा ओरडा करून त्याला सोडायला लावलेत." बायको म्हणाली.

"वा ग का! लान! माझा पाय बळून दुखतो आहे आणि मला चोराचा धरले होते." व्यापारी म्हणाला.

"तुमचा पाय होता आंन छ मी भरला होता तो पाय होता राहेर. मी नवऱ्या काई चिमटा काढला लगीच काय!" म्हणाली.

"तर का चोरानेच चिमटा काढला पणायला. वग्याद दिसतो आहे. मग तु पाय का सोडलास? पड करून ठेवायचा नवरा."

"तुम्ही ओरडलांत म्हणून आहे." बायको म्हणाली.

शेक्या माडण मिटरपावर पाहिले तो पेटी नाहीशी झालेली.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

जगदेवाची मृष्टि

ज्ञान सौर्जमेचे दुवासारखे स्वच्छ वादने पडले होते. आजोबा आराम घुर्चोवर येऊन बसले आणि दोन्ही नाकडुळ्यांत तपवीर कावीन एक शोक पुटपुटे.

"बल्लुप
त्यापरेप करपुय
मरुनं दगले मरे
विपलवेद

मोठ्याली घोटका करून मुले येऊन बसली व विचाने हायली—"आजोबा! याचा अर्थ का हो? सांगा ना!"

"वा श्लोकाचा अर्थ होय: हे पढा याचा अर्थ असा आहे की ही जगदेवाची मृष्टि आहे ना. मी नवरा व अजपर दिसणे पदार्थ आहेत त्या पैकी एकच पदार्थ अर्थ न मिळवोगी नाही. प्रत्येकाचा कांही ना कांही तरी उपयोग हा असतोच. समजले." आजोबा म्हणाले.

"पण आजोबा! हा श्लोक कांणी य केला? मरुनं दगले मरे नाही सांगितलेत. नसता अर्थ आम्हाला नवी. सांगा ना!" मुले म्हणून प्रसलीन. तेव्हा आजोबांनी गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

एकदा जगदेवाच्या नांदीवर अंगपाल नांवाचा एक राजा रावप करीत असे. त्याने मोठमोठ्या विद्वानांना आणि शास्त्रज्ञांना या कामावर नेवले की जगात कोणत्या वस्तू उपयोगी आहेत व कोणत्या अनुपयोगी याचा शोध करून त्यांची त्यांनी यादी करून द्यावी. शेवटी पुष्कळ शोध केव्हापर शास्त्रज्ञांना उपयोगी व अनुपयोगी वस्तूंची एक यादी तयार करून दिली. ती पहात राजाने अने ठरविले की सर्वात निरुपयोगी प्राणी म्हणजे डांस छ कोळी. शाळे, त्याने हुकूम सोडला की राज्यांत

आदलेळ तिथें कोळी व डस यांचा संहार करावा.

यांत प्रजेचें हित होतें. म्हणून प्रजेनें देखील या कार्मो दशवाराच्या आज्ञेचें पालन करण्यांत विशेष उत्साह दाखविला. सर्व म्हणूं लागले, राजा असावा तर असा, पांढऱ्या पोरणप्रमाणें प्रजेची काळजी वाहणारा.

पुढें काहीं दिवसांनी एका एकी शत्रूनें बंगलेशावर म्यारी केली. पण अंगपाळानें युद्धाची तवारी केली नव्हती. तो तयारच नव्हता. म्हणून काहीं विश्वासपात्र सैनिकांना थोडेर चेजून त्यानें पळ काढला. एका पडक्या घरांत त्यांनी राज काढली, परंतु दांत फार असह्यामुळे कोणाला शोष लागली नाहीं. हें एका घटीनें त्यांच्या हिताचेंच आले. शत्रूचे शिपाई त्यांचा शोध काढीत त्या पडक्या घराकडे आले. त्यांची नाहळ लागतांच

राजा बुध्दगजाला व तिघा चौघा सैनिकांन थोडेर चेजून पळाला आणि एका डोंगरा-जवळ गुहेत गाऊन लपून बसला.

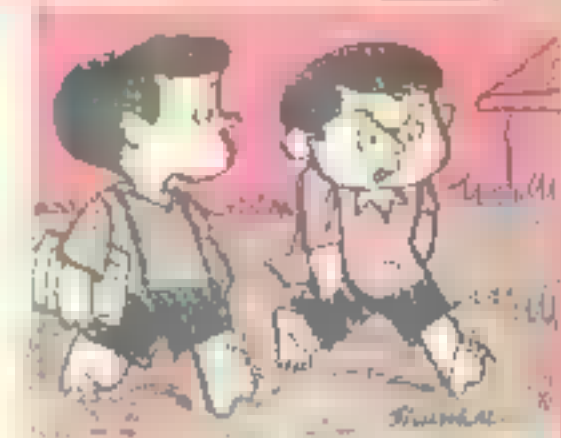
उजाडल्याच शत्रूचे कांहीं सैनिक राजाचा पाठकाग करीत त्या गुहेपर्यंत आले. पण गुहेच्या तोंडावर कोळिष्टके पाडून त्यांना वाटले. पण गुहेत कोण असणार व ते पुढें निवून गेले.

तेव्हां अंगपाळाला कळले की जगांत अगदी निरुपयोगी समजून प्राण्यांचा संहार करण्यासाठी त्यानें काढला होता. प्राण्यांच्या सहाय्यानें त्याचे संकटसमय राखण आले.

ही गोष्ट त्याच्या एका दावारी कवीनें ऐकली व हा श्लोक रचला. रक्षांत ठेवा— शत्रुदेवाच्या भोटींत निरुपयोगी किंवा फालतू वस्तू एक हि नाहीं ! तिचा उपयोग काय हे सून लोकच आलेखू शकतात.

“हा भन्वस्य तर ! असावा ! पण
एकदा शत्रु दिला आहे !
शत्रु हा शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !

“हा शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !

“हा शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !

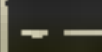

“हा शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !
शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच ! शत्रुच !

चित्रकार : एन. शंकरनारायण

मेवाडचा सिंह

राजपुतान्याच्या इतिहासात कितीतरी राजांची शोधांची चरित्रे वाचाप्यास मिळतात. राजपुत हे नात्याचे फार स्वाभिमानी होते. देश व धर्म यांकरिता त्यांनी वास्तविकता भारावल्यात धारवाणण्यासारखा आहे. त्यांचा पराक्रम भारतातल्या इतिहासातच नसतो, तर जगाच्या इतिहासात प्रसिद्ध आहे.

जयपुर, जोधपुर, अजमेर, मेवाड वगैरे संस्थानांतले राजवंश व राजकर्ते फार प्रसिद्ध होऊन गेले. त्यांतल्या त्यांत मेवाडचे राजघराणे फारच प्रसिद्ध होते. फक्त राजघराण्यांतल्या राजकर्त्यांनी परकीय सत्तेसमोर कधी भाग नुकविली नाही. इतर संस्थानिकांनी नेंगळांची सत्ता माग्य केली व त्यांच्या मदती नोकऱ्या पत्करल्या. एवढेच नव्हे तर त्यांच्याशी वैद्रीयवद्धार मुद्दा केला पण मेवाडच्या राजघराण्याचा वाणा काही

निराळाच होता. पराक्रमांत राणा प्रतापसिंहाचा जन्म होता. पराक्रम, देश भक्ति आणि धर्मप्रेम यांचे एक राजपुत कधी राणा प्रतापने आपल्या भारताभिमोह ठेवले आहे.

राणाप्रताप गादीवर बसण्यापूर्वीच मुनारे नार मेवाडची राजधानी चित्तौड ही भांगलाच्या हाती गेली परंतु मेवाडचा राणा उदयसिंह आणि त्याच्या नेत्र त्याचा पराक्रमी मुलगा राणा प्रताप यांनी मोगलांशी संधी केली नाही. त्यांनी उदयपुर येथे नवीन राजधानी मोगलांशी युद्ध चालू ठेवले. त्यांना कितीतरी महिने रानामाल हिंडावे लागले. उरासनाग सोसावी लागली. परंतु त्यांनी माघार घेतली नाही व शेवटपर्यंत मोगलांशी युद्ध चालू ठेवले.

त्यावेळी दिल्लीत अकबर बादशहा राज्य करीत होता. दरवारी गोटपोटे खपून सरदार होते. त्याच्या नवरजांमध्ये त्याचा मुख्य मंत्री मानसिंह होता. अकबर बादशहाने प्रतापसिंहाकडे मानसिंहाला पाठविले व आपली मैत्री स्वीकारण्यास विनंति केली.

परंतु स्वाभिमानी प्रतापसिंहाला मैत्री कवून नव्हती. मैत्री बरोबरीच्या मित्राशी होऊ शकते. शीमंत-गरिबाची, राजांकांची किंवा नववर्ति व मांडलिक यांची मैत्री कशी होऊ शकते. अकबराशी कऱ्हाणें अखात राहता येईल, रक्तपात वंचिल हे त्याला माहीत होते. परंतु आपले गमावून पुतळीत आयुष्य चंढणे राजाप्रतापसिंहासारख्या स्वाभिमानी वीरपुरुषास कसे संभवू शकते तो किंमत देऊन स्वातंत्र्याचे रक्षण करण्याचे त्याने ठरविले.

अकबर बादशहाचा रणागणावर पराभव करणे अशक्य आहे, हे राजाप्रतापसिंहाला माहीत होते. अकबरानवळ फार मोठे सैन्य होते. त्याच्या दरवारी राजपुत वीर होते. राजाप्रतापसिंहाचा भाकटा शक्तसिंह देखील अकबराच्या पदरी नोकरीला होता.

तेव्हा अकबराला जिवणें तर अशक्यच होते.

परंतु प्रतापसिंह हाताश हाकन बसला नाही. त्याने आपल्या अनुयायांची अभ्याजमध केली व त्यांच्या मदतीने भिल आसीचे एक सैन्य उभे केले. या सैन्याला दारु गोळा व रसद पुरी पडावी नव्हतून हे सैन्य शत्रु सैन्यावर छापे मारी. अस्मावय शत्रु सैन्य वावरून जाई. अशा आकस्मिक हल्ल्यांमुळे शत्रु सैन्याचे फार नुकसान होऊ लागले.

मानसिंहने उदयसागर सरोवराच्या काठी तळ दिला आणि राणा प्रतापसिंहाकडे

मेतवानीचे बोलावणे पाठविले. परंतु राणाने निरोप पाठविला की शत्रूने टाकलेले भाकरीचे तुकडे चपळणाऱ्या कन्याच्या पेंचीला सिंहाचा छाया कधी येऊ शकेल काय !

मानसिंहाला फार राग आला व त्याने बादशहाकडून एक मोठे सैन्य मागून घेतले आणि युद्धास निघाला. बादशहाने शरोवर पुवराज सलीम धाला हि पाठविले. १५७६ च्या जुलै महिन्यात दहदी घाटी या स्थानी निकराचे झाले. युद्धात राणाने १४ हजारो तैनिक झाले. मोगलांचे २० हजारो सैन्य कापले गेले.

स्वतः पुवराज सलीम गणपतायाच्या तलवा-रीचा वार लागून जखमी झाला. परंतु राणा प्रतापसिंहाला या युद्धात वय निलाला नाही. शत्रूच्या हाती पडण्यापेक्षा पट्टन जावे व पुन्हा सैन्याची जपवाजमव करून आपला देश स्वतंत्र करता आला तर असे मनाशी ठरवून राणाने शत्रूची नजर वुक्कून घेतली. राणीवदन काढला. परंतु दोघां शत्रूसैनिकांनी राणाला पाहिलेच व राणाचा पाठलाग केला. त्याच्या पाठोपाठ भाऊ शक्तसिंह असहाय भावाच्या मदतीस धावला. आधीच दमलेला राणाचा

घोडा 'चेतक' किती वेळ जागी थांबला. पण जागी त्याचे पाऊलच पुढे घेना. त्याच वेळी दोघां सैनिकांनी राणाला वेढले. परंतु शत्रूसैन्याने एव वेळी भावाला मदत करून त्याचे वांचविले.

राणाने आपले भाग्य मानले आणि म्हणाला—“शक्तसिंह, तुझ्यासारख्या वीराने शत्रूला जाऊन मिळाले वा सारखी दुःखाची गोष्ट आणली होऊ शकेल माझ्या खांद्याला मारून ठार मारून तु शत्रू वसावर पुढाला आलस तर आपला देश स्वतंत्र होईल.” शक्तसिंहाने ते केले.

'चेतक' जमल्या जागी मरण पावला. शक्तसिंहाने काढला घोडा राणाला दिला. पट्टन जायला आणि नंद. चेतकाचे मारक शत्रूने समोरी आजहि दहदी घाटी पासून सुमारे दहा मैलांचा पडावयास मिळते.

राणा कुंभलमेरच्या किल्ल्यात आश्यासाठी मरण गेला. पण किल्ल्यासह्या विहिरीत शत्रूने विप टाकविले होते. म्हणून पुन्हा राणीला हिंदत फिरण्याची पाळी आली. आज कायला आहे तर नाही.

प्रतापसिंहाच्या एका सरदाराने घडून आणले, परंतु प्रतापसिंहाने सियावर अत्याचार होता कामा नये असा हुकूम काढून त्या सर्व स्त्रियांना आदर पूर्वक खानखानानकडे पेशेने केले. प्रतापसिंहाने श्रीमंत पाहुन खान-खानान याने प्रतापसिंहावर काही स्तुतिपर पत्रे लिहून अकरा एकविलो.

पुढे मेवाडचा एक कवि अकराव्या दरबारी गेला. तेव्हा त्याने आपली पगडी ठेवली होती. बादशहाने त्याचे काळज विचारले तेव्हा तो म्हणाला-

"ही पगडी राणा प्रतापसिंहांना मला सन्मानार्थ दिली होती. माझी मान. बाद-शहासमोर तपत असली तरी महाराणा प्रतापसिंहाने दिलेली पगडी फाटी मान हुक-वील! ते उत्तर ऐकून बादशहाला राग येण्या-ऐवजी आनंद आला व त्याने प्रताप-सिंहाच्या वाणेंदानपणाची प्रशंसा केली.

राणा प्रतापसिंहांनी आपल्या मातृभूमीला स्वतंत्र करण्यासाठी सर्वस्वाचा होम केला. अजून त्याचा यत्न मिळाले नाही म्हणून त्यांनी मिथु मदीं पार नवे राज्य स्थापन करण्याचे ठरविले. अशा स्थितीत अकरा

बादशहाने विचार केला की राणा प्रताप-सिंहाशी संधि करून घेण्यासाठी कोणत्या तरी पाठवून घ्यावे. बादशहाच्या काने राणा प्रतापचा एक सरदार होता. बादशहाने त्याला बोळवून सांगितले की राणा प्रतापसिंह संधीला तयार आहे असे ऐकतो. तू जाऊन आमच्या वतीने संधी करून ये. तो सरदार म्हणाला-"बादशहा! ही माष्ट माफ खोटी आहे. आपल्याला कोणी तरी पेशयिले आहे. आपले सर्व पाहुन कोठे तरी राणा प्रताप संधीला तयार होणार नाहीत." शेवटचे बादशहाच्या मामाने तो सरदार राणाफडे गेला. बादशहाने राणाप्रतापसिंहा-वर स्तुतिपर कविता लिहवून त्याच्याद्वारेच पाठविल्या होत्या. राणा प्रतापसिंहाने कविता ऐकून बादशहाचे आभार मानले आणि त्या सरदाराला असा निरोप देऊन पाठविले की गुलामीत खिन्नस्त राहून राजसुख भोगण्या-पेक्षा स्वातंत्र्याची मीट्मावज घरी. तुम्हा-ला काकाशांत पड्याला सोन्याच्या विजय्यांत ठेवले तरी त्याच्या मनाला सुख मिळत नाही."

त्यानंतर बादशहाने राणा प्रतापसिंहाशी संधी करण्याचा विचार सोडून दिला.

मेवाड राज्यांत रामाशाह नावाचा एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. मातृ-भूमीच्या रक्षणासाठी महाराणाने गोमलेले पाहुन त्याने आपली सर्व संपत्ति राणाला अर्पण केली आणि म्हणाला-"हे वडिलोपाजित धन देश स्वतंत्र करण्यासाठी उपयोगी पडले तर घ्यावे." महाराणा त्याच्या विनंतीस नकार देऊन झकला नाही. ते धन घेऊन राणाने पुन्हा मैसूर उभे केले.

राणाने अशी प्रतिज्ञा केली की जोपर्यंत चित्तोड स्वतंत्र होणार नाही तोपर्यंत मी

गादीवर झोपणार नाही, सुवर्णपात्रांत जेवणार नाही, पकालाळा हात लावणार नाही. देशमी वर्तुळ धारण करणार नाही. राणाने पुन्हा मैत्र्याची उभवाजमव केली. मेवाड राज्यावर चालू केली. मोगल राज्यकर्त्यांना या अनपेक्षित घटनेची कल्पना देखील नव्हती. कुंभमेरूचा विजय करून राणाने मेवाडचे सर्व जिल्हे एका मानून एक जिवले, परंतु चित्तौडचा किडा करण्याची इच्छा अपूर्ण राहिली. राणाने राजा मानसिंहाच्या राज्यतिला पराचक्रा भाग जिंकून गेशाजच्या राज्यात मिळवून टाकला. सन १५८० च्या सुमारास मोगलांचा एक सैनिक मेवाड राज्यात उतरला नाही. अकबर बादशहा तेव्हा घमालच्या मोहिमेवर होता असल्याने त्या सैन्याला फायदा घेऊन राणाप्रतापने आपले मोठेले राज्य पुन्हा मिळविले.

या मरदाने राणाला स्वदेश स्वतंत्र करण्यासाठी मदत केली होती. सर्वाना राणाने जहागिरी वाटून दिल्या. सन १५८० : पर्यंत निविमरणे मेवाडने राज्य केले. देशाला स्वतंत्र करण्याने स्वतः भाकार झाले. शाहन राणाच्या सुपुत्रांनी शाही निळाळी. वशा त्हेने मानुषीची सेवा घरीत हा शीखुप देशाच्या इतिहासात भर आला.

मोगलाने चित्तौड स्वतंत्र नाही. मेवाडच्या राजकुळांतील वंशज आज पापेनी राणाप्रतापाने केलेल्या पतिनेचे पालन करतात. ते गादीवर झोपण्याचे झाले तरी गादीवाली गवत पाहून मोरतात. सान्या बांदीच्या ताटात जेवायने झाले तरी त्याच्या माली पाने वाहून घेतात.

महाराणाची कीर्तिगाथा मेवाडचे भाट आजतागायत मोठ्या अधिमनाने गातात.

अमृतसरचे सुवर्णमंदिर

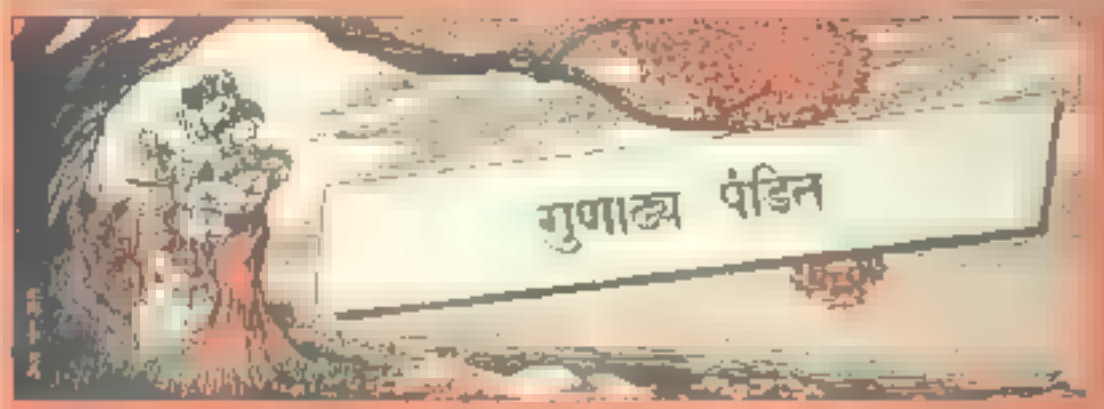
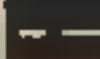
जिल्ह्याचे सर्वात मोठे तीर्थक्षेत्र अमृतसर येथे आहे. हे नगर पंजाबचे आहे. येथे जिल्ह्याचे नवथे १०० मोगल बांधा अकबर बादशहाकडून ही बागा मिळविली आणि देवळाचा पातला त्यानेच गुरु अर्जुनदेव यांनी एक नलय खणविला आणि त्याच्या मध्यभागी देऊळ बांधिले. पंजाबचा राजा रणजितसिंग याने १७८० १८३० या देवळाचा फक्त लोकांच्या पन्धाने मदतिले व त्यावर सोने चढविले. या सुवर्णमंदिरात देशमी वस्त्रावाली जिलांचा

पवित्र ग्रंथ गुरु ग्रंथ साहेब हा ठेवलेला आहे. 'गुरु का बाग' नावाच्या उद्यानात शीख धर्माचा संस्थापक गुरु नानक यांच्या आधुन्यांतल्या गोष्टी चित्रित केलेल्या आहेत.

सुवर्णमंदिरापासून सुमारे १०० पावसांवर अकबर नगर नांवाचे एक भवन आहे. हे भवन शीख धर्माच्या अनुयायांस इतिहास पसिदा वाटते. कारण याच जागी सर्व शीख गुरूंच्या चैत्यी हात आणि धार्मिक प्रभांवर विचार धिनपथ होई. म्हणून शीख लोकांस तीर्थक्षेत्र फार महत्वाचे वाटते.

मोदावरी नदीच्या काठी फार पूर्वी प्रतिष्ठान म्हणजे पैठण हे एक समृद्ध नगर होते. या गांवी सौमशर्मा नावाचा एक राजा राहान असे. त्याला दोन मुल्ले होती. पुतार्थ नावाची एकूळती एक मुलगी होती. आपल्या भावांना कळविल्याशिवाय पुतार्थने कीर्तसेन नावाच्या एका नाग उरगाशी गंधर्वा विवाह करून घेतला होता. त्यांना एक मुलगा देवीक होता. त्याचेंच नांव गुणाख्य.

गुणाख्य वधानें लहान असतानाच त्याची आई व दोघे माना वारले. पुढे तो रक्षणे-कडील प्रदेशांत जाऊन राहू लागला. त्यानें सर्व विद्या अवगण करून घेतल्या. फार मोठी कीर्ति संग्रहण केली. त्याच्याकडे कित्येक शिष्य विद्याभ्यासासाठी येऊ लागले. त्या सर्वांना तो आपलें जन्मस्थान प्रतिष्ठान येथें घेऊन आला.

त्यावेळी प्रतिष्ठानला शानवाहन राज-वंशाचें राज्य होतें. ते नगर एक वैभवशाली नगर होते. गुणाख्याने आपल्या शिष्यांकची आपल्या प्रागमनाची राजाला देवविली.

शानवाहन राजानें गुणाख्याला दरबारांत बोलावून त्याचा सत्कार केला. गुणाख्यानें मिळविलेली प्रतिष्ठा दरबाराच्या तहान ऐकून राजा इतका खूप आनंद केला त्यानें गुणाख्याला आपला प्रधान समालय नेमले. गुणाख्य विवाह करून प्रतिष्ठानला राहू लागला.

शातवाहन राजा दीपकर्णी नामक राजाला मिळालेला एक मुलगा होता. दीपकर्णीची बचका सांप चावल्याने वारली. त्यानंतर राजानें पुन्हां लग्न केले नाहीं. परंतु आपल्या नागें आपला वारस कोणी नाहीं.

गोष्टीची त्याला फार काळजी वाटे लागली. एकदां दीपकर्णी शिकारीसाठी रानांत गेला असता तेथे हुंगरच्या वेळीं दूर एक सिंह दिसला आणि आश्चर्य म्हणजे त्या सिंहावर एक मुलगा बसलेला होता. एका ओढ्याच्या काठी तो मुलगा सिंहाच्या पाठीवरून उतरला आणि सिंह पाणी पिके लागला. त्याच वेळीं दीपकर्णीने त्याला एक गारून दीपकर्णी त्या मुलाला रानांतून घरी बघून आला आणि त्यालाच आपला वारस करून घेण्याचे ठरविले. योग्य वेळीं राज्याभिषेक सभागम झाला. हाच मुलगा मोठा चक्रवर्ति शातवाहन म्हणून पसिद्ध झाला.

शातवाहन विशेष शिकलेला नव्हता. संस्कृत भाषेचा विद्याभ्यास त्यानें मुलीच केला नाहीं म्हणून, त्याचा पदोपदी अपमान होऊ लागला.

एकदां शातवाहन आपल्या सर्व राष्ट्रां-तह वनविहारास गेला होता. जवळीकडील वसती राजानें आपल्या एका राणीवर पाणी उडविले. त्यावेळीं राणी फार दमलेली होती. म्हणून तिनें चिंती केली—“महाराज ! माझ्यावर पाणी उडवू नका !” हे ती

संस्कृत मध्ये म्हणाली—“राजन ! मोदकै-प्राण्य !” संविधिप्रद वेळ्याशिवाय याचा अर्थ होतो ‘राजन, मला लाडवांनीं मारा !’ पण “मा उदकै ताव्य !” असा संवि-विमट केल्यास “राजन, पाण्याचा मारा करू नका !” असरा अर्थ होतो. राजानें पहिला अर्थ मानून नोकरांकडून काढू मागविले. त्यावर राणी इतली व म्हणाली—“महाराज, संस्कृतचा एवढा संवि-विमट देखील आप-ल्याला कळू नये, आश्चर्य आहे !” हा अपमान असला झाल्याने राजानें त्याणें पिणें सोडून दिले. तो आनारी पडला. सर्व काळजींत पडले.

शिकायला सामान्यपणे त्रास वर्षे लागतात. परंतु मी सहा वर्षांन शिकवून देईन."

लगेच शर्ववर्मा म्हणाला—"महाराज ! मी सहा महिन्यांत शिकवून देईन."

हे एक गुणाख्याला राग आला. म्हणाला—"ठीक आहे" ते तसे करून दाखविलेस तर मी देय भाषा संस्कृत व माणसांची भाषा प्राकृत दोन्हीत पोलादचे सोडून देईन."

"तु म्हणतोस ~~काय~~ शिकायला राजाला सहा महिने नमस्कार करीत राहिलो. तर मी त्रास वर्षे तुझ्या मन्त्रकी येथीन." शर्ववर्मने प्रतिज्ञा केली.

या भांडणीत राजाला एवढे कळले की परिक्षण केल्यास त्याला संस्कृत येईल.

सहा महिन्यांत व्याकरणाचा अभ्यास करणे चंद्रसप्तीला देखील अशक्य आहे, हे शर्ववर्माला माहीत होते. ही प्रतिज्ञा कशी मानी करून दाखवायची हा काळजीत तो पडला.

परी जाऊन त्याने वायकोचा सल्ला घेतला.

ही म्हणाली—"एक उपाय आहे. आपण काही काळजी करू नये. आपण कुमारस्वामीच्या देवळांत जावे त्याच्याकडे आपले गुरूाणे जाऊन सांगायचे. तो आपल्याला मदत करील."

वायकोच्या सल्ल्याप्रमाणे शर्ववर्मा पहाटे उठून कुमारस्वामीच्या देवळांत गेला. तेथे निराद्वार बसून बसून त्याने ~~काय~~ तप केले. तेथे कुमारस्वामी ~~काय~~ होऊन पर्यक्ष झाला व म्हणाला—"नाम ! काय पाहिले तो वर माग."

त्यावर शर्ववर्मा म्हणाला "प्रभो ! शातवाहन राजा विद्याभ्यास केल्याशिवाय संस्कृत भाषेत विद्वान होईल असा ~~काय~~ मिलावा." कुमारस्वामी 'तथास्तु' म्हणून अंतर्धान रावला.

शर्ववर्माला कुमारस्वामी ~~काय~~ मिलावेच्या वरप्रमाणे राजाने सहा महिन्यांत संस्कृत भाषेत शब्दिरस संग्रहण केले. राजाने शर्ववर्माच्या सन्मानार्थे भास उरवार चोलाविला राजाने गुरुपूजा करून सर्गदा नदीच्या काठचे सरकळतप राजप गुरुदीक्षणा म्हणून गुरूका दिले आणि मी राणी इंचली होती तिला आपली पट्टाणी करून देतले.

गुणाख्य ~~काय~~ चहाभोर्दीत झारला होता. म्हणून स्वतःच्या प्रतिक्षेप्रमाणे त्याला देववाणी ~~काय~~ प्राकृत दोन्ही भाषांना त्याग करावा लागला. आता त्याला खुश करून चोलाण्याशिवाय दुसरा उपाय राहिला नाही. हे

अपमानजनक आयुष्य पालविण्यापेक्षा त्याने रानांत राहून कांटे तरी दिवस पालविण्याचे ठरविले. त्याप्रमाणे तो आपल्या दोघा पट्टाण्यांमोडेर रानांत गेला फक्त कागला.

तेथे थहाच्या आडाखाळीं बसून त्याने मृत पिशाच यांची भाषा शिकून घेतली. त्या शाहावर काणभूति नांवाचे एक पिशाच रहात होते. गुणाख्यने त्याच्याजवळ पिशाच भाषेत सारा सोप्री ऐकून शिकून घेतल्या. गुणाख्यने त्यानंतर पिशाच भाषेतच स्वतःच्या रक्ताने लक्षावधि गोष्टी लिहिस्था. गुणाख्याचे छिप्प गुणदेव आणि नंदिदेव यांनी सहा

पिला की या गोष्ठी शालवाहन महाराजांना समर्पण कराल्या. गुणाख्याने ते कवच केले. त्याने आपले सर्व ग्रंथ आपल्या दोघां शिवायशेवर शालवाहन व जाकडे पाठविले. स्वतः नमरावाहेर राहिल्या.

गुणाख्याच्या शिष्यांनी राजाला ते ग्रंथ नेऊन दिले. राजा ते ग्रंथ पाहून आश्चर्य चकित झाला. म्हणाला—“ग्रंथ मोठमोठे दिसतात. ९९९ हे कोणत्या भाषेत लिहिले आहेत मला पळत नाही, आणि हे ग्रंथ सर्व शाक १००० अक्षरांनी लिहिलेले दिसत आहेत. अभद्र व कुलक्षणी ग्रंथ असावेत असे मला वाटते.”

शिष्यांनी पडलेले वृक्ष गुरूला जाऊन सांगितले. ते ऐकून गुणाख्याला फार वाईट वाटले. गुणाख्याने निराश होऊन त्या सर्व ग्रंथांचा होम करण्याचे ठरवून भाग घेदविली. त्यानल्या गोष्ठी सांगून एकामागून एक ग्रंथ

त्याने अर्पित टाकायला सुरवात केली. त्या गोष्ठी इतक्या मनाहर होत्या की त्या ऐकायल्या पशुपक्षी जमा झाले. काही शोकपूर्णवसायी गोष्ठी ऐकून पशुपक्षी अश्रु टाकू लागले.

पुढे शालवाहन आजारी पडला. राज-वेद्याने निदान करून सांगितले की राजाला मरण पशुपक्ष्याच्या अमारी पौष्टिक आजार मिळत नसल्याने असे होत आहे. जोच लावल्यावर १००० का गुणाख्याच्या गोष्ठी पाकन १००० ग्रंथांनी त्यानेपिणे सोडले आहे. ते ऐकून स्वतः राजांत गेला व त्याने गुणाख्याने पास धरून त्याची माफी मागितली तो पर्यंत चिरयेक ग्रंथ अग्निनाशनाने स्वाहा केले दोते. ठरनेने ग्रंथ गुणाख्याने १००० महाराजांना अर्पण केले. हेच ग्रंथ पुढे “पुस्तक कथा” या नावाने प्रसिद्ध झाले

आज असे संक्रांत !

[कवि : श्री सुद्धाअल्ली अन्वार]

निरुगुळ वाटू चला गळ्यांनी, आज असे संक्रांत ॥

स्नान अगोदर करुनी निर्मळ

मंदिरां जाउन वाटू निरुगुळ

प्रज्ञान करुं, प्रभु देहल प्रभुळ, बल-बुद्धि अनोनात ।

निरुगुळ वाटू चला गळ्यांनी, आज असे संक्रांत ॥

वेदन करुनी मातापित्यांना

निरुगुळ देऊं प्रेमें त्यांना

आशीर्वादा देतिल अपणां, “सुखी रहा जगतांत ।”

निरुगुळ वाटू चला गळ्यांनी, आज असे संक्रांत ॥

गुरुर्जन्या घनि नंतर जाउन

चरणीं त्यांच्या विनम्र होउन

निरुगुळ देऊं, देतिल ते पण दिव्य ज्ञान अज्ञान ।

निरुगुळ वाटू चला गळ्यांनी, आज असे संक्रांत ॥

निरुगुळ देऊं मग मित्रांना

अभिवादन पण करुं या त्यांना

माघ होउनी परम्परांना, प्रगति करुं जीवनांत ।

निरुगुळ वाटू चला गळ्यांनी, आज असे संक्रांत ॥

शेजाऱ्यांना, गांवकऱ्यांना,

मादर नसन करुनी त्यांना

निरुगुळ देऊं या सर्वांना

विषरुन जाऊं वैभवावता, राहू आनंदांत ।

निरुगुळ वाटू चला गळ्यांनी, आज असे संक्रांत ॥

विचित्र ज्योतिष

एके दिवशी एक गरीब मनुष्य आपल्या वायकोला गरोवर घेऊन उदरनिर्वाहाच्या शोधार्थे नगदाद शहरी आला. एका श्रीमंत मनुष्याने त्याला पाहून विचारले—“तुम्हाला राजा भी गांथांन हिंदतांना पाहतो! तुम्हाला काही काम घेता नाही काढते!”

तो गरीब म्हणाला “माऊक! पोटा पाण्यासाठी मजुरी करणे एकच मार्ग आमच्याकडे आहे. मला काही कामघेता येत नाही!”

“थरें तर मी तुला एक कृताद देनं. तू लाकूडफोड्याचे काम करू लागलास तर तुला महती पोटापाण्या पुरेसे पैसे मिळू लागतील.” तो गृहस्थ म्हणाला.

त्या गरीब माणसाने दुसऱ्या दिवसापासून लाकूडफोड्याचे काम सुरू केले. एकदा त्याची बायको म्हणाली—“मला

सार्वजनिक स्नानाची घरांत नहावयाग आवश्यक आहे. थोडे पैसे द्या आहेत.”

त्या गरीब माणसाने पैसे दिले. त्याची बायको स्नानगृहात गेली. अरबी पद्धतीचे ते सार्वजनिक स्नानगृह होते. श्रीमंत घराण्यातील शिष्या स्नानमाठी आल्या होत्या. त्यांच्या समोर आपल्या गरीबीकडे पाहून तिला लाज वाटली.

इतक्यात तिने एका श्रीमंत शईला स्नानगृहाकडे येत असलेली पाहिले. तिच्या गरोवर फिकेक दास दासी होत्या. चवकची कर्ता तिला कळले. त्यांनी राजज्योतिष्याची बायको आहे.

मनाशा म्हणाली—“काय माझे हे भिकारडे आयुष्य! बायकोच द्यावे तर राजज्योतिष्याचे द्यावे.” असा विचार करीत ती गरीब स्त्री स्नान करून घरी गेली.

घरी आल्यावर ती नवऱ्याला म्हणाली—
“तू राजज्योतिषी तरी झाले पाहिजेस किंवा मला सोडचिठ्ठी तरी दिली पाहिजेस.”

गरीब लाकूडफोड्या चवित होऊन म्हणाला—“तुला वेढ तर नाही लागले! लग्न! मला लिहिता बाचता देखील येत नाही. मग मी ज्योतिषी कसा होणार!”

“ते मला माहीत नाही. तू राज ज्योतिषी होईपर्यंत मला दाखवे नकोस!” बायको फणकान्याने म्हणाली.

विचार लाकूडफोड्या काय करणार तो दडत, टाक व कागद घेऊन स्नानघरा समोर बसला. कागदावर रेघोळ्या काढीत तो दरवाज्यांतून बसला होता.

घोळ्या पेलाने खलीफा स्नानगृहात आले. त्यांच्या गोवती सर्व लोक घोकका करून दमे राहिले आणि मनाला येईल ते मार्ग लागले. त्या गरीब लाकूडफोड्याने ते पाहिले. त्याला वाटले हा कंठपतिरी मोठा माणूस दिसतो आहे. त्याने लवून मलान केला आणि म्हणाला—
“हजूर! एकदा या गरिबाकडे आलांत तर मोठी कृपा होईल.” खलीफा त्याच्याजवळ आले. योगायोग असा की त्याच वेळी हिंदी

दरवाज्याचा एक कलथ लुहून खाली पडला. खलीफा बाजूला शाक्यामुळे ते पांचले.

खलीफाचे दरबारी इतर लोक म्हणाले—
“हा कोणीतरी मोठा ज्योतिषी निसतो आहे. त्याने हे पूर्वी ओळखूनच खलीफांना बाजूला व्हायला लांगितले. नाहीतर देशावर स धर्मावर केवढे संकट ओढवले असते!” सर्वांनी त्या लाकूडफोड्याची प्रशंसा केली. सर्वांनी त्याला द्यावे जे कांता होते बक्षीस दिले. खलीफांनी तर त्याला महजबाहीर देऊन वर आशीर्वाद दिला.

घरां गेल्यावर तो बायकोला म्हणाला—
“हे पाहिलेस! मला काय इनाम

मिलाले आहे ने! तरी मरळ मुखाने
गोलशील की नाही !"

"मला तुझी ही बखिसे घेऊन काय
चाराबराची आहेस ! तू राजज्योतिषी झालस
कों नाहीं ! प्रथम मला मांग. मग पुढच्या
गोष्टी !" बायको म्हणाली.

तांड बांधजे फक्त म्हणाला
"राजज्योतिषी आहीं मी अजून झालो नाही."

"मग तोड दाखवायला कुशला आला
आहेस येथे ! हो चालता !" बायको
म्हणाली. विचारा पुन्हां त्या स्नानगुंमारा
जाऊन बसला.

त्या दिवशी खलीफाची हिचाची अंगठी
चोरीला गेली होती. पुष्कळ ग्रंथ केला
नही सांपडली नाहा. कोणी म्हटले -
"तो म्हातार गृहासमोर ज्योतिषी बसतो न !
त्याला विचारा, सधोळ नकी कोठे आहे ती
त्यानेच त्या दिवशी खलीफांना वांचविले."

खलीफांनी लाकूडफोड्याला बोलावून चोर
कोण व कोठे आहे हे विचारले

विचारा पाय उचर देणार ! म्हणाला -
"भाटक, विचार थोडा नेळ
राहिजे !"

"तरकन नाही दोन दिवसांनी ये !"
खलीफा म्हणाले.

विचाराने विचार कला, ज्योतिषी रन-
ग्याच्या का नादान जिरावरचेच संकट येत
आहेसे दिसते. कोठे तरी पकून जावे. पण
खलीफाने राजमहलानल्या एका खोलीत
स्वाम्य बंद केले व तेथेच पिण्याची
पण व्यवस्था करून दिली.

लाकूडफोड्या पावरून गेला. काय करावे,
ते त्याला सुचेना. तो त्रिदकीवळ उभा राहून
बाहेर मैदानांत पडत राही. एकदा त्याला
मैदानांत काही बंदके जम असलेली दिसली.
त्यापैकी एक बंदक लंगडन चालत होते.

लाकूडफोड्या मनात म्हणाला - "हो विचार
देखील भाड्या सारखेच दनभागी दिसते आहे."

तिसऱ्या दिवशी खलीफाचे बांदावरचे
चाले, म्हणून त्याला जावे लागले.

"माझी अंगठी कळली कोठे आहे
ती !" खलीफाने विचारले.

"भाटक, सभा करा ! गेले दोन दिवस
मी एका लंगड्या बंदकाकडेच राहलो."
लाकूडफोड्या म्हणाला.

त्याच्या तोंडून 'लंगडे बंदक' शब्द
ऐकतांच पुढचे काही ऐकण्यापूर्वीच खलीफाचे
नोकर भांबत जाऊन त्या बंदकाला धरून

घेऊन आले. त्यांनी त्याचे पोट चिरले तेव्हा
त्यातून हिन्नाची अंगठी निघाली.

खरे म्हणजे, एका दासीने ती अंगठी
चोरली होती. पण ती लपवून ठेवू शकली
नाहा व चोरी उघडकीला येईल या भीतीने
तिने ती अंगठी एका बंदकाच्या घशात
कोवली. ओळखतां यावे म्हणून तिने
त्या बंदकाचा एक पाय मोडून ठेवला.

खलीफाला वारले का लाकूडफोड्याने
बनेवलेले भविष्य होतं म्हणूनच अंगठी
सांपडली. खलीफाने खूप हाकन त्याला पुष्कळ
वक्षीस दिले. लाकूडफोड्याने ते आपल्या

वायकोस नेऊन दाखविले. म्हणाला-“पहा, केवढे मोठे वक्षीस मिळविले आहे तें.”

ती म्हणाली-“तुझे वक्षीस घेऊन काय साटावयाचें आहे! तूं राजज्योतिषी होऊन आला आहेस का हें प्रथम सांग!”

“नाहीं बुवा....!” नवरा म्हणाला.

“होय ना! मग आल्या वाटेनें परत जा!” वायको म्हणाली.

विद्यान्याला जिणें न्यर्थ वाटूं लागले. तो म्हणजे खलीफांच्या महालाकडे गेला. खलीफाचे नोकर त्याला आंत बोलावून घेऊन गेले. म्हणाला-

“खलीफा, मी अक विनंति करून उच्छित्तो. आपली कृपा असेल तर राजज्योतिषी कायद्याची माझी इच्छा आहे.” लाकूडफोड्या म्हणाला.

त्याच वेळी त्यानें एका माणसाच्या एका पिशवीत कांहीं तरी मळून खलीफाकडे येत असलेला पाहिले.

खलीफानें विचारलें-“सांग त्या पिशवीत काय आहे! तूं घरोघर उत्तर दिलेस तर मी तुला राजज्योतिषी करून घेईन.”

“क्षमा करा, म्हानागाराजवळ मी जरा वाजूला सांगितल्यावर कळस तुझ्या पदला. मी तुला वदकाची गोष्ट म्हटल्या-घरोघर त्याच्या मोटांतून अंगठी निघाली. सद्यानें किती कष्टांनीं केव्हा तरी तो शिकार्याच्या जाण्यांतून पळून जाऊं शकेल का!” लाकूडफोड्या म्हणाला.

नोकरानें पिशवींतून मला बाहेर काढून दाखविला. खलीफा म्हणाले “आश्चर्य! मावास! तुझ्याकडून मोठा ज्योतिषी बाणखी कोटें भेटणार! मी आजपासून तुलाच आपला राजज्योतिषी नेमतां.”

त्या दिवशी लाकूडफोड्या आनंदानें घरी गेला. त्याच्या वायकोच्या ममानें समाधान झालें व पुढें त्याचा संसार घुस्काचा झाला.

फोटो जोडनांचें चढाओढ

मार्च २०२२

वकिप १० रुपये

कळत जोडनांचें पोस्टकार्डावरच पाठवावीत.

सरोज कोलेची भोकरा देवारी जोड-
नांचे दोन ते चार टोन्सतून त्यातून मोठी
पत्र परभरांशीं पोस्टकार्डावरून वर्षाविगरीं
अग्रजोम अत्रि ती जोडनांचें पोस्टकार्डावर
स्वतःचें नांव व पूर्ण पत्त्यासह व जानेवारी

१९६९ पूर्वी आदीत पत्त्यावर पाठवावीत.
पोस्टकार्डांविशीं आलेली ओवनांचें स्वीकार-
ण्यांत येणार नाहींत.

चांदोबा फोटो जोडनांचें चढाओढ,
चंद्रामामा प्रकाशन, मंत्रास-२६

जानेवारी महिन्याचा निकाल

व महिन्याभंडी खानीत जोडनांचें सर्वोत्तम ठरली आहेत. या महिन्याचा भेद
प्रसिद्ध होताना वकिप १० रुपये परिचारावरनें प्रेक्षकांचे म्हाना करण्यांत घेईन.

पुढील फोटो होता वाचत त्यातून कथा, आश्चर्य त्या वाटलें!
दुसरा फोटो त्यातून पाहून ही लिहीत कविता, गांधीर्य सामावले!

जवळ श्री सरोज दिवेकर C O माई दिवेकर,

१०० दिवेकर वाडा, बनपूरी कडे (सातर)

वायकोस नेऊन दाखविले. म्हणाला-“ पहा, केवढे मोठे वक्षीस मिळविले आहे तें.”

ती म्हणाली-“ तुझे वक्षीस घेऊन काय साटावयाचें आहे ! तूं राजज्योतिषी होऊन आला आहेस का हें प्रथम सांग !”

“ नाही बुवा....!” नवरा म्हणाला.

“ होय ना ! मग आल्या वाटेनें परत जा !” वायको म्हणाली.

विमान्याला जिणें न्यर्थ वाटूं लागले. तो म्हणून खलीफाच्या महालाकडे गेला. खलीफाचे नोकर त्याला आंत बोलावून घेऊन गेले. म्हणाला-

“ खलीफा, मी अक यिनेति म्हणून उच्चिस्तो. आपली कृपा असेल तर राजज्योतिषी कायद्याची माझी इच्छा आहे.” लाकूडफोड्या म्हणाला.

त्याच वेळी त्यानें एका माणसाला एका पिशवीन कांढीं तरी मळून खलीफाकडे येत असलेला पाहिले.

खलीफानें विचारलें-“ सांग त्या पिशवीत काय आहे ! तूं घरोघर उत्तर दिलेस तर मी तुला राजज्योतिषी करून घेईन.”

“ क्षमा करा, म्मानामाराजवळ मी जरा वाजूला सांगितल्यावर कळस तुझ्या पदला. मी तुला वदकाची गोष्ट म्हटल्या-घरोघर त्याच्या मोटांतून अंगठी निघाली. सद्यानें किती कष्टांनीं केव्हा तरी तो शिकण्याच्या जाण्यांतून पळून जाऊं शकेल का !” लाकूडफोड्या म्हणाला.

नोकरानें पिशवींतून मला बाहेर काढून दाखविला. खलीफा म्हणाले “ आश्चर्य ! मावास ! तुझ्याकडून मोठा ज्योतिषी बाणखी कोटें भेटणार ! मी आजपासून तुलाच आपला राजज्योतिषी नेमतां.”

त्या दिवशी लाकूडफोड्या आनंदानें घरी गेला. त्याच्या वायकोच्या ममानें समाधान झालें व पुढें त्याचा संसार घुस्त्राचा झाला.

फोटो जोडनांचें चढाओढ

मार्च २०२२

वर्षिक १० रुपये

कळस जोडनांचें पोस्टकार्डावरून पाठवावीत.

बरोबर फोटोचो भोक्कर देवारी भोड-
नवे होम ते चर रानांत त्याहून मोठो
पण परभरांशीं थोडक्यात वर्सविगरीं
अग्रजोम अशि ती जोडनांचें पोस्टकार्डावर
स्वतःचें नांव व फोण पत्त्यातूय व जानेवारी

१९६९ पूर्वी आदींत फर्यावर पाठवावीत.
पोस्टकार्डांतेरीन आलेली ओवनांचें स्वीकार-
प्यांत येना नार्हेत.

चांदोबा फोटो जोडनांचें चढाओढ,
चंद्रामामा प्रकाशन, मंत्रास-२६

जानेवारी महिन्याचा निकाल

व महिन्याभडी खानीत जोडनांचें सर्वोत्तम तरांनीं झालें. या महिन्याचा भेक
प्रसिद्ध होताच वर्षिक १० रुपये परिचरानें प्रेसलाचे म्मान करण्यांत घेईन.
पुढील फोटो होता वाचत त्याहून कथा. आश्चर्य त्या वाटलें !
दुसरा फोटो त्याचें पाहुनि ही लिहीत कविता, गांधीर्य सामावले !

जवळ श्री सरोज दिवेकर C O मरई दिवेकर,

१०० दिवेकर वाडा, बनपूरी कडे (सातर)

महाली लावून युद्धाचा सुरवात शास्त्रावर वीरवीर बाजूचे योद्धे हमरी तुमरीने पुढे सरसावले. द्रोणाचार्याने या युद्धात फार मोठा पराक्रम गाजविला. कर्णाने तर आज आपले सर्व युद्ध कौशल्य पणाला लावण्याचेच जणू ठरविले होते. पांडवसेनेची पीके-हाट होऊन लागली. आणीबाणीचा प्रसंग येऊन ठेपला.

सुविष्टिराने अर्जुनाला बोलावून म्हटले— “या कर्णाच्या धोपवून धरण्याची शक्ति फक्त तुझ्यात आहे. काय घाटेछ ते कर आणि पाळा एक पाऊल देखील पुढे टाकू देऊ नकोस.

अर्जुनाने कृष्णाचा सल्ला विचारला. कृष्ण म्हणाला—“या चेळी कर्णासमोर तू जाण्यात शहाणपणा नाही. इंद्राने जेव्हा त्याच्याकडून कवच कुंडले मागून घेतली

तेव्हा त्याचा स्वाग पाहून वैद्यमती नामक एक जमोष त्याला दिले. ते त्याच्या जकळ असे पर्यंत तू त्याच्याला समोरासमोर जाणे बरोबर होणार नाही. ते त्याने तुझ्यासाठी मुदाम राखून ठेवले आहे. हे कितळून कसे चालेल? त्याला धोपवून धरण्याची शक्ति फक्त एका घटोत्कचाच्या अंगात आहे.”

असे सांगून कृष्णाने घटोत्कचाला बोलाविले आणि म्हणाला—“पांडवांचा जय पराजय तुझ्या हाती आहे. कर्म सैन्याचा संहार करीत कसा पुढे येत आहे हे तू पहातोसच आहेस. या रात्रीच्या चेळी माया युद्धाशिवाय जय मिळणे शक्य नाही. तू रथांत प्रवीण आहेस.

“तुझ्या मदतीला तुझे बाबा, भीमदादा व सात्त्विकी येतील.” अर्जुन म्हणाला.

“कोणी माझ्या मदतीला येण्याची गरज नाही. द्रोणाचार्य ■ कर्म यांना वाटेला जवळ माझ्याकडे लागले.” असे सांगून घटोत्कच आपली राक्षस सेना घेऊन बुद्ध-भूमीवर निघाला. घटोत्कचाच्या येत असलेला पाहून दुर्योधन दुःशासनाला म्हणाला— “आ तू कर्णाच्या मदतीला !”

त्याच वेळी जटामुराचा मुलगा अलंबुस दुर्योधनाजवळ येऊन म्हणाला—“महाराज ! दुष्ट पांडवांनी माझ्या महापराक्रमी बहिःलाचा ■ केला आहे. म्हणून आपली परवानगी असेल तर मी त्या पांडवांना ठार करून त्याचे प्रायश्चित्त त्यांना देणार आहे. म्हणजे बहिःलाच्या मृतात्मास शांति मिळेल.”

दुर्योधन म्हणाला—“अलंबुसा ! प्रथम या घटोत्कचाला अडव !”

अलंबुस व घटोत्कच यांचे द्वंद्व जुवलें. घटोत्कचाने क्षणार्धात घनेंढरस्वर अलंबुसाला जखमसदनास पाठविले. त्याने तलवारीने त्याचा शिरच्छेद केला ■ दुर्योधनाकडे जाऊन म्हणाला—“महाराज ! असे म्हणतात, श्री, गुरुजन ■ यांच्याकडे रिक्त हस्ताने जाऊ नये. म्हणून हा नजराणा सादर करीत आहे.” जसे सांगून त्याने अलंबुसाचे शिर

दुर्योधना समोर टाकले. घटोत्कचाचे ते शूर कृत्य व त्याची ती अचाट शक्ति पाहून दुर्योधनाच्या साऱ्या अंगाला घाम सुटला आणि अंगावर शहारे उमरे राहिले. त्यांत कर्ण ज्या बाजूला होता त्या बाजूला घटोत्कच वळत असलेला पाहून तर दुर्योधन जास्तच धावरला.

इतक्यांत अलाधुध नांवाचा दुसरा एक राक्षस येऊन दुर्योधनाला म्हणाला—“मिमाने चकापूर व हिंडिब राक्षसांस मारून आमच्या राक्षस जातीचा अपमान केला आहे. त्याला व त्याचा मुलगा घटोत्कच धाला ठार केल्या

शिवाय पितरांचे ऋण फेडण्याचे समाधान मला होणार नाही. दुर्योधन म्हणाला—“फार छान ! हो पुढे ! आम्ही आहो तुझ्या पाठीशी.”

अलायुधाशी युद्ध करण्यास भीम पुढे सरसावला. पण कृष्णाने त्याला मार्गे फिरावला सांगितले व कर्णाशी युद्ध करण्यास दुसऱ्या पंढरास पाठवून घटोत्कचाला बोलावून घेतले. राक्षसांशी राक्षसानेच युद्ध करावे असे सांगून त्याने घटोत्कचाला पाठविले. त्याने एका क्षणार्धात अलायुधाचा शिरच्छेद केला. त्याचे शिर दुर्योधनाच्या समोर जाऊन आडळले. दुर्योधन दचकला. तिकडे पांडव सैन्यांत विजयोत्साहाने योद्धे शंस वाकवू लागले.

दुसरा कोणी राक्षस कौरव सैन्यांत उरलाच नाही. तेव्हा घटोत्कचाने दुर्योधनाच्या भावांना पकडून ठार करून मिरकावून थायला सुरवात केली.

ते पाहून दुर्योधन कणाकडे धावला व म्हणाला—“धन्य वा घटोत्कचाचा अंत कर नाचा ! अर्जुनाशी युद्ध करणे आपणास आहे. पण आच्याशी कोण युद्ध करणार ? इंद्राकडून तुला जी अमोघ शक्ति मिळाली आहे तिचा उपयोग केला नाहीस तर आपणांपैकी एकाला देखील हा जिवंत सोडणार नाही.”

निरुपम म्हणून कर्णाने त्या अमोघ शक्तीचा प्रयोग केला. घटोत्कच रणभूमीवर पडतांच पांडवांच्या शिविरांत सर्व झोक करू लागले. एकटा कृष्ण हंस्त होता. अर्जुनाने कारण विचारले तेव्हा तो म्हणाला—“अर्जुना ! कर्णाची ही अमोघ शक्ति त्याने तुझ्यासाठी राखून ठेवली होती. ती असेपर्यंत तू त्याला जिंकू शकला नसतास. आतां मी हंसे नाही तर काय रडूं !”

समुद्रमंथन

इंद्र म्हणाला—“कशास मांडव उगीच असृतासाठी या । दोघांसाठी आतां आपण होत भाग पाचे करूया !”

कव्ळ नाही आम्हां वरले दैत्य ओरडा करुनिया । चुप्य दैत्यले, परंतु करडी दष्टि बलीची पाहुनिया ॥

कलश मचोमच ठेवुनि झाले दैत्य याजुला सुवे जणूं । “कावा देवांच्या हा दिसतो !” मन्त्रांत ते लागले म्हणूं ॥

उमे राहले मर्चे ठेवुनी कलश असृताचा जेव्हां, एक सुंदरी प्रकट जाहली तिथें अचानक पण तेव्हां ॥

दय मनोहर, करुनि धरती आली ती सोळा शृंगार । तालावर अन् नृत्य छनन् छन् करित नूपुरांचा हलकार ॥

पाहुनि निजला अग्निरांत नाशण्यास बडछा उत्सराह । दैवत वांधुत आल्या ; आसुरां त्यांत बादला नव उत्सराह ॥

मावक कदावर ते मुलले आणि भाळले नृपावर । मध जाहले संगीतावर नव्हता कोणी भानावर ॥

ओवाळुनि टाकण्यास अपुले प्राण तिच्या मृदु हास्यावर तयार होते दैत्य, पडले देवांच्या तें पथ्यावर ॥

पर्वत, डोंगर, झाडे-झुडपे
आले ज्याच्या हाती जे,
फरु लागले प्रहार घेउन
हाले, होते नशिबी जे ॥

जोर लावला वेवांती पण
शौर्याने ते लढले खूप ।
अक्षुर विसरले शौर्य आपुले
पाय काढला अन् गुपचूप ॥

रक्ताचे नव बाहु लागले
हुड्डे लागले राक्षस त्यांत
दीग मळ्यांचे पडू लागले
क्षेमगणाचे रणांगणांत ॥

उरले राक्षस जे जे होते
पळून गेले पाताळांत ।
इकडे सूरराजाला घातली
विजयश्रीने माल गळ्यांत ॥

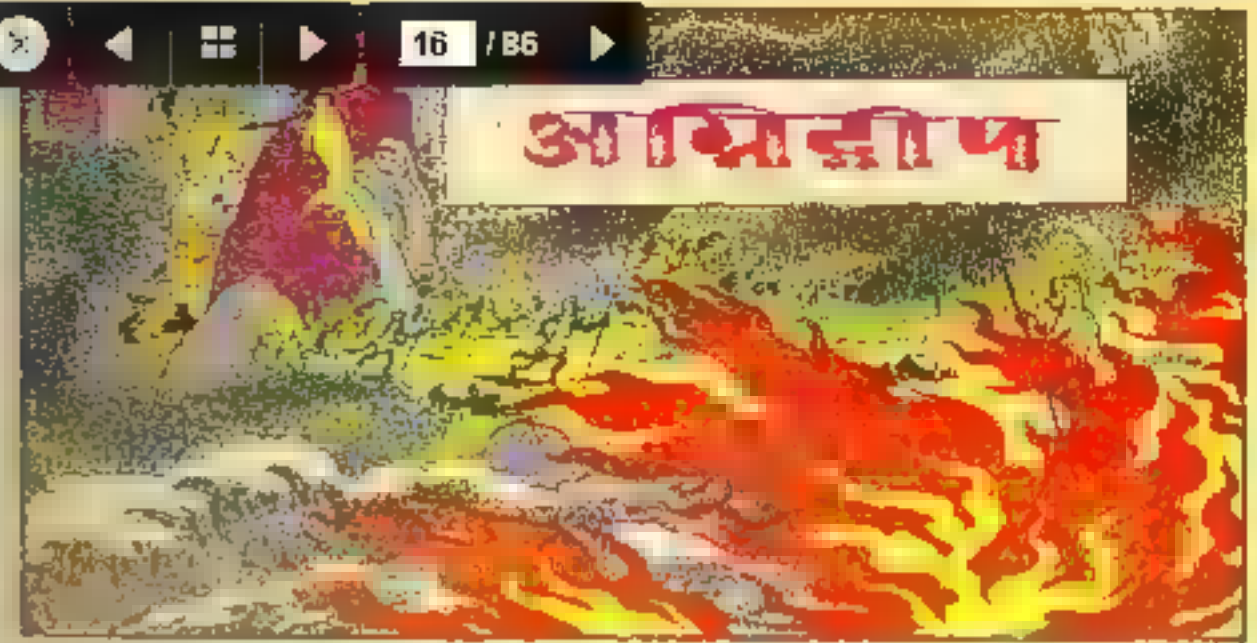
बलि राजाने सव पाहिले
होते दोळ्यांनी अपुल्या ।
निराश होउन नाचे ठेवित
गुहास रोला तो अपुल्या ॥

समुद्रमंथन पूर्ण आदले
पूर्ण-काम अन् झाले देव ।
वेडनि सारी रत्ने गेले
स्वर्गी आनंदाने देव ॥

उरले कलशा मध्ये होते
थोडे अमृत वेडनि ते,
बाखुकीस रेंद्राने दिवले
आनंदे तो ते ॥

समुद्रमंथन झाले, त्याचा
झाला जगाती धुम परिणाम ।
अमर झाले स्वर्ग-निवासी
झाले सुखसागर सूरधाम ॥

[संपूर्ण]

आग्निहोत्र

[४]

[मरौब घलेने नागाने ऐकून ■ डमरू ■ त्याचे अनुयायी, माणसं व गुरे पळून
■ काढेत, चित्रसेन आपल्या काही निदक सैनिकांसह उमाक्षच्या किल्ल्यात गेला, तेथे
त्याच्या ■ ते काम राक्षसांचे असून अग्निहोत्रीक काही निविष्ट मनुष्यांचे आहे.
उमाक्षाने ■ दिव्यस्वर की तो ■ माणसं कोण व कधी येतात हे दाखवील, चित्रसेनाने
उमाक्षच्या परीस ■ मनुष्यांसह ती रात्र उमाक्षाने ठरविले. पुढे नावा—]

उमाक्षाने चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांना
आपला सर्व किड्या दाखविला. त्या किड्या-
एका कोठारांत जडजवाहीर आणि
सोने ■ चांदी पांती भरमरून ठेवलेले पाहून
चित्रसेनाला फार आश्चर्य वाटले. एका
कोठारांत राक्षसांची प्राचीन काळापासूनची
दस्बाजे, झिरसाणे व चित्रवते ठेवलेली
चित्रसेनाने पाहिली. चित्रसेनाने उमाक्षाला

विचारले—“ उमाक्षा ! तुम्हां राक्षसांना
इतक्या धनाची ■ शस्त्रास्त्रांची काय गरज !”

उमाक्ष मोठ्याने हंसला व म्हणाला—
“ चित्रसेना ! अरे, आमचे राक्षस तुम्हां
मनुष्यांसारखे सम्य होऊन शेती, व्यापार
वगैरे करू लागले म्हणजे याची गरज भासेल
की नाही ? जठरा वर्षांनी मला वा धनाची
एक विशेष जरूर पडणार आहे.”

अठरा वर्षांनंतरची गोष्ट ऐकजांच चित्र-
सेनाच्या अंगावर शहारे उभे राहिले. पण
त्याने वेळीच स्वतःला सावरून घेतलें.

उग्राक्षानें आपल्या पाहुण्यांसट्टीं खास
मेजवानीची व्यवस्था केली होती. सर्व
खाण्यापिण्यांत व गव्या मारण्यांत गर्व
होऊन गेले होते, इतक्यांत एका राक्षस
नोकरीने उग्राक्षाला सांगितलें कीं महाराज
कुम्भिकूप सागांतल्या आपल्या अनुयायांनीं
मोठा जाळ करून अशी सूचना दिली
आहे कीं अग्निद्वीपांतून ते भवेकर पक्षी
येत आहेत.

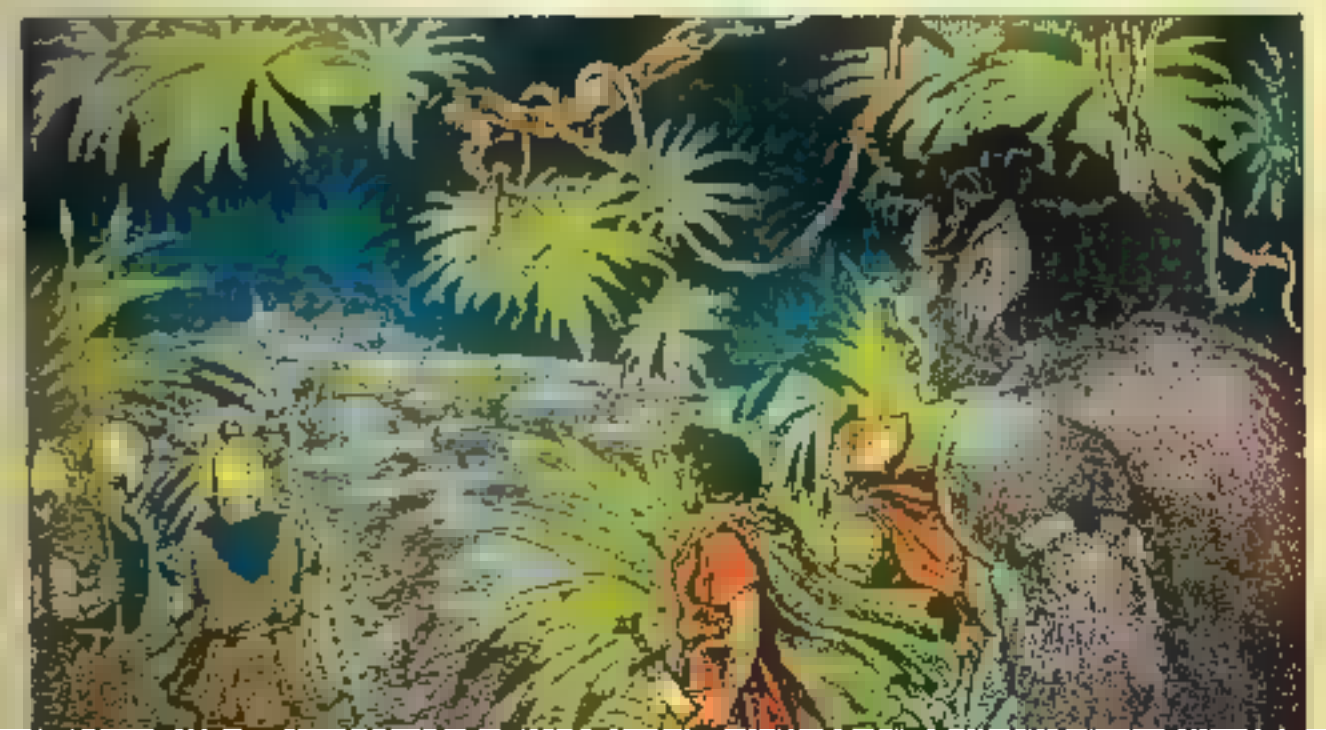
ते ऐकून उग्राक्ष चित्रसेनाला म्हणाला—
“कल, आटव क्वकर ! तुझ्या राज्यांत
शिळून गुरें व माणसें उचलून नेणारे लोक
येत आहेत.” सर्वांनीं मराभर जेवें आटो-
पक्षी व उग्राक्षाकडोवर निघाले. उग्राक्षानें
आपल्या अनुयायांना जागोजागी नेमलें व
चित्रसेन ॥ त्याच्या अनुयायांना घरांकर
घेऊन निघाला.

सर्व पूर्वेकडच्या वाट रानांत घेऊन
पोचले असतील इतक्यांत त्यांना कित्याच्या
राजूने रक्षांचा आवाज ऐकू आला. कित्या-
कर आकाशांत ते भवेकर पक्षी असलेले

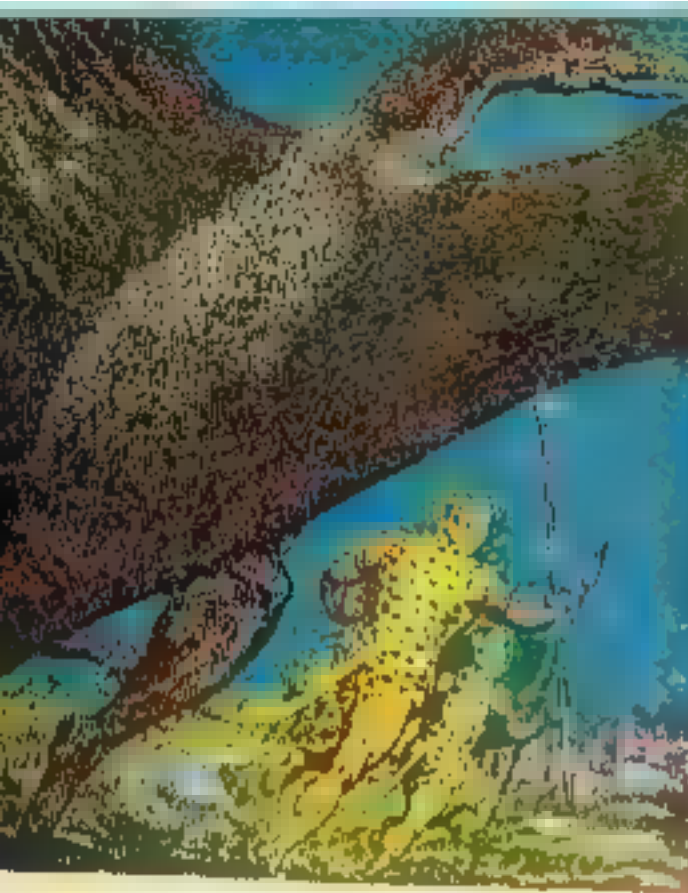
त्यांना दिसले. कित्यानले पांढरकरी मोठ-
मोठ्या नझाली जाळून ते पक्षी कित्यांत
उतरून नवेत बाची स्मरदारी घेत होते.
जाळ पाहून व राक्षसांचा ओरडा आरडा
ऐकून पक्ष्यांना कित्यांत उतरण्याची हिंमत
झाली नाही.

चित्रसेन म्हणाला—“उग्राक्षा ! यांचा
काव विचार आहे कळत नाही. तुझ्या
कित्यांत शिळून तुझ्या राक्षस अनुयायांना
पळवून नेण्याचा यांचा विचार आहे वाटते !
म्हणजे हे स्वतःच्या प्राणाळाच मुकणार
म्हणावयाचे.”

“अग्निद्वीपांतल्या लोकांनीं यापूर्वी देखील
आमचा कित्या सर करण्याचा दोन तीन
वेळां प्रयत्न केला, परंतु त्या कार्यां त्यांना यश
मिलालें नाहीं. माझ्या अनुयायांनीं जाळ
करून ॥ मसाली पेटवून त्यांना पळवून लावले.
पक्ष्यांच्या पाठीवर बसून येणारांपैकीं एकाला
माल्य मारून खाली पाडले. त्याला आम्ही
कैद केले आणि घाण्याला जुंपले तेव्हा तो
व त्याचे इतर साथी कोठें राहतात ॥ त्यानें
सांगितलें. पुढें त्याला आम्ही नीट वागविले.
परंतु कां कोणास ठाऊक ! तो एका-
पकीं मरण पावला व त्याच्याकडून जास्त

दूरपर झाडीत कोणी दिसते का पाहिले. उमाक्षाने चित्रसेनाला सावध केले आणि त्याला व त्याच्या अनुयायांना घेऊन तो एका उंचकऱ्याच्या जागी येऊन पोचला.

त्या विचित्र लोकांमार्गे ते दोघे पक्षी येत होते. त्यांना पंख हांते म्हणून पक्षी म्हणावे लागते. पण त्यांना चोंचीच्या जागी मगरीच्या तोंडासारखे मोठे जबडे होते व तसेच मयंकर दांत होते. जंगलार विसं नव्हती की हव पण नव्हती. ते दोन्ही पायांवर मोठे पुढे वाकून चालत असत. त्यांच्या तंगळ्याच सात-भाट फूट उंचीच्या होत्या.

उमाक्ष म्हणाला—“आपण या माणसांना मिण्याचे कारण नाही. हे जे पक्षी आहेत तेच मयंकर आहेत. ते माणसेंच्या माणसे गिळून टाकतात व आम्हां राक्षसांच्या अंगाचे लवळे तोडून खातात. हे पक्षी आपल्या मालव्यांचे रक्षण करतात. कोणी हल्ला करण्यासाठी आले तर हे पक्षीच पुढे पांक्तात. हे लोक बांना मागाहून शिज्या राजवून पिटाडीत असतात.”

उमाक्षाने सांगितल्याप्रमाणेच ते लोक शिज्या वाजवू लागले व पक्षी पळू लागले. ज्या जागी उमाक्ष व चित्रसेन

अनुयायांरोबर लवून बसले हात तिकेडच ते सरळ येऊ लागले.

“पाहिलेस ते इकडेच येत आहेत!” उमाक्ष म्हणाला.

“चला, आपण सर्व मिळून त्यांच्यावर हल्ला करू या. आपण गंमत पहात उभे राहिलो तर आपणा सर्वांना उचलून नेल्या-शिवाय ते राहणार नाहीत. म्हणून वेळीच त्यांच्यावर हल्ला करून त्यांना आपले पाणी दाखविले पाहिजे.” चित्रसेन म्हणाला.

“ते पक्षी नसते तर या व्याघ्रचर्म पांघरून येणाऱ्या गाढवांना मी डेकणासारखे चिरडून मारून टाकले असते.” उमाक्ष म्हणाला.

नितक्यांत उमाक्ष व चित्रसेन उभे होते तेथे एका झाडावर एक शुभड मोठ्याने ओरडले. त्याचा आवाज ऐकून ते पक्षी बरोबर त्या दिशेला वळले. अर्थात ते शुभड त्या लोकांचा एक दूत होते, हे उघड होते.

आतांपर्यंत पक्षी मार्गे व ते लोक पुढे होते. पण शुभड ओरडल्याबरोबर पक्षी पुढे गेले व ते लोक त्यांच्या मार्गे चालू लागले. ते पक्षी कर्कश मयंकर आवाज काढीत पुढे पुढे येत होते.

उमाक्षाने आपल्या अनुयायांना बोलावून घेऊन त्यांच्या कानांत काहीतरी सांगितले. ते दोन तुफक्या करून कोठेतरी निघून गेले. उमाक्ष व चित्रसेन ज्या बाजूला उभे होते त्या बाजूला ते पक्षी भांबले. त्यांच्या मार्गे माला घेऊन त्यांचे पांच सदा माकक पण येत होते.

चित्रसेनाने आपली तलवार म्यानंतून काढली. उमाक्षाने आपली गदा घेतली. दोघांनी त्या पक्ष्यांवर हल्ला केला. उमाक्षाची गदा नेमकी एका पक्ष्याच्या डोक्यावर बसली व तो कोलमडून खाली पडला. परंतु दुसऱ्या

माहिती काढून वेगळे आम्हाला अशक्य झाले. तेव्हापासून त्याचे साथी सुडाच्या भावनेने नानाप्रकारे त्रास देत आहेत. पण त्यांना यश मिळणे शक्य नाही.” उमाक्ष म्हणाला.

उमाक्ष बोलत असता सोसाळ्याचा बारा सुटला व त्यावरून ते मयंकर पक्षी येत असल्याचे त्यांनी अनुमान लावले आणि खरोखरच कर्कश आवाज करीत दोन पक्षी किल्ल्याबाहेर कोणी अंतरावर उतरले. त्यांच्या पाठीवरून व्याघ्रचर्म घातलेले चार लोक उड्या मारून जमिनीवर उतरले. त्यांच्या हातांत माले होते. त्यांनी जमिनीवर निजून

काय काबाया लायला. उमाझाच्या गाईचा
आजार बक्ष्यांना इतका असला होता की
त्यांना त्या काढण्याजिवाय राखेवर नव्हते.
हा निवृत्त्याच्या पुढात उमाझा व त्याचे
अनुयायी जमलेले बसले होते.

चित्रसेवाने एकाका बसलेल्या बारा-
चित्रावर दुसऱ्याचा ताळम घेतले. परंतु
कधीच एवढे त्याच्याकड त्या बसलेला मुळा
पडायला लागला नाही. चित्रसेवा व त्याच्या
अनुयायांच्या तळमारीचे बारा चुकवीत ते
बागे सरकत होते. पक्ष्यांची व त्याच्या
अनुयायांची अशी पीछेहाट होऊ लागली
तेव्हा चित्रसेवाना हा त्याच्या अनुयायांना
आत्मचरित्र बघला. चित्रसेवाने राक्षसांच्या
मदतीने पुन्हा जोराचा हल्ला केला. "या
वेळी या दुष्टांची खोद मोडली तर हे पुढां
इकडे वेण्याची हिंमत करणार नाहीत. म्हणून
उमाझा! त्या दुष्टांना रोखटचा व निवृत्त्याचा
हल्ला करू या!" चित्रसेवा म्हणाला.

उमाझाने उमाझा भारम केले व भावकी
गडा फिरवीत व अनेकदा गर्जना करीत बाहू-
वर मूटम पडला. त्याचे अनुयायी व चित्रसेवा
बाजि त्याचे अनुयायी पण बरोबर राहिले.
चित्रसेवा. बाहू हल्लादल झाले व जे उमा

पक्ष्याने उमाझाच्या लांबाचे व छातीचे
कवचे तोडावला सुरवात केली.

त्याचवेळी बावली चित्रसेवा पळी तेथे
वेड्या बघले. त्याच्या पाठीवर ते बरे सोब
होते. परंतु उमाझाच्या अनुयायांनी होवून
बाजूनी असा लावा बारम की त्याची पुढारवा
उडून गेली व जे त्याची उतरलेच काढील.
उमाझाच्या अनुयायांनी त्या बरे बघलेला
बघून दूर उकळत फेकावला सुरवात केली.
चित्रसेवाने एकाका बावली बघून काढला.

उमाझाने त्याच्या पायाची चित्रसेवा
व बघून जे अनेक बावली व बावली

त्यांनी पक्ष्यांच्या पाठीवर उक्ता मारल्या व त्यांना पळव्यास खूण केडी. मारकांची शिडी ऐकतांच पक्ष्यांनी उड्डाण केलें. उमाक्षानें सिंहगर्जना करून आपली राधा एका पक्ष्याला भिरकावून मारली. पण तो पक्षी पुष्कळ दूर निघून गेला होता.

उमाक्ष अगदीं दमून गेला होता. त्याच्या आंगाखांद्यांतून रक्ताच्या धारा वहात होत्या. ते पक्षी दृष्टीआड झाल्याबरोबर तो जमिनीवर बसला आणि आडवाच झाला.

चित्रसेन त्याच्याजवळ येऊन सहानुभूतिपूर्वक म्हणाला—“उमाक्षा ! आज तूं जो पराक्रम दाखविलास तो मी कधी विसरणार नाहीं. तूं होतास म्हणून आम्ही सर्वांचे रक्षण झालें. परत ■ जखमा धुवून फांदी झाडपाक जावूं या.”

उमाक्ष म्हणाला—“ह्या कुसण्यांत निदान वडा विवस तरी जमण्यावर पडून रहावें

लागणार आहे. माझ्या अनुयायांपैकी किती भेटे व किती जखमी झाले व किती वांचले ?”

फक्त दोघेच भेटे. चार जण जखमी होऊन पडले आहेत. सव्वेकी एक जणच भेटेला बिसतो आहे. पुष्कळ हत्ताहत झाले. पण त्यांना उचलून घेऊन गेले ते.” चित्रसेन म्हणाला.

“भितरे भागवार्ड कुठले.” उमाक्ष म्हणाला.

चित्रसेनाने अनुयायी पुढें येऊन म्हणाले—“महाराज ! आपल्यापैकी कित्येक हत्ताहत होऊन पडले आहेत.”

त्याच्या उतरलेला चेहरा पाहून चित्रसेन म्हणाला—“शुद्ध करावला जातोना त्याची तयारी करूनच जावें लागतें ! असें ह्तास होऊन कोठे चालेल ! मर्याना घेऊन चला, त्यांच्या औषध पाण्याची व्यवस्था केली पाहिजे.” [पुढील गोष्ट पुढील कवी]

ऊर्वशी-पुरूरव

एके दिवशी रंभा, ऊर्वशी वगैरे अप्सरा कुंभपुरी अलकापुरीहून अमरावतीला परत येत असतां हिरण्यपूर निवासी केशी नामक राक्षसानें हेमकूट पर्वतावर ऊर्वशी ■ तिची सखी चित्रलेखा दोघींना धरलें. दोघींना धरून तो ईशान्य दिशेकडे निघाला.

रंभा वगैरे इतर अप्सरा जोरजोरानें ओरडूं लागल्या—“वांचवा ! वांचवा !”

त्यांचा आवाज ब्रह्मर्षि पुरूरवाच्या कानीं पडला. तो प्रतिष्ठानपूरचा राजा होता. महा पराक्रमी म्हणून त्रिकोकांत त्याची कीर्ति होती. त्यानें स्वतः इंद्राला अनेक युद्धांत मदत करून फार मोठी कीर्ति मिळविली होती. तो स्नानादि उरकून पातःस्थ्या समाप्त करून राजधानीकडे निघणार होता. हतवयांत त्याच्या कानावर रंभादिकांचा आवाज आला. तो त्यांच्या मदतीला धांवत आला व सर्व

दृष्टांत ऐकून म्हणाला—“मी तुमच्या दोघी सखींना सोडवून घेऊन येतो.”

नंतर पुरूरवा आपल्या सोमदण रथांत बसून ईशान्य दिशेकडे निघाला. रंभादिक अप्सरा हेमकूट पर्वत चढूं लागल्या.

पुरूरवानें बायल्यालाचा मयोग करून केशी राक्षसाच्या सैन्याची पुढभाण उडवून दिली. स्थाने केशीचा पराभव केल्या व दोघा अप्सरांना सोडवून परतला. ऊर्वशी ■ राक्षसानें धरल्याबरोबर वेशुद्धच होऊन गेली होती. हळूहळू ती शुद्धीवर येऊं लागली. पुरूरवानें आपलें रक्षण केल्याचें ऐकून तिनें मनांतल्या मनांत त्याचे आभार मानले व त्याला मनानें वरलें. ऊर्वशीचें रूपलावण्य पाहून पुरूरवाचें मन देखील तिच्यावर बसलें.

दुरुत पुरूरवाच्या रथाचा झेंडा पाहून रंभादि अप्सरांना आपल्या दोघी सखी

आस्थाबद्ध फार आनंद झाला. त्यांनी पुरस्काराने रमा मदतीबद्दल आभार मानले. पुरस्कार म्हणाला, “मी तर काहीही केले नाही. ही सर्व ईश्याची कृपा आहे.”

इकडे नारदानीं ईश्वरभैरव केशीनें ऊर्जशीला एकवून नेल्याचें वृत्त सांगितलें. ईश्याच्या आज्ञेनें चित्ररथ संघर्ष सेना घेऊन ईशान्य दिशेकडे जात असतां बाईत त्याला कळलें कीं पुरस्कारानें ऊर्जशीला सोडवून आणलें आहे व सर्व अप्सरा आतां हेमकूट पर्वतावर पुरस्काराचरोधर आहेत. चित्ररथ हेमकूट पर्वतावर जाऊन पुरस्काराला म्हणाला—“महाराजा-

विराज ! जगदेवानें अप्सरांत सर्वोत्तम व सुंदर अशा ऊर्जशीची मूर्ति केळी व इंद्राला दिली. आतां आपण तिचे स्तुति करून पुनरपि इंद्रालाच अर्पण करीत आहांत. आपण स्वतः स्वर्गपुरी अमरावतीस परार्पण करून याफक्त सुरात इंद्राचें आतिथ्य स्वीकारावें.”

पण पुरस्कारा म्हणाला—“आपल्या या विनंतीस मान देऊन इंद्रपुत्रीस येनें माझे कर्तव्य आहे. परंतु मला राजधानीत काम असल्याकारणानें मी आपणांवरोधर येऊं शकत नाही. याबद्दल क्षमा करावी.” पुरस्काराला सोडून इंद्रपुत्रीस जावें ऊर्जशीला रेंव काढता. ती स्वतः त्याचा निरोप देतील वेंक टाकली नाही. तिनें आपली सखी चित्रलेखा हिच्या जकड सांगून निरोप पाठविला. “आपणांस जावयाचें आहे तर आर्वे पण या दासीला नाज विसरूं नये.” पुरस्काराला तो निरोप ऐकून सर्व अप्सरा दृष्टीआव्ह होईपर्यंत आगच्याजागी उभा राहिल्या.

प्रसिद्धान्पुरला पंचवल्गावर ऊर्जशीच्या विरह दुःखानें राजाचें मन राज्यकार्यांत लामोला. ऊर्जशीनें आपले मन हरण करून नेल्याची गोष्ट त्यानें आपल्या विदुषक मित्र

माणवक याम सांगितला व ही गाष्ट कोणास सांगूं नये असें बजावून सांगितलें.

पुरस्काराची पहिली कालिकादेवी हिचा राजा दुःखी असल्याचें कळलें. तो नेहमीं अन्यमनस्क राही. तिनें आपली दासी निपुणिका हिचा बोलावून माणवकाकडून राजाच्या दुःखाचें कारण चतुराईनें काढून घेऊन येण्यास सांगितलें.

निपुणिका फार चतुर दासी होती. ती माणवक एकांतांत त्याच्याकडे गेली. म्हणाली—“राणीनें पाठविलें आहे आपणाकडे !” माणवकानें तिला विचारलें—“महाराणी सरकारांची आज्ञा आहे ?”

“मी किती दुःखी आहे, हे माहीत असून तूं असा धंद का ? महाराजांना काय झाले आहे हे तूं सांगितलें नाहीस तर मी प्राण देईन. राणी सरकारांनीं तुला सांगायला सांगितलें आहे.” निपुणिका म्हणाली.

“महाराजांनीं राणीसरकारांविरुद्ध अन्यायाचें वर्तन केलें आहे कीं काय ?” विचारलें.

निपुणिकानें चतुराईनें विचारलें—“याहून मोठा अन्याय तो काय असणार ? महाराजांनीं राणी सरकारांशीं प्रेमात्माप करित असतां

त्यांचे नांव न घेतां जुळून एका परक्या स्त्रीचें नांव घेतलें !”

माणवकाला वाटलें स्वतः महाराजांनींच रहस्य स्फोट केलेला दिसतो आहे. राणी सरकारांची मर्जी संपादन करतां येईल असा विचार करून तो म्हणाला—“महाराजांच्या तोंडून ऊर्जशीचें नांव निघालें होतें का ? त्यांनी तिला पाहिलें तेव्हां पासून त्यांना प्रेमात्माप चढला आहे.” खुळसटण्यानें त्यानें सर्वच सांगून टाकलें. अशा प्रकारें निपुणिकानें चातुर्यानें राजाच्या मनातील रहस्य ओळखून राणीला जाऊन सांगितलें.

“ठीक ! आतां पुर्वे क्षणाक्षणाक जें जें बरेक तें येऊन मला सांगत आ !” राणीने निपुणिकाका सांगितलें.

राजानें माणवकाका बोलावून म्हटलें—
“आतां हा नियोग असल्या वाटें लागला आहे. हें दुःख कमी जायला काहीं उपाय सांग.”

“पोटभर जेवा महाराज ! म्हणजे सर्व दुःख एका क्षणांत पडून जाईल !” माणवक आपल्या स्वभावाप्रमाणें बरीत म्हणला.

“तुं आदेश खादाड ! म्हणून पकावा-
शिवाय तुला दुसरे काहीं सुचत नाही. पण मला ऊर्वशी भेट झाल्याशिवाय माझे दुःख

कमी होणार नाही.” पुन्हा म्हणला.
“महाराज, आपण बसे दुःखी आहां तशीच ऊर्वशी देखील दुःखी असेल कां ! जहो, तिला गरज असेल तर ती नाही का येणार तुमच्याकडे ! विदूषक म्हणला.

दोघे उद्यानांत जाऊन बसले. वसंत ऋतूनें राज्य चडकडे पसरलें होतें. त्यामुळे राजाने दुःख कमी होण्याऐवजीं नास्त्य वाढलें. त्यानें माणवकाका दुःख कमी करण्यास कांहींतरी उपाय करावयास सांगितलें. काहीं वेळ विचार करून विदूषक म्हणला—“महाराज ! मला वाटते तुम्ही शोषा. म्हणजे ऊर्वशी स्वप्नांत येईल व तुमचें सर्व दुःख नाहीमें होईल. नाहीतर ऊर्वशीचे चित्र काढून तें पहात बसा !”

“आ दुःखांत शोष ■ येणार ! तिचे चित्र काढूं लागलों तर होळ्यांतून अग्निचा पूर येईल व पुढें आ होळ्यांना सर्व जग पारलें होईल !” महाराज म्हणाले.

“मला तिसरा उपाय सुचत नाही !” माणवक म्हणला.

इतक्यांत स्वतः ऊर्वशी आपल्या सखी-
बरोबर तेथे आली व झाडी आड उभी राहून गंमत पहात उभी राहली. पुन्हा व माणवक

मांचें संभाषण तिनें ऐकलें. महाराज तिच्या विरहदुःखानें दुःखी जाहेत हें ऐकून तिला अपार आनंद झाला. तिनें एका दळप्यावर दोन कविता लिहिल्या आणि तो राजाच्या समोर टाकला.

माणवकानें तो दळप्या पाहून उचकून राजाला दिला. राजानें त्यावर लिहिलेल्या कविता वाचल्या. त्या ऊर्वशीनें लिहिलेल्या आहेत हें ■ तर ■ आनंदाका पारावार ■ नाही. त्यानें तो दळप्या माणवकाका देऊन सुरक्षित ठेवण्यास सांगितलें. त्याच वेळीं ऊर्वशी व चित्रलेखा रामा-
समोर येऊन उभ्या राहिल्या. पुन्हा ऊर्वशीला भेटून देहमान विसरून गेला. पण त्याचा परस्परश्री प्रेमाकाप चालू असतां मध्येच इंद्रलोकांतून ऊर्वशीकडे निरोप आला की मरत मुनींनीं कधी स्वयंवर नांवाचें चाटक रचलें असून त्यांत कधीची मूर्खिका करण्यासाठीं ऊर्वशीनें हजर रहावें. माटकाचा प्रयोग पाहण्यास स्वतः इंद्र येणार होता. नाईलाजानें ऊर्वशीला इंद्रलोकी जावें लागलें.

हकचे माणवकानें तो दळप्या दळगर्जीपणानें कोठें तरी ठेवला. निपुणिकेकडून महाराज उद्यानांत माणवकानेवर विहारकरीत आहेत

■ ऐकून राणी तेथें गेली व झुडपाआड उभी राहून दोघांचें संभाषण ऐकूं लागली.

त्याच वेळीं तो दळप्या दान्याधरोवर उडत नेमका राणीच्या समोर येऊन पडला. त्यावर लिहिलेली कविता वाचून राणीच्या तळ-
पायाची आग मस्तकाला गेली. “महाराज हाच दळप्या शोभीत होतें वाटतें ! ध्यावें हें प्रेयसीचें पत्र !” असें फणकाण्यानें म्हणत ती तोंड फिरवून उभी राहली.

राजा लज्जित होऊन सिची कृपा मागूं लागला. पण राणी रागारागानें तेथून निघून गेली. परंतु अंतःपुरांत गेल्यावर राणीला

राय आला कीं त्वांनीं तिला शप दिला—
“देव कोकांत राहण्याची तुझी कायकी
नाही. जा मरत्य लेकवंत वास कर!
विज्जलान तुला सर्व काळ पारसें होईल!”
विचारी काजेनें मान स्वीकारून उभी
राहली. काय बोळणार व काय करणार?
पण इंद्राला क्या आली. तो म्हणाला—
“पुढरवाचे आमच्यावर जें कण आहे
त्याची फेद आमच्या हातून होणे अश्या
माहो. तरी तूं पुढरवाकडे जाऊन रहा.
■ एक पुत्र देऊन तूं परत ये!”

असा तऱ्हेनें भरत मुनींचा शप
ऊर्ध्वशीच्या पध्दातवरच पडला. ■ आपल्या
सखीबरोबर पुढरवाकडे गेली व लपून
पुढरवा व माणवक यांचे संभाषण ऐकू
लागली. परंतु राणीला येत असलेली पाहून
त्या दोघांचे संभाषण अजानक नंद झाले.

पुढरवा वरकरणी पेश दासवीत राणी-
अबळ बोलला. पण राणीला का ते कळणार
नाही? ती म्हणाली—“महाराजाचे मन
कोणावर बरी असले असले तरी त्यांनी या
दासीला विसरुं नये.”

राजा म्हणाला—“तुझ्याशिवाय माझे
कोणावरहि प्रेम नाही. खरे सांगतो.” त्यांच

राजानें राणीला फार आग्रहकरून काहीं वेळ
आवण्यास सांगितले तेव्हां ऊर्ध्वशीला फारच
वाईट वाटले. नंतर पुजेची वेळ झाली
आहे असें सांगून राणी राजाचा निरोप
घेऊन निघून गेली. राणी निघून गेल्यावर
ऊर्ध्वशीच्या विरह वेदनेनें राजा पुन्हां
दुःखी झाला. तें पाहून ऊर्ध्वशीच्या जिवांत
जीव आला. तिनें संपोर येऊन राजाला
मणाम केला.

माणवक निघून गेला ■ ऊर्ध्वशीच्या सखी
बाजूला ■ राजा पुढरवा व ऊर्ध्वशी
शिवाय तेथे कोणी नव्हते. दोघे दया
लांच्यांत आनंदानें दिष्ट फिरे लागली.
काहीं दिवसांनीं ऊर्ध्वशीला दिवस गेले ■
यथावेळी ती प्रसूत झाली. तिला एक
मुलगा झाला. मुलाला राजानें पाहिलें तर
तिला स्वर्गांत परत जावें लागेल असा विचार
करून तिनें दिवस गेल्याची व मुलगा
झाल्याची गोष्ट राजाजवळून लपवून ठेवली.
आपल्या मुलाला ती च्यवन ऋषींच्या आश्र-
मांत घेऊन गेली. तेथे सत्त्वती नांवाच्या
तपस्विनीच्या हातीं मुलास देऊन ती प्रति-
ष्ठानपुरा परत आली. ती मुनींच्या आश्रमांतच
वाढत होता.

पुढे काहीं दिवसांनीं राजा आपल्या सखी
राण्यांना बरोबर घेऊन त्रिवेणीसंगमांत स्नाना-
साठीं निघाला. ऊर्ध्वशी बळामूपणें घालीत
होती. त्यावेळीं एक दासी एक मणी
एका तबकांत ठेवून तिच्या डोक्यांत
धारण्यासाठीं येत होती. त्याला मांसाचा
एक तुकडा समजून एक घार तो मणी
उचलून घेऊन गेली. ही गोष्ट पुढरवाला
कळली. घार दूर उडून गेली होती. राजानें
शिक्षाच्यांना बोलावून आज्ञा केली कीं त्या
वारीचा पाठलाग करा आणि तो मणी
घेऊन ■ !”

राजाने राणीला फार आग्रह करून काही वेळ थांबण्यास सांगितले तेव्हा ऊर्वशीला फारच चाईट वाटले. नंतर पुजेची वेळ झाली आहे असे सांगून राणी राजाचा निरोप घेऊन निघून गेली. राणी निघून गेल्यावर ऊर्वशीच्या विरह वेदनेने राजा पुन्हा दुःखी झाला. ते पाहून ऊर्वशीच्या जिवांत जीम आला. तिने समोर येऊन राजाला प्रणाम केला.

माणवक निघून गेला व ऊर्वशीच्या सखी बाजूला झाल्या. राजा पुरुरवा व ऊर्वशी शिवाम तेथे कोणी नव्हते. दोघे रत्या लोण्यांत आनंदाने दिवू किंवा लागली. काही दिवसांनी ऊर्वशीला दिवस गेले व यथावेळी ती प्रसूत झाली. तिला एक मुलगा झाला. मुलाला राजाने पाहिले तर तिला स्वर्गात परत जावे लागेल असा विचार करून तिने दिवस गेल्याची व मुलगा झाल्याची गोष्ट राजाजवळून लपवून ठेवली. आपल्या मुलाला ती च्यवन ऋषींच्या आश्रमांत घेऊन गेली. तेथे सत्यवती नावाच्या तपस्विनीच्या हाती मुलास देऊन ती प्रतिष्ठानपुरा परत आली. तो मुलीच्या आग्रमांतच वाढत होता.

पुढे काही दिवसांनी राजा आपल्या सर्व राण्यांना बरोबर घेऊन त्रिवेणीसंगमांत स्नानासाठी निघाला. ऊर्वशी बळामूर्धने घालीत होती. त्यावेळी एक दासी एक मणी एका तबकात ठेवून तिच्या होवयांत घालण्यासाठी येत होती. त्याला मांसाचा एक तुकडा समजून एक घार तो मणी उचलून घेऊन गेली. ही गोष्ट पुरुरवाला कळली. घार दूर उडून गेली होती. राजाने छिकाऱ्यांना बोलावून आज्ञा केली की त्या घारीचा पाठलाग करा आणि तो मणी घेऊन या !

ती घार उडत उडत सरळ च्यवन ऋषींच्या आश्रमाकडे गेली. ऊर्वशीच्या मुलाने बाण त्याला स्पर्श पाडले. च्यवन ऋषींना ही गोष्ट कळली. "आने आश्रमांतले नियम मोडण्यास सुरवात केली आहे. आतां याला याच्या आईबद्दिलंकडे पाठवून दे ! " च्यवन ऋषींनी सत्यवतीला सांगितले.

पुरुरवाने पाठविलेल्या छिकाऱ्याला मेलेल्या घारीच्या नोंचीत मणि सापडला. पुरुरवाने घारीच्या पोटांत शिरलेला बाण पाहिला तेव्हा त्याला त्यावर "हा ऊर्वशी पुरुरवाच्या मुलाचा आहे ! " असे लिहिलेले दिसले.

इतक्यांत सत्यवती त्या मुलाला घेऊन राजाकडे आली. जसा इंद्राळा जयंत आहे तसाच आपल्याला एक मुलगा आहे हे कळल्यावर पुरुरवाला परमानंद झाला. वण

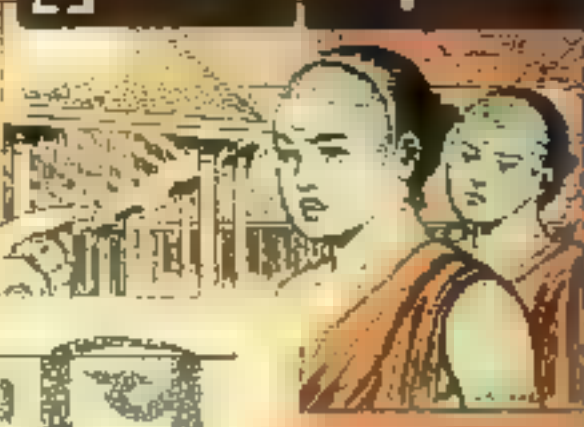
ऊर्वशीला आनंद होण्या ऐवजी अपार दुःख झाले. हे त्याचे कारण राजाला काय कळणार ! ती दुःखाने म्हणाली - "हा आपला मुलगा आहे, हे महाराजांना कळले आहे. आतां मला इंद्राच्या आश्रममार्गे इंद्राळी परत जावे लागणार."

"तसे असेक तर मी घाचा राज्याभिषेक करून देऊन वानप्रस्थाश्रम ग्रहण करीन." राजा म्हणाला.

इंद्राळा ही गोष्ट कळली. राजाच्या मवतीची त्याला गरज होती. म्हणून त्याने नारदा करवी राजाकडे निरोप पाठविला की ऊर्वशी तुझ्याकडेन राहील.

ते ऐकून पुरुरवा व ऊर्वशी बोवांस आनंद झाला. राजाने आपल्या मुलाचा राज्याभिषेक करून दिला आणि ऊर्वशीबरोबर आनंदाने राहू लागला.

वररुचि

वेतसप नामक गांभी देवस्वामी आणि करम्भक नांवाचे दोन भाऊ रहात असत. त्यांना अनुक्रमेण ज्यादी व इंद्रदत्त नांवाची मुल्ले होती. ज्यादीचे बरीच वारल्यावर त्याचा भाऊ करम्भक याला संसाराचा कंटाळा आला व तो संन्यास घेऊन निघून गेला. दोघांच्या बायका पति विरहाने परलोकी गेल्या. ज्यादी व इंद्रदत्त पोरके झाले.

दोघांनी विचार केला की गुरुगृही जाऊन विद्याभ्यास करावा. चांगला गुरु मिळावा म्हणून त्यांनी कुमारस्वामीची मनोमाये प्रार्थना केली. कुमारस्वामीने प्रसन्न होऊन स्वर्गात दृष्टांत दिला व म्हणाला—

“तू पाटलीपुत्राला जा ! तेथे नंद राजा राज्य करतो. पाटलीपुत्राला वर्ष नांवाचा एक विद्वान ब्राह्मण राहतो. त्याच्याकडे जाऊन तुम्ही विद्याभ्यास करा.”

त्याप्रमाणे ज्यादी व इंद्रदत्त पाटलीपुत्राला गेले. नववर्षी करता त्यांना कळले पाटलीपुत्रांत वर्ष नांवाचा एक मूर्ख आहे. त्या नांवाचा कोणी विद्वान नाही. तरी दोघे त्या मूर्ख ब्राह्मणाकडे गेले. ते वर्ष नांवाच्या ब्राह्मणाचेच घर होते. घरांतली गरीबी त्यांना चांगली दिसून आली. तरी ते पुढे झाले व त्या ब्राह्मणाच्या शायकोला नमस्कार करून घेण्याचे कारण सांगितले. ती म्हणाली—“माझे यजमान पूर्वी मूर्खच सधजले जात. पण कुमारस्वामीच्या कृपेने त्यांना सर्व विद्या अवगत करून घेतल्या आहेत. एकदां सांगून ग्रहण करील त्यालाच आपला शिष्य करून घेण्याची प्रतिज्ञा आहे.” दोघांनी वर्षाच्या बायकोला १०० वराह मुद्रा आग्राऊ दक्षिणा म्हणून दिल्या व एक पाठी हुशार शिष्य हुडकून

जाण्यासाठी निघाले. ते कौशांबी नगरी येऊन पोचले.

कौशांबीला सोमदत्त नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याच्या बायकोचे नांव वसुदत्ता असे होते. त्यांना वररुचि नांवाचा एकुलता एक मुलगा होता. वररुचीच्या व्यानर्णाने सोमदत्त स्वर्गावासी झाला. त्याच्या विद्याभ्यासाचा भार त्याच्या आईवर येऊन पडला. ईश्वरयोग असा की ज्यादी व इंद्रदत्त वसुदत्तेच्या घरीच उतरायला आले.

त्या गेलीं बाघे बाजण्याचा भास झाला. वसुदत्ता म्हणाली—“पहा, तुझ्या बडिळ्याचा मित्र नंद नृत्य करीत आहे, वाटते !”

वररुचि तिला म्हणाला—“तर मग आई, मी आज का तिकडे ? मी ते नृत्य पाहून येईन व मागे म्हणून तुला नाचून दाखवीन !”

ते ऐकून ज्यादी व इंद्रदत्त नव्वित झाले. त्यांनी विचारले एकदां ऐकून तसे कसे येईल ? तेव्हा वररुचीची आई म्हणाली—“माझा मुलगा एक पाठी आहे. एकदां जे ऐकतो ते कधी तो विसरत नाही.”

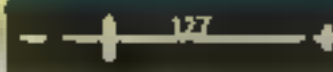
ज्यादी व इंद्रदत्त दोघांचा त्यावर विश्वास बसेना. त्यांनी त्याची परीक्षा घेण्यासाठी एका पुत्रकांतून कांदोतरी वाचले. वररुचीने

ते सर्व ऐकले व जसेच्या तसे म्हणून दाखविले. नंतर वररुचि शेजारी ज्यादी व इंद्रदत्त दोघांना बोलावून घेऊन गेला. तेथे नृत्य चालू होतं. त्याने घरी आल्याबरोबर मागे म्हणून नृत्य करून दाखविले.

ज्यादी व इंद्रदत्त दोघांनी वसुदत्तेला घेण्याचे कारण सांगितले व म्हणाले—“आई ! तुम्ही आपल्या या होतकरू हुशार मुलाला जर आमच्या बरोबर पाठविलेत तर हा गुरु वर्ष यांच्याकडे सर्व विद्याभ्यास करील व आम्हांलाहि विद्या शिकवील. वसुदत्तेने ही चाकल आलेली संधी न दवडतां मुलाला

त्यांच्याबरोबर पाठवून दिले. म्हणाली—
“तुमचाच भाऊ आहे. देव तुम्हां सर्वांना
सुखी राखो.”

तिचे पाटलीपुत्राल गेले व गुरु वर्ष यांना
आकन नमस्कार करून सर्व विद्या शिक-
विण्यास विनंति केली. वरुचीची कुशाग्र
बुद्धि पाहून त्याला आपला शिष्य करून
घेण्यास वर्षेने मान्य केले. वरुचि वेदांच्या
अन्वा गुरुच्या सुली पक्षांच ऐकून पुन्हा
म्हणून घाबरवी. गुरु व त्यानंतर वरुचि
दोघांनी म्हटल्यावर व्याधीला पाठ होई ■
त्याने म्हटल्यावर इंद्रचाला पण पाठ होई.

अशा तऱ्हेने तिघांचा विद्याभ्यास सुरू झाला.
एका वर्षे ब्राह्मणाळा लोक मूर्ख समजत होते
त्याचे शिष्य असे हुशार निघालेले पाहून
सर्व पाटलीपुत्र नगर चकित झाले. वर्षेची
कीर्ति साऱ्या शहरांत पसरली. त्याचा धाकटा
भाऊ उपवर्ष सोडून सर्व वर्षेचा आदर करू
लागले. स्वतः महाराज नंदाने त्याचा सत्कार
■ त्याला वर्षासन नांघून दिले.

विद्याभ्यास संपूर्ण झाला तरी गुरुला
सोडून गेले नाहीत. राजधानीत इंद्रोत्सव सुरू
झाला. तिचे शिष्य उत्सव पहायला निघाले.
सीपुरुषांची मोठी गर्दी होती. विद्यांच्या

गदी व त्यांना स्तीसारखी सुंदर एक तरुणी
दिसली. तिच्याबरोबर तिच्या सखी होत्या.

वरुचि व त्या तरुणीची दृष्टादृष्ट झाली
व परस्परांनी मनानित्या मनांत परस्परांना वरले.
नंतर वरुचीला कळले की ती तरुणी गुरुने
बंधु उपवर्ष याची उपकोश नांवाची कन्या
आहे. उपकोशल देवीक सखीकडून वरुचि
वदिलांच्या ■ शिष्य अभ्यासाचे कळले.
■ दिवशी रात्री वरुचीला शोष आली
नाही. उनाडतांच तो उपवर्षच्या घरा-
समोरीक आल्याच्या झाडा खाली येऊन
उभा राहिला.

त्याला पाहून उपकोशने आपल्या सखीला
पाठविले. वरुचीने निरोप पाठविला की
वडिलांच्या अनुमती शिवाय दोघांचे लग्न शक्य
नाही. सखीने जाऊन उपकोशाला व तिच्या
आईला तो निरोप सांगितला. आईने उप-
कोशाला वडिलांजवळ मुलाच्या लग्नाची गोष्ट
काढून वरुचि व उपकोश दोघांनी परस्परांस
वरले असल्याचे सांगितले. उपवर्षने संमति
दिल्यावर लग्नाचा मुहूर्त ठरला. व्याधी
कीर्तीची जाऊन वसुवचाला येऊन आला.
वरुचि व उपकोश दोघांचा विवाह झाल्यावर
वरुचि पाटलीपुत्रांतच राहू लागला.

वर्षच्या शिष्य परंपरेंत पाणिनी नांवाचा एक शिष्य होता. तो थोडा मंदबुद्धीचा आहे असे वर्षच्या परीक्षा घाटले. म्हणून तिने त्याला उलट पावली परत पाठविले. पाणिनीने हिमालय पर्वतावर आऊन तप केले. शंकराळा प्रसन्न करून आपल्या भाषेचे व्याकरण संपादन केले. त्याने परत आल्यावर वर्षचा सर्वोत्तम शिष्य वररुचि बाला श्वास्त्य करण्यास आह्वान केले. आठ दिवस शास्त्रार्थ चालू होता. त्यांत वररुचि हारला. त्यानंतर ऐन्द्र व्याकरण लुप्त झाले व पाणिनीचे सुरू झाले.

वररुचि स्वस्थ बसला नाही. त्याने देखील हिमालयांत आऊन तप केले आणि शंकराळा प्रसन्न करून आपली एक व्याकरण मिळविले. त्याने ते व्याकरण आपल्या गुरुसमोर येऊन म्हणून दाखविले.

व्याही व इंद्रदत्तने विवाह्यास संपल्यावर गुरुदक्षिणा देऊन परी परतण्याचे ठरविले. त्यांनी गुरुदक्षिणा किती पाववाची असे गुरुला विचारले. वर्षने एक कोटी वराह मुद्रा मागितल्या. दोघांनी वररुचीकडे आऊन इतकी मोठी गुरुदक्षिणा कोठून आणायची असा प्रश्न केला. इतके वन नंदमहाराजांकडे आऊन मागू या."

तिचे नंद कटकळा नंदमहाराजांना भेटण्यासाठी गेले. तेव्हा नंदमहाराज काही क्षणापूर्वीच शारल्याची शोकवार्ता त्यांना मिळाली.

इंद्रदत्ताला योगविद्या येत होती. तो आपल्या मित्राला म्हणाला—"एक उपाय आहे. मी राजाच्या मृतदेहांत प्रवेश करतो. व्याही माझ्या प्राणहीन देहाचे रक्षण करित येथे राहील. तू येऊन नंद महाराजांकडे वन माग. मीच त्याच्या शरिरांत राहीन व वन

देहून. आपले काम मागल्यावर मी नंद महाराजांचे शरीर सोडून स्वतःच्या शरिरांत प्रवेश करीन."

वेत ठरला. इंद्रदत्ताने वेशीजवळच्या एका जुन्या देवळांत आपला देह ठेवला आणि नंद महाराजांच्या मृत देहांत प्रवेश केला. व्याही इंद्रदत्ताच्या शरिराचे रक्षण करण्यासाठी देवळांत मार्गे राहिला.

मृत जिंवेत झालेला पाहून प्रजेला अपार आनंद झाला. राजधानीत पुनर्जन्माचा उत्सव साजरा करण्यांत आला. वररुचीने महाराजांकडे त्यांना आशीर्वाद दिला व एक कोटी वराह मागितल्या. नंद आपला मंत्री बोलावून आज्ञा केली की या वाक्षण तरुणास एक कोटी वराह मुद्रा द्यावा.

शकटाला खुर होता. त्याला आश्चर्य वाटत होते की मृत राजा जिंवेत कसा झाला. राजा जिंवेत झाल्या काय, कोणी येऊन एक कोटी वराह मुद्रा मागतो काय आणि राजा चायला कवळू होतो काय ? सर्वच विचित्र दिसते आहे. कोणी योगविद्या जाणणाऱ्याने महाराजांच्या मृत देहांत प्रवेश तर केला नसेल ? त्या योग्याचे शरीर जवळपासच कोठे

तरी असले पाहिजे. त्याने आज्ञा केली—"राजधानीत कोठे मृत शरीर विसल्यास ताबडतोब ते जाऊन दाकण्यांत यावे. पळव्या देवळांत शिवायांना एक शव दिसले. व्याहीने त्यांना बघवले. पण शिवायांनी त्याला नाजूक साऊन इंद्रदत्ताचे शरीर जाऊन टाकले.

वेळी इकडे नंद शकटाला विचारित होता की या वाक्षणाळा एक कोटी सुवर्ण मुद्रा दिल्या की नाही ?

शकटालने काही तरी कारण सांगून वेळ मारून नेली.

इतक्यांत व्याही पळाला आला आणि म्हणाला—“महाराज! आपल्या राज्यांत सैनिकांचा अत्याचार इतका वाढला आहे की योग समारंथांत झोपलेल्या एका ब्राह्मणाचे शरीर त्यांनी जाकून टाकले आहे. नंदाच्या शरिरांत बसणाऱ्या इंद्रदत्ताला कळले की त्याचे शरीर शिपायांनी जाकून टाकले आहे.

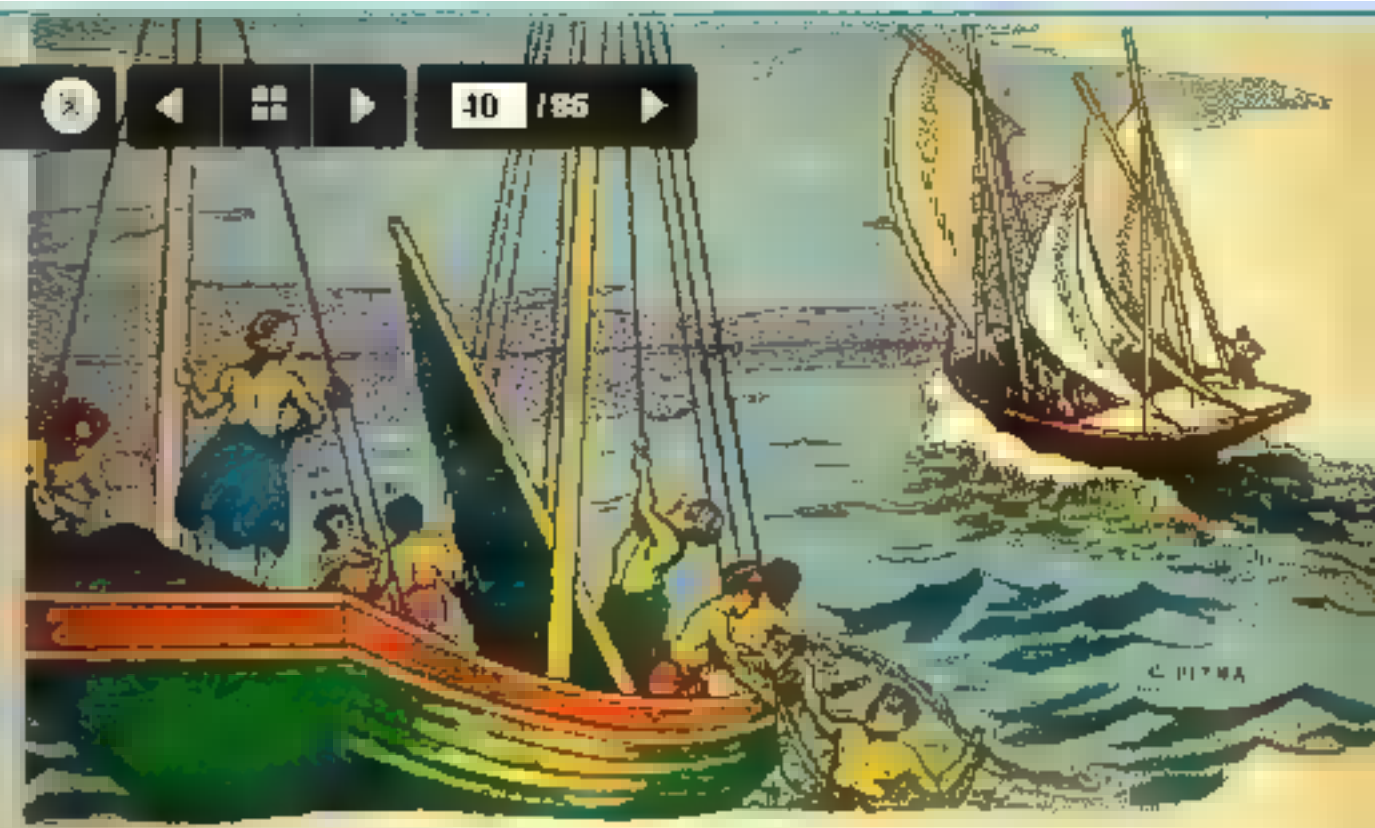
नंतर त्याने व्याहीला एकांतांत बोलावून पुढे काय करावयाचे या विषयी सहा विचारला. तो म्हणाला—“आतां जे काही झाले ते झाले. आतां बदलणे अशक्य, पण या शकटाला वर नगर ठेवणे नसूरी आहे. तो लुप्त नाश करून भोरल्या नंद राजाचा मुलगा चंद्रगुप्त माला गादीवर बसवील. म्हणून तुं वरुचीला आपला मंत्री करून घे!”

नंदाच्या शरिरांत बासकरणाच्या इंद्रदत्ताने वरुचीला आपला मंत्री नेमला. पण स्वतः

नकली नंद महाराजांच्या स्वभावात बदल होऊन लागला. आपण उगान या राजाच्या शरिरांत प्रवेश केला असे त्याला वाटू लागले. त्यानंतर तो स्वतः भोगविलासांत इतका रमला की हळूहळू त्याचा वरुचीवरचा विश्वास पण उडाला. त्याने वरुचीचा वध करण्याचा पाट पातला. ही गोष्ट वरुचीला कळली तेव्हा तो छकटासच्या घरी लपून नसला.

राजधानींत अफवा उडाली की राजाने वरुचीचा वध केला आहे. ते ऐकून उपकोसने अग्निप्रवेश केला. वसुवता पुत्रशोक करीत परलोकी गेली. त्यानंतर नांवाचा एक कडक नंद राजावर इतका कुढ की त्याने सात दिवसांत नंद राजाचा वध करविला आणि गादीवर चंद्रगुप्ताला बसविला.

वरुचीला भगाचा व संसाराचा वीट आला. तो रानांत आऊन तप करू लागला.

[९]

मार्कोपोलो १२व्या शतकाच्या शेवटच्या दशकांत आपल्या भारतांत आला होता. तो या देशांत काही दिवस राहिला होता. त्याने या देशांत जे काही पाहिले त्याचे वृत्त आपल्या प्रवास वर्णनांत लिहून ठेवले आहे. ते इत मागून या अंकाबरोबर मार्कोपोलोचे प्रवासवृत्त संखीत आहो.

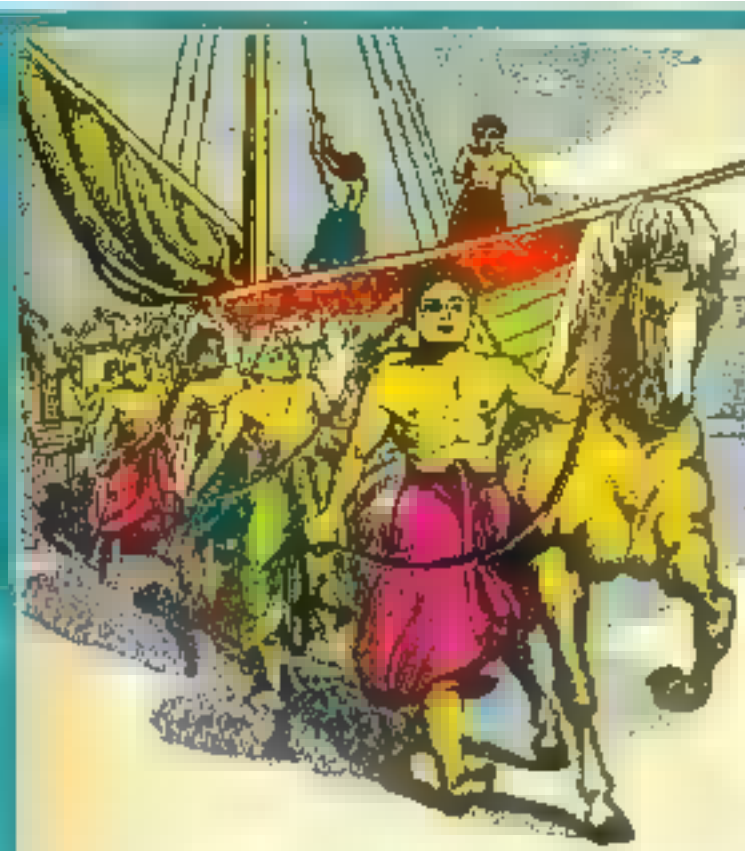
सिंहल देशापासून ६० मैल समुद्रांत प्रवास केल्यावर नावार देश लागतो. या देशांत पांच स्वतंत्र राज्ये आहेत. नावार व सिंहल द्वीपाच्या मध्यभागी जी समुद्रधुनी आहे तीत मोती मिळतात. जगांत उत्तमोत्तम

म्हणून प्रसिद्ध असलेली मोती याच समुद्र-धुनीतून काढण्यांत आली आहेत. येथील समुद्र विशेष खोल नावी. काही व्यापारी भिकून एकेक नाव घेऊन येथे येतात. एविल महिना पुढा मे महिना अर्धा मोती काढण्याचे काम चालते. समुद्रांत बुडी मारून मोती काढणारे मजूर मसुरीवर काम करतात. हे मजूर शिपा काढून व्यापाऱ्यांना देतात. या शिपांत लहान मोठी मोती असतात. मोत्यांच्या शिपा बांगल्या गोड पाण्यांत टाकल्या की आतील मांस पाण्यावर तरंगू लागते व मोती तळाळा राहून जातात. अशा तऱ्हेने व्यापारी असंख्य मोती जमा

मार्कोपोलोच्या याटमपण मफरी

करून घेऊन जातात. मजुरांनी पाण्यात बुडी मारली की कांदी बाळण मंत्र म्हणतात. हे मंत्र म्हटल्याने बुडी मारणाऱ्यांच्या जिवाला धोका नाही अशी त्यांची समजूत आहे. व्यापारी लोक मोती निघाल्यावर त्यांचे पांच रुके मोती बाळणांना दक्षिणा म्हणून देतात.

माथार देशांत शिंपी नाहीत. म्हणजे शिवलेले फगडे अंगात घालण्याची पद्धत नाही. धोतर व उपरण्यावरच काम भागते. स्वतः राजा देखील उपरण्याशिवाय अंगात दुसरे वस्त्र घालीत नाही. पण उपरण्याचे काठ रजांनी मढवलेले असल्या कारणाने बा

उपरण्यांची किंमत फार असते. एका उपरण्याने एकेक ग्रहर विकत घेता येईल इतकी त्यांची किंमत असते. राजाज्ञेशिवाय एक रत्न देखील राज्या बाहेर जात नाही.

या देशांत घोडे अरबस्तानातून आणलेले मिळतात. घोड्यांसाठी ■ देशांतील लोक लक्षावधि रुपये खर्च करतात. या देशांत एक विचित्र रीत आहे. नवरा मेळ्यावर याकडो नवऱ्याबरोबर सती जाते. नवऱ्याबरोबर सती जाणाऱ्या स्त्रीचा या देशांत फार आदर आहे. ■ देशांत लोक जेवतांना उजव्या हाताचाच उपयोग करताना. पाणी पिताना मांडे तोंडाला लावीत नाहीत.

कांणी कर्ज घेऊन कर्ज वेळेवर परत केलं नाही तर त्याच्या चारी वाजूला कर्ज देणारा एक रेष ओढतो ■ कर्ज देणारा कर्जफेड करीकरीत त्या रेषेच्या बाहेर जात नाही. स्वतः राजा देखील या नियमाचे पालन करतो. मी स्वतः एवढा एक विचित्र दृश्य पाहिले.

राजाने एका अरबी व्यापाऱ्याचे कर्ज फेडले नाही. राजा घोड्याकरून जात असतां व्यापाऱ्याने त्याच्या चारी वाजूला एक रेष ओढली. राजाने नोकडांकरवी पैसे मागवून कर्ज फेडले व नंतर पळीकडे गेल्या.

या देशांत शकून पाहून लोक सर्व कामे करतात. विशेष करून प्रवासाला मुहूर्त पाहूनच निघतात. पराबाहेर निघतांना कोणी शिकला तर पुढे जात नाहीत. दुसऱ्या शिकेचा आवाज कानी पडला तर मात्र जायला हरवत नाही. तसेच राहुकाल पाहून कामे करतात. राहुकालांत कोणतेही काम करीत नाहीत. हा राहुकाल दररोज निरनिराळ्या वेळी पडतो. भरांतच्या पाल्काचा आवाज ऐकून लोक स्थान व वेळेनुसार निरनिराळे अर्थ ठावतात.

मार्कोपोलो इ.स. १२७० साली मोटपल्ली नांवाच्या शहरांत उतरला. त्यावेळीं आंध्र देशांत कर्नाटकीय राजघराण्यांतल्या रुद्रमदेवीचे राज्य होते. तिच्याविषयी मार्कोपोलो म्हणतो—

“या देशांतील राणी ज्ञानी व विदुषी आहे. पति वारल्याला ५० वर्षे ज्ञान्य तरी तिने दुसरे लग्न केले नाही. हिने चाळीस वर्षे पतीच्या मार्गे राज्य केले. हिच्या राज्यांत धर्म व न्याय उत्तम आहे. प्रजेचे आपल्या राणीवर नातेसमस्त प्रेम आहे. रावा ■ प्रजा यांचे परमप्रांथी इतके प्रेम इतरत्र दुर्मीळ आहे.

या देशांत हिरे मिळतात. डोंगरांवर पाऊस पडू लागला की नशा ■ ओढोळ

काहू लागतात. पाण्याच्या ओघांत दगाडाबरोबर हिरे पण बहात येतात. जगांत फक्त येथेच हिरे मिळतात. उत्तमोत्तम हिरे राजे महाराजे व सरदार लोक विकत घेतात. कारण सामान्य गरीब लोक हिरे विकत घेऊंच शकत नाहीत.

जगांत सर्वोत्तम अशा शाळी या देशांतच तयार होतात. या शाळी राण्या मोठ्या हीसेने विकत घेतात. या देशांत पशु-धन सुबळक आहे. या देशांत जितकी मोठी मेंढरे आहेत, तितकी मोठी हतर कोणत्याहि देशांत मी पाहिली नाहीत.

या देशांत साडे नांवाचे एक राज्य आहे. तेथील वैश्य व्यापारांत फार हुशार आहेत. जगांत आल्या इतके विश्वसनीय व्यापारी मी पाहिले नाहीत. विदेशांतून व्यापारी व्यापारासाठी आले की हे त्यांच्याकडून माल घेतात व त्यांचा माल विकून रास्त किंमत त्यांना देतात. विदेशी व्यापाऱ्यांना या देशांतील व्यापाराचे नियम माहीत असोत की नसोत पण या देशांतील व्यापारी त्यांच्याशी लुबेगिरी करीत नाहीत. जी रास्त किंमत असे तीच देत. विदेशी व्यापारी आनंदाने जे काही देत ते आभार मानून त्यांच्याकडून घेत. हे वैश्य मांस खात नाहीत. दारू पीत नाहीत. हिंसा करीत नाहीत हिंसा करणे हे एक पाप मानले जाते. हे वैश्य थोडे देशांतून उत्तमोत्तम मोती

आणून आपल्या राजाला विकतात. ज्या किंमतीला त्यांनी मोती विकत घेतले आहे ती किंमत सांगतात व राजा ठीक दुप्पट किंमत देतो.

भारत देशांत सर्व लोक पान खातात. कुत्रीन लोकांना याची विशेष संवय असते. पानाबरोबर हे जुना, कापूर वगैरे घालून सेवन करतात.

भारतांतले अगदीं टोकाचे राज्य नेच मकान आहे. येथे मुसलमानांची वस्ती अधिक आहे. येथे आतशेतीबरोबर गव्हाची शेती देखील होते.

मायार व त्याच्या मध्य देश भूखंडांतल्या सर्वोत्तम भाग आहे. येथील उत्तमोत्तम वैनवग्राही नगरांचे वर्णन करणे माझ्या क्षमतेच्या बाहेर आहे. (संपूर्ण)

असिधारा व्रत

विक्रमार्कने आपला दृष्ट सोबका नाही. तो साडानवट पुन्हा मेळा आणि भेट खादून खांधार घेतले आणि स्मशानाकडे जाऊ लागला. तेव्हा त्या घेतात बसलेल्या वेताळ कोत्रे लागला—“राजा! मका कळत नाही, तुझ्या डोक्यात कोणते एवढे शिरले आहे. अपराधी हे भेट खांधार उचलून नेण्यात ते कोणते कर्तव्य साधन करीत आहेस कोण जाणे. पण धर्म पाळून करण्याच्या सुखा कधी कधी पश्चात्ताप करावा लागतो. समत-कुमारका नाही का पश्चात्ताप करीत बसावे लागले. ऐक ती गोष्ट.” त्याने गोष्ट सांगायला सुरुवात केली.

“ब्रह्मपुत्रा नदीच्या काठी अरण्यांत एक लहानसे राज्य होते. तेथील राजाच्या पदरी सनत्कुमार नांवाचा एक ठकू सार्वभार नोकरी करीत असे. त्याला शिकारीचा वाद होता.

लावण्या पाहून सनत्कुमार चकित झाला. "हे रानटी हळू देखील किती सुंदर आहे!"

तो धोव्यावरून उतरला व ती झाडा-खाली फुलें ओवीत बसली होती तेथे येऊन उभा राहिला. तिने त्याच्याकडे निर्भीडपणे डोके वर करून पाहिले. दोघांची दृष्टादृष्ट झाली. ती कांदी बोकळी नाही.

परंतु सनत्कुमाराने तिला प्रेमळ आवा-कांत तिचे नांव विचारले. तिने एकाच शब्दांत उत्तर दिले—"नागिणी!"

बोकळा वेळाने दोघांचे पुष्कळ मोकळे-पणाने बोलणे झाले. तिने नागलोकांना राज्याचे अधिकारी कसा आस देतात याचे वर्णन करून सांगितले.

सनत्कुमारला ते सर्व ऐकून आश्चर्य वाटले. तो म्हणाला—"तू बाई माथूस! जजून वमानें बद्धान दिसतेस. या सर्व गोष्टींची काळजी भोरा मोठ्यांनी करावयाची असते." नागिणीने त्याचे कांदी उत्तर दिले नाही.

आतां नागिणीला भेटण्यासाठीच सनत्-कुमार त्या रानांत पुन्हां पुन्हां येऊ लागला. शिकारीपेक्षा नागिणीशी गप्पा मारण्यांत त्याला वास्तव मजा वाई लागली.

एके दिवशी नागिणीने सनत्कुमाराला सहज विचारले—"आमचा राजा म्हणे, आमची सर्व शेते आमच्या हातातून हिसका-वून घेणार आहे आणि आम्हांला रानांतून बाहेर हांकवून देणार आहे!"

"एव तुळ या गोष्टीच्या उठाठेवी कशाला! ही भोरांमोठ्यांची कामे आहेत." सनत्कुमार म्हणाला.

"आमचे वाडवडील याच रानांत रहात आले. त्यांनीं रानें कापून शेती करावया सुरुवात केली. गाई गुरे पाळली. रामाला हे आमचे पहावत नाहीसं दिसलें. त्यानें आम्हांला एक दिडकी देखील दिली नाही. आम्हीच आपल्या मेहनतीने शेताची मशागत करून ही वस्ती बसविली. पिढ्यान् पिढ्या येथे आम्ही रहात आलों. आतां येथून आम्ही को निघून जावें!" नागिणीने आवेशांत येऊन उत्तर दिले.

ही नागा पोर गांवदळ नसून पुष्कळ पोक्त दिसते आहे. मनांतल्या मनांत तिचे कौतुक करीत त्यानें तिचा हात धरला आणि म्हणाला—"नागिणी, तुझ्या....!"

तो आस्त कोळंब शकळ नाही. नागीणच ती. झटक्यांत तिने हात सोडवून

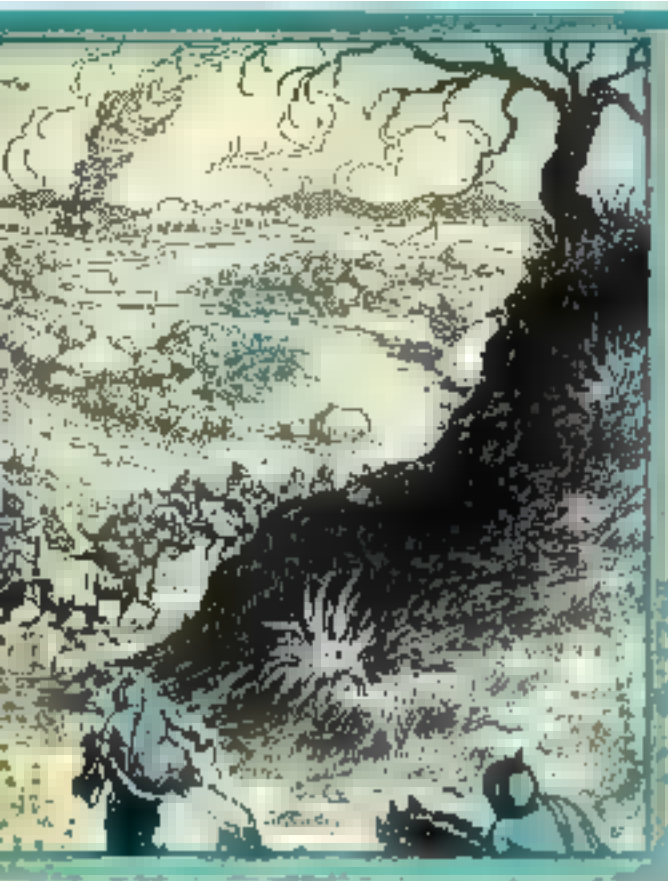

घेतला आणि निघून गेली. सनत्कुमारला वाटले की या अति प्रसंगामुळे तिला राग आला असावा. पुन्हां किंमक दिवस त्या रानांत जायला त्याचे मन धजेला.

पुढे कांदी दिवस त्याला राज्याच्या कामामुळे तो नागा वस्तीकडे फिरकू शकला नाही. सुमारे तीन महिने लोटल्यावर त्याला दरबाराची आज्ञा झाली की बसुवर्मांच्या मदतीला जावे.

नागा लोकांनी वस्ती सोडून जायचे नाकारल्यामुळे बसुवर्माला त्याच्या विरुद्ध क्षम उचलण्याशिवाय दुसरा उपाय उरला

नाही. त्याच्या मवतीस जाण्यासाठी सनत्कुमारची नेमणूक झाली. वसुधर्मने आपले सर्व सैन्य त्याच्या हातावासी नागा-बस्ती काबीज करण्यासाठी पाठविले.

सनत्कुमारला हे एक असिधारा ज्ञात वाटले. वसुधर्माच्या सैन्याचा सेनापति म्हणून त्याला आपल्या कर्तव्याचे पालन करणे भाग होते. तिकडे त्याचे नागिणीवर प्रेम होते. धर्म व प्रेम दोन्ही निमावून नेणे सोपे काम नव्हते.

नागा जगातील दोघे शत्रूला फितूर झाले होते. नागा लोकांनी त्या दोघांना एका

शोपडीत डकडून शोपडीला लाग लावून दिली. या बाळगोळीत वसुधर्मचे चार सहा अधिकारी ठार झाले. सुदैवाने दोघे फितूर नागा वेळीच शोपडीतून निसटून पळून गेले.

सनत्कुमार त्याच्या रक्षणासाठी सैन्य घेऊन आला. त्यावेळी नागावस्तीत फक्त बायका व मुले होती. सर्व पुरुष पळून गेले होते. परंतु, दोघां फितूर लोकांच्या मदतीने त्याने पळून गेलेल्या लोकांना घेरले. त्याने नागा लोकांना संघोषून म्हटले— "तुम्ही बऱ्या बोळाने आपल्या बायका मुकावा घेऊन निघून तयार आहात की तुम्हाला भोक काडण्यावर जाजार आहात?"

"आमच्या वाढवडिलांनी कवनाडकष्ट करून हा शेताची मजगत केली. आम्ही आपल्या बायका पोरांना घेऊन कोठे जायचे! जिवीन जीव असे पयंत आम्ही येथून हळुवार नाही!" एका नागा बायकाने उत्तर दिले.

"ठीक आहे! मग तुमच्या प्रेतांवर चाळजच आम्हांला पुढे जावे लागणार आहे." असे सांगून सनत्कुमारने आपल्या सैनिकांना हत्ता करण्यास हुकूम दिला. लष्करी विधान मिळालेल्या सैनिकांसमोर

रानटी नागा लोक कितीवेळ टिकाव घेऊन सहणार! त्यांची पीठे हाट होऊ लागली. कांही लोक पळून जाऊ लागले.

इतक्यांत एक श्री साडावरून उडी मारून पळून जाणाऱ्या नागालोकांस म्हणाली— "पुरुषांसारखे पुरुष आणि पळून काय जातां! बांगच्या भरा हातांत म्हणजे आम्ही बायका माळावरची घेऊन येऊ. तुमच्या वाढवडिलांनी स्वतःचे रक्त अटवून आणि अंगाचा घाम गाळून ही शेते तुम्हाला दिली. याच शेतांवर तुमचा हा देह तुम्ही पोसलांत आणि आत्र प्राणभवाने आपल्या म मातेला सोडून तुम्हाला काज नाही वाटत!"

तिथी ती आरोळी ऐकून नागाकोक मार्गे फिरले. सनत्कुमारने त्या तरुणीस ओळखले. ती त्याची पेयसी नागीण होती. नागा सैन्याचे नायकत्व ती करीत होती व वसुधर्माच्या सैन्याचे सनत्कुमार करीत होता. ज्या प्रसंगाची त्याने स्मृतांत देखील कल्पना केली नव्हती तीच दत्त म्हणून समोर उभा होता.

नागा सैन्याने सनत्कुमाराच्या सैन्याचा पट्टा मारा परतवला. थोडा वेळ वाटले की सनत्कुमाराची पीठेहाट होणार. नागिणीने

देखी हातांत भाळा घेऊन सनत्कुमाराच्या अनेक सैनिकांना जमिनीवर लाळविले. सनत्कुमार तिच्या शीर्षाचे फौतुक करीत कांही वेळ जागच्या जागी स्तब्ध उभा राहिला. परंतु त्याला क्षत्रीय घनांचे पालन करायचे होते. नागीण जोपर्यंत युद्ध करीत आहे तोपर्यंत नागा लोकांना वश करून घेणे अशक्य आहे हे ओळखून त्याने एक तीर नागिणीला मारला. तो ठीक तिच्या छातीला लागला व ती मूर्छित होऊन जमिनीवर पडली. तिला पडलेली पाहून नागा लोकांचा चीर लुटला व ते पळून गेले.

सनत्कुमार दुःख वेग आवळू शकला नाही. तो चांगलं गेला आणि आपल्या प्रेमिकेचं होकें त्याने आपल्या मांडीवर घेतलं. तिने फक्त एकदाच त्याच्याकडे होळें उघडून पाडिलं आणि माण सोडला. सनत्कुमाराला आपली चूक कळली. आपण न्यायधुषि सोडून एका अत्याचारी सरदाराच्या वतीने लढलो व शांत क्षत्रियधर्माचें पालन करीत आहो असें मानलें. अविचारानें आपण आपल्या हातानें आपल्या निरपराध शूर प्रेयसीचा वध केला.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें— “राजा! मला आश्चर्य वाटतें, [ ] प्रेयसीला ओळखून देखील त्याने तिचा असा वध कां करावा? धर्मपालनाच्या नावाखाली त्याने प्रेमाचा असा अपमान कां केला? उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे.

विक्रमार्क म्हणाला—“प्रत्येक भाणसाचा धर्म तो ज्या समाजांत राहातो त्या समाजाच्या नियमाप्रमाणें निर्णित होतो. सनत्कुमाराला त्या समाजधर्माचें पालन करावें लागलें. त्या धर्माचें पालन करीत असतां स्वतः त्याची प्रेमिका आदवी आली तरी तो धर्मच्युत झाला नाही. शांत त्याचा शोरपणाच दिसतो. त्याने आपल्या प्रेमिकेचा वध केला पण त्याचें त्याला दुःख वाटलें. तिचा वेशुद्ध स्थितींत सोडून तो निघून गेला [ ] तर त्याचें प्रेम खोटें होते असें मी म्हटलें असतें. पण त्यानें हनुवारणें [ ] प्रेयसीचें होकें आपल्या मांडीवर ठेवून घेतलें. अशा तऱ्हेनें प्रेम व धर्म दोन्हीचा निभाव करण्यासाठीं तो सरला.”

राजाचें मौन भंग साध्याभरांवर वेताळ पैतासह नाहीसा झाला आणि शाहाच्या फांदीला जाऊन लटकूं लागला. (कथित)

आळशी अजगर

[मागील वेळावरून पुढें चालू]

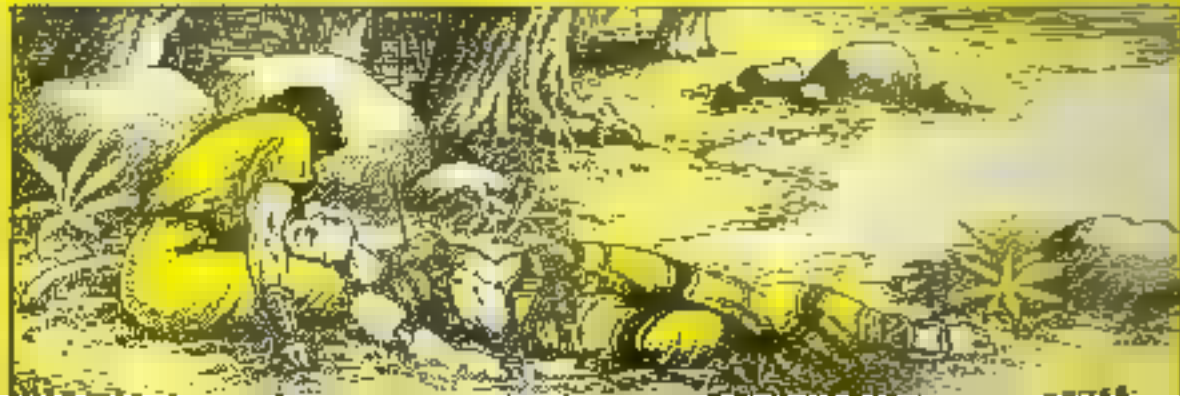
सूची नगरांत आळशी अजगराला कडक चोर म्हणून मसिद्धी मिळाली. नगराचा [ ] चांगं यानें त्याला चोळावून विचारलें— “तूं पटाईत चोर आहेस तर!”

तो म्हणाला—“मी चोर नाही. मी कधी चोरी केली नाही. मग पटाईत चोर कसा होईन. मला किम्वेक कला अवगत आहेत. त्यांचें प्रदर्शन करून मी लोकांचें मनोरंजन करतो. आपली आज्ञा असेल तर मी आपली कला आपणांस दाखवू शकेन.”

ते ऐकून चांगं खूप झाला. त्वला चोर म्हणून एकदण्ळाच्या भानगडीत पडण्यापेक्षा त्याचीच मदन ध्यावी म्हणजे कोणताहि त्रास होणार नाही. तो आळशी अजगराला म्हणाला—“तूं चोरी करण्यांत पटाईत आहेस हें मला चांगलें माहीत आहे. मी तुला शिक्षा

करीत नाही. [ ] तुझ्या कौशल्याचें कौतुक करतो. हा पोंपट आहे ना! आज रात्री तो चोरून घेऊन जा आणि उद्यां सकाळी पुन्हां मला आणून दे.” आळशी अजगरानें उठून मुजगा करून निघून गेला.

चांगनें पोपटाच्या पित्रन्माजवळ दोघां सशस्त्र पाहारेकऱ्यांना पाहान्यावर नेमले आणि बजावून सांगितलें—“रात्रभर जर का तुम्ही येथून हाललांत तर उद्यां दोघांची वामडी लोळवीन.” दोघां पाहारे कऱ्यांनीं राज जागून काढली. पद्दाटे आळशी अजगर चांगच्या खोलीच्या छपराला भोक पाडून आंत शिरला. तेथें त्याला चांगचे कपडे दिसले. ते चटकन अंगांत घाळून दिवा लावून तो पुढें आला. दिव्याचा उजेड तोडावर पडणार नाही अशा तऱ्हेनें उभा राहून

नोकराळा पाठविले. आल्यावर विचारले—
“पहारा सोदून कोठे गेलां होतां !”

ते म्हणाले—“हुजूर आपणच तर “घरी जा !” म्हणून आज्ञा केलीत ! आणि पोषट उचलून नेलात.”

“कोणी मी उचलून नेला कीं माझे मृत ! काय सुद्धीवर आहां का दारू पिऊन आलां आहेत !” चांगने दरदावून विचारले.

त्याने सारें घर हुडकून पाहिले. पोषटाचा पिंजरा दिसला नाही. छभाला पडलेले भोक मात्र दिसले व त्याचे कपडे पण नाहीसे झालेले दिसले. धाड्या घेऊन आळशी अजगराने स्वतः येऊन पोषटाचा पिंजरा परत केला. चांगने त्याच्या कीड-स्थितीची सुक्त कंठाने प्रशंसा करून त्याला पुष्कळ मणीस दिले.

एकदां एक जुगारी एक हजार सोळे चांदी जुगारीत जिंकून घरी चालला होता. वाटेत त्याला आळशी अजगर भेटला. त्याला तो म्हणाला—“आज मी ही चांदी उड्यात्वाली ठेवून झोपतो. तूं ती चोरी करून नेलीस तर मी मेजवानी देईन, चोरी करूं शकला नाहीस तर तूं दिली पाहिजेस.”

आळशी अजगराने पंज वचवळ केली.

जुगार्याने घरी जाऊन बायकोला सांगितले कीं मी पुष्कळ चांदी जिंकून घेऊन आलों आहे. निजतांना त्याने आळशी अजगराशीं छावलेल्या पेंजेची गोष्ट देखील बायकोला सांगितली. दोघांनीं रात्रभर झोपायचें नाही असें परस्परांना वनावून सांगितले. त्याचे कोळणें बाहेर उभा राहून आळशी अजगर ऐकत होता.

दोघे जागत राहिले तर चोरी करणें अशक्य म्हणून त्याने एक उपाय केला. तो सेंपाक घरांत गेला आणि त्याने काही तरी चाकून खात असल्यासारखा आवाज काढला.

आवाज ऐकून बायको उठली. म्हणाली—
“मांवर शिरले आहे वाटते सेंपाक घरांत ! कोऱ्हीचें मांस ठेवले आहे आंत !” असें म्हणत ती पळतच सेंपाक घरांत गेली.

एकडे आळशी अजगर सेंपाक घरांतून बाहेर पडून गेला आणि विहिरीत एक मोठा दगड टाकला. त्याबरोबर मोठा आवाज झाला.

जुगार्याला वाटले मांजराला मारायला म्हणून बायको बाहेर गेली आणि बहुतेक

विहिरीत पडली. म्हणून तो बाहेर गेला. तेव्हांच आळशी अजगराने उशीखालची चांदी काढविली.

मांसाला मांजरी झिबली देखील नाही वा गोष्टीची खात्री करून आश्चर्य करीत बायको परत झोपायच्या खोलीत आली. जुगारी सुद्धा विहिरीत कोणी पडले नाही याची खात्री करून घेऊन परत आला. पण पाहताच तर उशी सरकलेली व उशीखालची चांदी नाहीशी झालेली.

दोघ्यांत तेव धाडून दोघे जागत असतां आळशी अजगराने दोघांच्या हातावर बुरी

चांगच्या आज्ञांनुसार त्याने आज्ञा केली—
“उभाऊं कागलें आहे. आतां पाह-बाची गरज नाही आ घरी.” एकडे पाहारे-कण्यांनीं पाठ फिरविली आणि अजगराने पिंजरा काढविला.

पाहारेकरी रात्रभर जागून दमून गेले होते. आज्ञा करणारा चांग आहे कीं कोणी दुसरा हे देखील त्यांना कळले नाही. “घरी जा !” अशी आज्ञा होताच ते निघून गेले.

उजाडल्यावर चांग पोषटाच्या पिंजऱ्याकडे आला. पण पिंजरा नाहीसा झालेला पाहून त्याने त्यांना बोलावून आणायला

दिली. दोघे आळशी अजगराच्या कौशल्याची प्रशंसा करीत झोंपले.

दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच आळशी अजगराने चांदी आणून दिली व वचन दिल्या प्रमाणे मेजवानी वायला सांगितले. मेजवानी ठरली एका खानाबळांतून पंच-पक्षांची जेवणे मागविण्यांत आली. जेवणे घेऊन वायची अशाबहारी आळशी अजगराने स्वतःवरच घेतली. स्वतः खानाबळवाला जेवणे घेऊन बरोबर आला. सर्व जेवायला बसली. जेवतांना रात्रीच्या गमती आठवून सर्व हंसत होती. खानाबळवाल्याने हसण्याचे

कारण ऐकून म्हटले—“आळशी अजगरा! तुझ्या चोरी करण्याच्या कौशल्याच्या भी अनेक गोष्टी ऐकल्या आहेत पण त्यापैकी एकीकर हि माझा विश्वास बसत नाही. टेबलावर ही दारूची सुरई तुला दिसते आहे. रात्रीच्या रात्री तू ती नाहीशी केलीस ■ मी तुला मेजवानी देईन” आळशी अजगराने स्मित करून नुसते “ठीक आहे!” म्हटले.

“पण दरवाजे ■ खिडक्यांना हात लावत. कामा नये. फक्त ही सुरई नाहीशी झाली पाहिजे. पाहसो तुझे कौशल्य!” खानाबळवाला म्हणाला.

“ठीक आहे! ठीक आहे!” म्हणत आळशी अजगर निघून गेला.

त्या दिवशी खानाबळवाल्याने सर्व दरवाजे व खिडक्या घडू बंद करून टाकल्या. आळशी अजगराला आंत वायला एकहि वाट नाही या गोष्टीची खात्री करून घेऊन त्याने बांकावर दिवा लावून टेबला व पटारा देत बागत शेजारी बसला. रात्री बारा वाजेपर्यंत सुट सुट झाले नाही. आळशी अजगर आतां ■ येतां! आंत वायला मार्ग असेल ■ ना? असा विचार करीत बांकावरच तो थोडा आडवा झाला.

एका मिनिटांत छान झोंप लागली व तो धोळे लागला. आळशी अजगर संघीची वाट पडत बाहेर उभा होता. घोरण्याचा आवाज ऐकू आल्यावर त्याने सैपाकघरांतल्या मोरीजवळचे भोक उर मोठे केले आणि आंत शिरला. थोड्याच फुलासारखेच एका जातीचे फूल बरोबर घेऊन तो गेला होता. ते फूल खानाबळवाल्याच्या नाकाजवळ नेऊन त्याला ते हुंगवले आणि खानाबळवाला बेशुद्ध झाल्यावर अलगद सुरई उचलून घेऊन निघून गेला. मोरीजवळच्या विटा पुन्हा जशाच्या तशा बसवून त्याने तेथून पाय काढला.

खानाबळबाळा उठला तेव्हा दिवा छान जळत होता. (लोकीत छान उजेड पण होता. परंतु सुरई मात्र त्याला दिसली नाही. दरवाजे व खिडक्या आंतून बंद होत्या. तरी सुरई नाहीची कधी हाकी हे त्याला कळेना. आळशी अजगराला जादू मंत्र देखील माहिती नसावा. दुसऱ्या दिवशी आळशी अजगराने सुरई आपून विखी तेव्हा वचन दिल्याप्रमाणे खानाबळबाळाने त्याला मेजवानी दिली.

* * *

एका गांवीं एक न्यायाधीश रहात असे. तो फार श्रीमंत होता. सर्व पैसा त्याने

आळशी बलुचेगिरीने मिळविता होता. आळशी अजगराच्या मित्रमंडळीनीं वेळून सांगितले की याने लबाडीने ऐसे मिळविले आहेत तर लबाडीनेच लबाडले देखील माहिजे. आळशी अजगराने ती जपावदारी स्वतःवर घेतली.

एके दिवशी रात्री तो गांवांत गेला आणि न्यायाधिकाऱ्या कोठडीत शिरला. एका लढाईत पिंपांत त्याने दोनशे तोळे सोने काढून घेतले. त्याने चोरी केली आहे हे कळाले म्हणून त्याने भितीवर पिंपाचे चित्र काढून ठेवले. नंतर पिंप नेऊन तो पसार झाला.

दोन तीन दिवसांनी न्यायाधीश आपल्या कोठडीत जाऊन पाहतो भितीवर त्याला पिंपाचे चित्र दिसले. हे काय गोंड-यंगळ आहे, त्याने विचार केला. जरा लक्षपूर्वक पाहिले तर एक पिंप भाडीस झालेले. आळशी बोळ्या घेऊन दोनशे सुवर्ण मुद्रा नाहीशा झालेल्या त्याला दिसल्या. आळशी अजगराशिवाय दुसऱ्या कोणाचे हे काम नाही असे त्याने अनुमान लावले.

त्याने कोतवालाला बोलावणे पाठविले आणि म्हणाला—“आळशी अजगराला घेऊन

वेऊन ये आणि माझ्यासमोर हजर कर !” कोतवाल म्हणाला—“हुजूर! त्याच्या वाटेला न जाण्यांतच सहाय्यपण आहे. त्याला एकट्याने एकतर कठीण व एकट्याने तर आपल्यालाच त्रास सोसावा लागेल.”

“तें कांहीं नाही. मशी आम्हा आहे. त्याला धरून वेऊन ये ! नाहीतर तुलाच शिक्षा करीन. तुम्ही सर्व कोतवाल शिपाई चोरांना साणीळ झालेले दिसता.” न्यायाधिकाऱ्याने दरडावून सांगितले.

विचारा कोतवाल तरी काय करणार दोघां तिघां शिपायांना भोवर घेऊन तो सूची नगराच्या पश्चिम द्वाराजवळ गेला. आळशी अजगर तेथेच त्याला मेटला. कोतवालाने न्यायाधिकाऱ्याने दिलेली घमक्की त्याला सांगितली. आळशी अजगर म्हणाला—“सोने माझ्याकडे नाही. तुझ्या घरासमोरच्या अंगणांत मी ते पुरून ठेवले आहे. रात्री ते सुशाल घरी जाऊन झोप. मी न्यायाधिकाऱ्याच्या समाचाराळा बातों. मला एकण्ड्याचा विचार त्याने सोडला नाही तर मी नांवाचा ‘आळशी अजगर’ नाही.”

त्या दिवशी आळशी अजगर पुन्हा न्यायाधिकाऱ्याकडे गरी गेला. त्याला दोन

बायको होत्या. एक बायको एकटी झोपली होती. आळशी अजगराने तिच्या केसांची एक बट कातरून काढून घेतली. ती बट न्यायाधिकाऱ्याच्या मुत्रा ठेवण्याच्या पेट्टीत नेऊन ठेवली आणि पुन्हा पिंपाचे चित्र भितीवर काढून निघून गेला.

न्यायाधिकाऱ्याची बायको सकाळी उठून पहाते ती तिची एक कातरलेली. आर-शांत तोंड कसे विट्ट दिसत होते. ती जोराने ओरडली. न्यायाधीश भांवतच आला, काय मानगड आहे पहायला. बायकोचे तें रूप पाहून तो ओरडला—“पाहातो, हे कोणाचे

काम आहे ते. गुलाभाची थामडी कोळबिली नाही तर मी त्याचाभीषा नाही." असे म्हणत तो एक हुकूम काढण्यासाठी आपल्या दस्तऐवजा पेटीजवळ गेला. त्याने सही खाली आपली मुद्रा छापण्यासाठी पेटी उघडली. पेटीला कुळूप लावलेले होते. निदान या पेटीला तरी चोराचा हात लागलेला दिसत नाही असा विचार करीत त्याने आपली मुद्रा काढली. पण तिच्या खाली कैसांची बट पाहून तो थक झाला. त्याचा पोटात घस्स झाले. ज्याने ही बट कापली आहे तो गळ्यासुद्धा सहजी कापू शकला असता. ज्याने

पेटी उघडून ही बट मुद्रे खाली ठेवली आहे तो मुद्रा देखील उघडून घेऊ शकला असता. अशा भावसाशी कैर करणे महागण्याचे टोणार नाही. त्याने कोतवाळाला बोलावून सांगितले की आज्ञा अजगराला घरण्याची गरज नाही. कोतवालाने विचार केला की आज्ञा अजगराला घरले नाही हे बरे केले. कारण त्याने सांगितल्याप्रमाणे सरोवरच कोतवाळाचा घरच्या भंगणांत सोने पुरलेले मिळाले.

दुसऱ्या एका गांवी असाच एक अत्याचारी काजी रहात असे. त्याने पुष्कळ अत्याचार केले होते म्हणून बबकशीसाठी दुसऱ्या एका अधिकाऱ्याला पाठविण्यांत आले होते.

त्या काजीने आज्ञा अजगराकडे निरोप पाठवून त्याला पुष्कळ बळीस देऊन या संकटानुन काहीतरी मार्ग काढण्यास किंति केली. तो म्हणाला—“त्या अधिकाऱ्याची मुद्रा जर चोरी करून घेऊन गेल्यास तर त्याची नोकरीच जाईल व माझी मुटका होईल. मी तुला निराळे बळीत पण देईन.”

“ठीक आहे, हुजूर! मी ती मुद्रा उद्यां जाणून देतो!” आज्ञा अजगर म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी आज्ञा अजगराने मुद्रा जाणून दिली व काजीने कचन दिल्याप्रमाणे त्याला बळीस दिले. आज्ञा अजगराने त्याला विचारले—“ही मुद्रा घेऊन तुम्ही काय करणार!”

तो म्हणाला—“मी स्वतःजवळ जपून ठेवीन. ती माझाजवळ असेपर्यंत माझ्याविरुद्ध त्याला काही करता येणार नाही.”

आज्ञा अजगर म्हणाला—“माझा सत्ता ऐकून था. तो अधिकारी फार हुशार आहे. त्याच्याकडे ही मुद्रा पाठवून या आणि सांगून [ ] की एका चोराने ती काढविली

होती. आपल्या शिरायांनी त्याला पकडून त्याच्याकडून ती काढून घेतली. पण चोर निसडून पळून गेला.”

“वा रे वा! त्याच्या हातांत ही मुद्रा पडली तर तो मला सोडील काढले होय तुला! मुद्रेची कळजी तुला कशीला! मू बाळू काग.” काजी म्हणाला.

आज्ञा अजगर काही मोसल्या शिवाय निघून गेला. आपली मुद्रा चोरीला गेल्याची गोष्ट त्या अधिकाऱ्याला कळल्यावर त्याला काहीचाच संशय नाला. ज्यानेच ही पळविली असणार असे त्याने अनुमान लावले.

त्याने तब्येत बरी नसल्याचे सोय केले व चवकशीचे काम सुरू केले.

काजी मनांतल्या मनांत हसून म्हणाला— "मला कळतं हा आजार! बच्चा आतां माझ्या मुठीत आहे. कोठे जातो पाहतो. इतका मोठा अधिकारी आजारी पडल्यावर त्याला आपण मेटायला गेलो नाही तर आरोप येईल असा विचार करून काजी अधिकार्याला मेटायला गेला.

■ अधिकार्याने त्याला बराच वेळ गप्पा मारीत बसवून बेंतले. त्याला खूप पारंप्यायला दिली. इतक्यांत नोकर ओरडत आले— "मालक, सेंपाकघरांत आग लागली आहे."

त्या अधिकार्याने मुद्रा ठेवण्याची पेटी त्या काजीला देत म्हटले— "काही दिवस ही पेटी आपणाकडे संभाळून ठेवा आणि आग विझवायला कोणाला तरी पाठवून द्या."

काजी ती पेटी घेऊन आपल्या घरी गेला. त्याच्या नोकरांनी येऊन आग विझविली. नंतर अधिकार्याने काजीकडे निरोप पाठविला की माझी पेटी पाठवून द्या, म्हणजे चवकशीचे काम ■ करतां येईल.

काजीला पेंच पडला. आतां रिकामी पेटी पाठविली तर आपणच मुद्रा चोरून बेंतल्याचा आरोप आपल्यावर लागेल. म्हणून त्याने पेटीत मुद्रा ठेवून पेटी पाठवून दिली.

चवकशीचे काम पुरे करून तो अधिकारी राजधानीला परत गेला. त्याने आपल्या अहवालाला काजीवरचे सर्व अपराध सावीत झाल्याचे लिहिले होते. त्या बरोबर मुद्रा काही चोरीला गेली व कशी चालत परत आली हे देखील लिहिले होते.

काजीला कठोर कारावासाची शिक्षा झाली. जाटकी भवगराचा ■ त्याने मानला असता तर तो पार सुटला असता.

गरुवरच्या सफरी

एकदा मी न्हाव्याकडून राजाच्या बोगसोतळा एक पैस मागून घेतला, त्या एका पैसाच्या ■ मोठा कंगवा! न्याय झाला, त्या पैसाची जवळी कंगव्या-पत्ता होण्याची होती.

पुस्तके वाचण्यासाठी ■ व्यवस्था काढात आली. एक ■ कंगवागरी गेली एका टोंका-पाथून पुस्तका बोंदलावेत नाचवे लागे.

राजीच्या ■ मी एक सुर्वीच विणून घेतली. मी राजाचा ■ करीत आहे. म्हणून राजाच्या कैद्यांना विणलेल्या सुर्वीवर मी बसलो नाही.

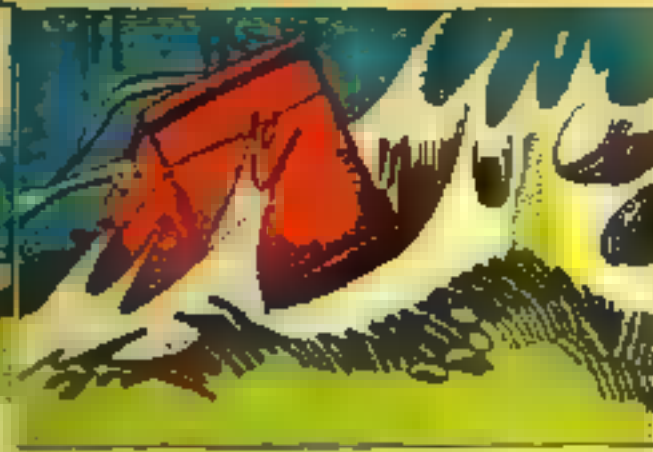
मान्य पियनो छान वाजवतां वेतो, असे संगीत मी साहस करून राजाचा दिवानो काढविला. दोन वाजुंच्या फळांचा तेंदरांचे चमकें बांधून पियनोच्या पळोवर दणदण आपटित इकडून तिकडे घाबत आहे. ते संगीत ऐकून मला व राजा राखीव आयवे वटे.

एकदा राजा का परिवार समुद्रकाठी बन भोजनासाठी म्हणून गेला. मग देखील एक खोलीयवा पेटीत माझी भावा परोपर बेकन निघाली.

माझी पेटी अचानक पुन्हा का उघडत होती. एकाएकी ती समुद्रात जाऊन पडली. घुबेनामें ती पुढाही नाही. पाण्यावर तबई कायकी.

मी विचार केला, याच जेव्हा इथून एखादा जहाज जात गेलेक कशावरून? मी आपला सवत पाहून त्याचा झेंडा केला.

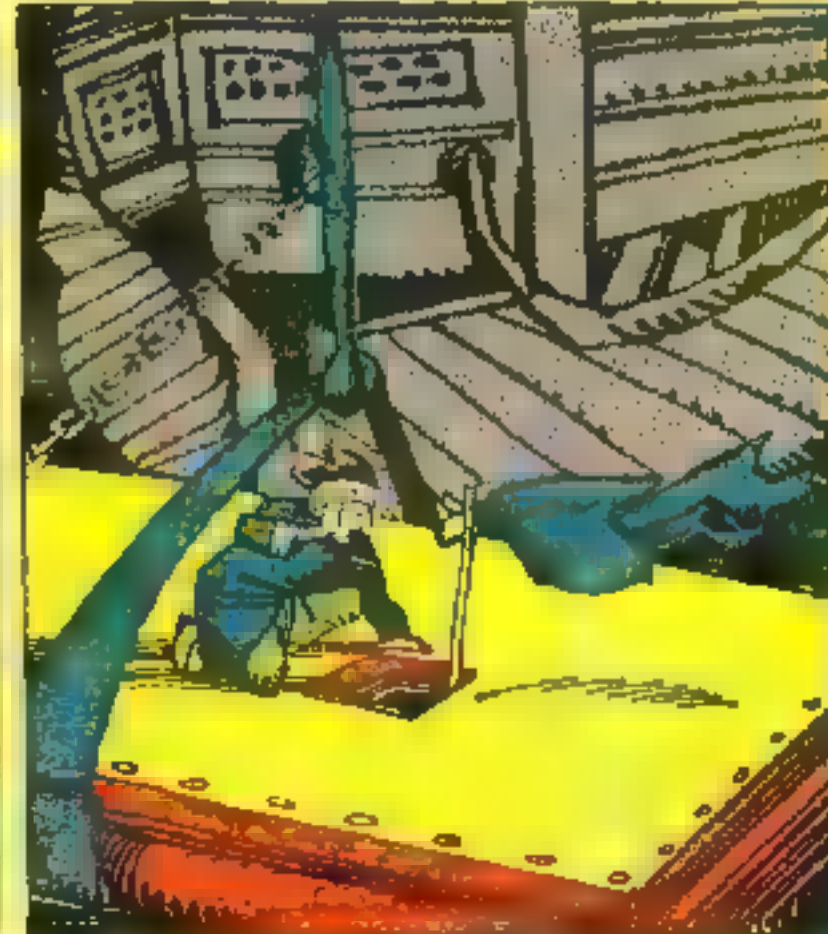
माझी पेटी एका खडकावर ठेवून माझी गर्मत पाहण्या गेली.

परंतु अचानक एक मोठे डाकू अन्धशस्त्राचे मला चढले. हा हा म्हणतां माझे पेटी इतकं उई कायकी. माझी तर भक्कबुडीच उडून गेली.

पेटीतून तो झेंडा बाहेर काढून मी बसून राहलो. इतक्यांत माझी पेटी कोणीतरी खोदीत माझ मला झाला.

आपल्या घेसांतल्या जहाजावाल्यांनीच समुद्रांत एक पेटी व तीवर झेंडा पाहून पर काढले, त्यांना वाटले, कोणीतरी मला ही शिक्का दिली असावी.

पुन्हा वेळ झाला, पण ती काही आली नाही. मी आपला पेटीत बंद, निजल्यांत पडलेल्या वेदरासारखा वांतल्या वांत फिरव होतो.

मी आपल्या प्रवाशांचे वर्णन केले, पण कोणाचा विश्वासच बसेना मज्या बोलण्यावर बोटही मी रथांचे चाका एवढी अंगठी व करवतीसारखा कंगवा घेऊन बसू वाकविल्या केव्हा त्यांना मारे बटले, तोपर्यंत त्यांना खाटत होते की मी लुप्तवा पार मारीत आहे,

माझ्या डोक्यातला धवताकार लोक धाड्याची संवय झाली असायला आषाढाच देणांलोक लोक मज्या विलापुटचे विवाही बट्टे जायले.

संघी प्रमाणे मी फार मोठ्याने बोलत आहे. म्हणून माझे मित्र मंडळी कानावर हात ठेवून म्हणता, "हव बोल बघा !"

असो, देवाच्या वरने मी सुकून स्वर्गाची पोचले आहे. वायकमुनांत मेढरवार मला किती मानंद झाला. मी त्यांना वचन दिले की जातां देवाच्या बाहेर कधी पळत राकणार नाही. (संरुण)

म्हातान्याची वायको

फार पूर्वी तुकस्तानांत एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे. त्याला एकुलता एक मुलगा होता. मुलाचे वय लग्नायोग्य झाल्यावर आईवडिलांनी पुष्कळ स्वर्ले पाहिली. पण मनाजोगते एक देखील स्पळ मिळाले नाही. त्या श्रीमंत गृहस्थाच्या घरापासून थोड्या अंतरावर एका गरीब लाकूडतोड्याचे घर होते. आपल्या गरीब कुटुंबाच्या पोटापाण्यासाठी लाकडे फोडणे एकच धंदा त्याला माहीत होता. एक सुंदर मुलगी होती. तिचे वय देखील लग्नायोग्य झाले होते.

एकदा त्या गरीबाच्या घरी त्या श्रीमंत गृहस्थाची वायको गेली असता तिची नजर त्या सुंदर मुलीवर पडली. तिने तिला सून करून घेण्याचे आपल्या मनाशी ठरविले. ती लाकूडतोड्याच्या वायकोला म्हणाली— "मी मुलाकरितां कितीक मुली

पाहिल्या, पण तुझ्या मुलीसारखी मुलगी मला कोठे आढळली नाही. तू फुली विलीस तर मुझ्या मुलीला सून करून घेईन."

ते ऐकून लाकूडतोड्याच्या वायकोचा स्वतःच्या कानावरच विश्वास बसेना. ती एवढेच म्हणाली— "अज्ञाची मेढरवांनी असेल तसेच सर्व होते !" त्या श्रीमंत बाईने बोटांतील अंगठी काढून मुलीच्या घोट्यात घातली. म्हणाली— "हा संबंध ठरला !" ती घरी गेली आणि आपल्या मुलाला घडलेली इकीगत सांगून म्हणाली— "अगदी तुझ्या जोगी मुलगी आहे बघ !"

लाकूडतोड्या संघ्याकाळी घरी जाऊ तेव्हा त्याच्या वायकोने मुलीचे हस त्या श्रीमंत गृहस्थाच्या मुलीशी ठरल्याची गोष्ट सांगितली. लाकूडतोड्या ते ऐकून म्हणाला— "सर्व त्या अज्ञाची मेढरवांनी आहे."

पण देवाळा तो संबंध पसंत नव्हता कीं काय कोण जाणें, लग्न मोडलें. शेजार-पांजराच्या बायकोनीं श्रीमंत बाईची भेटा केली—“कोठें तुम्ही आणि कोठें तो लाकूड-तोळ्या ! पायाची चहाण पायांतच राहालेली बरी ! तुमते सुंदर सौंद पाहून तुं भाळलीस, कुळ गोत्र कांहीं पाडायला हवें कीं नाहीं. हा संबंध जन्माचा आहे.”

तें ऐकून श्रीमंत बाईनें विचार केला, थोडी बाई केली मी. त्यांत काय, जाऊन सांगावें, आम्हांला नाहीं पसंत हा संबंध. असा विचार करून ती लाकूडतोळ्याच्या

घरी गेली आणि त्याच्या मुलीच्या हातांतली अंगठी काढून घेऊन आली. लग्न मोडलें.

संध्याकाळी लाकूडतोळ्या घरी आला तेव्हां त्याच्या बायकोचा व मुलीचा चेहरा उतरलेला पाहून त्यानें विचारलें. पहिलेही गोष्ट ऐकून तो म्हणाला—“अन्नाची जखी मज्जा असतें तसेंच बहत्ते. उद्यां मी मुलीला घेऊन मशिदीसमोर राहलों. मशिदीतून जो सर्वांत आधी बाहेर येईल त्याच्याशीं मुलीचे लग्न लावून देतां.”

सकाळी उठल्यावर लाकूडतोळ्यानें बाय-कोला, मुलीला जरा नीटनेटके कपडे घाळून बरोबर पाठबायला सांगितलें. दोघे मशिदीच्या बाहेर दरवाख्यांत उभे राहले. थोड्या वेळानें फाटके कपडे घाळून एक म्हातारा मनुष्य बाहेर आला. लाकूडतोळ्यानें आदरपूर्वक नमस्कार केला व म्हणाला—“माझी मुलगी लग्नाची आहे. तिचे एक जुळलेलें लग्न मोडलें. तुम्ही तिचा हात भरलांत तर पोर तरेल.”

म्हातारा म्हणाला—“बाळ, मला परदार कांहीं नाहीं. चार पैसे मिळविण्याची माझ्या अंगांत शक्ति उरली नाहीं आणि तुझ्या मुलीशीं लग्न करून घेऊन तिच्या पोटा-पाण्याची जबाबदारी कसाला घेऊं ?”

लाकूडतोळ्या म्हणाला—“आम्ही तरी श्रीमंत आहों म्हणून तुमच्याकडे आलों जसे वाटतें का तुम्हांला ! आम्हांला मुलां उपाशी शोषावची संकल्प झाली आहे.”

“ठीक, पहा बुवा !” जसे म्हणत म्हातारा लाकूडतोळ्याच्या मुलीला बरोबर घेऊन मशिदी शेजारच्या एका शोपडींत घेऊन गेला आणि त्यानें चार लोकां-मुलीशीं लग्न लावून घेतलें. लाकूडतोळ्या इतर लोक मुलीला त्या शोपडींत सोडून निघून गेले.

त्या दिवसापासून म्हातारा रोज संध्या-काळी घरी येई व बायकोला चार पैसे व मेणवत्ती देऊन निघून जाई. त्याची बायको त्या पैशांवर स्वतःचें पोट कसेतरी भागवी. मुलीची ही स्थिति पाहून लाकूडतोळ्याच्या बायकोच्या हृदयाला मात्र पीळ पडूं लागला. ती मुलीला नेटायला गेली सरी, पण मुलीची प्रकृति पाहून तिच्या जास्तच वाईट वाटलें. बाईनें तिच्या कोंठून तरी जुने कपडे मागून आणून दिले.

इकडे त्या श्रीमंत बाईच्या मुलाच्या लग्नासाठीं एक स्वयं पाहण्यांत आलें. मुहूर्त पण ठरला. लग्नाच्या दिवशीं श्रीमंत बाईनें

लाकूडतोळ्याच्या बायकोला मदतीसाठीं गेला-बिलें. तिनें आपल्या मुलीला ती गोष्ट सांगून बरोबर आयला सांगितलें. ती म्हणाली—“मी ‘त्यांना’ विवाहून सांगित.”

संध्याकाळीं नित्यापमानें म्हातारा आल्या-वर तिनें बाईनें मदतीला बोलाविलें असल्याचें सांगितलें त्याची परवानगी मागितली.

“जा, अवश्य जा, आणखी हें पहा, मी नकीं सांगलों, नवरा मुल्या तुला पाहिल्या-बरोबर नवऱ्यामुलीला सोडून नकीं तुलाच माळ घालीक. तूं तें मान्य केलें पाहिजेस !” म्हातारा म्हणाला.

“तर मग मी जातच नाही. मला नाही आवडत तसले कोळणे नि बागणे.” त्याची वायको म्हणाली.

“तुला त्यात हरकत का वाटावी, निवारतो मी! तुला तेथे सर्व सुखसोयी मिळतील.” म्हातारा म्हणाला.

“नाहीं. मी जाणार नाही. माझ्या नशिबी गरीबी लिहिली आहे. मी त्या श्रीमंताशी लग्न केलं तर त्या घरची लक्ष्मी पळून जाईल व चौपदरी हाती येईल. नको, तो विचारच नको.” वायको म्हणाली.

“तू गेलं पाहिजेस. माझा हुकूम आहे. समजलीस?” असें दरदावून सांगून म्हातारा निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी तिची आई तिला बरोबर घेऊन लग्नापरी जायला निघाली. तिने शेजार पाजारच्या लोकांकडून मागून मुली करितां कपडे आणले होते. ते मुलीला घालायला देऊन ती निघाली. तेव्हात त्याच्या घरासमोर गाडी उभी राहिली. गाडीतून दोन बायका उतरल्या. त्यांनी तिला घरांत बोळावून नेलं व तिला उंची वस्त्रे व सुंदर दागिने दिले. मंतर सर्व भिक्कूंना गाडीत बसून लग्नापरी गेल्या.

पाहुण्यांनी बघून आदर केला. उंचीउंची वस्त्रे व दागिने पाहून डोळे दिपून जात होते. म्हाताऱ्याच्या नाक्याने पुढे येऊन आपल्या बोटांतली हिऱ्याची ओंगळी काढून बघण्या बोटांत घातली. सर्व बायका चकित होऊन पाहू लागल्या, ही कोण महाराणी!

इतक्यांत बघून घेऊन जाण्यासाठीं वर गेला. लाकूडतोड्याच्या मुलीचे सौंदर्य पाहून तो थक झाला. ते पाहून बघून फार राग आला. ती फणकान्याने तेथून निघून गेली.

लग्न मोडलं. लाकूडतोड्याच्या मुलीला ज्या बायका बोळावून घेऊन गेल्या होत्या त्यांनी तिला परत तिच्या सोपडीत पोचतं केलं.

त्याच्या गाडीच्या पाठीमागून दुसरी एक गाडी आली. तीत नवऱ्यामुलाने आपल्या नातेवाईकांस पाठविले होते. नवऱ्यामुलाला कळलं मुलीशी त्याचं लग्न ठरलं होतं. त्याने आपल्या नातेवाईकांसबरोबर निरोप पाठविला की मी लाकूडतोड्याच्या मुलीसिवाय इतर कोणाशी हि लग्न नाही.

“मी एका म्हाताऱ्या भिकाऱ्याची बायको आहे. देवाने त्याची माझी जन्माची गांठ घातली आहे. मी सुखी आहे.” तिने उलट निरोप पाठविला.

ते उत्तर ऐकून तो श्रीमंताचा मुलगा फार रागावला. “मी लग्न करावयास तयार आहे. निरोपकर निरोप पाठवीत आहे, पण ती नकार देते. म्हणजे समजते काय स्वतःला!” त्याने मुलतानाकडे जाऊन तक्रार केली.

“मी उद्यां या विषयी चवकशी करतो.” मुलतान म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी दरबारांत लाकूडतोड्याच्या मुलीला दंड करण्यांत आले. दरबारांत कां बोळाविले आहे हें देखील तिला कळलं नाही. म्हणून भीतभीतच ती दरबारांत आली. दरबारांत तिला तो भीमंत नवरामुलगा दिसला. मुलतान पडद्यामाद बसला होता.

नवरामुलगा म्हणाला—“आ मुलीशीं माझें लग्न कधीं ठरलें होतें. म्हणून हिच्याशींच माझें लग्न झालें पाहिजे. नाडींतर तिला फांशीची शिक्षा देण्यांत यावी.”

“मला फांशीवर चढविलें तरी चालेल. पण मी घाब्याशीं लग्न करावया तयार

नाही. माझे लग्न एका म्हाताऱ्याशी झालेलं आहे.” लाकूडतोड्याची मुलगी म्हणाली.

“कोण आहे तो म्हातारा ?” पदयावाद बसून सुलतानाने विचारलं.

“मला नाही माहीत. ती रोज संध्या-काळी मला चार पैसे व एक मेणवरी देऊन निघून जाते.” ती म्हणाली.

“त्या भिकाऱ्याचा नाव सोडून या श्रीमंताशी कसून धावला काय हरकत आहे तुला ?” सुलतानाने वरडावून विचारलं.

“माळक ! लगे स्वर्गात होत असतात. म्हातारा असो की तरुण, श्रीमंत असो की गरीब, एकदां घ्याचा हात धरला त्याचा हात कोणतीही धरंदाज वाई सोडीत नाही.” म्हाताऱ्याची बायको म्हणाली.

“तुझ्या समोर तुझ्या नवऱ्याला उभा केला तर तू त्याला ओळखलीच का ?”

सुलतानाने पदयावादून विचारलं व पदया-वाहेर चाला. तिने सुलतानाला प्रथमच पाहिलं होतं. तो एक सुंदर होला. त्याला पाहून प्रथम ती लाजली व म्हणाली—
“माळक ! आपणच मासे पति आहां. आपल्या मालावरच्या डागावरून मी आप-ल्याला ओळखले.”

सुलतान स्मित करून म्हणाला—“तू नरोवर मला ओळखलेस. पण मी तुला नीट ओळखले नव्हते. म्हणून एवढी परीक्षा घ्यावी लागली. त्या दिवशी मी वेश पालवून मशिदीतून येत होतो व आपणाने तुम्ही माझ्याशी लावून दिले. पण तू माझी बेगम व्हायला आहेस नाही हे कळायें म्हणून मी तुम्ही ही अग्नि परीक्षा घेतली.”

स्थानंतर दोघांचे लग्न झालं. एक महिना-भर मेजवानी होत होती.

नृपानुग मंत्री

चारण्या रात्री आजोबा अंगणात आराम घुबो घाकून बसले होते. डाव्या हातात तपकीर घेत त्यांनी श्लोक म्हटला—

“मन्त्रः कार्यानुषंगो वेदा
कर्त्रे स्वायं दित्तुगं
एव मन्त्रिणो राजा
ननु वे पतः”

तो श्लोक ऐकून नातवंडं धांस्त आली आणि आजोबांच्या घारी बाजूला घोळका पकवून बसली—“आम्हांला याचा अर्थ सांगा !”

आजोबांनी तपकीर नाचवंत कोवळी हात झाडीत म्हणाले—“या श्लोकाचा अर्थ होय ! सांगतो, ऐक. याचा अर्थ असा आहे—

“जो मंत्री असतो त्याला राजाच्या मर्जीप्रमाणे काम करावं लागते. जो तसे करीत नाही तो मंत्रीच कसला ?”

मुलकांनी गिल्ला केला—“नाही आजोबा, याची आम्हांला गोष्ट सांगा ! मंत्री कोण व राजा कोण सर्व सांगा !”

आजोबा गोष्ट सांगू लागले—“एकदां चक्रपुर नांवाच्या नगरीत सुवर्धन नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या दरबारी बुधिसिधु नांवाचा एक हुशार मंत्री होता.

राजाच्या डोक्यात एकदां एक खूळ शिरले. त्याने ज्योतिष्यांना बोलावून मविष्य विचारायला सुरवात केली. एक ज्योतिषी राजाकडे आला व स्वतःच्या पांढिल्याचें स्थाने स्वमुखानेच खूप वर्णन केलें.

राजाने स्वतःची कुंडली मागवून त्याला दाखविली आणि माझे किती वय ठरलं आहे असे त्या ज्योतिष्याला विचारलं.

कुंडली पाहून ज्योतिषी म्हणाला—
“महाराज ! आजपासून नरोवर सहा

जीवन पुष्प

[कवि : श्री. पुण्योत्तम ज्योतिषराज कुल, अकोला.]

मुला सांग रे आकडतें तुज पुष्प कोणतें बरें
फुला पाहुनी मोद येतसे दुःख तिळभर उरें
फुला मुलांची एक संगती जशी लावती जन
मुला पाहुनी फुलासारखें मास होती तें कवि मन ॥ १ ॥

पुष्पें तुजला रुधती कोणती मला सांग वा खरें
चंपक, मालती वा मोगरा, शेवती मन हरें
एकच त्यांचा निर्माता अन् एकच त्या फुलविता
एकच विनाश कर्ता त्यांचा एकच अमरत्वाचा दाता ॥ २ ॥

फुलें दोलतां बागेंमध्ये मन त्या सर्वेची डोलतसे
कुठें चिमुकली कळी पायदळी तुडवितसा मन कळवळतसे
बागेंमध्ये ओमेसाही कुणा फुलांचा जन्म असे
कुणी फुलें रानांतच फुलती त्यांचा उपयोग नसे ॥ ३ ॥

मानव पाही सौंदर्यातें सुंदर पुष्पें त्या हातीं
अमर चाहतो मघास्तवा अन् सौंदर्या मग नच गणती
कुणी असो फूल आकर्षक वा असो अति कुरूप
असता मग त्यामधीं साधा अमरा बंदे हुरूप ॥ ४ ॥

खरें पहारें अंतर्मेन नच बाह्य वैभवा गुंगावें
सत्यासत्य परीक्षे लागी मन नित्यचि ठेवावें
अमर गुंगतो मघासाठीं तर आपण गुंगावें सुपची

महिन्त्यांनीं आपल्याला यमराजाचें बोलावणें
येईल."

तें ऐकून राजा इतका घाबरला की त्या
कालजीनें त्यानें अंधारुणच घरलें. दडूदडू
त्याचे अन्नपाणी तुटलें व तो इतका अशक्त
झाला की अंधारुणावरून उठणें देखील त्याला
अशक्य वाटूं लागलें.

मंत्र्यानें तें भविष्य ऐकलें होतें. त्याला
ज्योतिष्याचा भयंकर राग आला. राजा
आजारी पडल्यामुळे तर मंत्र्याला जास्तीच
कालजी वाटूं लागली. तो राजाकडे गेला
आणि म्हणाला—“महाराज ! या ज्योतिष्या-
च्या दोषावर विश्वास करून तुम्ही स्वयं
आपला जीव धोक्यांत घालीत आहां !
अहो ! स्वतः वसिष्ठ ऋषींना विचारून
नाहीं का दशरथ महाराजांनीं राज्याभिषेकाचा
मुहूर्त ठरविला ! पण काय झालें ! रामाचा

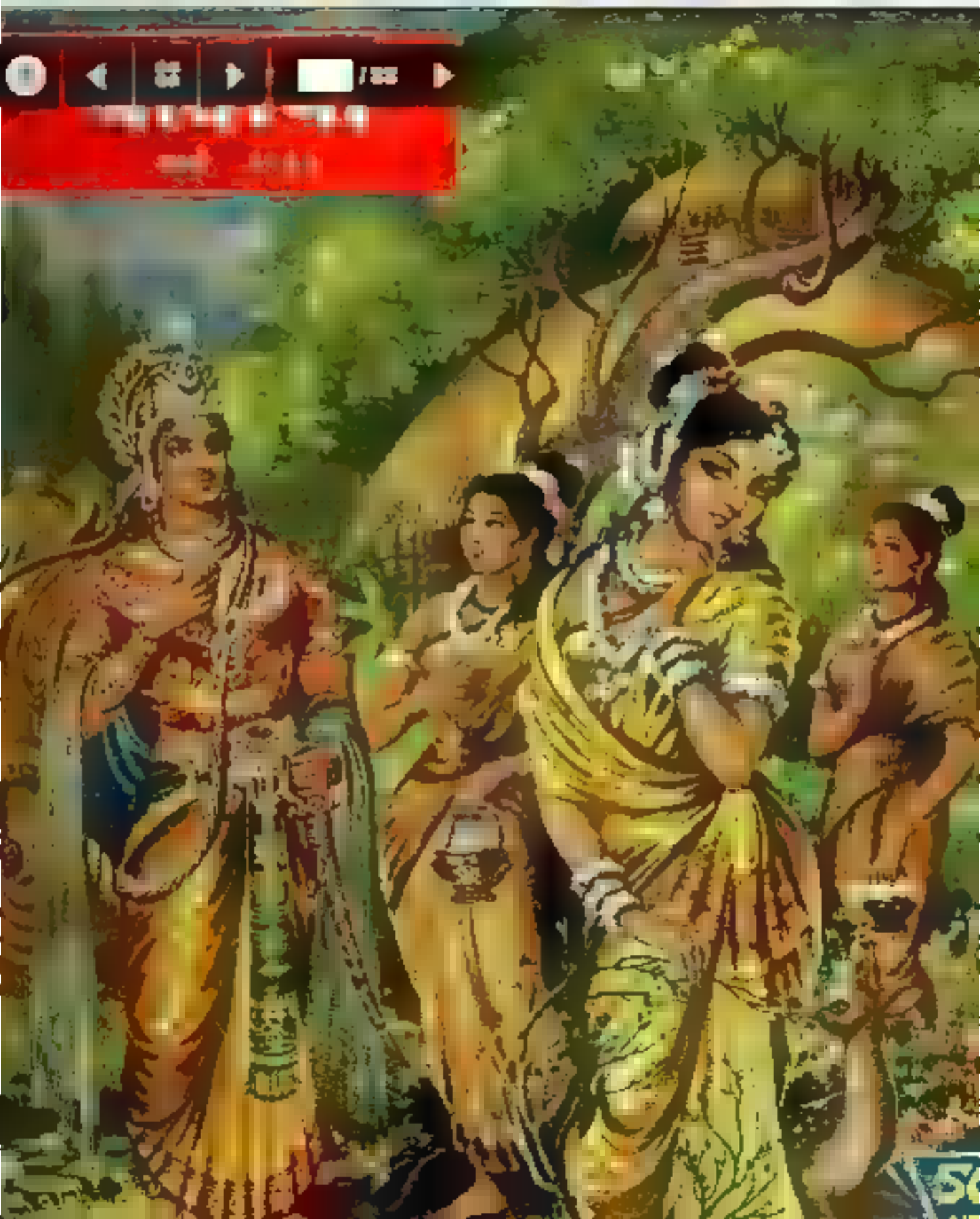
रानांत जावें लागलें आणि अयोध्येचें
बाटोळें झालें."

परंतु राजाचा आजार कमी झाला नाहीं.
तेव्हां मंत्र्यानें आणखी एक उपाय केला.
त्यानें ज्योतिष्याला राजासमोर बसवून
निचारलें—“काय हो ! रानाचें वय फक्त
सहा महिने उरलें आहे, म्हणजे !
पण आपलें वय किती आहे. नाही
सांगितलें !"

“का ! चाळीस वर्षे आणखी !"
ज्योतिषी म्हणाला.

“असें होय ! मुळावर !"
मंत्र्यानें आका केळी. इकडे ज्योतिषी मुळावर
चढला व तिकडे राजाची मूर्ति घुमवून
लागली आणि त्याच्या दोषांतलें ज्योतिषाचें
खूळ पण नाहींसें झालें. खरें आहे. मंत्री
असावा तर नृपानुग मंत्री असावा.

महाभारत

छोटोकाचा वध शास्त्राने सर्व कौरवसेना आनंदाने नाचू लागली. द्रोण व कर्ण दोघे नवीन उत्साहाने लढू लागले. पण पांडवांनी दोघां बीरांस एक पाठकहि पुढे टाकू दिले नाही.

पण द्रोणाने आज असामान्य पराक्रम दाखवून विराट, द्रुपद, दुर्योधन तिघे मुलगे व पांचक, परस्थ आणि जैदीच्या बीर योद्ध्यांचा संहार केला. अर्थातच द्रुपद राजाचा मुलगा धृष्टद्युम्न याला भयंकर राग आला व त्याने प्रतिज्ञा केली की द्रोणाचा वध करून मी पितृव्रणांतून मुक्त होईन.

तीन प्रहर रात्र लोटल्यावर सैनिक दमून भागून रथांत, घोड्यांवर किंवा हत्तींवर, ज्याला जिये जागा मिळाली, पेंगू लागले. त्यांची ती दयनीय स्थिति पाहून अर्जुनाला देखील दया आली. तो मोठ्याने ओरडून

म्हणाला--“चंद्रोदय होईपर्यंत सर्व थोडो विभांति प्या.”

पांडव सेना विश्राम घेत असल्याचे पाहून कौरव सैन्याने देखील तोपर्यंत विश्राम घेण्याचे ठरविले.

चंद्रोदय होताच पुन्हा युद्धास आरंभ झाला. द्रोणाचार्यांनी उग्ररूप धारण केले होते. त्यांनी सहलावधि पांचाल, मात्स्य, सृजय व त्यांचे हत्ती व घोडे यांचा संहार केला होता.

तो संहार पाहून कृष्ण पांडवांना म्हणाला--“द्रोणाचार्यांना काय वाटेत ते करून जर वेळीच वाटेला लाकले नाही तर ते आपणां सर्वांचा संहार केल्याशिवाय थांबणार नाहीत. परंतु आचार्यांचा युद्धांत पराभव करणे म्हणजे बडा नव्हे. तरी एक उपाय आहे. अश्वत्थामा त्यांचा शकुलता

एक मुद्दगो आहे. तो युद्धात भेटी, ह त्यांच्या कानां पडले तर पुत्र प्रेमाने ते शस्त्र त्याग करतील.”

पण हे सोटे बोकणार कोण ! आणि त्यावर आचार्यांचा विश्राम तरी कसा बसणार ! स्वतः धर्मराज युधिष्ठिरानेच जर सांगितले तर त्यांचा विश्राम बसेल. सुदैवाने त्याच वेळी अश्वत्थामा नांवाचा हत्ती मेळ्याची वार्ता आली. कृष्णाने त्या संधीचा फायदा घेऊन युधिष्ठिराकडून एवढे वदविले--“अश्वत्थामा मेळा--मनुष्य की हत्ती नकळे !”

द्रोणाचार्यांच्या कानावर शेवटचे तीन शब्द पडले नाहीत. कारण त्याच वेळी पूर्वी ठरल्याप्रमाणे मोठमोठ्याने नगार वाजू लागले. अशा तऱ्हेने धर्मराजाच्या तोंडून सोटे करवल्याशिवाय द्रोणाचार्यांकडून शस्त्र त्याग करविण्याचा श्रीकृष्णाचा बेत पार पडला.

ते ऐकून व आतां या जगांत काय उरले आहे असा विचार करून द्रोणाचार्यांनी शस्त्रत्याग केला. शोक करीत ते रथांत बसून राहिले. त्याच वेळी धृष्टद्युम्नाने तळवारीने त्यांचा शिरच्छेद केला. अज्ञा तऱ्हेने त्याने अमानुषपणे आपल्या बहिळांच्या

वधाचा तूट उगविला. अर्जुनाने हुकून धृष्टद्युम्नाला तळवार उपसून आचार्यांकडे जात असलेला पाहिले व तो मोठ्याने ओरडला--“धृष्टद्युम्न ! थांब.....!” पण त्याचे ते शब्द कानी पडण्या पूर्वीच द्रोणाचार्यांचा वध झाला होता.

लागोपाठ पांच दिवस कौरव सेनेचे सेनापतिव द्रोणाचार्यांकडे होते. त्यांच्या वधामुळे कौरव सैन्यांत बहूकडे शोकवळा पसरली. अर्जुन व सात्यकी धृष्टद्युम्नाचा वध करण्यास भांबले. पण भीम व कृष्ण दोघांनी त्यांना मढविले व शांत केले.

कौरव सेना भयभीत होऊन पळू लागली. भीष्म व द्रोण यांच्या सारखे वीर भरातीर्षी पडल्यावर आता आपला वाली कोण अशा मनःस्थितीत कौरव काय युद्ध करणार? मोठमोठे रथी व महारथी देखील युद्धभूमी-वरून पळून गेले.

त्याच वेळी बहिराच्या भूतपूची दाता ऐकून अभ्युत्थामा तेथे येऊन पोचला. प्रथम त्याचा विश्वासच नसेना. परंतु त्याचे मामा कृपाचार्ययांच्या तोंडी पडलेले वृत्त ऐकून त्याला इतका राग आला की त्याने नारायणा-च्याचा प्रयोग केला. नारायणाच्यांत विशेष असे होते की ते पदातीला मारीत नसे. पण जो कोणी रथांत, हत्तीवर किंवा घोड्यावर बसून युद्ध करी त्याचा हटकून वध केल्या-शिवाय ते परत येत नसे. कृष्णाला ही गोष्ट माहीत होती. म्हणून त्याने सर्वांस मरामत उठवा म्हणून जमिनीवर येण्यास

सांगितले. सर्वानी त्याप्रमाणे त्याला उतरून नारायणाच्यास नमस्कार केला. एकदा भीम हटाने रथांत बसून राहिला. तेव्हा सर्वांनी मिळून त्याला रथांतून खाली खेचले. नारायणाच्या जात झाले.

अभ्युत्थामाला विराळा वाटली. इतके मोठे अस्त्र, पण एकाचाहि वध केल्याशिवाय जात झाले. तिकडे सूर्यास्त झाला व महा-भारत युद्धाचा पंधरावा दिवस शेष झाला. दोन्ही सैन्ये आपापल्या विचारांत परतली.

त्या दिवशीच्या युद्धांत अर्जुनाला एक विचित्र दृश्य दिसले, त्याला [ ] झाला म्हणा पाहिले तर. कोणतिरी तेजस्वी पुरुष त्रिशूल हातांत घेऊन असंख्य सेनेचा संडार करीत होता. श्रीकृष्णाला ते कळले पण तो बोलला नाही. पण पुढे त्यास मुनी कडून अर्जुनाला कळले की अर्जुनाच्या राजूर्ने स्वतः संकराने शस्त्र धारण केले होते.

रुक्मासंतानकसाणि

प्रथम अध्याय

हारकापुरी सजली होती
होती गर्दी रस्त्यांवर ।
ध्वजा तोरणे झळकत होती
त्रिकडे तिकडे दारांवर ॥

[ ] घालुनी वायकामुळी
काढित होत्या रांगोळी ।
कुले [ ] पत्री आणुं लागली
मुळे धाडपुन आंघोळी ॥

मुळे धोळका करून होती
जागोजागी जमलेली ।
होती रात्री जागुन त्यांनी
आराम घरी केलेली ॥

कसली होती सर्व तयारी ?
स्वागत कोणाचे होते ?
कशास नटली हारकापुरी ?
[ ] नवे झाले होते ?

माहित, गणराजाची स्वारी
होती त्या दिवशी येणार ।
म्हणुनि तयारी बालू होती
मनांत होता मोद अपार ॥

गणपतिवाच्या आले होते
बसुनि मूपकावरती छान ।
बाडन गणराजाचे म्हणुनी
मिळत मूपका होता मान ॥

गणराजाची पुजा बालली
होती पत्री-पुष्पांती ।
मोदक, लाडू, करंज्या, फळे
तन्हे तन्हेची आणुनी ॥

कृष्णाचे घर सजले होते
वैभव पाहुनि अकित कुबेर ;
मान जाहली खाली त्याची
दिसतां शेरा सड्या शेर ॥

व्याय

म्हणतां रुक्मिणी वंसे खड्गदां
आणि म्हणे—“तूं भित्तेंस काय ?
आज कशाळा व्यर्थ काळजी ?
पाहलीं उद्यां, होतें काय ?”

रात्र उलडली; रुक्मिणीस पण
माहीं आली रात्री झोंप ।
घोरत होता कृष्ण रात्रभर
छान लागली त्याला झोंप ॥

उजाडतां जग जगें झाले,
होवें लागल्या भूपाळ्या ।
रुक्मिणी उडला कृष्ण धांवतां
एका एकीं भूपाळ्या !

“कृष्णा ! काम्या ! धांव सांजळ्या
मग्नितेव जणुं आला कोण !”
हांक ऐकुनी कृष्ण धांवला
पहावयाला आहे कोण ?

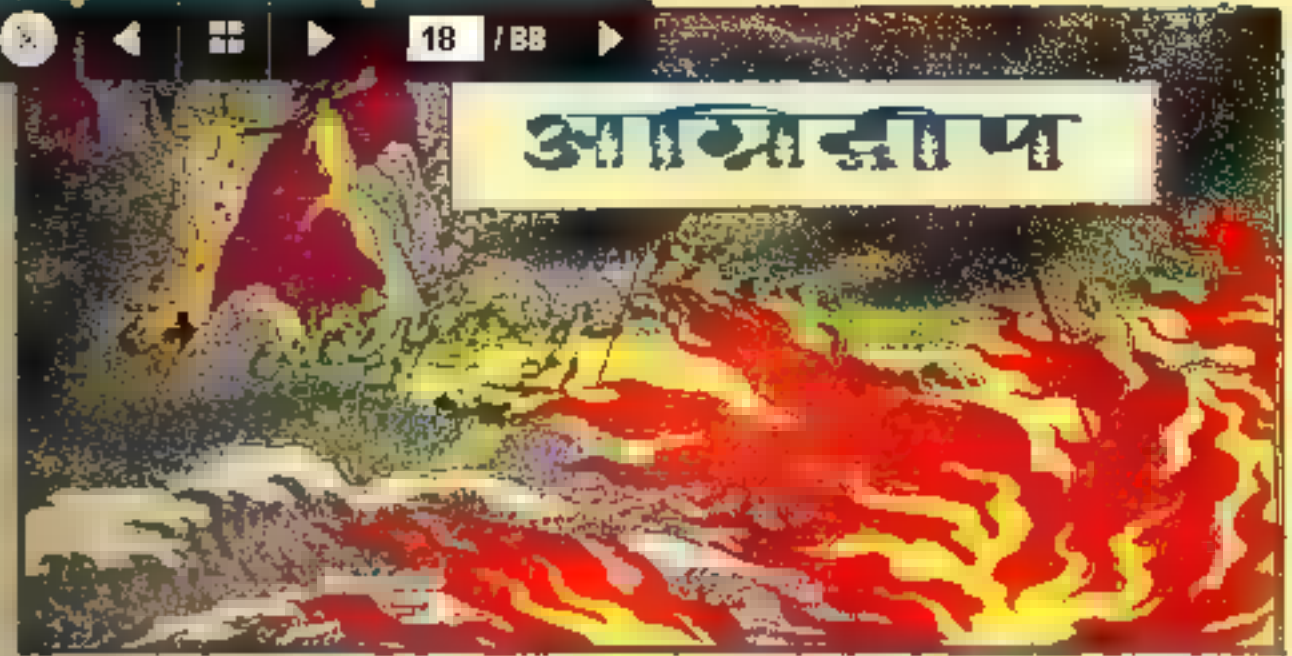
सजाजित रूप करीत होता
सागरतीरी जडतर रूप ।
प्रसन्न करण्या सूर्याला तो
करीत होता त्याचा ॥

दिवस जाहले अकरा पाहुन
सतत उभा अन् पाहुनिया,
आला धांवत रथांत वसुधी
पांशर फुटला रविदया ॥

सह धांवत आदिराया
दुकन दिसला वेतांना ।
सुवर्ण किरणें पडतां जडं दिशि
मोड बाडला सवर्णा ॥

सोम्याचा रथ हळकत होता
नील अश्व अन् जुपलेले ।
मरुण सारथी, रथांत भास्कर
दिसले सर्वा वसलेले ॥

आग्निहोत्र

[५]

[उपस्थिते विप्रसेन ॥ त्याच्या अनुयायांचा एक मेजवानी दिली. मेजवानीच्या बजनी मिळली ही प्रसन्न पश्चांवर बात काही लोक अग्निहोत्रातून येत आहेत. तमाळ व विप्रसेन समत येते. तेथे अग्निहोत्राच्या लोकांनी त्याचे आले. त्यांत काही राक्षस मारले गेले. देखील राक्षस पुढे बांधा—]

उपस्थित आपल्या अनुयायांच्या खांद्यावर हात टेवून कण्हत कण्हत उठून उभा राहिला. अन् जलना लागल्यामुळे तो म्हणाला—
“चित्रसेना ! पहा माझी ही गति. पहावे तिकडे माझे राज्य आहे. राक्षस जातीत मला किती त्रास आहे. कुठलात माझा जन झाला आहे. परकीय लोकांच्या हातून स्वतःच्या जन्मभूमीवर मार खाऊन मला नान खाली कलन घावी लागली.”

चित्रसेनाचें उपासाला आश्वासन देत म्हटलें—“असा शोक करीत बसलास तर कसे चालेल. आमचा व तुम्हां राक्षसांचा अग्निहोत्राच्या त्या लोकांच्या हातीं परामव झाला का ? त्या मथेकर पश्चांसमोर आपला तिकाव लागला नाही. त्या पश्चांना आपल्या या ल्हान शस्त्रांवांनी परावणें अशक्य आहे. त्यांना तिकाव घेवें झालास काहीं तरी दुसरा उपाय केला पाहिजे.”

“काय उपाय करावा या विचारांत येऊन आपण घालवू न ठिकठून ते तुष्ट येऊन तुम्हा राजवाडा, माझा किल्ला व सारे राज्य बळकावून घेतील. आपण ते सर्व महाबला जिवंत तरी राहू की नाही कोण जाणे !” उमाक्ष हताश होऊन म्हणाला. त्या भयंकर राक्षसाला देखील सामान्य माणसासारखा धावतून गेलेला पाहून चित्रसेनाला त्याची दया वाटली.

“उमाक्षा ! तुला असे का वाटते की, तुझे व माझे राज्य बळकावण्याच्या हेतूने अग्निद्रीजवाले आपल्यावर स्वारी करीत आहेत !” चित्रसेनेने विचारले.

“नाहीतर काय हेतु असावा या स्वान्यांचा ! तेच सांगे !” उमाक्षाने विचारले. “मी मुद्दा तोच विचार करीत आहे. आमच्या याकांतल्या एकल्या दुसऱ्या माणसाला धरून तेथ्यामाठी ने घेत असतील ते वाटत नाही मला.” चित्रसेन म्हणाला.

“यांच्यापैकी कोणी जिवंत सांपडला तर भव्य राक्षस काढून घेता येईल.” उमाक्ष म्हणाला.

“आज ना उपाय कोणीतरी सांपडेलच की नाही ! तेव्हा कळेल सारे ! कोणी पकडला गेला तर त्याच्या अंगाला सुवा टावून त्याचा भेद काढून घेता येईल. पण हे अग्निद्रीज आहे कोटे कळत नाही. हे भयंकर पक्षी खाता कसे मिटाले ! त्यांच्यावर बसून आपल्या लोकांना धरून नेण्यांत त्यांचा काय हेतु आहे, सर्व समजले पाहिजे. बरे आतां तु फार वेळ उभा राहणें बरे नाही. जवळ भरून येईपर्यंत तु विचारांत घे. किड्याच्या रक्षणाची नीट व्यवस्था कर. मी मुद्दां साक्ष राहीन.” चित्रसेन म्हणाला जाग्रि आकल्या अनुयायांना घेऊन निघाला.

“चित्रसेन, कोणाला सांगू नकोस बरे, माझी अशी दशा सली आहे म्हणून.

कारण हा माझ्या अन्नाचा प्रश्न आहे. तुझ्या अनुयायांना मी माणसाहून लहान आहे असे दाखवचे कदाचित.” उमाक्ष थावून चित्रसेनाला हाक मारून म्हणाला.

उमाक्षाने ते बोलणें ऐकून चित्रसेनाला हसूं आले. त्याच्या पाठीमागून धावत सेनापति आला, त्याने ‘महाराज’ म्हणून हाक मारली.

“काय सेनापति ! इतक्या तातडीने आलांव !” चित्रसेनेने विचारले.

“या अग्निद्रीजातील लोकांशी युद्ध करण्यास राक्षसांच्या मदतीची आपणांस गरज नाही या !” सेनापतीने विचारले.

“सेनापति ! म्हणजे आपण आपल्या नगराचे स्वतः रक्षण करू शकणार नाही असे शटते का तुम्हांला ! आपण आपल्या अनगराच्या बळावर शत्रूंनीं दोन हात करू शकणें नाही तर परक्यांची मदत घेऊन शक्तिशाली राज्य किती दिवस आपल्या हातीं राहील !” चित्रसेनेने प्रश्न केला.

ते उत्तर ऐकून सेनापति निरुत्तर झाला. ते पुढें चालू लागले. तितक्यांत त्यांना आगेक्या ऐकूं आल्या—“महाराज ! महाराज !” मार्ग करून पाहतात तर दोन राक्षस. चित्रसेनाला आश्चर्य वाटले. कारण आतांच

उमाक्षाचा निरोप घेऊन तो निघाला होता. एवढ्यांत पुन्हां हाक मारण्याचे काय कारण !

सेनापतीने विचारले—“पुन्हां अग्निद्रीजवाल्यांनीं स्वारी केली की काय !”

चित्रसेनेने पूर्वेकडे तोंड करून पाहिले. सूर्योदयाची वेळ होती. म्हणाला “ते दिवसा येत नाहीत. फक्त रात्री वाजोखांत येतात.” राक्षस जवळ येऊन म्हणाले—“महाराज ! आमच्या राजानें आपल्याला उलट पावली येण्याची विनंति केली आहे. कुंभीकूपाजवळ आपण यावे. ते तेथे आपली वाट पहात आहेत.”

“मी जाताच निरोप घेऊन निघालों. इतके जल्दी काय काम आले आहे !” चित्रमेनाने विचारले.

“त्यांच्यापैकी एकजण सांपडला आहे. हा एकदा मागे कसा राहिला कोण जाणे ? म्हणून आमच्या मालकाने आपणाला लोच घावे अशी विनंति केली आहे.” राक्षस म्हणाले.

“एकदाकरिता इतक्या लवकर येण्याची गरज काय होती. जो सांपडला आहे त्याला कैद करून देवतां आले असते. त्यानंतर त्याच्याकडून जी माहिती काढून धाव्याची

ती काढून घेतां आली असती.” चित्रमेन थोडा चिडून म्हणाला.

“महाराज, त्याला आम्ही कैद करू शकलो नाही. तो एका [redacted] चिडून बसला आहे, खाली उतरत नाही. आपण आल्याखेरीज हे काय भागणार नाही. आमच्या मालकाने सांगितले आहे.” राक्षस म्हणाले.

चित्रमेनाला वाटले की [redacted] दोघे पिऊन आले असो. जो शत्रू [redacted] होईना सांपडला आहे त्याला खाली उतरविणे [redacted] कठीण का वाटोवें !

अर्ध्या तासाने चित्रमेन कुर्भीकुंराजवळ येऊन पोचला. तेथे कृतीपानून वर एका शाडाभोवती कांही राक्षस घोळला करून उभे होते. सर्वोच्या मध्यमागि उभा उभा होता. सर्वांची दृष्टि त्या शाडावर होती. त्याअर्चर्भ घालून एक मनुष्य शाडावर तलवार टपसून बसलेला होता. तो ओरडत होता “मी येणार नाही ! येणार नाही खाली ! खाली उतरशीं तर तुम्ही राक्षस मला जिवंत सोडाल का ! क् आलांत तर तलवारीने एकेकाला कापून काडीन आणि आत्महत्या करून घेईन.”

चित्रमेन जवळ येऊन उभा आला विचारले — “उमाशा ! इतक्या तांतडीने बोळावण्याचे कारण !”

उमाशाने उत्तरादाखळ प्रश्नसूचक संकेत करून शाडावरच्या त्या माणसाला दाखविले व म्हणाला — “काळ रात्रीच्या युद्धांत हा मागे कसा [redacted] राहिला कोणास ठाऊक ! त्याला जिवंत पकडणे कठीण दिसते आहे. त्याला वाटत आहे की आम्ही राक्षस त्याला भाजून खाऊ. तू त्याला समजावून सांग. आम्ही [redacted] अंगाला हात देखील [redacted] नाही.”

चित्रमेना [redacted] त्या मनुष्याकडे पडत म्हणले “तू अगदी विण्याचे कारण नाही. माझ्या आज्ञेवर तुझ्या अंगाला कोणी हान लावणार नाही. तू खुशाल खाली उतर !”

“तुजी आज्ञा मानायला ते लोक कोण ! आणि तू त्यांचा कोण !” त्या माणसाने विचारले.

“मी यांना राजा आहे. हे जंगल, यांतली गावे शहरे सर्व माझ्या राज्यांत आहेत. माझ्या शत्रूवर विश्वास ठेवून तू खुशाल खाली उतर.” चित्रमेन म्हणाला.

बरोबर सर्व राक्षसांनी मिळून जयघोष सुरू केला—“चित्रसेन महाराज की जय !” उमाक्षाने स्वतः चित्रसेनागंगार वचून नमस्कार केला व हळूहळू पुढेपुढे—“राक्षसांच्या राजाची ही वधा खावी ना !”

“महाराज ! तुमच्या शब्दावर विश्वास ठेवून मी खाली उतरत आहे.” असे सांगून व्याघ्रचर्म घाडून झाडावर बसलेला माणूस खाली उतरून कायला.

तो खाली उतरल्यावर चित्रसेन त्यांना म्हणाला—“तू आपली तलवार आमच्या सेनापतींच्या हाती दे.” त्याने मुनविक्या प्रमाणे चित्रसेनाने आपली तलवार सेनापतींच्या हाती दिली. “चित्रसेन, तुम्हा वाटने होय की याला घाण्याला जुंपण्याशिवाय हा तोंड उघडील !” उमाक्षाने प्रका केली.

“होय !” तो मनुष्य म्हणाला. उमाक्ष त्याचे उतर ऐकून चकित झाला. तो मनुष्य पुढे म्हणाला—“मला जे काही माहीन आहे ते सर्व मी निवेदन करायला तयार आहे. मी हें सर्व कोणाला तरी सांगतां यावे म्हणूनच झाडावर बसून स्वतःचा वचाव करीत होतो. त्या लोकांनी आम्हांला सांगितले होते की आपण सर्व बंधु आहोत ! पण

महद मन्यांनी मला एवढ्याला माग सोडून दिले आणि स्वतःचा जीव घेऊन पळून गेले. ते पूर्व मनुद्रावरील अग्निद्वीपांत आनंदपूर्वक पोचले देखील जमतील.”

“म्हणजे तू अग्निद्वीपांत राहणारा नाहीस वाटते !” चित्रसेनाने चकित होऊन विचारले.

“मी त्या द्वीपांतल्या असतो तर तुझ्या दातां जिवेन आले! असतो असे वाटते होय तुला ! त्या द्वीपवाल्यांना मदत करणाऱ्या कपिलपुराच्या नागवर्मांना मी एक सैनिक आहे. ~~असे~~ नांव अमरपाल असे आहे.” तो म्हणाला.

नागवर्मांचे नांव ऐकतांच उमाक्षाला चेहरा बदलल्यासारखा दिसला. म्हणाला—

“नागवर्मा तर एक सेनापति होता. राजा कुठ्ठां झाला ! मग राजा वीरसिंह कोठे आहे !”

“वीरसिंह महाराजांना बहुतेक अग्निद्वीपांत बंदी करून ठेवण्यांत आले आहे. नागवर्माने त्यांना गादीवरून काढून टाकलेच आहे. आतां तो राजकन्या कान्तिमतीशी बलजयगंते विवाह पळून घेण्याच्या प्रयत्नांत आहे. त्याने अग्निद्वीपांतील दुष्ट लोकांशी मैत्री करून जयलपामच्या प्रदेश जिंकून आपल्या राज्यांत मिळवून घ्यायला सुरुवात

केली आहे. चक्रवर्ति म्हणवून घेण्याची तो स्वप्न पहात आहे." अमरपाल म्हणाला.

चित्रसेनाला जवळपासच्या राज्यांच्या-विषयी विशेष माहिती नव्हती. अमरपालच्या सांगण्यावरून त्याला कळले की त्याच्या राज्याच्या प्रदेशांतील एका राजाने अग्निद्वीपातील लोकांशी मैत्री केली आहे. अमरपाल म्हणतो ते सर्व खरे आहे की तुसल्या थापा, एक शेका त्याच्या मनात येऊन गेली.

चित्रसेन बोलतच होता, तेवढ्यांत दुसऱ्या त्याला धोक्याच्या टापाचा आवाज ऐकू आला. काही घोडेस्वार येऊन पोचले देखील. त्याचा भंत्री दोघांतिषां सैनिकांना घेऊन आला होता. म्हणाला—"महाराज! धवलगिरीहून एक सांडणीस्वार विशेष घेऊन आला आहे की नागवर्मा नामक एका राजदोबाने धवलगिरीवर स्यारी केली आहे.

त्यांनी आपणांस सैन्य घेऊन मदतीस बोलाविले आहे."

चित्रसेनाने आपल्या सेनापतीकडे वळून आज्ञा केली—"सेनापति! तुम्ही अर्धे सैन्य घेऊन धवलगिरीला ताबडतोड जा. एकडच्या भागाच्या रक्षणाची जबाबदारी माझ्यावर!"

"आज्ञा महाराज!" असे सांगून सेनापति निघून गेला.

"वा नागवर्माविरोधर अग्निद्वीपांतेले रहिवाशी तर आले नसतील! ते आपल्या पक्षांवर वसून आले असतील तर मात्र..." चित्रसेन बोलता बोलता मध्येच थांबला व अमरपालाकडे वळून त्याने प्रश्नचूक संकेत केला.

अमरपालाने एकदा चारी बाजूला पाहिले, जणू काही उत्तर देणार आहे. नंतर विचार करून तो आकाशाकडे दृष्टी रोखून पाहू लागला. (पुढील गोष्ट पुढी २ अंकी)

स्वामिभक्ति

विक्रमांकने आपला वट सोडला नाही. साधारणतः आजून पैत आणि ते खांबावर घेऊन स्नानानाकडे निघाला. तेव्हा प्रेतांत बसलेला वेताळ बोळ कागला—"स्वामिभक्त नोकर आपल्या मालकासाठी वाटेल तो त्याग करतो. पण धर्मवीर नांवाच्या स्वामिभक्त नोकराने जो त्याग केला तो सरोवरच अद्वितीय असाच म्हणू शकतो. पण पुण्यासारख्या राजाने एकाद्या भिकान्याला दिलेल्या वचनासाठी इतके कष्ट सोसणे अगदी गैरवाचकी वाटते. पुला कंटाळा येऊ नये म्हणून मी धर्मवीराची गोष्ट सांगतो. त्याने गोष्ट सांगायला सुरवात केली."

एकदा मद्रावती नांवाच्या नगरीत शुद्ध नांवाचा राजा राज्य करीत असे. तो एक महा प्रतापी प्रजावत्सल राजा होता. त्याचे राज्य म्हणजे रामराज्यच होते. राजाच्या दर्शनासाठी मालव देशाचा रहिवाशी धर्मवीर नांवाचा एक

भाषण आला. त्याने महाराजाजवळ धर्मेना केली की कांदी नोकरी घावी, चार पोटे मरतीक. ज्ञान्याच्या हातांत पट्टीपंच-पात्रीच्या जागी दाळतलवार पाहून राजाका वाटले की द्रोणचार्यासारखाच कोणी मूर्ख प्राश्रण असावा. म्हणून राजाने विचारले—
“काय पगार घ्याल ?”

धर्मवीर म्हणाला—“मळा, रोज पांचवें दीनार घ्यावेत, महाराज !” पगार जास्त होता. पण राजाने त्याची परीक्षा घेण्यासाठी तो पगार कबूल करून त्याला आपल्या पवरी नोकरी दिली.

राजाला आश्चर्य वाटे की हा पांचवें दीनार रोज घेऊन करणार काय ? म्हणून त्याने गुप्त हेर ठेवून धर्मवीर काय करतो हे कळविण्यास सांगितले.

धर्मवीराला राजाने [ ] खास महालाच्या देवडीवर [ ] देण्याच्या कामावर नेमले. धर्मवीर रोज फक्त दोन वेळ वरी जेवायला जाई. संध्याकाळी ज्ञातांना आपली मजुरी घेऊन जाई. [ ] स्वर्ण-करिता बायकोला शंभर दीनार देई. शंभर दीनार कपडेकपडे व इतर सामानासाठी [ ] शंभर रुपये धर्मकार्यासाठी खर्च करी. धर्मवीराला एकदा व्यसन नव्हते. त्याचे कुटुंब तसे मोठे नव्हते—बायको, मुलगा [ ] मुलगी.

राजाला हेरांनी घेऊन सांगितले की उरलेले पैमे धर्मवीर शिल्लकेन टाकतो. धर्मवीराला कांदी असून नाही. हे ऐकून राजाने विचार केला आपण धर्मवीरावर जो खर्च करित आहो तो व्यर्थ नाही.

ज्ञातां राजाने धर्मवीराच्या स्वामिभक्तीची परीक्षा घेण्याचे ठरविले.

रात्रंदिवस धर्मवीर देवडीवर मनोभावे पाहारा देई. वेळां जवळी महाराजांनी हाक मारली की—“देवडीवर कोण आहे !”

तो उत्तर देई—“मी आहे महाराज, धर्मवीर !”

ऊन पडो, पाऊस पडो, वीज पडो, वादळ येवो, धर्मवीर आपला तलवार हातांत घेऊन देवडीवर उभा राही. हे पाहून राजाच्या मनांत आपल्या स्वामिभक्त नोकराविषयी जन्म आदर उत्पन्न झाला. तो असेपर्यंत आपल्या जिवाला धोका नाही अशी राजाची खात्री पटली.

एके दिवशी रात्री सुसळवार पाऊस पडला. रात्रभर पावसाची धार चालू होती. घनदाट अंधकार होता. मध्यरात्रीच्या वेळी राजाला दुकून कोणी तरी [ ] रडत असल्याचा भास झाला. म्हणून राजाने सज्ज्यांत येऊन कानोसा घेतला. तेव्हां सरोसरच कोणी रडत आहे याची त्याला खात्री झाली. म्हणून राजाने हाक मारली—
“कोण आहे देवडीवर !”

“मी आहे महाराज, धर्मवीर !” उत्तर मिळाले.

“हे पहा, धर्मवीर ! दूर कोणी तरी खी रडत आहे. ती कोणत्या संकटांत सापडली आहे, पाहून येऊन मला सांग.” राजा म्हणाला.

“आज्ञा महाराज !” असे म्हणून धर्मवीर ज्या निशेने रडण्याचा आवाज येत होता त्या दिशेला निघून गेला. तो काय करतो हे पाहण्यासाठी राजा स्वतः त्याच्या भागोभाग गेला. परंतु ही गोष्ट धर्मवीराला माहीत नव्हती. तो [ ] पावसांत व काळोखांत ज्वळत ज्वळत गांवाच्या बाहेर एका तलावा-जवळ पोचला. तेथे एक खी रडत असलेली त्याला दिसली. त्याने तिला हाक मारून विचारले—
“बाई, तुम्ही कोण ? कां रडतां आहां ?”

“मी मृदेवी आहे. तीन दिवसांत या देशाचा राजा शुद्धक मेळवावर माझे रक्षण

कोण करण्या म्हणून मी रुढत जाईं." ती स्त्री म्हणाली.

धर्मवीराच्या मनात धस्स झाले. ज्याच्या अज्ञावर हा देह बाळग आहे त्याच्यावर काही तरी मोठे संकट येणार आहे हे ऐकून धर्मवीर जाबऱ्या आवाजात विचारू लागला—
“राजाला मृत्युमुलांतून वाचविण्यास काही उपाय नाही का ?”

“आहे, पण तो तुझ्या हातून होणार नाही, असे मला वाटते.” ती स्त्री म्हणाली.

“ज्या मातृकाच्या अज्ञावर हा देह बाळग आहे त्याच्या रक्षणासाठी आपल्या

प्राणाचा बळी द्यावा लागला तरी मी तयार आहे.” धर्मवीर म्हणाला.

“राजमहालाच्या शेजारी जे चंडिकेचे देवालय आहे त्यात जाऊन तू आरण्या मुलाचा बळी दिलास ■ राजाला शतायुष्य होईल.” ती स्त्री म्हणाली.

“एवढेच ना ?” असे म्हणत धर्मवीर सरळ आपल्या घरी गेला. इकडे तळावातकी भूदेवी अंतर्धान पावली.

राजा हे सर्व काही पाहून ■ ऐकून थक् झाला. धर्मवीर ■ करतो हे पाहण्यासाठी तो त्याच्या मागेमागे निघाला.

धर्मवीर घरी गेला तेव्हा सर्व गाव शोर्षे गेले होते. त्याने बायकोला जागे करून भूदेवीची आज्ञा सांगितली आणि म्हणाला—
“महाराजासाठी एवढे आपणास केलेंच पाहिजे.”

“मी मुलाकडे उठविने. तुम्ही त्याला सर्व सांगा ! बायको म्हणाली, तिने मुलाकडे जागा केला व नवऱ्याबरोबर त्याला नेऊन आली. धर्मवीर म्हणाला—“बाळ, आपल्या राजावर फार मोठे संकट जाले आहे. भूदेवीने तुला बळी चंडिकेसमोर दिला तर राजाचे

“बाबा ! चला चंडिकेच्या देवळांत ! राजाच्या कृणांतून मुक्त होण्यास याहून जास्त चांगली संघि कोटून मिळणार ?” मुलगा म्हणाला.

धर्मवीर मुलाचा हात धरून चंडिकेच्या देवळांत निघाला. मुलाची आईपण मुलीला घेऊन बरोबर निघाली. राजा देखील पाठो-पाठ होताच.

देवळांत जाऊन धर्मवीर चंडिकेला नमस्कार करून म्हणाला “देवी ! या मुलाचा बळी मी स्वतःच्या हाताने देत आहे. भूदेवीने देवी पुढच्या दिव्यानेच विजेला आपल्या सहारासाठी पूर्ण आयु दे !” असे

सांगून त्याने मुलाचे डोकें कापून देवीच्या खरणावर वाटले. आपल्या भावाचा विरह असताना त्याने धर्मवीराच्या मुलीने देखील प्राण सोडला.

होव्हा देखत दोघां मुलांचा अशा तऱ्हेने जीव गेलेला पाहून मुलांची आई म्हणाली—
“आतां मी तरी जिवंत राहून काय करूं ! या मुलांबरोबर तुम्हीच या देहाला आम्हा या.”

धर्मवीराने बिना रचली. त्याची बायको दोघां मुलांना मांडीवर घेऊन चितेवर बसली. धर्मवीराने देवी पुढच्या दिव्यानेच विजेला असे अग्नि दिला.

नेतर तो देवी समोर घुबगे टेंकून उभा राहिला. तिच्या नभस्कार कळव पदचाल—
"चंद्रिके! आतां मू आवण्या महाराजांचे रक्षण करशील, या गोष्टीची मला खात्री आहे. पण मुक्याबाळांसाठी मी महाराजांच्या बदले नोकरी करली तीच आतां या जगात नाहीत. मग मी तरी जगून काय करे ? मला देखील आपल्या शारांवासी आश्रय दे !"

असे सांगून त्याने स्वतःच्या छातीत खंजीर भोसकला.

हे सर्व पाहून राजा थक लाग्य. आपण हे सर्व पहात उमे कसे राहातो ? माझा

जीव बचकियमाही या सर्वांनी अंतरका जीव बावा आणि मी ते सर्व डोक्यांनी पहात रहावे ! या वेळेचे जाल्म स्मार्थीपणा तो काय समज्यार ? असा विचार करून त्याने देवीच्या पावावर मल्लक ठेवून प्रार्थना केली—
"देवी, तू माझा बळी वे आणि या सर्वांना जिवंत कर ! हे कुटुंब करोत्तर देवलोकांतून आलेले आहे." असे सांगून राजाने खंजीर उचलला व स्वतःच्या छातीत भोसक्यार इतक्यात आकाशवाणी झाली—
"बाळ ! बाब, मी धर्मवीराला व त्याच्या कुटुंबाला जिवंत करते. तू निश्चितपणे घरी जा." तिच्या राजाने पाठ फिरविली आणि इकडे धर्मवीर सकुटुंब जिवंत होता. त्याला हे सर्व स्वप्नासारखे वासते. तो आपल्या बापका पुढांना पदचाला—
"हे काय ? तुम्हाला चित्तेवर ठेवून मी अग्नि दिला नाही का ? मी स्वतःच्या छाताने खंजीर भोसकून घेतला होता. पण मी जिवंत कसा ? ही सर्व चंद्रिकेची कुरा आहे !"

असे म्हणत त्याने देवी समोर लोटांगण घातले.

त्यानेतर त्याने आपल्या बापका मुलांना घरा पोचते केले व पुन्हा राजवाड्यात जाऊन देवलोकर उभा राहिला. राजाने त्याला

पाहिले. त्याने तेथूनच देवीला नमस्कार करून तिचे आभार मानले व जणु कांहीं काय काय घडले हे आपणांस माहीतच नाही अशा तऱ्हेने नेहमीच्या आवाजात त्याने विचारले—“देवडीघर कोण आहे !”

“मी आहे, महाराज ! धर्मवीर ! आपल्या आज्ञेप्रमाणे मी त्या स्त्रीचा शोध काढीत गेलो होतो. भूदेवी होती. मला पाहल्यावर अदृश्य झाली.” धर्मवीराने हे सांगितले. पण राजाला दीर्घायुलाभ व्हावा म्हणून त्याने देवीसमोर स्वताचा ■ कुटुंबाचा मळी कसा धिळा हे सांगितले नाही. त्यानंतर राजाने धर्मवीराला कर्नाटकाचे राज्य देऊन त्याचा गौरव केला.

बेशकाने येथवर रोष्ट सांगून विचारले—
“राजा, आतां मला तू हे सांग की धर्मवीर त्याची बायको, मुलगा ■ मुलगी आणि

राजा शूद्रक या पांच जणांत तू कोणाला थोर मानतोस ? उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर परिणाम माहीत आहे तुझा !”

विक्रमार्क म्हणाला—“शूद्रक राजा ■ मते थोर मनाचा ठरतो. धर्मवीराने आपल्या त्यागबुद्धीने स्वामिभक्ति दर्शविली. पण त्याने आपल्या धर्माचेच पालन केले. बायकोने नवऱ्याच्या पावलावर पाऊल ठेवून नाल्लें तिचा धर्म आहे. त्याच प्रमाणे धर्मवीराच्या मुलाने पितृभाऊंचे पालन केले आणि मुलीने आतृप्रेम निभावून नेले. परंतु आपल्या नोकरीसाठीं आपला प्राण देण्यास तयार होणे, हे कोठे मी ऐकलेले नाही. म्हणून राजाच सर्वांत थोर आहे.”

राजाचे मौन काशा प्रकारे भंग होताच चेताळ प्रेताकरोवर अदृश्य झाला आणि शाळाच्या कांदीला जाऊन कोवकळू लागला.

कुशाग्रबुद्धि तिम्मरसू

महाराज कृष्णदेवराय याचे नांव तुम्ही ऐकलेच असेल, त्याने आपल्या पराक्रमाने विजयनगरचे साम्राज्य स्थापन ■ मोठी कीर्ति मिळविली.

कृष्णदेवराय यांचे वडील सरस्व नरसिंह-राय राज्य करीत असतां त्यांचा पंतप्रधान एकवर्णा आचारी पडला व तो आजार शेवटचाच ठरला. आपल्या योग्य पंतप्रधानाच्या जागी दुसरा पंतप्रधान नेमण्याचे ठरवून त्याने पंतप्रधानाच्या हुशारीची परीक्षा घेण्यासाठीं एका कागदावर एक धीतमर हांचीची रेघ काढून आपल्या नोकरांना देत म्हटले, तुम्ही राज्यभर फिरून ही रेघ पुसत्याशिवाय लहान करून दाखवील अशा माणसाला जादरपूर्वक घेऊन या.

नोकर तो कागद घेऊन गांवोगांव हिंडू लागले. प्रत्येक गांवांत जो कोणी हुशार

विद्वान आढले त्याला तो कागद दाखवून राजाने सांगितल्याप्रमाणे रेघ पुसत्याशिवाय लहान करून दाखवायला सांगितले. कित्येक पंडित ■ विद्वान ‘तुमचा राजा बेडपट आहे झाले !’ असे सांगून निघून जात. म्हणत—
“हे अशक्य आहे. म्हणे रेघ पुसत्याशिवाय ती लहान आहे हे दाखवा. हे लोक आमची बद्दा करायला तरी निघाले असले पाहिजेत नाहीतर माथेफिरू तरी असले पाहिजेत.”

नोकर फिरत फिरत एका ब्राह्मण लोकांच्या वस्तीत आले. त्या गांवीं देशांतले विद्वान विद्वान ब्राह्मण रहात असत. नोकरांनी त्या गांवात एक शाळा होती तेथे नाऊन गुरुजींना विचारावयाचे ठरविले. शाळेत गुरुजी मुलांना भूमिति शिकवीत होते. नोकरांनी गुरुजींना जाऊन तो कागद दाखवून महाराजांनी विचारलेला प्रश्न सांगून उत्तर

विचारले. गुरुजी म्हणाले- "मीच काय कोणी जादुगर सुद्धा! हे काम करू शकेल का? वेळे कुठले." नोकर निराश होऊन पुढे जाऊ लागले.

त्या शाळेत तिम्वरसू नावाचा एक कुशाग्रबुद्धि विद्यार्थी शिक्षक होता. तो दुरून सर्वे पहात होता. त्याने गुरुजीबबळ घेऊन विनम्रपणे विचारले- "गुरुजी, त्यांनी जो प्रश्न आपणांला विचारला होता तो तर अगदी सोपा आहे. त्या रेबेच्या बाजूला दुसरी एक मोठी रेब काढा म्हणजे त्यांनी काढलेली रेब लहान नाहीं का होणार!"

गुरुजींना ती युक्ति पटली. त्यांनी आपल्या शिष्याची पाठ धोपटली व म्हणाले- "मी आजपर्यंत तुला शिकविले ते आज फळ स जाले. तूच या गुरुज्ये पुढे नांव काढशील. शाबास! शाबास! नंतर त्यांनी नोक-रांना परत बोलाविले आणि म्हणाले- "या इकडे! पाहू तो कागद!" नोकरांच्या दास्तांतून तो कागद घेऊन गुरुजींनी त्या रेबेच्या जागी दुसरी एक मोठी रेब काढली म्हणाले- "हाली ना तुमची रेब लहान! जा आतां तुम्ही!"

नोकर नकित झाले म्हणजे आदरपूर्वक त्या गुरुजींना नमस्कार करून म्हणाले- "महाराज, साध्व नरसिंहरायांनी पाठवली पाठविली आहे आपणांसाठी. जो कोणी ही रेब पुसल्याशिवाय लहान करून दाखवील त्याला आदरपूर्वक घेऊन या असे सांगून त्यांनी आम्हांला पाठविले आहे. आम्ही कित्येक दिवस फिरत आहो. पण आजच आम्हांला यश मिळाले. यावे, राजधानीस चलावे."

गुरुजींना अपार आनंद झाला. मनांत भीति वाटत होती की महाराजांनी मसाच कांही प्रश्न विचारला तर आपली फजीती होईल. त्यांनी आपला शिष्य तिम्वरसू यास

एक बोलावून म्हटले- "सरे पाहिले तर आज तुम्हा आदर स्हायला पाहिजे म्हणजे महाराजांकडे जायला पाहिजे. पण स्वतः महाराजांनीच या लोकांना पाठविले असेल याची कल्पना मला नव्हती. ते ऐकून तिम्वरसू म्हणाला- "गुरुदेव! ही माझी गुरुदक्षिणा आहे असे समजून आपण जावे. आपला आशीर्वाद असेल तर मला पुष्कळ आदर मिलेल व यक्षिते मिळतील." गुरुजींनी त्याला आशीर्वाद दिला म्हणजे पाठविले असून राजधानीस गेले.

माघांत गुरुजींचे नाथ टचडस्याबद्दल लोक त्यांची वाढवा करू लागले. सरे रहस्य काय ते गुरुशिष्यांनाच माहीत होते.

राजाच्या नोकरांनी घडलेले वृत्त सांगून गुरुजींनी मूळ रेब कशी लहान करून दाखविली हे सांगितले. ते ऐकून राजाला आनंद झाला. परंतु गुरुजींच्या नोटावर ते तेज चमलेले पाहून राजाला संशय आला. म्हणून त्याने गुरुजींना एक प्रश्न करून त्यांची परीक्षा घ्यायचे ठरविले.

इश्वरानंत एका त्रिचोक्त्या जागी एक रेंव तिबईवर एक मुद्रा टेवण्यांत आरी. तिबईपर्यंत जाण्यासाठी जी वाट होती तेथे

एक गादी भंवरण्यांत आली. नंतर राजा साध्व नरसिंहरायांनी गुरुजींना बोलावून म्हटले- "मी आपणांस आपला पंत अमात्य नेमण्याचे ठरविले आहे. आपली मुद्रा तेथे तिबईवर ठेवलेली आहे. तुम्ही जाऊन घेऊन या. पण गादीवर पाव देऊन जातां काय नये."

आपका सत्कार करण्यासाठी महाराजांनी बोलाविले असेल असे समजून गुरुजींनी राजधानीस येण्याचे कळू केले होते. महाराजांनी पंतअमात्यांची परीक्षा घेण्यासाठी ही युक्ति केली होती हे कळल्यावर

गुरुजींच्या अंगाला घाम सुटला. गादीवर पाव दिल्याशिवाय पंतअमात्याची मुद्रा कडी उचलावयाची हा पक्षच होता. भरलेल्या दरबारात आपली मान खाली हांगार या विचाराने गुरुजी फारच खजील झाले. त्यांनी हात जोडून महाराजांजवळ जे खरे होते ते सांगून टाकले व म्हणाले—“या पदवीस मी नाही, भासा शिष्य तिमिरसू हा योग्य आहे. त्याला बोलावून त्याचा आदर करावा.

गुरुजींनी खरे खरे ते निवेदन केल्या बद्दल साधव नरसिंह रायांच्या मनात गुरुजींच्या विषयी आदर जास्तच वाढला, व त्यांनी त्यांना आदरपूर्वक नसायला सांगून त्यांचा शिष्य तिमिरसू यास बोलावून आणावयास वृत्त पाठविले.

वृत्त पाळली बघून तिमिरसूच्या गांवी गेले. तिमिरसूला आश्चर्यच वाटले. परंतु

राजाचा हुकूम म्हणून तो गेला. महाराज त्याला सामोरे गेले. त्याला आदरपूर्वक दरबारांत बोलावून म्हणाले—“तुं ज्याने लहान असून मी दिलेले कोडे कसे सहजा सोडविलेस व पंतअमात्याच्या पदवीस योग्य झाला आहेस. मी तुला आपला पंतअमात्य नेमण्याचे ठरविले आहे. ती पदा तिबईवर पंतअमात्यांची मुद्रा ठेवलेली आहे. तूं ती घेऊन ये. पण गादीवर पाव पडतां कामा नये.” तिमिरसूने तत्क्षण गादी गुंडाळली व जाऊन मुद्रा उचरली.

तिमिरसूचे बय लहान होते. पण त्याची कुलामबुद्धि व प्रसंगावधान पाहून महाराजांनी त्याची पाठ धोपटकी व त्याला आपला पंतअमात्य नेमले. त्या पदावर तिमिरसूने कित्येक वर्षे काम करून विजयनगरचे साम्राज्य वाढवून मोठी कीर्ति मिळविली.

नौबत वाजली

एकदां दोन चिनी शेतकरी दोन राजे भेदन मधे बाजारांत विक्रयला वेऊन गेले. तो बाजारांत विकून रात्र झाल्यामुळे दोघे एका धर्मशालेत उतरले. शोधण्यापूर्वी त्यांनी विचार केला की ऐसे छपवून ठेवले पाहिजेत.

“आपण कोठे तरी हे पैसे छपवून ठेवू या ! धर्मशालाच ही. आपण या टोपळीत पैसे ठेवून वर गवत व पाने टाकून ठेवू या. बोर आला तरी आपण टोपळ्यांत पैसे ठेवले आहेत हे कोणाला कळजे शक्य नाही.” एक शेतकरी म्हणाला.

दुसऱ्याला पहिल्या शेतकऱ्याची युक्ति पटली. दोघांनी सर्व पैसे दोन्ही टोपळ्यांत ठेवून, वर गवत व पाने घालून ठेवून दिली. नंतर दिवा विश्कून दोघे झोपी गेले.

पण म्हणतात ना, भितीला देसील करन असतात आणि दरवाजाच्या कडी कोवळ्यांना

ढोळे असतात. धर्मशालेचा राखणदार व त्याची बायको दोघे आपल्या खोलीत बसून सर्व पहात होती. शेतकरी झोपी गेल्यावर नवरा बायकोने सर्व धन चोरून पुन्हा टोपळीतले गवत व पाने सारखी करून ठेवली.

सकाळीं दोघे शेतकरी उठून पाहतात तर दोन्ही टोपळी रिकामी. इसकी काळजी घेऊन सुद्धा शेतटी चोरी झालीच. पण लगेच त्यांना धर्मशालेच्या राखणदाराचा संशय आला. त्यांनी त्याला जाऊन विचारले—

“आमचे पैसे कोणी चोरून नेले ! आस दुसरा कोणी वाटसरूतर आला नाही. दरवाजा बंद होता. मग चोरी कशी काय झाली ?”

ते ऐकून दोघे नवरा बायको कांगावा करून म्हणाली—“आम्ही गेली पचास वर्षे या धर्मशालेत रहात आहो. पण असला खोटा आरोप कोणी आमच्यावर लावला नाही.

हुमचे पैसे गेले की नाही देव जाणें. पण हुम्मी आमच्यावर हा लोटा आरोप लावून आम्हाला बदनाम मात्र केले आहे. या लोटा आरोपाबद्दल आम्हाला न्यायाधिशा-कडे तक्रार करावी लागेल."

चौथे गावच्या न्यायाधिशाकडे गेले आणि त्यांनी आपापली तक्रार न्यायाधिशा-समोर सांगितली. परंतु काय न्याय याचा हे न्यायाधिशाला कळेना. कारण कोणाजवळच कांहीं पुरावा नव्हता. म्हणून न्यायाधिशाने चियान्गज्ञान नांवाच्या एका हुशार नागरिकाला मदतीसाठी बोलाविले. न्यायाधिशाने चिया-

न्यायज्ञ सांगितले की या शेतकऱ्यांची फिर्याद आहे की बांचे पैसे या दोघा नवरा-बायकोने चोरले आहेत. नवरा-बायकोने तक्रार केली आहे की या दोघा शेतकऱ्यांनी त्यांना उगाच बदनाम करण्या-साठी त्यांच्यावर हा आळ आपल्या आहे. चियान्गज्ञानने न्यायाधिसमोर पुन्हा दोघा शेतकऱ्यांना विचारले की चोरी कशी झाली ते खरे खरे सांगा. त्यांनी रात्री दोपळीत पैसे कसे ठेवले हे सांगून रात्री त्या धर्मशालेत दुसरा कोणी वाटसरू न आल्याचे सांगितले व म्हणाले—"आम्हाला या राखणदाराचा व त्याच्या बायकोचाच संशय आहे." चौथे नवरा बायको म्हणाली—"आम्ही रत्नबालदार म्हणून राहतो आणि आम्हीच चोरी करू असे वाटते का तुम्हाला ? तुम्हांच विचार करा."

दोघांचे म्हणणे ऐकून चियान्गज्ञान म्हणाला—"दोघांचे म्हणणे मला परोवर दिसत नाही. खरे की खोटे याचा निवाडा मी काय देणार ? देवळांतली नौबत मात्र खरे की खोटे सांगू शकेल."

न्यायाधिशाने चिंतित होऊन विचारले—"बरळतो आहेस की काय ? जो न्याय

निवाडा मी नाही करू शकलो तो ही नौबत देणार आहे का ?"

"हो, खात्रीने देईन. या नौबतीचा गुप्त भावण अजून उजळवला नाही वाटते. या नौबतीचे असे आहे की ज्याला न्याय द्या असतो त्याने ही नौबत उचलून न्यायस्थला-पर्यंत आणायी लागते. फिर्याद न्याय्य असते तेव्हा आपोआपच नौबत वाजते." फान चियान्गज्ञान म्हणाला.

न्यायाधिशाला हे सर्व विश्वक्षण व अविश्वसनीय असे वाटले. परंतु फान चियान्ग-ज्ञान हा सांगतला एक विश्वक्षण मेघाची नागरिक असल्या कारणाने न्यायाधीश म्हणाला—"बरे तर ज्याचे धन चोरीला गेले आहे त्यांनी आंधोळ करून नवे कपडे घालावे आणि ती नौबत उचलून मेघवर घेऊन यावी. पाहू या काय होतं तें."

दुसऱ्या दिवशी चौथे शेतकरी आंधोळ करून व नवे कपडे घालून देवळांत गेले. नौबत एका उंच बांकावर ठेवलेली होती. ती उचलण्यासाठी दोन कऱ्हे होत्या. त्या भरून चौथे नौबत उचलून घेऊन निघाले. नौबत फार अड होती. चौथे शेतकरी दमून गेले. त्यांची दम घेण्यासाठी नौबत खाली ठेवली.

तोभापैकी एक जण म्हणाला—"अरे, आपले धन गेले तें गेलेच आणि बर न्यायाच्या नांवासाठी ओर्से बाहणे कपाळी आले आहे. आपण म्हणतो आहो तें खरे आहे हे ही नौबत सांगणार म्हणें. ही नौबत वाजणार नाही आणि आपले धन आपल्याला मिळणार नही."

इतक्यांत नौबत वाजली. दोघा शेतक-ऱ्यांच्या निवांत जीव आला. चौथे नौबत उचलून घेऊन न्यायस्थानी ठेवून आले.

न्यायाधिशाने धर्मशालेच्या राखणदार नवरा बायकोस बोलावून सांगितले की दोघा

शेतकऱ्यांचे घन चोरीला गेले आहे हे खरे आहे. नौबत वाजली व त्यांचे म्हणणे खरे ठरले. आतां तुम्ही ते घन उचलले नाही हे खरे ठरविण्यासाठी नौबत उचलून घेऊन या.”

बोधे नवरा-बायको प्रथम ‘कांकू’ कळू लागले, परंतु निरुपायाने त्यांना नौबत उचलून घेऊन बायको काप करवें लागले.

दुसऱ्या दिवशीं दोघे आंबोळ कळून व नवे कपडे घाळून देवळाने गोळी व त्यांनी नौबत उचलून खाद्यावर घेतली. नौबत त्यांना फार वाटली. त्यांनी विसावा पेण्यासाठी नौबत जमिनीवर ठेवली व परस्परांशी बोलू लागली. बायको म्हणाली—

“ते कांही पचनी पडेलसे वाटत नाही. त्या दिवशीं दुसरा वाटसरू देखील कां मेकं नये? त्याच्यावर आळ टाकून आपण सुटलो असतो.” बायको म्हणाली.

“आतां जे झाले ते झाले. आतां मी पाय मार्गे ध्यायला तयार नाही. ही नौबत आमच्या राजूने वाजणे शक्य नाही!” नवरा म्हणाला.

त्यावेळी नौबतीचे कातडे मापोमाप फाटून गेले. आंतून फन जिघान्नाशान बाहेर येत म्हणाला—“ही गोष्ट तुम्ही न्यायाविशासनेर कबूल केली असतीत तर तुम्हांला इतके शेंलावे लागले नसते.”

“बाबा! फन धरते तुम्ह्यासमोर! त्या दोघांचे पैसे आम्ही बायका तयार आहो. कोणाजवळ ही गोष्ट बाळं नकोस. नाहीतर सोड दाखवायला जागा उरणार नाही.” नवरा-बायको म्हणाली.

शेतकऱ्यांना त्यांचे घन परत मिळाले. त्यांनी त्या नवरा बायकोला माफ केले व आपल्या गांवी निवृत्त गेले.

शकुंतला

हस्तिनापुरचा राजा दुष्यन्त एकदां रानांत शिकारीसाठी गेला असता त्याला समोर एक हरिण दिसले. त्याचा पाठलाग करीत जातां तो एका आश्रमांत शिरला. तो रान माखार इतक्यांत त्याच्या कानावर हे शब्द पडले—“यां, यां राजा! तो आश्रमांतला मृग आहे काळं नकोस.” असे सांगत वैष्णवस कपि आपल्या शिष्यां-बरोबर समोर आले. त्यांनी दुष्यंत राजाला आशीर्वाद दिला—“तुम्हा मुळगा एक चकवती राजा होईल.” त्यांनी असेहि सांगितले की जवळच नदीच्या काठी कण्व भुवीचा आश्रम आहे. मुनि सोमतीर्थाळ गेले आहेत. त्यांची मुलगी शकुंतला सर्व प्रकारे तुम्हें आतिथ्य करील.”

दुष्यंत आश्रमापासून कांही अंतरावर रथांतून उतरला आणि येईपर्यंत

चोळ्यांना दाणा बैरज घालण्यास सारख्याला सांगून आश्रमाच्या दिशेने पायीच निघाला.

आश्रमांत शकुंतला आणि अनसूया व पियंबदा नामक मुनिकन्या झाडांना पाणी घालीत होत्या. त्यांचे मोडक बोलणे ऐकत राजा एका झाडाच्या छायेत उभा राहिला. इतक्यांत शकुंतलेच्या मुलामोबती भोंवरे धिरव्या बाळू लागले. ती खोरडळी—

“मोचरे....वांचवा!”

“तुला वांचविण्याचा अधिकार आम्हांला कोठे आहे. सर्वांच्या रक्षणाचा भार दुष्यंत राजावर आहे. त्यालाच बोळाव....!” असे म्हणत मल्ली भिम्बिलपणे हंसू लागल्या. लोच दुष्यंत राजाने पुढे येऊन म्हटले—

पुरुवंशी राजा दुष्यंत हजर असतां तुला भिण्याचे कांही कारण नाही.” मुनिकन्या त्याला पाहून दचकुन मार्गे सरकल्या व

छाजेने माना सार्ली करून एका बाजूला उभ्या राहल्या.

राजाने विचारले—“आ आश्रमांत ऋषी-मुनींचे तप निर्विघ्न चालू आहे ना?” अतिशय सत्कार करणें आपलें कर्तव्य समजून अनसूयानें आसन धाडून राजाकडे बसल्यास सांगितलें.

“तुम्ही सुद्धां दमळां असाल. बस! थोडा वेळ.” राजा म्हणाला. राजाच्या विनंतीस मान देऊन तिथी बसल्या. राजानें अनुसूया व प्रियंवदा यांकडून शकुंतलेच्या जन्माची कथा काढून घेतली. त्यांनी सांगितलें की विधामित्र ऋषींचे तप मंग

करण्यासाठी इंद्रानें मेनका नांवाच्या एका अप्सरेला पाठविलें होतें. शकुंतला ही विधामित्र व मेनकेची कन्या आहे. परंतु विधामित्रानें आपल्या कन्येचा स्वीकार न केल्यामुळे तिला एकटीला सोडून मेनका निघून गेली. पुढें कश्यपुनीनां तिला लहानाची सोठी केडी. शोच कर मिळाल्यावर ते तिचे छान करून देणार आहेत.

दुष्यंत व शकुंतला दोघांनी परस्परांना पाहिल्यापासून दोघांचे परस्परांवर मन मसलें होतें.

त्यांचे बोलणें जात असतां आश्रमाच्या बाहेर ओरडा होत असलेला सर्वांना ऐकला. राजाचा रथ पाहून एक रानटी हत्ती विचकला. दोघी मुनिकन्या राजाचा निरोप घेऊन निघून गेल्या. दुष्यंत आश्रमाबाहेर निघून गेला. त्याला शोधत त्याचे अधिकारी त्याला घेऊन येऊले.

दुष्यंतानें आपला विदूषक माह्वय याचा घेतला, शकुंतलेची कशी भेट घ्यावी? सुदैवानें दोघां मुनिपालक्यांनीं घेऊन राजाजवळ विनंति केली की महाराज, आश्रमवासिद्यांची अशी इच्छा आहे की आपण घेऊन कांहीं दिवस त्यांचे आतिथ्य

स्वाकारावे. कश्यपुन आश्रमांत माहास व राक्षस यज्ञकार्यांत विघ्न आणीत आहेत.

पहल्या फळाची आज्ञा मानून दुष्यंत आश्रमांत गेला. त्याच्या मनुष्याचा टंकार ऐकून राक्षस धावतून पळून गेले. आश्रमांत पोचल्यावर राजाकडे हे कळायला बेल लावला नाही की शकुंतला त्याच्या सारखीच आतुरतेनें आपल्या भेटीची वाट पहात आहे. राजानें तिला एकांताला घेऊन तिला आपली पट्टाणी करून घेण्याचें वचन दिलें. पण वहीळ येईपर्यंत होकार देण्यास ती तयार होईना. तेव्हां राजानें तिला सांगितलें की तूं क्षत्रियकन्या आहेस व क्षत्रियवर्मानुसार गांधर्व विवाह मान्य आहे. त्याप्रमाणें दोघांचा गांधर्वविवाह झाला. राजानें शकुंतलेला आपली अंगठी देत वचन दिलें की या अंगठीवर जितकी अक्षरे आहेत तितक्या महिन्यांत मी तुला बोलावून येईन.

त्यानंतर शकुंतलेचा व तिच्या सर्साचा निरोप घेऊन राजा राजधानीस परतला.

इकडे शकुंतला सदां दुष्यंत राजाच्याच विचारांत निमग्न राहिली. अशीच एकदां ती दुष्यंत राजाविषयीं विचार करीत असतां दुर्वासा ऋषि आले. शकुंतलेनें त्यांच्याकडे

वळून देखील पाहिले नाही. ऋषीना त्याचा राग आला व त्यांनीं शाप दिला—“ज्या प्रियकराच्या विचारांत तूं आसिथ्य सत्काराचें आपलें कर्तव्य देखील विसरली आहेस तो प्रियकर तुला ओळखणार देखील नाही.”

अनसूया व प्रियंवदेच्या कानांवर मुनींचे शब्द पडले. त्यांनीं धांवत येऊन मुनींचे पाय धरले व विनंति केली—“राग काळं नये मुनिवर! आम्ही माहों आपल्या सत्काराला.” पण मुनि म्हणाले—“मी दिलेला शाप परत घेऊं शकत नाही. एवढे सांगतो की राजानें अंगठी पाहिली तर माझ्या शापाचा प्रभाव

नाहीसा होईल." राजाने दिलेही अंगठी शकुंतलेच्या बोटांतच असल्यामुळे त्यांना वाटले की विशेष मिण्याचे कारण नाही.

दिवसाभागून दिवस निवून गेले, पण नवन दिव्हाप्रमाणे राजाने शकुंतलेला घेऊन जाण्यासाठी कोणास पाठविले नाही. दुर्वासा मुनींच्या शापामुळे रामा शकुंतलेला पार विसरून गेला. शकुंतला गरोवर होती.

कण्वमुनींना विव्धज्ञानाने दुष्यंत शकुंतलेच्या गांधर्व विवाहाची व शकुंतला गरोवर असल्याची गोष्ट कळली होती. त्यांना असे-

हि कळले होते की शकुंतलेच्या पोटी एक महा पराक्रमी चक्रवर्ति जन्मास येणार आहे. म्हणून कण्वमुनींनी शकुंतलेला पतिगृही पाठविण्याची व्यवस्था केली. निरोप देत असतां झानी कण्व मुनींचे डोळे देखील ओले झाले. त्यांनी पतिगृही कसे रहावे याचा उपदेश करून तिला निरोप दिला.

अनसूया ■ पितृवदेने शकुंतलेला दुर्वासा मुनींच्या शापाची गोष्ट सांगितली नाही. फक्त एवढेच सांगितले—"राजाने ओळखले नाही तर ही अंगठी दाखव."

आपल्या प्रियसखीचा ■ कण्वमुनींचा निरोप घेत असतां शकुंतलेचे हृदय कळवळून जाले. ती म्हणाली—"तुम्हां सर्वांना भेटायचे भाग्य केव्हां मिळेल कोणास ठाऊक!"

कण्वमुनि म्हणाले—"बाळ! मुलाचा राज्याभिषेक करून तू व तुझा पति दान-पन्थावम ध्याऊ तेव्हा तुम्ही दोघे या!"

शकुंतलेला आश्रमाच्या तटोपर्यंत पोच-वाकला सर्व आश्रमवासी गेले. तिच्या-सोबर गौतमी नांवाची एक तपस्विनी व कण्व मुनींचे दोघे शिष्य हस्तिनापुरपर्यंत

गेले. कण्वमुनींच्या आश्रमांतून शिष्य व शिष्या आल्याचे ऐकून राजाने आदरपूर्वक त्यांना घेऊन यायला सांगितले.

गौतमी व कण्वमुनींचे शिष्य शकुंतलेला घेऊन दरबारांत जाले. शकुंतला तोंडावर पदर घेऊन उभी होती. राजाने विचारले—"आश्रमांत यज्ञ होम आदि कार्यांत कांहीं विप्र तर येत नाही?"

मुनिशिष्यांनी कुशल समाचार निवेदन करून म्हटले—"महाराजांनी कण्व मुनींची कन्या शकुंतलेशीं गांधर्व विवाह केला होता.

ती गरोवर आहे. म्हणून कण्व मुनींनी तिला आपणांकडे पाठविणी आहे."

छापाच्या प्रभावाने राजा दुष्यंत सर्व काही विस्तरका होता. म्हणून तो म्हणाला—

"मुन्ही काम म्हणून आहां हे मला नाही कळले." शकुंतलेने तोंडावरचा पदर बाजूला साखून पतीकडे पाहिले तरी राजाने तिला ओळखले नाही. तिने निरनिराळ्या प्रकारे राजाला आठवण करून देण्याचा प्रयत्न केला पण कुकट. तिने बोटांतली अंगठी वास्तविण्यासाठी बोटाकडे पाहिले. पण ती शुक्रतीर्था स्नान करीत असतां पडून गेली होती.

राजाला वाटले, मर दरनारांत माझा अपमान करून या तरुणीला माझ्या गळ्यांत बांधण्याचा या लोकांचा विचार दिसत आहे. मुनिशिष्यांना वाटले की राजा स्वतः विलेले यत्न मोडत आहे. ते शकुंतलेला म्हणाले— "आम्ही आपले कर्तव्य पुरे केले. पतिगृहा-शिवाय स्त्रीला दुसरा आधार नाही. शकुंतला पाठोपाठ येत असलेली पाहून, स्त्रांनी तिला परत फिरविले.

त्याच वेळी आकाशातून एक अप्सरा आली व ती शकुंतलेला उचलून घेऊन परत आकाशात उडून गेली. राजा दुष्यंताने ते ऐकले. पण त्याला त्याने दुःख किंवा आश्चर्य वाटले नाही.

पुढे काही दिवसांनी एक धीवर शुक्र-तीर्थाहून राजाच्या दरबारीं जाऊ व त्याने एक भासा राजाच्यासमोर आणून ठेवला. त्या माशाचे पोट विरलेले होते. धीवराने एक अंगठी राजाला दाखवीत म्हटले— "महाराज ही अंगठी या माशाच्या पोटांतून निघाली आहे. अंगठीवर महाराजाचे नांव आहे." अंगठी पाहतांच दुर्वासा मुनीच्या छापाचा प्रभाव नाहीसा झाला व राजा शकुंतलेच्या विरहदुःखाने ओक करू

समाला. राजाने राज्यांत कोठेही आनंदोत्सव करण्याची मनाई केली.

काही काळ छोटल्यावर इंद्राने राक्षसांशी युद्ध करण्यासाठी दुष्यंत राजाची मदत मागितली. इंद्राचा रथ घेऊन मातकी दुष्यंत राजाकडे आला.

इंद्राच्या विनंतीस मान देऊन दुष्यंत राजाने राक्षसांचा पराभव केला व रान-पानीस परत येत असतां वाटेत हेमकूट पर्वतावर मारीचि ऋषींचा आश्रम आहे हे ऐकून त्यांच्या दर्शनासाठी तेथे उतरला.

आश्रमांत पाऊन टाकतांच त्याला एक विचित्र दृश्य पहावयास मिळाले. एक बालक एका सिंहाच्या छाव्याला घेऊन त्याला तोंड उघडायला सांगत होता. आश्रमवासी स्त्रिया त्याला अडवीत होत्या. पण तो म्हणाला— "नाही, मी त्यांचे दांत मोजणार आहे." त्याने त्यांचे ऐकले नाही.

जबळच दुष्यंत राजाला उभा पाहून त्या स्त्रियांनी त्या सिंहाच्या छाव्याला बाजूला करण्याची विनंति केली. त्या मुलाच्या गळ्यांतला ताईत नाहीसा झालेला पाहून

त्या खिशा धावरून ओरडल्या—“अगबाई, तार्वैत कोठें गेला !” दुप्यंत राजानें खाकी पडलेला तार्वैत उचलून दाखवीत म्हटलें—“हा पहा ! येथें आहे !”

खिया अकित होऊन राजाकडे पाहू लागल्या. मारीचि मुनींनी तो तार्वैत त्या मुलाच्या गळ्यांत बांधतांना असें सांगितलें होतें कीं आईबापाशिवाय या ताडताळा जो कोणी स्पर्श करील त्याला तो तार्वैत सर्प होऊन वसेल. मुनि खियाकडून ताडताचा महिमा ऐकून हा मुलगा आपलाच आहे व शकुंतला देखील या आभर्मांतच असली पाहिजे या गोष्टीची रानाळा खात्री पडली. हकचे काही मुनिभियांनीं जाऊन शकुंतलेला धडलेले वृक्ष सांगितले.

शकुंतला मारीचि कर्णीच्या आभर्मांत पोचल्यानंतर राजाला अंगटी मिळाल्यामुळे

तो विरह-दुःखानें किती दुःखी झाला आहे व त्यानें राज्यांतले सर्व आनंदोत्सव वसे वर केले आहेत हे शकुंतलेला अप्सरांच्या तोंडीं कळले होतें. दुप्यंत आल्यानें ऐकून ती उत्सुकतेनें त्याला भेटायला गेली. तिला पाहून राजा लजित व त्यानें तिची सवा मागितली. शकुंतला म्हणाली—“चूक माझी आहे. माझे माग्यच आश्वें आलें त्याला कोण काय करणार !” साषाची गोष्ट दोघांताहि माहीत नव्हती. मारीचि अस्वीकडूनच त्यांना प्रथम ती गोष्ट कळली.

नंतर दुप्यंत युवराज सर्वदमन ■ शकुंतले-बरोबर इस्तिनापुरास आला. मारीचि कर्णींनीं मुलाचे नांव सर्वदमन असें ठेवले होतें. हाच सर्वदमन पुढें भरत या नांवानें प्रसिद्ध झाला ■ त्याच्या नांवावरूनच आपल्या देशाचे नांव भारतवर्ष पडलें.

शेरसिंह पहिलवान

एका गांवीं एक पहिलवान होता. त्यानें कित्येक पहिलवानांना नीत वळून मोठा नांव-झकिक मिळविला होता. त्यानें एकदां वाषाला उभा करून फाडून फेंकून दिला होता. तेव्हां पसून तो स्वतःला शेरसिंह म्हणवू लागला.

एकदां त्यानें विचार केला कीं आपल्या पोळदी दंडावर सिंहाचे चित्र गोठवून घ्यावें. तो न्हाव्याकडे गेला आणि सिंहाचे चित्र गोठवून घ्यायला सांगितले. म्हणाला—“माझा जन्म सिंह नक्षत्रांत झाला आहे. मी वानाळा मुद्रां उभा करून फाडून फेंकला आहे.”

न्हावी सुई घेऊन गोठवायला बसला. सुई दंडाला लागतांच पहिलवान ओरडला—“काय, करतो आहेस काय !”

“कांहीं नाहीं सिंहाची शेपटी काढतो आहे !” न्हावी म्हणाला.

“वा रे वा ! सर्व मोठमोठे लोक आपल्या कुण्याच्या शेपट्या कापून टाकतात हे माहीत नाहीं वाटतें तुला. शेपटी कापलेला कुत्रा शिकार करण्यांत जास्त पंटाईत असतो. मग शेपटी कापलेला सिंह किती शूर निघेल ! तूं पहा ! म्हणून शेपटी सोडून बाकी सिंह काढ.” पहिलवान म्हणाला.

न्हाव्यानें बरें म्हटलें आणि पुन्हां सुई दंडाला काढली. त्या बरोबर पहिलवान आपली जास्त जोरानें ओरडला—“आतां काय गोदतो आहेस !”

“कां ! सिंहाचा कान,” न्हावी म्हणाला.

“वा रे वा ! तुला माहीत नाहीं वाटतें ! अरे, शिकारी कुण्याचे कान लोक कापून टाकतात.” पहिलवान म्हणाला.

“बरें तर बिना कानाचा सिंह काढ-तो मी !” न्हावी म्हणाला. न्हाव्यानें दंडाला

सुई लावल्या बरोबर पहिलवान तसाच पुन्हां जोराने ओरडला—“अरे, हे काय चालवले आहेस तू?”

“मी सिद्धाची कंवर काढीत आहे!” न्हावी म्हणाला.

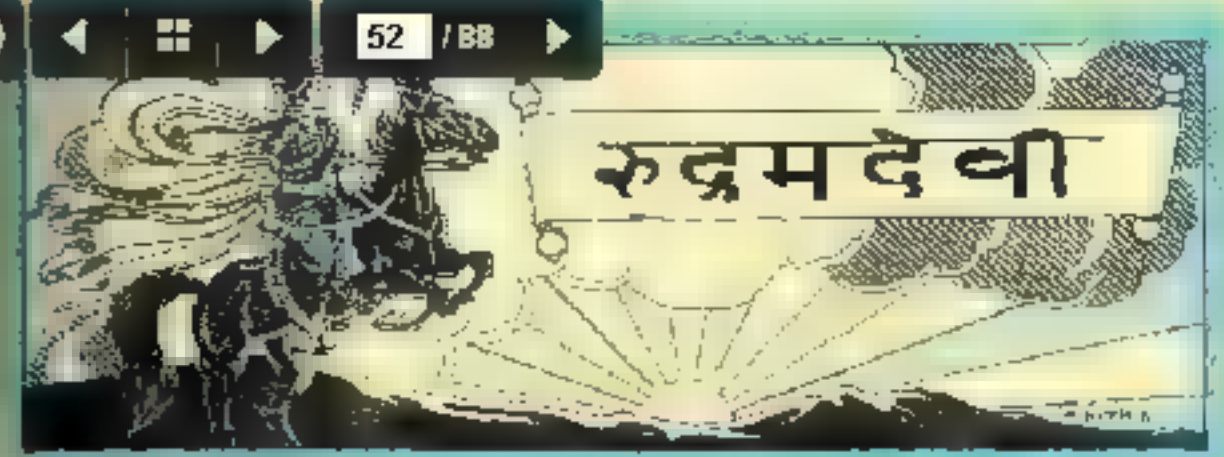
“वा रे वा! तुला माहीत नाही वाटते की सिद्धाची कंवर किती नाजूक म्हणजे बारीक असते ती! अरे, मोठ मोठ्या कधीनां सुंदर जियांच्या कंबरेला सिद्धाच्या कंबरेची उपमा विली आहे. तुला एवढे देखील माहीत नाही वाटते. कंवर जेवढी बारीक तेवढे मोठे सौंदर्य. म्हणजे कंवर अगदी अदृश्य असेल तर सौंदर्य किती बरे मोठे होईल! मला वाटले होते की तुला हे सर्व माहीत असेल. पण तू गांभडी कामे करणारा अगदी हजाम जसतो आहेस.”

न्हाव्याला देखील कोणी हजाम म्हटलेले आवडेल का? त्या शिष्या न्हाव्याने विचार

केला, स्वारीला गोंदवून तर ध्यायचे आहे पण त्या साठी कळ सोसायची मात्र तवारी दिसत नाही. बरच्या गप्पा मारण्यांत पडालेत दिसते आहे स्वारी. म्हणून म्हणाला—
“तुम्हांला गोंदवून ध्यायचे दिसत नाही. तुमच्या बरोबर सोंगे करीत वसायला मला नाही वेळ. आपली वाट घरा. मला पुष्कळ कामे आहेत.”

ते ऐकून पहिलवानाला राग येण्या ऐवजी ‘अरे झाले पीडा गेली!’ असे वाटले व तो आनंदाने तेथून पाय काढीत म्हणाला—
“तुला हे काम वेत म्हाटते तर तू आधीच सांगावयाचे होते. मी आजखी कोणाकडे तरी गेलो असतो.”

असे सांगत निघावर लाव देत पहिलवान निघून गेला आणि न्हावी—“वा रे पहिलवान! म्हणे, सिद्धाला उभा काढून टाकला होता!”

आपल्या देशांत मोठमोठ्या वीर भ्रिया होऊन गेल्या आहेत. दुर्गावती, अहिर्या-नाई होळकर, शांशीची राणी लक्ष्मीबाई वगैरे शूर भ्रियांचे नांव ऐकून आज देखील आपण आदराने आपली मान बाळगता. त्यांनी आपल्या शौर्य व पराक्रमाने कित्येक शूर वीरांची देखील मान खाली करविली आहे. रुद्रमदेवी अशीच एक शूर स्त्री होती. ती वरंगलच्या काकतीय राजवण्यांत जन्मली होती. आपले वडील गणपतिदेव वारकल्यावर तिने पन्नास वर्षे अखंड राज्य केले.

आपल्या देशांत कित्येक हिंदू राज्यघराणीं होऊन गेली. त्यांत वेगीच्या चतुर्वय राजवंशाची राजवट संपत आल्यानंतर आंध्र प्रांतातल्या वरंगल या स्थानी काकतीय साम्राज्य स्थापन झाले. वरंगलच्या या काक-

तीय वंशाच्या कारकीर्दीत कला व संस्कृति फार उत्तम होती व मजा सुखी होती.

काकतीय वंशाचा राजा गणपतिदेव हा एक महा पराक्रमी राजा होता. त्याला रुद्रम्मा नांवाची एकुलती एक मुलगी होती. वरंगलच्या गादीला तिच्याशिवाय दुसरा कोणी बारस नव्हता. म्हणून राजा गणपतिदेव याने तिला घोड्यावर स्वारी करणे व शस्त्रविद्या वगैरे शिकवून देण्याची उत्तम व्यवस्था केली होती.

रुद्रमदेवीच्या आईचे नांव नारम्मा होते. आपल्या एकुलत्या एका मुलीला संगीत, नृत्य व इतर ललितकला शिकवून उत्तम गृहिणी करावे असे तिला वाटे. पण मुलगी तिचे ऐकत नसे. दागदगिन्यांच्या मधुर संगीताच्या जागी छळाछांवा खणखणाट तिला जास्त आवडत असे. नारम्माने पतीला

कितीदा सांगितलें की मुलींना हें सर्व शोभत नाही. पण गणपतिदेव तिच्या बोलण्याकडे लक्ष देत नसे. फक्त रिपत करून निवून जात असे.

रुद्रम्हाच्या मैत्रिणींना पण रुद्रम्हाचें हें वागणें आवडत नसे. त्यांनी तिच्या अनेक प्रकारें समजावून सांगितलें की आई सांगते तसे वागत जावें. बायकांना असे वागणें शोभत नाही. पण रुद्रम्हा ऐकत नाही असे पाहून एकदा त्यांनी तिची छान छोट मोठ्ठ्याचें ठरविलें. एकदा रुद्रम्हा बागेत बसली असता सर्व मैत्रिणी आल्या व चेहा करीत

म्हणाल्या—“युवराजांचा जय असो! युवराजांचा जय असो!”

तें ऐकून रुद्रम्हा दचकेल व रागावेल असे त्यांना वाटलें होतें. पण रुद्रम्हाने गंभीरपणें विचारलें—“युवराजांकडून तुम्हांला काय पाहिजे!”

तो अनवेक्षित पक्ष ऐकून सर्व मैत्रिणी चकित होऊन परस्परांचीं तोंडें पाहू लागल्या.

“काय झालें तुम्हांला! काजला का? मागा न काय पाहिजे तें!” रुद्रम्हा म्हणाली.

मैत्रिणींनी विचार केला, गंमत करावी. म्हणून स्वचटपणानें एक मैत्रीण म्हणाली—“आम्हांला काय पाहिजे विचारांत! या लवचिक मनगटांत बांगळ्याच खोभवात. तुम्ही हातांत छल घेऊ नये, फेंकून घाबें तें, असे आम्हांला वाटतें. आमचें एवढें नागणें स्वीकार करा!”

रुद्रम्हा तें ऐकून थोडी देखील रागावली नाही. ती म्हणाली—“कबूल! पण एका अटीवर. मला खज्ज युद्धांत जर कोणी हारवले तर मी पुन्हां कधी हातीं शस्त्र घेणार नाही.”

मैत्रिणींना तें उत्तर ऐकून आनंद झाला. त्यांना वाटलें होतें की कोणीहि पुरुष रुद्रम्हादेवीला खज्ज युद्धांत खात्रीने हारवील. म्हणून त्यांनी ती गोष्ट रुद्रम्हादेवीची आई नारम्हा हिच्या जाऊन सांगितली. नारम्हाच्या देखील वाटलें की रुद्रम्हाला खज्ज युद्धांत हारविणें तितकेंसे कठीण काम नाही. तिने पंतप्रधानांना बोलाविलें आणि म्हणाली—“तुमच्या सैन्यांत खज्ज जिघेत जो कोणी प्रवीण असेल त्याला घेऊन या.”

मंत्री म्हणाला—“राणी सरकार! राजकन्येला खज्ज युद्धांत हारवणें कोणालाहि

शक्य नाही. तो नाव आपण सोडून थावा.”

ते ऐकून नारम्भाचा आश्चर्य वाटले. म्हणाली—

“तुम्ही सुद्धा असे म्हणता जाहा! म्हणजे बायकांशी युद्ध करण्याची शक्ति सुद्धा तुमच्या पराक्रमी सरवारांत नाही म्हणावयाची?”

“राणी सरकार! आपल्या सेनापतींचा मुळगा खूब सुद्धांत फार निपुण आहे असे मी ऐकले आहे. स्वाळा विचारून पाहिलो, पाहिले तर!” असे सांगून पंतप्रधान निघून गेले.

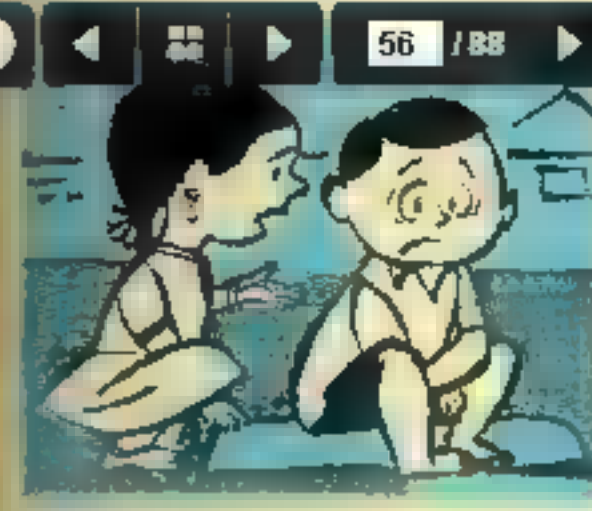
दुसऱ्या दिवशी रुद्रमा ■ सेनापतींचा मुळगा यथे द्वंद्व ठरले. स्वतः राजाच्या समोर खास महाकांत द्वंद्व युद्धाची तयारी करण्यास आली होती. राणी नारम्भा देखील पंतप्रधानांबरोबर द्वंद्व पाहायला आली होती. सुरभीने द्वंद्व झाले व रुद्रमदेवीने सेनापतींच्या मुलाचा काही क्षणांत निरायुध केले.

राणी चकित झाली. परंतु मुलीने अस्त्र-विद्या सोडावी म्हणून तिने जास्तच दड घरका. तिला वाटले की मुळगी खमच करणार नाही. परंतु रुद्रमदेवी खमास तयार झाली. म्हणून राणीका आपला दड सोडून यावा लागला.

गणपतिदेव स्वर्गवासी झाल्यावर गान्डीला दुसरा बारस नसल्यामुळे रुद्रमदेवीलाच गांधीवर बसविण्यात आले. तिच्या राज्यांत प्रजा फार सुखी होती.

गणपतिदेवाप्रमाणे रुद्रमदेवीला देखील मुळगा झाला नाही. मुलीच झाल्या. तिने आपल्या मुलीचा मुळगा प्रतापरुद्र याकाच दत्तक घेतला ■ तो रुद्रमदेवीच्या मागून गांधीवर बसला. त्याने रुद्रमदेवीच्या हाता-खाली राज्यव्यवस्थेचे शिक्षण घेतले.

रुद्रमदेवीचा शासनकाल काकतीय साम्राज्यातला सुवर्णयुग मानला जातो.

मज्जे पिल्ले नाहीसे झाले आहे.
आपल्या बहिलाने सांगून वर्तमान पत्रांत
जाहिरात का नाही देत?
काय फायदा! मज्जा पिल्लाला वर्तमानपत्र
येईल ■ नाही

तुं असे तोंड कात घेवू कसला मसलास तर
कसे! बाळ, दड मको कसला. अशा
जा कर पाहू, म्हणजे डॉक्टर आपण
बोड काढून घेतोय.

तो डॉक्टर नाही डॉक्टर! तुम्ही कुमाराच
दांत कडला वाटते!
अबरे नसा! बाबा! मी तो दांत देखील
काढून टाकतो. रानांत काम सोडते!

“नशीब बलवत्तर समज, पडलास तर
डॉक्टराच्या अंगडी घरासमोर पडलास.
नाहीतर काय झाले असते कोणास टाकक.
“जवो पण, मी देखील डॉक्टर आहे.”

एका रातीत एका तळावाकवळ ससे रहात असत. ससे तळावाकाठच्या झाडांची कंदमुळे खात असत. एकदां झाडाचे एक तळावांत पडले आणि बुडुक असा आवाज झाला.

“बापरे बाप ! बुडुक !” ससे घाबरून वाट फुटेक निकडे पळत सुटले.

त्यांना वाटेत एक कोरूहा येतला. त्याने विचारले—“कां, पळतां कां ! काय मानगड आहे !”

ससे म्हणाले—“बुडुक येतो आहे बुडुक ! पळ !” कोरूहाला भीति वाटली आणि तो सुद्धा पळू लागला.

अशा सन्हेने हळूहळू हरणे, मेहे, चित्ते, कांडगे सर्व जनावरे पळू लागली. त्यांना वाटेत सिंह येतला. त्याने विचारले—“काय झाले काय पळायला !” तो थोडा रागांतच होता.

“बुडुक येतो आहे !” सर्व जनावरे म्हणाली.

“मी त्याचा सभाचार घेतो. दाखवा मला तुमचा तो बुडुक !” सिंह म्हणाला. ससे सिंहाला घेऊन त्या तळावावर आले. बरोबर सर्व जनावरे अर्धातच होतीच. त्याच वेळी एक फळ पाण्यात पडले व त्याचा ‘बुडुक !’ असा आवाज झाला.

“तो पहा तुमचा बुडुक !” सिंह स्मित करून म्हणाला.

एका गांवां एक मुनार व लोंढार रहात असत. दोघांना आपल्या कलेचा फार अभिमान होता. एकदां दोघांमध्ये वादविवाद झाला—“मी मोठा, मी हुशार !”

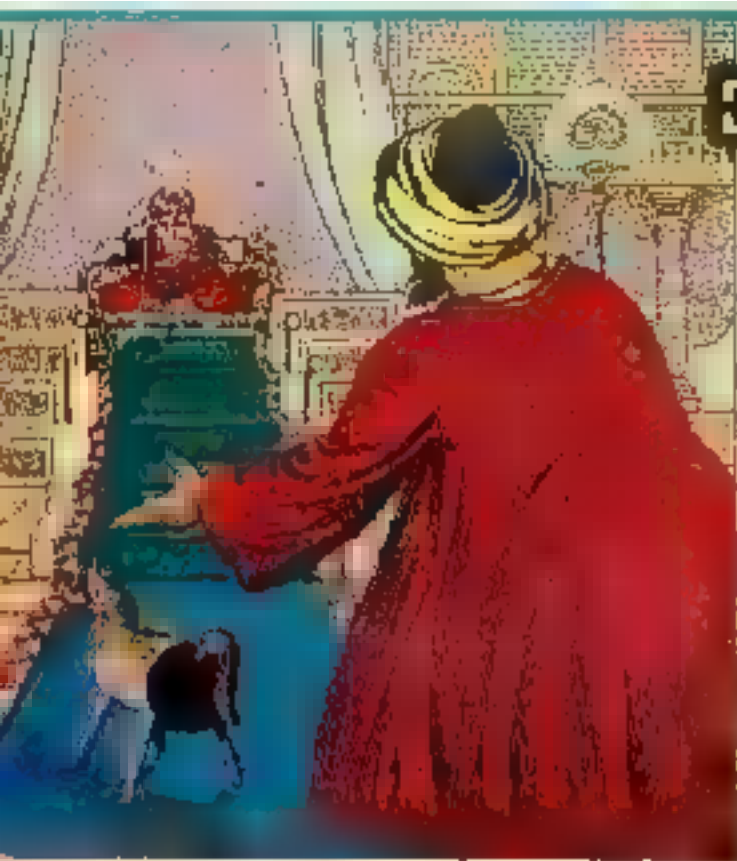
शेवटी मोडण विफोपाला गेले. दोघांनी गांवच्या एका राजाकडे फिर्याद केली. राजा हुशार होता. त्याने विचार केला की दोघांच्या चढाओढीत एखादे उपयोगी यंत्र किंवा वस्तु निघायी तर पहावी. म्हणून राजाने मुनाराला एवढेच विचारले—“तू काय काय केले आहेस ते सांग.”

मुनार म्हणाला—“माळक ! मी जातीचा मुतार वाहे. मी कित्येक सुंदर वस्तु केल्या आहेत. पाहणाराचे डोळे दिपून वातात.”

लोंढार म्हणाला “माळक ! हा मुतार थापा मारतो आहे. आपण एकदां मी केलेल्या वस्तू पहाव्या व सांगावे मी मोठा की हा मोठा.”

दोघे म्हणाले—“माळक ! आम्ही काय केले हे पाहून आपणच ठरवावे की कोण मोठा ! कोण लहान !”

राजा म्हणाला—“हे पहा ! तुम्ही कोणत्या वस्तू घडविलेल्या आहेत हे मी पाहिलेले नाही. त्या तुम्ही स्वतःच्या हाताने घडविल्या की दुसऱ्या कोणी घडवून दिल्या हे देखील मी पाहिलेले नाही. तेव्हा तुम्ही दोघे आतां घरी जा. मी तुम्हांला दहा दिवसांचा अवधी देतो. त्या अवधीत जो कोणी उत्तम

वस्तु घडवून आणील त्याला मी तो मागेल ती किंमत देईन आणि दोघांपैकी अधिक हुशार कोण आहे हे देखील मागेन."

सुनार व लोहार दोघे राजाचा निरोप घेऊन आपापल्या नशिवाची परीक्षा करण्याने छत्रवृत्त विचार करीत घरी गेले. घरी गेल्या बरोबर त्यांनी कामाला सुरवात केली.

दहा दिवसांनी लोहार एक लोखंडाचा मासा कळत घेऊन आला आणि राजाला दाखवून म्हणाला—"मालक या माशावर आपण पाहिजे तर शेंभर पोती धान्य देवून पडा, हा पाण्यावर तरंगेल."

ते ऐकून राजा हेसला. म्हणाला—"शेंभर पोती तर काय दहा पोती तरी राहतील की नाही शेंकाच!" त्याने आपल्या नोकरीकरवी त्या माशाच्या राठीवर पोती टाकवली व समोरूनच शेंभर पोती त्याला तरी मासा बुडाला नाही. सर्वानी आश्चर्याने तेडित बोट घातली. राजाने लोहारच्या कलेबरी प्रशंसा करून त्याला पुष्कळ वस्त्रां दिले.

घोड्या वेळाने सुनार एक लाकडी घोट घेऊन आला. तो घोट घातून राजा हेसला. म्हणाला "अरे, हा घोट कसत आपण! बघाला का दहा दिवस लागले. माझी नातवंडे बसून गेलतील त्याच्यावर! हा पोट दाखवून तु लोहाराने केलेल्या लोखंडी माशाची बरोबरी करणार होय!"

सुनार निरुपमाच आप्तविश्वासाने म्हणाला—"मालक! माझ्या या लाकडी घोड्याची बरोबरी लोहारच्या मासा काय करणार! या घोड्याच्या मागेला उरा कळत बसविलेल्या आहेत रत्नां सर्व जाड आहे. त्यांतली पहली कळ दावली परे घोट आकाशांत उडू लागेल. दुसरी दावली की घोड्याचा वेग वाढू लागेल. एका मागून एक कळ दावीत गेल्यास वेग सारखा

वाढत जाईल व शेवटची कळ दावली की मुर्खच घोडे मुढा त्याच्या मागे पडतील."

सुनार आपल्या घोड्याचे वर्णन करीतच होता, राजाचा सर्वांत धाकटा मुलगा तेथे बसून घोड्याचे वर्णन ऐकू लागला. सवे वर्णन ऐकल्यावर तो आपल्या बापाला म्हणाला "बाबा, मी एकदा या घोड्यावर बसून पाहू का! आकाशातून जमिनीवरची घरे, डोंगर, पर्वत, नद्या कशा दिसतात हे मला पहायचाच आहे."

राजा म्हणाला "हा घोडा उडतो की नाही हेच अजून मी साहिते नाही व समज उडू लागला पण त्याला उतरला नाही तर!"

पण सुनार नमस्कृत म्हणाला "मालक! आपण काही मिथ्याचे कारण नाही. धाकट्या मालकानी खुशाल पाहिजे तर घोड्यावर बसावे. हा घोडा जर उडतो व पाहिजे तेव्हा त्याला का उतरतो."

राजाने आपल्या मुलाला पुष्कळ सग- जावण्याचा प्रयत्न केला. पण धाकटा मुलगा छार लाडका होता. राजा सर्व प्रकारे त्याचे लड पुर्वा. म्हणून त्याने होकार दिला. पण मुलाला बजावून सांगितले की फक्त पहिलीच कळ दाव.

राजकुमाराने कबूल केले व त्याने पहिली कळ दावली, त्याबरोबर घोडा आकाशांत उडू लागला. राजकुमाराने दुसरी कळ दावली, घोडा वायुवेगाने उडू लागला. खाली जमिनीवरची घरे, झाडे, पर्वत व डोंगर पाहून त्याला मजा वाढू लागली. एकूंदकू तो एकेक कळ दावीत गेला आणि घोडा इतक्या जोराने उडू लागला की राजकुमाराला वाटले की आता आपण झोक जाऊन पडणार. म्हणून त्याने एका मागून एक कळ सैल कलायला सुरवात केली. शेवटची कळ सैल केली तेव्हा घोडा खाली उतरू लागला.

पक्षी घिरव्या घालताना तसा घोडा एका शहरावर घिरव्या घाले लागला. राजकुमार खाली उतरला व घोड्याला स्वर्केन घेऊन एका धर्मशाळेंत गेला. तेथे एक मोलीत घोडा ठेवून तो बाजारांत निघाला. त्याला खूप भूक लागली होती. त्यानें एका खानावळींत पोदभर साऊन घेतलें व नंतर शेंमत पहायला निघाला.

ते गांव अगदीं नवीन गांव होतें. एका जागी त्याला लोक घोळका करून उमे आकाशाकडे पहात असलेले दिसले. हें काय बरें पहात आहेत आकाशांत ! त्याला

आश्चर्य वाटले. कारण आकाशांत त्याला कांहींच दिसत नव्हतें. जवळ जाऊन त्यानें एकाला विचारलें—“काय हो ! तुम्ही असे आकाशाकडे काय पाहतां आहां ! आकाशांत तर कांहींच दिसत नाहीं !”

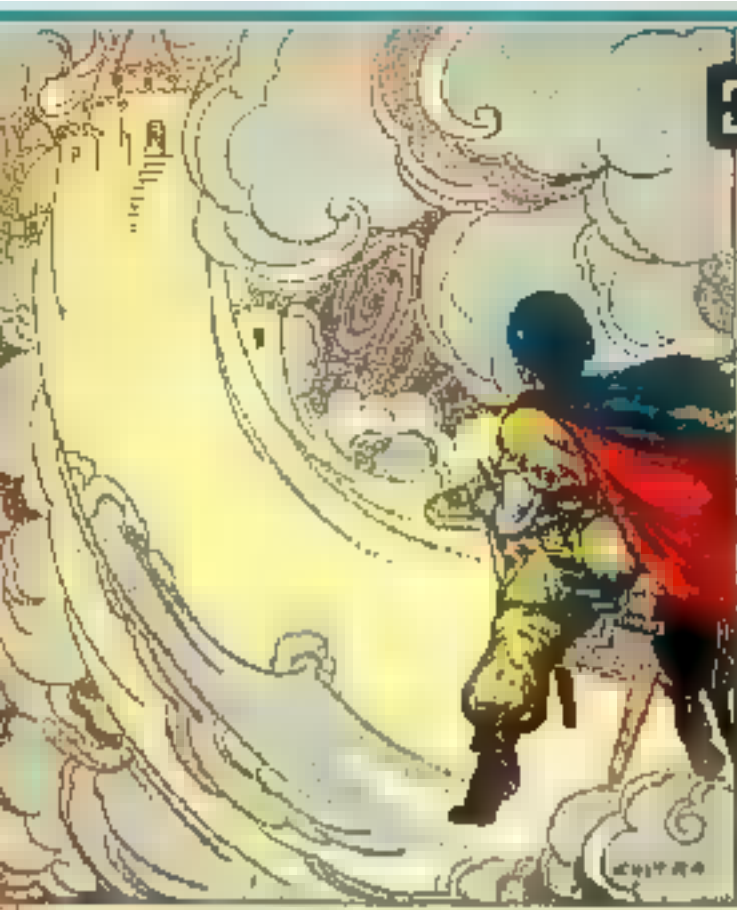
तो मनुष्य नकित होऊन राजकुमाराकडे पाहूं लागला. अनोळखी चेहरा पाहून त्यानें विचारलें “तुम्ही या गांवचे दिसत नाहीं ! नाहींतर मला शंभ तुम्ही केला नसता. आमच्या राजाला एक मुलगी आहे. तिचे सौंदर्य अप्सरांना देखील लाजवील असें काय बरें पहात आहेत आकाशांत ! त्याला

अपत्यानें फार काढकी आहे. त्या भुलीवर कोणाची नजर पडूं नये म्हणून राजा फार काळजी वाहतो. राजमहालांत ती मुलगी असेरकत राजाला तिच्या काळजीमुळे होप देखील येत नसे. म्हणून त्यानें आकाशांत मंत्रयळानें एक महाल बनविला आहे. त्यांत त्यानें आपल्या मुलीला ठेविलें आहे. रोज राजा एकदां आपल्या मुलीला मेटून येतो. आम्ही रोज त्याला जाताना व येताना पाहतो. थोडा थोडा उर्जीर झाला परत यायला, म्हणून आम्हांला थोडें आश्चर्य वाटले. म्हणून पहात होतो.”

राजकुमाराला ती गोष्ट म्हणजे स्वप्नांतल्या अद्भुत रम्य कथेसारखी वाटली. आकाशांत महाल आणि त्यांत अप्सरांना लाजविणारी सुंदर राजकन्या ! काय वाटेल तें झालें तरी चालेल, आपण आपल्या नशिवाची परीक्षा पाहायची ! त्यानें आपल्या मनाशी ठरविलें.

दिवसभर तो विचार करीत धर्मशाळेंतल्या आपल्या खोलींत पडून राहला. चांगला काळाख पडल्यावर त्यानें आपला घोडा काढला आणि त्यावर बसून आकाशांत उडूं लागला. गांहीं वेळ घिरव्या घालल्यावर

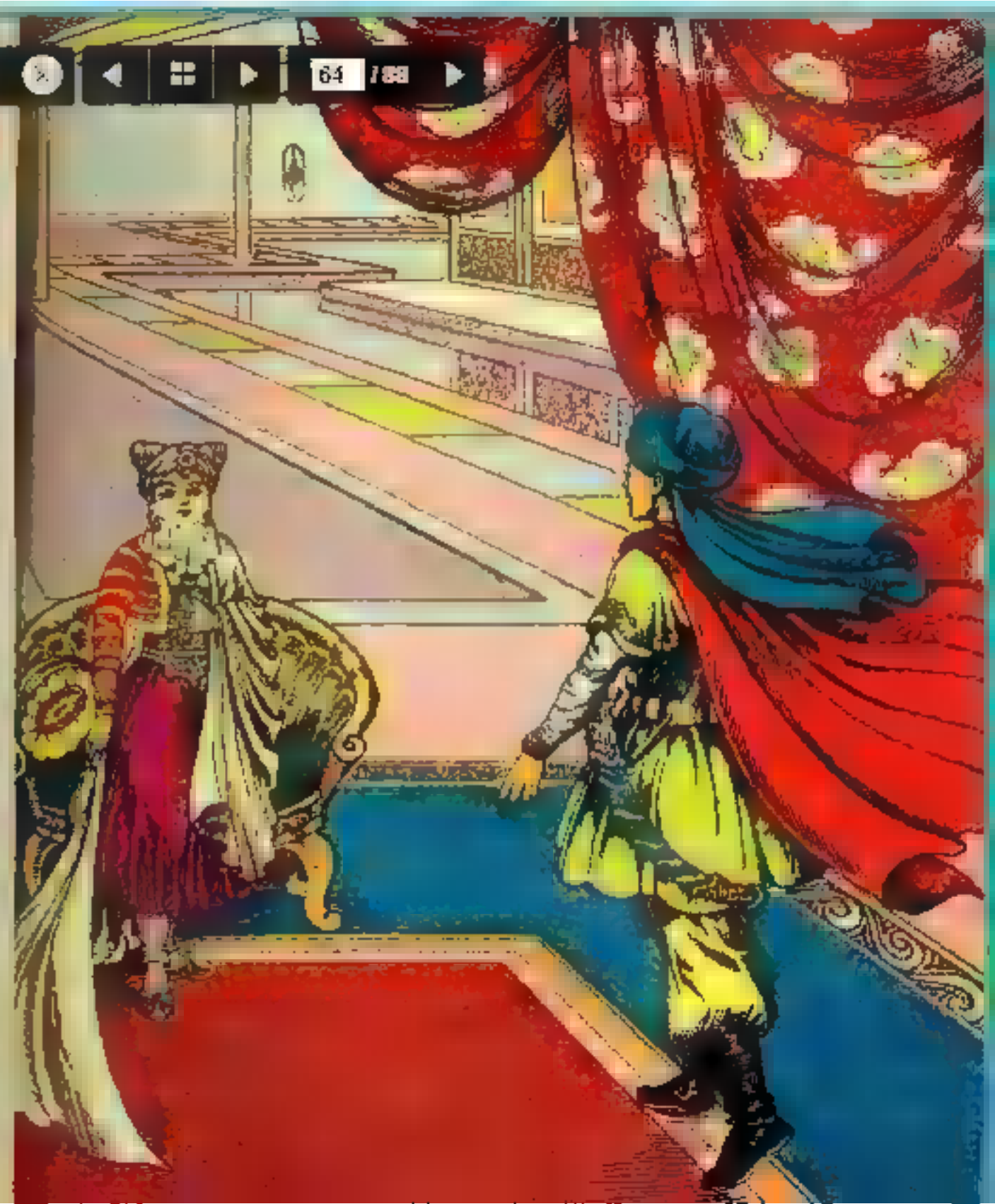

निधे ने अग्न्या सौंदर्य पाहून कुताराचा म्बताचश डोक्यावरच विध्वंस वसेना. ही खरोखरच कोणीतरी स्वर्गावली जप्पराच अमली पाहिले.

राजकुमाराला पाहून राजकन्या देखील मोहित झाली होती. तिला बडिलांची भीति वाटत होती. बडिलांनी उघड्या दोघांना एकत्र पाहिले तर या तरुणाचे मुंडफेंच उडवतील. याच्यासाठी विवाह शाला पर भी फिली मुली रोडने : पण ते कबूल जाले नाही तर.

परम्परावर प्रेम वसले. दोघांनी गांधर्व विवाह करून वेण्याचे ठरविले व लग्न करून घेतले. राजकुमार त्या महालांतच राहिला आणि उगाढपायची आपल्या घोड्यावर बसून परत धोड्यालेंत जाऊन पोचला.

तो गेल्यावर राजा नित्याप्रमाणे आपल्या मुलीला मेढण्यासाठी महालांत आला. आन पाऊल राकतांच त्याच्या संयारी मनाला कोणीतरी येऊन गेले अन्नाचे असे काढले. कारण महालांतल्या वस्तू जगाच्या जगांनी नव्हत्या व राजकुमारी मुलां आनंदाने कुचत गेली होती.

त्याला दगांत एक महाल दिसला. त्याने त्या दिशेने आपला धोडा घेतिला व महाला-बाहेर धोडा थांबवून धोड्यावरून उतरून गहान्यांत गेला.

कोणी येन अमल्याची बाहूल लागतांच बडील जाले जरावेन अमा विचार करून राजकन्या बाहेर आली. पण एका नवीन तरुणाचा पाहून ती चकित जाली, कोणीतरी देवपुरुष दसाचा. नाहीतर आकाशान्तल्या या वरांत तो कसा पोचेल ! त्याला दसाच्या आरात देण्याच्या हेतूने ती मुचीवरून उठली.

ते पाहून राजाला फार वाईट वाटले. तो मुलीबद्दल काहीच पोरने नाही. आज तो महालांत वाटन विचार करी. अंधारानेच पडून राहिल्या. आता मनावरून त्याचा आप-
णा मुलीच्या स्मृतीसाठी काही पाहणे करून आकाशांतल्या महालांत नवीन त्यागावर, कोण वरं असावा तो—मनुष्य की देव ?

राजाला काळजीत पाहून मंत्रांनी कारण विचारले. राजाने धडलेले वृक्ष सांगून मंत्रांचा राजा घेतला. म्हणाला—“माझ्या शिवाय आजपर्यंत त्या महालांत कोणी गेला नाही. मंत्र धळ्याशिवाय कोणी तेथवर पोचू शकत नाही. तो कोण वरं असावा ? त्याला पकडायचे कसे ?”

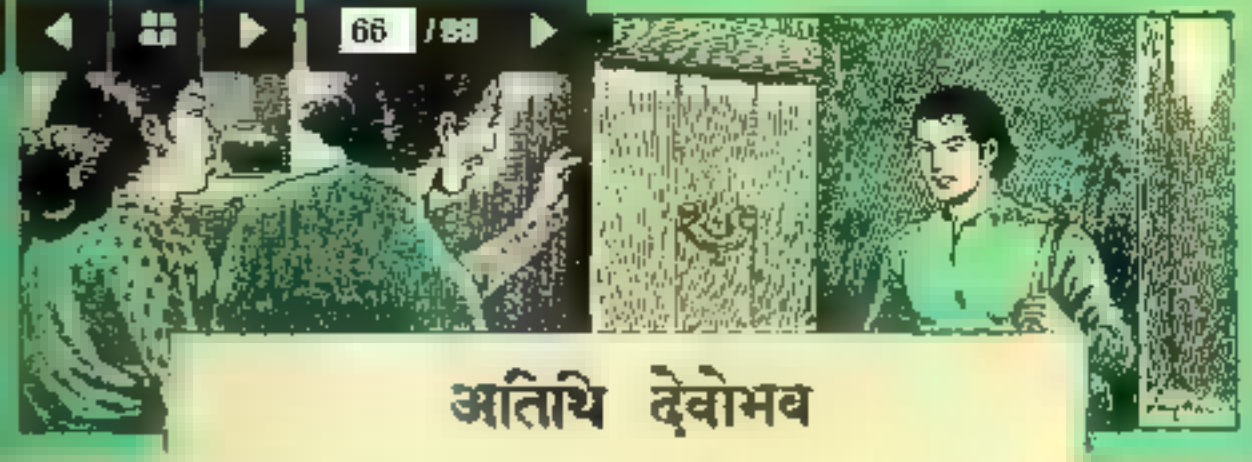
मंत्री म्हणाले—“आपल्या सैन्यांत एका-
हून एक शूर सरदार असतां काळजी कसली. चौघांना घेऊन जावे आणि महालाच्या चार

दिशांना राजेदिवस पहारा देण्याचे काम रानां चारों. कोणी चार सांपडल्या तर राजा चकून आंघून ठेवावे.”

राजाला वाटल्याजाने तो राजा मान्य करावा लागला. संशयी वृत्तीचा तो राजा होता. म्हणून त्याने चार महालांत मंत्रांची निराद केली व फाटल्या दिनांवर रानां महालां. घेऊन गेला आणि रानां नारी को त्यावर पहारा देण्यास नेमून परत आला. परंतु म्हातार पाहणेकरी थोडा वेळ प्लारां देऊन पेरू लागले व आणखी काही वेळाने वारू लागले.

त्या रात्री राजकुमार आला व राक्षस राजकन्येवर म्हालांतच राहिला. पण उठून राजकन्येचा निरीप घेऊन पुन्हा चम-
शाळेत परत गेला.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

अतिथि देवोभव

आंध्रदेशांतल्या एका खेडे गांवांत एक बाजी रहात असे. तसा तो श्रीमंत नव्हता. पण खाऊन-पिऊन सुखी होता, एवढे खास. स्वभावाने तो फार चिडू होता. भिकाऱ्याला एक मूठभर तांदूळ देखील तो घालीत नसे.

त्याची बायको देखील त्याच्या सारखीच स्वभावाने फार चिडू होती. व्यर्थ खर्च होऊं नये म्हणून काळजी घेणे गैर नाही. पण नवऱ्याला किंवा आल्या गेल्याला थोडभर जेवायला वाढणे हा तर प्रत्येक गृहिणीचा धर्म आहे. ही वाई स्वभावाने जगती निराळी होती.

त्यांचा एक मुलगा होता. जेजून ताऱ्याच होता. बाप विचार करी, मुलगा थोडा होईपर्यंत—सुंदर बांधदार मिसुरल्या निवेपर्यंत मला चैन कोठून मिळणार ? एके दिवशी सोसाऱ्याचा वारा सुटला

आणि मुसळधार पाऊस पडू लागला. दार लावून दोघे नवरा-बायको बसली होती. पण कोणीतरी दार ठोठावले. वार उघडून पाहतात तर एक वाटसरू. ओलांबित तसाच आत शिरला. तोडाने म्हणत होता—
“काय पण पाऊस आहे ! किती पुढे जायचे आहे ! परंतु पुढे जाणे आता काही शक्य नाही.”

“काय हे ! सगळे वार पडा, फसो भिजून गेले आमचे !” बाण्याची बायको म्हणाली.

जणु काही ऐकू आलेच नाही, अशा तऱ्हेने तो म्हणाला—“देव माझे, तुमच्या सारख्यांच्या घरी पाय धरायला जागा मिळाली. जी काही मीठ भाकर वाढाल ती खाऊन पडून राहीन व उघां सकाळी आपल्या वाटेला लागेन.”

दोघांना त्याचे ते सावरी बोळने आवडले नाही. पण त्याला बाहेर जा म्हणून सांगणे देखील परे वाटले नाही. पाहुण्याचे बागणे त्यांना सर्वच निजिन्न वाटले. त्याने मात आरुमानरोनर निःशोकपणे आपले गाठोडे सोडले. बाळलेले कपडे काढून घेतले आणि ओले कपडे बदलून ते बाळत टाकले व पलंगावर बसून गप्पा मारू लागला. बाण्याच्या बायकोने नवऱ्याचे पान वाढले तेव्हा अर्थातच पाहुण्याचे पण दादावे लागले. पण या उपटसुम्ब्याला नवऱ्याच्या बरोबरीने जेवायला बसलेला पाहून तिच्या

छातीवरून जणू कांहीं सांपन वाळून गेला. तिने नवऱ्याला माजी दादली व पाहुण्याला फक्त चटणी. पण सेंपाकबरांत बाळन परत येऊन पाहते तर नवऱ्याच्या पानांत चटणी ■ पाहुण्याच्या पानांत भाजी. ओळ्या घेताने तिने साकभ्याताच्या वेळी दधाची कनडी नवऱ्याला दादली. पण ती भातावर विरगळून गेली. पाहुण्याच्या ■ खाद्यचे फुटलेले दही वाढले तर भातावर त्याची सुंदर कनडी झालेली. बाण्याच्या बायकोला हा सर्व चमत्कार वाटला. हा पाहुणा देव तरी ■ पाहिजे नाही तर भूत तरी.

जेवणे आटोपल्यावर पाहुण्याने बाण्याच्या बायकोची कार स्तुति केली. म्हणाका— “गृहिणी असावी तर अशी ! मज तूस झाले !”

बाण्याला सुद्धा आश्चर्य वाटले. बायकोने फक्त दोघांचाच सेंपाक केला होता. पाहुण्याला जेवायला कसे वाढले ! आता ती काय खाणार या विचचनेत तो होता. पण बायको जेव्हा सेंपाकबरांत गेली तेव्हा तिच्या देखील आश्चर्यच वाटले. तशी ती कधी कांहीं उरवीत नसे. पण त्या दिवशी नवऱ्या- करितां चार माकऱ्या सव्वाळीं केल्या होत्या. आणि नवरा संध्याकाळपर्यंत आळतच नाही.

म्हणून त्या माकऱ्या ठरल्या होत्या. त्या साळून पाणी पिऊन रहावे या विचारांत ती होती. पण होत्या कुठे माकऱ्या. नकितच झाली ती. ती बाहेर आल्यावर तो म्हणाका— “वाई समाधान झाले मनाचे ! मागून घ्या पाहिजे तो घर ! तीन वर देतो मी तुम्हांका !”

बाण्याने विचार केला वस्तुच विषतो आहे. बट्टेसातर म्हणाका— “आम्हांका देवाने तुमच्या कूपेने काय कमी दिले आहे ! ■ वाटते, एकदां आमच्या या वाळूला भिसुरडे निघाले की आम्ही मोकळे !”

“वाई, तुम्ही पण सांगा ना तुमच्या मनांत काय आहे तें !” पाहुण्याने विचारले.

■ बायकोने पण गमतीसाठी म्हटले— “आमची काय इच्छा असणार ! देवाची माझ्यावर कृपा असली तर मी देवाबरोबर हेच मागणे मागितले असते की मी ज्या वस्तूला हात लावीन ती कमीत कमी हातमर तरी जांभे व्हावी.” बोळतांना तिच्या मनांतल्या हेतु हा होता की दोन वार कापड अडीच वार व्हावे. हातमर जांभे ■ दोन हात व्हावे !”

पाहुण्याने विचारले— “कोठे आहे मुलगा तुमचा !” दोघे त्याला पाळण्याबरोबर

बोळवून येऊन गेले. पाहतात तर त्या त्यांच्या मुळाका सुंदर मिशा निघालेल्या. पाहून दोघे थक झाले. बायकोच्या तोंडाचे तर पाणीच पळून गेले. ही भुतादकी आहे, तिची खात्री झाली.

तेवजांत तिला एक शिक आली व तिने नाकावरून मुसता हात फिरवला. त्याबरोबर तिचे नाक एक हातमर जांभे झाले. ती ओरडली— “अहो ! पाहिलेच का हे ! आतां मी काय करूं ! कोठे जाऊं ? कोणाला तोंड दाखवूं !” ती आपसा बोवडी रहं लागली.

दोष नवरावायको रडू लागली. वाणी पाहुण्याकडे घोट दाखवून म्हणाला—“हें सर्व माघें कृत्य आहे।”

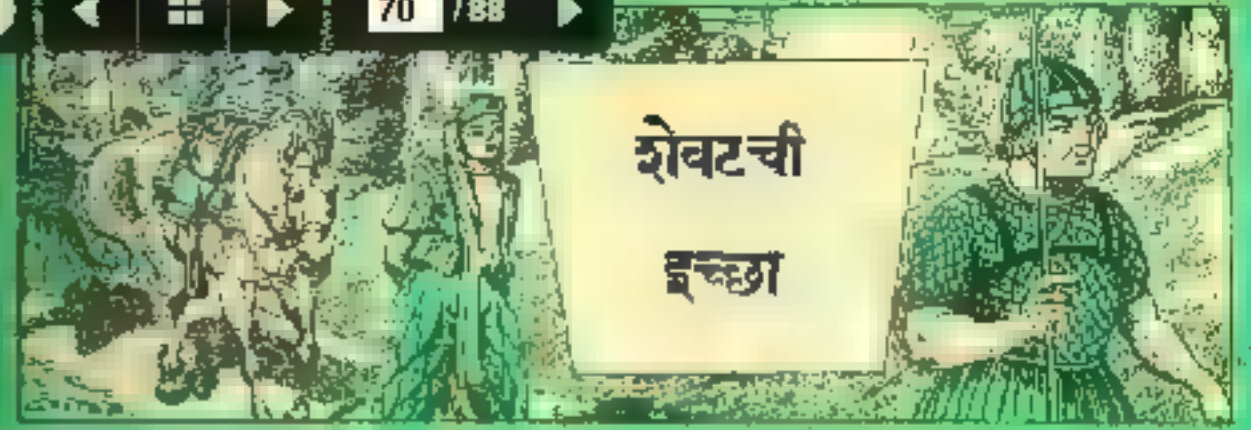
“मी काय करूं ! तुम्ही मागितलेत तें मी दिलें. तुम्ही विचार करून वर मागायला हवा होता. अजून एक वर वाकी आहे. तो तरी विचार करून मागा, म्हणजे झालें.” असें म्हणून त्यानें थोडें स्मित केलें.

दोघां नवरावायकोनें त्याच्याकडे केंबिल-बायश मुद्देनें पाहिलें. पण त्यांना हें पाहून आश्चर्य वाटलें कीं त्यांच्या पाहुण्याच्या जागी त्यांना एक निराळीच मूर्ति दिसली. त्याचे तें तेजस्वी रूप पाहून दोघांनीं अयो-आप हात जोडले व साष्टांग नमस्कार करून दोघे म्हणालीं—“देवा ! चूक झाली आमची. पाहुण्याच्या करारनें देव येत असतो ही गोष्ट आम्ही दोघे पार विसरलीं होतो.

क्षमा करा. ‘अतिथि देवो भव !’ आतां एकत्र वर द्या. पहिले दोन ■ मागून आम्ही जें मिळविलें तें तुम्ही या विसऱ्या-वरानें भरत द्या !” असें म्हणून दोघे देवाच्या पायां पडलीं. पण उठून पाहतात तो देव होता कोठें ! वाण्याच्या नायकोनें नाक पहिल्यासारखें झालें. ती थांबत बाळग्याजवळ गेली. मुलाच्या ओठावरच्या मिशा नाहीसा झाल्या होत्या. तिनें मुलाची दड काढली ■ चेऊन थांबत नवऱ्या-जवळ आली.

दोघे थांबत दार उघडून वरावाहेर गेलीं तेव्हां आकाशांत दूर त्यांना देव दडू दडू अट्टहास होत असलेला दिसला.

त्या दिवसापासून दोघांनीं कान धरला. नीट अतिथि सरकार करूं लागली व त्यांनी ‘अतिथि देवो भव !’ चा थडा घेतला.

शेवटची इच्छा

फार पूर्वी जर्मनींत एक योद्धा होता. त्याच्या पराक्रमाची बाळापणी देशभर होत होती. पण एका गोष्टीबद्दल सर्व त्याला शिवें ठेवीत—“इतका मोठा वीर, पण छुटेऱ्याचा भेंदा करतो !” त्याचे नांव ऐकलें कीं व्यापाऱ्यांच्या बंगाचा भरकांप टडून नाई. म्हणून व्यापारी कधीं एकत्रानें प्रवास करीत नमत. दहादहा वीसवीस व्यापारी मिळून प्रवास करीत असत.

त्या काळांत प्रवास घोड्यावरून किंवा घोड्याच्या गाडीतून करावा लागे. व्यापारी आत्मरक्षणासाठीं छोटेंखानी सैन्य ठेवीत. पण ■ छुटेऱ्याचे अनुयायी छाप्या मारून मारून छडून नेत. ते कोठून येत व कोठें निवून जात कोणाच्या कळत नसे. राजाच्या कानावर चोराच्या विरुद्ध कागाळ्या येऊं लागल्या. राजानें त्याला पकडण्याचा पुष्कळ

प्रयत्न करून पाहिला. पण कोणी त्याला पकडूं शकला नाहीं.

देशांत चोराचा कोणी मित्र उरला असेल तर तो त्याचा घोडा होता. तो घोडा खरोखरच एक विलक्षण घोडा होता. त्याच्या अंगांत दैवी शक्ति होती. तो मालकाच्या मनांतली गोष्ट आधींच ओळखत असे. इतके दिवस या छुटेऱ्याला कोणी पकडूं शकला नाहीं याचे कारण म्हणजे त्याचा घोडाच.

परंतु या छुटेऱ्याचे दिवस देखीक भरले. राजाच्या शिपायांनीं त्या छुटेऱ्याला व त्याच्या घोड्याला धरलें आणि राजाच्या समोर हजर केलें.

राजानें त्या छुटेऱ्याला फांशीची शिक्षा दिली. म्हणाला—“द्यानें आजपर्यंत माझ्या प्रजेला जिवकें सतावून सोडले आहे त्या भानानें ही शिक्षा काहींच नाहीं. थाला

एका काळकोठडीत डाका आणि ठग सगो-
समक्ष याका फांशीवर चढवा."

लुटेऱ्याला राजाच्या आज्ञेप्रमाणे काळकोठडीत डाकण्यांत आले. पोडा राजाच्या तब्येच्यात बांधण्यांत आला. फिल्ल्या-
सच राजमहालासमोरच्या पटांगणात फांशी
वेण्यासाठी एका मंचावर व्यवस्था करण्यांत
आली होती. राजाने शिपाई चोराळा घेऊन
घेऊन आले. त्याचे हात पाठीमागे बांधलेले
होते. चोराच्या तोंडावर तुळू किंवा निराळा
जखती जमलेल्या लोकांकडे पाहून तो
मोठ्याने हंसला. म्हणाला—"तुम्ही गंगत

पहायला आलां आहां. पहा गंगत, मी आज
दाखवणार आहे. मी गेल्यावर तुम्ही टाक्या
वाजवाल, बाजवाल, खूप वाजवाल." तो ताठ
उभा होता. कोणी काही बोलला नाही.
तो एकटा होता आणि हजारो लोक जमा
होते. पण कोणाची छाती हल्ली भाई तोंड
उघडण्याची. तेकड्यांत तब्येच्यातून घोळ्याचे
खेकाळीने सगळ्या कानावर पडले. ते ऐकून
चोराचा चेहरा एकदम उतरला.

मंचावरून उडी मारून तो धांवत, राजा
होता तिफडे गेला व गुदगे टेवून
म्हणाला—"महाराज! एक विनंति, शेवटची
विनंति करावयास आलो आहे. मरणापूर्वी
मी एकदा आपल्या घोळ्याचा
निरोप घेऊ इच्छितो. त्याने इमाने इतमारे
माही सेवा केली आहे. माझे विरहदुःख
त्याला भसख होईल."

राजाने त्याची ती शेवटची इच्छा पूर्ण
करण्याचे ठरवून शिपायांना आज्ञा केली—
"चोराच्या घोळ्याला घेऊन या." दोन
शिपायांनी घोळ्याला आणून उभे केले व
त्याच्या पुढे व मागे उभे राहिले.

राजाचेने चोराच्या हातकड्या कडून
टाकण्यांत आल्या. राजाने विचार केला,

हातकड्यांक आहेत, चोरा बाजूला मृत आहे.
आला जखळचा असो कोणी मित्र किंवा
नातेवाईक दुसरा कोण आहे! एकटा
घोळ्यावर तर आहे. मेढू दे खुशाल.

चार घोळ्यावरून गेला. घोडा मोठ्या
उत्कंडेने आपल्या माळकाकडे रहात होता.
आता आपल्या माळकाची व आपली काय-
मची ताटातूट होणार हे त्याला कळले
होते. चोराने जवळ जाऊन घोळ्याच्या
मानेवर मेमाने हात फिरवला, त्याची पाठ
घोषली. जानंदाने घोळ्याने खेकाळत
एकदा सर्व अंग हळबले व मेमाने आपल्या

माळकाकडे पाहिले. चोराळा बाणु कांहीं
त्याने कांहीं खूणच केली. चोराने लगाम
घेऊन उभा असलेल्या शिपायाच्या मुस्कटांत
एक तिळी व त्याच्या हातातून लगाम
काढून घेऊन घोळ्यावर उडी टाकली.
आपण जिवंत सुटणे शक्य नाही हे त्याला
भाहीत होते. पण फांशीवर चढून मरण्या-
पेक्षा दोघां घौघाना भमसदनास पाठवून
मरणे बरे असा विचार करून त्याने
साहस केले होते.

घोळ्याला तेंच पाहिजे होते. राजाने
एकदा सर्व अंग हळबले व मेमाने आपल्या

करावें सुचलें नाही आणि घोडा वायुवेगानें सुटला तो एका जागी किल्ल्याच्या भिंतीवर चढण्यासाठी त्याला जमिनीचा उंचवटा दिसला, तिकडे मरणाव भावत आला. किल्ल्यावर चढून उभा राहिला. चोरानें सोळे मिटून घोळ्याला खूण केली, मार उडो! तू व मी दोघांनी एकदमच मेलेले वरें! घोळ्यानें मागचा पुढचा कांहीं एक निचार केला नाही व उडी मारली. आणि आश्चर्य म्हणजे खंयचाबाहेर त्याची उडी पोचली होती. थोडे अंतर घालून घोडा उभा राहिला.

चोरानें सोळे उघडून पाहिले तो किल्ल्याच्या बाहेर होता. घोळ्यानें त्याला पुनर्जन्म दिला. किशोर्क पेळां या घोळ्यानें त्याला वांचविले होते. पण आता तर त्यानें प्रत्यक्ष मृत्यूच्या जनर्यातून बाहेर काढले होते. आपला घोडा इतका बळवान असेल, इतका

समजूतदार असेल, इतका इमानदार असेल याची त्याला कल्पना देखील नव्हती. तो घोळ्यावरून त्याही उतरला, व घोळ्याची पाठ घोपटली. घोळ्याला जणुं कांहीं त्याच्या अमानें फल मिळालें. कुठ्ठतेनें त्यानें आपल्या मालकाकडे पाहून मान हलविली.

इकडे किल्ल्यांत ओरडा सारला—‘पकडा चोराका!’ राजाने शिपाई धांवले. घोळ्यावर बसून किल्ल्याच्या भिंतीपर्यंत आले. सर्व किल्ला हुडकून पाहिला. किल्ल्याचे दार बंद होते म्हणून घोडा किल्ल्याबाहेर गेला असेल याची त्यांना कल्पना देखील नव्हती. इतक्यांत एक शिपाई किल्ल्याच्या भिंती वरून ओरडला—‘तो फडा चोर! करा पाडलाग!’

किल्ल्याचे उघडून राजाचे शिपाई बाहेर येतात, तोपर्यंत चोर त्यांच्या हातावर तुरी देऊन पळून गेला.

मान मंग

पौर्णिमेची रात्र होती. दुधासारखें स्वच्छ चान्दणें पडले होते. आजोबा आराम सुर्चावर बसतां बसतां दोन्ही नाकपुड्यांत तपकिरी कोंवीत गुब्बामुणले—

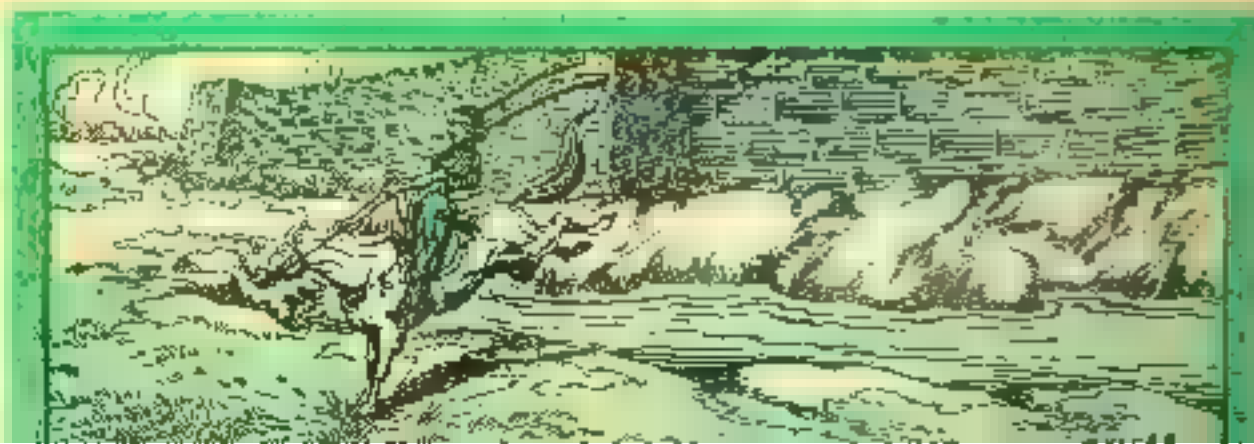
“मलमंगः परशुतो
मानिनः मंगलचक्रः;
अनन्तो मानमंगेन
पण्डित्यं परमं मतः।”

तो श्लोक ऐकून मुलें धांवत आली आणि विचारूं लागली “याचा अर्थ काय आजोबा? याची कांहीं गोष्ट आहे का? ती गोष्ट सांगा!” तपकिरीची डबो फनकरीला ठेवीत आजोबा म्हणाले—“स्वामि-मानी लोक असतात ना त्यांचा कधी मानमंग झाला त्यांत त्यांचे हितच होतें. असा आहे अर्थ याचा.” मुलांनीं गिला केला—“असे काय हो आजोबा! नुसता अर्थ

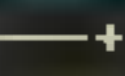
मको आम्हांला. गोष्ट सुद्धा सांगा!” “वरं बुवा! सांगतो गोष्ट!” आजोबा म्हणाले आणि गोष्ट सांगू लागले.

“एकदां अनंत नांवाचा एक स्वामिमानी मनुष्य होता. तो नायकांसमोर अपमानित झाला. तो होता अशिक्षित, पण त्याला तो अपमान इतका असल्या वाटला की तो घर सोडून निघून गेला आणि पुढें विद्याभ्यास करून एक मोठा विद्वान झाला. ती गोष्ट अशी—

बोळ राज्यांत एका गांभी एका पंडिताचे घराणें होतें. त्या घरांत सर्वच पंडित होते. नायका पुरुष सर्वच पंडित. फक्त अनंतमह काय तो अशिक्षित होता. त्याचे दोघे भाऊ केदारमह व महानंदमह विद्वान व पंडित म्हणून राज्यभर प्रसिद्ध होते. त्यांच्या नायकांचा उत्तम संस्कृत बोलता येत होतें.

अनंतमहाच्या बायकोला सुटां छान संस्कृत बोलता येत होते.

अनंतमहाच्या संस्कृतचे व्याकरण म्हटले की अंगावर कांटा उभा राही. शब्दरूपावली व श्राव्यरूपावली पाठ करता करता त्याचे डोळे पिकून जाई. मग संधीनियम कोटून पाठ होणार ?

एकदा तिचे भाऊ जेबायला बसले होते. अनंतने आपल्या बायकोला संस्कृत भाषेत आज्ञा केली—“दधिमानय !” हेतु होता, दही भाण !

ती आज्ञा ऐकून दोघे भाऊ व भावजयी खवखवां हसू लागली. कारण संस्कृत भाषेत ‘दधि मानय !’ अर्थात् ‘दध्यानय !’ म्हटले पाहिजे होते.

पण अनंतमहाच्या बायकोला दोघां तिरांचे व जाणांचे हंसणे आवडले नाही. त्यात तिच्या नवऱ्याचा व तिचा अपमान

होता. तिने विचारले—“काय झाले हो हंसायला खदखदो ? ते म्हणाले—‘दधिमानय !’ म्हणजे “दधि मा आनय !” अर्थात दही व्याणू नकोस. ताक आण ! त्यांना नको आहे आन दही. त्यांत हंसायला काय झाले !”

तिने सर्वांचा तोडो बंद केला सरी, पण तिच्या व तिच्या नवऱ्याला ती गोष्ट लागली. म्हणतात ना, सासूकाईनी मारले म्हणून मुनवाई नाही रडल्या पण वाडवाई हंसल्या म्हणून !

अनंतमहाने विचार केला, माव राखण्यासाठी माझ्या बायकोला यावे लागले ! तो मानभंग त्याला तो लगेच काशीला गेला, विद्वता संपादन केली व कनक कंकण वगैरे बसिले मिळवून घरी परत आला. असा तऱ्हेने मानभंग अनंतमहाच्या उज्जतीस कारण झाला.

चार

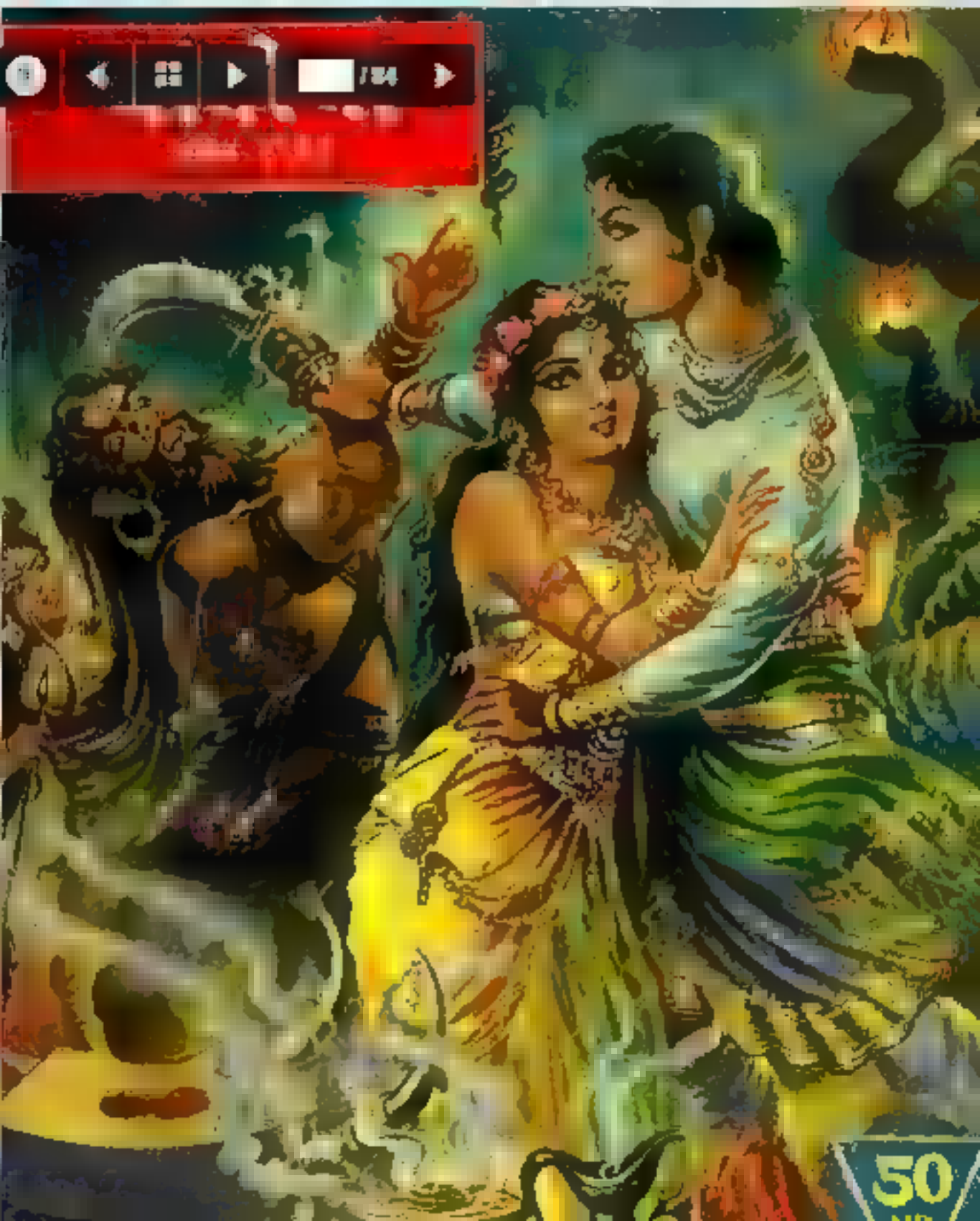
आन्ध्र प्रदेशाची राजधानी हैदराबाद ■ नगराचा आपल्या देशांत पांचवा क्रमांक आहे. गोवळ कोट्याच्या नवान भुइस्मद कुडी कुतब कहा याने हे शहर सुमारे ३७० वर्षांपूर्वी वसविले. कुतब गहाच्या एका वेगवेगळे ■ भाभवती असे होते. ती त्याची ■ लाडकी वेगम होती. तिच्या नांवावरून त्याने ■ शहराचे नांव भागनगर असे ठेवले. निग्रामांची ■ सुद्धा आन्ध्रावर त्यांना मेघेंच आपली राजधानी स्थापन केली.

हैदराबाद शहराच्या मध्यभागी ‘चार मिनार’ ही एक सुंदर इमारत

आहे. मिनार शब्दाचा अर्थ स्तंभ होतो. इमारतीच्या भिंतीला किंवा स्तंभाला कोठे याची उंची १८० फूट आहे. इमारत बांधून वडा गेला नाही. आपल्या देशाच्या सुंदर व

कुमणचें औदार्य

कुमण नांवाचा राजा देखभर आपल्या दाम्पत्यापणाबुळे फार प्रसिद्ध होता. त्याच्याकडे कोणी भिक्षा मागायला आला तर राजा पात्र किंवा जपात्र याचा विचार न करता दान करीत असे. त्याचा हा स्वभाव त्याच्या मंत्र्यांना आवडत नसे, म्हणून त्यांनी फट करून राजाचा पदच्युत करण्याचे ठरविले.

कुमण राजाच्या चाकऱ्या मावाला आपल्या मोठ्या भावाच्या वैभवाचा नेहवीं देश पाहत असे. मंत्र्यांनी त्याला कटांत सांगील करून घेऊन त्याला राज्य देऊ केले. पण यशस्वी झाला व चाकटा भाऊ गादीवर बसला. मोठ्या भावाला आपला जीव वाचविण्यासाठी रानांत पळून जावे लागले.

कुमणला आता दोन्ही वेळचे जेवण मिळजे देखील कठीण झाले. पण त्याचा

दानी स्वभाव बदलला नाही. कोणी वेळून त्याच्याकडे काही वस्तु मागिलेली ■ ती त्याच्याकडे असली ■ तो देऊन टाकत. कधी मागे पुढे ■ नसे.

याकड्या भावाने व मंत्र्यांनी राज्य बळकावले. ■ प्रजेचे हृदय काबीज करू शकले नाहीत. प्रजा आपल्या जुन्या महाराजांची आठवण काढीत असे. नव्या राजाचा आदर थोडा देखील करीत नसे. हे पाहून मंत्र्यांनी विचार केला की जुन्या महाराजांचा वध केल्याशिवाय प्रजेचे प्रेम मिळजे शक्य नाही. त्यांनी राज्यभर दवंदी पिटविही फी जो कोणी कुमणचे होके आणून देईल त्याला एक लाख रुपये व्हाईत म्हणून दिले जातील.

ही गोष्ट परदेशांतील एका कवीला माहीत नव्हती. तो कुमणच्या दरबारी मान

मित्रचा म्हणून आला होता. रानांतून येत असतां एक झाडाखाली कुमण राजाचा बसलेला पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. म्हणाला—“महाराज ! मी आपल्याच दर्जेना-साठी पावलो होतो. मी एक कवि आहे. आपणाला आपली कविता ऐकविण्याची इच्छा आहे.”

कुमण म्हणाला—“महाकवि ! मी आज रातग्रस्त होऊन ■ रानांत आपुण्य कंठित आहे. माझ्या भावानेच माझ्याविरुद्ध बंड करून माझे राज्य बळकाविले आहे. आतां मी तुम्हांला ■ देणार ! तरी मी एक उपाय सांगतो. माझ्या भावाने राज्यंत अशी घोषणा केलेली आहे ■ जो कोणी माझे होके कापून आणून देईल त्याला एक लाख रुपयांचे व्हाईत दिले जाईल. ही तलवार घ्या ■ माझे होके कापून व्हाईत मिळवा.”

ते ऐकून कवीचे हृदय काळवळून आले. म्हणाला—“मी स्वयं कवि असेन तर ते व्हाईतच काय आपले राज्य देखील परत मिळवून देईन.”

नंतर त्या कवीने केळ्याचे सूक कापून आणून ते होक्यासारखे दिसेल असे ताम्र

कोरून तयार केले. मंदार त्यात त्याने रंग भरला. त्याने ते कुमणच्या होक्यासारखे तयार केले. ते घेऊन तो कुमणच्या भावाकडे गेला आणि म्हणाला—“महाराज ! मी गरीब मासग एक कवि आहे. कुमण महाराज कवीचा आदर करीत असत. आपले दारिद्र्य दूर करण्याच्या हेतूने महाराजाकडे गेलो होतो. आपले वडील धंदु मला रानांत भेटले होते. दान करण्याची शक्ति तेन्हां त्यांच्यांत कोटून असणार ! पण आपले भिर दिव्याने गरीब कवीला एक लाख रुपये मिळू शकतील असा विचार करून त्यांनी

रुधामंतक माणि

द्वितीय अध्याय

दिशा काकच्या सुवर्ण खिरले
जादली अलंकारांत ।
सबाजिनने रविरायाला
मणी पाहिले स्वर्णरथांत ॥

दर्शन होतां भाविस्थाचे
पुलकित झाले त्याचे अंग ।
होतां बुद्धी पनवतीचे
होले पुलकित जेले अंग ॥

मणीपूर्वक त्याने केला
समस्कार रविरायाला ।
“जाहलें प्रभो! तुम्हें
दर्शन दिवले भक्ताला ॥”

अद्वय रवि स्मित करुनी त्याला-
“वत्स! तुझी रे निष्ठा चम्य ।
तुझ्या सारिखा चिरला
माघ भक्ति घण तुझी ॥

“माघ तुला जें ॥ इतें तें
मामशील जें देहम मी ।
देहम तुज जो माघ माणि धन
मला मणी देतो तुज मी ॥”

सबाजित ॥ पेडुनि वरला-
“तुम जाहले मम माणें ।
मनोकामना करिल पूर्ण मणि
वर्णु काय उपकार तुम्हें ॥”

निरोप घेउन रविरायाला
धारण करुनी मणी गळ्यांत
घरी परतला सबाजित; पण
हाला होता गवे मनांत ॥

तेच स्वमंगकमणिचे पाहुनि
विपले दोळे सर्वांचे ।
नागरिकांनी खुदया विजाने
केले कौतुक पण त्यांचे ॥

आपले शिर कापून दिले. ते मी घेऊन आलो
आहे. मला माझे मणीस थावे.”

धाकटा भाऊ आज पावेतो मंत्र्यांच्या
सल्ल्याने बागत होता. ॥ कवीच्या तोंडून
बरीच भावाच्या औदार्याने कान घेऊन
त्याला फार पश्चात्ताप झाला. भावाची आठ-
वण काढून तो रडू लागला.

त्यावर कवि म्हणाला-“आतां रडून काय
उपयोग ? गेलेल्या भाऊ परत का येणार
भाहे !”

“मला हें राख्य नको. मंत्र्यांच्या हातचें
बाबुलें होऊन जगण्यापेक्षा मरण आलेलें
पत्करलें, मजेचा प्राप रोज माझ्या कानावर
बेत आहे. आज भावाचा हत्यारा म्हणून
कोक मला नशि टेंपणार.” राजा म्हणाला.

“अर आपल्या भावाला पुनर्जीवित करून
दाखविले तर त्यांना राज्य ॥ का ? अथवा

॥ पाहतो.” कवीने विचारले. “अवश्य
देईन ! कोणी दाखवावा जिवंत करून !”
असे म्हणत धाकटा भाऊ कवीने पाय बसून
रडू लागला.

“तर मग मला माझ्या बरोबर रानांत.
मी आपल्या भावाला पुनर्जीवित ॥ दाख-
वितो.” असे सांगून कवि कुमनच्या भावाला,
रानांत कुमन होता ॥ घेऊन गेला.

कुमनला जिवंत पाहून ॥ भावाला
आनंद झाला. त्याने भावाचे ॥ बसून
त्याची ॥ मागितली. मेलेला भाऊ जिवंत
कसा झाला ॥ त्याला कळले नाही.

त्यानंतर कुमन, ॥ आणि कवि
राजधानीस परतले. कुमन पुन्हा राजा झाला.
बंडखोर मंत्र्यांना राजाने क्षमा केली आणि
॥ दरबारांत कवीचा सत्कार करून
त्याला निरोप दिला.

भास्य कुण्डल तरि स्वस्य वसेछव,
असे म्हुणाचें कसे कुणी !
माहित सर्वां जणमावाचुन
किती हें असे शुनी !

एकुण नव्हती चिंता स्थिरता,
वेदाया मणि कुठें कसा ;
रात्र उलटली काळजीत त्या
लोळत होता असा ॥

एक सत्यभामेच्या होती
त्या काळजी लक्षाची ।
एकुलती ती मुलगी तिजवर
एवली एही हुण्याची ।

कायुन खुसपट भाणिल निमित्त
विम कांहीतरि माज उघां ।
म्हणुन ठरविता सत्यधनुं घर
कन्यादान त्या करूं वर ॥

स्यास स्वमंतकमणि हा देउन
केई सपले कन्याकन ।

कन्यायास ही होतां येइल
होनिह नाणांतुन उघां उघण ॥

निश्चय करुनी नसा मनाचीं
म्हणे धाकल्या मायाला-
"पहा मसेना ! सुंदर मणि हा,
आवडला हा फार मला ॥

"कुशाळ वापर कांही दिवस ; पण
ठेव जणुन ॥ जरा बरें ।
मागुन घेईन जरूर बाडतां
कपड नाहिं, सांगलों करें ॥

"सोनें देइल रोज तुला हा,
बेत जा मला तें सर्व ।
खोकन मेतिल डोळा कुकयुन
हाव आपले रे सर्व ॥"

धारण करतां मणी स्वमंतक
प्रसेन हाळा अतिशय रूप !
म्हणें माहित परंतु त्याला
भास्य कुणाघर होतें रूप !

आग्निहोत्र

[६]

[चित्रसेन भक्त्या जगुयाबाबरोबर आपल्या राजवाड्याकडे गेल असा तो त्याच्या बोलचान आपणासही काही राहण्यांना वाढविले. तेथे अमरपाल नावाच्या अग्निहोत्रीतील एक व्यक्तीची व त्याची ओळख झाली. अग्निहोत्रीतील लोककांयची काही माहिती त्याच्याकडून चित्रसेनाला मिळाली. अमरपाल एकाएकी भाकालाकडे पाहून जागला पुढे वाचा—]

अमरपालाचें तें विचित्र वागणें चित्र-
सेनाला ओडें भावार्थच वाटलें. उमाळ इतका
संतापला होता ॥ रागामुळे त्याचे सर्व अंग
वरपर कांपत होतें. आपली गर्द फिखीत
रागानें तो म्हणाला— "तुझे होकें फिरले आहे
वाटने. ॥ गदेनें तें दुरुस्त करूं का जरा !"

अमरपाल थोडा देखील म्याला नाही.
उलट उमाळकडे पहात थोडा हसला ॥
म्हणाला— "मी मेल्यावर तूं सुद्धां फार वेळ

विदंत राहशील असे समजूं नकोस ! त्या
नागवमणि नांव तुला माहीत आहेच. त्यानें
कपिलपुर काबीज केलें आहे. त्याच्या मदतीला
अग्निहोत्रीतील लोक येत आहेत. त्यांचे ते
मथंकर पक्षी तुझ्या अंगाचे लचके तोडून
थोड्याच वेळापूर्वी ॥ गेले आहेत, हें
तूं चिसरलास वाटतें !"

जापल्या अंगावर झालेल्या जखमा पाहून
हा आपली घट्टा उडवीत आहे हे थोळला-

उमाशाला वेल लागला नाही. त्याने मदा उचलली व अमरपालावर धावला. पण चित्रसेन मधे पडून ओरडून म्हणाला "उमाशाला! तू एकदांत विसरलास वाटले, तू काय श्चन दिले होतंस ते!"

"हा नराधर, माझी टिंगल उडवतो आहे नाही... याची इतकी छिन्नत!" उमाशाला दान ओढावाचून म्हणाला.

"मनुष्यांना तू उतका क्षुद्र समजु नकोस! हा आपली मदतच करील, माझी खात्री आहे. नाहीतर तू काय वाटेल ते केले असलेस तरी मी मधे पडलो नसतो." चित्रसेन म्हणाला.

अमरपाल म्हणाला—"महाराज! आपण वचन दिले म्हणून मी... खात्री उतरलो व आपली तब्यत सेनापतीच्या हातां दिली. नाहीतर मी दोषां चौथांचा वही घेतल्याशिवाय मरायला... झालो नसतो. या राक्षसांच्या हातां लागण्यापेक्षा मी आत्महत्या करून... असती."

"फक्त, मी तुला वचन दिले होते कां कोणी तुझ्या अंगाला हात लावणार नाही. पण तूच माझ्या मभाचे... देण्या-तेवजी... लागला आहेस तेव्हा मी तरी काय करे. तू तुझा फक्त... रागायला आहे." चित्रसेनाने तितक्याच कडक उत्तर दिले.

"सुभा करा, महाराज! मा फलाभासून मला आरला एक सेवक मनजा. राजद्रोही नागवर्माविषयी अभिमान शालगण्याचे मला बिलकुल कारण नाही. अभिहीपांतल्या त्या पशु तुल्यमाणसांविषयी माझ्या मनांत कधीच आदर उत्पन्न झाला नाही. नागवर्माच्या भीतीनेच मला त्यांच्या वाजूने... करावे लागले."

अमरपालाच्या आवाजांत चिन्मयता होता. "तू म्हणतोस ते सर्व खरे असेल तर तुला जे... माहीन आहे ते सर्व मांगून

टाक. भवळगिरीवर नागवर्माने स्वारी केली आहे. त्याच्यागेवर त्या भयंकर पक्ष्यांवर समुन येणारे लोक मुद्धां वसतील का?" चित्रसेनाने विचारले.

"अशक्य नाही. कपिलपुरा-तजीकच्या जंगलांत सुनारें शंभरावर ते पक्षी व त्यांच्यावर स्वारी करून येणारे लोकहि लपून बसलेले आहेत. अभिहीपांतली काही झोकांना यिकत घेऊन नागवर्माने आपल्या पदरी नोकरीला ठेवून येतले आहे. म्हणून ते त्याला... करतात." अमरपाल म्हणाला.

"वा भयंकर... ठार करणाला काहीतरी सोपा उपाय... नाही." उमाशाले विचारले.

"कां नाही! आहे. त्यांच्या चौकी व नसांपासून स्वतःच्या वांचविनां आले नर त्यांच्या... कापता येतील. त्यांच्या माना व इतर पक्ष्यांच्या माना जांत काही फरक नाही." अमरपाल म्हणाला.

"हीक... पाहतां!" असे म्हणत उमाशाल मोठ्याने हंसला. तो पुढे म्हणाला "आ खेपेस ते पुन्हां आले म्हणजे एकेकाचा मी समाचार घेतां."

इतक्यांत काही राक्षस आणि लोक भावत ओरडत आले आणि म्हणाले "महाराज! अतर्ध झाला!"

चित्रसेनाला वाटले. पुन्हां काही तरी नवीन मानमद किंवा संकट आले आहे.

लोक म्हणाले—"महाराज, आम्ही आपली गुरे चरायला घेऊन गेलो होतो तेव्हा त्या भयंकर पक्ष्यांनी आमच्यावर स्वारी केली. कित्येक गुरे व माणसे ते उचलून घेऊन गेले. आम्ही थोडे जणच वांचलो आहो! तुम्हांला ही बातमी द्यायला. वांचवा आम्हांला व आमच्या गुरांना."

उमाश्वाकडे जे राक्षस आपले गाव्हणें वेऊन गेले होते ते खरोखरी गुरे व माणसे पोखून आणायला म्हणूनच गेले होते. पण त्याच अग्निहोत्रीपंतील लोक आपल्या भयंकर पदयावर आलशासुले त्यांना धाकून फकून जावें लागले होते.

“चित्रसेन! मग या शुगरुयांच्या रक्षणासाठी जाऊं या का ?” उमाक्षानें विचारलें. पण त्याच्या शब्दांत उत्साह दिसला नाहीं.

“त जाऊन कसें चालेल ! गेलेंच पाहिजे, हे दुष्ट लोक प्रजेला असें सनावून मोडीत असतां आपण स्वतःला राजा म्हणवून वेऊन

त्यांचें रक्षण न केलें तर कसें चालेल !” चित्रसेनानें विचारलें.

चित्रसेन लगोछ जिकडून लोक गाव्हणें वेऊन आले होते त्या दिशेला निघाला. उमाक्ष मुद्दां बरोबर निघाला. म्हणाला—

“आज त्यांची चोगली मोडतो मी.” सर्व लोक कांहीं वेळ झाडीतून नाकून होते. अमरपाल कोठ्या येऊन म्हणाला—“महाराज ! एक विरनि आहे. आतां पांचलो अग्निहोत्रीपंतील हे लोक निघून गेले असतील. ते गेले नसले तरी आपण त्यांच्या भयाना काय धाकणार नाही. त्यांच्या धाकून ते भयंकर पक्षी असे पयेंत त्यांना समोरसमोर युद्ध करून युद्धांत जिकणें अवश्य आहे.”

उमाक्ष दुजोरा देत म्हणाला—“चित्रसेन ! अमरपाल म्हणतो, तें खरें आहे. चाई करून काम पावणार नाही. राजा बदलेले कांड तू विमरला नसशीलच.”

दोषांनीं असे म्हटल्यावर चित्रसेनानें विचार केला, एकजानेंच हट्ट करून वसण्यांत अर्थ नाही. खडकावर होकें आपटल्यानें का कधीं यश मिळतें. वें रुगवयाचें ते विचार पूर्वक केलें पाहिजे. आपण हट्टानें युद्ध

केलें तर आपलेच लोक मरतील. नागवर्मा श्वलंगिरीचे राज्य कायेंच करून घेतल्यावर माझ्या देखाील स्वारी कल्याणेशवाय राहील का !

चित्रसेन काय करावें या विचारांत पडला होता. म्हणानें पुढें येऊन म्हटलें—

“महाराज, मी आपला एक झोतदार व स्वामिसक नोकर आहे. आपण मला आगींत किंवा विहिरींत उडी माराला नांगाक सर मी हंसत येऊन उडी टाकीन. पण मी एक सूचना करीत आहे. लोका विचार करा. आपण सर्वजण मिळून कांहीनरी करून कपिलपुगानदीक त्यांना उवा गाढुद्धा बांधण्या आहेत. विचिर उभागलें आहे त्याचा नाछ केल्या पाहिजे. त्यानेंर बांधाचे फांदे घाकून येणाऱ्या या लोकांचा नाश करणें अवश्य नाही.”

“तू म्हणालास कीं संभराकर ते पक्षी आहेत. त्यांचा मारणें म्हणजे बड्डा आहे का ?” चित्रसेनानें शंका केली.

“त्या पदयांना ठार करायला मी एक उपाय सांगतो महाराज !” अमरपाल म्हणाला.

“काय उपाय आहे, ऐकू दे तरी !” चित्रसेन म्हणाला.

उमाक्ष कोठ्यां पोळणें लक्षपूर्वक ऐकत होता. काय उपाय आहे. हे जाणण्याची उत्पुङ्गवा त्याच्या मनांत तुझां होती. म्हणाला—“अमरपाल ! बोल, काय उपाय आहे ?”

अमरपालनें एकदां रागानें उमाक्षकडे पाहिलें. कारण उमाक्षवरचा त्याचा राग अजून कमी झाला नव्हता. नेंर चित्रसेनाकडे वळून म्हणाला—“महाराज, कपिलापुरा-नजीकच्या रानांत कांहीं भयंकर पक्षी त्या लोकांनां आणून ठेवले आहेत, हे मी आपल्याला सांगितलेंच होतें. ते पक्षी

नेवल्यान मसोरच्या झाडीच्या पलीकडून ओगडा पिके आल्या. चित्रमेन, उमास व याने जन्यायी त्या वाड्या भांडले. एका थोड्या वेळाने भांडले. कारण झाडीच्या वाड मंडानान त्यांना एक भयंकर इट्टा दिसली.

ते भयंकर पक्षी गुगुंटागुता, मेदगुता व त्याच्या मसोर जेवून व भजगुता उचलून येऊन काळवे होणे. काही दिवसां पक्षी काडीच्या पिलाना जशी उचलून ते ते जमेन त्या पक्ष्यास गुगुंटागुता ते पक्षी उचलून नेत होते ते इट्टा पक्ष्यास भजून चित्रमेनाने होले विटून येले. काही गुगुंटा त्या पिली जे शीतले त्या पक्ष्यास व त्याच्यावर घसून येऊन त्या पक्ष्यास वाड करीत होते. जनावरे पावळून येऊन पळत होत्या. त्यांच कोणी थांबा नव्हता.

ते भयंकर इट्टा पाहून चित्रमेनाभासता शस्त्रीगता सुडा कापरे भांडले. उमास व याने शस्त्रीच बळली. एका थोड्या वेळाने रक्त खळले व ते आपली गडा किडीची पुढे जाऊ लागल्या. एका चित्रमेनाने त्यांना मध्येच अडवले. म्हणाला "ज्यांना वाडून काही उपयोग नाही. तुम्हा त्यांनी पाहिले

मोठ्याच्या पिलाना वर भांडले. त्यांच्या पायांन मोठ्याने सावळ्याने उडवून ते चित्रमेनाच्या खांब्याला बांधलेले आहेत. त्यांच्यावर त्याची पायणारे लोक राहल्या बांधून त्यांना राहिल आहेत. ते पक्षी चित्रमेना वर असल्याच त्यांना मारले पाहिले."

"तुम्हालास ते शीक, एका कसे मारायला ते वाड नर पक्ष आहे!" चित्रमेनाने जेवून केला.

"महागज, मी एक एका मुचचिती, त्यांना....." असण्याच चित्रमेनाच्या कानात काहीतरी पायणार होता. परंतु

तर तू व तुझ्याबरोबर आम्हा सर्वांना मरावे लागेल, म्हणून घाईने काहीच करून मागणार नाही, ते पक्षी गेल्यावर जखमी झालेल्यांना घेऊन जाऊन आपण त्यांची सेवा शुभ्रवा करू या."

शोक्या वेळाने अग्निहोत्रवाले आपापल्या वाहनांवर बसून निघून गेले. ते दृष्टीमात्र शाक्यांवर चित्रसेनाने अनुयायी व राक्षस वायाळ लोकांच्या सेवेला धांवले. उम्राक्ष मात्र दनाश होऊन एका शाकाच्या कुंभाला टेंकून घसून राहिला. तो चित्रसेनाला म्हणाला—"आजपर्यंत भीति ही काय वस्तू असते मला माहीत नव्हते. पण आजच मयंकर दृश्य पाहून माझा धीम्व मुळी झचला आहे. या दुष्टाचा नाश कणें नर दुःख, आपले रक्षण कसे करून द्यायचें हाच मला माझ्या समोर आहे।"

चित्रसेनाने अमरपालाला विचारले—"अमरपाल! तू उपाय सांगणार होसस ना, या लोकांचा आणि त्यांच्या मयंकर पक्षांचा काय करायला."

"ते मयंकर पक्षी ज्या विजऱ्यांत आहेत त्यांच त्यांचा अन्न केला वाढिजे आणि त्यांचा एकच एक उपाय म्हणजे... विजऱ्यांना आम लावणें." अमरपाल म्हणाला.

"आम लावणें म्हणजे गप्पा आहेत का?" चित्रसेन म्हणाला.

"काही नसक्य नाही. महाराज त्यांच्या बरोबर चारपांच सैनकांना पाठवा. मी फारित-पूरच्या राजांना जातो. तेथील पाहारेकऱ्यांच्या डोक्यांत फेंकून सर्व उरकून घेतो. सर्व पक्षी जिवंत जावले गेले नाहीत तर मी नावाचा अमरपाल नाही." अमरपालाने प्रतिक्रिया केली. (पुढील पोट पुरील अंकी)

पद्मावती नामक नगरीत देवरात व भूरिबसु नांवाचे दोन बाल मित्र रहात असत. त्यांना परस्परांची मैत्री रहावी म्हणून असे उरविले होते की जर एकाला मुलगा झाला व दुसऱ्याला मुलगी झाली तर त्यांचे करून देऊन आपण व्याही होऊ.

पुढे देवरात विदर्भ देशाच्या राजाच्या पवरी मंत्रां म्हणून काम करू लागला आणि भूरिबसुची नेमणूक पद्मावतीच्या राजाच्या दरबारी मंत्री पदावर झाली. देवरातला एक मुलगा झाला. त्याचे नाव त्याने माधव असे ठेवले. भूरिबसुला मुलगी झाली. तिचे नाव त्याने मालती असे ठेवले.

देवरातला आपल्या लहानपणची जाठवण होती. पण त्याने विचार केला की मुलामुलीच्या मतानेच गोष्टी झालेल्या वन्या. त्यांनी परस्परांना पहावे व त्यांचे परस्परांवर

प्रेम असेल तर विवाह करावा. हेतूने त्याने आपल्या मुलाला तर्क विद्येचा अभ्यास करण्यासाठी म्हणून पद्मावती नगरीत पाठविले. त्याच्याबरोबर त्याचा बालमित्र मकरंद व सेवक कलहंस हे देखील गेले.

माधव पद्मावती नगरीत मंत्रांच्या बरा-समोरूनच जात येत असे. एकदा सज्ज्यात मालती उभी होती. माधव बालमित्र मकरंद व कलहंस यांच्याबरोबर बोळ्यावरून चालला होता. परस्परांच्या नजरा मिळल्या परस्परांवर परस्परांची पाने बसली.

मदयंतिका नांवाची मालतीची एक मैत्रीण होती. तिचा भाऊ नंद हा राजाच्या पवरी नोकरी करीत असे व त्याने राजाची मर्जी सर्वप्रकारे संपादन केली होती. मदयंतिकेला पाहल्याबरोबर माधवचा मित्र मकरंद याचे तिच्यावर मन बसले.

नंद वधाने मालतीच्या मानाने फार मोठा होता. रंगारूपाने ॥ वेताचाच होता. मग मुरिवसूला त्याच्याशी आपल्या लाडक्या नेकीचा विवाह करून देणे कसे आवडेल ? याशिवाय त्याने त्याचा माळमित्र देशात याला लहानपणा वचन दिले होते ते त्याला मोडावे लागणार होते. परंतु राजाची इच्छा म्हणजेच आज्ञा. राजाच्या मर्जीविरुद्ध काम करणे बरोबर नाही ॥ विचार करून त्याने होकार दिला.

ही गोष्ट अर्धातच कामंदकीला कळली. तिने आपली छिप्पीण बुद्धिरक्षिता हिचा बोकावून सांगितले ॥ मालती-माधव यांचे परस्परवरीक प्रेम वाढत राहील यासाठी काहीतरी उपाय कर. दोघे परस्परांच्या प्रेमश्रध्दांत बांधली गेल्यावर व्रणदेव देखील त्यांची लाटातूट होऊ देणार नाही या विचाराने तिने बुद्धिरक्षितेला नेमले होते.

इकडे मालतीने माधवाला पाहिल्यापासून त्याला आपले मन देऊन टाकले होते. नेहमी त्याचाच विचार तिच्या मनांत येत असे. एकरां तिने कल्पनेने माधवाचे रूप जाठवून त्याचे एक चित्र काढले. लवंगिका नांवाची तिची एक मैत्रीण होती. तिने हे

चित्र माधवकडे पोचविण्याचे काम कामंदकीच्या सेविकेकडे सोपविले. माधवचा सेवक कन्हंस याचे या सेविकेवर प्रेम होते.

एकरां मन्मथोत्सव झाला. माधव मकरंद-बरोबर उद्यानांत ॥. तेथे तो एका अशोक वृक्षाच्या छापेड बसून फुलांची माळ ओवीत होता. त्याच्या कांहीं वेळ आधी मालती आपल्या सखीबरोबर मन्मथाच्या देवाळ्यांत गेली होती. ती परत आली ती त्याच आगी आली. तिच्या पाहून माधव थोडा लाजला व माळ थोडी बाकहीतिकडी ओवू ॥. माळ ओवून ॥ त्याने ती आपल्याच गळ्यांत घातली. इतक्यांत मालतीचा दृष्टी आला व ॥ त्यावर बसून निघून गेली.

परंतु मालतीची लाघवी मैत्रीण लवंगिका फुले तोडण्याचे मिश्र करून तेथेच थांबली. ती माधवजवळ जाऊन म्हणाली — “तुमच्या गळ्यातील ही माळ किती सुंदर आहे ! माझी मैत्रीण मालती हिचा अशी ॥ फार आवडते.” तिचा हेतु न कळल्या इतका माधव थोडा नव्हता. त्याने गळ्यांतली माळ काढून लवंगिकेला दिली.

लवंगिका निघून गेल्यावर मकरंद माधवला शोधीत तेथे आला. माधवने मालतीची

इष्टादृष्ट हास्याचे लागून तिच्या मैत्रीणीबरोबर ॥ पाठविल्याची गोष्ट पण सांगून टाकली. तो म्हणाला — “माझे मालतीवर इतके प्रेम असले तरी तिचे माझ्यावर आहे की नाही, कोण माणे !” इतक्यांत कन्हंसाने एक चित्र आपल्या माळकाला आणून दिले व ते मालतीनेच काढलेले आहे, हे देखील सांगितले.

चित्र पाहल्यावर मालतीचे लुब्धां आप-क्यावर प्रेम आहे हे माधवला कळले व त्याच्या मनाचे समाधान झाले. मकरंदने सुचकल्याप्रमाणे त्याने मालतीचे चित्र रवा

चित्राच्या माजूला काढले. त्याच्या त्याही एक छोक लिहिता. त्याचे तासवे असे आहे—

“माळतीला पाहून मला जितका आनंद झाला तितके मूल दुसरी कोणतीही वस्तु पाहण्याने मिळाले नाही.”

तितक्यांत कलहसाच्या प्रेमिकेने येऊन ते चित्र घेतले व ते रंगविकेला नेऊन दिले.

माधवने ओवलेली माळ आणि तिने काढलेल्या त्याच्या चित्रा शेतारी त्याने काढलेले तिचे चित्र माळतीकडे पोचते झाले. अर्थात माळतीच्या मनांत माधवविषयी प्रेम

द्विगुणित झाले. पण त्याच वेळी तिच्या प्रेमाची परीक्षाच वेण्यासाठी जणु काही कामंदकीने सांगितले की राजाजेने माळतीचे नंदची ठरले आहे. माळतीवर तर आकाशच कोसळले. परंतु कामंदकीने तिची समजूत घातली की क्षत्रिय कुळांत गांधर्व विवाह मान्य आहे. राजाच्या आज्ञेचे पालन होण्यापूर्वी तसे लग्न उरकून टाकले की झाले.

कामंदकीने त्यासाठी प्रयत्न पण सुरू. तिने शंकराच्या देवळात शुद्धपावाड माधवला उभे रहाण्यास सांगितले व माळतीकडून छिळेवर घेऊन माधवावर तिचे किती प्रेम आहे या विषयी विचारले लागली. माळतीच्या तोंडून तिचे आपल्यावर प्रेम आहे हे ऐकून माधवला फार आनंद झाला.

परंतु इतक्यांत दुकून ओरडा ऐकू. माळतीची सखी व नंदची बहीण मद्यंतिकेवर एका बाबाने लढण घातली. मद्यंतिका शुद्धपावाड गेल्याने रांचली. त्या माजूला माधव पांढला. परंतु मकरंद त्याच माजूने प्रथम जाळा व त्याची बापाईची मुत्र सुरू झाली. ठार करून तो स्वतः बेगुद होऊन अग्निनीवर

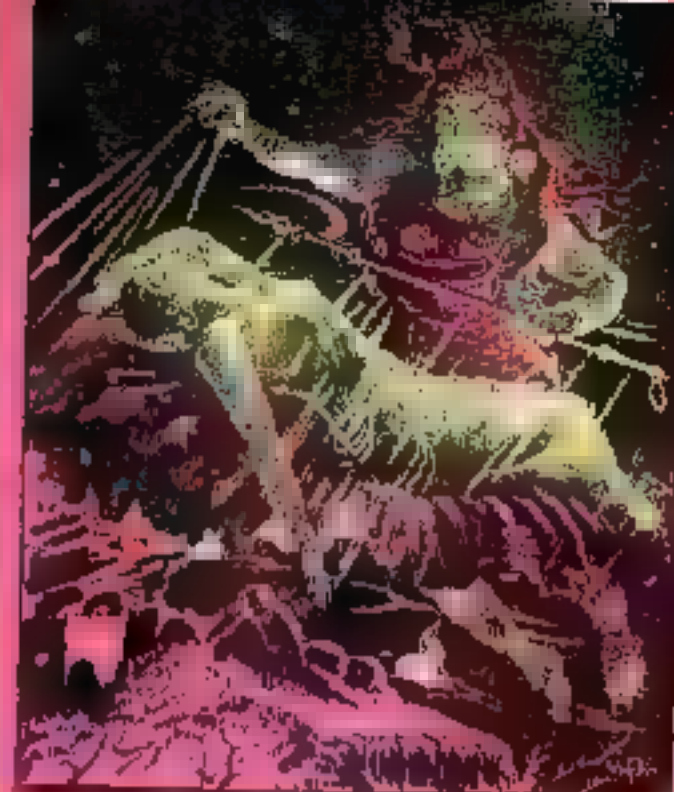
पडला. त्याला बेगुद स्थितीत पाहून व त्याच्या अंगातून रक्ताच्या घारा वहात वसलेल्या पाहून माधव देखील बेगुद होऊन पडला.

आपल्या मियकराला बेगुद स्थितीत पाहून मद्यंतिका व माळती मावळून गेल्या. परंतु कामंदकीने मंत्रबलेले पाणी शिंपवून दोघांना मुन्नीवर आणले.

इतक्यांत मद्यंतिकेकडे येऊन एका ओकराने सांगितले तिचा नंद याच्याशी माळतीचे लग्न ठरले आहे व त्यासाठी मुहूर्त देखील ठरला आहे. आपली मैत्रीण आपली बहिणी होणार ऐकून मद्यंतिकेला परमानंद झाला.

मात्र हलाश होऊन बसला. योगिनीने त्याला धीर दिला आणि सांगितले की तुझ्याशीच माळतीचे लग्न होणार. पण त्याच्या घनाचे समाधान होईना. जिवाला कंटाळला आणि अपिष्टासारखा स्वप्नानांत हिंडू पिरू लागला.

त्या स्मशाना शेवारीच शक्तीचे देवालय होते. त्या देवळात अघोरघंट नांवाचा कापालिक कपालकुंडला नामक शिष्येनरोवर शक्तीची उपासना करीत होता.

देवीला प्रसन्न करून आपली साधना पूर्ण करण्यासाठी एका सुंदर कन्येचा बळी दिला पाहिजे असे सांगून त्याने कपालकुंडलाला पाठविले. ती मंत्रबळांने माळतीलाच घेऊन आली. त्या वेळी माळती आपल्या घरी एकटी होपलेली होती.

अघोरघंट कापालिकाने माळतीचा वध करण्यासाठी सर्व तयारी केली. आलां आपला वध निश्चित होणार हे कळल्यावर माळती आई, कामंदकी व सखी रंधंगिका यांचे नांव घेऊन मोठ्याने ओरडली—“आंचणा !” ती आवाज स्मशानांत भरकट असता माधवच्या

काही पडला. तो पांढरत धांवत देवळाकडे आला. त्याला पाहून माळती धांवत गेली व त्याला विलगून ओरडली—“बाबा!”

त्या वेळीं अघोरपंड कुन्हाड घेऊन माळतीला मारण्यासाठी उभा होता. माषकाने त्याच्या हातातली कुन्हाड हिसकावून घेऊन तिने त्याचाच अंत केला. त्याच वेळीं माळतीचा शोक काहीत हसर शोक देखील तेथे येऊन पोचले व माळती मुखरूप घरी येऊन पोचली.

कपालकुंडला मंत्र शक्तीने अदृश्य झाली व पळून गेली. परंतु गुरूचा वध करणाऱ्या

माषकशी तिचे हाडवेर झाले. तिने मूढ ध्यायचे मनाशी ठरविले.

तिकडे राजवाड्यांत नंदाच्या लक्षाची तयारी चालू होती. नवरदेव मजून तयार होते. नवरदेवाची भवारी घोड्यावर बसून निघाली. त्यापूर्वी कामंदकी माळतीच्या आईकडे जाऊन म्हणाली—“बभूला त्यापूर्वी आम देवांच्या दर्शनार्थ पाहिजे. तेथूनच तिका बभूवळे नेसवून मी घेऊन येते.” असे सांगून ती माळतीला घेऊन देवळांत गेली. तेथे पूर्वी ठरव्याप्रमाणे माषक व मित्र मकरंद वसले होते. ठरव्याप्रमाणे रामाने बभूवळे व आभूषणे देवळांत पाठवून दिली.

कामंदकीने देवळांत माळती-माषकांचा लक्ष सभारंभ ठरकून घेतला व त्यांना तिच्या विहारांत निघून जायला सांगितले. नंतर असेहि सांगितले की मकरंद व मदयंतिका थोड्या वेळाने तिकडेच येतील.

नंतर कामंदकीने बभूवळे व आभूषणे मकरंदला देऊन त्याला बभूचा वेष करून वायला सांगितले व सर्व मिळून लवंगिकेला नरोवर घेऊन भुरिदमूच्या घरी गेली.

माळतीच्या वेषांत आलेल्या मकरंदशी नंदाचा विवाह झाला. कामंदकीने कोणाला हे कायम्यान कळू नये यासाठी सर्व काळजी घेतली. नंद आयल्या तबरीनरोवर वाजत गाजत आलेल्या घरी गेला.

रात्री एकदांत नंद कायकोशी गोडगोड बोवू लागला. तिने हात झिडकारल्यामुळे त्याला वाटले बापाशी लढावलेली मुचगी आहे. हक्क हक्क ठीक होईल. असा विचार करून तो निघून गेला.

रात्री सांमन्य कामंदकीची शिण्या भुद्धिरश्रिता लवंगिका दोघी इतून मदयंतिकेला जागी करून विहारांत बोलावून घेऊन गेल्या. अर्धातच नरोवर मकरंद पण ली वेषांत होता. वाटेत तिला कळले की तिच्या भावशी माळतीचे झाले नसून तिचा धिवकर मकरंद याचे झाले होते.

मकरंद ली वेषांत व तिची मैत्रिणी विहाराकडे जात असता वाटेत राजाचे शिपाई त्यांना भेटले व त्यांनी मकरंदाला संदेहास्पद वागणुकीवरून धरून नेले. बुद्धिरश्रिता मदयंतिका व लवंगिका किंकरतव्य विमूढ स्थितीत जागच्या जागी उभ्या असता

माषकचा मोकर कळवूस त्यांना घेऊन भेटला व त्यांना माळती माषक जेथे लपून बसली होती तेथे घेऊन गेला.

मकरंदला राजाचे शिपाई धरून घेऊन जात आहेत हे ऐकून माषक त्याच्या रक्षणासाठी निघून गेला.

इकडे माळतीला एकटी पाहून कपालकुंडला मंत्रबळाने तिला घेऊन गेली व श्रीशैलच्या मार्गाने जाऊ लागली. गुरूचा वध करणाऱ्यावर सूड उगवण्यासाठी ती संधीच पहात होती. मदयंतिका बगैरे तिला सोपीत होत्या.

मकरंदने स्वतःला सोडवून घेण्यासाठी संधी साधून राजाच्या शिवायांशी व्हड युद्ध सुरू केले. सुदैवाने त्याच वेळी माधव देखील येऊन पोचला. आतां मारामारीला चांगलाच रंग चढला. राजा दुकून हे सर्व पहात होता. मकरंदने मंद मारुतीचा विवाह मोडण्यासाठी विजय घेतले या गोष्टीचा त्याला फार राग आला होता. पण दोघां तऱ्हांना सीर्याने शकत असलेले पाहून त्याला फार आनंद झाला. त्याने त्यांना बोलावून त्यांचे कुळगोत्र विचारून त्यांना आदरपूर्वक सोडून दिले. तिघे आनंदाने परत विहारांत आले. तेथे मदयेतिका होती. पण मारुती नव्हती.

माधव कामंदकीकडे गेला. पण ती देखील भेटली नाही. तो मतिभ्रष्ट होऊन वेळ्यासारखा रानांमनांत पडून पक्ष्यांना व हाडां मुडपाना "मारुतीला कोणी पाहिलेत का ?" असे विचारीत हिंडू लागला.

विजयाच्या मनाची ही स्थिति पाहून मकरंद देखील आनंदाने करण्याचे ठरवून गिरिगिरिसरावर चढू लागला.

सुदैवाने कपालकुंडलेला सौदामिनी नांवाची सींगिनी भेटली. ही सौदामिनी कामंदकीचीच शिष्या होती. तिने आपल्या मंत्र बळाने कपालकुंडलेचा परामर्श केला. मारुतीला वाचविले. मकरंद गिरिगिरिसरावर असलेला तिला दिसला. तिने मारुतीची खुशाही कळवून त्याला एक वाचविले. नंतर तिनेच मारुती-माधवांची भेट घाटून दिली.

सर्व गोष्टी राखाने मारुती-माधवांच्या विवाहास होकर दिला. मकरंद मदयेतिका व कामंदस आणि त्याची प्रेमिका यांचा विवाह देखील एकत्र मांडवांत आटा-माटाने साजरा झाला.

देवरात व नृसिंहा यांना त्यांचे वाळण्याचे स्वप्न साकार झालेले पाहून, आनंद झाला.

* भुतांची घंटा *

फार पूर्वी तीन देशांत दोन माऊ रहात होते. दोघे सफळे भाऊ होते, पण दोघांच्या स्वभावांत फार फरक होता. मोठा स्वभावाने दुष्ट व लोभी होता. पाकटा सरळ व उदार.

बडोळ वारल्याबरोबर बडोळ भावाने बहिलाजित संपत्ति आपल्या नांवी करून घेतली. धाकट्या भावाने विकड कांही केले नाही. तो गांवकऱ्यांना होईक ती मदतच करी. नेहमी मेहनत करी व जी मजुरी मिळे तीकर आपला ठंवर निबाई चाकवी.

एकदा त्याला सासुरेचा पाक एका गांवाहून दुसऱ्या गांवी नेण्याने काम एका श्रीमंत गृहस्थाने दिले. वाट डोंगराळ होती. पाऊस पडत होता म्हणून पदोपदी पाय पसरत होते. तरी धाकटा भाऊ काळजीपूर्वक चालत होता. परंतु एका

जागी त्याचा पाय पसरलाच. तो व पाक भरलेली दोन मडकी त्याच्याबरोबर एका खड्ड्यांत पडली. तो पाकांत नहाऊन निघाला. बाकून त्याने भर सर्व अंगावर विकडून बसले. उदतां देखील येईना. त्याने विचार केला, आतां आयुष्याची होरी खुंटलीच. तरी देवावर भरोसा ठेवून निचारा पडून राहिला.

तितक्यांत तेथे कांही भुते आली. भुतांचा सरदार धाकट्या भावाला पाहून आपल्या साथी भुतांना म्हणाला—“अरे! हा पहा सासुरेचा बाहुला. केवढा मोठा आहे!” भुतांनी आनंदाने नाचत त्याला उघडून आपल्या गुहेत नेले व त्याला एका मोठ्या शिल्लेवर ठेविले. नंतर चारी वाजूला धोळका करून उभे राहिले आणि सासुरेचे पापुवरे काढून खाऊ लागले.

कांही वेळाने भुतांचा नायक ओरडून म्हणाला—“पुरे आतां. एकाच दिवशीं जास्त साखर खात्री तर पोटभर जेवण मुद्दां जाणार नाही. चला खाऊन पिऊन मग खेळायला जाऊं.”

धाकटा भाऊ हें सर्व ऐकत स्वस्थ पडून होता. कारण हालचाल केली तर आपल्याला ठार कळत खाऊन टाकतील त्याला माहीत होते.

भुतांच्या नायकाला खोम शिगे होती. त्यानें एक जावूची पंढा माझकल्याणरोबर त्याच्या पिण्याचे निरनिराळे पदार्थ त्याच्यासमोर द्याव

जाले. भुतांनीं मिटवण मारीत पोटभर जेवून घेतले. नंतर एका जागीं ती पंढा ठेवून उठ्या मारीत व ओरडत तीं गुहेबाहेर निघून गेलीं.

धाकटा भाऊ हें सर्व पडात पडून होता. भुते निघून गेल्यावर व चहुकडे सामसूम झाल्यावर त्यानें पंढा उचलून घेतली आणि गुहेबाहेर पाय काढला. बाटेत कांही क्षिप्त आले नाही व तो सरळ परीं गेला आणि पंढा एका जागीं रूपावून ठेवून दिली. आतां त्याला पंढा पाण्याची काळजी उरली नाही. मूक लागली की जावूची पंढा वाजवाजी व समोर पंचपक्वान्नांची ताटे वाढून येत.

धाकटा भाऊ मुक्ताने दिवस काढून लागलेला पाहून मोठ्या भावाला हेवा वाटून लागला. त्याच्या नायकाच्या पोटांत तर मोठ्याच उडता. ती नव-याला म्हणाली—“मारी कोठून तरी चोरीचा पाल घेऊन आली आहे. नाहीतर या भिकारक्याकडे हा पंचपक्वान्ने कोठून आली ?” अर्थातच बरीच भावाने त्याला इशारावून त्याच्याकडून भुतांच्या गुहेची माहिती काढून घेतली व एक दिवस साखरेच्या शक्करची मढकी घेऊन तो डोंगराळ बाटेनें चालू लागला. पण निसर्गाने

दिली नाही. त्या दिवशीं पाऊस नसल्यामुळे तो खट्ट्यांत पडला नाही. पण त्यानें स्वतःच त्या खड्ड्यांत उडी मारली आणि मढकी कोठून सर्व पाक भंगाला कासून घेतला.

भोव्या वेळाने भुते त्या बाजूला आली व मोठ्या भावाला साखरेच्या पाकाने माखलेला पाहून म्हणाली—“साखरेचा बाहुला आपली पंढा घेऊन पडून गेला होता ना ! तोच हा आहे पहा ! आता उचलून घेऊन जाऊं या.”

हें ऐकून मोठ्या भावाला आनंद झाला. आतां आपण भुतांच्या गुहेत जाऊन कांही

तरी कामाची वस्तु उचलून घरी घेऊन आऊं या विचाराने तो झुकून गेला होता.

भुतांनी त्याला गुहेत नेल्यावर त्यांचा नायक म्हणाला—“मागच्या खेपेस या मास-रेच्या बाहुल्याने आपली घंटा चोरून नेली होती. म्हणून ■■■ खेपेस ■■■ थोडे कन करून लाऊं या.”

भुतांनी मोठ्या माथाळा एका मोठ्या रोजण्यात टाकले आणि त्यांत पाणी घालून सालीं जाळ केला. पाणी ■■■ होऊं लागले वसतसा मोठ्या माथाचा जीव कासावीस होऊं लागला. त्यानें रोजण्याबाहेर उडी मारली

आणि गुहेतून पळू लागला. ■■■ इतक्या भुतांच्या हातांतून निसटून जाणे क्षम्य नव्हते. भुतांनी त्याला धरून आणले.

भुतांचा नायक म्हणाला—“याची सोद मोडेल जशी शिक्षा देऊन याळा सोडू या.” जसे सांगून त्यानें मोठ्या भावाचे ■■■ ओढले. त्याबरोबर ■■■ बीत लाव आले. नायकाच्या मागून पाहिली पाहिली इतर भुतांनी फक्त त्याचे नाक ओढले. ■■■ तऱ्हेने त्याचे नाक सात फुटावर काढ आले व प्रमिनीवर कोवू लागले. त्यानंतर सर्व भुतांनी मिळून मोठ्या माथाळा खूप पडवून गुहेबाहेर पडे मारून काढले.

आपले विद्रुप नाक हाताळा गुंडाळून विचारा घरी आला.

त्याची बायको ■■■ पहात होती की नवरा कांहीतरी जादुची वस्तु घेऊन येईल. म्हणून दरवाज्यावर थाप पडतांच तिनें दर-बाजा उघडला. नवऱ्याचे ते रूप पाहून ती दचकून मागे सरकली व विचारूं लागली—“हे काय !”

भुतांच्या गुहेत त्याचे कसे हाल झाले हे सांगून तो म्हणाला—“तुम्ही नशीब कसतर म्हणून मी जिवंत तरी परतलो.”

नायको म्हणाली—“भुतांनी केलेली कामे ही ! त्यांनीच कांही केले तर नाकांत चुबाराणा होईल. नाहीतर जन्मभर हे नाक घेऊन राहत वसावे लागेल.”

नंतर ती ■■■ दिराकडे गेली व आपले रडणें सांगून म्हणाली—“तुम्हीच हातभार लावतान नर या संकटांतून मुक्तता मिळेल.”

तो म्हणाला—“आतां भुतांच्या गुहेत जाणे म्हणजे बायच्या गुहेत जाण्यासारखे आहे. दादासाठी मी संकटांतहि उडी घ्यायला तयार आहे. तेथे गेल्याशिवाय दुसरा उपाय देखील नाही.”

दुसऱ्या दिवशी चाकटा भाऊ भुते गुहेत येण्यापूर्वीच त्यांच्या गुहेत जाऊन एका दगडाबाबत लपून भुते काय बोलतात व करतात हे पहात उभा राहिला.

स्वार्णे पिणे आटोपल्यावर एका गिऱ्या भुताने येऊन नायकाला विचारले—“सरदार ! तो साखरेचा बाहुला निघून गेला आहे ना, त्याच्या नाकाचे काय झाले असेल बरे !”

“थोडी जकळ त्याला असेल तर त्याचे नाक पुन्हा जसेच्या तसे होईल. ती घंटा आहे ना त्याच्या ■■■ ती घंटा वाजवून

तो जर 'कहान हो' म्हणेल तर मल्लेक घंटेच्या ठोक्याला ते कहान होऊ लागेल." नायक म्हणाला.

मुलें निवून गेल्यावर संधी साधून बाकच्या भाषानें तेथून पाय काढला व सरळ घरी आला. त्यानें पेटीत टेवलेकी घंटा काढून आपल्या भावजयीच्या हातांत दिव्ही आणि म्हणाला—“ही राजवा बहिनी! आणि घंटेच्या माथेक ठोक्याबरोबर 'नाका, कहान हो!' असें म्हणा.

मोठ्या भावाच्या पायकोनें हळूच एकदां घंटा वाजवली, त्याबरोबर नाक एक थोट कहान झाले. तिनें पुन्हां एक दोनदां घंटा वाजवली. आपली होत थोटे नाक कहान झाले. पण नाक तर सात फुटावर कांय होते. म्हणून भरभर नाक कहान जाचें म्हणून ती भरभर घंटा वाजवू लागली. तोडानें 'नाका कहान हो!' वा ३५

करीत राहिली. तिच्या ह्छेप्रमाणें सरोसरच नाक भरभर कहान होऊं लागले. तिचा वीर “बाबा, बहिनी! साक्यास बहिनी!” म्हणतच राहिला. पण त्याच्याकडे दुर्लक्ष करून ती घंटा वाजवीत राहिली. तिला वाटले की मोठ्या भावाचें हे वैगुण्य दाखवून त्याची थडा उडविण्यासाठीं हिरानें थोड्यासा सांगितलें असेल. परंतु नवम्बाचें ओरकणें ऐकून जेव्हां ती धांवली तेव्हां पाहून तिनें त्यांना घालकी. नाक नुसतें कहानच झाले नव्हतें तर नाईसि देखील झाले होते. तो कायमचा मज्जा झाला.

त्यानें थोडी अकळ कडविली असती तर घंटा वाजवून “नाका, मोठा हो!” असें त्याला म्हणतां आले असतें. पण तीच नव्हती. म्हणून आमुष्य भर आपल्या नख्खाला दोप देत रडत राहिले लागले.

पोपट पंजी

एक गांवी एक म्हातारी रहात असे. लाऊन पिऊन ती सुखी होती. तिची एक नात तेवढी तिच्याबरोबर रहात असे. तिची आई वारक्यावर तिहा तिच्या बहिनांनीं आजीकडे पोचली केली. म्हातारी पोढी कडक स्वभावाची होती. नातीला ती कोठें वाळ देत नसे व हिंदू सेवू देत नसे. विचारी मुलगी अगदीं कंटाळून गेली. बरोबरीच्या मुलीबरोबर खेळण्याची मुद्दां चोरी.

नातीला घर म्हणजे कोठ्याका वाहू लागला. घरांत आजीनें एक पोपट पाळला होता. त्याच्या बरोबरच खेळण्यांत तिचा वेळ जाऊं लागला. मुलगीच ती. शेजारपाजारच्या मुली खेळू लागल्या कीं त्यांच्याकडे पाहून तिच्या आपल्या आजीवर राग येई. पण आजीला ती मीत असे.

म्हणून तिच्यासमोर कधीं लोडालून व देखील काढीत नसे. पण म्हातारी कोठें गेली कीं मोठ्यानें ओरके—“म्हातारी मरेक तर सुटेन मी!”

तें ऐकून ऐकून पोपटानें पोपट पंजी केली—“म्हातारी मरेक तर सुटेन मी!” म्हातारीनें तें ऐकलें तेव्हापासून ती फार संतापली.

तिचा आश्चर्य वाढत होतें कीं पोपट हें शिकवणें कसेटून? नात तर असलें कांहीं शिकवणार नाही. विचारी गरीब आहे. सोन्यासारखी माझी नात. ती हें सर्व शिकवील!

एकदां शेवारची एक म्हातारी मुलीच्या आजीला भेटायला आली. तिनें घरांत पाऊळ टाकल्याबरोबर पोपट बडबडू लागला—“म्हातारी मरेक तर सुटेन मी!” तें ऐकून

ती म्हातारी इतकी चिडकी की तिने एक दांडके उचळले आणि “मेव्हा! मी मेलें तर तू सुटशील होय!” असे म्हणत पिंजऱ्याकडे भांबली. पण नात किंचाळली म्हणून तिने हातांतले दांडके टाकून विलें आणि शेजारणीला म्हणावी—“हा कुळणाजी पोपट मरात कसाका बाळगला आहेस बाई!”

म्हातारीने विचार केला, काय वाटेक तो उपाय करून पोपटाची ही संवध मोडकी पाहिजे. शेजारी एक उत्तर हिंदुस्थानी ब्राह्मणाचे घर होतें. त्याच्याकडे पण पोपट होता. कोणी काही म्हटलें की ब्राह्मण—“बहुत अच्छा!” म्हणत असे. पोपटानें तेंच शिकून ठेवले होतें. म्हातारीने त्या ब्राह्मणाकडे जाऊन आपल्या पोपटा-बिरुद्ध तक्रार सांगून काहीतरी उपाय करायला सांगितलें.

ब्राह्मण म्हणाला—“त्यांत काय! सोपा उपाय आहे काजी! तुम्ही माझा पोपटाला बेटून जा आणि आपल्या पोपटाबरोबर त्याला पिंजऱ्यात ठेवून घा. कांहीं दिवसांनी आमच्या पोपटाच्या संगतीत तो काहीतरी गुप्त बोलावला शिकेल.”

म्हातारीला तो सत्ता पसंत पडला व तिने ब्राह्मणाच्या पोपटाला आपल्या पोपटाबरोबर नेऊन ठेवला. तिला वाटलें की देव पावला.

परंतु तिचे दुर्दैव! ब्राह्मणाच्या पोपटाला पिंजऱ्यात ठेवल्याबरोबर तिचा पोपट ओरडला—“म्हातारी मरेल तर सुटेन मी!” असेच ब्राह्मणाचा पोपट म्हणाला—“बहुत अच्छा!” म्हातारीला इतका राग आला की तिने रागानें पिंजरा बाहेर नेला आणि दोन्ही पोपटाना सोडीत म्हणावी—“जा व्हा चालते!” त्यावर ब्राह्मणाना पोपट म्हणाला—“बहुत अच्छा!”

तीन नवरे मुलगे

विकनाकानें दह सोडला नाही. तो पुन्हा साहायबळ गेला. पेत काढून खाद्यावर घेतलें ■ स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हा पेटांत बसलेला पेटाळ बोलू लागला—“राजा, मी किती सांगितलें ■ हा नाव सोड. पण तू काही दह सोडीत नाहीस. हुका कंढाळा बेऊ नये म्हणून मी एक गोष्ट सांगतां.” त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

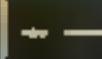
एकदा उज्जयिनी नगरीत पुण्यसेन नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या पदरी एक ब्राह्मण मंत्री होता. त्याचे भाव हरिस्वामी. हरिस्वामीला देवस्वामी नांवाचा एक गुणी मुलगा होता. त्याला भोवमभा नांवाची एक रूप गुण संपन्न मुलगी पण होती.

मुलगी मोठी झाली तरी बापायला मुलीच्या रमानी काळजी कागली. पण मुलीचा आग्रह होता की तिचा पति असामान्य महा पराक्रमी तरी नसावा किंवा ज्ञानी किंवा वैज्ञानिक.

वेताळाच्या गोष्टी

असा वर मिळेपर्यंत माझे लज्ज करून नये असा तिने हट्ट धरला. तिची आई, वडील व माक सर्वांना ही गोष्ट मान्य होती. त्यांनी तिची ही अट पुरी करण्याचे आपापल्या मनाची ठरविले.

त्याच सुमारास दक्षिणेकडील एका राजाने उज्जयनीवर स्वारी केली. पुण्यसेन महाराजांनी त्या राजाची हत्ती करून टाकायचे ठरविले व त्यांनी आपला मंत्री हरिस्वामी याला दूत म्हणून या कामावर पाठविले. हरिस्वामीने आपली कामगिरी बोलबाली आणि उज्जयनीला परतला.

त्यावेळी त्याला भेटायला एक त्राशन ठरुण आला व नमस्कार करून म्हणाला—
“आपल्या मुली मुलीशी विवाह करण्याच्या हेतूने मी आपणांकडे आलो आहे.”

हरिस्वामी म्हणाला—“मी माझा मुलीचे लज्ज सामान्य माणसाची करून दहिल्लत नाही. कोणी असामान्य शूर किंवा ज्ञानी किंवा वैज्ञानिक वर मिळाला तरच मी तिचे लज्ज करणार आहे. तूच सांग या निन्ही पैकी असामान्य असा कोणता गुण तुझ्यात आहे !”
“मी एक असामान्य वैज्ञानिक आहे” तो ठरुण म्हणाला.

“पाहू या तरी तू कोणता शोध लावला आहेस तो.” हरिस्वामीने विचारले.

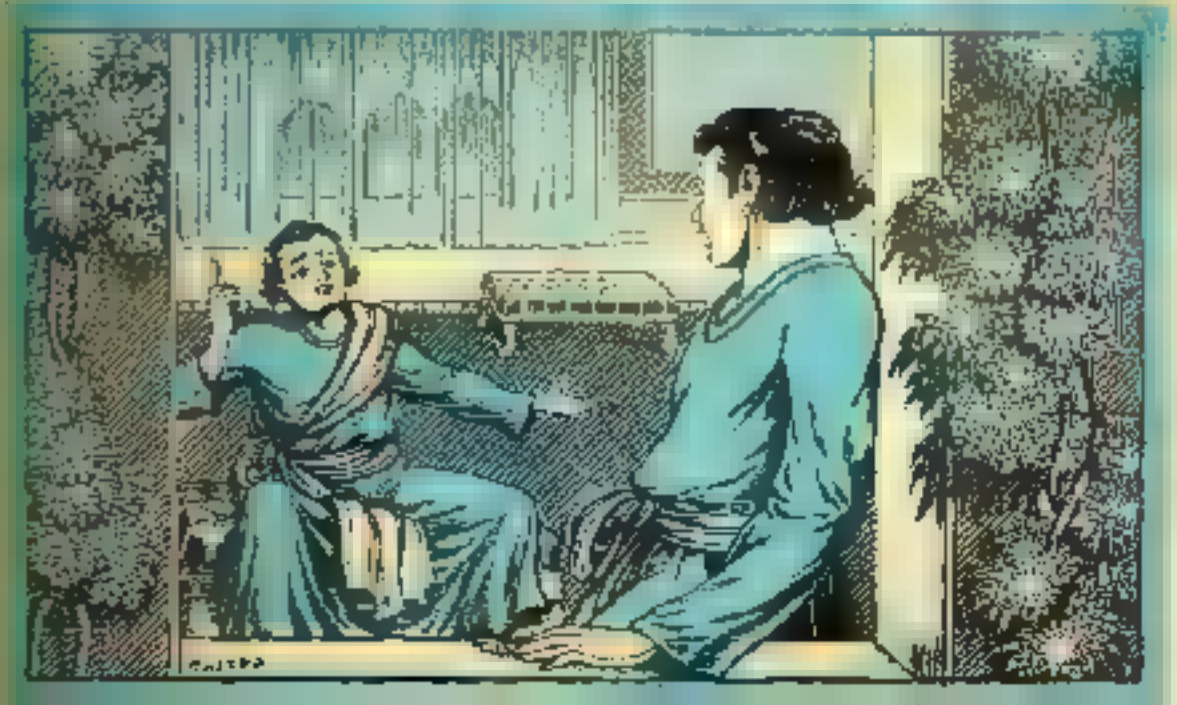
त्या ठरुणाने एक विमान तयार केले होते. त्या विमानात हरिस्वामीला बसवून तो वाळवंटांत उडाला. आकाशांत दोन मोठे फेऱ्या मारून त्याला परत येऊन आला. हरिस्वामी इतक्या खूण की त्याचे दिले की मी माझ्या मुलीचे लज्ज तुझ्याची बसवून देईन. एक मुहूर्त देखील ठरव.

त्याच दिवशी सोमप्रभाच्या भाषाने देखील एका ठरुणाला पाहिले. तो ठरुण म्हणाला—“मी अजून विद्येत अद्वितीय

आहे.” देवस्वामीने त्याची परीक्षा घेतली व समाधान झाल्यावर म्हणाला—“मी माझ्या पहिल्याचे लज्ज तुझ्याची करून घ्यायचे बचन देतो.” त्याने देखील तोच मुहूर्त ठरवून त्याला यावयास सांगितले.

त्याच दिवशी सोमप्रभाच्या आईने एका मुलाला पाहिले. तिने अट सांगून विचारले—
“संग तुझ्यांत कोणता असामान्य असा गुण आहे !”

तो म्हणाला—“मी त्रिकलाजानी आहे. कोठे केव्हा काय होते हे मी बसल्या जागी सांगू शकेन. नंतर त्याने आतापर्यंत केलेले

हरिस्वामीने घरी आल्यावर बायकोला आनंदाने सांगितले. मी सोमप्रभा करितां एक वैज्ञानिक मुलगा पाहिला आहे व लग्नाचा मुहूर्त देखील ठरवून आलो आहे. ते ऐकून त्याची बायको म्हणाली—“अगो-वाई! मी देखील एका त्रिकालज्ञानी मुलाला आज्ञा पाहून आहे. मी देखील तोच मुहूर्त ठरविला आहे. देवस्वामीने विरेंत विपुल असा वर पाहून आल्याची गोष्ट सांगितली. तिघांना कोठे पडले. कारण मुहूर्त एव एकच ठरला होता.

एक आठवडा गेला आणि ठरलेल्या मुहूर्तावर तिचे वर हजर झाले. आईवडील भाऊ या विचारांत होते की काय चरसगांतून सुटकेसाठी कशी तोट काढावयाची! पण तितक्यांत एका दासीने देऊन सांगितले की सोमप्रभा नाहीशी झाली आहे. सर्व बादा पाळता घातला पण ती कोठे सांपडली नाही.

तेव्हा हरिस्वामीने त्रिकालज्ञानी नवर-देवाला विचारले—“तू खरोखरच त्रिकाल-ज्ञानी असलीक तर सांग, मुलगी आतां कोठे आहे?”

“विन्ध्य पर्वतांतील वरणांत घृमशिक्षा नामक एक मायावी राक्षस आपल्या मुलीला

पळवून घेऊन गेला आहे. त्याच्या महालांत आहे.” ज्ञानी नवरदेव म्हणाले.

“कुठे विन्ध्य पर्वत? तेंपर्यंत आतां कसे जायचे आणि राक्षसाच्या महालांतून तिचा कसे सोडवून आणावयाचे! कोण करणार सहाय्य मला!” हरिस्वामी रडू लागला “कादां काळजी करूं नुसदी! मी एका क्षणांत आपल्या विमानांत बसून सर्वांना तेथे घेऊन येई.” वैज्ञानिक नवरा मुलगा म्हणाला.

सर्व विमानांत बसले. विरेंत पारंगत तिसरा नवरा मुलगा विमानांत

आपली शस्त्रां घेऊन बसला. क्षणाभांत सर्व विन्ध्य पर्वतांत घृमशिक्षा राक्षसाच्या महालाजवळ येऊन पोचले.

विमानाचा आवाज ऐकून राक्षस महाला-बाहेर आला व सर्वोच्या अंगावर भांबला. पण तितक्या नव्या मुलाने एक अर्धचंद्र बाण सोडून त्या राक्षसाचे मुंडके उडविले. सर्व सोमप्रभेला जाऊन मेढले आणि त्यानंतर पुन्हा विमानांत बसून उज्जयनीला आले. मुहूर्त टळला नव्हता. पण सोमप्रभेच्या आई-वडिलांसमोर एक मजबूत म्हणून उभा होता, तिघांपैकी कोणाची निवड करावयाची! तिचे

प्रयोग ऐकवून सोमप्रभाच्या आईची त्याची पटवून दिली. तिचे समाधान झाले. मुलीने सांगितलेली अट पुरी. दाल-विण्याची शक्ति या मुलांत आहे. तिने देखील तोच मुहूर्त ठरविला आणि नवऱ्या मुलास एका आठवड्याने याक्यास सांगितले.

अशा तऱ्हेने हरिस्वामी, देवस्वामी व सोमप्रभाची आई तिघांनी तिने सांगितलेल्या तीन गुणांपैकी एक गुण असलेला असा एक वर घेऊन मुहूर्त देखील ठरवून टाकला. पण कोणाकाही दुसऱ्याने देखील वर पाहिला असेल ही गोष्ट मुचली नव्हती.

समासाठीं आले होते. तिघांनी आपापल्या शस्त्रीप्रमाणे सोमप्रभेचा शोध करून घ्यायला सुरुवात केलेली होती.

शानी म्हणाला—“मी सांगितलं नसतं तर तुम्हां सर्वांना कसे कळलं असतं की सोमप्रभा कोठे आहे. म्हणून सोमप्रभेची माझेच काम झालं पाहिजे.”

वैज्ञानिक म्हणाला—“ती कोठे आहे ? तुमच्या सांगितल्याने का ती मिळणार होती ? मी विचारांतून नेले म्हणून तुम्ही सर्व तेथपर्यंत जाऊ शकलात व तिच्या उजव्या बाजूला आणू शकलात. तिच्याशी दमाला मीच अधिकारी आहे.”

“अरे हो, पण राक्षसाला मारून मीच तिच्या नाहीं का सोडविलं. मग तिचे लग्न कोणाला करून घेवें हे कोणी सांगायला हवं आहे का ?” सारविषेत निपुण वर म्हणाला.

हरिश्चामी हाके करून बसून राहिला. काम करावं, त्याला सुचना.

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून राजाला विचारलं—“राजा ! तूच सांग, तिघांपैकी कोण अधिक योग्य वर ठरेल ? उतर माहीत असून दिले नाहीत तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे. दुसऱ्या होण्याची संभार लकलं होऊन तुझ्याच पायांवर पडतील.”

राजा म्हणाला—“माझ्या मते या तिघांत तो शस्त्रविषेत निपुण वरच अधिक योग्य आहे. कारण त्यानेच जिव धोक्यात राखून सोमप्रभेला सोडविलं. त्रिकालज्ञानी वैज्ञानिकाने तर त्याला मदत केली होती.”

राजाचे मौन भला प्रकारे येग शाक्या-मुलं वेताळ येताबरोबर नाहीसा झाला व हाडावर लोंबकळू लागला.

मृतात्म्यासाठी

ठुको देशांत मुजो नांवाचा एक मनुष्य रहात होता. अचानक त्याच्यामुळे बायकोने दुसरे लग्न करून घेतलं. तिचा दुसरा पति एक श्रीमंत शेतकरी होता. दोघे नवरा बावको शेतावर जात. एकदा शेतांत काम करून दुपारी दोघे विभ्रान्ति येण्यासाठी एका झाडाखाली येऊन बसली. नवरा म्हणाला—“मी आजून पोण्याला बाणी बाजूने येतो तोपर्यंत तू खाण्यापिण्याची तयारी कर.” नवरा निघून येण्यावर बावको झाडाखाली जरा आदवी झाली आणि “या अल्ला !” म्हणून कोठे मिळणार तितक्यांत तिला झाडावरून आवाज ऐकू आला—“कोण आहे ?” तिने डोळे उघडून पाहिले तर एक विचित्र कपडे घातलेला मनुष्य, झाडावरून उडी मारून उभा. तिने विचारलं—“कोण रे तू आणि

हवें कशाचा आकार आहेस ?” “मी या जगांतला मनुष्य नाही.” तो मनुष्य म्हणाला. “तर मग तू परलोकांतून आला आहेस नाउतं ? तेंच माझा पहिला पति मुजो येदला होता का कधी ! मुक्याच बाराला तो. त्याची भवा सारखी आठवण येते !” बावको म्हणाली.

“मुजो न ! मला रोज भेटतो. तो सारखा आपल्या प्रियतमेची आठवण काढतो. स्वर्गात त्याला एकाहून एक सुंदर पत्नी बघायला मिळतात. पण त्याला आपल्या बायकोच्या परोबरीची एकहि दिसत नाही.” तो मनुष्य म्हणाला.

“होय का ! त्यांना तेव्हा आराम आहे ना !” स्त्रीने विचारलं.

“कोठल्या आराम ! येथली गरिबी पत्करली. तेथली गरिबी नको. नको जीव

झाला आहे विचाऱ्याला. पैशाशिवाय स्वर्गात सुखा कोणाला सुल नाही, बाई। कधी बिडी मागायला तर कधी एक कप चहा प्यायला त्याला माझ्या घरी यायें लागतें.” ती मनुष्य म्हणाला.

तिचे हृदय प्रतिध्वनित कळवळून आले. पश्चात्तें होजे पुशीत ती म्हणाली—“तू परत केव्हा जाणार? मी पैसे दिले तर पोचते करडील का?”

“त्यांत काय? भिआला मधत नाही करावयाची कोणाला करावयाची?” ती मनुष्य म्हणाला.

ती बाई उठली व नवऱ्याच्या कोटांत ठेवलेकी पैशाची पिशवी काढून घेऊन आली. ती त्या माणसाला देत म्हणाली—“हे मुजोला नेऊन दे ! सांग, तुम्हांला लागतील तेव्हां निरोप पाठवा. उगीच जिवाला आम्स कळून घेऊ नका. मी दुसरे लग्न केले असले तरी त्यांचीच आठवण सारखी होत असते.”

त्या माजसानें पैशाची पिशवी मिश्रांत टाकली आणि शेजारच्या झाडांत नाहींसा झाला. कारण दुकान त्या बाईचा दुसरा पति पोळ्यावरून बेल असलेला त्याला दिसला होता. ती बाई त्याच्याकडे कावून पहात राहिली. नवरा अगदी येई-पर्यंत तिने त्याला पाहिलें देखील नाहीं. “कोण तो मनुष्य?” नवऱ्याने तिला विचारलें!

बायकोने म्हलेले हत जसेच्या तसे सांगिले. नवऱ्याला फार राग आला. पण रागाच्या गर्हात बायकोला रागावण्यांत वेळ घालविण्यापेक्षा चोराचा पाठलाग करण्याचे त्याने ठरविले. तो पोळ्यावर वसून तावडतोव झाडांत गिरला. ओळ्याच्या काटच्या झाडी-पलीकडे एक पवनचक्की होती. तीत तो

चोर शिरला. त्याने दुकान त्या बाईच्या नवऱ्याला तिकडे येत असलेला पाहिलें. त्याने पवनचक्कीच्या मालकाला म्हटलें—“पाहिलेंस तो तुर्की चेतो आहे इकडे. तुझ्यावर त्याचा, कां कोणास ठाऊक राग आहे. पळ काढ, नाहीतर चामडी सोडवील.”

बावळट पवनचक्कीवाल्याला सर्व सरेन सादलें. कारण त्याने सिडकीतून पाहिलें. तो तुर्की माणसाच्या हातांत उपसलेली तळवार होती. चोराच्या सूचनेवरून रोषांनी कपड्यांची आदल्याबद्दल केली आणि पवनचक्कीच्या मागच्या दारानें त्याने पाह तो टेकडीवर चढत झाडांत नाहींसा झाला.

त्याच वेळीं तुर्की शेतकरी पवनचक्कींत आला. शेतकऱ्याने त्याला ओळखलें नाहीं व त्याच्याच विचारलें, आतांन काळी टोपी घातून माणूस आंत शिरला तो कोठे आहे? पवनचक्कीच्या मावाजांत कांहीच ऐकूं जालें नाहीं असे दाखवीत चोर कांहीच बोलला नाहीं. त्याला ऐकूं जालें नसेल असे समजून त्या तुर्की शेतकऱ्याने त्याचा हात बळून त्याला पुन्हां विचारलें—“आतां एक मनुष्य आंत आला होता तो कोठे आहे?”

चोरानें मागच्या दरवाजाकडे मोट दाखविलें व कामांत गुंतण्याचा आग्रह आणला. शेतकऱ्याने मागच्या दारांत जाऊन पाहिलें तेव्हा त्याला एक मनुष्य टेकडीवरच्या झाडांत शिरत असलेला दिसला. त्याचे कपडे त्याने पाहिलेल्या चोरासारखेच होते. घोडा घेऊन जाणें अवघड होतें म्हणून बोळ्याळा तेथेंच ठेवून तो “बांध! कोठे चाललास?” असे ओरडत त्याच्या पाठीमागे धांवला.

त्याचा आवाज ऐकून पवनचक्कीचा मालक जास्तच जोरानें धांवू लागला. या धांवपळांत

पाय घसरून तो त्याची पडका. उठून पुन्हा पडू लागण्यापूर्वीच शेतकऱ्याने येऊन त्याला भरले आणि वरडावून विचारले—“काढ पैशाची पिशवी? नाहीतर ही तलवार पाहोसच आहेस.”

“कोणती पिशवी?” पवनचक्रीच्या मालकाने शक्ति होऊन विचारले.

“माझ्या बायकोला फंसवून लुचेगिरीने पळवून आणलेली—मुजोला परळोकात देण्यासाठी सांगून! कपवाकऱ्या कीलीस तर माझ्याशी गांड आहे, लक्षात ठेव.” शेतकरी म्हणाला.

“तुम्ही बायको कोण आणि हा मुजो कोण? मला काही माहीत नाही. त्याने येऊन मला सांगितले की तू मला मारण्यासाठी येत आहेस म्हणून! मी पवनचक्रीत काम करीत होतो. त्याने आपले कपडे

काढून मला दिले आणि माझे कपडे स्वतः घातले.

शेतकऱ्याला हळू हळू सर्व उलगडा झाले. कीलीस चोर पवनचक्रीतच आहे आणि तेथे पोचेपर्यंत तो थोडा देखील घेऊन गेला असेल. आणि तेच शेतकरी शोधे पवनचक्रीत येऊन पोचले ठोपवत तो चोर झाला. थोडा थोडा नव्हता.

तो पायी परत आलेला पाहून बायकोने विचारले—“त्याला प्याण्याखिनाय कोठे गेलं होतं? आणि थोडा कोठे आहे? पायी का आलात?”

“थोडा होय! विचारा मुजोला उन्हातान्हात पायी चालावे लागले म्हणून त्याच्या त्या मित्राबरोबर थोडा देखील पाठवून दिला आहे.” स्मित करून शेतकरी म्हणाला आणि स्वयंला बसला.

हंडा भरून सोने

एका जमीनदाराच्या गांवात एक गरीब शेतकरी रहात असे. जमीनदाराने त्याला बोलीली पडीत जमीन दिली होती. शेतकरी दिवसभर शेतात काम करी. संध्याकाळच्या वेळी जवळच्या तळावात जाळे टाकून चार मासे घेऊन येई. त्याची बायको स्वभावाने अगदी मोठी होती.

एकदा शेत नांगरीत असता त्याचा नांगर कोणत्यातरी वस्तू लागून अडला. शेतकऱ्याने जवळ जाऊन पाहिले तर एक हंडा होता. त्याने जमीन खणून हंडा बाहेर काढला तेव्हा त्याला सोन्याच्या मोहरा भरलेला हंडा सापडला.

त्याने विचार केला, विसां हा हंडा घेऊन जावे बरोबर होणार नाही. लोक विचारतील व जमीनदार सर्व हंडा व्यापल्या परी घेऊन जाईल.

पण हंडा मोठा होता. बायकोला मदतीला बोलावण्याचे स्थान ठरविले. पण बायकोच्या पोटात कोणतीही गुप्त गोष्ट पचत नाही त्याला माहीत होते. म्हणून त्याने विचार एक वेत केला.

संध्याकाळ शास्त्रानर त्याने पावारात जाऊन काही मासे एक कोवडी विकत घेतली. त्याने मासे कोवडी ठेवायच्या ठोपव्यात भरले आणि कोवडी जाळ्यात बांधून जाळे पाण्यात टाकून आला.

बायको म्हणाली—“रोज रिकाम्या दातांनी येतां, काय शिजवू आणि काय वाढे?”

“उगाच तक्रार करायची तुला संवयच झाली आहे. बाहेर पाहून तर ये कीं टोपल्यात काय आहे ते. तळावात जाळे टाकून आली आहे. कदाचित त्यातहि कांही सांपडेलच असेल.” शेतकरी म्हणाला.

दोघें रात्री काळोसांत शेतांत गेलीं. तेथें शेतकऱ्यानें पहिल्यापासून एका भांड्यांत तांबडें पाणी व एक कडानशीं डहाळी जवळ सोडून ठेवली होती. शेतकऱ्यानें डहाळी त्या पाण्यांत भिडवून वायकोच्या अंगावर पाणी क्षिपविलें.

वायको ओरवली—“अगोराई ! काय पडतो आहे काय ?” तिनें आकाशाकडे पाहिलें, आकाश अगदीं निरभ्र होतें. ती म्हणाली—“निरभ्र आकाशातून कसा वाई !”

“अग ! निरभ्र आकाशातून पडतो ना तेव्हां रक्ताचा पडतो !” शेतकरी म्हणाला.

नंतर दोघांनीं भिडून हंडा बाहेर काढला आणि घरीं येऊन गेलीं. घरीं जात असतां जमीनदाराच्या गोठ्यांत गाईं ओरवूं लागल्या. शेतकऱ्याच्या वायकांनें विचारलें—“हे काय वाई ?”

“कांदी नारी ! जमीनदाराच्या भुनें उचलून येऊन गेलीं आहेत. म्हणून गाईं रडत आहेत.” शेतकऱ्यानें मारली.

वायकोला सर्व गोष्टी सत्याच वाटल्या. दोघें नवरा वायको तो हंडा घेऊन

सुखरूप घरीं पोचली. त्यांनीं एका जागीं जमिनीखालीं तो हंडा पुरून ठेवला. वायको रुमून गेली होती. लगेच दोघीं गेली. परंतु शेतकऱ्याला क्षीप येऊना. वायकोला छान श्राव लागल्यावर तो उठला व जमिनींत पुरलेल्या हंडा काढून त्यांतल्या सर्व मोहरा त्यानें दुसरीकडे पुरून ठेवल्या आणि हंडा पुन्हां जागच्या जागीं पुरून ठेवला. नंतर तो देखील सोपला.

सकाळीं वायकांनें नवऱ्या-चार मोहरा मागितल्या. म्हणाली—“दोन चार नवीं रुपईं घ्यावी म्हणतें.”

नवरा म्हणाला—“जसा खर्च वस्तू लागलीस तर लोकांना कळेल की तुज्याकडे पुष्कळ पैसे आहेत !”

नवरा वायकोचे त्यावरून भांडण झालें. वायको बिहिरीवर पाण्याला गेली तेव्हां शेजारणींना म्हणाली—“घरांत एवढा सोन्या-च्या मोहरांनीं हंडा भरला आहे, पण आमचे हे ऐकतील तर ना !”

शेजारणीनें विचारल्यावरून तिनें कानांत सांगितलें कीं कोणावरून सांगूं नकोस आम्हांला शेतांत सोन्यानें भरलेला एक हंडा सांपडला आहे.”

दोघे बाहेर आले. जोवऱ्याच्या टोपळींत मासे पाडून वायकोला आश्चर्य वाटलें—“अगोराई ! एवढे मोठे मासे ?” तलावांतून काढले तर त्यांत कोवडी. ती चकित झाली.

तो म्हणाला—“अग ! एवढेंच काय आपल्या शेतांत धान्यच काय सोनें देखील पिकतें. आब सोन्यानें भरलेला हंडा सांपडला आहे मला. पण हे पहा, ही मोष्ट या कानाची त्या कानाला कळतां कामा नये. जर बोललीस तर हंड्यांतली एक मोहर देखील आपल्याला मिळावयाची नाही.”

संध्याकाळपर्यंत गांवभर ही बातमी पसरली. जमीनदाराच्या सुद्धा कळली. त्याला राग आला. शेतकऱ्याच्या घरी गांवकऱ्यांना बोळावून घेऊन गेला आणि रागाने म्हणाला—
“तुला मी पडीत शेत होते म्हणून नांगरीत जा म्हटलं. शेतात सोन्याने भरलेला हंडा सांपडला आणि मला बातमीच नाही!”

“सोन्याचा हंडा! कोणी सांगितले मालकांना! मालकांचा काहीतरी गैरसमज झाला आहे!” खरी गोष्ट छपवीत शेतकऱ्याने बतावणी केली.

“तू आणि तुझी बायको दोघे शेतातून नाही का आणलात हंडा! तुझ्याच बायकोने सांगितलं!” जमीनदार म्हणाला.

शेतकऱ्याने बायकोकडे होठे वटाऊन पाहिलं तेव्हा ती म्हणाली—“होठे वटाऊन पाहण्याने काम होतं आहे! आपण दोघांनी नाही का तो हंडा उचकत आणला!”

“केव्हा!” शेतकऱ्याने चकित हाऊन विचारले.

“मी विसरले असें वाटतं होय तुला? ज्या दिवशी माझा घ्या जागां कोवही तुझ्या जाळ्यांत सांपडली होती त्या दिवशी!” म्हणाली.

तें ऐकून सर्व लोक खदखदां हसू लागले. शेतकरी सुद्धा सोन्याने हसला.

बायकोने विचारलं—“हंसायला काय झालं? दिवशी रात्री निरग्र होते आणि रकाना पाऊस पडला. जमीन-दाराचा भुनें भरून नेत होती म्हणून गाईं रडू लागल्या.

आतां मात्र जमीनदाराची खात्री पटली. शेतकऱ्याच्या बायकोला वेडच लागले असावे. “या वेडीच्या सोलण्यावर काय आतां!” म्हणत सर्व लोक निघून गेले.

शेतकरी काम करे झाल्याबद्दल ज्ञानेश्वराने हंसत घरांत निघून गेला.

नवा जावई

जेव्हा शास्त्रावर आजोबा चांदण्यांत आराम-खुर्चा टाकून बसले व नाकांत तपकीर कोरीत स्थानीं हा श्लोक म्हटला—

“आहारे व्यनदारे व
स्वात्मजः सुखीभवन्;
अव्ययत्वान् श्रीमती
दुःखमक्तं च सर्वदयः।”

तो श्लोक ऐकून मुलं म्हणू लागलीं—
“आजोबा, बापा अर्थ सांगा! आम्हाला नाही कळता अर्थ!”

“या श्लोकाना अर्थ असा आहे कीं आहारांत व व्यवहारांत काजळज्या दालवून भागत नाही. न कावणाराच सुखी होतो. पण जो स्तब्ध करतो किंवा अनंतो त्याला अपमान व कष्ट सहन करावा लागतो.” आजोबा म्हणाले.

“नरोवर आहे, आजोबा तुमचे म्हणजे. आज दाळ्यांचा काय छान झाला होता. पकारजे पावोचर पाडायला आली तरी

मी खूप हात मारला हाळ अज्यावर.” एक नातू म्हणाला.

“धांवरे! मधे नको बोळस. आधाशी ठाळाचा साणारा! आजोबा पुढे सांगा गोष्ट!” दुसरा नातू म्हणाला.

त्यावर दोघांचे मंडण सुरू झाले. त्यांना धावायला सांगून आजोबा गोष्ट सांगू लागले. एका गांवीं गणेश नांवाचा मुलगा होता. तो स्वभावाने कार संकोची होता. पुढे काही दिवसांनी त्याचे लग्न झाले. सासुरवाडी त्याला जावे लागले, दिवाळी साठी. सासुरवाडीची मंडळी सर्वच नवी. तो कोणाचीं बोळत नसे. त्याला त्या गांवीं शुक्लवा चुकल्यासारखे वाटू लागले.

दिवाळीसाठी निरनिराळ्या प्रकारची पकारजे सासुरवाडी तयार केली होती. आज दाळ्यांचा काय छान झाला होता. पकारजे पावोचर पाडायला आली तरी

संकोच केल्यामुळे त्याचा पोटर नाही मिळाली. आग्रह करून त्याचा जी पक्षांने वादली होती ती देखील त्याने छोक हसतील, खावाढ म्हणतील असे समजून खात्री नाहीत.

पक्षां त्याच्या सासूबाई चटपटा कोसि-
पिरी बरोबर तिलकूट वाढायला येऊन आल्या.
त्याने तिलकूटाचा हात देखील सावका
नव्हता. पण गोह पदार्थाबरोबर तोंडी कावा-
यला म्हणून बरे लागत होते. त्याने तिलकूट
तको म्हटले. पण खासघाबर त्याचा हात
आवडले की त्याचा आणखी खादें जमने वाटले
नूक झाली आपली. पहिल्यानेच साऊन
पाहिले असते तर तको नसते म्हटले.

जेवणे आटोपल्यावर सर्व झोपले. पण
गणेशका क्षोप येईना. तो उठला आणि
तिलकूटाचा ह्या हुडकू लागला. तिलकूट

खाण्याची इच्छा त्याच्या मनांत अनावर
उत्पन्न झाली.

हिंदत हिंदत तो सकलत्पाजवळ आला.
तेव्हा तिलकूटाचा समेग बास त्याचा आला.
खळनघा पडवीतच ठेवलेला होता. त्याने
मक्का टचलला आणि चाट्टे लागला. नंतर
त्याने लक्षांत तिलकूट होते ते वाढायला
सुरवात केली आणि त्याच्या दुईनाने त्याचे
होके जात अडकले.

सुडबुड ऐकून छोक जागे झाले. पाहतात
तर जावईबापूचे दोके लक्षांत अडकलेले.
अर्धातच लोकांनी थोडी खटपट करून
काढला. पण एवढ्याचा तिलकूटाकरिता
त्याची य त्याच्या बायकोची मान लागली
झाली. जर निस्संकोचपणे तिलकूट केलीच
मागून खाले असते तर कोही विषदले
असते का !

उडणारा धोंडा

[२]

दुपण्या दिवशी राजा आकाशांतील रंग-
मटलांत पोचला तेव्हा त्याला त्या रात्री
मुदां कोणी तरी आल्याचे दिसले. त्याने
तेवढेले पाहारेद्वी घोरत पडले होते हे
देखील त्याला कळले. पण कोणाला बोलणार
य कोणाला विचारणार ! रागामुळे त्याच्या
तोंडातून छन्द निघेना.

राजधानीत बातमी पसरली की आकाशां-
तील रंगमहालांत राजकन्येबरोबर विहार
करायला कोणितरी रोज रात्री येतो जातो.
कोणितरी पक्षा बसतात दिस-ये ! लोकांची
कुजबुज सुरू झाली—“राजा तिचे छम कां

नाही करून टाकीत !” त्यामुळे राधाळा
स्वनःच्या राजधानीतच तोंड दाखविणे
कठीण झाले.

राजाने आपल्या एका हुशार मंत्र्याला
मोलाखून त्याचा सत्ता विचारला—“रंग-
महालांत शिरणारा हा उपद्रुम्या कोण
आहे बाबा धोध काढण्यासाठी काहीतरी
युक्ति सांगा.”

तो म्हणाला—“महाराज एक उपाय
आहे. महालांतील प्रत्येक वस्तूवर लाव किंवा
हिरवा रंग टाकून ठेवा. कोणी येऊन चिकटून
उभा राहिला किंवा नुसता बसला तरी त्याच्या

राजा लामेल. मग त्याला पकडणे तिनकेंच कठीण जाणार नाही."

तो उपाय राजाला पसंत पडला. रात्री तो आकाशांतील रंगमहाकांत गेला आणि तिथल्या सुवर्णावर व पलंगावर रंगाचा छिडकाव करून ठेवला. नेहमीप्रमाणे राजकुमार रात्री महाकांत आला. रात्रभर महाकांतच राहिला. सकाळी उठून पुन्हा लाकडी घोड्यावर बसून तो निघाला. बाहेर उजेडात आल्यावर त्याला कपड्यांना लागलेला रंग दिसला. त्याला संशय आला की कांदीतरी मानगड आहे. त्याने आपला कोट काढून

फेंकून दिला. त्या कोटाला फिर मोती व जर होती. पण त्यांची पूर्वा करून कसे चालेल, असा विचार करून त्याने तो कोट टाकला होता.

राजधानीत एक म्हानारा गरीब माणूस रहात असे. तो वहाटे उठून गांभर फिर. रस्त्यावर जे कांदी मिळे उचलून घेऊन जाई. त्या दिवशी मुद्दा तो निव्याप्रमाणे द्रिष्ट असता त्याला आनंद झाला. त्याने उचलून पाहिला तर तर व मोती त्यावर त्याला दिसले. त्याला जणु कांदा दर्पणच झाला.

"त्या भक्ताची मेहेरबानी दिसते आहे. आधुन्यभर मनोभावे त्याची पार्थिता केली नव्हते. आज लाभले." त्याने जमिनीला हाके ठेवून देवाचे आभार मानले आणि आनंदाने कोट घेऊन घरी गेला.

गेज संव्याकालच्या ननानीला लोक मशीदीत येत. त्यावेळी तो कोट पाहत मोठ्या ऐंटीत पळीवीत होता. कण विचाराला कोठे माहीत होते की त्याच्यावर केवढे मोठे संकट झाले आहे. कोणी कोटाला काढे पाहून कोटूक कातो का पहात तो चालला होता.

मशिदीच्या दग्याच्यावर राजाचे शिवाई येणाऱ्या जाणाऱ्यांच्या कपड्यांकडे पहात

घसले होते. त्यांची नजर नेपकी या म्हाताऱ्याच्या पडली. तो ननाज करी-पर्यंत कोणी त्याच्या अंगाला हात लावला नाही. तो उठून परत जाऊ लागल्या-सांवर त्यांनी त्याला धरले. त्याच्या मुसक्या बांधून त्याला राजासमोर हजर केला.

त्या म्हाताऱ्याला पाहून व त्याच्या अंगावरील रंग लागलेले कपडे पाहून राजा हुत्का मटक्या को त्याने म्हाताऱ्याच्या तोंडात दोन सडकावल्या आणि विचारले "कोठे गेला होनास रात्री? आणि हा काय रंग कोठे लावून घेतलास?"

"महाराज, गरीब फकीर आहे. हा कोट धाव सकाळी गल्लीत पडलेला सांपडला. मी रात्री कोठे गेलो नाही." म्हानारा म्हणाला.

"चल चल! तुझे छके पजे नाही चालणार." असे सांगून त्याने शिपायांना त्याला काळ कोटहीन टाकावल्या आणि अपराध करून करीपर्यंत बडवून काढावल्या सांगितले.

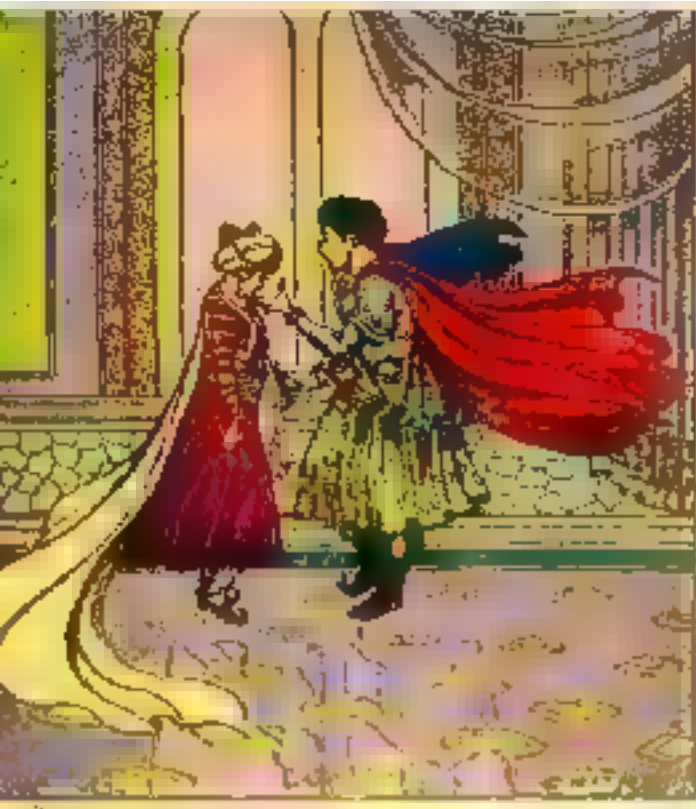
त्याचा कांदी अपराध नसून कदाचित हुत्का मिळेल, निदान मार तरी खावा लागणार नाही असा विचार करून म्हाता-

त्याने रात्री महाकांत गेल्याचे कबूल केले. राजाने कांदीच्या शिमेबा हुकूम सोडला. शिवाई त्याला घेऊन वध्यस्थाना- निघाले.

त्या अपराधाला पाहण्यासाठी हजारों नागरिक जमा झाले होते. गांवात चोर पकडला गेल्याची बाती पसरली होती. म्हणून गंभत पाहणारांची स्त्रुव गर्वी होती.

पण त्या म्हाताऱ्याला पाहून लोकांना आश्चर्याचा प्रटकाच बसला—"वा म्हाताऱ्यावर का राजकुमारी झालली!" लोकांनी पूर्वी त्या म्हाताऱ्यावर पाहिले होते. तो

कधी आकाशांतल्या महाकांत जाईल या गोष्टीवर कोणाचा विश्वासच बसेना. ■ म्हातान्याला फांशी देणें म्हणजे स्वातंत्र्यावर जमा होऊन विचान्याचा खून करण्यासारखें आहे.

राजकुमाराला जेव्हां ही गोष्ट कळली तेव्हां तो आपला बोडा घेऊन कच्च्यानी आला. तो तेथें पोचला तोपर्यंत त्याच्या गळ्यांत फांस अडकवण्यांत आला होता. तो भोरडला--“बाबा! त्या म्हातान्याला फांशी नका देऊ. अपराधी मी आहे. मला फांशी द्या. त्या गरीब म्हातान्याच्या अंगावर

जो कोट आहे तो माझा आहे. तो निरपराध आहे. सोडा त्याला.”

राजकुमाराचा तो आवाज ऐकून कोनवान्याला तें सरें वाटलें व त्यानें म्हातान्याच्या गळ्यांतल्या फांस काढायला सांगितलें. त्यानें राजाकडे एका शिंयाला पाठवून कस्तुर्मिथि कळवून पुढें काय हुकूम आहे विचारून थायला सांगितलें. त्या माणसानें जाऊन सलाम केला व निवेदन केले--“महाराज! कोणीतरी तरुण ■ आहे व त्यानें तो खरा अपराधी असल्याचें सांगितलें आहे. कोनवाल माहेवांनी विचारलें आहे की आतां ■ थायची की म्हातान्याला ?”

“क्या तरुणानें अपराध स्वीकार केला आहे त्याला फांशी देण्यांत द्यावी !” असा राजानें हुकूम दिला. त्यानें विचार केला, शक्य आहे, तोच खिन्न असेल महाकांत.

राजाची आज्ञा मिळताच म्हातान्याच्या गळ्यांतल्या फांस काढण्यांत आला व त्या तरुणाला धरण्यासाठीं जिवाई पांवलें. परंतु त्या पूर्वीच राजकुमारानें आपल्या लाकडी घोड्यावर चढून कळ दाबली होती. राजा दुरून तें दृश्य पाहून दांत ओठ चावून ओरडें

हागला--“एकदा त्याला ! एकदा त्याला !” वर काय उपशेग !

राजकुमार सरळ आकाशांतल्या महाकांत राजकुमारीला भेटला. म्हणाला--“आतां एवढे सारे शाच्यावर आयण दोघांनीं पळून तरी गेलें पाहिजे नाहीतर आपल्या दोघांची साटाटू तरी होणार.”

राजकुमारी म्हणाली--“आतां मी दुःखाशिवाय एक क्षणभर देखील जिवंत राहणें शक्य नाही. आतां तूं नेहमीक निकडे थायला मी तयार आहे.”

राजकुमार म्हणाला--“तर मग चल !”

असें सांगून राजकुमार आपल्या लाकडी ■ राजकुमारीला घेऊन बसला व दोघें आकाशांत उडूं लागलीं.

तीं दोघें ■ पुष्कळ दूर निघून गेलीं. एका काळवंटावरून उडून जात असतां राजकुमारी म्हणाली--“अहो, एण एक चूक झाली. आपल्याला परत जावें लागणार.”

“कां ?” राजकुमारानें विचारलें.

“लढानपणीं माझ्या आईनें दोन रत्नां पंढीत ठेवले होते आणि म्हणाली होती कीं माझे लग्न होईल तेव्हां ते माझ्या सारखे-

सासऱ्यांना अहेर म्हणून घ्यायचे. पार्वीत मी ते काढून घ्यायला बिसरले. ते घेतल्या शिषाय जाणें मला भरे वाटत नाही." राजकुमारी म्हणाली.

"जाऊं दे, ते गेले तर गेले, आपण आतां किती दूर आलों आहों!" राजकुमार म्हणाला.

"नाहीं! ते घेतल्याशिवाय मी नाही येणार सासरी. लग्नाच्या वेळीं ते रजदार नाहीं घ्यावचे तर केन्हां घ्यावचे? आयुष्यभर मला सासरीं खालीं पहावें लागेल." राजकुमारी म्हणाली.

आपल्या प्रेमिकेच्या त्या दृष्टीकडे दुर्लक्ष करणें राजकुमाराला देखील रास्त वाटतें नाहीं. म्हणून त्यानें घोड्याची कळ सैल केली आणि वाळवंटांत उतरला. म्हणाला—
"मी येथें तुझी वाट पहात राहीन. तूं लवकर ते रजदार घेऊन परत ये!" कळ कर्जी दावायची हें राजकुमारीला सांगून त्यानें राजकुमारीला निगेड दिला.

राजकुमारी घोड्यावर बसून ज्या वाटेनें आली होती त्याच वाटेनें आपल्या महालांत येऊन पोचली.

तिफळे राजा, राजकुमार आकाशांत उडून गेल्यावर व शुद्ध भाव्याभरोबर प्रथम आकाशातील महालांत पोचला. पण नापयत राजकुमारी राजकुमारचरोबर पकून गेली होती. ती हनाश होऊन छात्री बडबून राहिल्याला. पण त्याच वेळां त्याला हुस्मन राजकुमारी घोड्यावर बसून उडून येत असलेली दिसली. म्हणून त्याला आनंद झाला.

राजा एका पळंगामार्गे लपून उभा राहिला. ती महालांत आल्याबरोबर त्यानें तिचा हात धरला व निला आकाशांतल्या महालांत ठेवण्याचा चिन्हा सोडून तिच्या घेऊन आपल्या महालांत जाला.

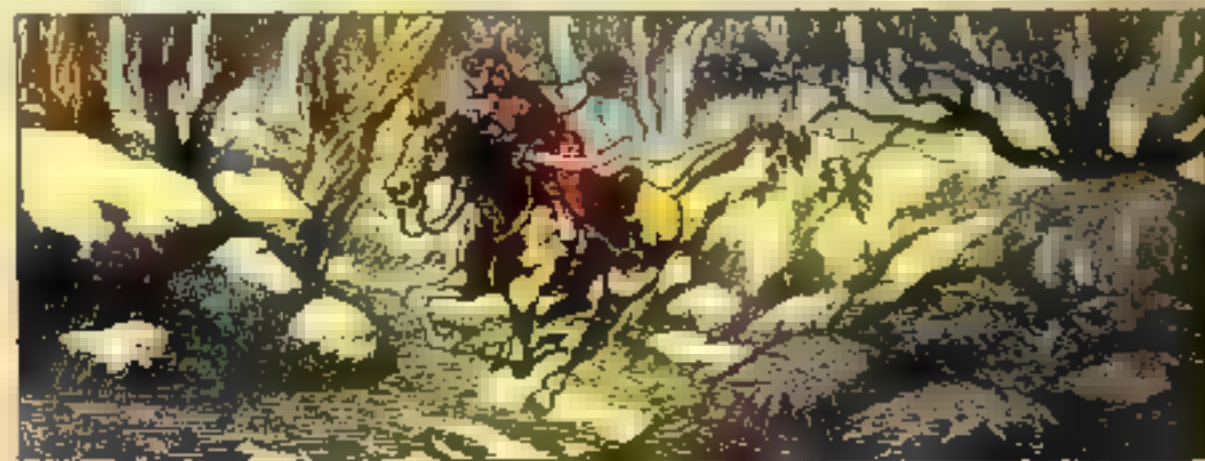

आजपर्यंत राजाने आपल्या मुलीचे लग्न करावयाचे नाही. विचार केला होता. पण त्याचा विचार आता बदलला. त्याने मुलीचे लग्न लवकर ठरवून घेण्याचे ठरविले. त्याने मुलीकडिां चांगला वर सोपण्याचे काम आपल्या मंत्र्यांकडे दिले. पण या राजकन्येबरोबर लग्न कोण करणार? राजधानीतच नव्हे तर राज्यभर आकाशांतल्या महालांत घडलेल्या प्रकाराची शानमी पसरली होती. पाण्यासारखा पैसा भोतून राजा मुलीचे लग्न घ्यायला तयार होतो.

पुढीं दुर् देशांतल्या एका राजाचा मुलगा सांगून आला होता. राजकन्येच्या सोदकांभे वर्णन ऐकून त्याने 'राजकन्येला मागणी घातली होती. पण तेव्हा राजाने नकार दिला होता. "आमची मुलगी अजून लहान आहे. लग्नाचे वय ह्याच्यावर आम्ही स्वतःच निरीप पाठवू." असे त्याने कळविले होते.

ती गोष्ट राजाला आठविली. त्याने विचार केला की आकाशांतल्या महालांत घडलेला प्रकार इतका दूरवर कोणाला कळला नसेल. मी आपली मुलगी घ्यायला तयार आहे असे कळविले तर ते लोक धांवत येतील असे राजाला वाटले.

त्याने एका विशाल माणसाला बोलावून निरोप पाठविला की आपल्या राजकन्येला आपल्या राजकुमारासाठी आपण पागे एकदा मागणी घातली होती. त्यावेळी मुलीचे लग्न विवाह योग्य नव्हते म्हणून नाइलाजाने आम्हांला नकार दिला लागला. आता आमची मुलगी विवाह योग्य झाली आहे. तरी आपल्याला हा संकल्प मान्य असेल तर आपली पसंती कळ्याची म्हणजे लग्नाची तयारी सुरू करण्यास बरे पडेल. विवाहाने होत व्हावी राजपराणी येणार आहेत बरेच बरेच! [पुढील गोष्ट पुढील अंक]

काजीहून पाजी थोर

एक सुल्तानाच्या मनांत एकदां कहर आला की काजीहून पाजी पदवी वहाक करून त्याचा म्हणून त्याने काजीला बोलावून म्हटले—“मी तुम्हांका एक पदवी करण्याचे ठरविले आहे. पण त्या पदवीच्या साथक तुम्ही आतां की नाहीं हे पाहण्यासाठी मी तीन प्रश्न विचारतो. पहला प्रश्न खुश (ईश्वर) कोठे राहतो? दुसरा प्रश्न, तो कोणत्या दिशेला पाहतो? व तिसरा प्रश्न आहे, तो काय करतो?”

कहरी सुल्तान! प्रश्नांची उत्तरे समाधान करक मिळाली नाहीत तर शिक्षा केल्या-शिवाय राहणार नाहीं हे ओळखून काजीने एक आठवड्याची मुदत मागितली. सुल्तानाने दिली. काजी घरी जाऊन रात्रंदिवस विचार करूं लागला की काय उत्तर द्यावे. पण उत्तर सुचेना.

एक आठवडा जायला किती उशीर! पण उत्तर सुचले नाही. म्हणून टाळाटाळ करण्यासाठी त्याने आपल्या नोकराच्या हाती निरोप पाठवायचे ठरविले. तो नोकराका नेहमी पाजी म्हणूनच मारी.

हाक सारक्याबरोबर पाजी इतर शाका. काजी म्हणाला—“जा, बावदाहांना जाऊन सांग की काजी साहेब आजारी आहेत!”

पाजीने विचारले—“पण मारक, आजारी पडायला आपणांका काय झाले?”

काजी रागाने म्हणाला—“तुला मी उगीच नाही पाजी म्हणत!” पण शेवटी नाइलाजाने खरे कारण सांगाने लागले. पाजी म्हणाला—“या प्रश्नांची उत्तरे मी सांगतो. लिहून द्या. आपल्या तर्फे मी ही उत्तरे पोचती करतो. सुल्तानाला राग जाऊ तरी तो भासेच डोकें कापील.”

पाजीने सांगितलेही उत्तरे एका कागदावर लिहून काजीने दिली. ती उत्तरे वाचल्या शिवायच सुळतानाने पाजीला विचारले—
“मी काजी साहेबांना जे प्रश्न विचारले होते त्यांचा उत्तर तू देऊ शकतील का !”

“हुजूर, मी उत्तर वाचला तयार आहे. पण एका अटीवर, आपण मला गुरु मानले पाहिजे !” पाजी म्हणाला.

सुळतानाने त्याला चांगले कपडे घालायला दिले व सिंहासनावर बसून उत्तरे घायला सांगितले.

“सुधा कोठे राहतो !” काजीने विचारले.

पाजी म्हणाला—“सुधांत होणी असते पण कोठे सांगू शकाल का ! तसाच सुधा सर्व जग व्यापून राहतो.”

सुळतानाने दुसरा प्रश्न केला—“सुधा कोणत्या दिशेला पाहतो !”

पाजी म्हणाला—“दिव्याचा उजेड कोणत्या दिशेला पडतो ! सर्वच दिशांना. तशीच सुधाची नजर सर्वच बाजूंना असते.”

“सुधा करतो काय !” सुळतानाने शेवटचा प्रश्न केला.

पाजी म्हणाला—“मी उत्तर सांगतो पण काजीसाहेबांसमोर. त्यांना बोलवा.”

सुळतानाचा हुकूम, काजीसाहेबांना दरबारांत हुजर व्हावे लागले. पाजीला सिंहासनावर बसलेल्या पाहुन काजीसाहेब चकित झाले व म्हणाले—“हुजूर या पाजीला सिंहासनावर बसविलेत !”

पाजी म्हणाला—“हुजूर ! आपल्या शेवटच्या प्रश्नाचे हेच उत्तर आहे. रयाला राजा, राजाला रंक, पाजीला काजी आणि काजीला पाजी करणे हेच काम सुधा करतो.”

सुळतान उत्तर ऐकून लूथ झाला व त्याने पाजीला काजीच्या पदावर नेमले.

शेतकऱ्याचे गान्हाणे

एका गावी एक शेतकरी रहात जसे. तो दिवसभर शेतावर कमी. त्याच्याकडे एक गाय होती पण गाईला चारा आपणायला देतील सगळं मिळत नसे. गाय कधी कधी उपाशीच राही.

शेतकऱ्याच्या घरा शेजारीच एक श्रीमंताचे घर होते. त्याने घराभोवती गुरांसाठी पुच्छळ गवत लावून एक कुरण घातवले होते. एकदा शेतकऱ्याची गाय दारवे तोडून पळाली आणि श्रीमंताच्या कुरणांत शिरली.

त्या श्रीमंताच्या नोकरीने येऊन त्या गाईच्या टाळक्यांत एक मोठे लाकूड मारले. तिरिमिरी येऊन भुकेली गाय खाली पडली व तेथेच मार झाली.

विचारा शेतकरी त्या श्रीमंताकडे नोकरी विरुद्ध तक्रार येऊन गेला. श्रीमंताने त्याच्या

नोकऱ्याकडे दुर्लक्ष केले आणि नोकरीला बोलावून शेतकऱ्याला पळे मारून घराबाहेर काढण्यास सांगितले. नोकरीने त्याला घराबाहेर दकडत एका खांब्याला बांधले आणि बोरासारखे बडविले.

विचारा शेतकरी बेगुन होऊन पडला तेव्हा नोकरीने त्याला सोडले. शेतकरी घरी आला. त्याची बायको त्याला म्हणाली—
“तू राजदरवारी जा ! हा श्रीमंत नाही कसाई आहे. राजाच्या फातावर गान्हाणे गेले तर तो खात्रीने न्याय करून अपराध्याला रंड करील.”

पण अर्ज लिहून कोण देणार ! सगळे शिवलेले लोक श्रीमंताचीच बाजू घेणार. गरिबाचा वाली कोण ! शेतकऱ्याला लिहिता वाचता येत नव्हते. पण घरात मुलाची पाटी होती. ती घेऊन शेतकऱ्याने तिच्यावर

पेन्सिलीने काही खुषा केल्या. त्याचे घर, श्रीमंताचे घर, पुरण, गाव कोठे मेळी, नोकरांनी त्याला कोठे मारले बगैरे, सर्व गोष्टींचे जणुकाही छान चित्रच त्याने त्या पाटीवर रेखाटले.

बायकोने पण चित्र पाहिले आणि म्हणाली—“काय छान चित्र आहे! राजाका सर्व कळेऊ. जाऊन पा.”

तिने झुणका भाकर कडून दिली. ती घेऊन शेतकरी निघाला. दुपारच्या वेळी कडक ऊन पडल्यावर तो एका ओव्याकडी पोचला. तेथे झाडाखाली एक शिकलेला

माणूस पाहून तो जवळ गेला आणि म्हणाला—“दादा! मी राजाकडे चाललो आहे. अर्ज घेऊन.” त्याने त्या माणसाला पाटीवरचे चित्र दाखविले व तोडाने गाव कडी कुरणात फिरली. नोकरांनी तिला कोठे ठार केले व त्याला कोठे बांधून मारले बगैरे गोष्टींचे छान वर्णन करून सांगितले.

ते चित्र पाहून शेतकऱ्याच्या तोंडून सर्व वर्णन ऐकून मनुष्य म्हणाला—“तुझा अर्ज तर अगदी बरोबर आहे. राजाका नेऊन दे. राजा त्याची तुझ्या बाजूनेच म्हाय देईल. तो भीमंत मनुष्य नाही, राक्षस पाहिजे आणि नोकर नोकर नसून कसाई असला पाहिजे.”

ऐकून शेतकरी खूप शाळा. त्याने त्या माणसाला आशीर्वाद दिला—“माका! देव तुझा पुढल्या जन्मी राजा करील.” बंतर आपली झिंदोरी सोडीत म्हणाला—“वे, बोकी माकर ला आणि पायी पी! दुपार झाली आहे.”

त्या माणसाने झुणका व जर्वा भाकरी शेतकऱ्यावरून घेऊन घाली. शेतकऱ्याने पण माकरी खाली व ओव्याचे पाणी पिऊन झाडाखालीच झाला. तो मनुष्य

शेतकऱ्याचा निरोप घेऊन निघून गेला. जातांना म्हणाला—“देवाच्या दयेने पुन्हा कधी भेट झाली तर भेटू व बोसू.” शेतकरी झाडाखाली पडून विचार करू लागला—“हा मनुष्य कोणी मोठा मनुष्य दिसतो आहे. किती प्रेमाने बोलला! किती प्रेमाने दिसतो आहे भीमंत. पण माका शेजारी भीमंत कोठे आणि हा कोठे? विचार करीत असतां झोळा लागला. पडले. स्वप्नात पुन्हा तो मनुष्य दिसला. तो सिंहासनावर बसला होता. अंगात ते साधे स्वच्छ कपडे नव्हते. मुकुट व राजाचा पोशाख होता.

त्याची शोष मोडकी तेव्हा तो त्या झाडाखालीच होता. त्याका आश्चर्य वाढले.

दुसऱ्या दिवशी शेतकरी पाटी हातात घेऊन राजाच्या दरबारी पोचला. राजा दरबारांत सिंहासनावर बसला होता. त्याने स्वप्नात पाहिल्या होता तसाच पोशाख तसाच मुकुट. पण दूर बसला असल्या कारणाने त्याचा चेहरा शेतकऱ्याला दिसला नाही. राजाच्या दोन्ही बाजूला दरबारी बसले होते. खबरी टोकल्या बस-

लेल्या दरबान्याने विचारले—“कोण रे तू! कशाका जाऊ आहेस इथे!”

शेतकरी म्हणाला—“माकर! अर्ज आहे हा! म्हाय माणसाका आलो आहे राजाकडे!” असे सांगत त्याने ती पाटी त्या दरबान्याच्या हातात दिली.

दरबान्याने पाटी पाहिली. त्यावर काही रेखा, फुल्या, टिपे बगैरे पाहिली. पण त्याला काही त्याचा अर्थ कळेना. म्हणून त्याने आपल्या शेजारच्या दरबान्याच्या हाती ती पाटी देत विचारले, दुसऱ्याला कळले का काही? दुसऱ्याने तिसऱ्याला, तिसऱ्याने

चवथ्याला व अशा लहनेने एका मागून एक सर्वांनी आपल्याहून पुढल्याला ही पाटी देत तोच प्रश्न विचारला. पण कोणाचाहि त्या पाटीवरच्या रेणोच्याचा जोष झाला नाही. शेवटी शेतकऱ्याने राजाच्या हातात पाटी दिली. त्याने राजाकडे पाहिले तेव्हा ओळख पटली. त्याच्याबरोबर झुजका भाकर खाणारा तोच मनुष्य राजा आहे तर, स्वमांसकी गोष्ट सरी ठरली.

राजाने दरबान्यांना विचारले—“तुम्हाला माहीत का कळले की माथा अर्ध काय आहे हे. मग त्याका का नाही विचारलेत !” मेतर त्याने शेतकऱ्याला प्रत्येक लुणेचा अर्ध विचारला आणि म्हणाका—“मी काचका तुम्हा अर्ज. आता तू परी गेळास तरी चालेल. तुका परी गेल्यावर मी न्याय काय दिला हे कळेल.” असे सांगून राजाने त्याला त्याची पाटी देऊन निरोव दिला.

शेतकरी सर्व दरबान्यांकडे मोठ्या ऐटीने पहात निघून गेला. त्याच्या मनाचे समाधान झाले होते की आपल्याला न्याय मिळणार.

राजाने आपल्या शिपायांना पाठवून चवकशी करविली आणि त्या श्रीमंताला व नोकराला वरून दरबारांत हजर करण्यास सांगितले. दोघांच्या जमान्या घेऊन विका की श्रीमंताने प्रथम शेतकऱ्याची माफी मागावी. पांच गाई पाठ्या त्या गाईंना एक वर्षभर पुरेल इतका चारा पावा. नंतर त्याने जत्याचारी नोकराला शेतकऱ्याच्या परी सहा महिने शेमगोठा करण्याची दिली.

राजाचा न्याय ऐकून शेतकऱ्याची बायको म्हणाळी—“राजा असावा तर असा, गरिबाचा वाली.”

राज्यभर राजाच्या न्यायाची प्रजेने वाखाणणी केली.

“मी म्हणते राजा तुम्हाला राजा लिहिली चवकी देऊन सोपवून देणा की नाही ? बापाबरोबर तुमचा शेकडो देऊन गेले असो !”
“नाही हो-शेकडोली नाही, मला चवका देऊन देणे बोरोला गेली !”

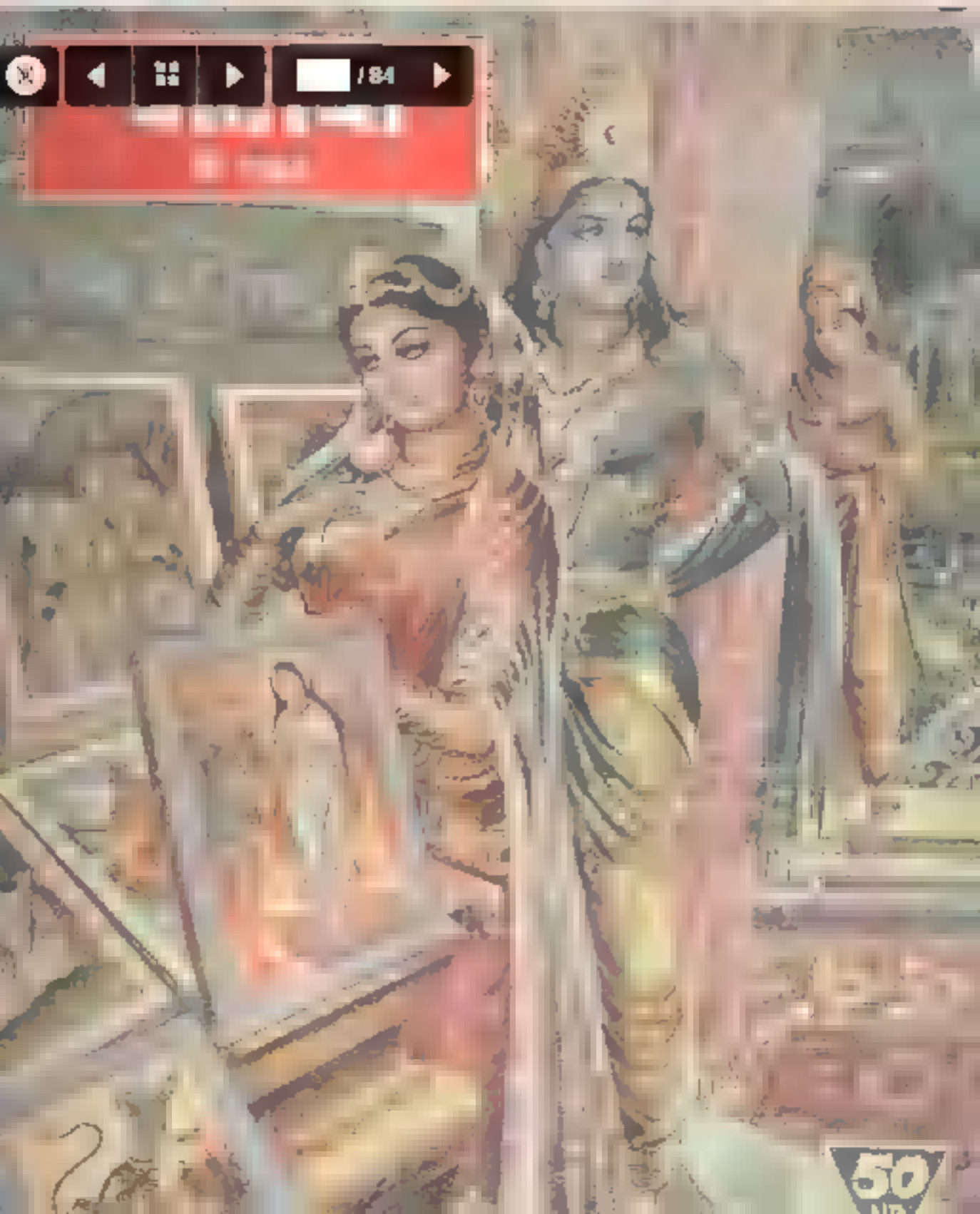
“अरे बायलो तुम्हाला, मी आयुष्यात पाऊस देवले त्याची विजात एक दिवशी मेळील नम्रतो माझ्या !”
“बापि मी जमाना आली तेव्हा पकडून काय करणे विसा केरील नम्रतो !”

“तु म्हणतेस तो हे तेल लावल्याने केस खालीन येतील !”
“हे काय विचवतां एव ? मग काय घालले वरले लावल्याला ! उद्यां येथेवर बांबड-बार नाही म्हणून बरोबर एक फणी सुद्यां ठेवली आहे.

“तर मग तुम्हाला ठीक दिशत नाही म्हणतो ! या बोडांवर तुम्हाला किली ओळी बांचतां येतस परा !”
“ओळी त्या देशाचाच ठाऊक. प्रथम कोडे कोडे आहे, सांगा !”
विजयार : एस. शंकरनारायण

ब्रह्मदेवाने नेह्या जगताची सृष्टि केली तेव्हा पाण्यातून अमीनवर आली. मूचर, जलचर येचर सर्वप्रकारचे प्राणी जन्मास आले. पण सूर्य न उडता, सर्व प्राणी काळो-खातच त्रिडा फिरत. मनुष्याच्या जातीला काळोखाचे व तिसऱ्यापासून अधिक भय वाटे. काळोखातून मनुष्याला आपला कामे करणे देखील अशक्य होते.

असाच काही काळ लोटल्यावर मानवांच्या जातीत एक ज्ञानी पुरुष जन्मास आला. तो म्हणाला—“ब्रह्मदेवाने नेह्या जगताची सृष्टि केली तेव्हाच त्याने सूर्याची सृष्टि सुद्धा केली. आपल्याच पैकी कोणी तरी तपस्व्या करून सूर्याला प्रसन्न केले तर तो आपल्याला प्रकाश व उष्णता देईल. मानवांच्या जातीचे जीवन सुखाचे होईल.

सर्वांना त्याचे म्हणणे पटले. पण तपस्व्या कोणी करावयाची व सूर्याला आळवून घेऊन पावसाचे !

एका वर्षाचा एक वृद्ध म्हणाला—“हे पहा ! मी वृद्ध झालो आहे. मी जगाचा काय, मेल्लो काय, एकच ! परंतु माझ्या पायांत अजून जी शक्ति उरली आहे तिचा उपयोग करण्याचे मी ठरविले आहे. मी सूर्याकडे जातो.”

त्यावर एक म्हणाला—“काका ! हे तुम्हा वृद्धांचे काम नाही. कारण किती दिवस प्रवास करावा लागेल हे सांगणे शक्य नाही. मी जातो. सर्व हाल अपेष्टा सहन करण्याची शक्ति माझ्या अंगात आहे. मीच जातो.”

एक मुलगा म्हणाला—“हा प्रवास फार दिवसांचा आहे ना ? माझे वय फक्त दहा

वर्षांचे आहे. वृद्ध होईपर्यंत मी सूर्यापर्यंत जात्रीने पोचू शकेन. आपल्यापैकी एकहि उकील हा दूरचा पुरा करू शकणार नाही.”

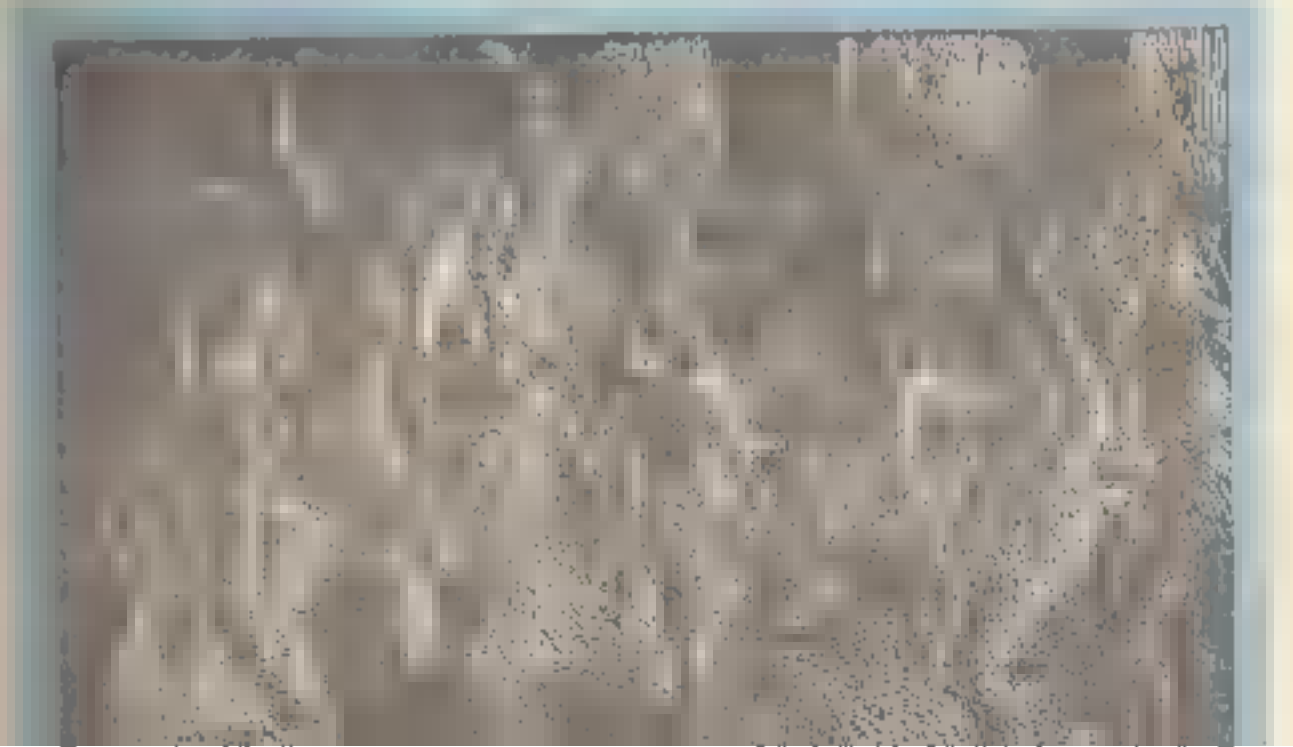
सर्वांनी विचार केला, त्या मुलाचे म्हणणे बरोबर दिसते आहे.

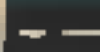
पण एका तरुण स्त्रीने पुढे येऊन म्हटले—“तुम्ही सर्व चुकता आहा. हा श्वास एका संपेल असा नाही. मीच ती जबाबदारी उचलते. मला जाऊ द्या. माझ्या पाटांत गुल आहे. मी सूर्यापर्यंत पोचू शकणार नाही. पण माझा मुलगा

सूर्यापर्यंत खात्रीने पोचू शकेल. मानवांच्या जातीला खात्रीने बरा मिळेल.”

त्या स्त्रीचे नांव उषा होते. तिचे म्हणणे सर्वांम पटले. निघतांना ती म्हणाली—“मी उषा दिशेने आहे त्या दिशेकडे झोळे लावून बसा. काम झाल्याबरोबर मी एक मोठा जाळ करून किंवा आपल्या मुलाकडून करवून घेईन की सूर्याचे दर्शन मला झाले.”

ती एका दिशेला चालू लागली. सतत आठ महिने ती राहिली. तिला शोभावे लागले. तिला एक मुलगा झाला.

नंतर वेळ ती प्रवास करू लागली. दोघे पुष्कळ दूर निघून गेली.

उषाला जाऊन सत्तर वर्षे झाली. ती एक महावारी झाली. तिने एके दिवशी आपल्या मुलाला बोलावून म्हणले "बाळ! आतां पुढे माझ्याने चालवणार नाही. पुढला प्रवास तूच पुरा कर. सूर्याचे दर्शन झाले. कार्य सिद्ध झाले म्हणजे एक मोठा कर. आपला जात भाई मंडली पाट पहात बसली आहेत. पाहून कार्य झाल्याचे त्यांना कळेल.

उषाने जाळ करीत असे गातांना म्हणले होते. ती उजेड पाहण्यासाठी लोक त्या दिशेने ती गेली होती त्या दिशेकडे झोले लावून बसले होते. ती गेली तेव्हा पाहून थरोवर भंभर वर्षांना जाल जाल तिच्या लोकांना आनंद. "पहा, उषाने वचन दिस्याप्रमाणे काम पुरे केले.

आतां सूर्योदय होणार! चला कामाला लागू या." असे म्हणत सर्व आपापल्या कामाला लागले.

सूर्योदय झाला. लोकांना प्रकाशाबरोबर मुख, संपत्ति आरोग्य तिन्ही मिळाली. नग मुली झाले.

आज देखील लोक गेजचे करण्यापूर्वी उषा ज्या दिशेला गेली होती दिशेला पाहतात. तस उजेड दिसू लागला म्हणजे दर्शन झाले असे मानून कामाला लावतात. तिच्या पाठोपाठ सूर्याचे दर्शन होतं.

उषाच्या चरित्रावरून मनुष्याला देखील संदेश मिळाला आहे काही काही मोठी कामे एका मनुष्याच्या हातून पुरी होत नाहीत. काही तर एका पिढीत देखील पुरी होत नाहीत. कित्येक पिढ्यांची मेहनत पशुपामीस लागते.

रामायण

तृतीय अध्याय

उज्याळ मणि तो गळ्यांत घालून
कुलून गेला प्रसेनजित ।
शिकारिया भन् नटून निघाला
मित्रांसेनें तो अजाणित ॥

घोरणाचरती कथन म्पारी
घेउनि शस्त्रे भनक ॥
वनी पोंचले करित यत्नाना
अपुन्या शीवांची होते ॥

दुख पाहून म्यांना हरणें
पळे लागली सोडुनि धीर ।
पाहूनि त्यांच्याचरती निर्देय
प्रसेन सोडित होता तीर ॥

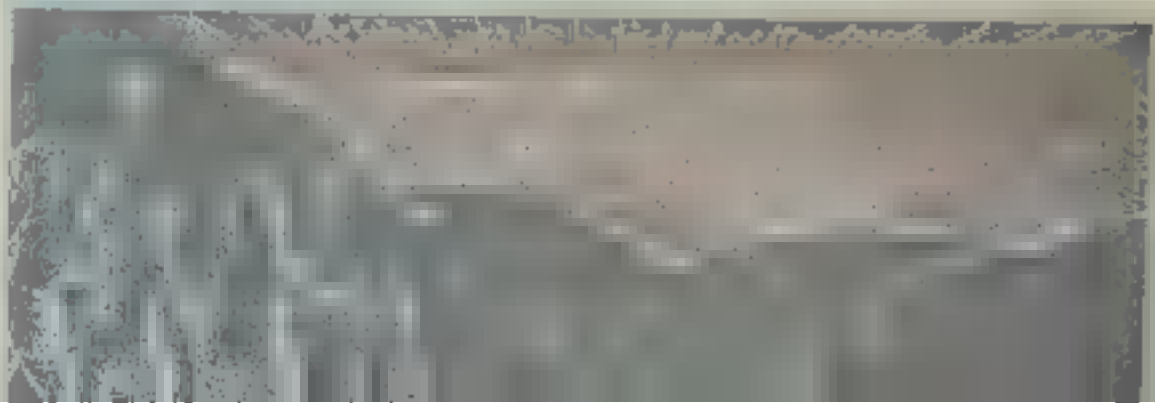
घतांत आनंदानें होती
चरत वागडून जीं हरणें ।
पळे लागली प्राणभयानें
तींच अतां सोडून चरणें ॥

घांघणळ सुरू जाहली
की वन दुमदुमले सारें ।
बफित होउनी पाहुं लागले
पशुपती निकडे सारे ॥

प्रसेनजितला विसले तेव्हां
हरिण एकटे एकिकडे ।
भटकत होतें गरिब चित्तरें
कळप सोडनी त निकडे ॥

पाडलाम तो करीत त्याचा
शिरला रानामध्ये वाट ।
कुडले साथी पाटी मागे
नव्हती ध्यानामध्ये वाट ॥

बाण सोडला हरणाचरती
नेम धरुनिया त्यानें ॥
तेव्हां नव्हतें दिसत नथाला
माणें पुढतीं कांहीं एक ॥

विचार करुनी म्हणाला-
“येतो जाऊन शिकारिला!”
प्रसेनजितचा शोध काढण्या
रानामध्ये तो शिरला ॥

साथी मित्रपण सर्वे निगळे
मदतीसाठी वनामध्ये-
हृष्ण एकदा: सदा राहती
मिथ्य श्वापदं वनामध्ये ॥

मृकानि तद्गान विसरानि गेली
दुसरं नव्हतं ध्यानि मनी।
नाहि मित्राला प्रसेनजित तर
यशुनि जगा राहूं या वरी ॥

फिरत फिरत हरि जाऊं लागला
पाय दिवोला त्या नेन।
खकित लाहला एका जागी
एकाएकी पाहूनि प्रेत।

प्रेत प्रसेनाचे ओळखले
गळ्यांत नव्हता मणि न्याच्या।

विचित्र धन मेलेला दिसला
जवळी सिद्ध मोठा न्याच्या ॥

अथळपास कोठे ही नव्हता
मणि नेजस्वी पडलेला।
म्हाट पाचले दिसली-कोणी
गुहेत तिकवत गेलेला ॥

होति पाचले अस्यदाचि मी
ओळखली हृष्णांनं रान।
उभा राहूनी गुहेजवळ तो
ऐकूं लागला लाहूनि कान ॥

वशला-“आऊनि येतो
तुम्हा पाहून रहा।
कोण काय हे पाहूनि येतो
राहूनि येथे पहा !

“नका काळजी करूं व्यथे, मी
लवकर शिकुनी हा आलोंच !”
बोलत बोलत शिरला। माला
गुहेत पतिपति, “हा आलोंच !”

आग्निहीम

[७]

अग्निहीमांतून: लोकांसाठी अमरपाल नांवाचा एक नगर आहे. चित्रसेनाने
अमरपालचे नाव घेतले. यानेच अमरपालचे नाव घेतले. अग्निहीमातून: लोकांसाठी अमरपाल नांवाचा एक नगर आहे. चित्रसेनाने
अमरपालचे नाव घेतले. यानेच अमरपालचे नाव घेतले. अग्निहीमातून: लोकांसाठी अमरपाल नांवाचा एक नगर आहे. चित्रसेनाने
अमरपालचे नाव घेतले. यानेच अमरपालचे नाव घेतले. अग्निहीमातून: लोकांसाठी अमरपाल नांवाचा एक नगर आहे. चित्रसेनाने
अमरपालचे नाव घेतले. यानेच अमरपालचे नाव घेतले. अग्निहीमातून: लोकांसाठी अमरपाल नांवाचा एक नगर आहे. चित्रसेनाने
अमरपालचे नाव घेतले. यानेच अमरपालचे नाव घेतले. अग्निहीमातून: लोकांसाठी अमरपाल नांवाचा एक नगर आहे. चित्रसेनाने
अमरपालचे नाव घेतले. यानेच अमरपालचे नाव घेतले. अग्निहीमातून: लोकांसाठी अमरपाल नांवाचा एक नगर आहे. चित्रसेनाने

अमरपालचे म्हणजे ऐकून घेतल्यावर
चित्रसेनाने उपाक्षाने काय मत आहे हे
जाणून घ्यायची त्याच्याकडे पाडिले. उपाक्षाने
अमरपालच्या बोलण्यावर विश्वास बसेना
तरी तो म्हणाला-“मी आपल्या दोघां
नोकरांना बरोबर पाठवितो. अमरपालने हे
काम पार पाडले तर तो मागेच ते वळीस
मी त्याला देईन.

चित्रसेन हसणार विचार करून म्हणाला-
“मला वाटते, याच वेळी कपिलपुरावर देखील
स्वारी केली तर कारण मागावर्मा धवल-
गिरीवर चाकून गेला आहे. फार थोडे सैन्य
कपिलपुरांत असणार. ही संधी हातची गेली
तर पुन्हा कपिलपुर जिफणे अवघड होईल.”
चित्रसेनाची सूचना ऐकून उपाक्ष आनंदाने
नाचू लागला. म्हणाला-“चित्रसेना! तुझे

ते एकुन सर्व राखणदार धांवत आले.
 अनुराधाच्या वेळे व निरनिराळ्या

“कारचे पक्ष लागले—” व कसा सुटलास ? ” कसा भाजाम ? ”

तो म्हणाला “भावा, सर्व गांगडा, मोठा वेळ दग येऊ दे.” सर्व त्याच्या वारी वाजल्या मोलका करून घेतले.

अमरपाल बोले, लागला “गळ्यांनो ! मी भरणारच होतो, पण जियाची दोरी अजून उळफट आहे. मुद्रका गिळचून जायला पला तिती किती कुत्र्या लढवाल्या लागल्या ? बरे पण आपले सर्व पक्षी होक आणत ना ! कुठे पिंज्यांतच आहेत का सोकले ? ”

“सर्व पिंज्यांतच आहेत. रागवनां

महाराज पळवलेलीच त्याही कर वसूळ आहे आहेत. कविते, पत्रांचा गळ्याचा पालवनातून पण आमच्यावरच आहे विकल्याने काही ते वेळ आहेत, पण जिव्याच्या गळ्याची जीवनाची पालवनातून नाही. मरणाच्या मांड्याची कोठे पडून जाऊ द्यावे त्यातून किंवा जिव्यातून काढून काढून घेतल्या जाऊ द्यावे तेव्हा जिव्यातून पळवलेलीच त्याही आहे, पळवलेलीच आहे कमळ तसे विकल्याच्या राज्यावर स्वारी करण्यास आपण हावेच ” ते म्हणते.

ही सुरुन अमरपाल जोराने हसला व मानेवर अगदी नाचू लागला. त्यांत त्याचा खरा हा वास्तव्या सध्याचा खूप वनण्याचा होता. त्याने खूप केली. खूप मोठखून इथे राक्षस ! सैनिक थांबले व त्याची पाहणेकन्यांवर अचानक केला. अमरपालाने हसलीच त्याची तलवार खमळी व पाहणेकन्यांना माने लागला, पाहणेकरी निजल होते. अजून पण आपापल्या गळ्यात नाण्यापूर्वीच ठान झाले

तेच अमरपाल, राक्षस ! सैनिक पाहणेकन्या वारीत झाले व त्यांच्याच पाहणेकन्या वारीत झाले व त्यांच्याच पाहणेकन्या वारीत झाले

आपली आर्मीची ही एकशाही ही ही कामले. एकी बाबतीत समज्यामुळे पल्लू शकतो नाहींत. पित्रान्यातल्या पित्रान्यांत म्हणजे मेळे. त्याच बाबतीत एकत्र ही आगीचे योग पाहून भाग लावणाऱ्या समज्यात देखील ठिकी असली. पण त्यात ही किती केली तीत त्याच्या आनंदाने ते नाते ठावले. काही गोष्टी आपली सर्व शक्ति एकत्रून नाखळवेड पाहून बाहेर आले व उडू लागले. पण अग पाहून गेल्यामुळे व पण जळून गेल्यामुळे जमिनीवर आडलले व मरून गेले.

हे दयापूतन चित्रसेन व उमास व त्यांचे मित्रांनी जेव्हा जेव्हा एकत्र येऊन त्यांच्या आवाज ऐकून समरपाल चित्रसेन महाराज येत आहेत. "आपल्या एका साथी राक्षसाला जेव्हा आपले कोणी

आपल्या आवाजात गारीत, वणू आपले आहूत. अमरपालने मराप सामायला निवाले.

चित्रसेन अनुपाया- मरापामात येऊन गेव. ते दृश्य पाहून समरपालने आपल्या भाला समरपालला आपल्या उचलून त्याचे कौतुक दिली. मगरपाल आपल्या नावावर तर मसेल ही पास्ती आपल्या नावाची ती त्याच्या मनानून पार त्याची आपली ना नवनाला "आमरपाल ! काही तुम्ही दयापूतन आहेत ते आम्हाला राक्षसान देखील ताही काव चाटेक ते वरील ना."

या नातेवांगी नू उक्ता मारीत आहेत. पण त्या जीव कामावीस होऊ लागला

आहे. जमिनीवर आडलले आणस मुकावे टागेळ ! " म्हणत अमरपाल हे ना.

उमासाने निवारले— " एखादः मिसटून तर गेला "

" एक देखील बाहेर गेला नाही पण त्याच्या त्यापैकी कोणी सौम्य आहे. त्याच्यापैकी वीसजणांचा वय मुहदा पडला आहे. याकी कपिलपूरच्या किष्कान्त असावे असा भासा अदाज आहे." अमरपाल उमासाना उद्देशून म्हणाला.

" आता काटे जातात किष्काला वेदा पाहून कलं ! " उमास आपली मदा म्हणाला.

" पण ते वरोवर टांगार नाही राजकन्या कांतिमतीचा आपल्यात बटण्याचा आहे हा किष्का सर कपल्याची जबाबदारी माझ्यावर सोड. उमास " चित्रसेन म्हणाला.

" अरे हो ! मा त्या पोरीची गोष्ट पार विसरून गेली होती किष्काचे आपल्यात बर्थ नाही. तुम्ही म्हणजे वरोवर आहे ! " उमास म्हणाला.

नेर चित्रसेनने आपले काही दया व निषेधस्वार कपिलपूरकां. एकहील माहिती आपल्यासाठी म्हणून पाठविले. याकी सैनिक सैपाकाच्या तयारीला लागले. सूर्यास्ताची होती. सूर्य पश्चिमेकहील स्वताआह जाऊ लागला होता. सैनिक आपापेने आटोपून निवाऱ्याची जागा पाहून आराम करीत होते. इतक्यात एका स्वारांने रातमी आपली का पन्नासावर अग्निहीपवाले सैनिक राजकन्या कांतिमतीला पालवीत जळून किष्काबाहेर तिला पळवून नेत आहेत.

तें ऐकून चित्रसेन व उमाश्र चकित होऊन परस्परांकडे पाहून लागले ही भावना आहे : चित्रसेन म्हणाला— "कपिलपुरांतून सैनिकांनी रानांतीक ही जालपाळ पाहिली असणार व पक्ष्यांचे कित्यालये असणार. आतां कपिलपुराच्या कित्यालये राहणें दहापणपणाचें नाही असें समजून त्यांनीं कांतिगतीला सुरक्षित स्थानी नेण्याचा विचार केला. म्हणून वेळीच उपाय केला पाहिजे."

नंतर त्यांनी थोडा विचार करून आपल्या
विश्वासाप्रमाणे सुमारे पन्नास स्वारांना
निघडले. पावीच रागातील वाटेने राजकन्या
कांतीमतीची पाहल्या. ज्या वाजूने जात होती
त्या वाजूला निघाला. इतर सैन्याला हुकूम
दिला की, अमरपालाच्या नायकांलाह्याली
कपिलधुराचा किला सर करावा.

गुप्तचर स्वार शर दासवीत पुढे चाकला
हाता चित्रसेन मोठ्या वेळाने त्याचवेळी
चाकल ते सैनिक चाकले होते तेथे गप्प
पोचला छान मोर्चे पाकली उत्तम
जात होते पुढे गांभी दहा दहा, बीस बीस
अग्निदीपवाले सैनिक होते. सर्व
उफसून तयार होते.

जिघ्रसेनाला दुःख येत असलेला पाहून त्याचा तत्काळ श्रीरुढका-“मेण! स्वाली ठेवा मेण्याच्या चारी बाजूला ठेव रहा! प्राण असेपर्यंत मेण्याच्या [ ] करा. कांतिमति शत्रूच्या [ ] लागतां [ ] नये. आपल्यापैकी जा शेवटपर्यंत तिंत राहील त्याने कांतिमतीला टाक कळवून लवत मरावे! ही महाराज नागचर्मा यांची आज्ञा आहे. विसरू नका.”

(पुढील गोष्ट पुढील अंकां)

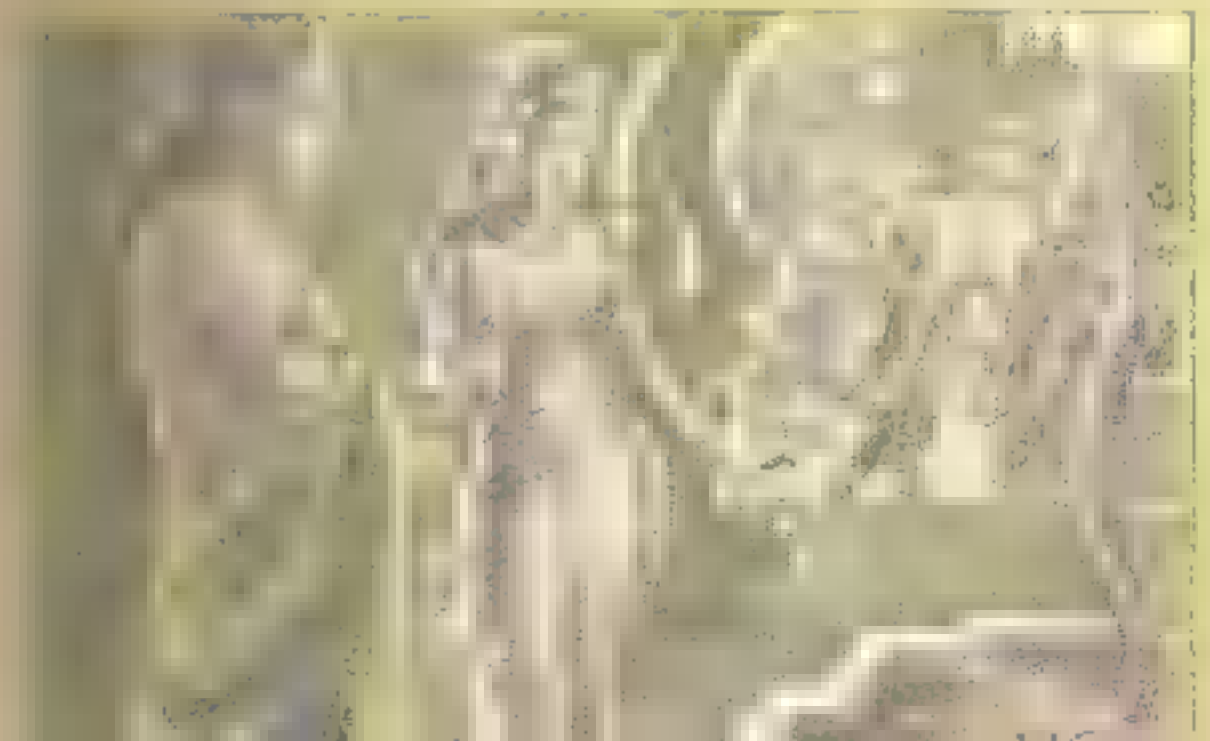

राज्याचा यम करून राम सीतेसह
अयोध्येला परत आला. त्याच्या राज्यात
प्रजाकार सुखी होती. रामाची बहीण
शांता हिचे पति अश्वमेधमुनि यांनी एक
यः करव्याचे ठरविले होते. त्याचा भाग
वेळवेळी वसिष्ठ, अरुंधती, कौशल्या
होत्यांना सुमित्रा यांनी सर्व धोर मंडळी गेली
होती. सीता भरोबर होती म्हणून ती
ही शिकली नाही. अयोध्या
महान महान सत्ते नाही.

अब हमें यह देखना है कि विद्यार्थी ने गण-
द्वारा कितने प्रश्नों पूछे हैं। तीसरे पाठ्य-
क्रम में, त्याग दत्तवासीनकी विधि पाठ्य-
क्रम में, कालों की आपस में, प्रश्नों
में, गणद्वारा विधि, गणद्वारा कालों
विधि, गणद्वारा विधि, विधि, गणद्वारा
विधि, गणद्वारा, विधि, गणद्वारा ती

प्रकर केल्या. होहाळण्यात गरावर लोच्या
दीर्घी रखावयाच्या असताना असे प्रतीतवाच्या
लोकांनी सांगितले असल्याने रावाने सीतेची
इच्छा पूर्ण करण्यासाठी लक्ष्मणाच्या रथ
नथार ~~लक्ष्मण~~ येऊन घाबला सांगितले.
लक्ष्मण निवृत्त होण्यावर सीता रामाच्या
मांडावर ~~आले~~ टेंकुन आली गेली.

इतक्यात दुर्मुख नावाच्या एका मुतचराने
थेऊन रागाच्या राजाविषयी प्रजा काथ म्हणत
आहे हे सांगितले, दुर्मुखाने प्रजा रामाची
कशी प्रशंसा करता आहे हे वर्णन करून
सांगितल्यावर रामाने विचारले की कोणी
काही भाड्या बिरुद बोलला नाही का !
बोलला असेल तर ते देखील नांग. रामाच्या
अग्रदावरून दुर्मुख म्हणाला - " प्रभो ! कित्येक
लोक असे म्हणत होते की, परक्याकडे
कित्येक दिवस राहून आलेल्या सीतेला

कर्णीनी रामाचण लिहिण्यास प्रारंभ केला व त्यांतच ते निपट होऊन गेले.

इकडे अवाकपैला एका शत्रुपातने जेव्हा मृतपुत्राचा देह ज्योष्येच्या राजद्वारासमोर आणून ठेवला आणि म्हणाला—“या राज्यांत पापकर्म घडले आहे, नाहीतर माझ्या मुलाला अकाल मरण झाले नसतं!” तो आक्रोश करून रडू लागला. रामाला तार घाईत वाटले. चवकशी करतां रामाला कळले की शंभूक नामक एक शुद्ध कोठे तरी आहे. ते धर्मविरुद्ध कार्य आहे. त्याचा परिणाम अशा तऱ्हेने झाला. शंभूकाच्या सांगार्थी राम पुष्पक विमानात बसून निघाला. शंभूक जनम्यादांत उपश्रय्य करीत होता. राम शंभूकाचा करण्यासाठी अवलच्या अगस्त्य आश्रमांत जाऊन पोचला. येथेच विचार केला की सीतेला रामाचे दर्शन करण्यास ही संधी चांगली मिळाली आहे. तिने तमसेचरीवर सीतेला अहमपणाने पाठवून दिले.

एकदा सकाळी सीता स्नानादि आटोपून नृसिंहेच्या फुले सोडीत असता तिच्या पाळनेच्या लहान इलीवर एका मत्त मुलीने हजेरा केली. सीतेच्या सोडांतून संवदीपनाचे हे वाक्य निघाले—“आर्यपुत्र !

ज्या इलीने प्रणम करतं :” ते वाक्य नेहापुत्राच्या व नेहापुत्राचे घटनेच्या सर्व गोष्टी सादर केली. एक गाई पडली. ती आठवण होताच सीता वेशुद्ध होऊन खाली पडली. तमसेने तिची सर्व सेवा शुधुपा करून तिच्या शुद्धीवर आणले.

त्यावेळी राम त्याच शत्रुला आला. त्याला सर्व ज्ञान्या गोष्टी सादर केल्या. सीतेच्या मरणाने त्याला विचार होता की ती जागा पाहून रामाला मृत झाली. त्याने मुक्कल्यावरून सीतेने मर्ण केल्यावराने मूर्च्छा गेली. सीतेच्या मर्णाचा मर्णास रामाला परंतु सीता अहमपणाने त्याला दिसली नाही. त्याला अहमपणाने तो नुसता अग होता.

इकडे जवळी नांगर्या वनदेवतेने रामाच्या मर्णाची शत्रुपणाने सादर केली. तमसेने रामाजवळ येत व नाना प्रकारचे प्रश्न करून की, तमसेने कां वनवासात काढले, रामाला हजेरा केली. रामाचे विचार केला की, आपण केले ते अहमपण केले नाही. विचारी शत्रुपणाने कोठे फिरत राहिली असेल. तमसेने त्याला देवकीला टाकले असेल.

त्या विचाराने रामाला रडू पोसळले. सीतेला रामाचा तो असम गाई लागला.

रामाचे दुःख थोडे कमी करण्यासाठी वासंतीने रामाला त्या वनातील अनेक रमणीक स्थाने दाखविली. त्यापैकी प्रत्येक स्थानाशी सीतेचा संबंध असल्यामुळे रामाचे दुःख कमी होण्याऐवजी वाढतच गेले. शेवटी राम पुन्हा वेशुद्ध होऊन पडला.

मनिने पुन्हा मर्ण केल्यावर राम शुद्धीवर आला. मोहामुळे तिने लोच हात काढून घेतला नाही म्हणून, रामाच्या हातांत तिचा हात आला. तो आनंदाने जोरडला—“ही

पहा सीता! तिचा हात माझ्या हातांत आहे!" वासवीने चकित होऊन विचारले—“कोठे? मला तर नाही कोणी दिसत.” तीपर्यंत सीतेने आपला हात काढून घेतला होता. सीता अदृश्य असल्यामुळे रामाला ते सर्व स्वभासातच वाटले.

तिकडे वाल्मीकि वृक्षांच्या आश्रमाजवळ यक्षांचा घोडा पांचला. आश्रमांतल्या सर्व मुलांनी त्याला परून आश्रमांत बांधून ठेवला. त्यांनी पोळ्याविषयी ऐकले होते. पण प्रत्यक्ष पाहिल्या नव्हता. त्या घोड्याच्या

मस्तकावर एका सुवर्णकलकावर लिहिले होते—“हा घोडा गदा रामाचा आहे. याला जो धरील त्याला सर्व भोग कळतील. रामाची सेना तयार आहे.”

तेजस्वी लाला त्या गर्वाचीचा राजा. त्याने वाळ्याला परून ठेवले. सैनिकांनी त्याला येऊन सांगितले की मुकाट्याने घोडा सोडून दे. नाहीतर राज-कुमार चंद्रकेतु येऊन तुला बंध केलील.”

लवाने त्याला विचारले—“जगांत राजा-शिवाय कोणी वीर नाही वाटते!” त्याने

राणाची सुरु केली. रामाच्या सैन्याला पळवून लावले. चंद्रकेतूने येऊन सैन्याची जमवाजमव केली. चंद्रकेतूचा हुकूम होताच सर्व सैन्य पुढे येऊ लागले. लवाने तृष्णिकेच्या प्रयोग करून सैन्याला आवाज द्यावा लागला. अन्नाचे जाण पकट्या रामाला होते. पण या मुलाने या प्रयोगाचा प्रयोग केला. चंद्रकेतूला आश्चर्य वाटले.

नंतर चंद्रकेतु व लव यांनी लढाई केली. त्या दोघांचे युद्ध रामाने विमानांमून पाहिले. दोघांच्या मधोमध उतरला. रामाच्या विषयी

लवाच्या मनांत थोडा देखील आदर नव्हता. पण रामाला प्रत्यक्ष समोर पाहून त्याच्या मनांत आदर उत्पन्न झाला. रामाच्या सांगण्यावरून त्याने तृष्णिकावर परत घेतले. त्याने रामाला सांगितले की, त्याला व त्याच्या धाकट्या भावाला जन्मतःच ते बंध अवगत आहे.

नितक्यांत कुश देखील तेथे आला. वाल्मीकि वृक्षांनी भरतमुनीपडे आपले रामायण वाचविले होते. त्याच्या रक्षणासाठी वरोपर कुश गेला होता. भरत मुनींनी अप्सरांचा भद्रहीने रामायणाचा नाट्य प्रयोग

मालकाच्या नांकरणे सुचविलेल्या उपाय
परंतु पटलः त्याने दयारामाला दुसऱ्या
दिवशी आपल्या घरां जेवायला बोलाविले.
दयारामाला तर आश्चर्याचा धक्काच बसला
वनका चिक्कू मारवाडी आहे आणि मला
जेवायला बोलाविलो आहे : बंदावरचा दाग
अदृश्य ~~आहे~~ तर जगावर ~~अंध~~ कोसळणार
को ~~आहे~~ असें भय वाटतें. म्हणें, म्हणून
त्याने निरोप घेऊन येणाऱ्या नांकराला
विचारलें—“काय रे ! तुझ्या मालकाला वेद-

नोकर म्हणाला - "मालक ! आमच्या मालकाविषयी आपला गैरसमज झालेला दिसतो आहे, लोकांच्या बोलण्यावर आपण पुढां विश्वास केलात तर ! खरे बोलूनचें नर आमच्या मालकांसारखा उदार व दानी मिळावयाचा नाही त्या मुरुखांत. भिकाऱ्याला देखील शंभर शंभर मोती भिन्न म्हणून घालतात, परंतु ते आपल्या औदार्याचा

दावे बालक आदीवर वसले होते. इत
कदांत एक भटजी आले. धनीगमने त्यांच्या
हातांत जखळ उचलेल्या गोल्यांच्या थेंबेपु
रुंभून मोती काढून देत म्हणले—“आज
सावाच्य देवळांत अमिषेक करा वरे का !”

दयाराम घनीरामाच्या दानशूतेची स्तुति करताना 'इंगाला-'' तुमचा दानधर्म पाहून तर माझे डोळे विघ्न पडले. त्यांत विशेष म्हणजे तुम्ही एवढे दान करतां ~~आ~~ ~~तुमच्या~~ याची वार्ता देखील नाही. तुमच्या सारखा दान देणाना कर्ण तरी होना कां ~~तुमचा~~ संकाच," "त ~~तुमचा~~ हा. त्यांत काय मोठेसे!" निर्दोशी व संकाची तुम्हीचा

भाव आणून धनीराम म्हणाला. आपला यक यशस्वी झाल्याबद्दल मनांतल्या मनांत त्याला फार आनंद झाला.

जेव्हा जाटापला, दोघे पानसुरासो खात पुन्हा ओटीवर येऊन बसले. पुन्हा भटजी आले. या वेळां त्याच्या हातांत एक तबक होतं. म्हणाले "प्रसाद घेऊन आला आहे!" "यासा" जाटापला वाटते अभिप्रेत भरो म्हणत धनीराम भटजीसोबत बसत गेला. आत गेल्यावर धनीरामाने आपल्या नोकराची पाठ धोष्टली. म्हणाला

"काय पैसाळम काय पैसाळम"

नोकर म्हणाला—"मालक! आपलं मीठ त्यात आहे. पण देलील नाही तर कसे चालेल! हे द्या आपण दिलेले पांचशे पालो!" धनीराम चकित होऊन म्हणाला "पांचशे!" अरे मी तर दहा वेळां शंभर

शंभर मोती दिले!" "मालक! पांचदांच एवढ्या पांचशेच घेऊन आपल्या हातून." नोकर म्हणाला.

"कोटे नको वाळूम! पोलीस जाय कायचें आहे वाटते तुला!" धनीराम विचारले.

नितक्यांत दयारामाने आत येत म्हटले "तुमचा खाटे नाही खरेच" धनीरामाने बघी पाचशे मोती हे द्या! जाटापला नोकराचे आणून दिले आहेत!"

धनीराम आथ्याने डोळे फाडून दयारामच्या तोंडाकडे पाहू लागला. दयाराम म्हणाला "पांच वेळां माझा नोकर आला होता." दयाराम मोल्यांनी पिशवी घेत, धनीरामाला मास्त उज्जित करणे होणार नाही असा विचार करून काही-क सोलल्याशिवाय निघून गेला.

लांडग्याचा उपवास

एका दिवस लांडग्याचा उपवास होत होता. तो उपवास कळपाबरोबर रात्री नव्हे. कळपांत येवजे त्याला पोटाभर खायला मिळे. पण कळपात सोडल्यापासून रात्री उपवासभार त्याला पडला. त्याने शिकार करणे थांबविले होते.

एका दिवस त्याशीच त्याला ओशाचे जेवणे मिळाले. दिवस संपता त्याने कित्येक जनावरे कापली व त्यांना खाऊन टाकले. जेवून तेव्हा तो आनंदाने विचार करी- "आज की पोटाभर खायला मिळाला. नाही तर या म्हणजे दुसरा काय पद असावा?"

तो थोडा रोमाट निघला. थोड्या अंतरावर त्याला एक बकरी आपल्या पिलां-बरोबर चरत व्यसलेली दिसली. जिरक्या चढात तो तिच्याजवळ गेला व म्हणाला-

"ए बकरी! तू पिलांचा तिराप घे खबर मी त्यांना व तुला खाणार आहे."

बकरी म्हणाली "होय का बापा! तर मग आम्हाला देवाची प्रार्थना करून तरी घेऊ दे! प्रार्थना करून आधी मरायला नयार होता."

लांडग्याने त्यांना परधानगी दिल्यावर बकरी व पिले गुढगे टेंकत "बें...बें...." करू लागली. त्यांचा आवाज धनरायाच्या कुल्याच्या कानावर पडला. तो धावत बाजूला गेला. त्याला पाहून लांडग्याने पाय काढला. मनांत विचार करू लागला "किती मूर्ख आहे मी. तोंडातले सावज आपल्या मूर्खपणाने घालवून बसला."

असला मूर्खपणा करून भागावयाचे नाही, असा विचार करून तो आजखी थोडा पुढे निघून गेला. अगदी संधोर त्याला

एक लान लः कोचडा दिसला. त्याच्या अंगावर भावला. जथळ जाऊन म्हणाला "किती निवसापासून उपाशी आहे मी! पण देवाच्या दयेने नाझे जेवण स्वतःच्या पानाने माझ्या समोर चालत आले आहे."

"असे होय! मला खाऊन आपली भूक भागव. मला एकदा पोटावर आरवून घेऊ दे!" कोचडा म्हणाला.

"वा गप्प नाही चालावच्या माझ्या जथळ. ओगटून चारसहा कोचड्यांना जमा करणार आहेस वाटते? ते नाही चालावचे!" लांडगा म्हणाला.

"अरे, वेळ्या! नाझे आरवणे कुण कोचडे का येतील? कोचड्यांदावाची वार वाटली होय तुला! अरे तर, तू मला कोचड्या वाजून खाणार! चौकीकडून लाठे लावून मार वाड रोचेत!" कोचडा म्हणाला.

"मी शेवटी कडून खाणार आहे! लांडगा म्हणाला. लांडग्याने शेवटी कोचड्या परक्या बरोबर कोचड्याने ही इत्यदी शेवटीचा पत्र लावल्यामुळे लांडग्याला ठसका लागला व तो लोको लागला. ती संधी साधून कोचडा उडून तेच कोचडा खाऊन बसला.

काय मूर्ख आहे मी! कोचड्याच्या बालण्यावर विश्वास करून मी त्याची उपाशी आशी लाऊन लागलो व लोकांत कोचडी सावज घालवून बसलो. तर मग मला आत देखील उपाशी मरावे लागणार की काय! प्रयत्नांनी परमेश्वर! प्रयत्न सोडून भाग्यार नाही. असा विचार करीत तो घोडे अवर चालून गेला. समोर त्याला एक कोडी आपल्या गंजिर्याच्या शिंगराबरोबर जमन जमलेली दिसली जिमल्या चाटीत तो उडून गेला व म्हणाला—"ए, कोडे! आज मी तुम्हांत निघाणा करत करणार आहे!"

"मला व माझ्या शिंगराळा तू खाणार! परक्याने वेऊन आला आहेस का माझ्या कोचड्याची! कारण माझ्याजवळ एक आज्ञापत्र आहे की, जो कोणी माझ्या खाईल त्याला ठार करून मिघादांसमोर लयाळ फेंकून देणान येईल." घोडी म्हणाली.

लांडग्याने चाकित होऊन विचारले "आज्ञापत्र! कोठे आहे! दाखवे!"

"दाखविते." असे सांगून घोडीने आपल्या पाय उचलीत म्हटले—"माझ्या सुरांत आहे ते." असे सांगून घोडी आपल्या त्याला पाहून ती म्हणाला "बडक्या! आज मी खाणार आहे. कळले का! अशी

टेंकून आज्ञापत्र पाहू लागला. घोडीने त्याच्या तोंडावर आपला पाय ठेवून जोराने दाबला. लांडगा असंख्य वेदनेमुळे ओरडत वेशुद्ध होऊन पडला. घोडी आपल्या शिंगराबरोबर पळून निघून गेली.

शुद्ध आपल्यावर लांडगा मनांतल्या मनांत म्हणू लागला "माझ्यासारखा मूर्ख मीच दोनदा फंसलो पण अफर नाही आली. विचार करीत तो थोडे अंतर आणखी पुढी गेला. समोर त्याला एक पडक्या दिसला. त्याला पाहून ती म्हणाला "बडक्या! तुला मी खाणार आहे. कळले का! अशी

मक लागली आहे की तुझे मांसच काय, हाडे, चामडे हे कस देखील सोडणार नाही."

"साका! माझा जन्मच त्या साटां जाला आहे. तू ना खाल्ले तर दुसरा कोणीतरी मला मारून खाईल. तुला मक सुद्धा लागली आहे. म्हणून तुझ्या पोटा गेल्या तर मला पुण्यलाभ तरी होईल. मी स्वतःच तुझ्या पाटांत शिरायला येणार आहे. तुला व्यर्थ अम पडणाला! तू आ काळज तोड घेस. मी तुझ्या तोंडात स्वतःच शिरतो." बोकड म्हणाला.

लाडगा तोंड उभरून बसला. विचार करू लागला. काय मूर्ख आहे हा पंडका! पंडका खाली होऊन तुझ्या कोपाने आणि इतक्या जोराने याने लाडग्याला दुशी दिली की लाडगा रक्त-बघाल होऊन जमिनीवर लोळू लागला.

बोकडा नेटाने अग डावून पुन्हा उठून उभा राहिला. एका झाडाला टेकून व विचार करू लागला, माझ्या पाठीस जमिनी लवले दिसतो आहे. माझी ही साडेसाती संपेल तेव्हा मी रात्री किती छान स्वप्न पडेल. आज घाटले होते की इतक्या दिवसांच्या उपासाचे पारणे फिटेक. देवाने सावजामागून सावजे पाठवून दिली. पण थोडी काळी नाही पाठवून दिली. आता आपली शेपटी कापून घेऊन तोंड रुपनिष्याशिवाय काय उपाय उरला आहे? लाडगा असा विचार करीत असता त्याच्या मागून एक शिकारी आदला परशु घेऊन आला व त्याने जोराने आपला परशु उचलून लाडग्यावर मारला. लाडगा वर बुकून तो शेपटीवर आकून पडला. शेपटी तुटली व लाडगा रानात पळून गेला.

तीन पाणी

विकसाकामि वट सोडला नाही. तो पुन्हा झाडाजवळ गेला. झाडावरचे पेंत काढून खांधावर घेतले आणि स्मशानापडे निघाला. तेव्हा पेंतात बसलेला बेताळ त्याला म्हणाला- "साका! कटाळा आल्या आहे. तुला येत नाही कोण जाणे. तुझे थोडे तरी मतोरजन आवे म्हणून मी तुला गोष्ट सांगतो. ऐक." त्याने गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

अंग देशांत वृक्षपुर नांवाचे एक गांव होते. त्या गांवाी विष्णुस्वामी नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. तो अमीत होता व विद्वान पण होता. त्याला तीन मुलगे होते. तिघे मुणी होते. प्रत्येक मुलगा एका विद्येत मवीण होता.

मोठा मुलगा, जेवणांत काही दोष असेल तर तो ओळखत असे. मधला मुलगा वाय-कांतील वैगुण्य ओळखण्यांत निपुण होता.

आणि सर्वात धाकटा विछान्यात काही दोष असेल तर तो ओळखून असे. त्याला झोपच येत नसे व्हा विछान्यावर.

एकदा विष्णुस्वामीने कच्छप करणाऱ्याने ठगवून आपल्या तिघां मुलांना समुद्रा-
जले एवढा वासव धरून आणायला सांगितले. तिघे समुद्रकिनार्यावर गेले व परिश्रम करून त्यांना एक कच्छप धरले. आनां ने घरां घेऊन जावयाचं होतं. मोठा भाऊ आपल्या दोघां धाकटा भावांना म्हणाला "तुमच्यापैकी कोणीतरी हे घेऊन चला घरां. मी ताटा हात लावणार याला "

"यण आवांनी निघांना हे काम दिले आहे. बाहेर अंतर तू घेऊन चला. बाव्हो मुळां थोडा हात धार लावतो." धाकटे दोघे भाऊ म्हणाले.

"मी आ वाणीरह्या कांसवाला हात लावला तर मी जन्मांत मी अजाला शिवू शकणार नाही. मला जी विद्या आहे ती कायम रहावी म्हणून मला हे प्रत व्हावे लागत आहे. त्याला ताशा नाइलाज आहे." मोठा भाऊ म्हणाला.

मधला भाऊ म्हणाला—"आपल्या विघेवा एवढा टेका शिरवणका काही गरज नाही.

मी सुद्धा एक विद्या प्राप्त केली आहे. तिच्या रक्षणासाठी मला देवीला प्रत पाळावे लागते."

धाकट्या भावाने तसेच उत्तर दिले. कांसवाला कोणी उचलून न्यावे या एक गोष्टीवर तिघांचे भांडण इतके विकोपात गेले की, राजाकडे जाऊन न्याय करून स्थापने दिले.

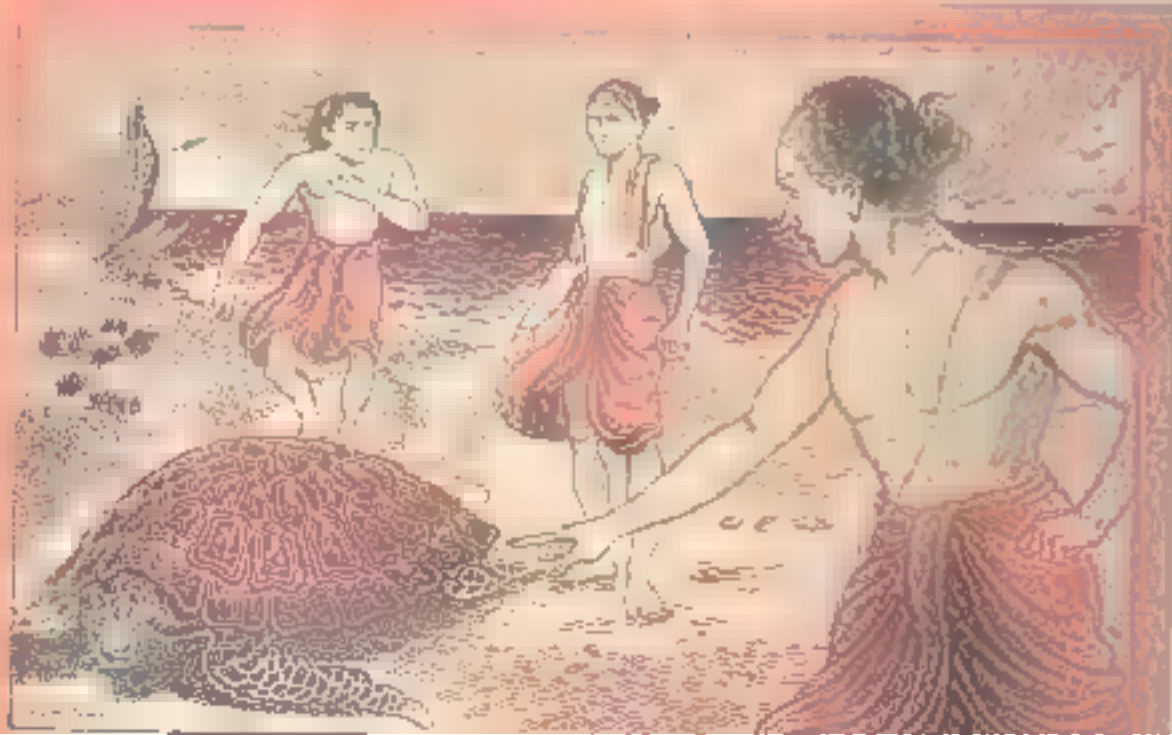
त्या गांवाचे नांव विटंकपुर होते. तिथे प्रमेनचित नांवाचा राजा राज्य करीत असे. राजाने त्यांना आदरपूर्वक बोलावून येण्याचे कारण विचारले.

मोठ्या भावाने म्हणजे निवेदन केले की, मी विच्छेद वप प्रत करून एक विद्या संपादन केली आहे. उत्तमोत्तम व स्वादिष्ट पकालात काय दोष आहे हे मी सांगू शकेन.

दुसरा म्हणाला—"मला क्रियांतले अज्ञात असे वैगुण्य कळते."

तिसरा म्हणाला—"विछान्यात काही दोष असेल तर तो मी ओळखू शकतो."

नंतर तिघांनी विचारले आमच्या तिघां पैकी कोणाची विद्या मज्ठी आहे हे आपण सांगावे.

निघाचें बोलणें ऐकून राजाचें विचार केल्या. यांच्या विद्येची परीक्षा करून पाहणें वरें त्या विवाह न्याय देतां येणार नाहीं. म्हणून त्यानें निघांना वरोवर जवायला पोलाकिले.

राजाच्या ऐकलीला तिचे जेजायला वसले. यात वाहुन शाण्यावर वरण आलें. मोठा भाऊ म्हणाला—“मला नको. परत जेऊन जायला सांगा. मला वांत डाढाचा वास येत आहे.”

सर्वांनीं वरण वाहुन घेतलें. काणाला वास आला नाहीं. वनकशी करतां असें

कळलें की ज्या शेतांत तुरी सावण्यांत आणून दिल्या त्या शेतांत शेंगखताचरोवर डाढाचें खत घालण्यांत आलें होतें. ते ऐकून राजा थक आला. त्यानें मोठ्या भावाच्या त्या विद्येची मुक्त कंडाचें प्रशंसा केली.

जेवणें आटोपल्यावर तिचे विथांति वेण्या साटां गेली. कांहीं हवें आहे या चवकशी करण्यासाठीं दुसऱ्या भावाकडे एक दासी घाली. तिला येव असलेली पाहून दुसरा भाऊ भारडला. “वाहेरूनच पोट. मला वकरीना वास येत आहे. रावाला ऐकून

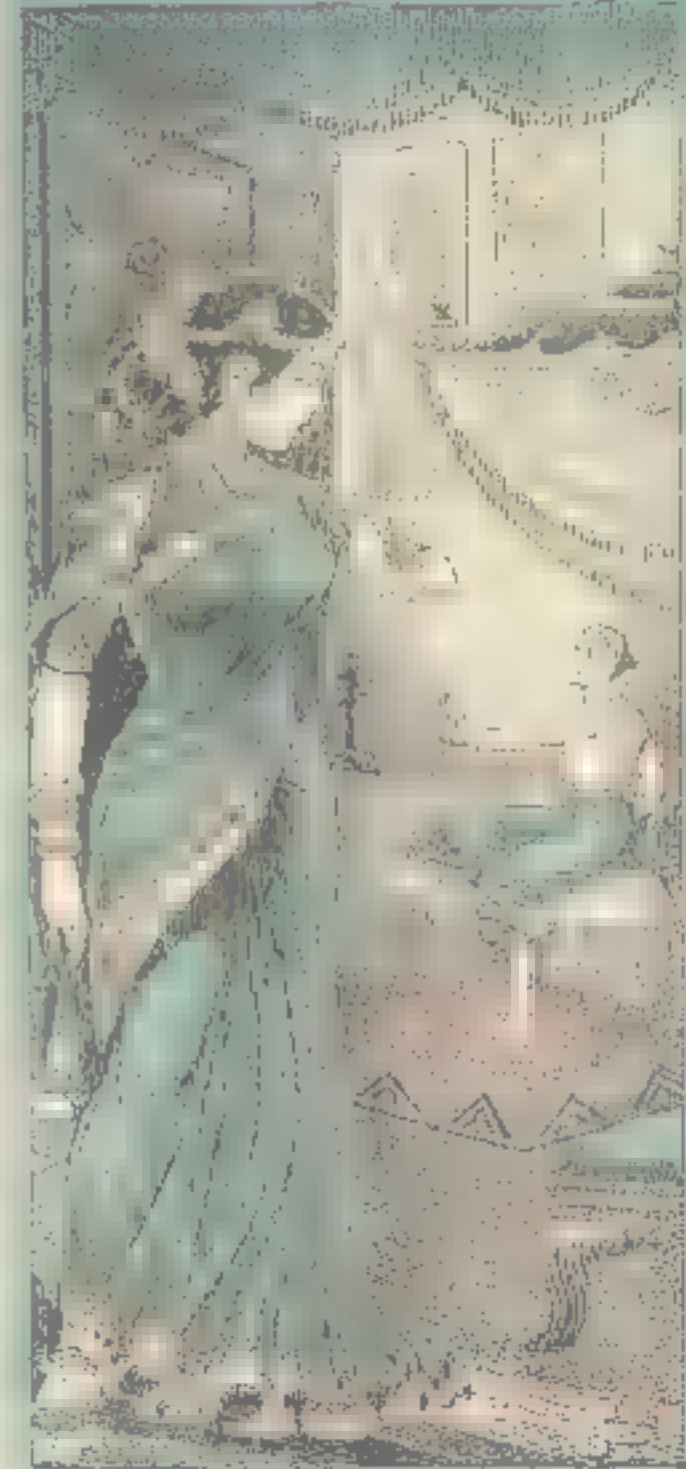
आश्चर्य वाटलें. चवकशी करतां कळलें की त्या दासीची आई अंगावरचे दूध तुटल्यावर मुलीला वकरीचें दूध पार्वीत असे. त्याचा वसा मभाव पडला. तें ऐकून राजा चकित झाला. त्यानें दुसऱ्या भावाच्या विद्येची पण फार स्तुति केली.

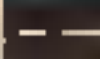
त्या दिवशीं रात्री राजानें धाकट्या शोपण्यासाठी विठाना नगर करविला. नोक-रांदा सांगितले होते की विठान्यांत देखील दोष राहतां कामा नये. म्हणून गोपयांनीं पलंग साफसूफ केल्या, मान भोटभोल्या गाथा घातल्या. त्यावर दुधा सारखा न्यच्छ पांदरा पळेमपांस घालला.

विठाना घावून शाण्यावर त्यांनीं भावाला शोपायला सांगितलें तो शोपला तात्काभराचें ती दचकून उठला मोठ्याने ओरडून लागला—“या विठान्यांत कस आहे. मला बोटतो आहे. वहा माझ्या अंगावर केवडा वण आहे तो.”

तोकांनीं जवळ येऊन पाहिलें तर खरोखरच एक मोठा वण त्याच्या अंगावर दिसला व तो कसाचाच होता.

तें ऐकून राजा घांवत आला. त्याच्या वरोवर दोघे भाऊ पण आले. राजानें

नोकरांकरवीं सावट्टि गाथा तयामून पाहिल्या. त्यांत एकहि केस दिसला नाहीं. पण पळेवावर एक केस होता. तो केस अंगावर उठलेल्या वणासारखाच होता. तो कोणा तरी नोकराचा केस होता. गाथा पालताना पहिल्या असावा. तें पाहून राजाला आश्चर्य वाटले व त्यानें चाकट्या मावाच्या विवेची पण चाखावणी केली.

दुसऱ्या दिवशीं तिचे भाऊ राजाकडे गेले व म्हणाले "महाराज ! आपण आमच्या विंघची परीक्षा करून पाहिली आहे आतां आमच्या पैकीं कोणाची विद्या अष्ट याचा निर्णय यावा." पण विचारांत पडला.

येथवर मोठे सांगून वेताळानें राजाला विचारलें—"राजा ! तुंच सांग की तुझ्या मते त्या विंघांपैकी कोणाची विद्या अष्ट ठरेल व कां ? या प्रश्नाचे माहीत असून तु

विले नाहीस तर त्यांत जाहे ना काय परिणाम होईल तो !"

विक्रमार्क म्हणाला—"मोठ्या व सवल्या भावांची विद्या खरी जाहे की खोटी याचे प्रत्यक्ष प्रमाण कांहांच नाहीं. त्यांनीं कल्पनेनें किंवा पूर्वीपासून माहिती काढून विवेचा चमत्कार दाखविला असेल. पण सर्वांत चाकट्याच्या तसें म्हणतां येणार नाहीं. त्याच्या विवेविषयी मला थोडा देखील संशय वाटत आहे. कारण सातमात माथाखाली पडलेल्या एका केसाचा पण प्रत्यक्ष होज्यांतला दिसत होता. तो कल्पनेचा खेळ किंवा अंशज नव्हता. प्रत्यक्ष होते. म्हणून माझ्या मते त्याची विद्या खरी आहे.

जशाप्रकारे राजाचे मीत मेग झाल्या. बरोबर वेताळ नाहीसा झाला व पुन्हां साहावरच्या फांदीवर जाऊन उठकूं लागला.

* सुवर्णहस्त *

फार पूर्वी दक्षिणेकडील गुप्तसिद्ध मदुरा नगरांत पांड्य राजा राज्य करीत असे. एक प्रजावत्सल राजा होता. राज्यांत सर्वदा सुख व शांति नांदत असे. त्या काळांतले एक रामराजपूत्र अणुकांहीं होते. राज्यांत प्रजेला कांही होऊ नये म्हणून राजानें गुप्तचर नेमले होते. गुप्तचर प्रजेला कांही असेल तर त्याची माहिती राजाकडे पोचवी करीत व प्रजेचे गान्धारिणें येण्या पूर्वीच राजा योग्य व्यवस्था करीत असे. राजा स्वतः देखील वेप पालटून राज्यांत फिरत असे व प्रजेच्या सुखासाठीं जगत असे.

एके दिवशी राजा राजा वेप पालटून फिरत वसतां सुमारे १०-११ वाजतां एक व्रजभोच्या घरी कोणी वाई रडत असल्याचा आवाज आला ऐकूं आला. कोणी तरी त्या

वाईची समजूत घालीत आहे हें देखील राजानें ऐकले. राजा गिरी उभा राहून त्यांचे घाळणें ऐकूं लागला.

एका वाळगाचे घर होतें. घरांत फक्त नवरा बायकाच होती. कोणी मूळवाळ नव्हतें. दुसऱ्या दिवशींच आळगाळा कांही कामानिमित्त फाडीला जावयाचें होतें. तो येईपर्यंत एकटीनें कांय रहावयाचें हा विचार करून ती वाई रडत होती.

"मी पुढल्या अमावास्याला नकी परत येतां. परंतु लागणारें सर्व समान मी आणून ठेवलेच आहे मग तुला काळजी काळजी ? वेळ प्रसंग आला म्हणजे एकटीनें नको का रहायला ?" नवरा समजून घालीत होता.

"परंतु लागणारें सामान कोण आणील याची काळजी नाही मला. मी वाई साणूस व पुन्हां एकटी म्हणून मीति वाटते. एक

दोन दिवस नाही, चांगलं दोन पंधरवडे एकटीने रहायलायें. कोणी घरांत शिरला तर मी काय करे ?" बायको म्हणाली.

"बेटी आहेस नु! पंढ्य राजाच्या राज्यांत चोरी करायला कोण येईल? कधी राज्यांत चोरी झालेली नु ऐकली आहेस का? जो राजा इतक्या मोठ्या राज्याचें रक्षण करीत नाही, तो रक्षण नाही का करणार? खुळेपणा सोडून दे पाहू!" नथरा म्हणाला.

दोघांचे चोळी राजा लक्ष देऊन ऐकत होता. पण तो काही बोलण्याशिवाय निवून

गेला. दुसऱ्या दिवशी तो ब्राह्मण काशीला निवून गेला.

त्या दिवशी रात्री राजा त्या गर्दीत पुन्हा येणं बसलून आला आणि राजभर घराच्या आसपास गस्त देत राहिला. पुढे रोज पहारा देऊ लागला.

होतां होतां एक महिना निवून गेला व प्रमावाच्या झाली. त्या दिवशी तेथील राजा गस्त देण्यासाठी आला. घरांत कोणी तरी वाकत असल्याचा भास आला. प्रबळ जाऊन त्याने कानोसा घेतला. त्याने दरवाजावर बस दिग्ग. परंतु दाराच्या

फर्शेनून त्याला नवरा वादको वाकत असलेली दिसली. कोणी परपुरुष घरांत बिरलेला नाही या गोष्टीचा त्याने करून घेतला. पण त्याने शिबर केला की आपण दरवाजा ठोठावला ही चूक झाली. कारण त्या ब्राह्मणाच्या मनात असा त्याने शक्य आहे की त्याच्या बायकोकडे मग्न मधून कोणीतरी येत असावा. ही चूक सुप्रामण्याच्या हेतूने त्याने गर्दीतल्या आपली काही घरांचे दरवाजे ठोठावले व काळोखांत नाहीसा झाला.

दरवाजा कोणी ठोठावला हे पाहण्यासाठी प्रत्येक घरांतली बायकापुरुष भंडळी चकित

होऊन बाहेर आली. सर्वांना वाटले की हे चोराचे काम असतें. त्या गर्दीतच नव्हं, तर राजधानीत कोठेहि पूर्वी तसे कधी झाले नाही. म्हणून सर्वांना राजाकडे जाऊन तक्रार करण्याचें ठरविले.

दुसऱ्या दिवशी सर्व लोक राजप्रभारी आपापली तक्रार घेऊन गेले. म्हणाले— "महाराज! आपल्या राज्यांत आम्ही सर्व सुखी आहो. पण आज अशी एक बटना झाली आहे की त्यामुळे आम्हाला भय वाटू लागले आहे. आपल्या कीर्तीला वहा लागेल. म्हणून आम्ही आपणांकडे गाव्हानें घेऊन

आले! आहो. कोणीतरी चार काल राजां
अपराधीच्या चेला कामच्या गळीत शिरला
आणि त्याने आमचे दार ठोठावले आहे.
आम्ही जागे होऊन बाहेर येऊन पाहतो तर
कोणी नाही. नावांनी कोणीतरी चार
असावा. तरी आपण चक्कशी करून चोराला
शोग देऊ द्यावा."

राजाने पंतप्रधानांकडे वळून विचारले—
"आमी वर्णन केलेला अपराध कोणी केला
असेल तर त्याला तुमच्या मते काय
शिक्षा द्यावी!"

पंतप्रधान कांढी विचार करून उत्तर
देणार तेवढ्यांत तक्रार घेऊन आलेले नागरिक
म्हणाले "उजवा हात कापून
टाकवा, महाराज! हा अपराधाला दुसरा
दंड नाही." पंतप्रधानांनी पण त्याला
दुसरा दिल.

राजाने उगेच आपली कड्या काढली व
हाच्या हाताने स्वतःच उजवा हात कापून
टाकला. नंतर त्याने त्या राजां घडलेले सरे वृत्त
वर्णन केले. ते ऐकून राजा फार दुःखी झाली.
या सद्बिचारी राजाने त्या कुटुंबाच्या
हितासाठीच सर्वांचे दरवाजे ठोठावले होते
! केवढी मोठी जाली

नंतर त्यांना एक सोन्याचा हात तयार
करून राज्याच्या उजव्या हाताच्या जागी
बसविला. नंतर संदेश्वरस्वामी नांवाच्या
देवाच्यात नाकन घांवा केला की,
देवा, आमची चूक पोंटांत घेऊन राजाचा
हात रत्नाला दे. देवाने राजाचा हात
तसा करून दिला.

सोन्याचा हात बसवून वेणारा तो राजा
सुवर्ण दम्न पांढर राजा या नावाने आजपर्यंत
इतिहासांत प्रसिद्ध आहे.

आंधळा कारभार

एकाकळी हेद्रावाद शहरानजीकच्या
थेळांत शकूर नांवाचा एक मरीप मुसलमान
रहान असे त्याने हेद्रावादला जाऊन
नोकरी करण्याचे ठरविले. त्याकाळी दोन
तीन ठरवे पगारांत देखील एका कुटुंबाचा
उदरनिर्वाह ठान चालत असे.

शकूरने हेद्रावादला येऊन नोकरीकरितां
पुष्कळ प्रयत्न केला. नोकरी मिळाली
नाही. त्याने कित्येक प्रजे टापले. पण
मोठ्या वडिल्याजिवाय त्याला नोकरी कोण
देणार त्याचे सर्व अज कच्च्याच्या टोप-
लांत जाऊन पडले.

पण हेद्रावादलाच राहून पोट भगवचे
असे मनाशी ठरवून त्याने एक धुक्ति काढली.
त्या कामांत तुमंगवान कांशीची शिक्षा
होणे सुद्धा होते, नशिवाची परीक्षा
पहावयाचीच असा मनाचा निश्चय करून

त्याने धाडस केले. तो एका मोहर
पान्याकडे गेला व एक मोहर तयार करवून
घेतली. ती घेऊन तो कोर्टाच्या फचेंरीच्या
दरवाज्यांत समोर एक टेबल व दऊन
ठेवून बसू लागला. कोणी अज घेऊन आला
की, तो त्याच्याकडून एक पैसा वसूल करून
घेई व अर्जावर मोहर लावून आत धाडवी.

लोकांना वाटे की, सरकारने ही नवी
व्यवस्था केलेली दिसते आहे. कोणी फारशी
चक्कशी केली नाही. लोका एक पैसा देऊन व
आपल्या अर्जावर मोहर लावून घेऊन कोर्टांत
बसून दाखल करू लागले. कोर्टातल्या एकाहि
अधिकार्याने फिकर केली नाही की, ही
नवीन मोहर कसली, असें महिना पंधरा
दिवस चाळू होते. शेवटी तो एक पधातच
पडून गेला. शकूरला पुष्कळ प्राप्ति होऊं
लागली. पण त्याला भीति पण वाटू लागली

की, जर हें रहस्य कोणाला कळलें व चवकशी झाली तर कांशी होईल.

म्हणून त्याने दुसरा एक उपाय केला. तो एका पैसाऐवजी दोन पैसे वसूल करू लागला. त्यांतला एक पैसा निराळा ठेवू लागला.

होतां होतां तहा वणें ओरली. पण एका दिवशी कांही कारणाने शकून कोठासमोर जाऊं झकलत नाहीं. त्या दिवशी अर्जावर त्याची मोहर नव्हती. कारकुनांनी अर्ज स्वीकारला नाही. ही मोष्ट मोठ्या अधिकाऱ्यांच्या कानावर पोचली. त्यांनी मोहर कमली व अध्यापकां कोण शास्त्री चवकशी सुरू केळी.

जुने अर्ज काढून मागवून संपासून पाहिले. त्यावर लिहिलें होतें, "आंधळें सरकार पितली दरवाजा, शकून घुडरा." ही मोष्ट नवावाच्या कानावर गेली. त्यानें शकूनला थरून आणण्यासाठी हुकूम केला. शिपायांनीं

शकूनला हजर केले. कैद्यांतरी रहस्य स्फोट झोणार हें खाला माहीत होतेंच. म्हणून तो जमा केलेले पैसे बरोबर घेऊन नवावासमोर हजर झाला.

नवावाने त्याला विचारलें—“तुला ही मोहर काढून पैसे वसूल करण्याचा अधिकार कोणी दिला ?”

शकूनने कांही लपवाळपण केव्हाशिवाय खरें खरें सांगितलें आणि म्हणाला “सरकारचे म्हणून तीस हजार रुपये मी निराळे काढून ठेवले होते ते वेळून आले आहे.” असें सांगून त्यानें तीस हजार रुपयांची बैली नवावासमोर ठेवली.

नवावाने त्याच्या चावुर्यांचे कौतुक करून त्याला त्याच नोकरीवर नेमले. फक्त त्या मोहरेवर कोरलेल्या मल्हापैकी ‘आंधळें’ शब्द काढून टाकला. सरकारला प्राप्ति होऊं लागली शकूनला नोकरी मिळाली.

एके दिवशी कांही गवळणी दम दही विडून घरी परत जात होता. एका घरी शास्त्रीबुवा ओसंगत बसून पुराण वाचीत होते. उभ्या राहून पुराण ऐकायला त्यांना वेळ नव्हता. शास्त्रीबुवांनी सांगितलेली एक गोष्ट त्यांच्या कानावर जात पडली. शास्त्रीबुवा म्हणाले—“उं, एका अक्षराचा उच्चार भद्रा व भक्तिपूर्वक केला तर महासागर देखील पार्थी चालून पार करणें शक्य आहे.”

गवळणीच्या नवावर शास्त्रीबुवांच्या त्या वाक्याचा उक्ता उमटला. प्रत्येक शब्द त्यांना स्वरा वाटला. रोज नदी पार करताना तरीवाल्याला चार पैसे द्यावे लागत होते. शास्त्रीबुवांचे सांगत आहेत तेव्हां उं अक्षराचा उच्चार करून नदी पार करताना आली तर नावेची काय गरज ! रोजचे

पैसे तरी वांचतील. शास्त्री बुवांच्या बोळण्यावर गवळणीचा पूर्ण विश्वास बसला.

त्या दिवशी त्या नदी पारटीं पोचल्यावर झेले मिटून “उं” म्हणाल्या व नदीत उतरल्या आणि खरोखरच त्या नदीपार चालत गेल्या. त्या दिवसापासून गवळणींचा एक पैसादेखील नावेसातर खर्च झाल्या नाहीं. रोज त्या नदी पार करून शास्त्रीबुवांच्या गांवीं येत व पुन्हा पार्श्वीत नदी पार जात. एक महिना झाला. गवळणी आपसांत बोलत—“शास्त्रीबुवांच्या कुपनें आपले चार पैसे वाचू लागले, नदी पार करण्याचे हें रहस्य त्यांनीं आम्हांला सांगितलें नसतें तर आपण नदी पलीकडे पैसाशिवाय जाऊं शकलों असतों का ! शास्त्रीबुवांचे आभार मानले पाहिजेत. एकदां त्यांना आपल्या गांवीं बोलावून घेऊन

जाऊन शिधा दक्षिणा देऊन त्यांचा सत्कार केला पाहिजे.

गवळणींनी त्या प्रमाणे एके दिवशी शास्त्रीबुवांना आपल्या गांवी बोलाविले. शास्त्रीबुवांनी होकार दिला. एक गवळण त्यांना वाळाधून घेऊन घायला शास्त्रीबुवांच्या गांवी मेली. शास्त्रीबुवा गवळणींपराने नदी किनाऱ्यावर आले. शास्त्रीबुवा काळावर उभे राहून नाव येण्याची वाट पाहू लागले.

त्या गवळणीने त्यांना विचारले—“शास्त्री बुवा, चला ना! थांबलात का!”

“नाव तर येऊं दे!” शास्त्रीबुवा म्हणाले.

“का! पायी पार करता येणार नाही का? नल ना!” ती गवळण म्हणाली आणि पाण्यात उतरली. पण शास्त्रीबुवा तिच्या पाठोपाठ पाण्यात उतरले नाहीत.

ते राहून ती परतली व विचारू लागली—
“तुम्हीच ना पुराण सांगत असतां, म्हणालां होतां की, धर्म व भक्ति पूर्वक ” ३० “
असराचा उच्चार केव्हास महासागर देखील पायी पार करणें शक्य आहे! आपण म्हटल्याप्रमाणें आम्ही गवळणीं सांग पायीच नदी पार करतां. मग आपल्याला नावेची गरज कां भासवी! आश्चर्य वाटतें आम्हांला!”

“अमें होय! तर मी तुझा ” ३० “ चा उच्चार पाण्यात उतरतां.” शास्त्रीबुवा म्हणाले. नंतर त्यांनी कमरेला एक दोरी बांधली व दोरीचे दुसरे टोक फळावरच्या खोकांच्या मातात देत म्हणाले—“मी वृंह लागला तर मला वर काढा.”

पण शास्त्रीबुवांना ” ३० “ असराच्या उच्चारावर पूर्ण विश्वास नव्हता. म्हणून ते बुडाले व लोकांनी त्यांना वर ओढून काढले.

ध्वनि - भय

आजोवा चांदण्या रात्री शोरे पडवीत आराम घुर्चोवर येऊन बसले. मुले बोलका घळून त्यांच्या नांगी बाजूला बसली. तब्यी प्रमाणे आजोवांनी कांहीच श्लोक म्हटल्या नाही. उणु कांहीं आजोवांनी मुलांची गवळणीसारखे पाहायचे ठरविले होते. मुले अगदी गप्प बसून आजोवा कोणता श्लोक म्हणतात याची ठरसुयतेने वाट पहात होती.

इतक्यांत असडावरच्या फांदीवर पंख झळकल्याचा आवाज ऐकून मुले—“काय जाहे तें!” विचारू लागली. पुष्कळ तर्कवितर्क करू लागली. आजोवांनी नाकपुळ्यांत नपवीर कोवीत हा श्लोक म्हटल्या—

“नच्य मत्तजमेतव्य
मत्तल्लो नच्य करण;
चन्दहेतुं यमिज्ञाव
सुमन्ने नीरपे नच्य.”

आणि मुलांनी कांही विचारल्याशिवाय स्वतःच म्हणाले “तुम्हांला या श्लोकाचा अर्थ ठहा धसेल नाही! हरे ऐका, सांगतो, म्हणजे अर्थ असा आहे की, तुम्हाला आधीच ऐकून त्या आवाजाचे कारण जाणल्याशिवाय वाचू न जाणें वरें नाही. सुमंत्राला आवाजाचे गूढ कारण शोधून काढल्यामुळेच आदर मिळाला.”

मुलांना आनंद झाला. टाळ्या बाजवून म्हणाले—“आजोवा! आतां गोष्ट सांगा. हा सुमंत्र कोण आणि त्याने कोणता आवाज ऐकून त्याचे काय कारण शोधून काढले!”

“ऐका हें सांगतो गोष्ट!” असे सांगून आजोवांनी गोष्ट सांगायला सुरुवात केली. श्रीपर्वत नांवाच्या प्रदेशांत अक्षपुर नांवाचे एक गांव होते. तेथे श्रीधर नांवाचा राजा राज्य करीत असे. मी मध्यां सुमंत्राचा उल्लेख

केला होना ना ! तो होता त्याचा मंत्री.
श्रीधरच्या राज्यांत जी सुख व शान्ति नांदत
होती त्याचे खरे श्रेय या मंत्र्याच्याच होते.

वर मग, एकदा वायू झाले. गांवांत अशी
गान्धी पसरली की घंटाफर्ण नांवाचा राक्षस
श्रीधरसावर आलेला आहे. नुसती वातमी
नव्हती उडाली, खरोखरच घंटेचा आवाज
ऐकू येई व लोक धावतून जात. घंटाफर्णाच्या
भयाने लोक आपले गांधी सांठून घेऊन
जाऊ लागले. लोक राहिले ते नाडलाज
म्हणूनच राहिले.

प्राहून राजा शाळजात पडला. त्याने
सुमंत्राला घालावून विनंति केली. "मंत्री,
आपल्या मनांतले मय घालवले पाहिजे.
काहीनरी उपाय करा."

सुमंत्राने ती गवाचदारी स्वतःवर घेतली.
मंत्री चतुर होता. त्याने घंटेचा आवाज
कोट्टन व कसा येतो हे स्वतः प्रथम पाहण्याचे

सुनाविले. आवाज ज्या दिशेने येत होता
त्या दिशेने मंत्री रानांत निघाला. तेथे राक्षस
निक्षिप्त कोणी नव्हता. एक माकड रानांत
हिंडत होते. 'माकड' हातांत एक घंटा होती.
ती घंटा त्याला कोठे तरी संपवली असावी.
ते चाकू लागले की घंटा बाजे किंवा मधून
मधून गमतीखातर ते ती वाजवी.

घंटा को वाजत होती. कळले ना !
सुमंत्राने कांही फळे आणून माकडाला
दाखवून सांडला. माकड सांडा-
खाली उतरून आले. घंटा पका वाजून
ठेवून फळे उचलून काढले. सुमंत्राने
उचलून घेऊन खरी गोष्ट कळण्यावर
लोकांचे मय नाडांसि झाले व सुमंत्र मंत्र्याचा
आदर त्यांच्या मनात आला.

म्हणून नुसता एकुन भिड नये.
आवाज कोट्टन व का येत आहे. घाचा एका
लावाच." आजोवांनी गोष्ट संपविडी.

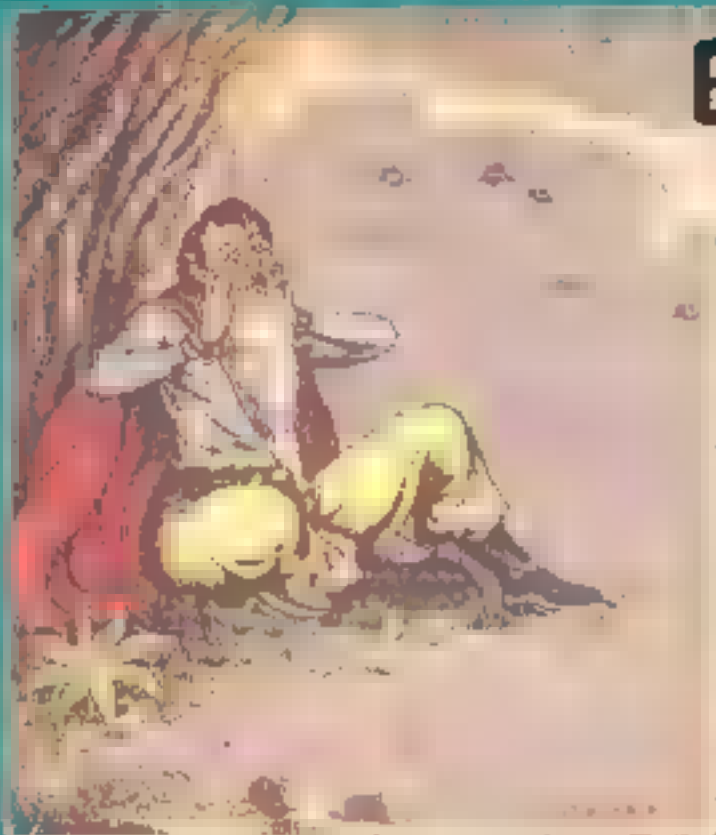
इकडे राजा आपल्या मुलांच्या लमाची
तवारी करित होता आणि त्यावेळ
विचारा राजकुमार त्या बालवेदात राज
कुमारीची पहान बसला.

त्याने पुष्कळ वेळ वाट पाहिली पण
राजकुमारी परत आली नाही. येणार !
तिच्या आशाने तिला के होते. पण
ही गोष्ट राजकुमारीचा वारस नव्हती.

ती निर्जन वसून होता
दुसरे विकडे पहावे तिकडे
वाळवट. वाळूचे दिगारे जागोजागी दिसत.
कोठे हिरवळ म्हणून नजरस येतना.

त्याला लागली तरी कोणाची
। पिती वाट पाहणार ! दर कोठे तरी
मोहा तळें तर पहावे प्रसा विचार
करून तो उठला व वाळूच्या दिगान्यावर
चढून पाहू लागला. तो अगदी दमून
गेला होता. प्रत्येक पाऊल वाळून
होत. म्हणून मोठ्या कष्टाने तो तासाभरांत
चार फर्लांग वाढून गेला. वाळूच्या पका
टेकडीवर चढून त्याने चारी वाजून पाहिले.
वर हिरवळ दिसली. मळा असावा
असे त्याला वाटले. वागेत फळझाडे असतील
तर भूकतहान मागायता येईल असा विचार

कळून त्याने त्या दिशेने पावला विचार केला. सारी शक्ति एकत्रितून ती त्या मागेपकट पोचल्या. सूर्य होक्यावर येऊन त्याच्याकडे ताळता येत नाही. त्याने हात जोडून देवाला प्रार्थना केली आणि मागे। निघला. काही दिवसांनंतर होली तर काही तांबूस तावस फळांचा मोठ वास सुटला होता. त्याने जेव्हा पुढे काही पाहिले नाही व झाडाच्या पडदा भरभराटाने आली ती फळे पाहून त्याने लगेचच काही फळे त्याने निघून गेल्या.

त्याने त्या दिशेने पावला विचार केला. सारी शक्ति एकत्रितून ती त्या मागेपकट पोचल्या. सूर्य होक्यावर येऊन त्याच्याकडे ताळता येत नाही. त्याने हात जोडून देवाला प्रार्थना केली आणि मागे। निघला. काही दिवसांनंतर होली तर काही तांबूस तावस फळांचा मोठ वास सुटला होता. त्याने जेव्हा पुढे काही पाहिले नाही व झाडाच्या पडदा भरभराटाने आली ती फळे पाहून त्याने लगेचच काही फळे त्याने निघून गेल्या.

त्याने त्या दिशेने पावला विचार केला. सारी शक्ति एकत्रितून ती त्या मागेपकट पोचल्या. सूर्य होक्यावर येऊन त्याच्याकडे ताळता येत नाही. त्याने हात जोडून देवाला प्रार्थना केली आणि मागे। निघला. काही दिवसांनंतर होली तर काही तांबूस तावस फळांचा मोठ वास सुटला होता. त्याने जेव्हा पुढे काही पाहिले नाही व झाडाच्या पडदा भरभराटाने आली ती फळे पाहून त्याने लगेचच काही फळे त्याने निघून गेल्या.

घेत तो मागे सरकला, पण त्याचे डोळे झाडाच्या वेवळ्याशिवाय आपटल्यासारखे झाले त्याने हात लावून पाहिला. हातवशला दोन्ही माजूला दान शिने. काही दिवसांनंतर त्याची दादी दग्याल त्याच्या घडकी भरला. त्याने दग्याला लावला—“माझ्या माझ्या हात आहे! राजकुमारी या नावाची माझी नाईब माझि आता परतली तरी ताय त्यांग! यातलेहीच बरी मला या माळल्या देसीड नाही आण त्या ती

माझ्यासाठी कावे करील! तिने न जोडखले तर माझ्यासाठी ती धूण तरी कणार नाही. तर दोघी तर पक्का माणूस असेल अस समजून निघून गेली. ती मा तरी काणत्या तीने तिला काही म्हणून विनव् मी सर्वस्वाला मुकला—स्वदेश, राजकुमारी लाफली घोडा आणि शेवटी माझे स्वतःचे रूप! ती पयलल्यासारखा त्या काळाखात एकदून तिकडे तिच्या तिकडून उतरत मला लागला, शेवटी कदाचून पुन्हा माझ्यासाठी आला, माझ्या तिच्या त्याच्या आप लागली.

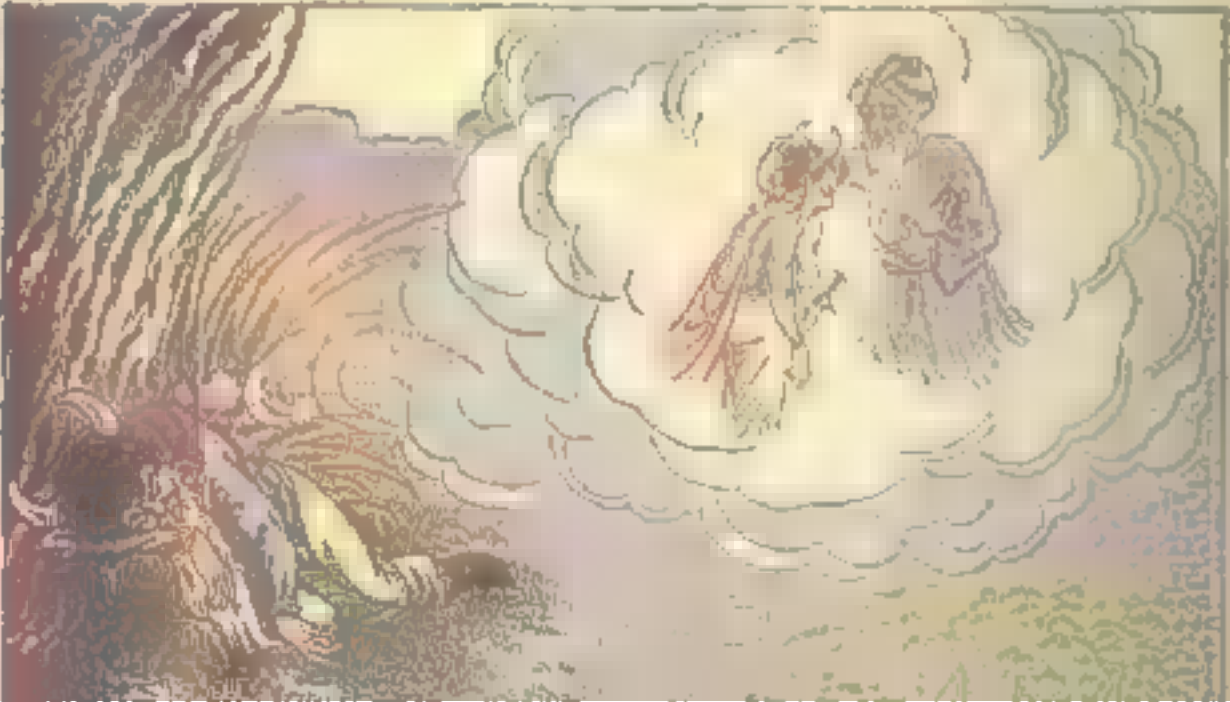

झोपेल एक स्वप्न पडलं. एका
व्हाताच्या माणसाने घेऊन त्याच्या पाठीवर
प्रेमाने हात फिरवीत विचारलं "बाबा!
काय झालं तुला?" त्याने त्याच्यावर
ओढवलेल्या प्रसंगाचे उत्तर दिलं.

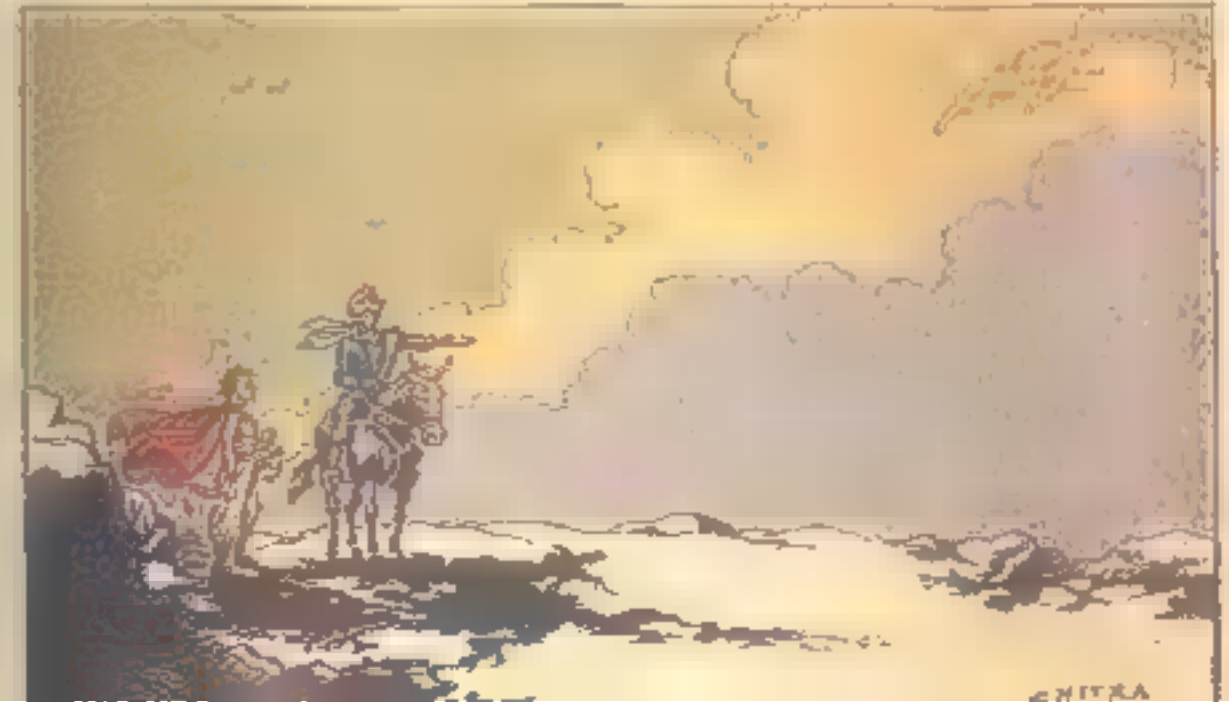
व्हाताचा म्हणावा "असा हातपाय
गालून मग नकोस. हा मनुष्याचा
परिणाम आहे. तू मनुष्य येथून पाय काढ.
मनुष्याचे फळे खाऊनाने राहा येते किंवा
शिगे खाऊन. खाली पडलेला फळे खाऊन
तर तुझी दाढी व शिगे पार माहीती
होतील."

राजकुमार दचकून जागा उठा. आ
समोर कोणाच नव्हतं. तत्पक्ष हे स्वप्न
होतं. तरा एक न्याच्या मनांत
कदाचन वेगळा था आली असं
याने स्वप्नाने गेलं मला सांगितलं
असा विचार करून व्हाताच्याने
सांगतल्याप्रमाणे त्याने आडावतून माली
पडलेले एक न्याच्या मनांत त्याथरोवर
त्याची दाढी व शिगे उडून गेली त्याला
माली पारलं. माली त्याने काढी
हिरवी व लाल आडावर चढून
गोडून घेतली व पडलेली

पण उचकून वापल्या मित्रांत भरली. नंतर
सुनूरीच्या पात्या काढून त्याने एक लहानशी
टोपली विणून घेतली आणि त्यात सव
फुटं भरून तो पुढे निघाला.

त्याला स्वदेशी जावयाचे हात. पण कसे
जायचे! दाढ फुटेट तिकडे जात त्याच्याच
नशिबाची परीक्षा पहायची. एवढेच त्याने
ठरविले. त्याच्या मनांत या फळांची
नक त्याच्या मनांत
लायची. दाढी व शिगे निघाला व तत्पक्ष
फळे ती माहीती करावयाची व
निवस गेले.

त्याला एक रस्ता लागला. जिवांत जीव
आल्यासारखे वाटले त्याला.

थोड्या वेळाने मनुष्य खेचरावर
बसून येत असलेला दिसला. कुमाराने
विचारलं तेव्हा त्याला
कळलं. पुर्वेकडे गेल्यास तो स्वदेशी
पोवेळ व पश्चिमेकडे गेल्यास राजकुमारीच्या
देशांत पोचेल.

आता त्याच्या समोर पश्चिम पडला.
स्वदेशी जावयाचे वी राजकुमारीच्या
लाफही नी धारवून आहे.
राजकुमारी वगेठे गेली कोणास नाऊक

विषयवार : ~~प्रश्न~~ शंकरभारतीय

महाकवि भारवी

संस्कृत भाषेचा सुप्रसिद्ध कवि भारवी हा गांधी तृप्ती ऐकलेच असेल. त्याने वडील भारवी सारखेच संस्कृत भाषेत मोठे विद्वान व पंडित राणजे ज्ञान. त्यांना वाटे की त्यांच्या मुलाने देखील त्यांच्या सारखेच, किंबहुना त्यांच्याहून मोठे विद्वान जावे. त्यांनी आपल्या मुलाच्या शिक्षणासाठी फार काळजी घेतली. म्हणूनच भारवी संस्कृत भाषेचा महाकवि होऊ शकला.

पंडित सभेत भारवीला लहान वयातच मोठा नावलौकिक मिळाला. फक्त त्याचे वडील त्याच्या पाहिल्याची वाखाणणी करीत नसत. उलट ते म्हणत, "त्याला काय पेटे आहे. अजून पारकटपणा गेला नाही त्याचा!" ते ऐकून भारवीला फार वाईट वाटे, एवढेच नव्हे, तर त्याला वडिलांचा

राग येऊ लागला व त्याने त्यांच्याशी भाषण करण्याचे सुद्धा सोडून दिले.

एकदा पंडितांची मोठी सभा झाली. भारवीने मोठमोठ्या पंडितांना साम्प्रदायिक पराश्रित केले. सर्वांना त्याच्या पाहिल्याची स्तुति केली पण वडील म्हणाले "माहीत आहे मला त्याची विद्वता."

भारवीला ने ऐकून राग झाला पण सभेत वडिलांनी केलेला अपमान त्याला असह्य वाटला. कमी गेल्यावर तो आईला म्हणाला—

"आतां मी वा करान राहणार नाही. माया इतरांसमोर नेहमी झाला अपमान करतात. म्हणतात—'काही येत नाही!' मग मी कशाच्या राई या घरांत?"

संध्याकाळी भारवी उशिरा वरी जाऊ. त्याचे आई वडील बोलत होते. आठ उभा राहून त्याने त्यांचे केली ऐकले

आई म्हणाली—"भारवी इतका का मूर्ख आहे! तो इतका गमावला आहे की घर सोडून जायला निघाला होता."

वडील म्हणाले—"मग मूर्ख आहे हेच खरे! शाहणा असता, तर हे विचार त्याच्या मनांत आले नसते. तेच विचार कर, बापाने मुलाच्या तोंडावर त्याची पंजमा केली व त्यांत आनंद वाटला. तर त्याने पाशाचे काय केले? मुलाचे तसे काय शाहणपण! भारवी विद्वान आहे. ज्ञानाच्या सभेत त्याने विद्वानांना पराश्रित केलेले पाहून मला फार आनंद झाला. पण त्याने विद्वता ज्ञान संवादना कधी नव्हत. म्हटले, काय आहे? दिवला पयोंदा नसते. शिकावी तेवढी थोडी. विद्वता वगैरे नाणसांत चित्त पण पाहिले."

वडिलांचे ते वाक्य ऐकून भारवीला व्यर्थ राग केल्याचा भारवीला पश्चात्ताप वाटला व त्याने वडिलांची क्षमा मागितली व मनांत का होईना वडिलांचा अपमान केल्याचे प्रायश्चित्त काय अने त्यांना विचारले.

वडील म्हणाले—"एक वर्षभर सासुरवाडी रहा!" भारवी सासुरवाडी गेला. रीती प्रमाणे जांचपाचा आदर मत्कार झाला.

पण एक दिवस गेला, दोन दिवस गेले, तीन दिवस गेले, तरी जांचपापू परत आत नाहीतसे पाहून सासऱ्याने विचारलेच. तेव्हा खरे कारण लपवून भारवी म्हणाला— "वडिलांनी मांडण झाले आहे. म्हणून निघून आलो."

पाहुण्याचा आदर तीन दिवस. न्यायाने जांचपापूचा आदर एकापूकी आनला घरच्या पुरुष मंडळीबरोबर त्यांना सुद्धा सर्व कामे करावी लागू लागली. वडिलांनी मागितलेले प्रायश्चित्त म्हणून भारवी नुकात्याने सर्व कामे करू लागला. सासुर-

वाडची घरची शेती होती. शेत नांगरावे लागे. कावणी करावी लागे व शेवटी रात्रभर जागून शेतावरच राखण करावी लागे. नवरा बायको रात्री शेतांत जात. बायकोला नवऱ्याचा हा अपमान सहन होईना. भावज्यांसमोर नेहमी तिची मान खाली होऊ लागली.

प्राक्कण महिना आला. बायको म्हणाली - "मेगळामोर पुतायची आहे. पण त्यांघावर कांदी नाही. सर्व बायका नदन येतील. मान...." असे सांगून रडू लागली.

भारवीने तिची सगळीत पातळी व एका सावकाराचे नांव सांगून एक ताडपत्र तिच्या हातांत देत म्हणाला - "हे ताडपत्र त्याच्या कडे गहाण म्हणून ठेव. तुला पाहिजे असतील तेवढे पैसे घेऊन ये."

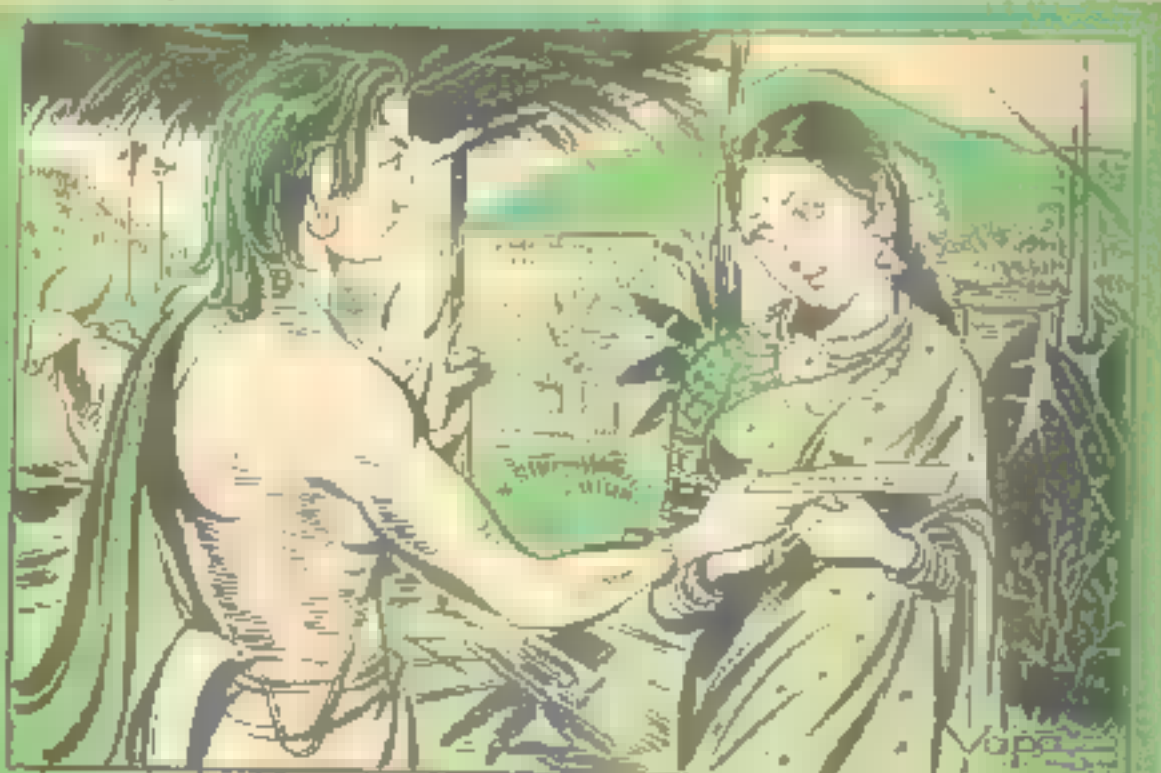
बायकोने त्याप्रमाणे त्या सावकाराला ते ताडपत्र दिले व पैसे घेऊन निघून गेली. सावकाराने ते ताडपत्र एका नळकांण्यांत घातून ठेवून दिले.

नवरा शेतावर राखण करायला जाई तेव्हा येळाने येळ काढून किरातार्जुनीय नांवाचे काव्य लिहू लागला होता. त्या

काव्यांतला एक श्लोक त्या ताडपत्रावर होता. पुढे कांदी दिवसांनी सावकाराला ज्यापाराच्या निमित्ताने परदेशी जावे लागले. समुद्रावरचा प्रवास होता. एक तुफान आले आणि त्या तुफानात त्याचे जहाज अपरिचित देठाळ्या लागले. तो गेल्या तेव्हा त्याची बायको गरोदर होती तिला मुलगा.

भारवीने 'किरातार्जुनीय' काव्य वाचून कांदीच एका वर्षात पुरे केले. पण सावकाराचे कर्क फेडल्याशिवाय प्रसिद्ध करवगाचे नाही असे ठरवून तो आपल्या

बायकोला घेऊन आपल्या गांवी गेला. सावकार अठरा वर्षांपेतर अनेक प्रकारचे काष्ट व वातना सहन करून स्वदेशी परतला. तेव्हा त्याच्या बायकोने मुलाला बोलावून आपल्या बाबांच्या पायां पडायला सांगितले. सावकाराला परदेशी जाते वेळी बायको गरोदर होती हे देखील गाहीत गळते. त्या मुलाला समोर पाहून सावकाराला बायकोच्या पातळीच्या संशय आला व रागाच्या भरात तिला फाय चाटेल तें बोलला. त्याने खिळ्याला टांगलेले नळकांडे काढले आणि बायकोला मारण्यासाठी काठीसारखे उगारले.

नेकधांत नळकाळ्यांत ठेवलेले ताडपत्र खाली पडलें ॥ त्यावर लिहिलेल्या श्लोकावर सावकाराची नबर पडली ती श्लोक असा :-

"महेश विद्वान्महाकवि
अविद्येन परमापदां पद
एतर्थाह विमृशयकारिणे
प्रगल्भ्याः स्तनभेन समग्रः ॥"

सावकार्या—घाईत जाणतेंहि काम करूं नये. अविद्येकामें केलेल्या कामाचा परिणाम दुःखकारकच होतो. गुणानुरूप संपत्ति मिळते व विवेकी मनुष्यच गुणवान् ॥

त्याने वायकोवर ॥ उगारला तारा, पण श्लोक वाचल्याबरोबर तो ॥ चवकशी केल्यावर त्याला सर्व परिस्थिति कळली. मारवीने तो श्लोक लिहून जाणु कांहीं त्याच्या कुटुंबाचे व त्याचे रक्षण केले.

तो पयले भारवी एक विख्यात कवि म्हणून देशभर प्रसिद्ध झाला होता. सावकार

स्वदेशी ॥ आल्याचें कळल्यावर तो कर्जाची फेड करण्यासाठी व आपले नाडपत्र सोडवून आणण्यासाठी सावकाराच्या घरी आला व त्याचे ॥ नान्त वैसे देऊ लागला.

ते पाहून सावकार कुतजनापूर्वक त्याला समकार करून म्हणाला— "महाकवे ! आपल्या ॥ नाडपत्रात माझ्या संसारावरचे एक मोठे संकट ॥ आहे. त्याचमुळे आपले आमाग मानावे तितके घेऊन, कर्जाफेड करण्याकरितां ॥ आलांत. ज्ञान ॥ थोरपणाच दिमत आहे. तुम्ही आणलेले हे पैसे देवून ध्या आणि माझा संसार सुखाचा करण्यासाठी तुम्ही जो ज्ञान-भाव ॥ त्याबद्दल दूर नाही कुलाची पाकळी म्हणून ॥ भेट स्वीकार कता. असे सांगून एक नाटभर मोडरा आणून त्याने मारवीला दिल्या

घारापुरची लेणी

याचे नांव 'एकिके' ॥ असं हंमजीत आहे. ही लेणी मुंबईपासून ६ - ७ मैलावर स्थित एक स्थानचो वेदभर आहे. हा वेदभर इतिहासात खटकावर एक ॥ इतो होता ॥ १८६४ मध्ये तो मुंबईला आणण्यात आला. या स्थानावरून या लेणीचे ॥ इतिहास 'पालका जेवण' असे होते. ही लेणी ॥ ज्ञानकांतनी आहे.

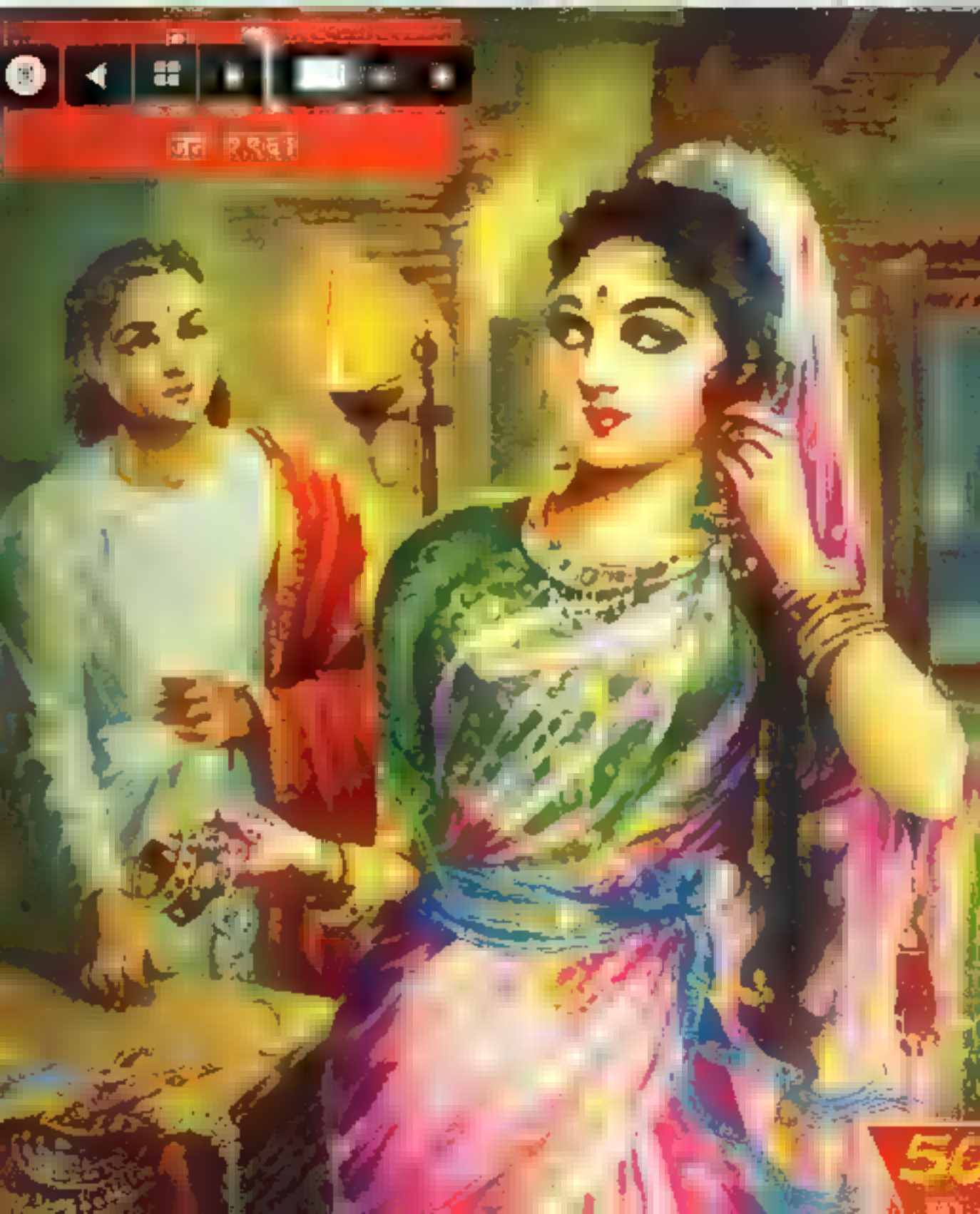
येथे ॥ देवी आहेत. हा ॥ देवाची मूर्ती नसून प्रमुखपुस्तक आहे. यापैकी मोठी मुर्तीच या मठालाची आहे. ॥ भितीवर ॥

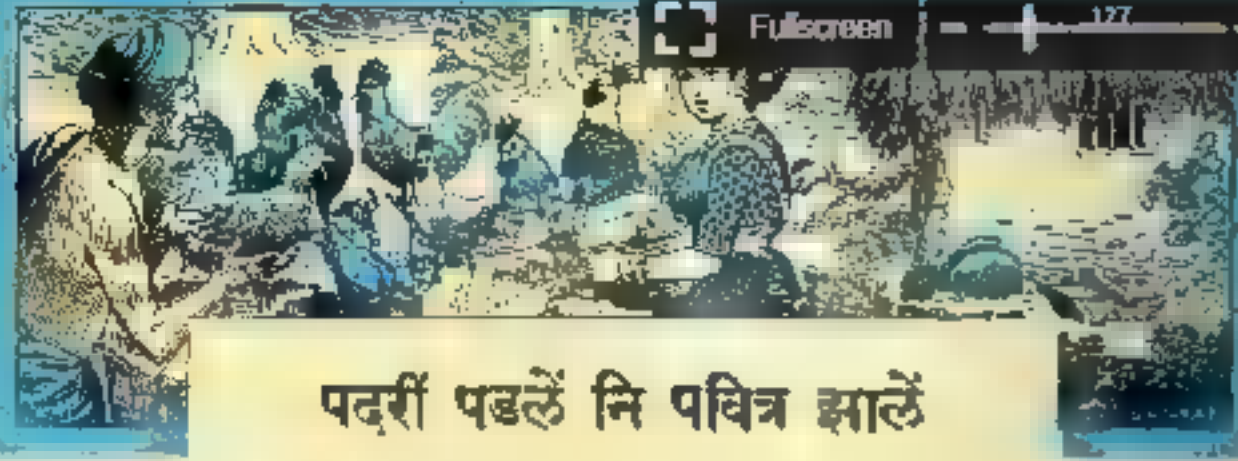
॥ आधारलेली विजे कोरली आहेत. हीच मुर्ती पहिली. ॥ मुळतः कोराव काम अर्धवट म्हणून ठेविले आहे. या लेणीत मठात मठालाची मोठी मूर्ती आहे. ही मोठी फुट जंय आहे.

विशेष गर्भ मठाला द्यावे ॥ कारणानी किंमत होऊन गेल्या आहेत. १९१२ मध्ये पोर्तुगीज लोकानी या लेणीचे ॥ रूप बरेच बिघडवून टाकले. मोठ्या मूर्तीवर त्यांनी दाखोळाच साठवून ठेवले होते १९५० मध्ये सदाच येथेचा ठपकाय जरी पाहिला ॥ काळ होला

पदरीं पडलें नि पवित्र झालें

एका गांवीं शेतकऱ्याचें एक जोडपें रहात असे. शेतकऱ्याचें नांव होतें विठ्ठल. त्याच्या बायकोचें रघुमाई. विठ्ठल रोज सकाळीं शेतांत काम करायला निघून जाई व संध्याकाळीं खूप उशिरां घरीं परत येई. रघुमाई घरचें काम संपावून कोकल्या पाळी व नवऱ्याच्या कामाईला हातभार लावी. रघुमाईकडे नेहमीं नीस ऐकवीस कोकल्या असत. कधीं कधीं ती देखीक नवऱ्याबरोबर शेतांत कामाला जाई.

विठ्ठला कोकलीचे मांस फार आवडें. त्यानें पुष्कळदां बायकोला कोकलीचे मांस रांघायला सांगितलें. पण तिनें कधीं तिकडे लक्ष दिलें नाहीं. विठ्ठलनें देखीक आपला इट्ट सोडला नाहीं. त्यानें एकदां घरीं येऊन बायकोला सांगितलें कीं, मला शेतांत एक देव भेटला. तो आपल्या शेताबळच्या पिंपळावर बसलेला असतो. मी त्याला

विचारलें—“मी इतको बरें शेतांत काम करीत आहे. वज मना सारखें पीक एकावर्षीं देखीक आलें नाहीं. काय कारण आहे ?”

तो म्हणाला—“हे पद्मा, मी तुझ्या शेताची राखण करतो. तुझ्या घरीं इतक्या कोकल्या आहेत. पण कधीं तूं कोकलीचे मांस मला खावला घातलेंस का ! मी उपाशी राहतों म्हणून तुझ्या शेतांतलें अर्धें पीक खाऊन टाकतो.”

तें ऐकून रघुमाई पावरली. म्हणाली—“होय का ! तर मग दर शनिवारी मी कोकलीचे मांस शिजवून पिंपळाच्या झाडाच्या खुराख्यांत ठेवून घेत जाईन.”

त्या दिवसापासून रघुमाई दर शनिवारी कोकलीचे मांस शिजवून मक्तः पिंपळाच्या खुराख्यांत बाळून ठेवू लागली. रघुमाई निघून गेल्यावर विठ्ठल खुराख्यांतलें मांस काढून

खाऊ लागला. आपली युक्ति बघुनही झाल्याचा अपरंपार आनंद झाला.

परंतु शेतांतले उतास वाढलें नाहीं व कोकली मागून कोकली मात्र मरत होती. रघुमाईला संशय आला. म्हणून एके दिवशीं खुराख्यांत मांस ठेवून घरीं परत न जातां एका झाडाभाड ती रूपून बसली. विठ्ठल झाडावरच होता. पण त्याला रघुमाई लपली असल्याचे कळलें नाहीं. ती गेली असेल असे समजून तो झाडावरून खाली उतरला आणि खुराख्यांतलें कोकलीचे मांस व भाकरी काढून खावला बसला. तें पाहून रघुमाईला

नवऱ्याचा इतका राग आला की, ती कांहीं बोलण्याशिवाय तेथून निघून गेली.

संध्याकाळीं विठ्ठल घरीं आला तेव्हा ती त्याच्याशीं कांहींच बोलली नाहीं. विठ्ठला तिच्या त्या दिवशीच्या वागण्यांत अगदीं निराळ्याच असा फरक दिसून आला. घराच वेळ तो देखीक कांहीं बोलला नाहीं. पण राहिलेच नाहीं म्हणून म्हणाला—“काय आज एवढा अजोळा घरला आहेस आज !”

“आपल्या त्या झाडावरच्या वेचाला बाळून नाहीं विचारीत !” रघुमाई काढून खावला बसला. नंतर पुढें अर्सेच म्हणाली—“मी

उषां माहेरी जाणार आहे. या घरची चाकरी आतां माझ्यानें होणार नाही !”

असें म्हणत तिनें एका मोठ्या टोपळीत आपले सामान सुमान भरले आणि नवऱ्याची कांहीं एक ■ बोळातां झोपी गेली.

रखुमाई उजाडत उठली ■ शेजारणीचा निरोप घेऊन बायला म्हणून निघून गेली. इकडे विठू उठला आणि टोपळीतले कपडे काढून आत बसला आणि बरचे सामान तसेच डोक्यावर ठेवून घेतले.

रखुमाईला हे कांहीं कळले नाही. तिनें टोपळी उचलून डोक्यावर घेतली व चाने लागली. टोपळी जड असल्याचे तिच्या भासले. पण मधरा उठावल्या आत निघून जाण्याचा हेतूनें ती थांबली नाही.

माहेरी पोचल्यावर तिनें पडलेला सर्व वृत्तांत आपल्या म्हाताऱ्या आईला वर्णन काढून सांगितला व म्हणाली—“आतां मी

त्या घरची पायरी देखील चढणार नाही !” आई म्हणाली—“असें होय ! ठीक ! त्या मेक्याचे तोड देखील पाहू नकोस !”

बोळ्या नेळाने म्हातारी टोपळीतले सामान काढून ठीक लावू लागली तेव्हां विठूनें उभे राहून सासूला नमस्कार केला व म्हणाला—“मी आहे, विठू ! अशा रागाबलांत तर कसे चालेल !”

तिच्या बाटले, दोषां नवरावाकडेनें मिळून ■ डाव रचलेला दिसतो आहे. फुकटांत माहेरी कांही दिवस घालविण्यासाठी जोडपे आलेले दिसते आहे. म्हातारी रागाने उठली आणि म्हणाली “■■■■ अशी भद्दा करतां होय !” आणि खूब शिव्या हासडून दोघांना घराबाहेर काढले.

रखुमाईनें विचार केला आतां कांही उपाय नाही—“पदरी पडले आणि पवित्र झाले. असें समजून स्वस्त रहावे.

रुखमाईचा आणि

चतुर्थ अध्याय

द्वार गुहेचें लहान होतें
■■■■ होनि पण मोठी भांत ।
काळोखाच्या मुलें चांचपत
कुण्या चासला होता आंत ■
भेवर थोडे गेल्यावरही
घाटू लागले दिसलें ।
आणि पुढें तर त्यास भासलें
गुहेत कोणी असेलने ॥

घाटू लागला कजेड इतुडलु
दिसूं लागले दृश्य मधीत ।
भेतःपुर तें होतें, साव्या
चकित, काय हें एक मधीत !

अंतःपुर तें होतें निश्चित
भतिशय सुंदर सजलेलें ।
पाळण्यांत अन् दिसलें सुंदर
मूळ कुणाचें निजलेलें ॥

■■■■ बसुनिचा तेथें कोणी
तदणी होती होंके देत ।
गोड गळपानें ओव्या म्हणुनी
होति मनाला ओढुनि घेत ■

जणूं खेळणें, लोंबत होता
अणि तेजस्वी, पाहुनि त्या,
शिशु किलकाऱ्या मारित होता
द्यायें ओढुन मण्यास त्या ॥

एकाएकी परक्या पुरुषा
पाहुनि तरुणी घाबरली ।
“पहा कोण हा ! धांवा, बावा !”
जोरानें ती ओरडली ॥

हांक मुलीची पडतां कापी
पिलाकून अस्वल तत्काल,
चांचत झालें चरण्या रुप्या,
सांचत होता पण गोपाल ॥

“पूर्ण जाहलें वचन प्रभूचें
तुम जाहलें मत माझें ।
स्पर्शानें तव चरणाधूलिच्या
पवित्र झालें घर माझें ॥

क्षणार्थ दिसलें रूप मनोहर
धनुधारि प्रभु रामाचें ।
जांघयांमनें तत्क्षण धरले
चरण कमल यदुरायाचे ॥

रामदर्शन जांघुवंतला
हुकूम चढला एक मधीन ।
करून हिमंत पण एकापकी
विचारांत तो झाला लीन ॥

आनंदानें कृष्णा यदुला-
“झालों प्रभु मी आज सनाथ ।
कन्या माझी जांघुवती ही,
यकम कराचें तिला ॥

विधिलि दक्षिणा, मणी स्वयंतक
वरास करुनी कन्यादान ।
दिला जांघया विरोध, कदनी
सर्व प्रकारें मान जि पान ॥

“आला! आला! कृष्ण सखारे!
आला नदघर मुरलीधर!”
पाहुन कृष्णा प्रेमोन्मादें ।
गद्गद झालें सखरावर ॥

वसुदेवाचें मन वैदिकीचें
झालें अतिशय दर्शित मन ।
कृष्णा संतें जांघुवतीला
चकित पाहुनी यादवमन ॥

तातुं लागलें मन रुक्मिणीचें
वेडनि आरति ती आली ।
नयनपलिला धनिप्रेमानें
घरांत वेडनि ती गेली ॥

अग्निदाग

[८]

[अमरनाथरोवर जे वेगिळ गेले होते, त्यांनी त्या सर्वकर पक्षांचे पित्रे त्यांचा संहार केला. नंतर राजकन्या कांतिमतीला एका मेण्यात बसवून साष्ट पळून आत आलेत हे कळतावर चित्रसेन व उमाळ तिला सोडविण्यासाठी आपल्या अनुयायांसह भाडले. त्यांनी मेणा बांधिलेला शत्रूच्या सरदाराने राजकन्येचा बंध साळा तरी पावले पण ती विषकेंदाच्या हाती लागू नये अशी आज्ञा दिली, पुढे काळा—]

शत्रूच्या सरदाराची राजकन्येचा वध कर-
ण्यास आज्ञा झाली असेल नसेल, तैवळात
चित्रसेन व त्याचे सैनिक आणि उमाळ व
त्याचे सैनिक सर्वांनी मिळून कांतिमतीचा
मेणा व त्याचे रक्षक यांना घारी बाजूनी
घेरले. व्याघ्रचर्मवाले सैनिक किती वेळ
टिकाव पळवू उमे राहणार ? एका मागून
एक सर्व मळून किंवा असमी होऊन पडले.

आतां सुटका होणें अशक्य आहे ॥ पाहुन
सरदारानें एका हातांत तलवार ॥ दुसऱ्या
हातांत भाला घेतला आणि मोठ्याने
ओरडला—“ आपल्याला मरायचें तर आहेच.
पण कांतिमतीला ॥ केल्याशिवाय नाही.
ठार करा तिला । ”

चित्रसेनाला वाटलें, आतां राजकन्येचे
रक्षण करणें अशक्य आहे. कारण सुमारे

आठ वटा सैनिक त्याची वाट अडवून मध्ये उभे होते.

तरी चित्रसेनाने त्वेपाने पुढे होऊन दोघां तिघां सैनिकांना कापून काढले आणि मेण्या-कडे बळका. तितक्यांत मेण्यातून कांतिमती बाहेर आली. तिने एका मृत सैनिकाच्या हातातली तलवार काढून घेतली आणि तिचा वध करण्यासाठी पुढे येणाऱ्या व्याघ्रनर्मदाच्यावर वार करू लागली.

उमाक्ष तिचे शौर्य व साहस पाहून ओरडला—“कांतिमती! घाबरू नकोस. मी येत आहे तुझ्या मदतीला. वाह वा! काय

पण शौर्य! स्वरोत्तर तू क्षत्रिय कन्या आहेस.” जसे म्हणत उमाक्ष व्याघ्रनर्मदाच्यांना उचलून दूर फेंकित व गदेने मारीत मेण्यापर्यंत येऊन पोचला, चित्रसेन देखील त्याच वेळी मेण्याजवळ येऊन पोचला. कांतिमतीची तलवार रक्ताने भासलेली होती, हे सर्वाना पाहिले.

“हे आमचे चित्रसेन आहेत. माझे नांव उमाक्ष. हे सारे जंगल माझे आहे.” उमाक्ष म्हणाला.

कांतिमतीला उमाक्षाने ते बोलणे आवडले नसावे. तिने एकदां रागाने त्याच्याकडे पाहिले व आपले तोंड फिरवून घेतले. नंतर ती मेण्यात नाऊन बसली. आपल्या रक्षणकर्त्याचे आभार मानायचे तर दूरच, त्यांच्याकडे रागारागाने पहात ती तोंड फिरवून बसली.

राजकन्या कांतिमतीची ही तऱ्हेवाईक वागणूक चित्रसेनाला चिन्नकूट पर्यंत पडली नाही. त्याला तिच्यावर रागच आला. स्वतःच्या प्राणाची पर्वा न करता तो राजकन्येच्या शत्रूशी लढला होता व तिचे रक्षण केले होते, त्याबद्दल कुतूहलानेच दोन शब्द देखील बोलू नयेत अशी वागणूक कोणाला

वरें आवडेल! अर्धांनच चित्रसेनाला त्यांत आपला अपमान वाटला.

“उमाक्ष! सांते आपले कर्तव्य! चम, आपण वनदगिरीच्या मार्गाने आपले सैन्य घेऊन जाऊ!” चित्रसेन म्हणाला.

चित्रसेनाचे बोलणे ऐकून उमाक्षाला वाधर्य वाटले. कारण त्यांनी कपिलपुरावर स्वारी करण्याचे पूर्वी ठरविले होते. त्या कामावर अमरपाल गेला देखील होता. पूर्वी त्यांचा विचार कपिलपुराहून गत नागवर्माला समसदनास पाठविण्याचा होता. चित्रसेन आता काही वेगळेच बोलू लागला होता.

“चित्रसेन! प्रथम कपिलपुराच्या किल्ल्याला वेढा घावचा ठरला होता, नाही का! सुदैवाने राजकन्येचे रक्षण करण्याचा योग वाटेतच आला.” बोला अडबळत बोलला.

“राजकन्येची रक्षा केली! कोण म्हणतो! राजकन्येनेच आपणां सर्वांचे रक्षण केले नाही का!” चित्रसेन राजकन्येच्या विचित्र वागण्यावर आपला असंतोष तिला कळवा म्हणून असे म्हणाला. नंतर उमाक्षाला उद्देशून म्हणाला—“अमरपालाने

आपल्याला हे पूर्वीच सांगितले होते की, नागवर्माने अमिंद्रीपवाल्यांना फितूर होऊन वीरसिंह महाराजांना कैद करून अमिंद्रीपांत पाठवून दिले आहे. आता कपिलपुराहून गत कन्यावर कोणला गादीवर बसवावयाचे!” चित्रसेन कांतिमतीवर राग काढीत म्हणाला.

चित्रसेनाचे बोलणे संपण्यापूर्वीच कांतिमती मेण्यातून बाहेर आली. तिने संसृकित दृष्टीने एकदां चित्रसेनाकडे पाहून विचारले—“माझ्या वडिलांना धरून राजदोंही नागवर्माने अमिंद्रीपांत पाठविले आहे असे सांगणारा हा अमरपाल कोण!”

उत्साह दाखविला नाही. उमाश म्हणाला—
“चल, आपण त्यांच्या मदतीला जाऊ.”

“आमच्या मदतीची गरज कोणाला
असेल तर ना!” चित्रसेन उपरोधिक-
पणे म्हणाला.

“मी सांगते, तुम्ही मदत करावी!”
कांतिमती म्हणाली.

“घोड्या वेळापूरी तुम्ही तर असा
तोरा दाखविला होता की, जणू काही मी
तुमचा कोणी मांडलिक राजा आहे. तुम्हाला
माहीत असेलच की, हे सर्व जंगल व ती
जंगलवरील अद्भुत मठाळ माझा आहे.”
चित्रसेन म्हणाला.

“हे जंगल त्यांचे आहे हे घोड्या वेळ-
पूरी तुमचा हा राजा म्हणाला होता.”
कांतिमती म्हणाली.

चित्रसेनाने एकदां डोळे बटाऊन रुद्राक्षा-
कडे पाहिले. हेवू होता, तुझ्या बोलण्याचा
परिणाम झाला कळला ना! त्यावर
म्हणाला—“हो हे जंगल माझे आहे.
चित्रसेनाचा सेवक आहे. या
नात्याने हे जंगल त्यांचे देखील आहे.”

“ठीक! कपिलपुरचे महाराज वीरसिंह
यांची ही एकुलती एक मुलगी कांतिमती

चित्रनगरचे महाराज चित्रसेन यांची मदत
मागत आहे. माझी आणि एक प्रार्थना
आहे की, राजदोही नागवर्मा याला त्याने
अन्यायपूर्वक आपल्या राजाला इतके दिवस
बंदी ठेवले या बद्दल शिक्षा देण्यांत
यावी.” कांतिमती म्हणाली.

कांतिमतीच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून
चित्रसेनाला बरे वाटले. त्याने उमाशकडे
बकून म्हटले—“कळले ना तुला! असावध-
पणे बोलू नको. उकटा परिणाम
तो!”

“बुद्धी! आतां पुन्हा ही चूक होणार
नाही. मी तुझा सेवक आहे. तुम्ही आज्ञा
शिरोधार्य आहे.” रुद्राक्ष म्हणाला, आणि
त्याने प्रथम चित्रसेनाला व नंतर कांतिमतीला
लवून नमस्कार केला.

ते सर्व पाहून कांतिमतीने स्मित केले.
परस्परांवरचा राग व संदेह दूर झाले व
समेटाचे मोड वातावरण निर्माण झाले.
चित्रसेन उत्साहाने म्हणाला—“व्याघ्रचर्म
घाडून आलेल्या नागवर्माच्या सैनिकांपैकी
कोणी निसटून पळून तर गेला नसेल!
चला तर कपिलपुराकडे. कांतिमतीसाठी
मेला तयार करा.” असे सैनिकांना सांगून

चित्रसेन कांतिमतीला म्हणाला—“राज-
कुमारी! मेण्यांत बसावे!”

“महाराज! मी आतां बंदी नसून एक
स्वतंत्र राजकन्या आहे. म्हणून मला देखील
एक घोडा मिळाल्यास मी घोड्यावर नसून
यायला तयार आहे.” कांतिमती म्हणाली.

“आतां त्यांना तलवार हाती घेण्याची
गरज काय! घोड्यावर बसून त्या आमच्या
बरोबर आस्वा तरी पुरे! कपिलपुरचा
किल्ला सर करणे, आणि वीरसिंह महाराजांना
मुक्त करणे हे सर्व आमचे काम आहे.
त्या करितां मी शुद्ध बगैरे करावे लागेल ते

“तो कपिलपुराचाच आहे.
तो पूर्वी नागवर्माच्या सैन्यांत मर्ती झाला
होता. पुढे तो कैदी होऊन आमच्या हाती
लागला. त्याने नागवर्मा व अमिहीपांतले
लोक यांच्या सैन्यांतील सर्व मुख्य मुख्य
गुपिते आम्हाला सांगितली आहेत.” चित्रसेन
एवढेच म्हणाला. “त्याने माझ्या
बदलाविषयी सांगितलेले सर्व खोटे आहे.
माझे बडील किल्ल्यांत सुयारांत कैदेत
खितपत आहेत.” कांतिमती म्हणाली.

“असे होय!” चित्रसेन एवढेच
म्हणाला. पण प्रत्यक्ष कांही करण्यास त्याने

સર્વ ખાખર વ ખાખરે સૈનિક પાઠન વેડું !"
ચિત્રસેના મળ્યા.

ચિત્રસેન મુકા પોખાવર વ કાંતિમતી
દુસમ્યા પોખાવર વસુન પુરે નિપાતે નાખિ
ચિત્રસેન ॥ ઝમાક યા દોષાંધી સૈન્યે તુકળ્યા
વચ્ચન મારે ચાલુ લાગલી. કપિલપુરના
તટાગ્રવલ પોતેપર્યેન પાંચાયલા મુમારે તાસ
નોન તાસ લાગલે. કિણા પકા હોંગરા માહ
હોના. કિલપાન્યા નુકજાવર સ્થાના કાનુ-
સૈનિક ડમે સમનેમે વ દોન અંકર
પક્ષી આકાસાંત ડરન પહારા રેત અસટેલે
વિસલે. રથા પક્ષ્યાના પાઠન ચિત્રસેન વ

ઝમાક દોષાંધા આધરે નાટલે. ઝમાક
મળ્યા—“મહારાજ મેમે દેસીલ દે પક્ષીન
આરમે મેનાર અમે વિસતે. સંન્ય દેવન
આપન અમરપાલકા પુરે પાઠવિલે હોતે.
તો કોટે વિસત નાહી. તે સર્વ મનુષ્યા
ઠાતાંત તર નાહી કંસમે !”

ચિત્રસેનાને પાહિલે વી, કિલપાને
દરવાજે આલુન વંદ આહેત. સમોર મુદ્ધ
મળ્યાના વિનંદે વિસત વચ્ચતી. તર
અમરપાલ પાહેરવ કોટે તરી વસલા
અસેલ વ ખાખરી પહાત અસેલ.

ચિત્રસેનાના મનાંત દે વિચાર ચોઠત
હોતે ત્યાર ॥ ૧૧ ॥ કાઝીતૂન કોળી
તરી યેત અસલ્યાના આન કાકા રકુન
પાહિલે તર અમરપાલ પોખાવરન યેત
હોતા. તો વચ્ચ વેચન મળ્યા—“પાહિલેત
મહારાજ ! નાગવર્મા અવલગિરીવર ચાનલ
મેચ તેહા કપિલપુરના કિલપાના રક-
વાની વાંગલી વ્યવસ્થા કલન મેલા.”

“મી રેંચ આતાંપર્યેત પહાત-હોતો. ॥
નોન પક્ષી કિલપાવર વિરચ્યા પાલીન આહેત.
વા દોન વચ્ચાસિવાય દુસરે પક્ષી કિલપાંત
અમનીઅમે આ વાટન નાહી. નુકજાવર
પહારા દેવારે સૈનિક તસે ચામત વિસત

नाहीत. तरी पण विचार केला की, आपल्या जवळच्या लहान तुकडीच्या बळवर किला सर करणे शक्य होणार नाही. म्हणून मी आतां येत आपली वाट पहात बसलो होतो." अमरपाल म्हणाला.

"तुं पाई केली नाहीस हे बरे झाले. नाहीतर तुम्ही त्या पक्षांच्या तोंडी बळी पडला असता आणि कायदा कांढीच झाला नसता." असे सांगून चित्रसेन उभाक्षकडे बघून म्हणाला—"आतां एकच उपाय उरला आहे. किल्ल्याचे फाटक लोडून आपण आंत शिरले पाहिजे. हे काम तुझ्या अनुयायांना सहजी करता येण्यासारखे आहे.

उभाक्षाने प्रथम चित्रसेनाकडे व नंतर भयंकर पक्षांकडे पाहिले व डोकें खाजवून म्हणाला—"आपल्या कांहीं अनुयायांना किल्ल्याचे फाटक लोडण्यासाठी व कांहींना किल्ल्याची मित पाडण्यासाठी पाठवू शकलो

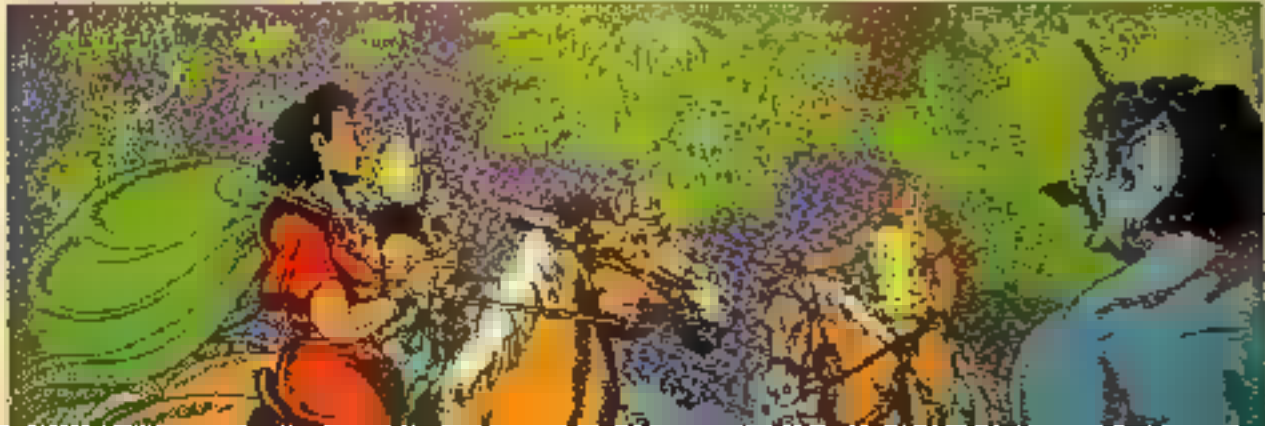
असतो. पण या भयंकर पक्षांना काय करणार !"

"ते आपल्यावर दहा करू शकणार नाहीत ह्याची जबाबदारी माझ्यावर !" अमरपाल म्हणाला.

"ते कोण ? अशक्य !" चित्रसेन म्हणाला.

"माव सकाळी जेव्हा या पक्षांच्या पित्र्यांना आग लावून मी यांना ठार केले तेव्हा मला एक गोष्ट आठवून आली. हे पक्षी आगीला फार भितान. म्हणून आपण आपल्या निवडक सैनिकांच्या हातांत एकेक मशाल देऊ. या सैनिकांच्या हातांतली मशाल म्हणजे या पक्षांच्या विरुद्ध दाल समजा, महाराज ! या उपायाने पक्षांच्या हातून स्वतःचा बचाव करून घेणे शक्य आहे." अमरपाल म्हणाला.

(पुढील गोष्ट पुढील अंकी)

मातीची गाडी

उज्जयनी नगरीत बाहदच नांवाचा एक आक्रम युवक रहात असे. त्याला थो कांहीं जमीनजुमला मिळाला होता तो सर्व त्याने दान-धर्म करण्यांत खर्च केला. त्याच्या बायकाचे नांव भूवांचा अने होते. त्यांना रोडसेन नांवाचा एक मुलगा होता. बाहदच गरिबीत दिवस कंठीत असला तरी त्याचा एक बालमित्र मैत्रेय, वर्षभान नांवाचा नोकर, रदनिका नांवाची दासी यांचा भार त्याच्यावरच होता. सर्वांत विचित्र गोष्ट म्हणजे अद्या या गरीब आक्रम तरुणावर उज्जयनीची वसंतसेना नांवाची वेड्या प्रेम करीत असे.

एक दिवशी वसंतसेना एकटीच रात्री घरी परत जत असतां राजाचा मेहुणा सवार झाले तिला पाहिले व त्याने तिचा अशुंकांही पाठलागच सुरू केला. स्वरक्षणा-

साठी निरुपाय म्हणून ती बाहदचाच्या घरांत शिरली. तिने आपले दागिने काढून बाहदचाकडे आपली ठेव म्हणून ठेवून दिले. तिने असेही सांगितले की, शकार त्या दागिन्यांसाठीच तिचा पिच्छा पुरवीव आहे. बाहदच तिला सोबत म्हणून पोंचवा-यला तिच्या घरापर्यंत जाऊन आला. त्याने दागिन्यांच्या रक्षणाचे काम वर्षभान व मैत्रेय यांच्यावर टाकले. दोघे आली पाळीने दिवसां व रात्री दागिन्यांचे रक्षण करीत.

बाहदचाच्या घरी पुढी सवाहक नांवाचा नोकर काम करीत असे. बाहदचाच्या घरी गरिबी असल्यामुळे त्याला नोकरी सोडावी लागली. उदर निर्वाहासाठी त्याने जुगार खेळायला सुरुवात केली. त्याच्या हांक्यावर कवचि ओझे बाबत चालले. म्हणून तो

आपले तोंड कपड्यांसाठी एका पडक्या देवळात राहू लागला. कर्ज देणारे तेथे आले आणि पट मांडून खेळू लागले. खेळ ऐत रंगात येऊ लागल्यावर संवाहक स्थलची परिस्थिति विसरून मध्येच ओरडला - "हा डाय माझा आहे!" पण तेवढ्यात आपली चूक त्याच्या लक्षात आली व त्याने तेथून पाय काढला, तो सरळ वसंतसेनेच्या घरां आला. ती चारुदत्ताचा नोकर आहे हे ओळखून वसंतसेनेने त्याने सर्व कर्ज फेडले. संवाहकचे मन ह्या एका घटनेमुळे पालटले व तो एक बौद्ध भिक्षू झाला.

उज्जयनीला सर्वालोक नांवाचा एक त्राणण रहात असे. त्याचे प्रेम वसंतसेनेची दासी मदनिका हिच्यावर होते. मदनिकेवरोबर सभ करण्याची व संसाराचा सर्व चाल-विण्याची जायकी त्याच्यात आहे की नाही ह्या गोष्टीची परीक्षा करण्यासाठी वसंतसेनेने मोठे धन आणी यायला सांगितले. पण सर्वालोक याच्याकडे एक दिवकी देखील नव्हती. म्हणून त्याने इतर साक्षांच्या अभ्यासा वरोबर बौध्दिकतेचा अभ्यास सुरू केला. त्याने चारुदत्ताच्या घरांत गिरून वसंतसेनेचेच दागिने चोरून ते तिला आणून दिले.

दागिने चोरीला गेलेले ऐकून चारुदत्ताला वाईट वाटले. त्याने त्या दागिन्यांच्या जागी त्याची किंमत म्हणून आपल्या जायकोचा रज्जहार वसंतसेनेकडे मैत्रेयाच्या हाती पाठवून दिला. सर्वालोकचा चोरीमुळे चारुदत्ताला हा सर्व श्राप झाला हे वसंतसेनेला अर्थातच कळल्याशिवाय राहले नाही. पण ती उघड काहीच नोकळी नाही व मदनिकेला सर्वालोक वरोबर पाठवून दिले. दोघे गाडीत जात असता सर्वालोकला कळले की, राजाने आर्चक नांवाच्या एका व्यक्तीला गुन्हेगार म्हणून धरून नेले आहे.

आर्चक हा एका गवळ्याचा मुलगा होता व तो सर्वालोकचा मित्राण होता. लोकांना वाटले की कोणी सिद्धपुरुषाने असे भविष्य वर्तवले होते की, आर्चक राजा होणार. म्हणून राजाने त्याला कैद केले आहे.

सर्वालोक गाडीतून उतरला व त्याने गाडीवाल्याला आपल्या एका परिचित गायकाकडे मदनिकेला पोचवायला सांगितले. तो अर्जुनकाला सोडविण्यासाठी निघाला व वसंतसेना, मैत्रेयाने दिलेला रज्जहार घेऊन चारुदत्ताकडे निघाली. तिने मैत्रेयाच्या हाती, ती येत असल्याचे चारुदत्ताला कळविले होते. गावसाळी रात्र असल्या कारणाने चारुदत्ताच्या घरांत तिला ती रात्र काढावी लागली.

दुसऱ्या दिवशी उजाडताच चारुदत्त मैत्रेयावरोबर बाहेर बागेत गेला. त्याने आपला नोकर वर्धमान वास वसंतसेनेला एका बंद गाडीत बसवून बागेत घेऊन यायला पाठविले.

वसंतसेना सकाळी उगिरी उठली. ती रज्जहार चारुदत्ताच्या वाऱ्याला देऊ लागली. पण तिने तो घेतला नाही. म्हणाली - "सीला पति हेच सर्वात मोठे आभूषण आहे. त्यांना होऊन तुला सो दिल्या असता मी कसा परत घेऊ?"

चारुदत्ताचा मुलगा रोहसेन याच्यासाठी मदनिका एक मातीची गाडी घेऊन आली. तेव्हा त्याने ती दूर फेंकून दिली व म्हणाला - "रोजारच्या सुलाच्या गाडीसारखी सोन्याची गाडी हवी मला!" आणि राहू लागला. वसंतसेनेला राहवेना. तिने गळ्यातले दागिने काढून देत म्हटले - "हे वे. सोन्याची गाडी करवून घे."

थोड्या वेळाने वर्धमान चारुदत्ताच्या आज्ञेप्रमाणे बंद गाडी घेऊन आला व वसंतसेनेकडे त्याने निरोप पाठविला की, गाडी तयार आहे. वसंतसेनेने परत निरोप

पटविका ही. वेणीसुनी कडून बायला बोटा वेळ कागळ. वर्षमान गाडीत गाथा व नव्या विमान होना. तो गाथा वेळून बायला नेहून निघून गेला.

बाळदत्ताच्या बराचकडच गाडीत काही गाथा उरवा होत्या. एका गाडीने बाळ निवास्यामुळे पुढच्या बाळच्या गाथा बर- कुन पडल्या होत्या. तेव्हात तेने बायली एक गाडी बाकी. ती गाडी सकारची होती. त्याचा नोकर ती गाडी सकार करितां येऊन आला होता. वाटेत गाथा बडतेच्या पाहून त्याने बायली गाडी पण बाळदत्ताच्या बरा- समोरन उभी केडी आणि गाडीवाल्याच्या मदतीला पावला.

त्याच वसंतसेना बाहेर बाकी. समोर एक बंद गाडी पाहून व बाळदत्ताने पटविका गाडीत ही जगाची अने नवजून ती जात जाऊ कमी. तिने निघल्या बंद करून घेतल्या. गाडीची दुरुस्ती झाल्याबरोबर वाट मोफवडी झाली. जकारचा नोकर परत आला व तो गाडी येऊन सरळ सकारच्या बरोन गेला.

जगाकड बोरबिचेंन प्रवीण असल्या बाळाने पुढे जात गिरका. तेथे एका भवि-

काच्याका ठार करून नार्थकाक मोडवून येऊन आला. तेनिक नार्थकाचा जोव काडीत होते. नार्थकाका ते कळले. तो बाळदत्ताच्या बरात दागल्या दाराने गिरका व एका कोरच्यांत उरून बसला.

तिकडे वर्षमान गाडीत गाथा बाळन मोरदला. "गाडी तयार आहे. वसंतसेनेच्या बागा !" ते ऐकून नार्थक बोक्यापाणिबाब गाडीत येऊन बसला. वर्षमान गाथानाहेर बाळदत्ताच्या बागेत गाडी येऊन गेला.

गाडी आल्याबरोबर बाळदत्ताने पुढे होऊन गाडीचा दुरवाडा उघडला. पण बात

शकारच्या पाहून वसंतसेना धावली. शकारच्या मात्र आनंद झाला. त्याने वसंतसेनेची पुष्कळ मनधरणी केली. पण तिने स्वयं मारली म्हणून त्याच्या आपल्या अपमान वाटला. त्याने आपल्या मित्राच्या सांगितले की, या आईला चोपून काढ. मागशीळ ते धन देईन. पण त्याचा मित्र म्हणाला—“ते काम माझ्याकडून जाण्याचे नाही.” गाडीवालापण तेच म्हणाला.

“अरे, मी हे सर्व अर्धेन म्हणून होते. तुम्हा हातून तिला बळविणे मला आवडले असते असे वाटते तुला?” दुसरी दोघे होता म्हणून वसंतसेना लावली. असे सांगून शकारने दोघांना निघून जायला सांगितले. नंतर त्याने वसंतसेनेशीच पुन्हा लवळपणाने बोकायला सुरुवात केली, पण ती ऐकत नाही असे पाहून त्याने तिचा गळा दाबला. वसंतसेना वेगळी होऊन पडली. शकारच्या वाटले की ती मेली. शकारच्या मित्र व गाडीवाल्या परत आले. त्यांनी वसंतसेनेचा जमानपणने वध झाल्याचे पाहिले. शकारचा मित्र त्याला रागावून लायल्यावर शकारने त्याला विचारले—“वसंतसेनेचा वध करून तुं मलाच उलट

बोळत आहेस? चोराच्या उलट्या वीवा? अंवा, पाहिलो!”

मित्राच्या शकारच्या त्या बोलण्याचा जास्तच राग आला. त्याने तळवार काढली व ‘पाहून घेईन’ असे सांगून निघून गेला. तो राजद्रोही लोक्याच्या पक्षांत सामील झाला. शकारने गाडीवाल्याला रॉच घायचा प्रयत्न केला. पण त्याने नकार दिल्यावर त्याला कैद करून आपल्या घरांत कोठून ठेवण्याचा व वसंतसेनेच्या खुनाचा अपराध चारुदत्तावर लावण्याचा शकारने बेत केला.

वसंतसेनेच्या अंगावर वाळलेली पाने राकून तो तेथून निघून गेला. थोड्या वेळाने वीढ भिक्षु पुन्हा तेथे आला. त्याने वसंतसेनेलाच अज्ञानाने एक धान्याची दीग समजून आपले काढे वाळत धालायचे ठरविले. धान्यामुळे पाने थोडी बाजूला सरकल्याबरोबर त्याला आंत वसंतसेना दिसली. त्याने चकित होऊन तिच्या तोंडावर थोडे पाणी छिपडले व तिला शेजारच्या बौद्ध विडारांत घेऊन गेला. तिने त्याचे रक्षण केले होते हे तो विसरला नव्हता.

शकारने व्यावाधिशाला सांगितले की, मी वसंतसेनेचा वध केला नाही. कोणीतरी

तिचे दागिने पळविण्यासाठी तिचा वध केलेला दिसतो आहे.

व्यावाधिशालेने आपल्या कर्तव्याचे पालन करण्याचे ठरवून चवकशी सुरू केली. वसंतसेनेच्या आईने साक्ष दिली की, माझी मुलगी चारुदत्ताच्या घरी गेली होती. चारुदत्ताला विचारले तेव्हा तो म्हणाला—“ती माझ्या घरून निघून गेली होती.”

चवकशीचे काय सुरू झाल्याबरोबर मैत्रेय वसंतसेनेकडे निघाला. कारण चारुदत्ताने त्याच्या हाती वसंतसेनेने मुलाला सोन्याची गाडी घेण्यासाठी दिलेले दागिने

आर्चकाला पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. आर्चकने भावय मागितल्यावर चारुदत्ताने अभयदान देऊन त्याच गाडीत त्याला वाटेक तिकडे आपल्या सांगितले.

तिकडे शकार आपल्या एका मित्राबरोबर गाडीची वाट पहात उभा होता. तेव्हा त्याला संवादक भेटला. तो जापली पीतबर्से धुकून वाळत धालायला त्या बाजूला येत होता. पण शकारने त्याला शिज्या हासडून व मारहाण करून तेथून पाठवून दिले. त्याच वेळी गाडी थांबत आली. तोंत वसंतसेना होती.

परत पाठविले होते. जात असतां वारेंत त्याला राजाचे शिपाई चारुदत्ताला घेऊन घेऊन गेल्याचे कळले. ते ऐकून तो न्यायास्थानाकडे धांवला. त्याच्याकडे वसंतसेनेचे दागिने सांपडल्यामुळे चारुदत्तावर लावलेला आरोप खरा ठरला. न्यायाभिधाने चारुदत्ताला फांशीची शिक्षा सांगितली. बध्यभूमीकडे जात असतां चारुदत्ताने एकदां आपल्या मुलाला पाहण्याची इच्छा दर्शविली.

रोहसेनने चांडाळाचे पाय धरून विनंती केली की, माझ्या बडिकाना फांशीची शिक्षा देऊ नका, मला शिक्षा द्या.

तिफडे वसंतसेना बोंब भिस्तूरोवर चारुदत्ताच्या घरी गेली. तेथे चारुदत्ताला फांशीची शिक्षा ऐकविण्यात आल्याचे कळले. ती बध्यभूमीकडे धांवली. ती ओरडली— “त्यांना फांशी देऊ नका, मी जिवंत आहे.” चांडाळाने चारुदत्ताला सोडले.

वसंतसेनेला जिवंत समोर आलेली पाहून शस्त्र पळून जाऊ लागला. परंतु राजाच्या शिपायांनी त्याला घेतले. वसंतसेनेने डडलेला सर्व वृत्त सांगितला.

त्याच वेळी आर्चकाने यज्ञवेदीतच राजाचा वध केला व स्वतः राजा शाल्याची घोषणा केली. त्याने आपली कुतज्ञता स्वतः करण्यासाठी म्हणून वेणु नदीच्या काठचा कुड्यावती प्रदेश चारुदत्ताला दान केला. ही बातमी सर्वोत्कृष्टने चारुदत्ताला येऊन सांगितली.

चारुदत्त वसंतसेनेबरोबर घरी आला तेव्हा त्याची बायको मृता, पती फांशी गेला असेल असे समजून सती जाण्याच्या तयारीत होती. परंतु पतीला समोर पाहून तिच्या आनंद झाला. चारुदत्ताने शस्त्रां सोडून देण्यास नव्या राजाजवळ विनंती केली. पुढे चारुदत्ताचा संसार सुखाचा झाला.

चित्रकारांचे चातुर्य

जव आणि विजय नांवाचे दोन चित्रकार होते. त्यांच्या चित्रकलेचे कौशल्य पाहून सर्व त्यांची शान्तागणी करीत. कोणाका फक्त एकदां पाहिले तरी ते त्याचे हुबेहुब चित्र करून ते पाहून दाखवीत. नुसते वर्णन ऐकून देखील ते एकेकाचे चित्र काढीत.

त्यांना आपल्या कलेचे प्रदर्शन कित्येक राजदरबारांत केले. कित्येक राजे व त्यांचे मंत्री या दोघांच्या कलेचे कौतुक करून त्यांच्या कलेचा आदर करीत असत.

माघवर्मा नांवाच्या कलिंग देशाच्या राजाने दोघां चित्रकारांना आपल्या दरबारी बोलाविले व म्हणाला—“तुमच्या कलेची एकदां प्रशंसा ऐकून दरबारी भाटाने सत्कार द्यावा म्हणून बोलाविले आहे. पण रीतीप्रमाणे मी तुमची परीक्षा घेणार आहे. तुमच्या कलेची परीक्षा तुम्ही स्वतःच चित्र

काढून द्या. ते पुन्हा काढून दाखविले तर मी तुम्हाला मागाऊ ते वहीस देईन.

ते ऐकून चित्रकारांचा चेहरा उतरल्यासारखे राजाला दिसले. म्हणून तो पुन्हा म्हणाला—“तुम्ही आरशात आपापलीं तोंडे पाहताच की नाही? मग कल्पनेने चित्र काढणे तुम्हाला कां कठीण वाटावे. मी सुद्धा तुम्हाला अगदी सोपी बाबी म्हणून ही परीक्षा घ्यायचे ठरविले आहे. मग नोका, कोठे बसणार चित्र काढायला? मी सर्व व्यवस्था करून देतो!”

जयने आणि विजयने परस्परांकडे हेतुपूर्वक एकदां पाहिले. परस्परांशी त्यांचे कांही तरी मौन भाषण झाले. इतरांना ते काय कळणार! थोड्या वेळाने ते म्हणाले—“ठीक आहे महाराज! आम्ही ही परीक्षा चायला तयार आहो!”

राजानें एका नोकराला बोलावून सांगितलें की, दोघांना निरनिराळ्या खोलींत जाऊन बसव. त्यांना ज्या ज्या वस्तूची गरज असेल ती नेऊन दे. चित्रे पुरी झाल्या-नंतर तीं घेऊन ये. आणि हे पहा, खोलींत आरसा किंवा स्वतःचें प्रतिबिंब दिसेल अशी एकहि वस्तु असतां कामा नये. समजलें !”

राजानें नोकराला बजावून पाठवून दिलें. नोकरानें दोघांना राजाज्ञेप्रमाणें निरनिराळ्या खोलींत बसायला जागा दिली.

स्वतःचें चित्र काढणें तेवढें सोपें नाही. आरशांत जरी स्वतःचें रूप पाहून काढावयाचें म्हणून तरी हावी उबवी बाजू व मागची बाजू बरोबर दिसत नाही. म्हणून स्वतःचें चित्र काढावयाचें ठरविलें असतें तरी जय व विजय आपल्या कामांत यशस्वी झाले नसते.

परंतु त्यांनीं दुसरीच युक्ति करावयाचें ठरविलें. त्यांनीं स्वतःचें चित्र काढण्या-ऐवजीं परस्परांचें चित्र काढण्याचें ठरविलें. त्यामुळें चित्र तयार व्हायला फार वेळ लागला नाही. त्यांनीं नोकराला सांगितलें की, चित्र काढण्याचें काम पुरें झालें आहे. त्यांनीं आपापलें चित्र एका सुंदर पेट्रीत पाखन राजाकडे पाठवून दिलें.

राजानें दोघांचीं चित्रे पेट्री उघडून पाहिली. राजानें किंवा नोकरानें चित्र किंवा पेट्री पूर्वी पाहिलेली नव्हती. कोणत्या पेट्रीतलें चित्र कोणी काढलें हे देखील पाहिलें नव्हतें. म्हणून राजानें दोघांनीं काढलेलीं चित्रे पेट्रीतून उघडून पाहिल्यावर हें समजून की, ज्यांनीं त्यांनीं आपापलें चित्र काढलीं असावी, चित्रकारांना बोलावून त्यांची तोंड भरून प्रशंसा केली व त्यांचा सत्कार करून त्यांना पूर्वी वचन दिव्याप्रमाणें भक्षीस दिलें.

देव भावाचा भूकेळा !

एका गांवाचा वऱ्हेर ग्रामदेवतेचें एक पडकें देवूळ होतें. परगांवचा एक मनुष्य त्या गांवां कांहीं कामासाठीं आला. वाटेत एका कुंपणाजवळ त्याला सड्डा दिसला. तो पार करून जायला एका तांपट दगडाची जळर होती. त्यानें अज्ञानामुळें देवीचा दगडच सड्ड्यांत टाकला व त्यावर पाय ठेऊन निघून गेला.

त्यानंतर त्या गांवाचा एक मनुष्य त्याच वाटेनें आला. त्यानें सड्ड्यांत भूर्ति पडलेली पाहून सरळ उभी करून जागच्याजागीं ठेवून दिली. तें पाहून ती भूर्ति म्हणाली—“प्रतिष्ठा अशीच का करावयाची असते नारळ फोडल्या शिवाय ?”

सांभावर कोंरलेल्या इतर देवतांनीं तें ऐकून विचारलें—“तुझ्या अंगावर पाय ठेऊन जाणाऱ्याला तूं कांहींच बोलली नाहीस, आणि चिचाऱ्यानें तुला सरळ उभी ठेवली तर त्याच्यावरच राग ?” ज्याच्या मनांत भावनान नाही त्याला सी काय म्हणूं देव भावाचा भूकेळा ! घर्भावर विश्वास ठेवणाराचाच त्रास सोसावा लागतो.

नवीन शासनकर्ता

कर्नाटकचा राजा चामुंडराय याच्या पहरी मुठप्या नांवाचा एक पुरोहित नोकरी करीत असे. राजघराण्यांतली सर्व धर्मकार्ये व मंगल कार्ये मुठप्याच्या हातूनच होत असत. मुठप्या भटजीवर राजाची खास मर्जी होती.

एकदा चामुंडरायांनी मुठप्या भटजींना बोलावून म्हटलें—“गुरुजी, गेलीं कित्येक वर्षे तुम्ही या राज्याची मनोमार्गे सेवा केली आहे. पण तुमची गरीबी पाहून मला देखील काम वाटू लागली आहे. तुम्ही काय वाटेक तें मागून घ्या. तुम्हांला कोणत्याहि गोष्टीची कमतरता मासतां कामा नये. काय वाटेक तें मागून घ्या.”

मुठप्यांनीं विचार केला की, मागून घ्यायलाच सांगितलें आहे तर पोट भरून मागून घ्यावें. नंतर वाढायला नको की, संधी आली असून आपल्या भोळसरटपणासुळे

घातवून नसलो. उघड म्हणाले—“महाराज ! आपण इतके म्हणालांत एवढंच पुरे. माझी हच्छा पूर्ण झाली. तरी पण आपण आपण करीत जाहां म्हणून मागत जाहें. मला कोणत्या तरी जिल्ह्याचा किंवा प्रदेशाचा शासक नेमावें.”

राजा म्हणाला—“तथास्तु !” त्यानें नंजनगूड प्रदेशाचा शासक म्हणून मुठप्यांची नेमणूक केली. त्यानें विचार केला, गरीब ब्राह्मण आहे. ज्ञानी विद्वान आहे. अन्यायानें प्रजेचे पाकून करणार नाही.

मुठप्यांनीं राजघराण्यांत मिश्रुकीचें काम केले होते. नवाबदारीच्या जागेवर आसक म्हणून कधीं कस्य केले नव्हतें. म्हणून नेमणूक करतांना राजानें त्यांना शासन कार्यासंबंधीं कांहीं महत्वाच्या गोष्टी गांठीला बांधून ठेवण्यास सांगितल्या. शासकानें

आपल्या वागणुकांत थोडे गांभीर्य दाखविलें पाहिजे. अर्थात लोकांसमोर थडा मस्फरी करूं नये. कोणाचा सडा ध्यायचा झाला तर ध्यावा पण त्या कानाची मोट त्या कानाला कळतां कामा नये. हाताखाऊच्या लोकांची शेडी नेहमीं आपल्या हातांत ठेवली पाहिजे.

राजाचे बोलां ऐकून मुठप्या सर्व समजल्या. सारखे मुंडी हाकवीत म्हणाले—“ठीक आहे महाराज ! कळलें मला सर्व !”

राजानें त्याला नियुक्तिपत्र दिलें. तें घेऊन ■ राजाच्या निरोप घेऊन मुठप्या हंसत खुर्चांत आपल्या घरीं गेले.

मुठप्या निघून गेल्यावर राजानें नंजनगूडच्या लहान बोर अधिकाऱ्यांना ही नेमणूक झाल्याची बातमी कळविली ■ नव्या शासनकर्त्याच्या स्वागताची व्यवस्था करावयास सांगून पाठविलें.

नवीन जिल्हाधिकार्याच्या स्वागताची जम्यत तयारी सुरू झाली. गांवकरी व नागरिक मुठप्या येणार होते त्या दिवशीं नंजनगूडच्या केशीवर स्वागतासाठीं हजर झाले.

मुठप्यांनीं आपलें सामान सुमान व कपडे एका गाळोळ्यांत बांधले व दर्भाचा ■

पुंजका ■ संवयी प्रमाणें बरोबर बांधून घेतला. गाळोळे दोक्यावर घेऊन मुठप्या पायीच नंजनगूडला निघाले.

दुपारीं ऐन उन्हांत दमून भागून मुठप्या नंजनगूडला येऊन पोचले. जे लोक नव्या शासनकर्त्याच्या स्वागतासाठीं वाट पहात होते, वाट पाहून दमून गेले होते. मुठप्यांना समोर येतांना पाहून त्यांना वाटलें कीं, कोणी गुरुजी येत असतील. त्यांनीं मुठप्यांना विचारलें—“गुरुजी ! नवीन जिल्हाधिकारी येत आहेत म्हणून महाराजांच्या निरोप होता. आम्ही त्यांची वाट पहात

आहो. आपल्याला वाटत कोठे नेटले का ते ?”

नियुक्तिपत्र गुंडप्पांच्या हातांतच होतें. त्यांनीं तें विचारणाऱ्यांच्या हातीं देऊन वाचायला सांगितलें.

गांवकरी चकित होऊन गुंडप्पांच्याकडे पहात होते. गुंडप्पा गंभीर मुद्रा करून नुसते उभे होते. ग्राम अधिकाऱ्यांनीं नियुक्तिपत्र बाबले व चकित होऊन मुजरा केला. गांवकरी जास्तच चकित झाले. गुंडप्पांना एका पाळशीत बसवून गांवभर त्यांची मिरवणूक काढण्यांत आली.

ग्रामाधिकाऱ्याने गुंडप्पांना आपल्या घरी जेवायला बोलाविलें. जेवायला बसतांना संवयीप्रमाणे गुंडप्पांनीं तिसुपण म्हणायला सुरवात केली व बजमानाळा टदक सोढायला सांगितलें. त्याला कांही उल्लंघा होईना.

गुंडप्पा पोटभर जेवले. जेवून उठल्यावर म्हणाले—“बरे तर आतां निरोप या. दक्षिणा तांबूल ■ म्हणजे जाऊन बोळा तेल वामकुशी करीन म्हणतां.”

ग्रामाधिकाऱ्याला वाटलें तांबूल दक्षिणेचा अर्थ लाव बघ असेल. म्हणून त्यानें एका पिसवीत संभर मोहरा ठेवून गुंडप्पांना

दिल्या व नमस्कार केला. गुंडप्पा म्हणाले—“तसें नव्हे उदक सोडून या !” ग्रामाधिकारी जास्तच चकित झाला. महाराजांनीं कांही तरी खास चूक केलेली दिसते आहे. पण महाराजांच्या आज्ञेसमोर बोलण्याची कोणाची प्राज्ञा ?

गुंडप्पा घरी निघून गेले. जातांना, मी लवकरच कचेरीत येतो, तुम्ही पुढें जाऊन कामाला लाग, असें सांगून गेले.

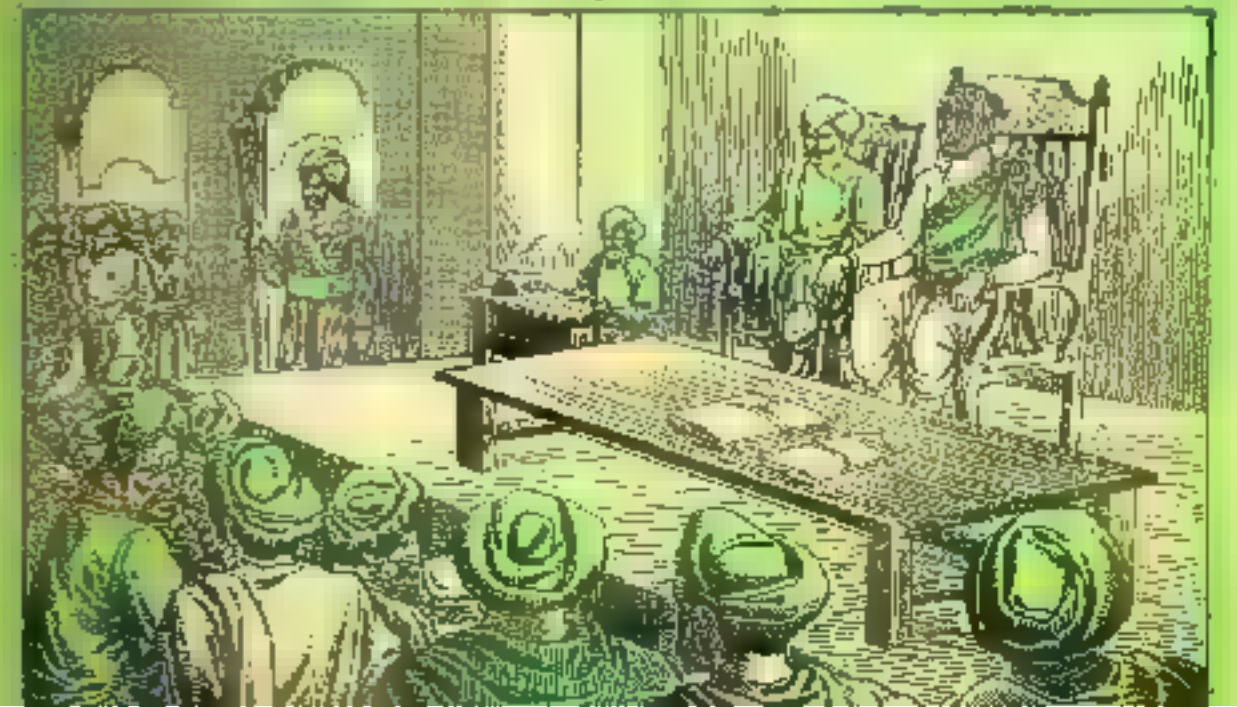
ग्रामाधिकारी कचेरीत गेला.

गुंडप्पांनीं घरी ■ विचार केला कीं, महाराजांनीं त्या सूचना केल्या आहेत त्या

चांगल्या आठवून मग कचेरीत जावें. त्याप्रमाणें त्यांनीं चेहरा गंभीर दिसावा म्हणून कपाळाला व तोंडाला चंदन अर्चन करून घेतलें.

कचेरीत गेल्यावर त्यांचे तें रूप पाहून सर्वांना स्तब्धवून इंसुं आलें. पण ते आयकून सर्व अदवीनें बोलूं लागले.

महाराजांनीं दुसरी गोष्ट सांगितली होती कीं, झा कानाची गोष्ट त्या कानाला कळतां कामा नये. म्हणून गुंडप्पा बोलतांना किंवा ऐकतांना एका कानावर हात ठेवीत असत. हे त्यांचे बागणें सर्वांसन विचित्र वाटलें.

तिसरी गोष्ट महाराजांनी सांगितली होती की, हाताखालच्या सोकांची शेडी नेहमी नळकर हातांत ठेवली पाहिजे. गुंडाप्पांनी त्याची पण तयारी ठेवली होती. पण संधीची वाट पहात होते.

नवे अधिकारी म्हणून कोणी तोंडातून अक्षर देखील काढीत नव्हता. गुंडाप्पा देखील बोलत नव्हते. बसून बसून जोक करतातून् गेले. काही जोक आभवा देऊ लागले तर काही पैंगू लागले. संध्याकाळ झाली काळोख पडला तरी गुंडाप्पा लुचींवरून हसले नाहीत. अधिकारी उठेपर्यंत कोण उठणार? शेवटी जोक बसल्या बसल्याच हळू हळू आडवे होऊ लागले. गुंडाप्पा आज संधीची वाट पहात होते. लुचींवरून उठले. शिक्षातून कात्री काढून घामाभिकाऱ्याची शेडी कापून घेतली. नंतर एका मागून एक दोघां तिलाच्या शेड्या कापून गुंडाप्पा घरी

निघून गेले. राजाने सांगितलेल्या सर्व सूचनांचा आपण छान अंमल करून असे मनाची अभिमानाने म्हणत गुंडाप्पा दुसऱ्या दिवशी सकाळी राजाच्या दर्शनास निघाले. राजा आपली पाठ पोपटील व आपणांस मोठे वक्षीस देईल असे त्यांना वाटत होते.

गुंडाप्पांनी आपल्या पराक्रम निवेदन केला. राजास आपल्या कानांवर विश्वास देखील होईना.

इतक्यांत नेमनगूरहून एक अधिकारी राजाकडे आपल्या गांवचे गान्धारो घेऊन आला. त्याने शासनवृत्त्याचा वर्णन करून सांगितला. राजाने विचार केला,—बुक आपलीच. गुंडाप्पांचा काय दांप? गुंडाप्पांना आपणच कामावर नेमले. शेवटी राजाने मदत्रींना पुन्हा त्यांच्या जुन्याच पदावर नेमले.

पापांची कारणे

विकृपाकाने आपला हट्ट सोडला नाही. पुन्हा शासनवळ गेला. पेट सांधावर काढून घेऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतांतल्या प्रेताळ शीतला कागला "राजा, पुरुषांना आयुष्यात अशा शक अपेक्षा सहन कराऱ्या जागतात त्यांच्या मुळाशी क्षिया असतात असे साधारणपणे आपण समजतो. परंतु तुम्ही जे सहन करीत आहोत त्याच्या मुळाशी कोणी की असेकसे मला नाही. आज तुला मी एक अशी गोष्ट सांगणार आहे की, की जातीमुळेच मनुष्य पाप-कर्मात गुरफटू लागतो. पण असोखरी पुरुषाच आपल्या सर्व प्रकारच्या पाप कर्मास कारण असतो असे चंद्रसिंहाला कां वाटले हे ऐक." त्याने गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

मांडव्य ऋषि तपश्चर्या करीत होते. राजाचे त्रिपाई एका चोराचा लोभ काढीत

त्यांच्या आश्रमांत आले व त्यांनाच चोर समजून धरून घेऊन गेले. पुढे त्यांना त्यांनी मृत्यु दंड देखील देऊन टाकला.

यमदुतांनी मांडव्य ऋषींना यमासमोर नेऊन उभे केले. त्यांनी यमाला जाऊन विचारले—“माझा काय अपराध? का मला ही एवढी मोठी शिक्षा!”

यम म्हणाला—“तुम्ही पायांखाली चिरडून कित्येक किडे व सुंग्या मारल्या म्हणून!”

“माझ्या हातून नक्कलत चढलेल्या वा लहानशा पाषाणकरिता मला एवढी मोठी

शिक्षा!! तर मग जा! तुला मी शाप देतो की, तुला शुद्धाच्या शेटी जन्मास येऊन मृत्यु लोकी जावे लागेल.” मांडव्य ऋषींनी रागाच्या मरांत यमाला शाप दिला.

त्या घापाचा परिणाम असा की, यम विदुर होऊन मृत्युलोकी आला. तो संभर बसे जगला, तो पर्यंत भ्रमलोकाचे राज्य अर्भक नांवाच्या आदित्याकडे होते.

यमाने मनुष्य प्राण्यांना अन्यायाने दंड दिला होता म्हणून त्याला मांडव्य ऋषींचा शाप झाला. रक्षांत येवून अर्भक जास्त सावधगिरीने न्याय निवाळा देऊ लागला.

कोणी किती पाप केले आहे याची पुरी चक्कली करून मगच तो त्यांना शिक्षा देत असे.

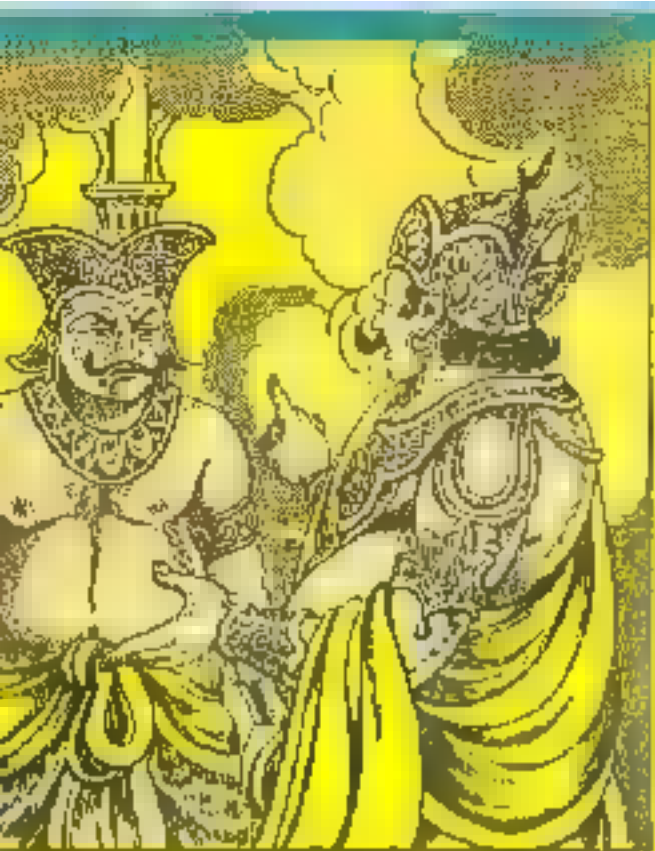
अर्भवला एक विचित्र गोष्ट आढळून आली. नरकव्यातना भोगणारांपैकी नव्वद टके लोक म्हणत की, त्यांच्या हातून जी पापकर्मे घडली त्यांच्या मुळाशी त्यांचीच वायको अगर दुसरी कोणी स्त्री होती. अर्भवला वाटले, कदाचित ही गोष्ट सरी असू शकेल. यम शापमुक्त होऊन यमलोकी परत आल्यावर अर्भवने, त्याने काढलेला निष्कर्ष यमाला सांगितला.

यमाने बराच वेळ या गोष्टीवर विचार केला. जर पापकर्मांच्या मुळाशी स्त्रीजात असेल तर पुरुषांना दंड देणे चुकीचे आहे. दंडाचा मुख्य वाटा स्त्रियांना देखील मिळाला पाहिजे.

यमाला स्वताच्या लहानपणची एक गोष्ट आठवली. त्याची आई संज्ञादेवी यमाचा जन्म झाल्यावर यमाचे बहील सूर्य याच्या- आपली सांवळी म्हणजे छाया सोडून माहेरी निघून गेली. छाया यमाच्याशिष्या सावध भाव दाखवू लागली व तिने यमाचा फार छळ केला. एकदा यमाने तिच्या

जाऊन रागाच्या मर्यात तिच्या लाथ मारली. छायाने यमाला शाप दिला—“तुम्हा तो पाय मळून जमिनीवर धडेल!” पण यम आयले वडील सूर्यनारायण यांच्या पाठीशी लपला. वडिलांच्या कुपेने यम शापमुक्त झाला.

ती जुनी आठवण साजी झाल्याने यमाला देखील वाटले की, कदाचित्त सर्व पापांचे मूळ कारण अर्मय म्हणतो तशा स्त्रियाच असल्यात. परंतु विचार केव्हा शिवाय आपले मत देणें रास्त नाही असे वाटून यमाने आपल्या विश्वासपात्र आज्ञा अनुयायां-पैकी चंड यास दहा वर्षे मृत्युलोकांत जाऊन

संसार वाटायला सांगितले. परत येऊन सांसारिक कष्टांचे कारण किंवा आहेत कीं आपली कोणी हें पाहून यमाला मी तुला पाठवीत आहे, हे देखील वजावून सांगितले. पुढे असे हि म्हणाला—“मृत्युलोकांत पैशाची फार गरज भासते. म्हणून एक लाख सुवर्ण-मुद्रा तुला देऊन ठेवतो आणि चित्रगुप्ताला सांगून ठेवतो कीं, तुझ्या हातून कांही पडल्यास त्याने कानाडोळा करावा. कारण मी तुला मृत्युलोकीं पाठवीत आहे. तुझ्या अपराधांमुळे नव्हें.”

चंड मृत्युलोकांत जायला तयार झाला. दहा काढणें त्याला कठीण वाटले. पण प्रत्यक्ष यमाचीच आज्ञा, ती मोडण्याची प्राज्ञा कोणांत असणार!

यमाच्या आज्ञेने चंड चंद्रसिंह या नांवाने तीस वर्षांचा तरुण होऊन मृत्युलोकांत इंद्रप्रस्थ नगरीत उतरला. भारतांत ते नगर वैभव आणि सम्यक्ता यांच्या कळसाला पोचलेले होते. त्या काळांत भारतांतील ते अद्वितीय असे नगर होते.

चंद्रसिंह काश्मीर देशाचा एक व्यापारी म्हणून इंद्रप्रस्थ नगरीत राहू लागला. त्याने श्रीमंतीचा स्वरूप आटोठेवला. अजून त्याचे

रत्न झालेले नाही हें ऐकून कित्येक कुलीन मुली त्याला सांगून आल्या. त्याने सौदामिनी नांवाच्या एका रूपकुलशील संपन्न मुलीशी लग्न केले. सौदामिनी एका गरीब धगण्यांत वाटलेली होती. आई वडिलांची ती लाडकी होती. परंतु गरीबीमुळे आई वडील तिच्या दौष्टी पुरवू शकले नव्हते.

सौदामिनी गरीब होती, एक स्वाभिमानी की होती. तिच्या आपल्या माहेरच्या कुळाचा अभिमान वाटे. अभिमान करण्यासारक्याच कुळांत तिचा साला होता. उच्च कुळाला साजेसे रूपलाक्षण शील चंद्रसिंह तिच्यावर इतका भावून गेला होता की, तिने सहज पत्नीचा वस्तुचा उल्लेख केला तरी तो वाटेल ती किंमत देऊन ती वस्तु विकत घेऊन आणून देत असेच आपल्या नावकोच्या सर्व दौष्टी पुरवीत असे. कारण चंद्रसिंहाकडे पैशाचा तोटा नव्हता.

लग्न झाल्यानंतर सौदामिनीच्या स्वभावांत हळूहळू बदल होऊ लागला. पति तिच्या सर्व दौष्टी पुरवू लागल्यावर तिच्या दौष्टी वाढत गेल्या. चंद्रसिंहाला तिची प्रत्येक इच्छाच बऱ्या आत्मा वाटू लागली. तो तिचा पति म्हणजे स्वामी होता, पण स्वतःच्या

वागणुकीमुळे तो तिचा दास म्हणजे मुलाम झाला. तिचा 'स्वाभिमान' नकळत हळूहळू 'अहंकारांत' बदलू लागला. परंतु चंद्रसिंहाने कधी तिचे मन मोडले नाही. तिचा आनंद वाटला की, त्यांतच तो देखील आनंदाचा अनुभव करी. सौदामिनीला वाटे की, तिच्या नवव्याकडे अक्षय खजीरा आहे. म्हणून तिने आपल्या बहिणींची हजेर्या थाटामाटाने लावून दिली. तिच्या ज्या ज्या दौष्टी राहून गेल्या होत्या त्या सर्व तिने पुण्या करून घेतल्या.

तिने आपल्या दोघां भावांना नवव्याकडून पैसा मागून घेऊन कामधंदा सुरू करायला

सांगितलें. नवऱ्याकडे अछोट संपत्ति आहे तर आपल्या भावंडांनी गरीबीत दिवस काढावे, असे तिला वाटे. तिने व्यापार-धंद्यासाठी आपल्या दोघां भावांना परदेशांत पाठविलें.

चंद्रसिंहाच्या घरी बायकोच्या हट्टामुळे सदा सदाशत चालू असे. राजांना व महाराजांना मेजवानी दिल्या जात. सणाबारी जलमोज होई. दानधर्म करण्यांत त्याची बायको सर्वांत पुढे असे.

परंतु हे ऐश्वर्य किती दिवस चालू राहणार! यमानें विलेल्या एक लाख सुवर्ण मुद्रा

संपुष्टांत आल्या. चंद्रसिंहाची गांभार पत होती. त्यानें नुसतें सांगून पाठविलें कीं, लोक तो मागेल तें पाठवून देत. म्हणून त्याला कोणत्याहि गोष्टीची म्हाणून भासली नाही. परंतु स्वतःजवळच मांडवळ उरले नाही तर बाजारांतकी पत किती दिवस राहू शकणार!

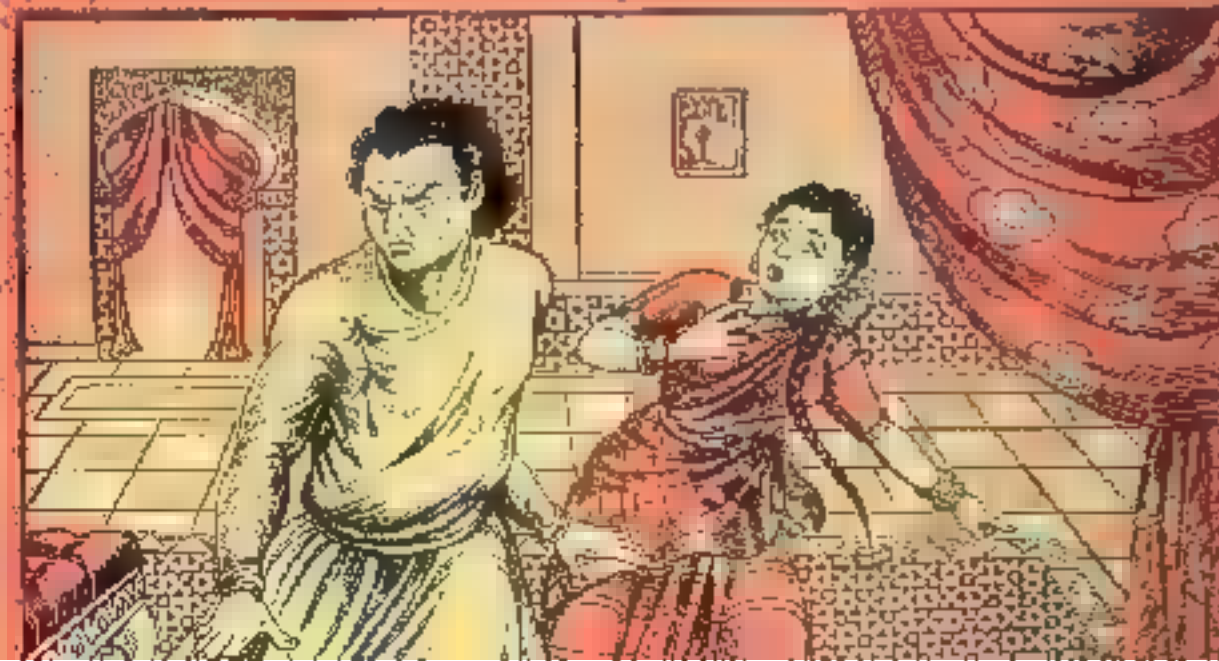
चंद्रसिंहानें आतां हात टेकले. बायकोच्या होष्टी पुन्हा करणें त्याला अशक्यप्राय झालें. त्यामुळे बायको सुद्धा त्याच्यावर तोंडमुस वेळें लागली. तिचे चंढिका रूप पाहूनच तो धराऊन जाई. म्हणून बायकोला भेटणें

सुद्धां त्यानें सोडले. आतां त्याला एकच आशा उरली होती. त्याचे मेहुणे परत आल्यावर सर्व कर्जफेड करून गमावलेली पत पुन्हा मिळवितां येईल. तोच एक भरंवसा उरला होता.

दोघे परत आले. पण एकाचे जहाज समुद्रांत बुडाले व सारा माल त्याबरोबर बुडून गेली. तोच मोठ्या कष्टानें जिवाजिक्की घरी येऊं शकला. दुसऱ्यानें व्यापार केला व जो फायदा झाला तो चैनीत उभकून टाकला. एकूण चंद्रसिंहाला निराश व्हावे लागले.

म्हणून चंद्रसिंहानें मित्रांना थापा मारून त्यांच्याकडून पैसे घेऊन उदरनिर्वाह सुरू केला. कर्ज देणाऱ्यांचा ससेमिरा सुरू झाला तेव्हा चंद्रसिंह तोंड लपवीत फिरू लागला.

शेवटीं त्याच्या बिरुद्ध तक्रारी राज-दरबारी जाऊं लागल्या. राजाचे शिपाई त्याला धरायला आले. चंद्रसिंह घोड्यावर नसून त्याच्या हातावर तुरी देऊन दूर पळून गेला. पण लोकांनीं त्याचा पिच्छा पुरवला. तो वेळ पाळून दिवू लागला. कोणी त्याला ओळखले तर तो त्याला ठार करी. पुढें चंद्रसिंहाचे उरलेले आयुष्य—म्हणजे यमानें

दिलेला अवधी संपेपर्यंत, - चोरी, दरोडेखोरी
■ लुटमार करण्यात येले. त्याची त्यालाच
खंत वाटू लागली.

यमाने त्याला पाहतांच विचारले—
“आलास चंडा! सांग आतां, पुरुषांच्या
द्रातून घडणाऱ्या पापांचे मूळ कारण कीच
आहे की नाही? मुख्य बाधा त्यांचाच
असतो की नाही त्यात?”

चंड म्हणाला—“यमधर्मराज! पुरुष जीं
पापें करतात त्यांत क्रियाणा चर्तिकचिन्हि दोष
नसतो. पुरुषच त्याला जबाबदार असतात!”

वेताळाने शेषपर गोष्ट सांगून विचारले—
“राजा! आतां तूच सांग! सौदामिनी-
मुळेच चंद्रसिंहाला आपल्या जिवाचा कंटाळा
आला होता की नाही? मग त्यानें असें
विश्रितपणाचें उत्तर कां यावें? त्याचें उत्तर
माहीत असून तूं दिलें नाहीस तर तुला परि-
णाम माहीत आहेच! तुझ्या शोक्याचीं छंमर

डकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील.”
त्यावर बिक्रमार्क म्हणाला—“चंडनें जें
उत्तर दिलें त्यांत मला कांही गैर नाही
वाटत. त्याला जो अनुभव आला, त्यावरून
त्याचें म्हणणें बरोबर आहे कीं नाही, तूच
पहा! पुरुष स्वतःच्या मुखासाठी व स्वाधी-
साठी क्रियांना होक्यावर बसवून घेतात.
त्यांच्या चुका दुरुस्त करण्याऐवजीं स्वतःचा
तोंड सोडून त्यांच्या मोठ्याप्रमाणें नाचूं
लागतात. त्यांना नदी बनवतात पुरुष. मग
त्या नहें लागल्यावर ■ त्यांना दोष
देण्यांत ■ अर्थ आहे! चंद्रसिंहाने
मोहाने ■ उपभोगलातसें सौदामिनीला
मालकीण व स्वतःला तिचा दास बनवून
घेतलें. म्हणून दोष सौदामिनीचा नसून
चंद्रसिंहाचाच आहे.”

राजाचें मौन भंग झाल्यावर वेताळ
पुन्हां झाडावर जाऊन बसला. (कल्पित)

जाल बाकलून

दूर एक देशांत एका सरोवराच्याकाठी एक
शेतकरी रहात असे. त्याचें घर म्हणजे
एक शोषडीच होती. शेतकऱ्याला तीन मुलें
होती. आई याप बाराभ्यावर दोघां वडील
भावांनी जमीन जुपला विकून चैन केली.
आतां ■ राहते घर आणि घरांतलें सामान
मात्र उरलें.

शोरला म्हणाला—“मी घर घेणार!”

नधला म्हणाला—“घरांतलें सामान
माझे!”

“आणि मला?” भाकड्यानें विचारलें.

“तुला? हें घर आणि घरांतलें सामान
सोडून जें कांहीं उरलें असेल तें तुला!”
दोघे भाऊ म्हणाले.

तिसऱ्यानें सर्व घर सोडून बाहेर कोप-
ऱ्यांत नारळीचीं सालें सोलपटें पडली होती
ती पाहिती. त्यानें तीं वेळ ■ विचारलें.

दोघां भावांनीं हंसत म्हटलें—“तुझाक
वेळन जा!”

भाकडा भाऊ तीं उचलून खांद्यावर घेऊन
सरोवराच्या कांठीं गेला.

सरोवराकांठच्या एका झाडाळा टेकून
तो विचार करीत पसळा होता कीं, पोदा-
पाण्याची फाय अवस्था करावी? तेवढ्यांत
त्याला एक स्वार दिसली.

त्यानें विचार केला कीं, नारळीचीं सालें
भिजवून दोरी बळतां येईल. दोरीचें जालें
कळन मासे धरण्याचें काम करतां येईल.
जमलें तर एखादे हरण किंवा सांबर देखील
या जाळ्याच्या सहाय्यानें घरतां येईल. मासे
विकून ■ हरणां सांबरांचें चामडें विकून आपलें
पोट भरतां येणें शक्य आहे. त्यानें गमती
खातर एक फांस तयार करून खारीला
धरलें. पण तिळा मारून स्वार्सेस त्याला वाटलें

नाही. म्हणून त्याने जुन्या मोडक्या फळ्या घेऊन त्यांचा एक पिंजरा तयार केला आणि त्यात तिला ठेवले. त्यानंतर त्याने एक ससा घरला. त्यांना सुखां त्याने पिंजऱ्यात बंद करून ठेवले.

तो नदीकाठी बसून जालें विणू लागला. त्याच्या समोरच एक अस्वल एका गुहेत धिरले. ते त्याने पाहिले. त्याला थोडी भीति वाटली त्याची.

तो जालें विणीत असतां त्याला पाण्यांत कोणी पोहोत असल्याचा आवाज ऐकू आला. त्याने डोके वर करून पाहिले तेव्हा एक

आददांड तरुण एक दगड धरून पाण्यांत उभा असलेला त्याला दिसला.

त्या सरोवरांत एक राक्षस रहात असे. तो पाण्याबाहेर कधी येत नसे. कोणी पाण्याजवळ आला की, तो राक्षस जादू मंत्र करून त्याला पाण्यांत ओढून नेत असे. शेतकऱ्याच्या मुलाने ते ऐकले होते. त्या राक्षसाने कित्येक प्रवाश्यांना घरून त्यांचे सोने लुटून घेतले होते. तो तरुण त्या राक्षसाचा मुक्ता होना.

राक्षसाच्या मुलाने शेतकऱ्याच्या मुलाला विचारले—“तू आमच्या सरोवराच्या काठी बसून काय करतो आहेस रे !”

“मी हें सरोवर जाण्यांत येऊन जाणार आहे !” शेतकऱ्याचा मुलगा म्हणाला. राक्षसाच्या मुलाने ती गोष्ट आपल्या बापाला जाऊन सांगितली.

“तो आपले सरोवर धरून नेणार आहे ! इतकी त्याची हिंमत ! तू वर जा आणि त्याच्याशी झाडावर चढण्याची चढाओढ लाव. तो दमला म्हणजे त्याला पाण्यांत दे.”

राक्षसाने आपल्या मुलाला सांगून पाठविले. राक्षसाच्या मुलाने बाहेर येऊन शेतकऱ्याच्या मुलाला विचारले—“झाडावर

कोण जास्त रुबकर चढतो, आपण पाहू या.”

“मी काम करतो आहे. तुला दिसत नाही का ! मला वेळ नाही. हा माझा चाकटा भाऊ आहे. त्याच्या सरोवर पैज लाव पाहिजे तर !” शेतकऱ्याचा मुलगा म्हणाला. असे सांगून त्याने खारीस पिंजऱ्याबाहेर काढले व फांस काढून घेऊन तिला झाडावर मोडले. स्वार एका मिनिटांत झाडाच्या टोकाला जाऊन पोचली.

राक्षसाच्या मुलाने ते आपल्या बापाला जाऊन सांगितले.

“जातां तू जाऊन पळायची पैज लाव. तो दमला म्हणजे दे दकलत सरोवरांत !” राक्षस म्हणाला.

राक्षसाच्या मुलाने बाहेर येऊन शेतकऱ्याच्या मुलाला म्हटले—“वरें तर ये ! पळायची पैज लावू आपण !”

“तुला दिसत नाही का, मी कामांत गुंतलों आहे. माझ्या या भाकड्या भावाशी लाव पैज तू !” असे सांगून शेतकऱ्याच्या मुलाने सड्याला सोडले. सोडल्यानंतर तो दडपुक दडपुक उड्या मारीत पळू लागला व एक मिनिटांत दूर पळून गेला.

राक्षसाच्या मुलाने ते देखील आपल्या बापाला जाऊन सांगितले.

“असे काय ! या खेपेस त्याला कुस्तीला आव्हान कर ! त्याला उचलून पाण्यांत टाक !” राक्षस म्हणाला.

राक्षसाच्या मुलाने पाण्याबाहेर येऊन शेतकऱ्याच्या मुलाला कुस्ती खेळायला बोलाविले. तेव्हा तो म्हणाला—“माझे काम अजून संपले नाही. ती गुहा आहे ना त्यांत माझे आजोबा घोस्त पडले आहेत. पहा विचारून त्यांना येतात का तुझ्याशी कुस्ती खेळायला.” शेतकऱ्याचा मुलगा म्हणाला.

राक्षसाच्या मुलाने गुहेत जाऊन अश्व-
लाला हालवून उठविले. अश्वकाने पिसाकून
राक्षसाच्या मुलाला आपल्या अणकुचीदार
नखांनी खूप ओरवाडून काढले. तो
ओरडत आपल्या बापाकडे गेला. ते पाहून
राक्षस भ्याला. हा कोणीतरी शेराम सव्या
घेर दिसतो आहे. याच्या एका भावाने
झाड्यावर चढण्यांत ■ तुसत्याने पळण्यांत
माझ्या मुलाला हारवले. याच्या व्हाताच्या
आज्याने तर माझ्या मुलाला शरच करण्याचा
बेत केला होता. खरोखरच हा जाले तयार
करून माझे सरोवर, माझा मुलगा ■ मी
सर्वांना ■ घेऊन जाणार आहे असे दिसते.
तो आपल्या मुलाला म्हणाला— "तू जाऊन
बिचाराऊन ये की, किती सोने दिले तर आपले
सरोवर वरून नेण्याचा विचार तो सोडील."
त्याने जाऊन शेतकऱ्याच्या मुलाला
विचारले, तो म्हणाला— "तुला जितके

सोने उचकून होवयावर घेऊन येतां येईल
तितके !"

राक्षसाच्या मुलाने ते जाऊन बापाला
सांगितले. त्याने निमृष्ट्याने त्याच्याकडे
जितके सोने होते ते सर्व मुलाच्या होवयावर
ठेवून त्याला पाठवून दिले.

राक्षसाच्या मुलाने जाऊन सोने दिले
आणि म्हणाला— "आतां माझ्याजवळ एक
गुंज भर सोने देखील नाही."

शेतकऱ्याचा मुलगा जाले बिगायचे
सोडून ते सोने घेऊन घरी गेला. ते सोने
पाहून त्याचे दोघे भाऊ चकित झाले. त्या
दोरीमुळेच ■ एवढे सोने मिळाले हे
ऐकून त्यांनी ती दोरी मागून घेतली आणि
तिच्या जागी आपले घर व सामान सुमान
वाकत्या भावाला देऊन टाकले.

त्या दोरीचा त्यांना फायदा झाला की
नाही हे कोणाला कळले नाही.

"काय रे होह आमच्या अंधाची लज्जा
करतो का !"

"मी नाही करणार ! काय आमच्या सधत
नसताना लज्जा करायची आहे. भक्ते,
सुद्धेच नव्हिनाही लज्जा केले, घामांनी
गळींनी आणि काकाली काकुंशा...॥

"कसले रे विष हे !"

"देवाचे विष आहे !"

"देव कसा भरतो ते तुला रे काय
कळणार !"

"मी काढतो आहे मी विष ! पणिते
म्हणजे कळेक नाही !"

"थरे हे काय नाक घट करून दुसरे विडो
आहेत !"

"नाक वेद नाही केले तर दुधाचा खमंग
वास येईल. वार आता ही लेंडळा
वाणी सुटेल. मग दुधांत वाणी पडेल
वाणि इव वेव होईल.

"रात्री मी एक मोठे भूत पाहिले रे !
अगदी घाबरगुंडी उडाली घब !

"मितीवर होतं काही का ? जसा तू तशी
तुजो पावलो. भीति वाटेत नाही तर
काय ?

चित्रकार : एस. शंकरदामायण

विशाल प्रतिस्पर्धा

विशालनगर म्हणून एक नगर होतं. तेथे विकेकशन्त नांवाचा राजा राज्य करीत असे. तो दर रोज सकाळी संध्याकाळी आपल्या राजवाड्याच्या सज्जात उभा राहून सूर्योदय आणि सूर्यास्ताची शोभा पहात बराच वेळ उभा रहात असे.

दररोज त्याच वेळी एक लाकूडतोड्या सकाळी रानात लाकडे तोडायला जात असे. सायंकाळी लाकडे तोडून त्यांची मोठी डोक्यावर घेऊन येत असे.

दररोज त्याला राजा पहात असे. तो रानात निघाला म्हणजे राजा मनांत म्हणे,— “विचारा किती गरीब आहे! त्याची सर्व हाडे बाहेर निघाली आहेत. पण विचारा काय करणार? त्याने इतकी मेहनत केली नाही तर त्याचे पोट तरी भरेल की नाही शंकाच.”

संध्याकाळी लाकूडतोड्या मोठी घेऊन परत आला की, कां कोणास ठाऊक, राजाला राग येई—“पापी कुठला, याची चामडी ओळविली तरी लागणार नाही.”

राजाला स्वतःच आश्चर्य वाटू लागले की, एकाच माणसाला सकाळी पाहिले तर एका तऱ्हेचे विचार माझ्या मनांत येत आहेत व संध्याकाळी पाहिले तर ठीक त्याच्या विरुद्ध विचार मनांत येतात! काय बरे कारण असावे!

त्याने आपल्या प्रधानांना बोलावून त्याचे कारण विचारले. प्रधानांनी उत्तर द्यायला तीन दिवसांचा अवधी मागून घेतला. म्हणाला— “प्रश्न थोडा अवघड आहे. विचार करून उत्तर देतो, महाराज!”

दुसऱ्या दिवशी प्रधान वेष पालटून लाकूडतोड्याच्या मार्गे मार्गे रानात गेले. तो तेथे किती मेहनत करतो हे त्यांनी स्वतः

हाच्यांनी पाहिले. संध्याकाळी देखील ते त्याच्या पाठोपाठ आले.

त्या लाकूडतोड्याच्या विषयी राजाच्या मनांत कां दया उत्पन्न होई हे प्रधानांना कळले. राजाला त्याच्यावर राग येण्याचे काय कारण आहे, हे प्रधानांना कळले नाही.

दुसऱ्या दिवशी प्रधानांनी एक साधूचा वेष केला आणि लाकूडतोड्याच्या घरी गेले. एका साधूचा वरीं बेंत असलेला पाहून लाकूडतोड्याची बाबकोरे उठून उभी राहिली आणि आदरपूर्वक बसस्कार करून साधूला सांगितले.

प्रधानांना चंदनाचा वास आला. घरभर सुगंध दारवळत होता. म्हणाला—“घरांत चंदनाची लाकडे फोडून ठेवली आहेत वाटते. मग तीं विकून घुबाने कां नाही रद्दाल! इतक्या फोटोत दिवस कंटाळची काय गरज आहे!” प्रधानांनी सद्धानुभूति दाखवीत विचारले.

“बुवा! इकू घोळा! ते लाकडे तोडून आणतात तेव्हा कधी कधी चंदनाची लाकडे सुखां मिळतात. जागृती ती लाकडे निघडून आत निराळी जमा करून ठेवली आहेत. कधी राजा भरेलच की नाही, तेव्हा

चंदनाच्या लाकडांची गरज पडेल." लांकूड-
तोल्याची बायको म्हणाली.

प्रधानांना आतां कळलें कीं, राजाला
लांकूडतोल्यावर कां राग येतो. परंतु येतांना
चंदनाचीं लाकूडें राजाला भोळींत दिसत
असावीत. चंदनाचीं लाकूडें राजा मेला
म्हणजे त्याला जाळायला वापरतात. राजा
मनांत विचार करीत असावा, हा लांकूड-
तोल्या कोणासाठीं वरें हीं लाकूडें फोडीत
असेल ? माझ्यासाठीं तर नव्हेत ! किती
स्वार्थी आहे म्हातारा ! या विचारानें राजाला
राग येत असावा.

राजाच्या मनांतलें विचार आणि लांकूड-
तोल्याच्या मनांतलें विचार एकच. जणू
परस्परानें प्रतिबिंबच !

प्रधान लांकूडतोल्याच्या बायकोचा निरोप
घेऊन परतला.

दुसऱ्या दिवशीं तो नित्याप्रमाणें दरबारांत
हजर झाला. राजानें विचारलें—“प्रधान !
मग कारण कळलें का ?”

“महाराज ! कारण कळलें. एका अटी-
वर मी कारण निवेदन करायला तयार आहे.
आपण प्रथम लांकूडतोल्याला अमयदान दिले
पाहिजे.” असे सांगून राजाला त्यानें खरें
वृत्त सांगितलें.

राजानें विचार केला, माझ्या मृत्यूचा
विचार मनांत आला तोंच लांकूड-
तोल्याच्याहि मनांत आला. माझ्याच विचा-
राचें तें प्रतिबिंब नव्हे काय ! मग राग
करण्याचें काय कारण ? दोघांची परिस्थिति
भिन्न एवढेंच. त्याची गरीबी दूर करावी,
म्हणजे त्याच्या मनांत चांगले विचार येऊं
लागतील. असा विचार करून राजानें त्याला
शंभर मोहरा नक्षीस दिक्या.

[४]

लुवकरच त्यांना राजकुमार नेटला. मंत्र्यानें
पुढें होऊन त्याला विचारलें—“प्रधान !
फळें तुं वाग्याला विकलीस तीं चांगलीं
होती का रे !”

“म्हणजे ! मी घाईत फळें कशाका
चिंकूं ! आणि तीं तुमच्या युवराजांसाठीं !
मी स्वतः वापरण्या हातांनीं तोडून आणली
होतीं तीं !” राजकुमार म्हणाला.

“पण तीं खाद्यवाचर आमच्या युवराजांना
दोन शिगें कां निघालीं आणि लांब पांढरी
दाढी कां आली ! म्हणून विचारलें आम्हां
तुला !” मंत्री म्हणाला.

ऐकून राजकुमारानें आश्चर्याचा जणू
झटका लागला असें दिसविलें. पण मनांत
तो खूप हंसला. कारण फळें खाद्यवाचा
परिणाम काय होईल हें त्याला माहीत होतें.
तरी आश्चर्य वाटण्याचें सोंग करून म्हणाला—
“मी तरी तींच फळें खातो आहे. मला
कधीं तसा अनुभव आला नाही.”
थोड्या वेळानें विचार केल्यासारखें दाखवून
विचारलें—“तुमच्या युवराजांनीं खेवण
झाल्यावर ताणून तर नाहीं ना दिली !”
“निजणार कां नाहीत ! निवले होते.”
मंत्री म्हणाला.

“मग प्ररोवर आहे ! मला वाटते म्हणूनच हा सर्व प्रकार घडला असावा असे मला वाटते ! तुम्ही परदेशी दिसतां म्हणून या देशांतले रीति रिवाज तुम्हांला माहीत नसतील. जेवल्यानंतर शोपतां कामा नये ! शोपले कीं आली वाढी !” राजकुमार म्हणाला.

ते ऐकून मंत्र्याने कपाळावर हात मारला आणि म्हणाला—“कर्म आमचें !” तो विचार करूं लागला, चूक सुवराजांची आहे. पण आतां काय करणार ? राजकुमारी अशा स्थितींत सुवराजांशीं लग्नाला कडी तयार

होईल ! तो उषढ बरोबरच्या सरदारांना म्हणाला—“आपण नवरदेव म्हणून सुवराजांना पुढें उभें केले तर, बस ! मारच सावा लागेल ! त्यापेक्षां उलट पावलां परत येवले कान वाईट !”

एक बुद्ध सरदार म्हणाला—“माझी एक सूचना आहे. कोणाला तरी भरून नवरदेव म्हणून उभें करूं या. त्याला तो मागेल ती मजुरी देऊ. लम झाले कीं, राजकुमारी आपल्या देशांत रोहपावर काम करूं शकेल !”

सर्वांना ती युक्ति पसंत पडली, आतां कोणातरी तरुण माणसाला भरून आणणें तेवढें कठीण नव्हतें. मंत्र्याने पुन्हां विचार केला कीं, तो फळबिंब्या दिसायला बरा आहे. मग त्यालाच कां नाहीं उभें करूं ! चार पैसे द्यावावर ठेवले कीं आले.

मंत्र्यांनीं येऊन राजकुमाराला विचारलें—“काय रे, आम्ही सांगूं तें कान करतील का ? तूं मागशील ती मजुरी मिळेल !”

राजकुमार म्हणाला—“कान तर कळें दे ! मग सांगेन मजुरी !”

“काम नाहीं. लम होईपर्यंत नवरदेव म्हणून उभें रहावयाचें.” मंत्री म्हणाला. ऐकून राजकुमाराला अपार आनंद झाला.

पण तो व्यक्त न करतां म्हणाला—“हे सर्व धंदे आपल्याकडून नाहीं नुका होणार ! मला आहे दुसरे कान !”

मंत्र्याने जामन आग्रह केला तेव्हां राजकुमाराने होकार दिला. नेम मजुरी ठरली. मंत्र्याने इहा मोहरा देऊं केल्या. राजकुमाराने अंभर मागितल्या. शेवटीं पंचादत्त मोहरांस सौदा पडला.

राजकुमाराला नवरदेवाचा पोशाख घाका यला देण्यांत आयला. गाडींत त्याला बसविण्यांत आलें. खर नवरदेव एका पोड्यावर बसून मार्गे मार्गे येत होते. राजधानींत व्हाड पंचित्यावर एका खोलींत त्याची राहण्याची व्यवस्था करण्यांत आली व नवली नवरदेव वस्त्राधानरोवर राजवाड्यांत उतरले.

स्वतः राजा स्वागत करण्यासाठीं गावाबाहेर आला होता. आपल्या जांबयाचें रूपलावण्य पाहून त्याला फार आनंद झाला. वरपणाकडून नवरण्या व अहेर खूप आला होता. पाहून राजाने दोळे दिसून गेले.

तुगी राजा मनांतल्या मनांत मीत होता. राजकन्या आकाशांतलीं महालांतून कोणाकडोवर तरी पळून गेली होती ही गोष्ट जर

त्यांना कळली तर लम मोडायचे. एकरां लम मोडले कीं, पुन्हां लम होणें अशक्य.

म्हणून राजाने विवाहाची खूप तयारी करून ठेवली होती. कोणाला नाचें देवायला जागा नव्हती. एक जाटबडाभर मेजवान्या चालू होत्या. नवरदेव व त्याचे नातेवाईक यांच्याजवळ कोणी राजधानींतल्या माणूस पोचूं नये याची त्यानें काळजी बाळगली. नाचण्या गाण्यांत व्हाडी मंडळी गर्भ हाक्यावर इतर गोष्टी करायला वेळच मिळणार नाहीं म्हणून त्यानें मनोरंजनाच्या कार्यक्रमाची खास तयारी ठेवली होती.

राजवाड्यात जिकडे पहावा तिकडे म्हणाला—“मी आलो आहे! मला ओळखले उत्सव, मेजवानी, दिवे, दारूची सररची, नळे, चंद्रशेखर, नृत्य व गायन. पण राजकुमारीच्या महालात औदासिन्य पसरले होते. राजकुमारी रडत होती. एक क्षणभर देखील ती आपल्या प्रियकराला विसरली नव्हती. म्हणून तिने तोंड बर करून व खुरचा बाजूला साकून नवऱ्या मुलाला पाहिले देखील नाही.

शेवटच्या दिवशी मेजवानीच्या वेळी नवरा मुलगा व नवरी मुलगी दोघांना एका वेगळ्या पार पहिले पाहिले.” दोघांचे जोबावर बसविण्यात आले. राजकुमार हळूच परस्परांशी बरेच बोलणे झाले व कशी मुटका

ओळखीचा आवाज ऐकून राजकुमारीने वर पाहिले. स्वतःच्या डोक्यावर विश्वासच होईना. आपण स्वप्न तर नाही पहात! बावांनी या विवाहाला होकार कसा दिला?

राजकुमारीने परिस्थिती ओळखली नाही. राजकुमाराला कळले, त्याने तिला सावध केले. हळूच म्हणाला—“तुला काहीच माहीत नाही असे दाखव. सर्व नाटक कसे वेगळ्या पार पहिले पाहिले.” दोघांचे परस्परांशी बरेच बोलणे झाले व कशी मुटका

करून घ्यायची याचा चेहेरा पण ठरला राजकुमारी सरळ उभी राहिली पाहून व लष्कराच्या सर्व मोठ्या नुरळीत चाकल्याचे पाहून राजाला वाटले, राजकुमारीने गत्यंतर नाही म्हणून नशिवात जे आहे त्यात सुख मानायचे कबूल केले असवे. राजकुमाराने राजकन्येच्या कानांत हळूच म्हटले—“सासरी जाताना वडिलांकडून तो लाकडी घोडा मागून घ्यायला विसरू नकोस.”

दुसऱ्या दिवशी पाठवणीच्या वेळी माहेरची मंडळी पुष्कळ राहली. राजा, दरबारी मंडळी व सरदार मंत्री सर्वांच्या

डोक्यांना टिपे आली. राजकुमारी वडिलांचा निरोप घेतांना म्हणाली—“बाबा! तो लाकडी घोडा या! माहेरची ती एकच आठवण मी मागून घेत आहे. तुम्ही मला सर्व दिले आहे. पण तो घोडा घेऊन गेले नाही तर मला माहेरची साखी आठवण येईल. राजाने ‘हो ना’ करतां करतां शेवटी लाकडी घोडा घ्यायचे कबूल केले. कारण त्याला मुलीचे मन मोडवेना.

नोकरी घोडा घेऊन आले. राजकुमारीने तो घोडा उचलून घेतला. नंतर बऱ्याच राजकन्येला बरोबर घेऊन निघाले.

किरयेक निवसना प्रथम होता. शिपायांची नजर भांगरी नकली नवरदेवांवर होती. खऱ्या नवऱ्या मुलाचे गांव जवळ येऊ लागले तसतशी राजकुमारीची फालजी वाई लागली. गर्वाची नजर चुकवून पळून जाणे सोपे नव्हते. सुदैवाने राजकुमाराला एक उपाय सुचला. त्याने राजकन्येला नो सुचविला.

प्रथम संपला. वऱ्हाड नवऱ्या मुलाच्या राजधानीत पोचले. मध्यंतरी घडलेले वृत्त राजधानीत कोणामच माहीत नव्हते. राजवऱ्याभमोर वरात पोचल्यावर राज-

कुमारीने मंत्र्यांच्या जवळ बोलावून सांगितले की, आमच्या घरा गृह प्रवेशाच्या वेळी मंत्र्यांची नशी चुरण्याची पद्धत आहे. तरी उहा हमार मोठरा घेऊन याच्या. राजकुमारीच्या आज्ञेने एकेका तरकांन हजार या घनार्णे उहा तवके भरून आणण्यांत आली. राजकुमारीने सर्व मोठरा पैकायला गुप्तान केला. त्या घेण्यासाठी नोकतनाकर सैनिक धिराई सवे धावले.

या संधीत फक्त घेऊन राजकुमार लाकडी धोक्यावर बसला व त्याने राज कुमारीला लुटून घेवून घेतले. तेव्हा त्याने धोक्यानी वळ दाखली त्याज्जोर पोडा आकाशांत उडू लागला. कोणाच्या काही कळण्यापूर्वीच पोडा आकाशांत उडू लागला होता व हळू हळू दिसेनासा जाऊन सर्व किरकल्य विमूट होऊन आकाशातडे नुसते पडताने उमे गडाले.

राजकुमाराने वहीळ इतके दिवस फळजी करीत होते की, मुक्ता कोठे गेला. त्याने सुनाराला नुसंगाने टाकले. म्हणाले—'तुं पोडा करून आज्ञास म्हाणून माझ मुत्र्या त्याच्या वली पडला. जर तुं पोडा आणला नसतास तर माझा मुलगा कोठे गेला' असा

का ?" राजाने त्याला असे हि सांगितले की, एका महिन्याच्या आत माझा मुलगा परत आला नाही तर तुला कांशीची शिक्षा देण्यांत येईल.

राजाला एक शेंका आली. थोडा सवुदांत तर पडला नसेल ! त्याने लोहाराला बोलावून त्याला आपल्या लोखंडी माशाच्या सहाय्याने समुद्र पार पाहण्याला सांगितले.

राजवाड्यांतले उत्सव आणि मेजनाच्या वेळ पडल्या. एक महिन्याचा अवधी संपला तेव्हा राजाने त्याला बोलावून कांशीची शिक्षा दिली. शिपाई सुताराला धरून बध्यस्थानाकडे निघाले.

ऐन वेळी आकाशात थोडा ठडत येत असलेला राजाळा विसला. जमिनीवर उतरल्यावर दोघां नवरात्राकडकींनी राजाचे व इतर थोर मंडळीचे पद्धतीप्रमाणे अभिवादन

केले. नंतर राजकुमाराने आपल्या प्रवासाचे रसभरीत वर्णन करून राजाळा सांगितले. म्हणाला "अन्ना ! हा थोड्यासायली आश्चर्यजनक वस्तु या जगांत मिळणे दुर्मीळ. हा थोड्याच्या मदतीनेच तर मी देश विदेश फिरत आलो व एका त्रिपुरा सुंदरीला घेऊन आलो आहे. हा सुताराला जितके बर्हीस दावे तेवढे थोडेच आहे."

मुलाच्या तोंडी प्रवासाचे वर्णन ऐकून राजाळा आनंद झाला. सुताराला उगाच त्रास दिला थायहळ त्याला मनापासून प्रश्नातच राटला व त्याने त्याची माफी मागितली. नंतर त्याला पुष्कळ देऊन निरोप दिला.

राजकुमार व राजकुमारी यांचे पुन्हा पाटापाटाने लग्न झाले. नंतर त्यांचे कायस्थ मुलाचे झाले. (संपूर्ण)

पुन्हा पोचिमा आली. रात्रीची जेवणे आटोपल्यावर आजोबा चांदण्यांत आशम-तुर्नी टाकून बसले. मुलें थोळका करून-चारी वाजूला बसली होती. आजोबांनी नाकांत तपकीर कोनीत श्लोक म्हटला :-

रहस्य मत्संगो धीमान,
शत्रुभ्यो व प्रकाशवेत्
अन्यथा वीचतस्तथ्ये
चन्द्रकर्मण राक्षसः ।

"आजोबा अर्थ सांगा श्लोकाचा !" मुलांनी गलका करायला सुरवात केली.

"नुसता अर्थ सांगून थोडेच मागणार आहे. अर्थ सांगून झाल्य म्हणजे मग गोष्ट सांगा म्हणून पाठीस लागाऊ. हो की नाही ?" आजोबांनी विचारले.

"हो, अर्थ सांगा व गोष्ट पण सांगा !" मुलें म्हणाली.

"या श्लोकाचा असा अर्थ आहे. आपले गुपित शत्रूला पकडू देतां कामा नये. जर आपण आपले गुपित सांगून टाकले तर चंद्रवर्मा राक्षसाची गत ध्यायची. समजले !" आजोबांनी अर्थ सांगून विचारले.

"राक्षसाचे काय गुपित होतें ? तें त्याने कोणाला सांगितलें ? नंतर त्यामुळे कोणाची फसवणूक झाली. सर्व सर्व सांगा आजोबा." मुलांनी प्रश्नांची सरबत्ती सुरू केली.

"यांचा यांचा, यांचा ! सर्व सांगतो." त्यांनी गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

गोदावरी नदीच्या काठी एक मोठे रान होते. त्यांत चंद्रवर्मा नावाचा राक्षस रहात असे. रानातल्या वाटेने कोणी जाऊं येऊं लागला की, राक्षस त्याला पकडे व त्याच्या खांद्यावर चढून त्याला शेजारच्या तलावापर्यंत घेऊन जायला सांगे. तलावांत स्नान

फळून तो राक्षस त्या भागसाळा खाऊन टाकी, असा त्याचा उदरनिर्वाह चालत असे.

एकदां एक ब्राह्मण खडबडीत वाटेने येत होता. राक्षस त्याच्या खांद्यावर बसला आणि म्हणाला—“चल तलावाकडे।” थिबारा ब्राह्मण काय करणार. राक्षसाने ओढी उचलून जावे लागला.

ब्राह्मण चतुर व हुशार होता. एक गोष्ट त्याला आढळून आली. त्या राक्षसाने सारे शरीर राकट व खडबडीत होते. पण पाय मात्र मऊ आणि तुळतुळीत होते—अगदी कमळासारखे. त्याला आश्चर्य वाटले.

ब्राह्मणाने धीर करून त्या राक्षसाला विचारले—“काय हो दादा? तुमचे शरीर इतके राकट आणि खडबडीत दिसते आहे. पण पाय मात्र किती मऊ आणि तुळतुळीत आहेत. कां हो असे? राक्षसाला आनंद वाटला की, कोणी का असेना,

त्याच्या पायांची स्तुति करीत आहे. म्हणून तो म्हणाला—“त्याचे असे आहे की, मी कधी ओल्या पायांनी जमिनीवर चालत नाही. ओला पाय जमिनीला लागून देत नाही, संपज. हे माझे वत आहे. म्हणून माझे पाय तुळतुळीत आहेत.”

राक्षसाने गुपित अशा प्रकारे ब्राह्मणाला सहज बोलतां बोलतां कळले.

दोघेतलावाजवळ पोचले. राक्षस आघोळी-साठीं खाली उतरला. पाण्यात फिरतांना ब्राह्मणाला—“मी येई पर्यंत [redacted] बस. स्वान संध्या आटोपून हा पहा आलोच.”

राक्षस असे सांगून पाण्यात फिरला. त्याने बुडी मारल्याबरोबर ब्राह्मणाने तेथून पाय काढला. कारण राक्षस आपल्याला मारून खाईल हे त्याला माहीत होते. राक्षस ओले पाय घेऊन जमिनीवर कसा येणार? म्हणून तलावांतच उभा राहिला.

नरक स्वर्ग होईल

दुर्गंधमय एक पादरी रहात असे. एक विज्ञानशास्त्र मित्र मेळ्यावर त्याच्या मनांत एक शंका आली. हे विज्ञानशास्त्र कधी देवाधर्मावर विश्वास ठेवीत नाहीत. मग मेळ्यावर यांना स्वर्ग मिळतो की नरक. देवाधर्मावर विश्वास नाही म्हणून यांना स्वर्ग मिळणे शक्य नाही. पण पुन्हा त्याच्या मनांत विचार येई की, यांना शोध लावून ब्रगावर किंवेक उपकार देतील केलेले आहेत. मग यांना नरक तरी कसा मिळेल? तो अन्वाव होईल.” विचार करतां करतां त्याला शोध लागली. स्वप्नांत त्याला सात स्वर्ग दिसले. त्यांतल्या सर्वांत उंच स्वर्गांत कांही ओढखीचे भक्त दिसले.

त्याने आपल्या मृत विज्ञानशास्त्रविषयां चक्कशी केली. तेव्हा त्याला कळले की, सर्व विज्ञानशास्त्र पाताळ लोकांत आहेत.

त्याने विचारले—“पाताळांत जायला कोणता मार्ग आहे? कसे जायचे?” तेव्हा त्याला उत्तर मिळाले की, पाताळ लोकांत जायला आगगाडी मिळते स्वर्गासहून ते थेट पाताळापर्यंत. पादऱ्याने पहिल्या वर्गाचे तिकिट काढले आणि गाडीत बसून निघाला. गाडी एक एक करून मातहि स्वर्ग उतरल्यावर नरकपागे निघाली. एकेका नरकातून गाडी पुढे जाऊ लागल्यावर पादऱ्याला पुढे जाणे कठीण वाटू लागले. गाडीतून त्याला भीमत्स दृश्ये दिसू लागलीं, कर्कश आक्रोश ऐकू आले व असह्य दुर्गंध सहन करावा लागला.

पुढले स्टेशन अथवा पाताळ आहे हे जेव्हा त्याला कळले तेव्हा करानेनेच तेथील आक्रोश व दुर्गंध त्याला असह्य वाटला. आपण हा प्रवास पदऱ्याचा विचार मनांत आणला ही मोठी चूक केली.

“अधः पाताल ! अधः पाताल !” चा आवाज फानी पडल्यामुळे त्याला पुन्हा शुद्ध आली. त्याने होठे उघडून पाहिले आणि विचार केला—‘ तर मग हेंच का अधःपाताल ! अक्षय्य ! हें तर सर्वात उंच अक्षा स्वर्गासारखे आहे. पण शेजारच्या इतर प्रवाश्यांनी त्याला सांगितले की, हेच अधःपाताल आहे. त्याने गाईला विचारले. गाई म्हणाला—“ हो हेंच अधःपाताल स्टेशन ! तुम्ही कोठवरचे टिकिट काढले आहे ! ”

पादरी म्हणाला—“ अधःपातालाचे ! ”
 “ मग उतरा ! ” गाई म्हणाला.
 पादरी गाडीतून खाली उतरला व बाहेर लागला. जिकडे पडावे तिकडे उघाडें व उपवर्ने शीतल मंदमालताधरीर सुगंध दरबळत होता. स्वर्गावेशा येथेच जास्त सुख दिसते आहे. तो विचार करीत चालत असता त्याला त्याचा परिचित विज्ञानशास्त्रज्ञ भेटला. त्याला

त्याने विचारले—“ काय रे ! येथे तू मजेंत दिसतो आहेस ! नरकाचे काय तुला मायत असतील म्हणून उपदेश करून स्वर्गाला पाठवायें या हेतूने मी येथे आलो होतो. ■ नरकच स्वर्गापेक्षा जास्त करा दिसतो आहे ! ”

“ होय ! मी ■ माझे इतर स्नेही विज्ञान शास्त्रज्ञ आलो तेव्हा तू कल्पना केळी होतीस तरीच नरकाची स्थिति होती. आम्हांला बिल्लांत आणून टाकले होते. आम्ही खातून कोखेंद काढून घेतले व त्याची येथे केळी. जमिनीत शेती केली आणि पुष्कळ वर्षांच्या मेहनतीने या नरकाला स्वर्ग करून टाकले आहे. कोणतीहि वस्तु वा जगांत स्वाप्य किंवा टाकाऊ नाही त्याचा उपयोग कळला पाहिजे. मनुष्याने होके चालविले तर नरक देखील स्वर्ग होऊ शकेल.” विज्ञान शास्त्रज्ञ म्हणाला.

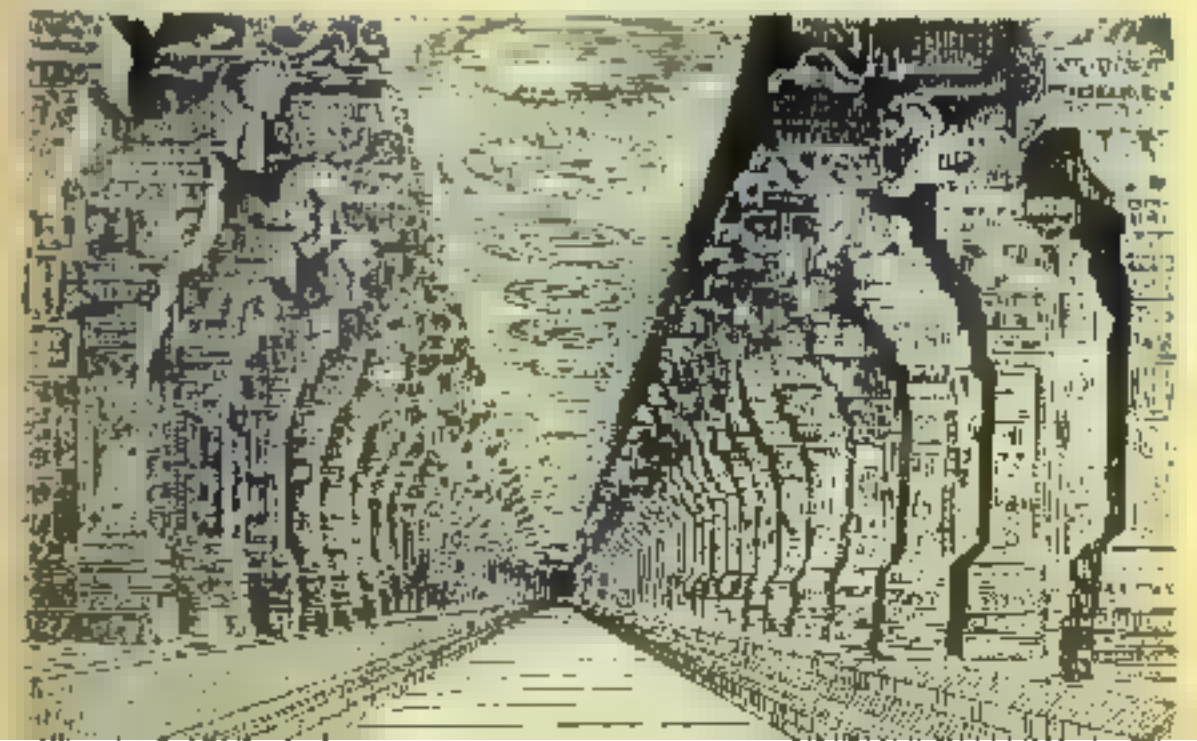

आपल्या मारनातील भाषणें :

रामेश्वर

आपल्या देशांतील चार मोठ्या तीर्थक्षेत्रांतले रामेश्वर हे एक क्षेत्र आहे. रामेश्वरचे देवालय आपल्या देशांतील आश्चर्यांपैकी एक आहे. द्वाविड शिल्पकलेचे इतके सुंदर उदाहरण इतरत्र मिळणे कठीण आहे. असे सांगितले की, दक्षिण भारताच्या टोंकाना एका घेटावर केंकेलीक एका राजाने हे देवूळ बांधले आणि हे देवूळ बांधायला एकंदर ३५० वर्षे लागली.

या देवळांतले विशेष म्हणजे शिल्पकलेचे उत्कृष्ट कारीव काम केलेले स्तंभ व त्या स्तंभांनी बनविलेली प्रतक्षिप्ता. याची चौकरी लांबी चार हजार फूट आहे. शंकराचा भक्त आपल्या बंधानंतर रामाने येथे येऊन शंकराची पूजा केली होती. येथील देवाचे नांव रामनाथ असे आहे. यांतील प्रांगण १०० फूट लांब व ३५० फूट रुंद आहे. सिंहदाराची उंची १०० आहे.

वडाची साक्ष

एका गावी दगडू शेट गांवाचा एक कणी रहान असे. तो मनाने कांर उदार होता. कोणाच्या कधी पैसे दिले तर कागद देखील लिहून घेत नसे.

एकदा दगडू शेट परगावी व्यापारधंद्यासाठी जात होता. वाटेत त्याला खंडू मोहिते भेटला व हात जोडून म्हणाला— “शेटजी, कहर केला आहे देवाने. परवां नोराचा पाऊस पडला आणि सर्व धावे त्याला आले. उभे राहायला देखील जागा नाही. दया करा मरिवावर आणि पन्नास रुपये या कापणी झाल्यावर परत देता.”

दगडू शेटजवळ पैसे होते. परंतु तो व्यापारसाठी चालला होता. तरी खंडूची नड पाहून त्याने रुपये द्यावे ठरविले. म्हणाला—“हे वे. पैसे! साधकाश दे. कापणी झाल्यावर!”

खंडूने पैसे घेतले. पण कवूल केल्याप्रमाणे कापणी झाल्यावर दिले नाहीत. पहिली कापणी माकी, दुसरी शाली व तिसरी पण शाली. परंतु खंडूने कर्ज फेटले नाही. म्हणून दगडू शेट त्याच्याकडे गेला आणि पैसे मागू लागला.

खंडूने रागाने विचारले “कमले तसे!” “दोन वर्षांपूर्वी तू पराचे धावे ठीक करण्यासाठी पन्नास रुपये कर्ज घेऊन गेलेस का?” दगडू शेटने विचारले.

“मी कर्ज काढले होते. तुझ्याकडून मला माहीत आठवत कुवा! जरे ते मांड. मी विसरला आहे. तुला मी कागद लिहून दिला असेलच की नाही. पहा तो. असला तर देईन.”

“दोन तीन महिन्यासाठी कागद कशाचा, म्हणून मी नाही काही लिहून घेतले.”

“तुम्ही, जरे तुम्ही कागद लिहून देऊन शिवाय का कर्ज देणार!” खंडूने विचारले. दोघांचे भांडण ऐकून गांवकरी जमा झाले. म्हणाले “साहसा केल्या! चला पाटलाकडे. तेचरोब न्याय निवाडा करतील.”

“चला पाटलाकडे! मला काय!” दगडू म्हणाला.

पाटील दुसरा होता. त्याने दोघांचे म्हणणे शांतपणे ऐकून घेतले.

खंडू म्हणाला—“पाटील, तुम्हीच सांगा! मला या शेटजीकडे कर्ज मागायला जायची काय? देवाच्या दयेने पीक चांगले

येत आहे. आणि याने दिले तरी कागद लिहून देऊन शिवाय का हा देणार? तुम्हीच विचार करा.”

पाटलाने दगडू शेटला विचारले— “शेटजी! तुम्ही पैसे दिलेत तेव्हा तेथे कोणी दुसरा होता का? कोणी पाहिले का?”

“तेथे कोण असणार? मी गांवाला जात होता आणि खंडूने वाटेतच भेटून पैसे मागितले. मी पन्नास रुपये काढून दिले.” दगडू शेट म्हणाला.

“वाटेत कोठे भेट शाली तुमची त्याच्याशी?” पाटलाने विचारले.

"एका वडाच्या झाडाखाली!" दमड शेट म्हणाला.

"होय ना! मग त्या झाडाला जाऊन बोलवून आणा साक्ष द्यायला." असे सांगून पाटलांनं एक चिट्टी लिहून दिली. म्हणाला "जाऊन या ही चिट्टी त्या झाडाला. येईल तो."

दमड शेटला कांहीं कळलं नाही. पाटलांची आज्ञा म्हणून चिट्टी घेऊन निघाला. थोड्या वेळाने पाटलांनं खंडूला विचारलं "फार वेळ झाला शेटांना जाऊन. पांचवे असतील का रे ते झाडाजवळ?"

खंडू हंस्त म्हणाला—"इतक्यांत काय पांचवी तो! अहो एक मैल तरी दूर असेल ते!"

तासागरांनं दमड शेट परत आले बघणाले—"पाटील ने झाड कांहीं घेत

नाही! मी त्याला किती सांगितलं. शेटांनी तुमची चिट्टी त्याच्या एका मुळाने खुपसून निवून आली."

पाटील हंस्त म्हणाला—"शेटजी, अहो तुम्ही गायच्या आधीच ने झाड साक्ष देऊन गेलं!"

खंडू ओरडला—"कोठें! मी नाही पाहिलं."

पाटील म्हणाला—"अरे, तुंच नाही का सांगितलंय की अजून शेटांनी त्या झाडा-पर्यंत पांचवे देखील नसतील म्हणून. ने खंडू एक मैल तरी दूर असेल. हे तुंच तर म्हणालाय! ते शेटांना भेटलास नाहीस व त्याच्याकडून कांय देखील घेतलं नाहीस म्हणताय आणि ने कोणते ३ चिट्टी दूर आहे हे कसे रे कळले तुला!"

खंडूची मान खाली झाली व त्याने शेटांनीचे कांय मुफाळ्याने फडले.

रुप्याची सत्ता आणि

पंचम अध्याय

सत्ताजितला रुप्या म्हणाला—
"समस्त सत्तांच्या तुम्ही,
पाणउतारा केला माझा
मित्र पण पण न मित्र न मी ॥

"कोणि मारलं प्रसेनला अन्
कोणि चोरला कसा मणी,
केल चपकशी होति तुम्ही का?
माझी निंदा करीत जनी!"

"लोभ मण्याचा नाही मजला
लवसाभो तो सदा तुम्हां!
व्यर्थकुणावर भसा नव्हें
लायुं नका पण दोष पुन्हां!"

रुप्याने हे सांगुन दिवला
समोर कडून न्याच्या।
कळ लागले सर्व प्रशंसा
शैर्वाची श्रीरुप्याच्या ॥

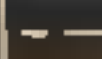
रुजित सत्ताजित रुप्याला
वदला—"हाली चूफ मारी,
झमा करावी सर्व पितकनी
करुणास्वागर रुपण हरी।

"भूखिण्याने माझ्या भाला
तुला ताय दा आज बुधा।
ओभ मनाला माझ्या, निविल
मज जग सांगुन होच कथा ॥

"कोडं गेली होनी माझी
बुद्धि नवां, मज ने नकले
लागतात भोनाचीं मनुजा
केव्हा कर्माचीच फळे!"

"वरुन सत्यमासेला माझ्या
कर कृतार्थ मज रुप्या आज!
कन्या माझी एकुलती ती
जगांत माझी राहिल लाज!"

प्रतिष्ठा श्रीकृष्णाने-

"पाठवीत त्या यमसदना !"

वाघरळा शतधन्वा ऐकुनि
नव्हती त्याच्या शानि मना ॥

कृतवर्माचा जावनि वदला-

"पाठ फिरविली देवाने !"

वदला कृतवर्मा-"कृष्णासी
वेर करायें मूर्खाने ।"

कृतवर्मा का रोळत आहे !

थक जावला शतधन्वा !

तोंडघडी मी पडलो, त्यानें
डोकें फिरलें कीं अभया ॥

शतधन्वा मग अकराकडे

गेला आणि म्हणाला त्या-

"पांखश मजला !" हुंसत म्हणें तो

"जाईं" वाटेला त्या ॥

"कंसा ज्यानें लोळविलें तो

पुरुष का सामान्य ?

न्यायवादी का वेर करूं मी ?

होइल कोणाला का मान्य ?

"सोडुनि आशा माझी आतां

तुला पाहिजे निकटे जा !

माझे मन तूं वेर सोडुनी

शरण आज कुणाला जा !"

मग चोळनी अकरा गेला

शतधन्वाला भाला राम ।

टाकुनिपा मणि पुढती वदला-

"विजय तूच ही आतां आम !"

असें सांगुनी चोळ्यावरवी

पडाला तो नेथून ।

मग्या हलविण्या अशा प्रसंगी

येइल कोण कसा कोठून ?

अभिप्रेत

महाराज, आपण आपल्या मनातलं कांय नागव्यानी दिव्य, प्रकृतीचा
हविष्य २० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
१० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
१० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
१० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
१० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥

अमरपालाच्या नातुर्यावर चित्रसेनाचा पूर्ण
विधास होता त्या दिवशी त्याने त्या
भयंकर वध्यांचे केली नातुर्याने संहार केला
होता हे त्याने व सर्वांना सांगितले होते. पण
उम्रासाच्या मनातून त्या काळी वध्या
अद्याप कमी झालेली नव्हती. म्हणून त्याने
विचारलें-"आपण मशाली घेवून वध्यांचे
दाखविण्या तर ते इला करतले साहूत

भिज्ज पळून जातील असें शरते तुला
वा गोष्टीची खरी आहे का तुला !"

"मशाली ।" असें अमरपालने म्हटल्या
बरोबर शेकडो सैनिक मशाली तेलांत बुडवून
पुढे घेऊन आले.

अमरपाल त्यांच्याकडे बोट दाखवून
म्हणाला "महाराज । आपली आज्ञा होतांच
वा मशाली घेऊन सैनिक किल्ल्याला

[illegible]

वेतालवाच्या गोष्टी

ब्राम्हण म्हणाला—“महाराज! माझे नांव नागशर्मा आहे. मी जशीला विनवफळाची आहुती देऊन देवाची प्रार्थना करीत आहे की, देवा! मला सोन्याचे विनवफळ दे! कित्येक दिवसांपासून मी मनापासून अग्निनाशायणाची आराधना करीत आहे. परंतु आज पांथेतों देवाची कृपा माझ्यावर झाली नाही.”

ते ऐकून राजा म्हणाला—“मला एक फळ देणं का? मी देवाला पत्र पत्र पाहतो.”

ब्राम्हणाला आश्चर्य वाटले. म्हणाला—“महाराज! देवाची आराधना म्हणजे काही शक्य नाही का? अहो, मी बूक तहान विसरून सर्वसंग परित्याग करून कित्येक दिवसांपासून आराधना करीत आहे. मला यश मिळाले नाही आणि आपण अनृत पापकर्मोंत गुरफटलेले आहा. शिकारीचा नाव सुटलेला नाही. तुसतें वेळफळ अर्पण केल्याने का देव प्रसन्न होणार आपल्यावर?”

“मला ते सर्व काही कळत नाही. मला एक फळ द्या. मी देखील नशिवाची परीक्षा करून पाहणार आहे.” राजा म्हणाला.

दिवसाने राजाला वेळाने काढले आणि मिन करून एक वेळाचे फळ त्याला दिले. राजाने ते फळ दातान घेऊन अग्न्यावर भक्तिपूर्वक अग्निनाशायणाला नमस्कार केला आणि म्हणाला—“देवा! पुढच्या फळावर तुला तुमि वाटत नसेल तर आपले डोकें कापून त्याची आहुती देईन.” असे म्हणत त्याने विनव फळाची आहुती दिली आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे: लगेच होमकुंडातून अग्निनाशायण बाहेर आले. त्यांनी एक नोकर घेऊन वेळफळ राजाच्या हातात दिले. राजाने ते त्या ब्राम्हणाला दिले व स्वतः गट्यापासून निघून गेला. ब्राम्हण चकित होऊन पहात उभा राहिला.

यानंतर काही दिवसांनी दत्तशर्मा नांवाच्या एका ब्राम्हण ब्रह्मचान्याने येऊन राजाला सांगितले की, मी एका सिद्ध गुरूच्या प्रसादाने एक भस्म केले आहे. ज्याच्या सहान्याने तांचे वितळवून त्यांचे लोभ सत्कार करता येते, मी स्वतः हा भस्म गुरूजींना करीत असतां पाहिले आहे परंतु का कोणास ठाऊक मला मात्र कितीदां प्रयत्न करूनहि यश मिळत नाही.

राजा म्हणाला—“घरे तर असे कर, तू माझ्यासमोर एकदा प्रयोग करून पहा.”

राजाच्या आज्ञेने सैनिक थोडेसे तांबे घेऊन आले. ब्रह्मचान्याने राजासमोर ते घेतळवून त्यात भस्म टाकले. परंतु त्याचे सोने झाले नाही.

सोने न होण्याचे कारण ब्रह्मचान्याला कळले नाही. पण राजावर अग्निनाशायणाची कृपा असल्या कारणाने त्याला मात्र सर्व काही कळले. ब्रह्मचान्याने जेव्हा भस्म वितळलेल्या तांब्यावर टाकले तेव्हा एका यक्षाने येऊन अदृश्यपणे ते पळवून नेले. भस्म तांब्यावर

चाकरांसह रानांत शिकारीला गेला असता वारंतेत एक जशी एक ब्राम्हण विनव डोंम करीत असलेला त्याला दिसला. “ब्राम्हण-श्रेष्ठ! आपण हा यज्ञ का करीत आहा?” असे विचाराने राजाला वाटले. पण तो शिकारीच्या नादांत पुढे निघून गेला.

सायंकाळी शिकार करून राजा राजधानीकडे परतला. वारंतेत पुन्हा त्याला तो ब्रह्मण यज्ञ करीत असलेला दिसला. या खेपेस राजाने जवळ जाऊन ब्राम्हणाला आदरपूर्वक नमस्कार करून विचारले—“ब्राम्हण-पवर! हा यज्ञ करण्याचे कारण काय?”

पडले देखील नाही. ते ओळखून राजाने ब्रह्मचाऱ्याकडून थोडे भस्म मागून घेतले आणि ताचे वितळवून त्यावर ते टाकले. या खेपेस ब्रह्म तेथे आला नाही. तांच्याचे सोने झाले.

ब्रह्मचाऱ्याने भस्म तयार काण्याची रीत राजाला समजावून सांगितली.

प्रत्युपकार म्हणून राजाने त्या ब्रह्मचाऱ्याचे लग्न करून दिले. त्याच्या संताराला लागणारे सर्व सामान पण दिले. त्यानंतर राजाने सोन्याचा कारभाराचा काढला. राज्यांतले दारिद्र्य पार नाहीसे झाले.

येथवर गोंष्ट सांगून येताळाने राजाला विचारले "राजा! अग्नि हा एक देव आहे. त्याने असा पक्षपात कां करावा. आयुष्यभर मनोमार्गे ज्याने उपासना केली त्याला सोन्याचे बेलफळ न देता पापकर्मांत गुरफटलेल्या राजाला त्याने ते फळ कां

दावे! नंतर भस्म करण्याचा मंत्र राजालाच कां उपयोगी पडावा! या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तुं दिली नाहीस तर परिणाम माहीत आहे."

राजा म्हणाला—"देवाची पूजा अर्चा जे करतात त्यांच्या मनांत फक्त श्रद्धा व भक्ति भावना असून भागत नाही. मत्वाचा हट्टनिश्चय देखील असावा लागतो. ब्रह्म विचाराने होम करीत होता की अग्नि-नारायण प्रसन्न होईल व मागीन तो वर देईल. या राजाने प्राणण्याने देवाला भीड घातली. तो स्वतःचे होके अर्पण करावयास तयार झाला होता. म्हणून अग्निनारायणाने प्रत्यक्ष होऊन त्याला सोन्याचे फळ दिले.

अशा प्रकारे राजाचे मीन भेग होताच वेनाळ नाहीसा झाला व शाळाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळू लागला. (कलिंग)

चुकून देवाचे नांव

एका गावाचे चांदीमल नांवाचा एक बाणी मालूम आहे. तो अगदी ब्रह्म भास्वादी होता. भस्मकार्यासाठी देखील तो एक दमढी करून करीत नसे. त्याच्या बायकोने त्याला कितीही समजावून सांगितले की, व्यापार करीत पुष्कळदा सन्याचे त्रास करावे लागते. देवाचे नांव घ्या. देवाचे नांव चुकून गरी लोंढांलून निघाले तरी देवाची दया शाळ्या शिवाय राहणार नाही. चांदीमलने कधी तिच्या बोलण्याकडे लक्ष दिले नाही.

एकदा गावांतल्या लोकांना फंड गोळा करून एक कथेकथारक घेऊन गेले आणि त्याची कीर्तन करविले. गांवकरी चांदीमलकडे फंड मागायला गेले. तेव्हा तो म्हणाला—"मला या निरर्थक गोष्टीवर पैसे उघडणे पसंत नाही." गांवकरी निवून गेले.

त्या दिवशी बायकोने नवऱ्याच्या पाठीस लागून त्याला कीर्तनाला पाठविले. म्हणाली—"तुम्हांला लिखांतली एक विडकी देखील घायला मी सांगत नाही. पण या निमित्त कानावर चार शब्द पडतील. चुकून गरी देवाचे नांव कानां पडले तरी त्याचे पुण्य लागते. पदरचा खर्च नाही, आणि लाभ केवदा."

त्या दिवशी चांदीमल बायकोच्या आग्रहा मुळे कीर्तनाला गेला. बऱ्याच्या शाळासारखे लोक जमा झाले होते. नगायला जागा देखील नव्हती. चांदीमल एका टोकाला कोपऱ्यांत बसला होता. कथेकरी बुवा कापली वेशभूषा ठीकठाक करीत होते. चालू बांधून तयार होत होते. गावाच्या सुदृष्ट अविकाऱ्याने श्रोत्यांच्याकडे पाहून विचारले—"सर्व बडील मंडळी आली नाही का?"

चांदीमलने विचार केला, बायकोने म्हटल्याप्रमाणे पहला शब्द आहे वाटते. इतक्यांत आणखी कांही लोक आले. ग्रामाधिकार्याने त्यांना "वसा वसा!" म्हटले.

चांदीमलने तोच दुसरा शब्द मानला. गर्दी वाहून लागली तेव्हा लोक उठून उभे राहून लागले. तेव्हा ग्रामाधिकारी म्हणाले "जाऊ नका! बुवा आले!"

चांदीमलला वाटले, हाच तिसरा शब्द असावा.

इतक्यांत बुवापण आले व म्हणाले. "असली पळापळ बरी नाहा देवाच्या दारी!"

चांदीमलने हा चवथा शब्द मानून तेथून पाय काढला आणि घरी जाऊन झोपला.

नवरा परत आल्याचे चांदीमलच्या बायकोला कळले नाही. ती घरातले सर्व

काम उरकून कथेला निवून गेली व धाईत घराचे दार लावायला विसरून गेली. दोघां चोरांनी ते पाहिले व ती निघून गेल्यावर ते घरांत शिरले. चांदीमल झोपेतच बडबडला— "सर्व बडील मंडळी आली नाहीका!"

ते चोर चपापले. घराचा मालक वरातच आहे तर! ते एका बाजूला लपून बसले. तेव्हांत चांदीमल बडबडला— "वसा वसा!"

चोर बावळून गेले. याची नजर सारखी आमच्यावरच आहे तर! त्यांनी तेथून पाय काढण्याचे ठरविले आणि एकेक करून उठून लागले. त्याच वेळी चांदीमल बडबडला— "जाऊ नका, जाऊ नका!" आता मात्र चोरांनी पळायलाच सुरवात केली. चांदीमल बडबडला— "असली पळापळ बरी नाही....!" चोरांच्या कानावर तेवढेच शब्द पडले.

पाटली हा देशाची राजधानी होती. मगध साम्राज्याचा वनफ मारतातच नव्हे तर परदेशांतल्या राजांना वाटत असे, त्यावेळी मगधच्या गादीवर नव होता. राजा मंत्री राक्षस हा राजा चणू व स्वामिभक्त म्हणून प्रसिद्ध होता.

नंदाच्या पट्टगणीचे नांव सुनंदा असे होते. त्याच्या शुद्र बायकोचे नांव मुरा होती. मोर्षीपैकी मुरालाच राजा मुलगा झाला. अर्धवय नांवावरून त्याला मोर्षी म्हणत. त्याला शंभर मुले होती सुनंदाला व ती मुले झाली. त्यांना नवनेंद्र म्हणत.

वृद्ध झाल्यावर राजाने आपले राज्य आपल्या मुलांना वांटून टाकायचे ठरविले. त्याने मुलांना मुलगा मोठा असूनहि त्याला वनफ देण्यास जेते आणि नवनेंद्रांपैकी मोठ्याला व नवनेंद्राचे ठरविले.

मोर्षीला वाटले की, हा अन्याय आहे. एक तो मोठा होता. या शिवाय शूर व कर्तव्यगार होता. या उलट नवनेंद्र मूर्ख व दुराचारी होता. प्रजेचे भय मोर्षीवरच शास्य होते. मोर्षीने नवनेंद्राचे आपसांत भांडण लावून दिले. मोर्षी व त्याची मुले मगध राज्याचे तुकडे करून टाकणार असे वाटू लागले. म्हणून नवनेंद्र व त्याचा मंत्री राक्षस यांनी मोर्षी वंश निर्मूल करून टाकण्याचे ठरवून एक कट केला आणि मोर्षी व त्याच्या सर्व कुटुंबियांस एका भुयारांत कोडून ठेवले.

या भुयारांत शंभर ताटे वाडून व शंभर दिवे लावून ठेवले होते. जर सर्व जेवले तर ते अज एक दिवस पुरेल इतके होते. ते दिवे देखील कांही तासच जळतील एवढेच तेथ त्यांत होते. म्हणून मोर्षीने खूप विचार करून आपल्या सर्व मुलांना

हम स्वयंसेवक हैं।" माझ्या हातून
होणारं सर्वे काही कात असेल तर सांग.
मी करायला तयार आहे."

“आपण एकदा असमच्या घरी येण्याची
इच्छा कराली, एवढीच विनंति आहे !”

गोला. तदनंदांनी मौर्यवंश निर्मूल करण्यासाठी केलेल्या फटकां दमन करून नेदगुप्ताने हे देखीक सांगितले की, नंदवंशाचा फटका फटण्यासाठी ती आपल्या पित्याच्या मंत्र्यांच्या भूत देहांतमोर प्रतिमा आहे.

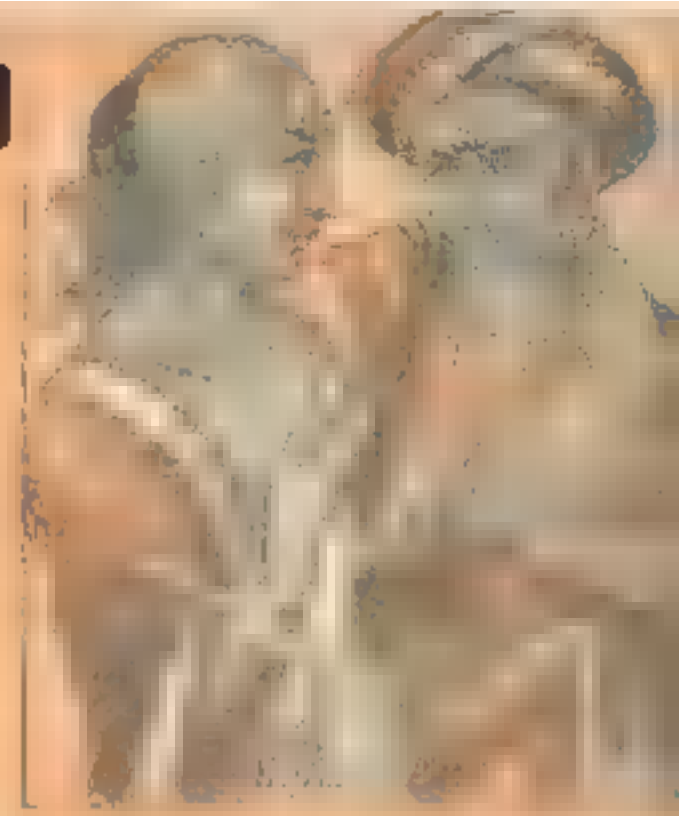
भोजनशालें न बनायला गेला.
पूर्वकडे नऊ पानें मांडलेली होती. त्यांच्या
जवळ कारीचं भात, टेबलेला दात, नरनंद
जेवून घेऊन बाहेर होते. त्यांच्यासमोर
एक पात्र मांडलेले दुपें व त्याच्या
जवळ चांदीचे तांब्या भांडे टेबलेले होती.
जागा सर्वांत छोट वसावा बांधगासाठी
ठरलेला होता. ते कळण्यावर बांधकाम त्याच
गंगेवर ताऊन बसला. शेत्या बेलानें
सहलेत आले व बांधकाम नसणाला अचम्याने
ज्यांना पाहून त्यांनी विचारले "हा कोण
कोण बसला आहे? काही शेत्या घाला."

स्वाभिमानी चाणक्य क्षणान्ता—“का !
माझी परीक्षा बेकल पहा पाहिजे तर ! माझ्या-
हून अधिक वाग्य कोणी दुसरा टक्का तर
त्याला ही जागा द्यावी, माझी हरकत नाही.”

नवनेहाला राग आला. त्याने रसाची
येथी भरली आणि "उठ ! हो बाहेर !"
असे म्हणत त्याला बाहेर टाकले.

“तुझ्या रक्ताने मागवली जाईपर्यंत ही आपली ही शेडी वाचणार नाही.” अशी प्रतिज्ञा करून चाणक्य निघून गेला.

गौरीचन्द्र चाणक्यजी इन्द्रक्षी नावाचा एक
मित्र होना, त्याला अनेक गुप्त विद्या व सिद्धी

विले. जीवसिद्धीचे व चाणक्याचे पूर्वीच झालेले झालेले आहे हे न कळल्यामुळे त्याने जीवसिद्धीला अत्यंत चाणक्याची प्रतिष्ठा कशी हाणून पाडावयाची या साठे मजत मागितली.

एक दिवशी जीवसिद्धी स्वतःची भणाला "चंद्रगुप्ताने मजक ठेवा" हे गुप्तक्या हिताचे नाही. म्हणून त्याचे वधे-माने नगराच्या किमान राजाकडे पसवून पाठवें." स्वतःच्या व्यापमार्गे चंद्रगुप्ताचा पाठवून दिले.

चंद्रगुप्ताने किमान राजाला आपले सर्वस्व देऊन त्याला आपल्याकडे वसवून घेतले.

पाटलीपुत्रापासून दूर पडेन राजाच्या पक्षीन नांवाच्या एका राजाचे राज्य होई. चाणक्याने त्याला आपल्या वाजूला घेवून घेतले. पक्षीन राजाने विचारलेला, स्वतःचा नाश करून प्रथम असे राज्य पसरी. राजाने व्यापे व नेम चंद्रगुप्ताने गुप्त राज्या वळकावून आपले राज्य वाढवावे. हा हेतूने त्याने चाणक्याचा पक्ष घेण्याचे उद्देश केले होते.

एका काळाने पक्षीन राजा व चाणक्या यांच्या मैत्र्याने व दुसऱ्या काळाने किमत्त

व चंद्रगुप्त यांच्या मैत्र्याने पाटलीपुत्राचा स्वामी होतो. तसेच त्या मुद्द्यात भारते जे नेम राजा चंद्रगुप्ताने गुप्त करण्यास तेरा हजार चंद्रगुप्ताने त्याला मागितले काही वर्षे राज्य नव्हते. मी आपले विषय देऊन परत जावं. राजाने चंद्रगुप्ताला व मुद्द्याची म्हणून निदा केली. त्याने तो स्वतःच राज्य पक्षीन राजाच्या राज्याच्या त्याला कळाली. ते निदान तो आपला पक्षीन.

तथापि राजाकडे पसरी होती. त्याच्या राज्याचे राज्य करण्यास चाणक्या-उत्तर देत होते. चाणक्या भणाला "वृद्ध राजा नेम राज्याची मोकळी गानां निजालेला तर मी नगराचे राज्य चालू पाहतो." राजाने वृद्ध राजाला नेम उत्तर देऊन देऊन दिला.

तथापि राजा चंद्रगुप्ताकडे आला व भणाला "जातं असे राज्य तुम्ही व असे पक्षीन राजाचे मला परत राजाकडे मंत्री चंद्रगुप्त याकडे करण्यास देऊन नाही. मी वृद्ध राजा नेम नोकरी करण्यास तयार आहे." चाणक्याच्या मदतपत्राचे चंद्रगुप्ताने राजा-याला आपला मंत्री नेमले.

परंतु चंद्रगुप्ताचा वध करून नंदवंशाचे राज्य पुन्हा स्थापन करण्याच्या हेतूनेच राजाने ही नोकरी पसकरी होती. वृद्ध नंदराजाने चंद्रगुप्ताकडे काही विपारी फले पाठविली. गुप्तजगं कडून ही मोष्ट चाणक्याला कळली होती. म्हणून त्याने तो फले वृद्ध राजाकडेच पाठविली. तो त्याकडे वृद्ध राजा मरण पावला.

राज्याच्या मनाला आपला हाव उत्कट-त्याचे अत्यंतच फार वाढते वाढले. त्याने पक्षीनराजाची गुप्त संधी करून चंद्रगुप्ताचा वध करण्यासाठी कारस्थान रचले.

प्राप्त होण्या. चाणक्य त्याच्याकडे गेला आणि भणाला "मित्र! तुला नंदराजा व त्याचा मंत्री राक्षस यांचा मित्र म्हणून चाणक्याला पणव्हा मजक करतील का?" चाणक्याने त्याला विचारले. इंद्रगुप्ताने ते कबूल केले.

इंद्रगुप्ताने वेळ पाळून एक वीर भोजन म्हणून पवनचे नांव जीवसिद्धी म्हणून ठेवून घेतले. त्याने असे सांगायला सुधान केली की, चाणक्य मंत्रशक्ताने जे रोग उत्पन्न करतो ते मी मंत्रशक्ताने वर करतो.

निश्चयी चाणक्याची प्रतिष्ठा नेमती राक्षसाने जाम्त सावधपणा राक्षसाचे ठर-

चाणक्य त्या विषकन्याला बरोबर घेऊन दरबाराने गेला व त्याने पर्वतराजाने केलेल्या मदतीबद्दल आपली कृतज्ञता म्हणून ती विषकन्याला अर्पण केली. राक्षस हे सर्व डोक्यामोड पडून होता. पण त्याला तोड उघडायला सुद्धा जागा नव्हती. दुसऱ्यादिवशी पर्वतराजा मरण पावला व विषकन्या गादीची झाली.

आता आपली पाली आहे हे ओळखून राक्षसाने आपला मित्र चंद्रगुप्त याच्या घरी गेल्या. यायकामुलांना ठेवून राजधानीतून पाय काढला.

पर्वतराजाच्या मृत्यूस राक्षसच कारण झाला ही घोषणा राज्यभर करण्यात आली. पण राजतोडाना जिझा गोगायला राक्षस राजधानीत नव्हता.

चाणक्यानं पर्वतराजाच्या मुलाला एका हेराकडून कळविले की, चाणक्यानं तुझ्या बापाचा वध करविला आहे व तू जर राजधानीत राहलास तर तुझ्या जिवाला देखील धोका आहे. ते ऐकून तो भावून स्वदेशी पळून गेला.

राक्षसाला ही गोष्ट कळली. तो पर्वतराजाच्या मुलाकडे गेला व म्हणाला—

“चाणक्य व चंद्रगुप्त दोघांनी मिळून कारस्थान करून प्रथम नंदनंदाचा, नंतर बुद्ध मंद राजाचा व शेवटी पर्वतराजाचा वध करून सर्व साम्राज्य बळकावले आहे. तू पाटलीपुत्रावर स्वारी कर. मी तुम्हा मंत्री म्हणून तुझ्या मदतीस तयार आहे. पर्वतराजाचा अवशेष मुलांना गोष्टीस कवळ झाला.”

राक्षस पळून गेला तरी त्याचे अनुयायी चंद्रगुप्ताचा करण्याच्या होतेच. चंद्रगुप्त विजयी राजा म्हणून पाटलीपुत्र राजधानीत प्रवेश करण्यासाठी येत असतां स्वागतासाठी तोरणे बसविले. दासवर्गा नावाचा राक्षसालाचा एक अनुयायी उत्तरेकडील दाराची सजावट करणाऱ्या विशेष मर्म पाहून चाणक्याला संशय आला. त्याने चंद्रगुप्ताच्या हत्तीवर पर्वतराजाच्या भावाला बसवून त्याला पुढे पाठविले. हत्ती त्या दाराकाली आल्याबरोबर बघून क्षम माहुताच्या डोक्यावर पडले व ते जागच्या जागी गतप्राण झाले. राजाच्या मदत अंबारीत कोण आहे हे ओळखून दासवर्माने चंद्रगुप्त समजून पर्वतराजाच्या भावाचा वध केला.

एका वैद्याने चंद्रगुप्ताच्या औषधात विष काढून दिले. चाणक्यानं ने औषध वैद्यालाच पशयला मांगितले. वैद्य तत्काळ मरण पावला.

अशा प्रकारे चाणक्यानं राक्षसाचे सर्व बंड उलटून पाडले व चंद्रगुप्ताचे रक्षण केले. चाणक्याचे हेर राक्षस कोठे काय पडत आहे याची माहिती काढून चाणक्याला कळविले. एका हेराने चंद्रगुप्ताच्या घरी यमपुरीचा खेळ चालू असतां एका मुलाला पाहिले. त्या मुलाला एक स्त्री उचलून घेऊन गेली. त्या वेळी एक जंगली झाली

पडली. ती उचलून त्या हेरानें ती चाण-
क्याला नेऊन दिली. ती अंगठ्ठी राक्षसाची
मुद्रा होती. हें ओळखायला चाणक्याला
वेळ लागला नाही. चाणक्यानें चंद्रगुप्ताचे
शत्रु आणि राक्षस यांच्यांत फूट पाडून
राक्षसाला चंद्रगुप्ताच्या बाजूला वळवून
वेण्यासाठी त्या मुद्रेचा उपयोग करून
वेण्याचे ठरविले.

त्यानें एक खोटे चंद्रगुप्ताच्या नांवां
लिहिले त्यावर राक्षसाची मुद्रा लावली.
त्या पत्रांत चाणक्यानें राक्षसाच्या तोंडने
म्हणून असें लिहिलें होतें की, आपलें
चाणक्याशीं वैर वाढत चालले आहे. जर
मला मंत्री म्हणून नेमलें तर मी चाणक्याच्या
कांटा बाजूला मारून आपली मनोभावे
सेवा करीन.

हें पत्र चाणक्यानें चंद्रगुप्ताच्या कांठीं
अनुयायाच्या हातीं पर्वत राजाच्या मुलाकडे

पाठविले. पत्र पडून आणार तेव्हा पर्वत
राजाच्या मुलाकडे म्हणाले—“आतां आम्ही
चंद्रगुप्ताचे शत्रु आहों. आमच्या इतर
सारख्यांची चंद्रगुप्तानें कत्तक करविली. आम्ही
मात्र जिवानिशी सुटलो आहों.”

पर्वत राजालें तें पत्र वाचलें तेव्हा त्याला
वाटले की, राक्षस खरोखरी चंद्रगुप्ताच्या
पक्षांतलाच आहे. आपल्या बडिलांकडे
बिंदफण्या पाठवून त्यानेच त्याचा वध
करविला. आतां तो आपला मंत्री म्हणून
आपला वध देखील कयाक्यास मार्गे पुढें
पाहणार नाही.

चाणक्याच्या या युक्तीमुळे राक्षसाचे
सर्व वैन दांगळले त्याला स्वदेष्टी परत
यात्रे लागले. चाणक्याच्या सांगण्यावरून
चंद्रगुप्तानें त्याला आपल्या मंत्रीपदावर
नेमले. राक्षसाचे मन पालटले. अशा नटनें
चाणक्याला शेवटीं यश मिळाले.

चंद्रगुप्त

डोळे उघडले

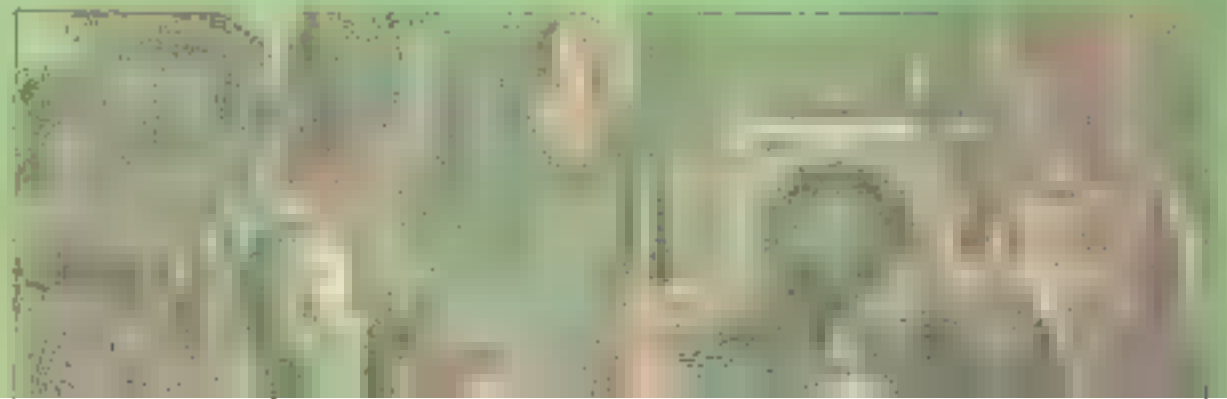
Chitravathi

प्राचीन काळी भाग्यवती नांवाची एक
सुंदर नगरी होती. तेथे सौभाग्यवर्मा नांवाचा
राजा राज्य असे. तो एक प्रजावत्सल राजा
होता. प्रजा राजाला ईश्वरी अवतार
मानीत असे.

अगती उत्तारवयी त्याला एक मुलगा
झाला. त्याचे त्यानें सुंदर ठेवले. तसा
तो होसाच सुंदर. उत्तारवयी झालेला मुलगा,
अर्धांतच फार लाडका होता. बाप सर्व
प्रकारें त्याचे लाड पुरवी. राजाला काळजी
वाटू लागली की, आपल्या मार्गे मुलाचे
शिक्षण कोण करणार व याका गादीवर कोण
बसवणार? मी जिवंत असेपर्यंत याचा सर्व
विद्याभ्यास झाला तर स्वतःच त्याचा
राज्याभिषेक करून मुलाकडे डोळे मिटेन.
का वर्षासहा महिन्यांतच देवाचे बोलावणे
आले तर या मुलाला राज्य मिळणें तर

इतरच. त्याच्या जिवाला देखील थोका
असण्याचा संभव आहे. पुवराज लहान म्हणून
मेश्याला राजाचा प्रतिनिधि म्हणून नेपायें
लागेल. पण सौभाग्यवर्माचा मेश्यावर थोडा
देखील विश्वास नव्हता.

त्याला भय वाटत होतें तसेंच झाले.
मुरर रहा वर्षांचाच होता आणि राजानें
अथरूण धरले. श्रीपधपाणी चालू होतें पण
आराम पडण्याचीं चिह्ने दिसत नव्हती.
आतां जगांत चार आठ दिवसांचेच
वाहुणे आहेत हे ओळखून राजानें आपला
स्वामीभक्त नोकर “बाबा!” वाला जवळ
बोलावून सुंदरचा हात त्याच्या हातांत दिला
आणि म्हणाला—“बाबा! सुंदरचा बाबा या
पुढे तुंच! याका राज्य मिळो वा न मिळो,
याच्या जिवान कांही संकट येऊ नये
याची काळजी वाळम. माझा मेश्यावर थोडा

तुझा काही संबंध नाही. सुंदर बयांत आल्यावर मंत्र्याने स्वतः त्याचा राज्याभिषेक केला तर टीकच, नाहीतर सुंदर स्वतःच्या इमतीवर आपले राज्य मिळवील. नाहीतर राज्य चालवून येईल. पण त्याची जबाबदारी तुझ्यावर नाही."

नेमर सौभाग्यदर्माने आपल्या पंतप्रधानाला बोलावले व म्हणाला - "प्रधान, मला देवाचे शोळाचने आहेत आहे. माझा हा एकटा मुलगा आहे. मला जखून लडान आहे. तो बयांत येईपर्यंत राज्य कारभाराची सर्व जबाबदारी तुमच्यावरच. तो मोठा झाल्यावर राज्याभिषेक करा व त्याचे पंतप्रधान म्हणून त्याला मदत करा. सुंदरच्या विश्वासाची जबाबदारी मी वाचावर टाकीत आहे. त्याला मी अंतःपुराचा अधिकारी नेमला आहे. सुंदरच्या विश्वासाची काळजी तुम्हांच्या जबाबदाऱ्यांचे कारण नाही."

पुढे काही दिवसांनी सौभाग्यदर्माने देवाला झाली. सर्व पक्षा शोकसारांत बुडून गेली. त्यांत पंतप्रधान फार अत्याचारी म्हणून प्रसिद्ध होता. म्हणून प्रजेला राजाचा विश्वासू जाल्याच झाला. पंतप्रधानाने राज्य व्यवस्था मी करून आतां. राजकीय कामांशी मूर्ख हातीं घेतल्याबरोबर पुष्कळ फेरवडल

व्हा. आपले हाक मारल्या द्यावर नेमले व पुढे अधिकारी काढून टाकले. अत्याचारी प्रधानासोबत "म" काढण्याची कोणाची छाती नव्हती.

अंतःपुरांत सुंदर बाबाच्या देखरेखी खाली विश्वास व शस्त्रास्त्राचा अभ्यास करीत होता. बाबा त्याला एक दिवशी अंतःपुराच्या बाहेर जाऊ देत नसे. त्याने फडक पाहारा ठेवला. सुंदरला जे ताट वाढून येत असे त्यांतला प्रत्येक पदार्थ प्रथम बाबा चालून त्यांत विषधीय नर पडलेले नाही गोष्टीची खात्री घेऊन मग सुंदरकडे पाठवीत असे. बाबाने सुंदरला विलक्षण देण्यासाठी चांगले शिक्षक नेमले. त्याच प्रमाणे सुंदरला चांगली सगल मिळावी या हेतूने त्याच्याबरोबर विश्वासास कामगारी मुले पण निवडून आणून ठेवली. ही मुले रोज अंतःपुरांत येऊन सुंदर बरोबर विश्वासास करीत. तीच त्याची मित्र मंडळी.

सात आठ वर्षे लोटली सुंदर बयांत आला. पंतप्रधान राज्य प्रतिनिधि म्हणून कार्य करीत होते. त्यांनी सुंदरला गादीवर बसविण्यासाठी काही प्रयत्न केले नाही. तरुण त्याचा कांटा दूर करण्यासाठी त्यांनी

मुसर्गे मारकरी नेमले. आपल्या जवळच्या अनुयाय्यांना त्यांनी असेही सांगितले की, जो कोणी सुंदरचे हाक कापून मला आणून देईल त्याला मी तो मागेल नव्हीस देईन.

पण त्याच्या प्रयत्नास यश आले नाही. कारण बाबाने सुंदरच्या रक्षणाची फार काळजी घेतली होती.

आणखी दोन वर्षे लोटली. पंतप्रधानाने बाबाच्या इच्छेविरुद्ध एका राजकन्येशी युवराजाचे लग्न करून दिले. बाबाला धात देखील पंतप्रधानांचा काही तरी गुप्त हेतु

दिसला. म्हणून त्याने नवविवाहित दंपतीला कधी एकतात राहू दिले नाही. नवरा बायको बाबासमोरच बसून उठत. बोलत. बायकोने दिलेले पान खायला देखील बाबाची पावानगी नव्हती. विवाहित सुंदरला श्रावणी म्हणून रहावे लागत होते. अर्थातच सुंदरला व त्याच्या बायकोला बाबाची ही कडक नजर आवडली नाही. पण बाबाने त्याला लहानाचा नाठा केला व स्वतःचा जीव धान्यात धाडून त्याचे रक्षण केले होते. म्हणून सुंदर बाबाच्या भनाविरुद्ध कांही बोलत अगर वागत नसे.

अमान आणवी नवरा राहून दिसते दिसत सुंदरच्या राज्याभिषेकाची गोष्ट लक्षाधीश चालली होती. एवढेच नव्हे तर राज्याभिषेक न होण्याची गोष्टच जणू ठरली होती. यामुळे प्रजेत असंतोष वाढत होता. बाबावर सुंदरच्या रक्षणाचा भार होता. त्याला राज्य गिळवून देण्याचा नव्हता. सुंदरच्या भनात राज्य मिळविण्याची महत्वाकांक्षा पण अजून उरलेली नव्हती. त्याला बाहेरच्या जगाची माहितीच नव्हती. आपल्या मित्र मंडळी-बरोबर गप्पा मारीत बसण्यात त्याला रंगत

असे. एवढी सुंदर आपल्या मित्रमंडळीबरोबर अंतःपुराच्या मधीत गेली. तेथून सर्व राजधानी दिसत होती. त्याच्या पूर्वेकडे एक सुंदर राजवाडा दिसला. सुंदरने सहज विचारले—“तें कोणाचें घर ?”

एक मित्र म्हणाला “तें घर तुझे आहे. पंतप्रधान तें बळकावून घेतले आहेत. तुझा राज्याभिषेक व राजा झालास म्हणजे राजवाडा रिकामा करून तुला बापा लागेल. म्हणून ते तुझ्या राज्याभिषेकाची गोष्टच काढीत नाहीत. त्या

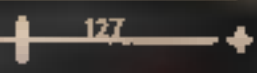
सिंहासनावर तूं बसले पाहिजेस त्यावर बसून ते राज्य करीत जाहेत. आतां तुला कधी सिंहासन मिळेल की नाही शंकाच. तुझा कोटा तरी दूर करण्याच्या खटपटींत ते आहेत.”

इतर मित्रमंडळींनी पण तेंच सांगितले. सुंदरला आपल्या आयुष्याची चीट आली. आपले राज्य तरी मिळवीन नाहीतर पंतप्रधानाची युद्ध स्वर्गलोकीं जाईल. पण आतां अंतःपुरांत राहणे अशक्य.

त्याने आपल्या मित्र मंडळींना निरोप दिला. दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच बायला

सांगितले. म्हणाला—“आपण उघां राजधानी पहायला जाऊं.”

मुंदरने सकाळी उठल्यावर बाबाला पोत्रे तयार करायला सांगितले. म्हणाला—“आज मी आपल्या मित्र मंडळींबरोबर राजधानी पहायला जाणार आहे.”

बाबाला युवराजाच्या वागणुकीत होत आलेला बदल कळल्याशिवाय राहाला नाही. आता युवराज आपल्या मित्र मंडळींबरोबर स्वतःचे रक्षण करू शकेल. युवराजाला पाहून प्रजा देखील खुष होईल. दरबारी लोकांस कळले तर ते देखील युवराजाचा

पक्ष घेतील असा विचार करून त्याने आपल्याने घाडे तयार करविले.

युवराजाला आज जिनका उत्साह व आनंद तिजका संबंध आयुष्यात वाटला नव्हता. कारण तो सर्व प्रथम लष्कराचा वातावरणात आपल्या मित्रमंडळीं बरोबर भोक्लेपणे फिरणार होता. बाबाने खुश्या दिलाने त्याला परवानगी दिली होती.

मुंदर राजधानीतल्या सर्व मोठमोठ्या रस्त्यांवरून हिंडत चालला होता. प्रत्येक नागरिक त्याला पाहून मुक्ता परीत होते. युवराजांचा अयजयकार करीत होते.

मुंदरचा उत्साह वाढला.

मुंदर सरळ राजवाड्यात गेला. तेथे पंतप्रधानांचा दरबार सुरू होता. सिंहासनावर पंतप्रधान बसले होते. युवराजाला येत असलेला पाहून सर्व दरबारी रुतून ठसे राहाले व त्यांची युवराजांचा लवून मुक्ता केला. पंतप्रधान मात्र जागचे हसले देखील नाहीत. ते पाहून युवराजाला राग आला. माझ्या हकाच्या सिंहासनावर बसून माझा अन्ना अपमान! तो तसाच घरी परतला!

मित्रमंडळी निघून गेल्यावर त्याने विचार केला, प्रजा मला मान देत आहे, दरबारी

पक्ष मान देत आहेत. पंतप्रधानांविषयी श्लेच्या व दरबारी लोकांच्या मनात किती सादर आहे हे कळायला काही मार्ग नाही. तो कळला तर आपल्या पक्ष का प्रधानाचा कोणाचा वास्त बळिष्ठ आहे हे कळेल. म्हणून त्याने वेग पाळतून राजधानीत हिंडण्याचे ठरविले. गोष्टीत परवानगी देणार नाही हे त्याला माहीत होते. म्हणून त्याला सांगितल्याशिवायच पाय असे त्याने ठरविले.

त्या दिवशी रात्री शोधण्यावर मुंदरने खिडकीवाटे बाहेर निघून जायचे ठरविले. बायकोच्या खोलीत जाऊन पाहिले तर खिडकी उघडी व खिडकीला दोरीची शिडी लागलेली त्याच्या मनाने मंशय आला की काही तरी भानगड दिमतो आहे. पण ज्ञान वेळ न पाळविता त्याने त्याच खिडकी वाटे अंतःपुराच्या बाहेर पळ काढला.

गावात चहूकडे शांततेचे राज्य पसरले होते. रस्त्यावर चिडपाळून देखील नव्हते. थोडे अंतर चालत गेल्यावर त्याला एका घाटात खोलीतरी कोलत असल्याचा भास आला. त्याने पडवीं बसून कानोसा घेतला. हे शब्द त्याच्या कानावर पडले—“काय

करावे! महाराज होते तोपर्यंत आपल्याला कसली काळजी नव्हती. त्यांना माणसाची पारख होती म्हणून आपल्याला कधी गरीबी भासली नाही. पण गेलं सात आठ वर्षे या प्रधानाने कसे सत्तावून सोडले आहे प्रजेला. पुन्हा विचार केला की, युवराजांचा राज्याभिषेक झाला की, ती साडेसाती जाईल. पण त्याची उमेद पण आतां ठरलेली नाही. युवराजाला हकाचे राज्य मारण्याची पर्वा नाही व तो दुष्ट प्रधान म्बत होऊन त्याला राज्य देईल असे वाटत नाही. आज दरबारात त्याने युवराजांचा

अपमान केला. ते आले तरी उभा देखील राहला नाही. आतां फार दिवस या राज्यांत आपला निभाव लागेल असें वाटत नाही. जावे निघून कोठे तरी, झाले." ते एक ब्राह्मण कुटुंब होते.

ते ऐकून युवराजाला असें वाटलें की, कोणीतरी शिमें वितळवून कानांत ओतीत आहे. "छे, आतां वसून भागणार नाही. हात पाय हलविलेच पाहिजेत. या ब्राह्मण कुटुंबाची जी स्थिति तीन इतरांची, असा प्रचार करीत मुरर तेथून निघून गेला. तो पूर्वेकडील द्वाराकडे जात असतां

वाटेत पाऊस पडूं लागला. म्हणून मुंदर शेजारच्या देवाळ्यांत निरला, ते गणपतीचे देऊळ होते. मुखातीला रिमझिम पाऊस सुरू झाला व थोड्या वेळाने मुसळधार पाऊस पडूं लागला. कोणीतरी दोघे देवळांत येत असलेले मुंदरला दिसले. तो चरदिशी गणपतीच्या मूर्तामागे लपून बसला व तेथून ते काय घोरतात हे ऐकूं लागला.

ते दोघे घनगर होते. एक बण म्हणाला— "ऐकलेस ना! युवराज पयंत कधी अंजपुरावाहेर पडले नाहीत आणि काल पडले तर त्या राज्याच्या दरवारांत

पांचले. नशीब बलवत्तर म्हणून वांचले नाही तर प्रधानाच्या कोणी पित्त्याने त्यांचे डोकें उडवून प्रधानाला खर्पण केले असतें आणि इनाम मिळविले असतें."

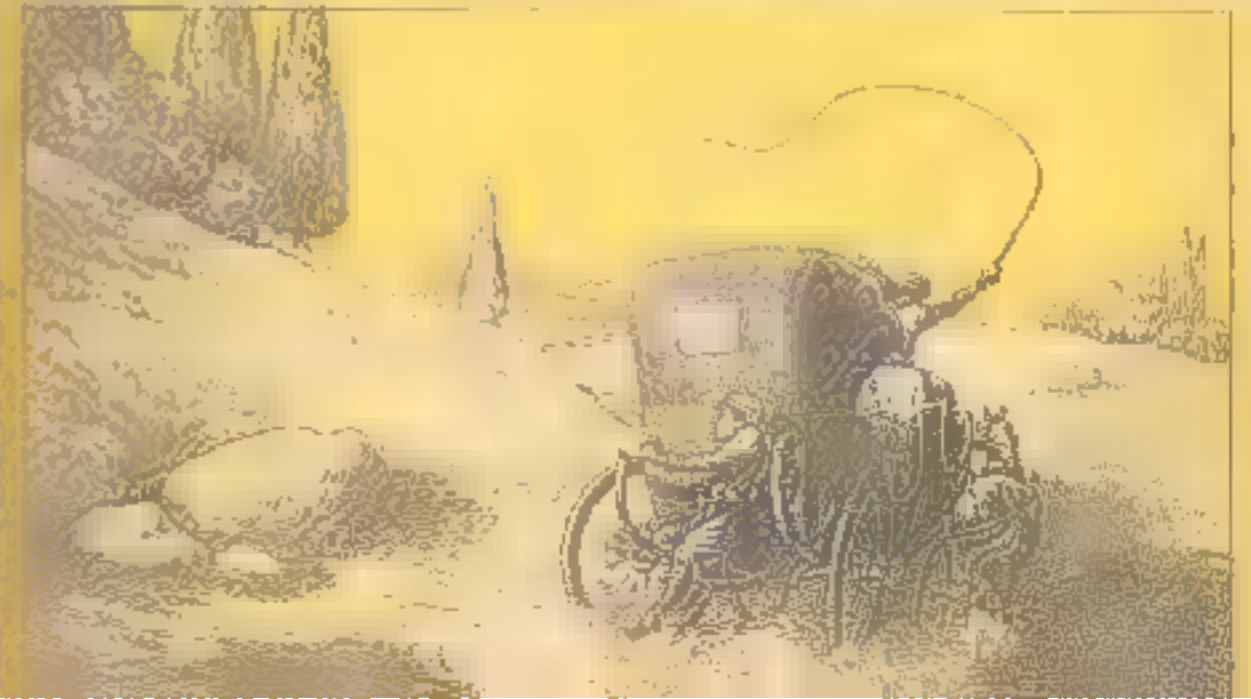
"अरे त्या दुष्टांची कारस्थानें दिवसे दिवस वाढतच चालली आहेत. स्वामीभक्त दरवारी ११ नोकर राज्य सोडून पळून जाऊ लागले आहेत. प्रजेचा वाली कोणी उरलेला नाही." दुसरा म्हणाला.

इतक्यांत दुरून एक गाडी असल्याचा आवाज ऐकूं आला. "तोच येत असावासा घाटने. रोज सवारी निघते दिंडायला. चक

जाऊं या. पाऊस भांचला पहा!" दोघे घनगर निघून गेले.

मुंदर. मूर्तीच्या मागून बाहेर आला. त्याला देखील गाडीची घरघर ऐकूं आली. तो रस्त्यावर येऊन वाजूला उभा राहला. गाडी जवळून गेल्यापरोबर तो मागून घाबरा जाऊन गाडीच्या मार्गे लिपाई उभे राहतात त्या जागी जाऊन बसला आणि गाडीत बसून कोण काय घोरत आहे, हे ऐकूं लागला.

गाडीत पंतप्रधान व त्यांचे एक अभाल्य बसले होते.

“आपले सवे लोक कोठें मरायला गेले होते, त्या वेळीं ! राजधानी भर तो पार हिंडत होता. कोणाका खंजीर काढून एक वार करण्याचें देखील सुचलें नाहीं. एका क्षणांत कार्य सिद्ध झालें असतें.” पंतप्रधानाचा तो आवाज असावा सुंदार विचार केला.

“महाराज ! पुराज असे अचानक बाहेर येतील असे ध्यानी मना सुद्धां आले नाहीं कोणाच्या, यशिबाय त्यांची मित्र-मंडळी होती मागे पुढें व बाधा तर अगदी जथळून चालला होना.” अमात्य म्हणाला.

पंतप्रधान कांढीच बोलला नाहीं, फक्त “हूँ !” म्हणून स्वस्थ बसला.

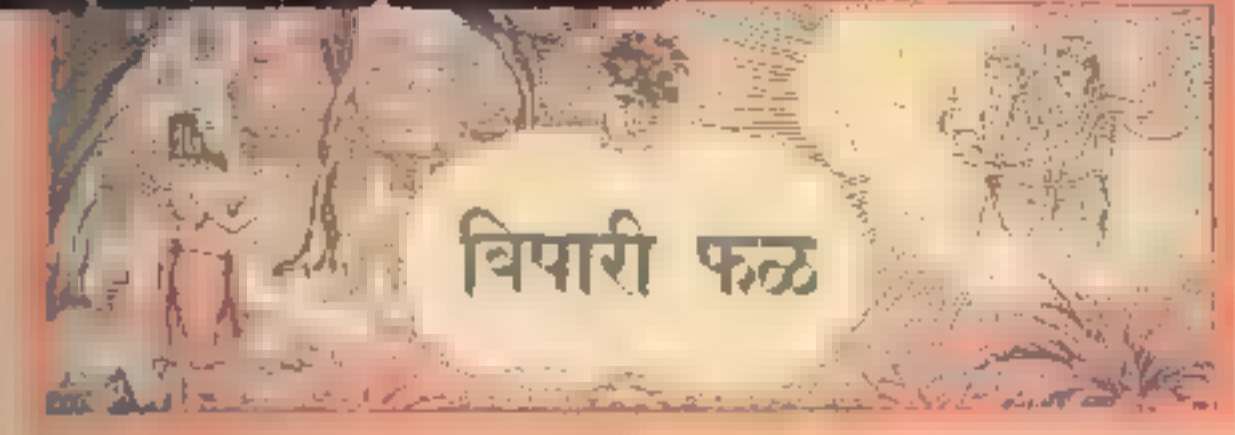
अमात्य पुढें म्हणाला—“पण महाराज ! त्या मुलाची तुम्हांला इतकी भीति चाल-गण्याचें कारणच काय ! ज्यानें दोन वर्षांत कधीं राज्य देखील मागितलें नाहीं त्याला तुमच्या राज्याची काय पर्वा असणार !

त्याचा वध केल्यानें प्रजेत असंतोष मात्र विनाकारण वाढेल. त्याला जागा देऊ नये.”

“तुमचा अक्रुद्धान्यपणाच मला कळत नाहीं. तो जिवंत असे पर्यंत त्याची वाजू वेणारे लोक त्याला गादीवर वस-विण्याची तय्यार करतील. त्यांची आशेची दोरीच खुंटली तर कोणाच्या आधारे ते बंड करतील ?” त्याचे हाकें उडविणें आपले पडिलें आहे असे समजा व ती जबाबदारी मी तुमच्यावरच टाकीत आहे. जर तुम्ही ही कामगिरी बजावली त्याच्या ऐवजी तुमचें होणें उडालेंच समजा.”

“मला एका आठवड्याचा अवधी द्या !” अमात्यानें विनंति केली.

त्या दोघांचें बोलणें ऐकून बायलें इतकी कडक नजर कां ठेवली होती हे सुंदरला कळलें. पुढल्या अंकी संपूर्ण

एका देशांत रसार्णव नामक एक प्रख्यात वैद्य होता. हाताला चांगला गुण होता. रोग किती भयंकर तरी वैद्याचें औषध घेतल्याबरोबर तो बरा होत असे.

एकदां रसार्णव वैद्याच्या मनांत एक गोष्ट आली. आजपर्यंत या पंधांत जें वध मिळालें ते फक्त नशिबामुळे मिळत आले आहे. सुदैवानें मुलाच्या हाताला वध चांगला गुण आहे. तो उपाशी मरणार नाहीं. पण नाहीं परीस त्याला तरी कोठें आहे ! जर एखादा भयंकर रोग आला आणि औषधाचा गुण पडला नाही तर आज पावेतो मिळविलेली कीर्ति नष्ट होईल. तेव्हां तपश्चर्या करून कांहीं तरी संजीवनी घुटी मिळविली पाहिजे.” असा विचार करून रसार्णव मुलाला घेता बजायला लागून स्वतः रानांत तपश्चर्या करण्यासाठीं निवून गेला.

तीन वर्षे तपश्चर्या केल्यानंतर अभिनी कुमार प्रसन्न झाले व त्यांनीं वर मागायला मागितले. रसार्णव म्हणाला—“देवा ! तुझ्या कृपेनें आजपावेतो आपल्या पंधांत यश मिळत आले आहे. पण मनांत सारखी-धास्ती राहून जाते की, जर एकदां जरी अपयश आलें तर आपल्या कीर्तीला काय-मना कलंक लागेल. म्हणून असे कांहीं तरी औषध याचें कीं कितीहि असाध्य रोग असला तरी हटकून गुण पडेल.”

अभिनी कुमारांनीं त्याला एक बीं दिलें आणि म्हणाले—“हें आपल्या दारसमोर लाव. याच्या झाडाच्या पानांचा रस कोण-ताहि रोग खात्रीनें बरा करील, याला एकच एक फळ लागेल. ते खाऊनानें मनुष्यास स्वर्गमुख मिळेल. पण निश्चार्थ मारनेनें फक्त परंपकासाठींच या झाडाचा उपयोग

कर, पैसे मिळविण्यासाठी केलास तर या औषधाचा कोही एक उपयोग होणार नाही." असे सांगून अधिनीकुमार झाले.

रसार्णवाचा अत्यंत आनंद झाला. त्याने भरी आक्यावर धरासमोरच्या अंगणाला ते बी लावले. हळूहळू मोड येऊन त्याचा एक मोठा बुड झाला. त्या झाडाच्या टोकाला एक सुंदर फळ लागले.

त्या झाडाच्या पानांचा रस काढून रसार्णव चिकित्सा करू लागला व त्याला द्विगुणित मिळत गेले. त्याची पत्नी देशभर पसरली. त्याचा मुलगा सोमदत्त बापाच्या

सांघण्याप्रमाणे त्या झाडाच्या पानांचा रस काढून प्रत्येक रोगाला औषध म्हणून देऊ लागला व त्याला मुद्धा नी विद्या अवगत झाली.

सोडाला जे काळ फळ होते त्याच्या विषयी कोणी विचारले तर रसार्णव म्हणे ते फळ विपारी आहे. सोमदत्ताला देखील तेच माहीत होते.

रसार्णव दयोमानाने वृद्ध झाला व त्याला आता हिंइणे फिरणे देखील अशक्यप्राय झाले. त्याने दिवशी आपल्या मुलाला जवळ आणून म्हणाला—“पाळ, मी लवकरच या जगाचा निरोप घेणार आहे. तुला काय घंशांत चांगले पण मिळाले आहे आपल्या कुळाचे नांव आपल्या निस्वार्थ व निर्लौभ शक्तीने तुला देव.”

सोमदत्ताने विचारले—“बाबा! या झाडाचा पालाच इतका गुणकारी आहे. पण त्याचे फळ मात्र विपारी कां! हे नाही मला कळले.”

रसार्णव म्हणाला—“ते सांघण्यासाठीच तर मी तुला बोलाविले होते. हे पहा, वैद्यक शास्त्राचा मेद सर्वांना कळता काय

नये. आता माझ्या मागे तुंच माझ्या ज्ञानाचा वारस आहेस. म्हणून तुला सांगतो. हे एक विपारी फळ आहे, हे मी सर्वांना सांगित गेलो. पण ते खरोखरी एक अमृत आहे. जो खाईल त्याला अमरत्व लाभेल व दैवी शक्तीचा लाभ होईल. पण ही गोष्ट कोणाला—तुझ्या चायकोळ देवाला कळत नाही.”

सोमदत्त म्हणाला—“बाबा! तर तुम्हीच ते फळ खा नाहा खालून अमरत्व मिळविले! तुम्ही स्वयं कष्टाने तपश्चर्या करून जे मिळविले त्याचा उपयोग तुम्ही घेणार नाही तर दुसरा कोण घेणार!”

त्यावर रसार्णव म्हणाला—“देवा! देवाने आपल्या आजुन्याची दोगी जेव्हा कुठल्यानीत नेह! नेह! मनुष्याने आनंदपूर्वक देवाकडे जायला तयार झाले पाहिजे, अमरत्व मिळविण्याचा फक्त मानवाने करणे म्हणजे त्या वरमेधराचा अपमान करण्यासारखेच नव्हे का! आपणही एक गोष्ट सांगून ठेवतो. झाडाच्या पानांचा व फळाचा उपयोग जो स्वार्थासाठी करील त्याला त्याचा लाभ मिळणार नाही. दुसरे म्हणजे फळ तोडल्यावर पानांच्या रसातला

संजीवनी भुज नाहीसा होईल. ही गोष्ट ते नेटमी लक्षात ठेव.”

असे सांगून रसार्णवाने दोळे मिटले ते पुन्हा उघडले नाहीत. वडिलांच्या आज्ञाप्रमाणे सोमदत्ताने संजीवनी वृक्षार्थे व त्याच्या अमृत फळाचे महत्त्व कोणाला सांगितले नाही. वैद्यकशास्त्राचा अभ्यास करीत तोच वेदा करीत राहिला व प्रसिद्धी मिळविली. त्याने देखील झाडाच्या टोकाला असलेले सुंदर कळ विपारी आहे हेच सर्वांना सांगितले.

सोमदत्ताची रुपाति देशोदेशी पसरली. त्याची कीर्ति काशेय राजा गुणवर्मा याच्या कानापर्यंत पोचली. गुणवर्मा पोटशूलाने किशेक वर्षे अथकाला खिकून होता. पुष्कळ औषध पाणी झाले पण गुण पडला नाही. म्हणून सोमदत्ताचे नांव ऐकून गुणवर्मा मंत्री व अमात्यांना बरोबर घेऊन सोमदत्ताकडे आला. गुणवर्माची एकुलती एक मुलगी बापावरोबर आली होती.

गावबाहेर, एका उद्यानांत गुणवर्मा उतरला व त्याने सोमदत्त वैद्याकडे निरोप पाठविला. गुणवर्मा राजाच्या विषयी सोम-

दत्ताला प्रथमपासून सर्व माहिती होती. राजकन्येच्या रूपलावण्याविषयी पण त्याने ऐकले होते. म्हणून निरोप आल्यावर सोमदत्त आनंदात निघाला. नेहमीच्या संवयीप्रमाणे तो शाहाचा पाला तोंडून घेऊन जायला देखील विसरला. कारण त्यावेळी राजकन्येचे कार्त्तिक सुंदर रूप त्याच्या डोळ्यासमोर होते.

राजाने वैद्याला आदरपूर्वक दयायला सांगून रोगाचे आयुष्यान्त वर्णन सांगितले. म्हणाला—“तुम्ही मला बरा केलात तर तुम्ही मागाल ती दक्षिणा देईन.” सोमदत्त जणु कांही त्याचीच वाट पहात होता. म्हणाला—“आपला रोग बरा करणे तितकेंसे कठीण नाही. पण रोग बरा झाल्यावर आपण आपले वचन पाळाल !”

“अत्रिम एकदा वचन देऊन घोडत नाही. तुम्ही मागाल ते तुम्हाला मिळेल.” गुणवर्मा म्हणाला.

ते शब्द ऐकताच सोमदत्त म्हणाला—“तर मग गुण पडल्यावर राजकन्येशी माझा विवाह करून द्यावा.”

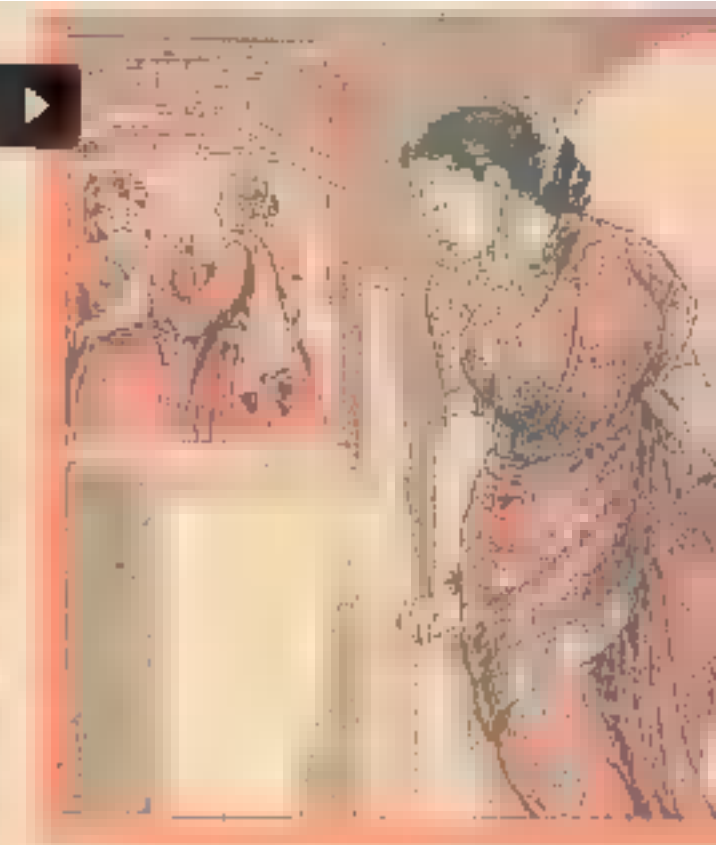
ते ऐकून राजा मंत्री व दस्तारी थक झाले. वैद्य असे कांही विचित्र मागील स्वप्नां

देखील कोणाच्या मनांत आले नाही. सोमदत्त एक तर काळाकुट्ट व कुरूप होता. त्याचे लज्ज पण झालेले होते. ते ऐकून गुणवर्मा म्हणाला—“वैद्य तुवा आपली इच्छा आम्ही पूर्ण करू शकणार नाही. आपल्या औषधाची आम्हांला गरज नाही. मरण आले तरी पत्करले. मुलीला विहिरीत टाकल्याची तयार नाही.

सोमदत्त म्हणाला—“नहातान ! किशेक आपण आजारात पीडित आहा. एका क्षणांत आपल्याला गुण पडेल. माझ्या औषधाने. आपण विचार करून निरोप पाठवावा. मी येतो.”

वैद्यतुवा निघून गेल्यावर राजकन्येने आपल्या बहिर्लांना येऊन सांगितले की, बाबा, तुमचे हे माझ्याने नाहीत. तुम्ही निरोप पाठवा वैद्याकडे. मी त्याच्याशी लज्ज करावयास तयार आहे. पण एक अट आहे माझी. ती पण त्या वैद्याला त्याने एका तासांत तुमचा रोग बरा केला नाही तर त्याला उद्यानाच्या फाटकासमोर आपला वल्ली चावा लागेल.”

त्या दिवशी रात्रो राजाज्ञेप्रमाणे मंत्री सोमदत्ताच्या घरी गेला व त्याने राजकुमारीने

जे कांही सांगितले होते ते जसेच्या तसे सांगून टाकले. ते ऐकून सोमदत्त म्हणाला—“एका तासाचा अवधी देखील तको. राजाची आज्ञा असेल तर मी जोत मिनटांत रोग बरा करून दाखवीन. तसे करू शकलो नाही तर राजकन्येच्या इच्छेप्रमाणे स्वतःचा वल्ली चायला मी तयार आहे.”

सोमदत्ताची बायको लगी राहून सर्व ऐकत होती. तिला वाईट वाटले. तिला बबन्यावर भयंकर राग आला. दांत ओठि चावून तिने खांत कांही तरी विश आणतां आले तर आपण्याचा विचार केला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी सोमदेव झाडाचा पाला घेऊन राजाकडे गेला. त्याने त्याचा रस काढून राजाला दिला. पण गुण पडण्याऐवजी पोटासूळ वाटला. ते पाहून मंत्री म्हणाला “वैद्यबुवा! टरल्याप्रमाणे आता पुढल्या तयारीस लागा.”

सोमदेव म्हणाला—“मी चुकून दुसऱ्याच झाडाचा पाला कापलेला दिसतो आहे. परा जाऊन संजीवनी धूषाचा पाला घेऊन येतो.”

राजाने हांकार दिव्यावर मंत्र्याने वैद्याला जाऊ दिले. पण थरोवर हत्यार घेव शिपाई पण पाठविले.

घरी आल्यापरोघर सोमदेवाने झाडाकडे पाहिले. हाकाला ते लाल असून फळ नव्हते. कापाळावर हात मारून तो घरांत पाऊल टाकणार तेवढ्यात त्याला एका ताडपत्रावर बायकोने लिहिलेले पत्र मिळाले—

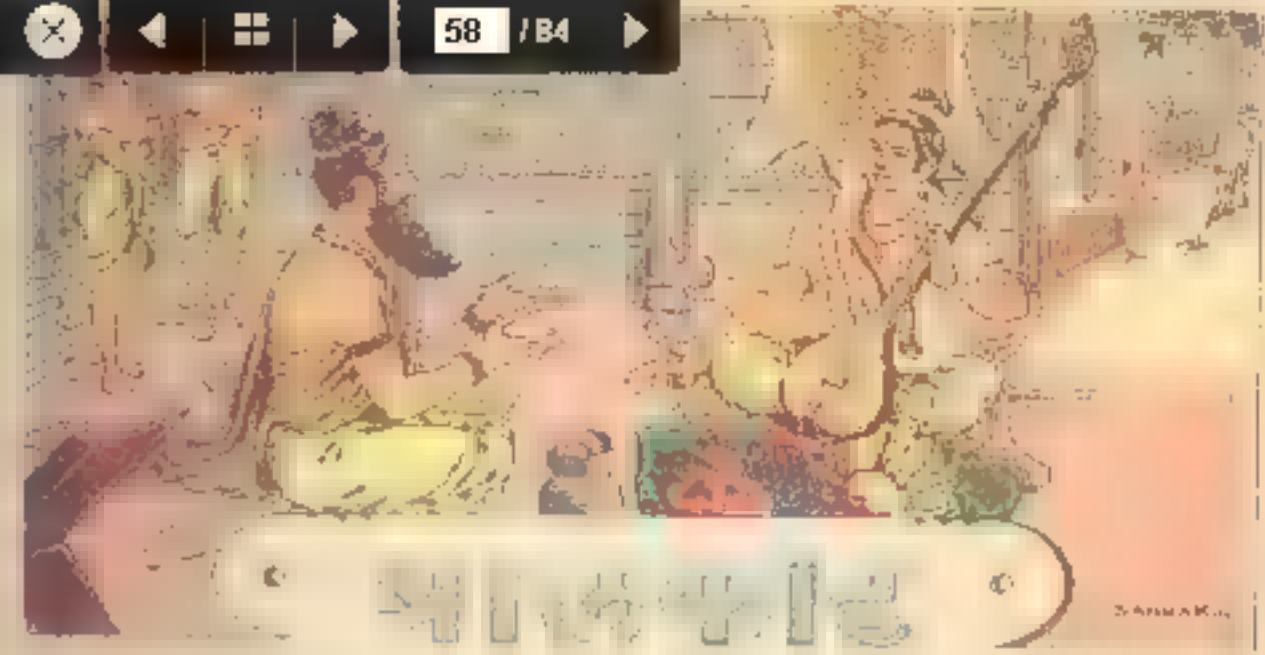
“मी तुमच्या मागास जाऊन होऊन राहिल्या-पक्षां तें झाडावरचें विषारी फळ खाऊन बाजूला झाले आहे.”

सोमदेव डोके धरून बसला. शिपावाने त्याला बळून उघाणाच्या फाटकासमोर नेऊन उभे केले.

त्याच वेळी आकाशवाणी झाली—“माझ्या पतीची ही चूक नाही. माझी आहे. त्यांना काळ कर.” असे सांगून एक वेष्टी प्रकट झाली व तिने घडलेले सर्व घृत वर्णन करून सांगितले. मंतर तिने एक मुली शिपायांसमोर फेंकली व म्हणाली “ही उगाळून राजाला द्या. राजाचा आजार बरा होईल.”

असे सांगून ती अदृश्य झाली

त्या औषधाच्या सेवनाने राजाचा आजार बरा झाला. वैद्य कळित होऊन विश्र मनाने घरी निघून गेला.

नारद मुनि चाली... आचमनं काले. तो तमसा व... काठी होता. बाष्पीकि वगैरे शास्त्रोक्त पादपूजा करून नारद मुनीना विचारले “महात्मन्! ... युगांत मुनीका सकल सद्गुण संपन्न व ... पराक्रमी असा कोणी महापुरुष आहे का?”

त्यावर नारद मुनींनी रामकथा सविस्तर सांगितली. नारद मुनि निघून गेल्यावर मध्याह्न संध्येची वेळ झाली म्हणून वाल्मीकि कृषि आपला क्षिप्य भारद्वाज वगैरे बरोबर घेऊन तमसा नदीवर स्नानाला निघून गेले.

तेथे एका ... त्यांना कोच ... एक जोडपे आनंदाने विहार करीत असलेले

दिसले. त्या जोडप्याचा प्रेमालाप चालू होता तो पाहून व ऐकून वाल्मीकीना आनंद झाला.

आपली ... देव मुनि स्नानासाठी नदीत उतरले असतील इतक्यांत एका पक्ष्याची किंकाळी मुनीच्या कानावर पडली. बळून ... तर त्या कीच पक्ष्याच्या जोडप्यापैकी नर रक्तबाल होऊन जमिनीवर तडफडत पडला होता व गादी ... केविलवाण्या स्वरांत ओरडत होती. ते करुण दृश्य पाहून वाल्मीकि मुनीचे कोमल हृदय कळवळून आले. समोर ... आपला नेम अचूक लागला याबद्दल स्वतःचे कोतुक करीत उभा होता. वाल्मीकि

मुनींना त्याचा फार राग आला. एकीकडे एकपाचरुनी व दुसरीकडे त्यापाचरुचा कोव या दोन्ही भावनांच्या भरात मुनाच्या तोंडून हा श्लोक निघाला

“सा निपुणः प्रविशान्त्वयम्
अथवा शब्दशून्याः स्वयम्
वल्ग्वीष्टः सिन्धुनाम्बुः
अथवाः फलसमाहितम् ॥”

अर्थात “निर्दयी ! दुष्टा ! प्रेममग्न कौंच पदयांच्या जोडप्यापैकी एकाला डार करून तू विवस्त्र सुखाने जीवनयापन करू शकणार नाहीस.”

वाल्मीकि मुनीच्या तोंडून हा श्लोक निघाला. त्यांना स्वतःचाच भावार्थ वाटले. त्या श्लोकात दोन चरण व आठ पदांचा भाववर यति होती. देवाच्या कृपे-शियाय व वाणीचा कोटून लाभणार ! शिष्य मारद्राजाला तो श्लोक एकदां ऐकूनच कंठस्थ झाला

वाल्मीकि मुनि स्नानादि आटोपून आध्यात्म परतले. आध्यात्म आल्या-वर त्यांनी मनात तोच श्लोक घालून

ब्रह्मदेव जगादेव भगवत माळा. वाल्मीकि स्वर्गी साष्टांग नमस्कार करून म्हणाले— “ब्रह्मदेवा ! ज्ञान देऊन या भक्तावर फार मोठा केलीस !”

ब्रह्मदेव म्हणाला—“वाल्मीकि ! माझ्या कृपेनेच कवित्वशक्ति कासली आहे. तुला नारायणहून रामकथा फललीच आहे. मग आता रामकथावर महाकाव्य लिही. तें काव्य भावद्विवाकर जगांत प्रसिद्धी प्राप्त करील.” त्याने सांगून ब्रह्मदेव अदृश्य झाला.

असा प्रकार ब्रह्मदेवाच्या मोत्साहनामुळे वाल्मीकि मुनींना रामायणाची रचना केली.

वैश्वदेव मनु हा सातवा मनु म्हणून प्रसिद्ध आहे. हा सूर्याचा मुलगा. याचा मुलगा ईक्ष्वाकु हा महाप्रतापी राजा होऊन गेला. म्हणून या कुळाचे ईक्ष्वाकु सूर्यवंशी झाले. याच वंशात सगर एक चक्रवर्ती राजा झाला हा प्रसिद्ध चक्रवर्तीपैकी एक होता. याचा नातू भगीरथ ज्ञानेच भूलोकार गंगानदी आणली.

सूर्यवंशी क्षत्रिय कुळाचे राज्य कोशल देशांत होते अयोध्येला त्यांची राजधानी होती. वैश्वदेव मनुने स्वतः अयोध्या नगरी निर्माण केली ही नगरी चारा योजने च तीन कद होती. राजधानीच्या चारी राजूला किताब होता. या वैभवशाली नगरीत सदा लक्ष्मीचा आस. शिल्पकार फलोकार वेद व वेदांग पारंगत असे विद्वान पंडित राजधानीत रहात असत. फार सुखी होती.

या दुर्भेद्य अशा नगरीत सूर्यवंशी राजा दशरथ याचे राज्य होते. त्याचे वैभव व वैभव इंद्र व कुवेर दोघांना लाजवील असे होते. हा हनका पराक्रमी होता की, हा वैभव त्याला नगरीतही दुष्टांच्या वेळी देवाची असे. त्याचा नीति

व शांति यांचे अयोध्या नगर हे जणू अमरच होते.

दृष्टि, जयन्त, विजय, सिद्धार्थ, अर्थसाधक अशोक, मंत्रपाल व सुमंत्र असे आठ अमात्य मंत्री राजा दशरथाच्या दरबारी होते. वशिष्ठ मुनि कुलगुरु व राजगुरु पण होते. राज्यभर दिहून राज्यांत शांतता राखण्यासाठी सनत पथक काहीत असत.

दशरथ राजाला कोणत्याहि वस्तूची कमतरता म्हणून नव्हती. पण पुत्र अपत्य नसल्या कारणाने राजाचे मन दुःखी असे. त्याने अभिषेक (पुत्रकामेष्टी) करून

पाहण्याचें ठरविलें. पण अमात्य सुमंत्र बास पाठवून वशिष्ठ, कामदेव, जाबाली आदि ऋषी व मुनींना आदरपूर्वक बोलाविलें व त्यांचा सल्ला घेतला. सर्वानी पुत्रकामेष्टी यज्ञ करावा असा सल्ला दिला.

सर्व ऋषी व मुनि मित्रन गेल्यावर सुमंत्रानें राजाला सुचविलें की, महाराज ! हा पुत्रकामेष्टी यज्ञ करण्यास पुरोहित कंक ऋष्यशृंगानें जाहेत. त्यांची कीर्ति मी ऐकली आहे.

अग देशाचा राजा रोमपाद दशरथाच्या मित्रवर्गातील होता. रोमपाद पण

अत्याचारी व अत्याचारी राजा होता. त्याच्या राज्यांत एकदा दुष्काळ होऊन रोमपाद कालजांत पडला. त्यानें ब्राह्मणांना बोलावून दुष्काळ दूर करण्यासाठीं उपाय मुचविण्यांत विनंति केली. त्यांनीं सल्ला दिल्या की, महाराज, विभंडक मुनींचा मुलगा ऋष्यशृंग हा ज्या देशांत राहतो त्या देशांत कधी दुष्काळ पडत नाहीं म्हणून आपण कांहींतरी करून त्याला आपल्या राज्यांत बोलावून आपणच सर्व प्रणारें सत्कार करावा व आपली मुलगी शांता हिच्याशी त्याचा लग्न करावा.

ऋष्यशृंग ऋषि अग देशांतच राहाले तर या देशांत सुद्धा दुष्काळ पडणार नाहीं."

तेव्हां रोमपाद राजा रावपुरोहित आपल्या मंत्र्यांना बोलावून म्हणाला-
"आपण सर्वानीं जाऊन ऋष्यशृंग मुनींना आदरपूर्वक घेऊन यावे. त्यांना जे देणें ह्मणतों ते देऊन घ्यावे."

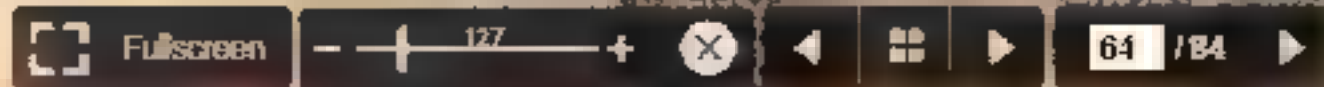
ते ऐकून पुरोहित घाबरले. ऋष्यशृंग मुनि कोणाच्या सामण्यावरून तपोवनांतून रावघानींत येणें नव्हतें. राजाच्या घरांत त्यांनीं दिला

तर काय करावें ! म्हणून कांहींतरी युक्ति करूनच ते समजवून घालणें होते. पुरोहितांनीं रोमपादाला उपाय सुचविला-

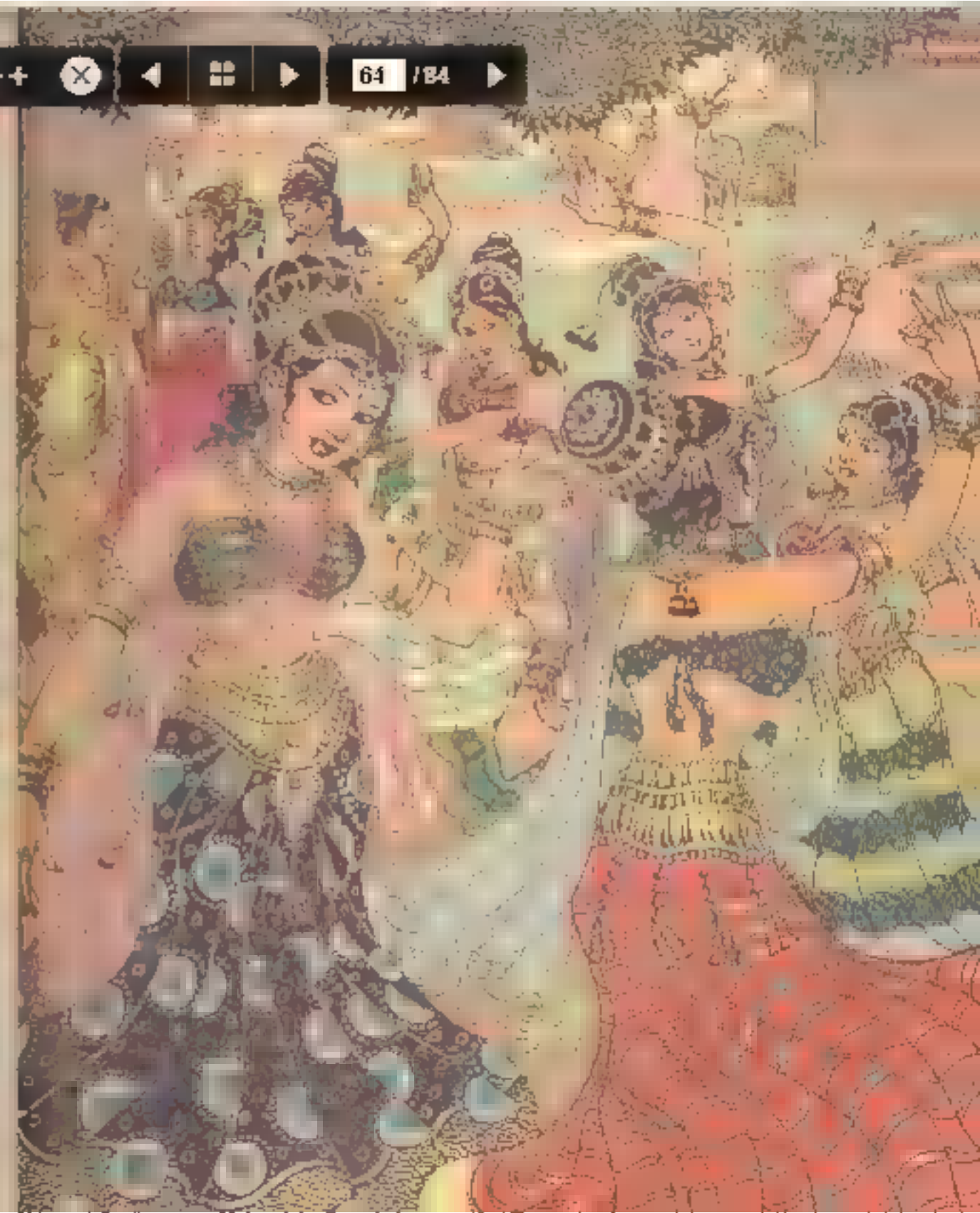
"महाराज ! ऋष्यशृंग कदाचिदपि पासूनच तपोवनांत राहून ना वरीत आले जाहेत त्यांनीं गहि तस्तरुण स्त्रीला पाडिनाहीं. कांहींहि अप्सरा किंवा वारांगनांना पाहिल्याच्या द्वारे ऋष्यशृंग मुनींचे मन यत्न करूं नाहीं तें पहावें. मुनींना राजघांतीं बोलावून घेऊन येण्याची जबाबदारी त्याच न पाराय पाडतील."

आज, वेदव्यास व्यास ऋषिः सन्तानं

[illegible]

“एकज्जा एका करि गिरा नैं भैऊत राजाला
संगितलैं की, सी एक रसायन शास्त्रज्ञ

विद्वान आहे. मी वाटेल त्या घातूचे सोने करून दाखविलो. ही आमची वंशपरंपरागत विद्या आहे. काही तरी इनाम वाचें."

राजाने त्याच्या बोलण्यावरूनच त्याला ओळखले की, हा पहिल्या नेकरचा एक ठक असला पाहिजे. त्याचा या दरबारांत चांगला अपमान करूनच याला बाहेर काढले पाहिजे. नाहीतर हा प्रजेला फेसवीत राज्यभर फिरेल.

राजाने आपल्या एका नाकराला बोलावून त्याच्या कानांत काही तरी सांगितले. नाकराने एक मोठी लांबट पेटी आपण दरबारांत ठेवली. राजाने तिच्या वर बाट दाखवीत म्हणाला—"ही पेटी तुला इनाम!" ठकाला ती घ्यायला सांगितली.

ठकाला वाटले की या पेटीत राजाने सोने, चांदी व हिरे माणके ठेवली असतील. जानेंदानें हेसत तो पुढे गेला व त्याने ती

पेटी उघडून पाहिली. पेटी रिकामी होती. ती पाहून तो राजाला म्हणाला—

"राजन! आपण विवेचा आदर करतां असे समजून मी मोठ्या आशेने आपल्या दरबारीं आलों. पण आपण ही रिकामी पेटी देऊन माझा अपमान केला आहे."

राजा म्हणाला—"तुझा मी अपमान केला! मला वाटलें की, तू रोज इतकें सोने करतास. तें ठेवायला तुझ्याकडे पेटी नसेल म्हणून मी ही पेटी तुला इनाम घ्यायला सांगितले. वाटेल तो धातु सोने करून दाखविणारास मी इनाम देऊं. तुझी बरोबरी करण्याची शक्ति नाईपास काढून येणार."

सर्व खदखदून जागनें हंसले. ठक निरुत्तर होऊन मान खाटी करून दरबारातून निघून गेला.

* काळोखाचें मृत *

फार भाचीन काळी हिमालय पर्वतांत एक आदिवासी लोकांची वस्ती होती. जातीच्या लोकांना विस्ताराची अमर उपायग करण्याची देखील माहिती नव्हती. इतके असव्य होते त्या जातीचे लोक. नूर्यादय झाला की, ते जोपत व मुर्यादय झाला तर उठत. त्यामुळे काळोखांत चावरावयाचे किंवा काळोख उडवण्यावर दिवे लावून कसे काम करावयाचे याची देखील त्यांना माहिती किंवा कल्पना नव्हती.

या असव्य लोकांच्या वस्ती जवळच एक गुहा होती. तीत त्यांनीचे लोक कधी काळी राहत असत, म्हणें. म्हणून ती गुहा त्यांना पवित्र वाटे. गुहेत इतका काळोख होता की त्यांना त्या गुहेची मीति वाटे. काळोखाला ते मृत समजत असत. ते मृत पडवून लावण्याचा त्यांनी अनेक

प्रकारें प्रयत्न करून पाहिला. पण काळोखाचें मृत जायचे हल्लें देखील नाहीं.

एकदा एक जण म्हणाला—"आपण या भुताला साष्टांग नमस्कार घालून प्रार्थना करूं या की बाधा, तू ही गुहा सोडून निघून जा! तो खात्रीने जाईल." त्याप्रमाणें सर्वांनी पाळी पाळीने त्या भुताला साष्टांग प्रणिपात करून विनंति केली. पण गुहेतला काळोख थोडा देखील कमी झाला नाही.

नंतर एक जण म्हणाला "असव्या विनवण्या हें मृत जाणार आहे! आपण सर्वांनी मिळून याच्यावर शस्त्र प्रहार केला की हें पळून जाईल." त्याप्रमाणें त्यांनी गुहेत दगड घोंडे, बाण, भाला वगळी जे हातां आले ते सर्व मारून पाहिले. पण काळोखाने पळण्याचे नांव देखील काढलें नाहीं. सर्व निराश झाले.

तेव्हां आपणखी एक जणानें सुचविलें आपण उपवास करून थाला आठवळें तर कदाचित हा जाईल. त्याप्रमाणें सर्वांनी उपवास केला. पण काळोखानें आपलें हाणें हलविलें नाहीं.

नंतर एकानें दानधर्म करून पहा म्हणून सुचविलें. असभ्य जंगली लोकांनी त्यांच्याकडे जी चीज बसु होती सर्व गुहेत टाफली व काळोखाच्या भुताला जावयास सांगितलें. पण प्रार्थना, पराक्रम, उपवास, दान नम सर्व उपाय व्यर्थ ठरले.

कांही दिवसांनी तेथें एक सभ्य प्रदेशांतला एक मनुष्य आला. आदिग निवासी लोकांनी त्या भुताला पळवून लावण्यास कांही तरी उपाय सुचविण्यास सांगितले. त्यांनी जे जे पयज केले होते त्यांचे दणत देखील त्यांनी केले. सर्व कोही ऐकून म्हणाला "भूत असें

जाणार नाहा. मी सांगतां तो उपाय करा. वावू तोडून आपण त्याच्या एका हाकाळा कालकें गेलत यांघा व त्यावर चरवी आंतून घेऊन या."

त्यांनी त्याप्रमाणें केलें. सभ्य देशांतील त्या माणसानें दोन गारगाच्या एकीवर एक आपटून त्याच्या टिणम्यांनी ती मशाल पेटविली व म्हणाला—"आतां ही मशाल घेऊन जा आंत. पहा भूत पळून जातें की नाहीं."

प्रथम कोणी त्याच्या बोलण्यावर विश्वास केला ना. पण मशालीच्या सखलपटांत गुहेतला सर्व भाग स्पष्ट दिसू लागल्यावर त्याचा काटलें की भूत खरोखरच पळून गेलें असावें.

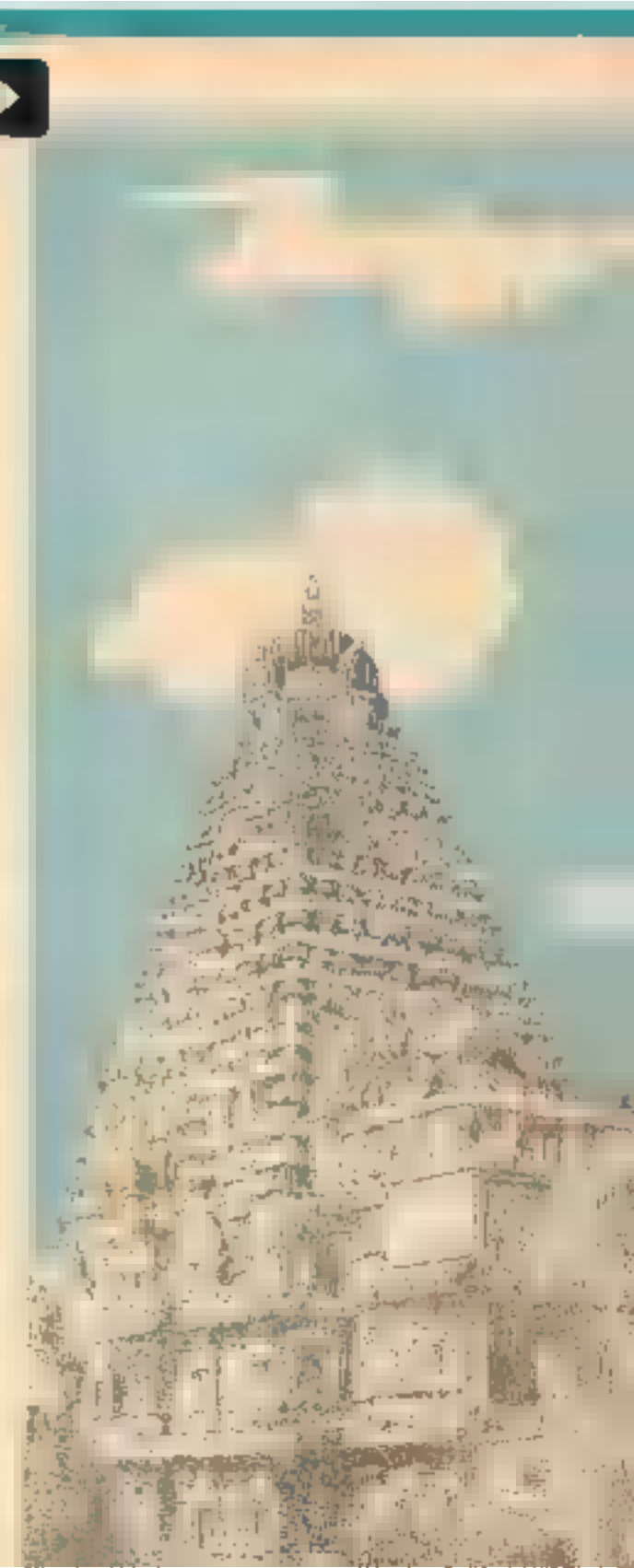
आज्ञानाचें मूल पण मनुष्यास असेंच मनावून सोडतें. ज्ञानाची ज्योत लावूनच त्याला ज्ञानी नात पळवून लावतात

बृहदीश्वराचें देवालय

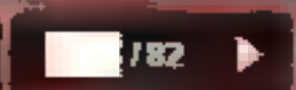
एवढ्यांतच तेंजोड हे दक्षिणाला संस्कृतिचें महेश्वर असें मातळें मात वसे. १०-१२ व्या शतकांत नेम चालू देसा राजघराण्याचो राजघराणां होती. छत्रपति राज राज चालू याचें तेंजोड बृहदीश्वराचें एक भवन देवालय बांधले.

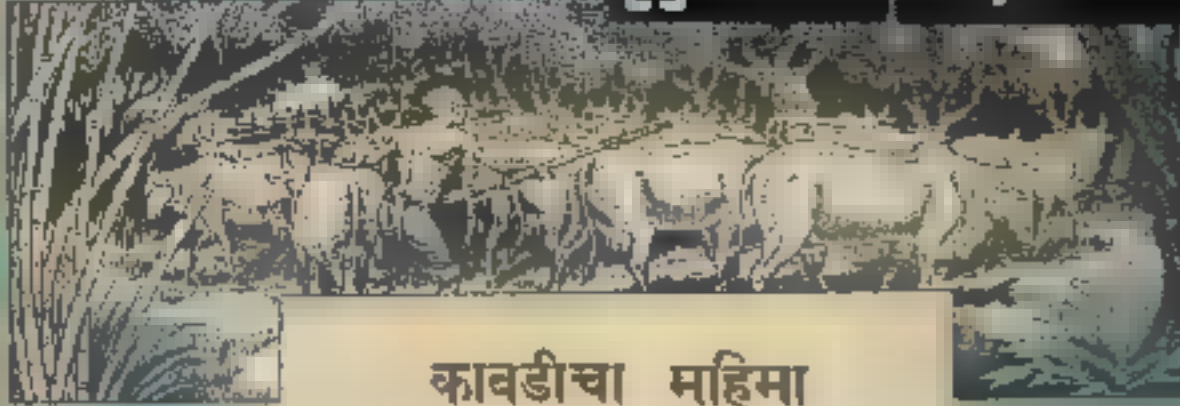
भक्त्याचें मनकां नचने ह देवालय बांधलें. असवें. मराठीतील मोठ्य व मध्य देवालयपैकी हें एक आहे. ह्या देवालयातील शिवार्ति फार मोठे आहे. त्याच्याभंतीत एक दगदी विशालक आहे. आहूतीनें त्याच्या परोवरीचा कुळा नंदी फक्त केवळो। वनेतपूर जिह्वा आग्नेय प्रदेशांत नेम आहे. असे सांगतात. देवालयपै मुळावें पण देवालय २११ फूट उंच आहे व किपेक मेल पण दिसतें. असे सांगतात की, मुख्य दगदग ८० व ८० फूट एका दगड ठेवलेला आहे. इतका मोठे दगड मराठी देशांत मोठे नाहीं म्हणून त्या दगडाच्या नार मेल असा रस्ता नेमर करप्यात काढलेला आहे.

या देवालयांत नक्त सैव नभदगदग माराव नमुन देवद व वीह मेषदा. ह्या मुली व विंगर देवांत पडवयात मिळतें देवदगदग शिवार्ति शनिवार व मितोवर सुंदर नचने विंगर काडिलेला द्याहेत. ह्या विंगे देवांत चोप व नचने काडिलेलाय हेत. ही विंगे भातोर दिवफरातीच काडलेली द्याहेत. ही विंगेच विंगेचोचो वरोवरी

कावडीचा महिमा

हिवाळ्या पर्वतांत मानसरोवराजवळच्या कुरणांत जवळपासच्या खेडेगांवांनील गाईगुरे चरायला जात असत. गुराखी सकाळीं संध्याकाळीं गाई भोजीत तेव्हां गाईची संख्या बरोबर असे. परंतु दुपारी भोजन पाहिल्या तर एक गाय वाढलेली आढळून येई.

त्याच कारण गुराख्यांना किंवा त्या गांवच्या लोकांना माहीत नव्हतं. रोज दुपारी कामधेनु त्या कुरणांत चरायला येई व ती इतर गाई सारखीच दिसत असल्या कारणाने कळत नसे. परंतु कामधेनु केव्हां येते किंवा जाते हे मात्र कोणाच्या नजरेस आलं नव्हतं. मग दुपारच्या वेळीं एक गाय वाढते ती कामधेनुच आहे हे तरी कोणाला कळणार ! सर्व म्हणत भोजतांना आपलीच चूक होत असेल.

त्याच गांवांत एक म्हातारा लाकूडफोड्या रहात असे. तो रानांत लाकडे तोडून ती एका कावडीत बांधून घेऊन येत असे. तो ती बाजारांत घेऊन जाई व विकून पैसे मिळवी. त्यावरच त्याचा उदरनिर्वाह कर कष्टाने चाले. तो बायकासुलें मिळून सात-आठ पोटे या मिळकती वर किती दिवस चालणार !

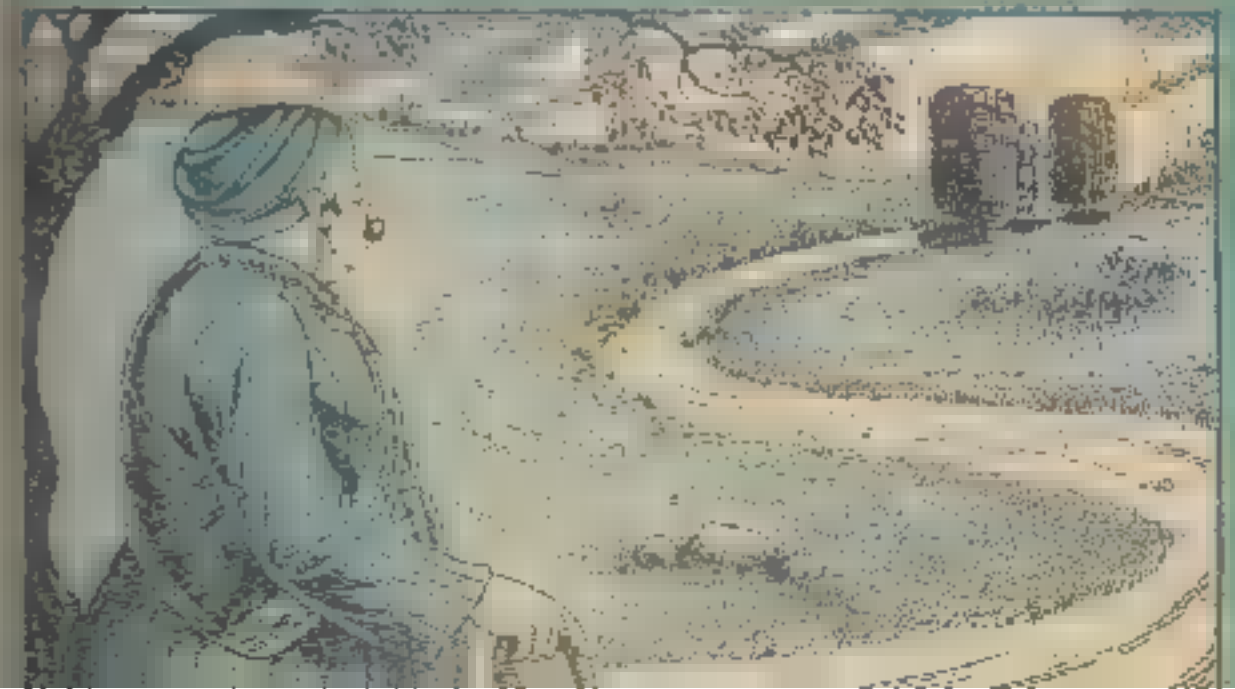
एकदां म्हातारा आरखी कावड घेऊन रानांत जात होता. वाटेत गाई उभ्या होत्या. पुढे जायला वाट नव्हती. म्हणून आपल्या कावडीने गाईंना बाजूला सारीत वाट काढीत तो पुढे जाऊ लागला. जात असतां नकळत कामधेनुच्या अंगाला त्याची कावड लागली ■ तिचे केस त्याच्या कावडीत अडकून राहून गेले. कारण कावड जुनी ■ जागोजागी पिंजलेली होती. पण

कामधेनुचे केस त्याच्या कावडीत राहून गेल्याची गोष्ट मात्र म्हाताऱ्याला कळली नाही.

दिवशीं त्यानें नेहमी प्रमाणे दोन्ही बाजूला लाकडे रचून कावड उचलली तेव्हां हे पाहून आश्चर्य वाटले की कावड अगदी हलकी आहे. म्हणून त्यानें आणखी लाकडे रचली. उचलून पाहिली तर वजन नाही. म्हाताऱ्याला जास्तच आश्चर्य वाटले. त्याबरोबर त्याला आनंदपण वाटला की, मातां लुग लाकडे भरून म्यायला हरकत नाही. मिळकत वाढेल ■ मुलावाळांचा पोटे छान भरतील. त्यानें देवाला दिसायला तर नूं, अगदीं अशक्त दिसतो

केला व होवयापर्यंत येतील इतकी लाकडे रचून कावड उचलली व गांवाकडे निघाला. त्या दिवशीं म्हाताऱ्याला इतकी मिळकत मिळाली की त्याच्या घरच्या सर्व लोकांची पोटे छान भरली व थोडे पैसे शिळकेन देखील पडले.

त्या दिवसापासून म्हाताऱ्याचे आयुष्य सुखाने जाऊ लागले. एक दिवशीं म्हातारा नित्याप्रमाणे लाकडे घेऊन जात होता. त्याला गांवच्या एका श्रीमंत गृहस्थाने दुरून पाहिले व बोलावून विचारलें-“कार्यर !

आहेस. म्हातारा पण आहेस. मग इतकी लाकडे कशी का बरे उचलतोस ! ”

लाकूडफोड्या हात जोडून म्हणाला-
“ माळक, त्यांत माझे काय मोठेपण ! हा सर्व त्या कावडीचा महिमा आहे. याटेक तेवढी लाकडे रचली तरी कुळाच्या परढी सारखी इतकी वाटतात.

त्या श्रीमंत गृहस्थाने स्वतः कावड उचलून पाहिली. तुमच्या एका बोशने लाकडे भरलेली कावड उचलली तरी नी उचलतां आली. तेव्हा कावडांत कोर्ही महिमा आहे असे त्याला वाटले.

थोडा वेळ विचार करून तो लाकूडफोड्याला म्हणाला-“ कायरे, ही कावड मजा देतोस का ! मी भागशील नी किमत मी देईन.” त्याने विचार केला, प्यायचे पाणी मरणारे नोकर नहावीस खेपा घालतात.

ही कावड घेतली तर एक नोकर दोघां तिघांचे काम करू शकेल.

म्हातारा लाकूडफोड्या म्हणाला-
“ माळक ! नायका पोरांचे पोट भरते आहे. म्हणून जरा विचार करतो.”

“ अरे काय विचार कराला ! मी तुला तीनशे मोहरा देतो ” तो श्रीमंत म्हणाला. लाकूडफोड्या कवळ झाला. तीनशे मोहरा घेऊन त्याने मलकट दिली घरी निघून गेला.

मलकट व जुनाट दिसली म्हणून त्या श्रीमंताने पुनः साफ स्वच्छ केली. त्यावर तिचा महिमा पण पार नाहीसा झाला. कामधेनूने केस निघून गेले होते.

श्रीमंताने म्हालापाला घोलानून विचारले. तो म्हणाला-“ मी दिली तेव्हा तिच्यांत महिमा होता. आतां ही कावड घेऊन मी काय करे ! ” असे सांगून म्हातारा निघून गेला.

२-२१ मीलकसणि

महावा अध्याय

गळन पाहुनी शतघन्याला
नाहि सोडिले कृष्णाने ।
पाटलाग करण्याने ठरवुनि
घोलविले बलरामाने ॥

दोघे भाऊ पाटी घामें
दिसले शतघन्या जेव्हां,
एकवटुमि चढ पळू लागला
मृगं विचारा तो तेव्हां ॥

नडाति लिवाची भाशा उरली
परंतु नव्हता उपाय ।
घांपा राकित होना घोडा
इमला होना करील काय ।

इह डारकेची पण कशि तरि
ओलांडुनि तो गेला पार ।
अंग टाकले करुनि घन्याची
सेवा त्याने घडका चार ।

घोडा मेळयावर तो पायीं
पळू लागला घेउनि प्राण ।
सतत राहिले कृष्णाने म्भर
नव्हता उरला शरिरी करण ॥

पाहुनि जवळी श्रीकृष्णाला
दगड मळाला तो फेंकुं ।
“ शरण हरीला जा ! ” मग चढले
आले माही देकुं ॥

कृष्णाने मग करु सुवर्ण
सोडुनि केला घघ त्याचा ।
दोकें उडले वरचे वरतीं
दुःखद शेवट तो साखा ॥

मेला शतघन्या पण मणि तो
दिसला नाही कृष्णाला ।
सर्व नवाखून पाहिले तरी
मणि मिळाला तो त्याला ॥

निरोप रेकुन अकुर आला
मुललवार वाडत पडला ।
कृष्ण जावती अकुराकडे
मेमें त्याला हें यदला-

"दादा संशय करून मजवर
निघून गेला रागाने ।
मण्यासाठि ॥ असें करावे
पूर काम शतधन्याने ?

"वध करताना हात कचरला
एण कर्तव्या सोडू कैसे ?
बळण लावण्या पजेल कधि कधि
करावेच लागले असे ॥"

"सोडून विथला गुग्गेश्वर ॥
गुग्गें धादनिळ तिपटीने ।
मरतेवेळी मजला ॥ असें
सांगितले शतधन्याने ॥"

लपवा लपची करूं न शकली
अकुर कृष्णाच्या जवळी
वदला-"चुकली! वेहा मणि तो!"
हेतुनिया पायांजवळी ॥

"सहाय्य केले नाही म्हणुनी
केले हे सारे त्याने ।
टाकुनि गेला पळतांना तो
घरांत माझ्या रागाने ॥"

चकित जाहले सर्व रेकुनी
आला कळतां नें बळगाम ।
कृष्णावरचा संशय गेला
हाले पुरते सगळे काम ॥

कथा स्वयंभक्त मण्याचि रेकिल
भक्ती पूर्वक जो कोणी ?
कधी ॥ त्यावरती छोटा
शक्ति आणू ॥ कोणी ?

[संपूर्ण]

[१०]

[चित्रसेनाचा उपासनाचा उपयोग - चित्रसेनाचा उपयोग - चित्रसेनाचा उपयोग - चित्रसेनाचा उपयोग - चित्रसेनाचा उपयोग - चित्रसेनाचा उपयोग - चित्रसेनाचा उपयोग - चित्रसेनाचा उपयोग - चित्रसेनाचा उपयोग - चित्रसेनाचा उपयोग]

चित्रसेनाकडून सर्व पृथ पंकुन वीरसिंहाला
भाष्य वाटले त्याने पकटा उभाळाकडे
र ॥ चित्रसेनाकडे पाहून विचारले-
"हजजे तुमचा दोषांचा ॥ संपन्न
माझक आणि सेवक जसा आहे तर ! मी
मुदां ॥ गेकले होते. एण नागवर्मा माझ्या
विरुद्ध झगडाने कळ आगला हें कळल्यावर
देखील मी शेजारच्या मित्र राजवंशाची मदत
घेतली नाही. कारण...जातां मी काम
साधू ॥"

"होय महाराज ! उपासनाचा व्यवहार व
चोळीने सुरवातीला असे काही विचित्र होते
की, संशय वाटणे साहजिक होते. राज-
कन्येला देखील ॥ तशाच संपन्न आका,"
चित्रसेन म्हणाला.

ते पंकुन कालिपतीने म्मित केले. उपासना
मात्र ॥ उभा होता ॥ लावून
वीरसिंह महाराजांकडे पहात होता. वीरसिंह
काही तरी विचारांत गडलेला दिसला.
धादवा वेळाने त्याने विचारले-"मग काम

नागवर्माचे नांव ऐकून वीरसिंह व चित्र-
सेन शोषांना माध्यम वाटले. म्हणजे
नागवर्मा भयलुगिरी कावीज करून परत येत
आहे की, हाक्यामुळे येत
आहे? तो पकून उठून म्हणाला—
"राक्ष! सेनापति कोठे आहे? त्याने त्याका
वाटेत का नाही मांडले? काही असो
किल्लाच्या रक्षणासाठी काहीतरी उपाय
योजना केलीच पाहिजे, चित्रसेनाने ठरविले.

"उमाक्ष! आपले सैन्य वेळ
किल्लाचे रक्षण कर. धुक्यावर वीर कमान
वेळून काही सैनिकांना उभे राहा या. दो
पण हाक्यामुळे कोठे आहे?" चित्रसेनाने
विचारले

एका सैनिकाने पुढे येऊन उत्तर दिले की,
तो स्वतः पुढे आऊन झाडीत लपून राहून
येणार आहे की, शत्रूचे सैन्य किती मोठे
आहे.

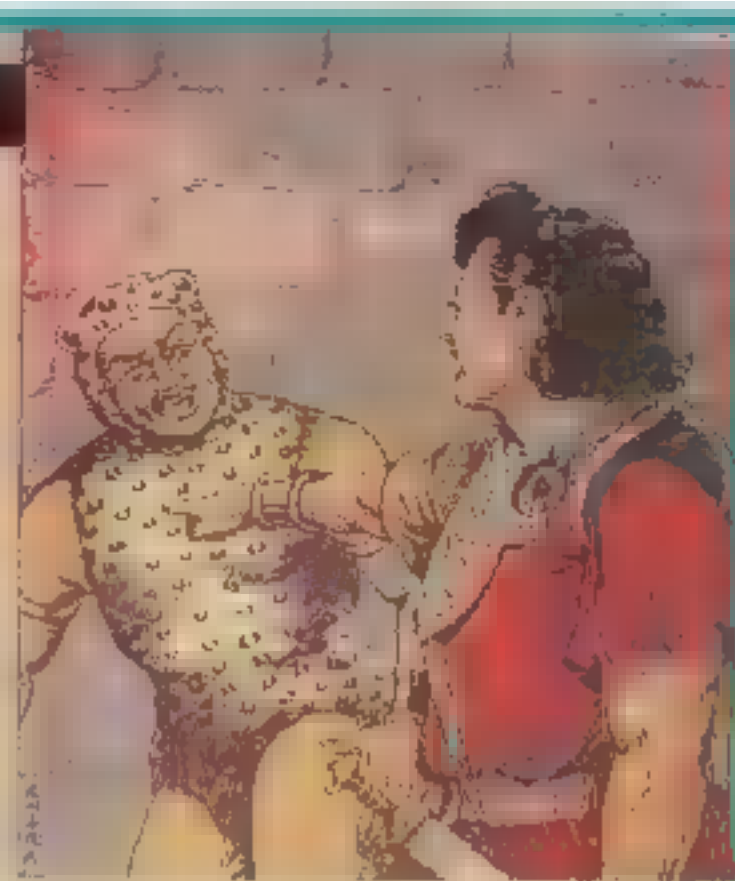
"उमाक्ष! तू व तुझे सैनिक किल्लाच्या
मुखद्वारावर उभे..." चित्रसेन शोकतून
होवा, उमाक्ष जोराने हसला. म्हणाला—
"आतां किल्लाच्या दारवाज कोठे आहे?
आणि तसे पाहिले तर पहावे किती तडाका
जाली जाही आहेत. आणि बुद्ध म्हणशील

तर दुसऱ्यामातीचे मोठे रीग होऊन पडले
आहेत. किल्ला करण्यासाठी आपण जो
पराक्रम केला तो सर्व विस्मय वाटते :
उमाक्ष म्हणाला.

"खरेच! मी ते सर्व विस्मयच गेलो :
जातां शत्रूला भयान कारणे आता.
सोपे झाले आहे. नागवर्मा इतका लवकर
गेईल या गोष्टीची मला नव्हती."
म्हणाला मेहनत
फुकर जाणार काय जसे जातले

इतक्यांत अमरपाल वंदखार वंदखार
व म्हणाला— वंदखार भयलुगिरीच्या
सैन्यासमोर टिकाव न ठागल्यामुळे पकून
येत आहे. त्याच्या शरांवर तसे मोठे
सैन्य पण नाही. त्याचा परीत
आजही एक सैन्य येत आहे. ते बहुतेक
आपले वडील तारकेधर महाराजांचे असावे.
किंवा आपण सेनापतीबरोबर पाठविलेले
सैन्य असावे."

अमरपाल बोलत असता मध्येच आनंद
आनंदातिरिक्ताने इतका मोठ्याने हसला की
सारा वाडा हादरला. चित्रसेनाला आनंद
झाला. तो म्हणाला— "तु सैन्य
एकत्र कर आणि मी येई पर्यंत वाट पहा.

वंदखार नागवर्माला पाहिले की,
विश्वासघाताने फळ काय मिळते. त्याला
आज यमसदनास पाठविण्याशिवाय मला
चैन म्हणार नाही."

"एक सूचना आहे!"
उमाक्ष म्हणाला.

"बोल ना!" चित्रसेनाने
विचारले.

"नागवर्माच्या किल्ल्यात शिरू यावे येऊ
दे चोराळा आत. चंतर चारी बाजूंनी
त्याच्यावर एकदम हल्ला करून सर्वांचा एकदम
संहार करवा येईल." उमाक्षाने सूचना केली.

“महाराज ! उमासाची ही गोष्ट कदा पोषर दिसते आहे त्याची प्रत्येक समजत असेल ही किंवा स्वसंगण्यास उपयोगी पडेल म्हणून इकडेच येत होऊ. पण आपण सर केला आहे हे त्याला कळले तर तो राजावनात पळून जाईल. त्या सांपडलेले सावळ निस्पृह जाईल.” समरपाल म्हणाला.

चित्रसेनाने विचार केला, उमासाची सूचना बरोबर दिसते आहे. अमरपालाने देखील चुजोरा दिल्यावर पुन्हा दुसरा विचार करण्यास कारणच नाही. उमासाकडे वळून

म्हणाला “तुम्ही सूचना मागव आहे. पण स्वतः काही सोपे पण राजावनात शिरले तर ! कारण तेथून त्यांना बाहेर काढणे अवघड आहे.”

“ते महाराज ! माझा या महाराज ! माझ्या राक्षस अनुयायांच्या शक्तीचा अंदाज घेताय. त्यांच्या कानाजेली दिसत नाही. नागवर्माला नाहीसा केव्हा दिवान या प्रदेशात शांतता नोंदणे अशक्य समजते. जर तो त्याच्या त्याच्या भयान सैन्याने या पार त्या त्या त्या रोकड्या आपल्याला मारून गरायी जाईल.” उमासा म्हणाला.

वीरसिदाने सैनिकांकडे वळून म्हटले— “जो नागवर्माला जिवंत पकडून आल्या. तोवर फरील त्याला नी आपले अनेक राज्य देऊन जो त्यास रोके लाहून आणून दोस्तवीर त्याला एक हजार मोहरा देऊन.”

“असे राज्य !” म्हणत कांतिमतीने एकदा काढलेला पाहिले.

“होय असे राज्य ! त्या दुष्टाने बंड करून पला केवळ हाकले. माझ्या भजेला सत्ताकून मोडले. माझे नशीब कळवतच व

चित्रसेनाने उपरांत म्हणून नी आज निवत बाहेर येत जाऊन.” वीरसिद म्हणाला.

“परंतु नागवर्माला हे कदा कांदा नये की किड्यांत कोणी मरू सैनिकांनी जागोजागी बसवे आणि नागवर्मा किड्यांत फिरल्यावर खुण हातांच चागी बाजूनी सर्वांना एकदम परावा.” चित्रसेनाने सुचविले.

“महाराज ! कानाची तवावदारी माझ्यावर व अमरपालवर ! निमित्त रहावे. आपण, वीरसिद महाराज व राजकन्या तिघांनी दाख्यान पराक्रम घेऊ.” असे उमासा मापल्या अनुयायांकडे वळून म्हणाला— “सका माझ्या मागे !”

चित्रसेन उमासा वीरसिद सैनिक बाळ्यांत पडल्या तटागारे किंवा भाटाभाट वीरसिद मागे वळून जाऊन नवून वगळे.

विकडे नागवर्मा किड्याच्या तटाबाहेर पळून येतला. पोष्यावर नवून याने एकदा तटाकडे पाहिले आणि बरोबर येणाऱ्या आपल्या एका साथी मित्राच्या म्हणाला— “करवीर ! आपल्याला वाटले होते

तोंच घाबरेले दिसते आहे. शत्रुसैन्य किड्यांत शिरून तेथे जी उडमार करता आली कळून निघून गेलेले दिसते आहे. किड्या हाका भजवत होता त्याची वधा काय शाळी आहे ती.”

करवीर आगिरीसोबत व्याघ्रचर्म पालत आलेल्या लोकांचा सन्धार होता. आपल्या अनुयायांसह चित्रसेनाने वहील तारकेधर महाराज यांचे राज्य जिंकण्यासाठी मोला होता. पण त्यांना यश आले नाही आणि स्वतःचा श्वाप करण्यासाठी पळून जावे लागले.

"गांधाराज ! मला देखील तसेच वाटते, पण आपले सैन्य कोठे गेले ? ते सर्व आपले गेले की काय ?" असा अनुयायी व त्यांचे भयंकर पदयाचे सैन्य या दोघातून एक विसत नाही. काय म्हणजे आहे समजत नाही." अश्वीर काळजीत पडला. कारण याचे मल म्हणजे ही पक्षी होतं. त्याच्या भयंकरावर हा सांस्कृतिक वीरसिंह, चित्रसेन व उभासत सर्वांचे म्हणून गिळंकुत करणारा होना.

"मला असे वाटते आहे की, वीरसिंह व त्याची मुलगी कांतिमती ही

सामील ग्राही नसावी. चित्रसेनने किल्ला सर करून कांतिमतीला सोडविले जसेल व तिचा वाप चित्रसेनाचे उपकार मानून तो माझी ते करायला तयार झाले असेल." नागवर्मा म्हणाला. भोवपा देलाने तो पुढे म्हणाला- "आता या सर्व गोष्टी विचार घ्या. आपण काय करणार आहात. प्रथम आत्मरक्षणामागे या गोष्टी गेलीच पाहिजे. आरकेपणचे सैन्य कोणी आहे. सगोरा-सगोर त्याच्या पुढे कोणी पाठवणार नाही तरी शक्य नाही."

नंतर नागवर्मा व करवीर शोषांनी आपापल्या अनुयायांना किल्ल्यात गिरायला सांगितले आणि सर्व किल्ल्याच्या एका बाजूला येऊन बसले.

शोषांनी भान होऊनच पाहिले की आत किल्ल्यावरून देवलीक नव्हते, किल्ल्यावरून तटाक विड्या पडलेली होती. असा आवाज होता. आत कोणी असेलसे वाटले नाही. पण नागवर्माका काळजी वापल्याला पण हात नाही !

"शोका काय असणार ? किल्ल्यात जी चीन बसु, सोने चांदी वगैरे मिळणे नकळ होतं ते केवळ जवळ पकून गेला असणार.

बरोबर कांतिमती व बीरमिह देखील गेलेले असणार. कारण त्यांना आपल्या हातून सुटका मिळवून घेणे अशक्य होते. म्हणून आपण येथ्यापूर्वीच विचरमेनावरोबर सर्व पळून गेलेले असणार." करवीर म्हणाला.

"हो सारे कथक! पण आपल्या सैन्यातील एक सैनिक देखील दिसत नाही. एकाचे प्रेत तरी! तेचि नाही. प्रेत माडीशी कमी होतील! उमाक्ष व त्याचे राक्षसाचे सैन्य तर आले नव्हते नव्हतीला! नसे बसेल का मात्र सर्व शक्य आहे." नागवर्षा म्हणाला.

उमाक्षाचे व त्याच्या राक्षस सैन्याचे नांव ऐकतांच करवीरचा भोर पडला. त्याचे खरेच उमाक्षाशीच होते. तो सह उगाडायला मार्गे पुढे पाहणार नाही हे तो ओळखून होता. करवीरने नागवर्षाच्या शेजारी आपला घोडा नेला व हळूच त्याच्या कानांत सांगितले—"महाराज!

मला वाटेने आपण स्वतः किल्ल्यात आत नसे. एक उपाय करावा."

"काय करावेच वाटते तुला?" नागवर्षाने उत्तरून विचारले.

"किल्ला इनका निर्जन व शांत राहून मला जाम्बव गेऊ लागला आहे. राक्षस आणि त्यांचा माणूस आपली वाहने टाकून इथून दकले नमनीत कला-कलन! ते टाकून नसले माहेर दळल्यावर तरी किल्ल्यात शिरण्याव्यतिरिक्त. दुसरा उपायच काय आहे! कारण माहेरचे एकट त्यातून माहेर आहे ताबेदारचे सैन्य जगरी पाठीवर आहे. तरी प्रथम आपण आत न जाता आपले सैन्य पाठवू या. आत राहून दालचाल विगळी तर पुढील विचार पुढे. किल्ल्यात दिसली नाही तर किल्ल्यात फिरायला नाहीच दूरकत नाही.

पुढील गाढ पुढील अंकां

मानभंग

का' एसी दिवालय पर्वतांतीत एक प्रदेशांत एक राजा राज्य करीत असे. तो एक महा पराक्रमी राजा होता. त्या होतरी प्रदेशांत गरीब लोकांचा स्वतः रहात असत. हा गरीब जादुगार त्याच प्रदेशांत रहात असे. जादूचे प्रयोग करून लोकांचे मनोरंजन करी. तो मांत्रिक सापासुधा नळता. सरीस्त्रीच त्याच्या जवळ जादूचे दुर्मिळ पदं फसत होते. त्याच्या जादूच्या प्रभावाने गरिबांना वाटे की, ते राजवाड्यांत राहून गरजाग सोगीत आहेत. केव्हा केव्हा त्यांना वाटे की, ते नंदचवनांत पिडार करीत आहेत. परंतु हा आनंद काही वेळ त्यांच अनुभवान्यास मिळे.

जादुगाराची कीर्ति गावोगांव पसरली व जेव्हा राजाच्या कानावर देखील आऊन पोचली. म्हणून राजाने एके दिवशी त्या

जादुगाराकडे निरोप पाठवून त्याला आपल्या दरबारी बोलाविले व म्हणाला—"तू आपले जादूचे प्रयोग दाखवून लोकांना नकिल करून टाकतोस, म्हणो. एकांनी मी स्वतः तुझे प्रयोग पाहणार आहे."

ते ऐकून जादुगार म्हणाला—"महाराज! माझी जादू व मंत्र सामान्य लोकांसाठी आहेत. आपल्या सारख्या थोर भोक्त्यांच्या डोळ्यांत धूळ फेकणे मला शक्य होईल का!"

"त्यात काय! मला देखील तुझी ती जादू पाहायची आहे. मी सांगतो आहे, मग तुला संकोच करण्याचे कारण काय!" राजा म्हणाला.

"महाराज! आपली आज्ञा समजून मी आपली जादू दाखवायला तयार आहे. पण माझी एक अट आहे. माझ्या हातून चुकून महाराजांचा उपसर्द झाला तर महाराज मला

धरून आणा त्यांना. त्यांचे घोंडे धरून माझ्या तबक्यांत बांधून ठेवा." राजाने हुकूम सोडला.

शिपाई राजाच्या हुकूमाप्रमाणे त्यांना परासला घांवने तर तेथे त्यांना एक मोठे सैन्य तळ देऊन बसलेले दिसले. त्यांना तंत्र ठाकले होते. एका मोठ्या शिपायाच्यात एक सोन्याचे व एक चांदीचे सिंहासन होते. राजाचे शिपाई ते सर्व दृश्य पाहून वाचरले. त्यांनी पाणी भरणाऱ्या काही भट्यांना बघून जाऊन विचारले—“हे कोणाचे सैन्य आहे आणि इकडे येण्याचे कारण काय ?”

“आम्ही पाताळ लोकांतले राहणारे ! हे आमचा राजा नागराज माझे सैन्य जाहे. ते सोन्याचे सिंहासन आमच्या राजाचे आहे व चांदीचे आमच्या युवराजाचे.” एक पाणी भरणारा भट्टा म्हणाला.

शिपायांनी राजवाड्यात परत जाऊन त्यांनी जे काही पाहिले व ऐकले होते राजाला जाऊन सांगितले. राजाने चकित होऊन विचारले—“कोण ! नागराज आले आहेत ? तर मग चला त्यांच्या दर्शनास मेलें पाहिजे. माझे ते कुळ दैवत आहे व माझी

पंजा नु लोचो निमेषपूर्वक घूना करतः
असे सांगून राजा निरनिराळ्या प्रकारचे उपहार घेऊन निघाला.

राजा शशिधान्याजवळ पोचला तेव्हां नागराज कलकसिंहासनावर बसले होते व युवराज रजतसिंहासनावर. राजाने पुढे येऊन रांकून नमस्कार केला व म्हणाला—“ पाताळपति ! आपण कोणत्या कारणास्तव आणखी पायभूल साहून आमच्या या गरीब राज्यास पवित्र केले ?”

त्यावर नागराज म्हणाला—“मी आपल्या राजोद्यानांत एक शाळ लावले. स्वयं मेहनत

करून मी ते वाढविले. वाढता वाढता ते इतके वाढले की, तुझ्या या मर्त्यलोकांतच नव्हे, तर स्वर्गलोकांतहि त्या शाळाच्या शाखा प्रशाखा पसरल्या आहेत. त्यामुळे त्या शाळाची फळे मला मिळत नसून देवांना मिळत आहेत. देव सर्व फळे खाऊन टाकीत आहेत. त्यांनी मला भाज पावतो एक फळ देखील दिले नाही. मी त्याचा जीव विचारायला जात आहे. घाटेत तुझ्या राज्यांत पडाय टाकला आहे, एवढेच !”

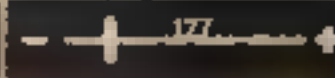
ते ऐकून राजा फार खूष झाला. आपले केवढे नशीब की, नागराजांनी आपल्या

शिक्षा करणार नाहीत असे अग्रयदान महा-
राजांनी लिहून दिल्यास मी आपले कसब दाखवावयास तयार आहे.” जादुगाराने विनम्रपूर्वक विनंति केली.

राजाने, त्या प्रमाणे अग्रयदान दिल्या-
अशेच राजाला राजवाड्याबाहेर लोकांची गर्दी जमल्यासारखा आवाज ऐकू आला. घोड्यांचे लोकाळणें ऐकू आले. राजाने खिडकीतून डोकावून पाहिले तर पलीकडच्या डग्यानांत लोक गवत कापीत असलेले दिसले.

“माझ्या परवानगी शिवाय राजोद्यानांतून गवत कापायला हे कोण लोक आले आहेत.

माहीं तर कदाचित युद्ध करावे लागेल. म्हणून मी येईपर्यंत युवराजाने आपणांकडे राहणेच अयस्कर."

जसे सांगून युवराजाचा मर्लोलोकांत मोहून नागराजा स्वर्गलोकाकडे येथे येऊन निघाला. राजा आपल्या दोघाच्या जांबयाला वरोवर घेऊन राजवाड्यांत गेला.

काही दिवसांनी आकाशात एक मोठे आल्यासारखे झाले. जिजांच्या कड-कडाटावरावर पाऊस पडू लागला आणि त्याच्या पाटोपाट मुदकी, हात व पांढराभट जमिनीवर पडू लागली.

इतक्यात एक मुदकें खाली पडले. ते बुचेहन नमसराजाच्या डोक्यासारखेच होते. राजाने आपल्या जांबयाच्या तें हथीस पडू नये म्हणून राजांतच त्या मुदक्याचा दहनविधि देखील उरकून घेतला.

नागराजाच्या मुलाने मिडकीतून बाहेर चिता असलेली पाहिली व विचारले की, ही कोणाची चिता? राजाने युवराजांना कळविल्याशिवाय दहनविधि उरकून वेण्याचे उरविले होते. ही गोष्ट दासीला माहीत नव्हती. तिने स्वतः तेच शकून, कारण देवांनी माझे म्हणणे ऐकले सांगितले.

राजांतच पन्नास टाकण्याचे ठरविले. राजाने विचार केला, नागराजाने आपल्याला अशा प्रकारे ह्या गान दिला त्याचा थोडा फार फायदा काय करून देऊ नये? इतक म्हणाला—"महाराज! आपण दावे गाना! आपल्याला एकुलते एक युवराज आहेत व मला एकुलती एक राजकन्या. दोघांचे लग्न झाले तर दोघ मुद्री होतील."

नागराजाने होकार दिला व म्हणाला—"तर मग मी स्वर्गलोकाच्या मोहिमेवर जाणाऱ्या युवराजाला आपणांकडे ठेवून जाऊ शकून, कारण देवांनी माझे म्हणणे ऐकले सांगितले."

ते ऐकून युवराजाच्या मनाला इतका धक्का बसला की, त्याने धांवत जाऊन चिंतेन उडी टाकली. कोणी त्याला अडवू शकला नाही.

काही दिवसांनी नागराजा स्वर्गाची मोहीम संपवून परत आला. राजा धावला, आता कोणते तोंड घेऊन जाऊं येतयला ! पण जायचे लागले.

नागराजा म्हणाला—“प्रथम देवेंद्र माझा भाग घायला फडक होईना. मळी तो कान मिळी. शेवटी फडक जाळा. बरे, युवराज नाही आले बरोबर ?” नागराजाने विचारले.

राजाने कापण्या आवाजात बडलेला वृत्तांत सांगितला. तो ऐकून नागराजाचे सर्व अंग रागाने थरथर कापू लागले. म्हणाला—“तुझ्या भरण्यावर युवराजाला मी सोडून गेलो होतो आणि तू असा घात केलास.

त्याच्या शोधार्थ तुला देखील पाठवितो.” असे सांगून नागराजाने तलवार उपसली.

राजाने नागराजाचे पाहून माफी मागितली. म्हणाला—“पाठाळपति ! हा मर्यालोकाचा राजा तुझ्या चरणीं सरण मागत आहे. जे नाहें आहे ते सर्व तुझेंच आहे असे समज शरणागताचे रक्षण कर !”

“अरे अरे हे काय ! उठा उठा !” नागराज म्हणाला.

राजाने वर होके कळून पाहिले तर तेव्हा नागराज काही त्याचे सैन्य नव्हते. दुसरे कोणी नव्हते. फक्त जादुगार एका खडकावर बसलेला होता.

राजाला कळले की, त्याने जे काही पाहिले ती सर्व त्या जादुगराची माया होती. त्याला त्या मानभेगावद्दल भयंकर राग आला. परंतु तो बचनबद्ध होता. म्हणून काही करू शकला नाही.

डोळे उघडले

[२]

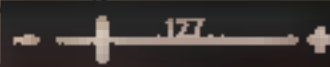
पंतप्रधानांची गाडी रात्री क्रीडोद्यानांत आली. हे क्रीडोद्यान राजधानीच्या बाहेर होते, पण एका सरोवराच्या मध्यभागी होते. त्या उद्यानांत आयला एक पूल होता. त्या उद्यानांत मध्यभागी एक सुंदर क्रीडाभवन होते. त्या रात्री क्रीडाभवन खूप सजविण्यांत आले होते. दिव्यांचा झकझकाट पाहून डोळे दिपून जात होते. क्रीडाभवनाच्या बाहेरी बाजूला लताकुंज मोडव होते. त्या पुढे ते स्थान अत्यंत रम्य दिसत होते.

पंतप्रधानांची गाडी पूल पार करून क्रीडाभवनाच्या दिडो दरवाज्यासमोर जाऊन उभी राहिली. सुंदर कोणाला नकळत गाडी व्हात पावनांच उतरला झालीत लपून बसला. काही तरुण स्त्रिया पंतप्रधानांना सापोण्या

आल्या. एकहि पुरुष नव्हता. सुंदरला ते सर्व पाहून आश्चर्य वाटले. त्याला आश्चर्य वाटण्याचे आणखी एक कारण होते. क्रीडाभवनांत पाहण्यासाठी पुरुष नव्हते, स्त्रियांचीच एक पळटण होती.

पंतप्रधान उत्तरल्याबरोबर त्यांच्या बरोबर आलेल्या अमात्यांना घेऊन गाडी परत गेली. पंतप्रधानांनी क्रीडाभवनांत प्रवेश केला. दासींनी दिवाणखान्यांत त्यांना बसायला सांगून घ्यायला पेय आणून दिले. नंतर पंतप्रधानांनी आज्ञा केली की, महाराणीला मी आल्याची वार्ता करा. त्याप्रमाणे काही स्त्रिया धांवत गेल्या. त्यांनी एक सजवलेला मेणा उचलला व चार्ज लागल्या. सुंदर झाडीबाब त्यांच्या पाठीमागे गेला. क्रीडो-

बोलावून नेले. त्यांचे संभाषण ऐकण्याची उत्सुकता सुंदरच्या मनात अधांतक उडवली. सर्व दासी निघून गेल्या. फक्त दोघी तिघीच एका वाजूला जाऊन उभ्या राहिल्या. सुंदर त्यांच्या नजरेस पडल्याशिवाय क्रीडाभवनाच्या खिडकीतवळ झुडपाआड उभा राहून दोघांचे संभाषण ऐकू लागला.

"आमचे दरवारी मातव आहेत. एकाका देखील घुनले नाही की, एका क्षणार्धात सर्व काम फसे झाले असते." पंत प्रधान म्हणाला.

"तो बाबा ! त्याची नजर सागळी माझ्यावर ! आम्हां दोघांना कधी भेटू देईल तर. नाहीतर जेवतांना किंवा पेयाबरोबर बिप देऊन मी कार्येसिद्धी करून घेतली असती." सुंदरची वायको म्हणाली. ती आणखी पुढे म्हणाली "मला तर आतां कंटाळा आला आहे व भीति पण वाटू लागली आहे. आज त्या दारीच्या शिडीवरून कोणीतरी उतरला असावा असा माझा अंदाज आहे. कारण शिडी नेदमीसारखी जागेवर नसते.

"आणखी एक आठवडा सवत कर ! आपल्या कपड्यांनी कांटा दूर झालाच म्हणून

समज." असे सागून पंतप्रधान तिच्या भोव शयनगृहांत गेले.

दुष्टा ! तू वातकी खीजरोवर माझे लग्न लावून दिलेस ! बाबा होता म्हणूनच मी वांचलो. त्याच्यावर मी रागावलो होते. केवढी माझी चुक ! असा विचार करीत सुंदर बराच वेळ जागच्या जागी स्तब्ध उभा राहिला. त्याच वेळी क्रीडाभवनाची एक खिडकी बाब्याने उघडली व सुंदरक दिव्याचा उजेड पडला. दुरून कोणीतरी पाहिले. त्याच्या पाहिले. हे वादकी शब्द पडले—"पकडा त्याला.

जिवंत सोडू नका !" तो आवाज कानावर पडतांच सुंदर तेथून पळाला. कांहीं दासींनी त्याचा पाठलाग केला. पण त्या जवळ पोचण्यापूर्वी सुंदर पुलावरून पळीकडे गेला होता.

"त्याला असा सोडून भागावयाचे नाही. घोडे घेऊन या व त्याचा पाठलाग करा !" सुंदरला एक पुरुषी आवाज ऐकू आला. नुररने मागे वळून देखील पाहिले नाही. तो सरळ गावात एका पडक्या धर्मशाळेत शिरला. तेथे कांहीं लोक घोरत पडले होते. त्यांच्या मध्येच सुंदर देखील जाऊन पोचला.

जानांतल्यान एक सुंदर महालासमोर मेणा थांबला. एका दासीने आत जाऊन बघी दिल्यावर एक तरुण ली बाहेर आली व मेण्यास बसली. सुंदरचा स्वताच्या डोक्यावर विश्वास बसेना. ती त्याचीच वायको होती. पंतप्रधानाने बाबाच्या इच्छे विरुद्ध त्या तरुण स्त्रीशी त्याचे लग्न लावून दिले होते तीच ती स्त्री होती. सुंदरचे सर्व अंग रागाने भर-पर कांपू लागले. पण घाई न करता पुढे काय होते हे पहात ती चुप राहिला.

मेणा क्रीडा भवनासमोर आल्याबरोबर पंतप्रधानाने पुढे वेळून लीला आत

विचार त्याच्या मनांत घेऊन होते. मग झोप कोटून येणार ! आणि तो झोपण्यासाठी तेथे आलाच नव्हता.

इतक्यांत कोणीतरी बाईबाईने आंत येत असल्याची चाहल लागली. सुंदर डोळे मिटून स्वप्न पडून राहला. त्याला हें पाहून आश्चर्य वाटले. रावलांचा आवाज त्याच्या जवळ आल्याबरोबर थांबला. म्हणजे आपल्याला कांणी ओळखले की काय ! आतां गुटका मिळणें शक्य ! तरी त्यानें देवाचे नांव म्हणत मनांत घेऊन डोळे उघडले. समोर उभा असलेला मनुष्य राजाचा शिपाई नव्हता. त्याचे शरीर पिळदार होते. त्याच्या रंगा रूपावरून तो चोर किंवा डाकू नसावा हें ओळखायला सुंदरला वेळ लागला नाही. तो स्वरोस्वरच त्याला चोर होऊ. त्यानें राज्यभर फिरून मोठमोठ्या श्रीमंतांच्या घरांचे सोने व चांदी लुटून आपल्या गुहेत एकत्र केले होते. तो चोरी करून येई तेव्हां चोरीचा माल एकत्रानें उचलून नेण्यासाठी नमला म्हणजे कुली करून वेत असो. तो एकदा कुलीच्या शोचार्थच तेथे आला होता.

बसालेंत काळोख होता. त्यानें एक तऱ्हेचे जंजन डोक्यांत घातले होते.

म्हणून त्याला काळोखांत देखील सर्व डान दिमत होते. सुंदरचे पिळदार शरीर पाहून त्यानें आपल्या काठीनें उठायला सांगितले व बरोबर पायला सांगितले. सुंदर उभा राहिला.

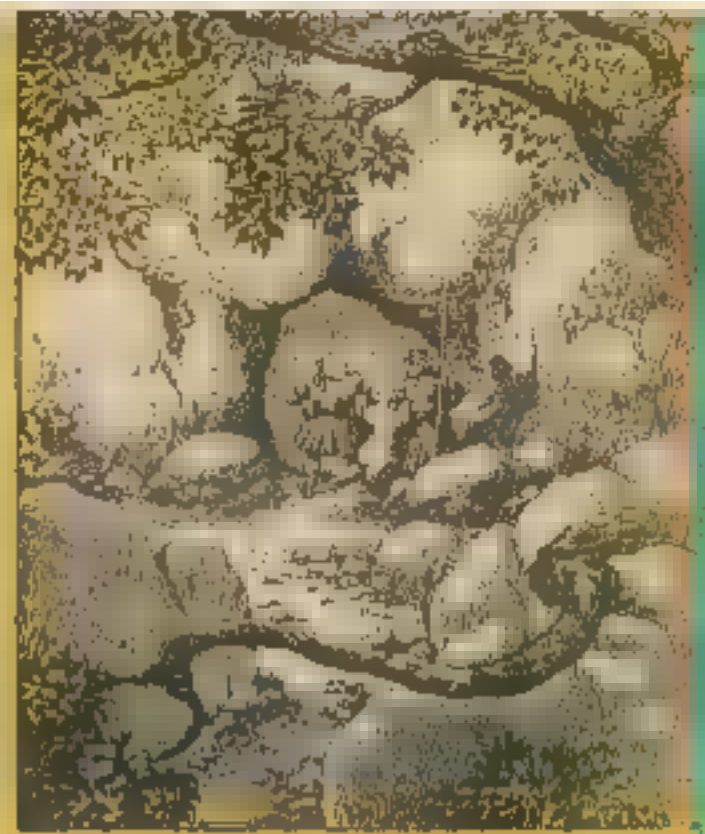
"कोण तू ! काय करतोस !" चोरांने विचारले.

"मी गरीब भिकारी आहे !" सुंदर म्हणाला.

"चल ताड्याबरोबर मी सांगेन ने काय केलेस तर तुला मी पैसे देईन." डाकू म्हणाला.

"काळोखांत कांहीं दिसत नाही. मग काम काय होणार !" सुंदरनें टाळाटाळ करण्यासाठी उत्तर दिले.

डाकूनें त्याच्या डोक्याला धडकवून बोटले. सुंदरला त्या काळोखांत देखील दिवसासारखे स्वच्छ दिसू लागले. तो चोराबरोबर निघाला. डाकू सरळ सुंदरच्या महालांत गेला. सुंदर गंमत पहात होता. कांही बोलत नाही. डाकू स्वहज आंत घिरला व त्याला आंत ने सोने, चांदी हिरे माणिक्य व दागदागिने मिळाले, उचलून घेऊन आला. सर्व एका पोत्यांत घालून त्यानें सुंदरला उचलून आणला सांगितले.

दोघे डोंगराळ प्रदेशांत चालत चालत एका गुहेजवळ पोचले. डाकूनें एक भंभ म्हटल्याबरोबर दागदागा दावाआ उघडला. दोघे आंत गेले. दरवाजा जशाचा तसा बंद झाला. गुहेत सुंदर महाल होता. त्यांत डाकू त्याची बायको एकुलती एक मुलगी अशी तिघे रहात होती.

सुंदरला बाहेर वऱ्हांज्यांत उभा करून डाकू पोर्ते घेऊन आंत गेला.

"आज माझ्या बरोबर जो कुली आला आहे तो रंगारूपानें आपल्या मुलीजोगता आहे !" डाकू आपल्या बायकोला म्हणाला.

“एका कुलीला जाम्ही आपली मुलगी देणार! इतरांना ठार केलेस तसे याला देखील करून मोकळा हो!” बायकोने नवऱ्याला सुचविले.

आईवडिलांचे बोलणे आह उभी राहून मुलगी ऐकत होती. ती घाबत बाहेर वऱ्हाऱ्यात आली. सुंदर तेथे होता. त्याला तिने पाहिले. त्याला पाहताच त्याच्या रूपावर ती भाळून गेली. ती निस्संकोचपणे सुंदर जवळ आली व त्याला हात घळन ओढत वरवाज्यापर्वत गेली. मंत्र म्हटल्याबरोबर दरबाजा उघडला. ती म्हणाली—“स्वकर

पाय काढ. एक कमर देतील थांबलास तर आपल्या घरी पोचण्याऐवजी ममाच्या घरी पोचशील.”

सुंदर विचार करीत थांबला नाही. बाहेर आला व राजधानीकडे घाबत निघाला. विचार चालू होते, त्या गुलीचे रूप व उपकार आयुष्यभर विसरू शकणार नाही.

पुष्कळ अंतर चालून गेल्यावर सुंदरला एक गांव दिसले. अजून उजाडले नव्हते. खूप काळोस होता. सुंदरने विचार केला, या गांवात थोडा वेळ विरामित घेऊन मग पुढे जावे. सुंदर गांवात गेला. एका घराच्या

ओसरीत घेऊन बसला. पहाटे ३-४ वाजानचा सुभार होता. तरी घरांत आगताम आली होती. इतक्या जवळ उठण्याचे काय हे कारण असेल?

सुंदर विचार करीतच होता, तेव्हात काही भिक्षुक जाऊन भक्त लावून ३ समिधा घेऊन येत असलेले दिसले. त्याने त्यांना विचारले—“गुरुजी! आज या घरी विशेष असे आहे हो! हे कोणाचे वा!”

“हे घर दीक्षितांचे! नाहीत नाही का” काल ज्योतिष शास्त्रावरून फळले की, आजच्या सुवराजावर एका सांपाने इंध पडला आहे व तो आज त्यांना चावणार आहे. म्हणून दीक्षितांनी ती आपत्ति टळावी म्हणून सर्पयज्ञ आरंभिला आहे. दीक्षितांचे उताऱ्ये आहे म्हणून त्यांना आम्हाला हा यज्ञ पुरा करण्यासाठी बोलाविले आहे. आमच्या सुवराजांसाठी आपल्या आयुष्याचा तोष करायला देखील या गांवचे लोक तयार आहेत. कारण परलोकवासी महाराजांच्या मामे आम्हां सर्वांना आमचे एक सुवराजच जागार राहिले आहेत.” भटजी म्हणाले.

त्या निष्कार्ज ज्ञानाविषयी सुंदरच्या मनात आदर जास्तच वाढला. त्याने त्यांना

विनम्रपणे विचारले “मी आत येऊन आपला यज्ञ पाहिला तर वाटेक का!”

“ये काळ खुशाल पहा! गांवच्या लोकांना सोळावून भाटामाटाने हा यज्ञ करायला हवा होता. पण तो बसला आहे ना विमलसंनोषी, पंतप्रधान!” भटजी म्हणाले.

ते सर्व ऐकून सुंदरला जानंदा झाला. प्रजेच्या हृदयांत आपल्या विषयी इतकी फळकट असता आपण कोणत्या भिण्याचे कारण काय! आपण आपली जबाबदारी ओळखून आपले राज्य परत मिळविले पाहिजे. आजपर्यंत बेजबाबदारपणाने वागलो ते पुरे

झाले. बाबा होता म्हणून आपले रक्षण झाले त्याच्या तपकाराबद्दल उत्तरदायी होणे या आयुष्यात तर नाही.

आंत यज्ञाची सर्व तयारी पुरी क्षास्त्रावर यज्ञ सुरू झाला. तूप, समिधा व इतर पदार्थांची आहुती चालू होती. मिष्टुक सुरांत वेद मंत्राचा उच्चार करीत होते.

एकामृतीं छप्परांतून सुंदरच्या डोक्यावर कांहींतरी पडले व तेथून होमकुं जाऊन पडले. तो एक नागसांप होता.

होम संपल्या. सर्व चकित होऊन सुंदरकडे पाहू लागले. तर मग आपले युवराज हेच

म्हणायचे. सर्व परस्परांची ठेठे पाहू लागले. जोसोबुवा उठून बाहेर गेले व आकाशाकडे पाहून आंत आले व म्हणाले—
“युवराजांवरील संकट टळले आहे.”

हीसिलानी पुढे येऊन सुंदरच्या पाठीवर प्रेमाने हात फिरवीत विचारले—“बाळ ! आमचा लाडका युवराज तुंच का काही भिष्यांचे कारण नाही.”

सुंदरने सर्वांना नमस्कार केला व म्हणाला—“मी आपला युवराज असूनहि आपणासाठी काही करू शकलो नाही याबद्दल मी आपली दिकगिरी व्यक्त करतो. आपण सर्वांनी मला पाहिले देखील नाही. किती निश्चार्थबुद्धीने माझ्या हितासाठी व रक्षणासाठी स्वतःचा जीव धोक्यात घालून यज्ञ आरंभ केला. आपण सर्व उरून बहिलांसारखे आहा. आपल्या आज्ञेप्रमाणे करायला मी तयार आहे.”

“शीघ्रमेव राज्य प्राप्तिरन्तु !” असा सर्व ब्राह्मणांनी एक मुस्माने आज्ञावाक्य दिला.

ब्राह्मणांचा आशीर्वाद घेऊन सुंदर आपल्या महाळांत पोचला. तोपर्यंत प्रातःकाल झाला होता. बाबा उठला होता व सुंदर आपल्या महाळांत नाही हे पाहून फार काळजीत

पडला होता. त्या शिवाय महाळांत चोरी देखील झालेली पाहून बाबाला फारच आश्चर्य वाटले. पंतप्रधानांशिवाय या सर्वांना कोण तबाबदार असणार ? बाबा याच विचारांत असता सुंदर परत आलेला पाहून त्याच्या जिवांत जीव आला.

त्याने विचारले—“बाळ ! मला विचारल्याशिवाय तू रात्री कोठे निघून गेला होतास ?”

“ते मी नागसाहून सांगेन ! प्रथम जाऊन पंत अमात्यांना बोळाविले आहे, भग्न माझा निरोप जाऊन सांग.” सुंदर म्हणाला.

बाबाला आश्चर्यच वाटले. त्याने निरोप सांगितला व त्याहून आश्चर्य म्हणजे पंत अमात्य निरोप ऐकून ताबडतोब आले. “युवराजांनी निरोप पाठविला होता ?” अमात्यांनी नम्रता दाखवीत विचारले.

“काल रात्री पंतप्रधानांना आपण वचन दिले होते ना कां, एकदा जाठवल्याच्या आंत युवराजांचे दोळे कापून हजर करतो म्हणून !” सुंदरने विचारले.

पंत अमात्यांनी सुंदरचे पाच घरले व म्हणाले—“युवराज ! पंतप्रधानांच्या भीतीने

मी तसे वचन दिले होते. पण मी नाकरीचा राजिनामा देऊन पळून जायचे ठरविले आहे. हे कुन्या माझ्या हातून घडणे शक्य आहे असे का वाटने आपणांला ?”

“पळून जाण्याची गरज नाही ! माझ्या आज्ञेने सैन्य पाठवून पंतप्रधान व त्यांची बाई दोघांना घेऊन आणून माझ्यासमोर हजर करा.” सुंदरने आज्ञा केली. पुढे तो असेहि म्हणाला—“आज पासून राजा म्हणून मी सर्व राज्यसूत्रे हाती घेतली आहेत. माझ्या आज्ञेचे उल्लंघन करणारास कडक शिक्षा केली जाईल.”

सुंदरच्या आज्ञेने दरबार भरला. सर्व दरबारी व मानवरी हजर होते. सैनिक पंतप्रधान व त्या चाईला भरून घेऊन आले. सुंदर आपल्या वीस मित्र मंडळीबरोबर दरबारांत आला व सिंहासनावर त्याने पंतप्रधान व त्या चाईला अनुक्रमे फांशी व त्र्यम्भेप अशी शिक्षा दिली.

राजधानीभर मानमी पसरली. प्रजेने प्रेमाने आपल्या नव्या महाराजांचा जयजयकार आपला आनंद केला.

त्याच दिवशी सुंदर काही सैनिकांना बरोबर घेऊन चोराच्या गुहेकडे निवाला शुद्धेज्जळ पोचताच त्याने तो मंत्र म्हटला. त्या बरोबर गुहेचे दार उघडले.

चोर आत्मरक्षणासाठी तलवार घेऊन आला. पण ज्याला मजूर समजून त्याने ओझे उचलून नेण्याचे काम दिले होते तो स्वतः राजा आहे, हे पाहून त्याला आश्चर्य

वाटले. तलवार त्याच्या हातातून गळून खाली पडली. चोराला वाटले की, आता फांशी होणार. पण सुंदर म्हणाला—“तुं चोरी करून मिळविलेले वन शोरगरिवांना वांटून टाक.”

नंतर पहिलेले वृत्त सांगून सुंदर म्हणाला—“तुझ्या मुलीचे उपकार मी कदापि विस्मरणार नाही, तिनेच मला पुनर्जन्म दिला आहे. मी काल जंगल मध्ये म्हणूनच मला हे राज्य मिळाले.”

चोराने मुलीला बोलवून सुंदरच्या हातात तिचा हात दिला व म्हणाला—“माझ्या मुलीने आपणांशिवाय दुसऱ्या कोणाशी लग्न करण्याची प्रतिज्ञा केली आहे.”

सुंदरचा विवाह व राज्याभिषेक विधिपूर्वक मोठ्या धाटाने झाला. त्याने पाऊणशे वर्ष राज्य करून प्रजेला सुखी केले.

। संग्रह

आमचा पालक

विकमार्कने आपला हट सोडला नाही. तो पुन्हा झाडाजवळ गेला व प्रेन खाद्यावर काढून घेऊन स्मशानाचा दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ बोले. जामला—“राजा ! मी असे पाहिले आहे की, कित्येकांना लहान सद्यान कापे देखीक पुढीं करून घेण्यासाठी किती मेहनत करावी लागते व शुभदशासारखे असेहि लोक पदाबयास मिळनात की, अनायासहि त्यांचे माग्य उदयास येते. तुला कंटाळा येऊ नये म्हणून मी ती गोष्ट सांगू का ! ऐक !” असे सांगून वेताळाने गोष्ट सांगायलास सुरवात केली

“शुभदत्त हा गरीब काकडफोळ्या होता. गेज सकाळी रानांत जाऊन ती लाकडे कोडी व मोली विकून रात्री परी परत येई. एक दिवशी तो रानांत लाकडे कोडायला गेला असता त्याका एका शाडा-

त्यांनी शुभदत्तला आंघोळीला पाणी कापून घाबला सांगितले. जेवणाची वेळ झाल्यावर जेवण वाढायला सांगितले, शुभदत्त नकिन होऊन त्यांच्याकडे पाहू लागला. यक्ष क्रिमत म्हणाले - "वाढ ना ! हे मडकें ये आणि तुला जे व दावयाचे अनेक ते मडक्यांत हात घातल्यावर तुला मडक्यांत मिळेल." शुभदत्तला कीटुक वाटले. त्याने यक्षांनी सांगितल्याप्रमाणे केले आणि लगे-सरच मडक्यांतून पंच पक्षाचे एक नागून एक निरु लागली.

यक्षांचे जेवणसोण आटोपल्यावर शिवदत्त जेवणाला बसला व त्याला ३ ३ होते ते सर्व त्या मडक्यांतून निघाले. आयुष्यांत सर्वांत मग्न तो पोटभर जेवला.

तेव्हा पासून तो त्या रातीतच यक्षांच्या-कडे नोकरी करू लागला. महिनाभर परी देखील मेळा नाही, त्याच्या कुटुंबाला यक्षांनी अजबबस पुरवले व शुभदत्ताची काळजी करू नका. तो मुक्ती आहे असे त्याच्या बायका मुळांना स्वप्नांत येऊन सांगितले. एक महिनाभर नोकरी केल्यावर यक्षांनी शुभदत्तला बोलावून म्हटले की, तू मनोभावे आमची सेवा भासणार नाही." शुभदत्तने कबूल केले. केही आहेस. तुला जे पाहिजे ते मागून घे.

शुभदत्त म्हणाला - "आपण विचारलेतच म्हणून नागून आहे. एवढे अक्षयपात्र मला द्यावे."

यक्ष हसून म्हणाले - "अरे. मागून मागितलेस तर हे मडकेंच का ! खाली ३ ३ तर फुटेल. तुझ्याकडे कायम आयुष्यभर राहू शकेल असे काही तरी मागून घे."

"मला दुसरे काही नको. एवढे मडकेंच पुरे !" शुभदत्त म्हणाला. यक्षांनी त्याच्या इच्छेप्रमाणे त्याला ३ ३ अक्षयपात्र दिले आणि निरोप दिला.

एका महिन्यानंतर शुभदत्त मुखरूप बरी परत आलेला पाहून ३ ३ मुळांना आनंद ३ ३ शुभदत्तने बरोबर आणलेले अक्षयपात्र इतर मडक्यांसारंग ठेवून दिले. त्याचे रहस्य कोणाला सांगितले नाही. पुढे त्याच्याकडे कोणी आला की, तो त्याचा नववडीन पराळे वाढू ३ ३ आणखी पुढे तर त्याने आयल्या बरी अचसन्नच सुरू केले. एकाएकी शुभदत्त इतका श्रीमंत झालेला पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटले.

एकदा शुभदत्त खूप ताही पिऊन झिगल्या असता त्याच्या शेजाऱ्यांनी त्याला विचारले - "काय रे ! तू लाकूडफोड्या ! इतके दिवस

तुला स्वतःला पोटभर खायला देखील मिळत नव्हते. आणि आता येईल त्याला पंचपक्वाने वाढू लागला आहेस ! काही जादूमेत्र करतोस की काय !"

शुभदत्त झिगलेला होताच. त्याने अक्षय-पात्राचे रहस्य सांगून टाकले ३ ३ अक्षयपात्र आणून दाखविले. अक्षयपात्रांना महिमा गात तो नाचू लागला. एकाएकी अक्षयपात्र त्याच्या हातांतून खाली पडले व फुटून गेले. हांहां म्हणतां सर्व खापरें अदृश्य देखील झाली. शुभदत्त जसा अकस्मात श्रीमंत झाला तसाच अकस्मात गरीब पण झाला.

येथवर गोट सांगून वेताळानें विचारलें—
 “राजा ! मला आतां हें सांग कीं शुभदत्त
 एक महामूर्ख होता हें दिसतेंच आढे. पण
 त्याचा मूर्ख पणा तुला कशांत जास्त वाटतो ?
 यक्षानीं धडावून विचारलें असूनहि कीं,
 दुसरी एखादी वस्तु मागून वे त्यानें तें
 मळकेंच मागून घेतलें हा त्याचा पहिला
 मूर्ख पणा झाला. नंतर अक्षयपात्राचें गुपित
 सांगून टाकण्यांत दुसरा मूर्खपणा झाला.
 आणि शेवटचा मूर्खपणा तें हातांत घेऊन
 नाचण्यांत दिसून आला. या तिन्ही पैकीं जास्त
 मूर्खपणा कशांत वाटतो तुला ? या प्रश्नाचें
 उत्तर माहीत असून हि तूं दिलें नाहींस तर
 त्याचा काय परिणाम होईल हें मी निराळें
 सांगण्याची गरज नाहीं. तुजें झोकें संभर
 लकलें होऊन तुझ्याचपायावर लोंढें लागेल.”

त्यावर बिकर्माक म्हणाला—“शुभदत्तचा
 मूर्खपणा कशांतच दिसत नाहीं. त्याचा

मूर्खपणा त्याच्या जीव्यातून उडतला आहे.
 त्याला कधीं पोटभर खायला मिळाले नाहीं
 कीं अंगभर धाळायला मिळाले नाहीं.
 पोटभर खाऊन इतरांना पोटभर खायला
 घालण्यांत त्याला म्हणूनच एक महत्कार्य
 वाटलें. म्हणूनच यक्षांचें त्यानें ऐकलें नाहीं व
 अक्षयपात्रच मागून घेतलें. तो ज्या स्थितीत
 होता त्या स्थितीत त्यानें जें केले त्यांत
 मला कांही गैर वाटत नाहीं. गरिबाला
 अचानक आलेली श्रीमंती झांकून ठेवतां येत
 नाहीं. गरीबीमुळेच त्याला दारू प्यायची
 वाईट लागली. म्हणूनच तो शिंगून
 जाऊन अक्षयपात्र कायमचें घालवून असला.
 सर्व त्याच्या गरीबीचाच दोष नाहीं-
 तर काय ?”

अशा तऱ्हेनें राजाचें मान भंग होताच
 वेताळ त्या प्रेताशेभर नाहींसा झाला व
 झाडाला जाऊन लोंबकळें लागला.

परिचरान

पायलीतून नगरी शांदिश्य नांवाचा एक
 गरीब व्रक्षग रहात असे. तमा तो शिफला
 सपरलेला देखील नव्हता. मग मिश्रुकी
 करून तरी उदरनिर्वाह चालणार !
 त्यानें बौद्ध विहारांत प्रवेश मिळविण्यासाठीं
 बौद्ध भिक्षू होण्याचें ठरविले. देखील.
 पण बौद्ध भिक्षू फक्त एकच वेळ भोजन
 करीत. एक वेळ भोजन नव्हतं शांदिश्याच्या
 मनाचें सपापान होईना. म्हणून त्यानें बौद्ध
 भिक्षूचा वेष फेकून दिला. एक वैरागी
 होऊन एका वैराग्याकडे येऊन राहूं लागला.
 त्यानें विचार केला, या वैराग्यांना खूप भिक्षा
 मिळते. पण ते स्वतः कांही स्नान नाहींत.
 आपले पोट छान भरेल. शांदिश्य ज्या
 वैराग्याकडे रहात होता तो एक योगी होता
 व त्याला अष्टसिद्धी प्राप्त होत्या. त्यानें
 आपल्या नव्या दिव्याच्या मनांतला खरा हेतू

ओळखला व त्याच्या मनांत कांही पायट
 झाला तर त्यासाठीं प्रयत्न करून पहावा
 असें मनाशी ठरविले.

एके दिवशीं गुरुशिष्य हिंसावयास
 निघाले. ते एका उपवनांत येऊन पोचले.
 बार्देन शांदिश्य भिक्षूचा जप करीत होता.
 आज मिश्रीला जायचें नाहीं का ! मी काल
 जेवलों. तेव्हांपासून आतांयहीत उपाशी आहे.
 पोटान्त कावळे कोकळें लागले आहेत, वगैरे
 वगैरे. पण वैरागी कांहींच बोलला नाहीं.
 एका जागीं वैरागी आंघला व आपल्या
 शिष्याला म्हणाला—“तूं पुढें हो ! मी येतो
 मागून !” त्यावर शांदिश्य म्हणाला—
 “गुरुदेव ! मला एकद्वानें भीति वाटते
 या उदवनांत पहा अशोकान्नी किती झाडे
 आहेत ? अशोकाच्या झाडाआड सिंह
 असतात म्हणें.”

वसंतसेनेचें आपल्या एका सखीच्या पाठविलें. त्या सखीचें नांव मधुरिता होतें. परभृतिक नांवाची एक दासी वसंतसेनेबरोबर राहिली. बाकी सर्व निवून गेल्या.

वसंतसुता होता. दद्यानाची सोमा काय वर्णाची. वसंतसेना आनंदाच्या भरांत गाणें म्हणूं लागली. तिचा गोड आवाज ऐकून शांडिल्याला राह्येना. तो गुरुजींना म्हणाला— “गुरूवर! किती गोड आवाज आहे! चला माझे ना गाणें ऐकायला. गुरूनें उत्सुकता दाखविलेली पाहून शांडिल्या वसंतसेना जेथें बसली होती तिथे गेल्या व आठ दम्या राहून तिचे सौंदर्य पाहूं लागला व गाणें ऐकूं लागला.

थोड्या वेळानें वसंतसेनेचें गाणें संपतें. आपली दासी परभृतिक हिच्याशी बोलां लागली. त्यावरून शांडिल्याला कळलें की ती वेदया आहे. शांडिल्यानें विचार केला, आपण किती गरिब! आपल्याकडे आज पैसे असते तर वसंतसेनेशी लग्न केले असतें.

इनक्यांत नेथें यमाचा एक दूत आला. यमानें कोण्या वसंतसेनेचे आयुष्य संपत आल्यामुळे तिचा घेऊन येण्यासाठी त्याला पाठविलें होतें. तो देखील वाजूला उभा होता.

वसंतसेना हीच आहे अशी खातरी परभृत्यावर त्यानें तिचा प्राण घेऊन जायचें ठाविलें. वसंतसेना उठ्या राखून अशांत वृक्षाची कोवळी पानें तोडूं लागली. त्याच वेळीं यमदूत सांपाचें रूप घेऊन तिच्या चालला.

सांप नांवल्याचे कळण्यावर वसंतसेना शिंकाळी फोडून जमिनीवर पेंडुद होऊन पडली. परभृतिक वावरून गेली. शांडिल्या घाबित अवट आला. वसंतसेनेचें शरीर तिळें पडून थंडगार होऊन गेलें होतें. त्यानें गुरुजींना पाऊन सांगितलें. त्याचे गुरु म्हणाले— “आयुष्याची तोंडी खुंटली असेल!” गुरूचें ते निविकार शब्दांत दिलेलें उत्तर ऐकून शांडिल्याला गुरूचा राग आला व तो वसंतसेना जेथें पडली होती तेथें शोक करीत बसून राहिला.

वसंतसेनेनें मरण येण्यापूर्वीं एकदां आपली सखी परभृतिक हिच्याकडे हांजे उघडून पाहिले व म्हणाली— “आईला माझा नमस्कार सांग आणि समिळिकला जाऊन सांग की वसंतसेनेनें तुझी वाट पहातच होणें मिळेल.”

परभृतिकनें शांडिल्याला वसंतसेनेजबल जालेला पाहिला. तिला वाटले, कोणी दम्या

वैरागी दिसतो आहे. मी परत येईपर्यंत वसंतसेनेवर लक्ष ठेवील असा विचार करीत ती वसंतसेनेच्या आईकडे निघून गेली.

शांडिल्या वसंतसेनेचो सेवा शुश्रूषा करूं लागला. त्याला वाटलें की, ती अजून निषतच असली पाहिजे. त्यानें विचार केला ती शुद्धावर होनी तेव्हां आपण खुळ्यासारखे दुकून उभे राहालों.

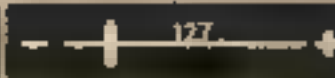
तिथे वैरागी आपल्या जिण्याला हांक मारीत होता. पण शांडिल्याच्या कानांवर त्याचा आवाज पडला देखील नाहीं तो जालेला पाहिला. तिला वाटले, कोणी दम्या

“तू पुढें तर हो! कांहीं भिण्याचे कारण नाहीं!” वैरागी म्हणाला.

“पण, मग जेव्हाचें केव्हां?” शिष्यानें निर्लेज्जपणानें विचारलें.

वैराग्यानें कांहींच म्हणू दिलें नाहीं.

वाटलीपुत्रांत वसंतसेना नांवाची एक वेदया रहात असे. तिचे समिळिक नांवाच्या एका माणसावर प्रेय होतें. त्याच वेळीं दोघांची भेट त्याच उद्यानांत व्हायची होती. म्हणून वसंतसेना आपल्या सखीबरोबर उद्यानात आली. समिळिक आला नव्हता. समिळिकला बोलावून आपल्यासाठी

केला, या वसंतसेनेमुळे याची बुद्धि पाळटली आहे. याला गुह्यीवर आणला पाहिजे.

वैराग्याला सर्व सिद्धी प्राप्त होत्याच. त्याने योगवळाने आपले शरीर सोडून वसंतसेनेच्या शरीरांत प्रवेश केला. वसंतसेनेचे शरीर हळू हळू लागलेले पाहून शांडिल्याला आनंद झाला. आतां तर ती उठून बसली. "शांडिल्य! शांडिल्य!" तिने ओळखिले.

"मी येथेच आहे! काय वसंतसेने!" म्हणत शांडिल्य अथळ आजून विचारले लागला.

"हातपाय धुवून ये प्रथम, मग ये तपल!" वसंतसेना म्हणाली.

या रे वा! आचार विचाराने ही किती शुद्ध! म्हणून विमते आहे! शांडिल्याने विचार केला. त्या वेळीं वसंतसेनेच्या शरीरांतून त्याच्या गुरुवर्षाचा आवाज येत आहे, हे त्यांना मना सुद्धां त्याला वाटले नाही.

"शांडिल्य! मना कळत जप कर!" वसंतसेना म्हणाली. शांडिल्याला वाटले, ही गुह्यीवर आलेली नाही. बरळत असावी. एका गुरुकडे जावे असा विचार त्याला तो निरासा.

पण शांदास्त्राली गुरुचा मृत देह पाहून त्याला आश्चर्यच वाटले. "गुरुवर!"

मोठ्याने थळा काढून शांडिल्य रडू लागला.

त्याच वेळीं वसंतसेनेची आई, सुकगी सांघ आवून मेळ्याचे ऐकून धावत तेथे आली. पण वसंतसेनेला उठून बसलेली पाहून तिने देवाचे आभार मानले. तिने मुलीची हात काढून टाकली व जवळ जाऊन प्रेमाने म्हणाली—"मुली!"

"ए! म्हातारे! दूर हो! हात लावू नकोस माझ्या अंगाला!" ती म्हणाली. "वैराग्याना हाता हे सांगण्याची गरज नाही.

वसंतसेनेचे ते बरळणे वाटले तिच्या आईला. म्हणाली—"हाले काय पंरीला समजत नाही!"

तिच्यात परमृत्तिक देखील तेथे येऊन पोचली. तिला वाटले. विपाचा प्रकोप असेल, डाकघापर्यंत विष गेले असेल, म्हणून ती धावतच एका वैद्याकडे गेली.

त्याच वेळीं मधुरिता रामलिकला बोलावून घेऊन आली. ती तर जेव्हासारखा "वसंतसेना! वसंतसेना!" असा जप करीतच तेथे आली आणि त्याने सरळ वसंतसेनेचा हात धरला.

झिडकारल्यावर वैद्य म्हणाला—“औषधाने नाही रोग बग होणार ! मी कातों उपाय ! सांर उतरवण्या विद्याय नाही चारणार !” असे सांगून वैद्य पंच पुटपुटें लागला. त्यावर वसंतसेना म्हणाली—“अरे वैद्या ! पुरे कर तुझे ती औषधे व ती वटवट ! इथे तुझी नाही शिजायची.”

वैद्याने असाध्य रोग समजून व एक थाप देऊन की, मोठ्या पैघबुवांना पाठवून देतो, तेथून काढला.

तिफडे यमदूत वसंतसेनेचा प्राण घेऊन यमाकडे गेला. यम न्याळा फार रागावला. म्हणाला—“अरे मी ज्या वसंतसेनेला आणा-यला सांगितले ती डी नव्हे. किती बोटाळा केलास पहा ! तुला कळले नाही तर तू परत येऊन विचारून आयला नको होतं का ! जा घेऊन हे प्राण परत आणि धाऊ त्या विचारीच्या शरिरांत. लवकर जा. नाही तर लोक बहिनविधि घुड्यां उरकून घेतील. आणि मी सांगितले होते त्या वसंतसेनेचा जीव घेऊन ये.”

यमदूत घाबरा घाबरा वसंतसेनेला तो जेथे सोडून गेला होता तेथे आला. पण वसंतसेनेच्या शरिरात दुसराच प्राण फिरलेला

पाहून तो पेंचांत पडला की काय करावें. यमदूत अदृश्यपणे तेथे हिंडत फिरत होता. म्हणजे कळायला वेळ लागला नाही का, वसंतसेनेच्या शरिरांत वैरागी येऊन बसला आहे. वसंतसेनेचा प्राण कोणत्या तरी मृतदेहांत पाडून त्या वसंतसेनेचे प्राण वेळेवर पोचते कण्वाची त्याला धाई झाली होती. त्याने पुढचा काही एक विचार केला नाही व वैराग्याच्या मृतदेहांत वसंतसेनेचा तो निघून गेला.

वैरागी उठून बसला व ओरडू लागला—“परमृतिका ! परमृतिका !” तो आवाज

वसंतसेनेचा होता. पण शाट्रिज्याला वाटले की, त्याचे गुरुजी जिवंत झाले आहेत.

वैराग्याच्या शरिरांत बसलेली वसंतसेना म्हणाली—“रामिलक ! रामिलक !”

रामिलक अवळ जाऊन विचारू लागला—“काय बुवा !”

“ये रामिलक ! अवळ ये ! माझा हात धर !” वैराग्याच्या धावकी अंगवेषा पाहून रामिलक थोडा वेळ देहभान विसरला. वसंतसेनाच आठवली. तिने विचारलें “तुमका उशीर कां लावलास तू !” थोड्या वेळाने आईकडे पाहून म्हणाली—“आई

“हो बाजूला ! दुष्ट, मूर्ख कुठला ! पापी माझ्या अंगाला शिबलास तर फिडे पडतील तुझ्या अंगाला !” वसंतसेनेने इतक्या निर्दयपणे शिडकाव्यामुळे त्याला धाईट वाटले. तो मधुरितेकडे पाहू लागला. इतक्यांत परमृतिक वैद्याला घेऊन आली.

“सांग चावल्यावर बेगुन होऊन पडली होती आणि उठली ती असे काही वैज्या-सारखी झालत आहे !” परमृतिक म्हणाली.

सर्व किकर्तव्य त्रिमूढ होऊन वसंतसेनेकडे पहात उभे राहिले. वैद्याने नाडी तपासण्या-साठी वसंतसेनेचा हात धरला. तिने हात

ये ग इकडे, भी इकडे आहे." आणि तिकडे वसंतसेना टीक बैराग्यासारखे वोलत होती.

यमदुत आपले तिकडचे काम उरकून पुन्हां इकडचे काम पुरे करण्यासाठी आला. वसंतसेनेचा प्राण वसंतसेनेच्या शरिरांत पोचविण्याची जबाबदारी त्याचीच होती.

त्याने वसंतसेनेच्या शरिरांत वसलेल्या बैराग्याला नमस्कार ~~आणि~~ विनंति केली- "बुवा! आता हे शरीर सोडले पाहिजे आपल्याला." त्याने बैराग्याच्या शरिरांतून वसंतसेनेचा प्राण काढून घेतला होता.

बैरागी म्हणाला "चरें तर!" आणि त्याने स्वतःच्या शरिरांत प्रवेश केला. त्याने वसंतसेनेचे शरीर सोडल्यानंतर यमदुताने वसंतसेनेचा प्राण तिच्या शरिरांत पोचता केला. यमदुताचे काम संपले व तो निघून गेला.

हे सर्व इतके अदृश्यपणे झाले की यमदुत व बैरागी या दोघां शिवाय कोणाला कळले

नाही. सर्व चकित होऊन नसती गंमत पहात होते.

वसंतसेना आता पुन्हां स्वतःसारखी बोवळ लागली. तिने आईला रामलिकला व आपल्या सर्वांना ओळखले. त्यांनी जी कसे चरळत होती ते सांगितले व म्हणाली- "आम्ही तर तू चरी होण्याची आज्ञाच सोडून दिली होती."

बैरागी देखील आता वसंतसेनेसारखे वोलण्याचे सोडून स्वतःच्या सावजांत बोलू लागला तेव्हा शास्त्रिक्याने चकित होऊन त्याला विचारले- "गुरुवर! आपण इतका थकलेला वेळ चालविला होता मला चालण्यासाठी आणली कांही."

"सूर्यास्ताची वेळ झाली आहे. बरं स्नान ~~आणि~~ संध्या करू व नग बोवळे या विषयी!" असे सांगून बैरागी आपल्या शिष्याला घेऊन नदीवर आणोलीला गेला.

रंकाचा राव झाला

फ्रिजिया देशांत गार्डियस नांवाचा एक तरुण शेतकरी रहात असे. तो आपली बैलगाडी जुंजून आठवल्याच्या बाजाराला निघाला. एकटाच होता तो.

गाडी ~~जुंजून~~ असता कोठून तरी एक गरुड पक्षी उडत येऊन गाडीच्या जोखडावर मधोमध बसला. ग्रीक लोकांच्या समजुती-प्रमाणे हा एक शुभ शकुन मानला जाता. गार्डियसने विचार केला, आहे आले कांही-तरी समजून. आपण शेतकरी, आपल्या नशिबी कावाइकट करणे लिहिले आहे ते लुटाच्याचे आहे थोडेच.

त्याचवेळां केल्विसस नगराचा राजा एकाएकी मरण पावला. राज्यांत मारामारी व दंगेधोपे सुरू झाले. पण एक संत बाई समाधिस्थ होऊन बसली. लोक तिच्या चारी बाजूला जमा झाले. ती

म्हणाली- "तुमचा राजा इकडेच बैलगाडीत बसून येत आहे. गाडीत त्याच्याबरोबर त्याची राणी देखील बसली आहे. गाडीच्या जोखडावर ~~गरुड~~ पक्षी बसलेला आहे!"

जेकून प्रजा शांत झाली व नव्या राजाची वाट उघडकनेने पाहू लागली.

परंतु ती बाणी जेकून एक तरुण स्त्री राजधानी बाहेर ज्या वाटेने राजा येणार होता तिकडे पळत गेली. तिच्या वाटेत एक बैलगाडी दिसली. त्या गाडीच्या जोखडावर गरुड पक्षी होता. गाडीत एक तरुण गांव-दळ शेतकरी बसला होता. पण त्याच्या-बरोबर कोणी बाई नव्हती.

बाईने गाडीसमोर उभी राहून गाडी थांबवली ~~आणि~~ गार्डियसला म्हणाली- "मला घेऊन चल आपल्याबरोबर. गार्डि- यसने जास्त विचारपूस न करता गाडी

थांबविली आणि त्या तरुण स्त्रीला गाडीत बसवून नेतले. तेव्हा ती म्हणाली—“हं पहा, तू मला एक वचन दे ! तू माझ्याशी लग्न केलेत तर आज संध्याकाळी तुला एक मंगलवार्ता कळेल.”

गरुड रक्षी पाहिल्यापासूनच गांडियसला श्रीक लोकांच्या समजुतीप्रमाणे कांदीतरी गुम होणार असे वाटत होते. पण त्याने तिफडे दुर्लक्ष केले होते. आता या बाईने येऊन पुन्हा तीच गोष्ट सांगितली तेव्हा त्या स्त्रीकडे थोडा वेळ पहात तो म्हणाला “तुझ्यांत जितके सौंदर्य आहे तितकीच बुद्धि असेल तर तुझ्याशी लग्न करण्यांत मला काही हरकत नाही.”

“गाझ्या धुव्नीवर विश्वास ठेव.” ती स्त्री म्हणाली. नंतर ती भविष्य बाणी सांगून ती म्हणाली—“मी गाडीत बसून तुझ्या-बरोबर आले तरच तू राजा होशील.”

गांडियसने मान दाखवून हाकार दिल्या आणि गाडी पुढे चालू लागली. काळास होण्यापूर्वी गाडी राजघाटात पोचली. वेल-गाडी, तिच्या जोखडावर गरुड रक्षी, गाडीत एक तरुण व तरुणी पाहून प्रजेने त्यांना आपला राजा राणी मानून जयजयकार केला.

प्रकारे गांडियस कैलियसस नमराचा राजा झाला.

ज्या जोखडावर बसला होता ते जोखडा दोरी त्या वेळी त्याच्या हातांत होती, त्या दोरीने त्याने जोखडाला एक गांठ बांधली व दोरी देवाला अर्पण केली. त्याने असेही सांगितले की जो कोणी ही गांठ सोडून दाखवील तो चक्रवर्ती होईल.

ती गांठ कोणी सोडवू शकला नाही. विश्वविजयी शिवंदर बादशहा देखील ती गांठ सोडवू शकला नाही. शेवटी निराश होऊन त्याने ती तलवारीने कापून टाकली.

लोभाला मर्यादा नाही !

एका गावी दोन लहानपणचे मित्र रहित असत. त्यांपैकी एक तिस-या वर्षी हिमालय पर्वतात गेला व इका साधूचा मंत्री राहून कलम त्याने अनेक सिद्धी मिळविल्या. यहा गावी तो असल्या गावी परत आला. गावच्यानी त्याला गांवाबाहेर एका आमराईत एक झोपडी बांधून दिली. तीत तो राहू लागला.

त्याला प्राप्त झालेल्या सिद्धीची नवी सांघोभावे पसरावी. जोक कोणता काही आकार त्याने साधूकडे येऊन त्याच्याकडून हजेरा घेतली. साधूच्या हाताच्या वर्या फांदी गुण होता की असाध्य म्हणून ठरलेला आभार देखील बरा होऊन जाई.

साधूचा मित्र पोडेतरां मजुरी करत ठर मिर्बाद करीत असे. आपल्या मित्राच्या सिद्धी सांगेली ऐकून तो साधूकडे गेला व म्हणाला—“मित्रा, माझी गरीबी दूर कर ! तू चार पैसे दिलेत तर मुन्नाच चार दिवस जातोय.”

साधूने आपल्या एका दाव्याकडे पोट दाखवून तो सांगितले, साधूने असे साधूने पोट दाखविल्याबरोबर तो थंड भोवत्याला झाला होता.

त्याच्या मित्राचे तमाभ्यात येऊ लागली. म्हणाला “हे किती दिवस मुन्नाच ?”

साधूने एक मोठ्या उगडाकडे पोट दाखवून म्हणले—“ती दुसरा येवजण आहे !”

तोवजा ने देखील साधूचा मानचें सनाच्यात आले नाही. म्हणाला—“एवढेय !”

साधूने विचारले—“मग साधूची काय पाहिजे ?”

मित्र म्हणाला “तुमचे पोट देखील तर !”

साधूने दुसरे पोट कंठे आणि म्हणाला—“ज्या ये !”

Fullscreen

127

58

/ 82

आलंकार

ऋषभशृंगमुनि राजा दशरथाचे अतिथि

म्हणून अयोध्येला आले. राजाने

राहण्यासाठी एक छंदर बांधून दिले व

त्यांना कोणत्याही प्रकारे नाम होऊ नये

कोणत्याही वस्तूची उणीव भासू नये याची

कालजी घेतली राजाने एक दिवशी ऋष्यशृंग

मुनींना नमस्कार केला व विनम्रपूर्वक निवेदन

केले की, देवाच्या कृपेने मला या जगात सर्व

प्रकारचे व संपत्ति, धन-वैभव, राज्य,

कीर्ति सर्व भरपूर लाभले आहेत. पण पुत्रप्राप्ति

नाही. म्हणून आपण कांही तरी करावा.

मुनींनी प्रथम अश्वमेध यज्ञ करण्यास

सांगितले. त्या प्रमाणे यज्ञाची तयारी सुरू

झाली जावाली नादि तज्ञ मुनींना आम

निर्माणे पाठविण्यात आली.

वशिष्टमुनींनी यज्ञाला लागण्याच्या वस्तूंची

यादी करून दिली व यज्ञाचा घोडा सोडण्यास

सांगितले. योद्धा वीरवर चतुरंग सेना

पाठविण्यात आली.

सरयू नदीच्या उज्वरेकडील तीरावर यज्ञ-

शाला करण्यात आली. या कामासाठी

तज्ञ वास्तुशास्त्री, शिल्पशास्त्री, छतार गवंडी

वगैरे नेमण्यात आले. ब्रह्मदेवास उतरण्या-

साठी पर्णशाला तयार करण्यात आल्या.

मिथिलेचे महाराज जनक, काशीनरेश,

राजाचे स्वसुर केकेयराज, जंगनरेश

वेळार जागृती काय द्यायार! तूज याची योग्य ती व्यवस्था कर. दिलेलें दान सत वेणें धर्मविरुद्ध कारणांनें राजांनें तीं जमीन काळजांची म्हणून ठेवून घेतली व तिच्या लागवडीची व्यवस्था त्यांच्या दलीनें करावयाचें ठरविलें आणि गोदान केलें. दहा लक्ष गाई व कोट्यावधि सुवर्ण दान सर्वांचा भाशीर्वाद मिळविला. नेतर उरलेले सर्व कर्मश्रंग व शक्ति मुनीना दान टाकलें.

इतक्यात एक गरीब ब्राह्मण हात जोडून राजा दशरथासमोर उभा राहिला. राजानें आपल्या हातातील सुवर्णकंकण दान करून त्याचा भाशीर्वाद देखील मिळविला.

अभिमोक्ष संपूर्ण झाल्यावर कृष्णभूम मुनींच्या आज्ञेनें दशरथ राजांनें पुत्रकामेष्टी यज्ञ आरंभ केला. तेव्हास कोटी देव यज्ञास हजर होते. स्वतः ब्रह्मदेव देखील हजर होता. देवांनीं ब्रह्मदेवाला नमस्कार करून रावणाच्या विरुद्ध फियोद केला.

ब्रह्मदेवानें सर्वांचें गान्हाणें ऐकून घेतलें व सर्वांना सात्वता देत म्हणाला—“वाव्हरे नका. त्वज शेषशायी विष्णु घेऊन तुमचे दुःख निवारण करील. दुष्ट रावणानें

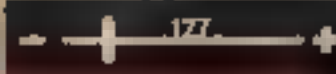
शंकराची भक्ति देव, दानव व मानव यांच्यावर अजिंक्यपद मिळविलें असले तरी त्याचे दिवस नरक खाने माहेत. विष्णूचा जंज दशरथ राजाची पट्टाणी जोसल्या हिच्या पोटी जन्मास येऊन रावणाचा संहार करील.” तें ऐकून देवांना आनंद झाला.

पुत्रकामेष्टी यथाविधि झाला. दशरथ राजाची भक्ति व श्रद्धा, जागृती वगैरे जपोंचा भाशीर्वाद आणि कर्मश्रंग मुनींची सपथवर्षा सर्वांच्या सहाय्यानें यज्ञ पूर्ण ब्रह्मदेवानें देवांच्या मनाचे

सात्वत केंभ्यावर थावल्या वेळानें हवनकदा- नून एकाएकी एक अदभुत दैवीशक्त गाहेर येत असलेली सर्वांस दिसली. तिच्या हातात एक सुवर्णकलश होता. दशरथ राजानें देवीला साष्टांग नमस्कार केला. देवीनें राजाला भाशीर्वाद दिला व म्हणाली— “राजन ! ही एक दिव्य स्त्री आहे. प्रजा- पतीच्या आज्ञेनें मी घेतल असे आहे. ती स्त्री आपल्या राण्यांना स्वायत्ता व दुःख पुसवाणि होईल.”

दशरथ राजांनें नमस्कार करून त्या देवीच्या हातून ती सुवर्ण कलश घेतला व

तीन **॥** देवीला पदाब्जणा करून पुन्हा साष्टांग नमस्कार केला. देवी अशीर्वाद देऊन महक्य झाली.

यश संपला दशाश राजाने आनंदाने अथा तीर कीसल्येला जिली उरलेल्यांतली अथा सुमित्रेला **॥** पुन्हा उरलेल्यांतली अथा कैकेयीला दिली **॥** ती उरली ती पुन्हा सुमित्रेला दिली. तिथीनी **॥** देवीचा प्रसाद म्हणून खीर पिऊन झकली.

योग्य समयी तिथी राण्या गरांदर झाल्या. राजाका फार आनंद झाला. प्रजेला पण आनंद **॥**

इकडे विष्णु स्वतः अवतार घेणार हे ऐकून इतर देवांनी पण मातेलोकी जन्म घेण्याचे ठरविले. ऋगदेवाच्या आज्ञेने देवांनी वानररूप घेऊन पृथ्वीवर **॥** घेतला. इंद्राच्या कृपेने वाली, सूर्याच्या कृपेने सुग्रीव शहस्पतीच्या कृपेने तारा, कुंभराच्या कृपेने गंधमादन, विष्णूकर्म्याच्या कृपेने नर, अग्नीच्या कृपेने नील, वरुणाच्या कृपेने मृशेण व वायु देवाच्या कृपेने हनुमान मर्त्यलोकी अवतरले. सर्व पणान्न **॥** पराक्रमी होते. इतर देव लक्षावधि वानर होऊन आले, राण्याचा गदार करण्यासाठी मर्त्यलोकी जायवास सर्व **॥** तयार झाले. सर्व **॥** किंवक्यापुसंत वाली व मग्नीन यांना आपला राजा व नर, **॥** आणि हनुमान यांना ग्याने मंत्री मानून राहू लागले.

पुत्रकामेष्टी **॥** शास्त्रानंतर सुमारे दहा महिन्यांनी चैत्र शुद्ध नवमीच्या दिवशी पुनर्वसु नक्षत्रांत कीमहोत्सवा पोटी श्री रामचंद्राने अवतार घारण केला. पुत्र्य नक्षत्रांत कैकेयीच्या पोटी भरत **॥** आरुंधा नक्षत्रांत सुमित्रेच्या पोटी लक्ष्मण **॥** शत्रुघ्न जन्मत आले.

अथाच्या नमरीत सर्वत्र आनंदी आनंद होता. दशरथाने जयंथ्य माई व अन्न-

दक्षादींचे हान करून ज्ञानाचा आशीर्वाद मिळविला.

चार ही मावेडे लहानाची मोठी हांक लागली. त्यांच्या बाळकीका पाहून तसे खळी झाले. सर्व भावंडांचे परस्परांवर अपार प्रेम होते. त्यांतल्या त्यांत लक्ष्मणाचे रामावर व शत्रुघ्नाचे भरतावर विशेष प्रेम होते. त्यांचे पिणे, खेळणे, शोषणे सर्व करावर.

राजा दशरथाने राजकुमारांच्या विद्या-भ्यासाठी वशिष्ठ मुनींच्या सल्ल्याने सर्व ज्यस्थी केली. वेदवेदांग **॥** मनयिसेत सर्व पारंगत झाले. मुलांना सोळावे वर्ष लागलेले

पाहून राजाने त्यांचा विवाह करण्याचे ठरविले व वशिष्ठ मुनींचा **॥** घेतला. **॥** वेळी विधामित्र मुनि वृक्षथाकडे आले. राजा आनंदाने मिहोसनावरून उतरून वशिष्ठ मुनींच्या स्वागतसाठी पुढे गेला व आदर-पूर्वक नमस्कार **॥** येण्याचे कारण विचारले.

विधामित्र अशींनी **॥** आशीर्वाद दिला **॥** विचारले—“राजा, तुम्ही प्रजा सुखी आहे ना! तिला शत्रुचे मम तर वाटत नाही ना!” मंतर वशिष्ठ आदि **॥** मुनींना नमस्कार करून दरबारांत प्रवेश घेऊन राजाने विधामित्र अशींना यमावधाय ३५ आसन

पारित्य केले असने किंवा त्यांना आप
देऊन भस्म केले असते. परंतु तसे करण्यास
जतना होईल. म्हणून मी मदतीसाठी
तुझ्याकडे आहो. मोठा मुबगा
मग हा फार पराक्रमी आहे असे मी ऐकले
आहे त्याला माझ्या बरोबर पाठव. तो
त्या राक्षसांचे पारित्य करू असेल, माझी
खात्री आहे. वीरगुप्त मुनीना येथील
गोष्टीची असेल."

ते ऐकून दशरथ याचकन गेला.
मिथिलासनावरून उतरून आला. विभावरी
कधीचे राग बसून की, रामाचे
अजून कोवळे आहे. त्याच्यावर मी हा
भार टाकू. त्याच्या देवजी मी स्वतः
सपत्नी बसुन देऊन येतो. रमा
राक्षसांचा मार करतो. रामावर ही जबाब-
दारी टाकतांना माझे मन कळत आहे."

विश्वामित्र म्हणाले "तुं रामणाचे नाव
ऐकलेच जसशील त्याने शंकराचा प्रसन्न
करून अनेक अस्ति पिल्लविल्या आहेत.
त्याच्या आज्ञेने हे राज्य बळगत किंवा काळीज
आहेत. त्याचे पारित्य करणे तुला राज्य
नाही. तुं माझे ऐक व रामाला माझ्या-
बजाय घालीत आहेत. मी त्याचे
बरोबर पाठवून दे."

देऊन मी प्रकट होईल. मी स्वतः
मृगाला

"मनीश्वर! आपल्या काशीवादाने
मला मखी आहे. पत्रावण मखी आहे.
आपण दर्शन देऊन आम्हा सर्वांस कृपा
करेल. आता कांही सेवा योग्य काय असेल
तसे आज्ञा करावी. आपली आज्ञा
माघेस आहे."

विश्वामित्र मुनीना फार आनंद झाला.
म्हणाले—"महाराज, मी आरंभिला
आहे. परंतु मारीच मुबानु नांवाने राक्षस
बजाय घालीत आहेत. मी त्याचे
बरोबर पाठवून दे."

"सुनिश्चर ज्यांचे पारित्य काणें मला देखील शक्य नाही त्यांना राम कसा मारू शकेल? आपणच विचार करावा. रामाला मी कामामाठीं आपणाबरोबर पाठविले तर मला लोक नविं देवतील." दुसऱ्या म्हणाला. ते उगार घेऊन विधामित्र म्हणाला राम आला. ते जसे राहिले ते म्हणाले "उचल देऊन नकार देणारा राजा मी तुझ्या वंशांत पाडिला नाही. जसे तर मी येतो."

विशिष्ट मुनींनी राजाची समजूत घालली "राजाने विधामित्र वर्गाचा पराक्रम तुम्हाला ओळखला नाहीस वाटते? त्यांनी आपले क्षत्रतेज दाखवून कीर्ती मिळविली. त्यांच्या तपशायाने आपणही मागे. त्यांनी जग हातीं घेण्याचे वत घेतले आहे. त्यांनी जी अनेकानेक ज्येष्ठ ऋषी आहेत त्यांना शिकवून त्यांच्या हातून राक्षसांचा संहार करवून घेतला. विधामित्र मुली

जसे रामाच्या वंशाची काळजी करण्याचे कारण नाही. या शिवाय एकदां डेऊन व ते परत येऊन तुम्हाला वंशाचे नाव द्यावेत कीर्ती आहेस. राक्षसांचे पारित्य करण्यासाठी तुझ्या किंवा रामाच्या मदतीची विधामित्र ऋषींना गरज! तुझ्या मुलाचे हित करण्यासाठीच ते येथेवर स्वतः माले आहेत. म्हणून तुम्हाला निश्चित ब्रौह्मण रामाला त्यांच्याबरोबर पाठवून दे."

राक्षसमुनींचा सल्ला घेऊन दशरथ राजाने रामसहस्रनामा बोलविले आणि विधामित्र सर्वांच्याबरोबर रामास पाठवून दिले. विधामित्र त्या प्रसन्न होऊन म्हणाले "राक्षसां! राम व राक्षस यांचे मित्रत्व मी स्वतःच्या डोळ्यांसमोर करीन." असे सांगून त्यांनी राजाचा निरोप घेतला. रामसहस्रनामचक्र शब्दास होतं धन्यवादास होतं व तय्यार पण होती.

खजुराहो

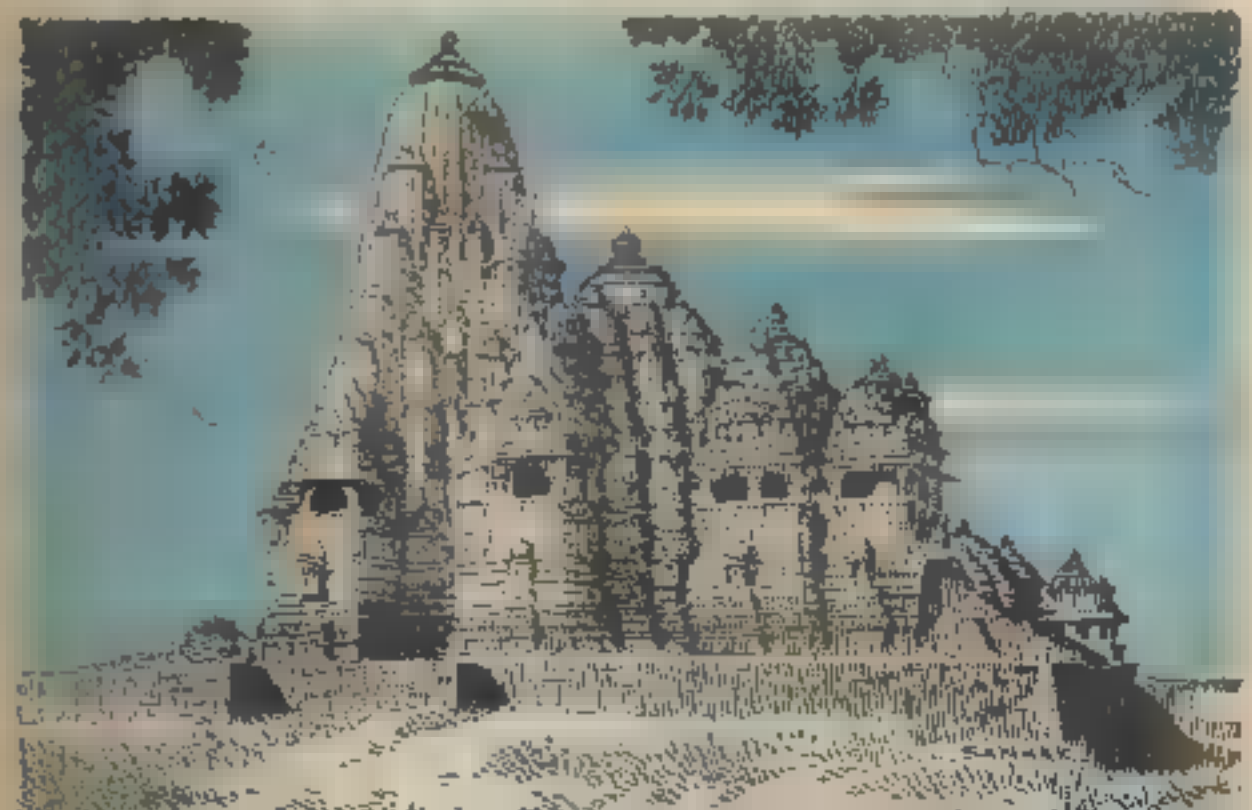
आज खजुराहो हे मध्य प्रदेशातले एक स्थानांमधे आहे. परंतु मध्ययुगीन भारतात ते एक वैभवशाली सुंदर नगर म्हणून प्रसिद्ध होते. भारतीय शिल्पकलेचे मूर्तिकलेचे खजुराहो हे एक इतिहास प्रसिद्ध स्थान आहे. येथील मूर्तिकला भारतात अद्वितीय अशी आहे.

खजुराहो नगरी एका काळी ८५ देवळे होती. त्यापैकी कातां ३० देवळेन पहाण्यास मिळतात. या देवळांचा निर्माण

काळ इ.स. ९५० ते १०५० च्या दरम्यान मानला जातो.

या सर्व देवळांचे शिल्प प्रेक्षणीय आहे. त्यांतल्या त्यांत कंठस्थ महादेव याचे मंदिर, त्याची शिल्पकला व ८०० वर मूर्ति पाहून मनुष्य निर्मितीचे आहेत की देव निर्मित अशी एक शंका मनांत येते.

चतुर्भुजालय, पार्थनाथालय वगैरे देवळे देखील उत्कृष्ट कलेचा उदाहरण आहेत. यांचे विशेष म्हणजे स्तंभावर केलेले कोरीव काम.

फाटा जाइनांवें चढाओढ

ऑस्ट्रेलिया २२.६२

+

मिश्रित १५ रुपये

कृपा करन ओहनाथें पोस्ट-कार्डवरस आसग्राहीन

बसंत ऋतु की ओल्लस कल्प जंगरी तोड़ना
 शीत से नार इन्द्रांत विल स्वात्मन ओटी
 पण परस्परवर्ती। कोटि फर सप्तम इन्द्राविर
 अमोक्षन शक्ति ती जंगरी। पंक्ति-कालीवर
 स्वर्ग की नाव व संपणे प्रत्यक्ष ५ अंगित

१९६३ सुनो ज्ञानी पञ्चमसह पाश्चात्तीन,
पोस्ट-कार्डिंगीज आलेखी औद्योगिक स्नाकाव
०५०१ शेण्ड न.दान.

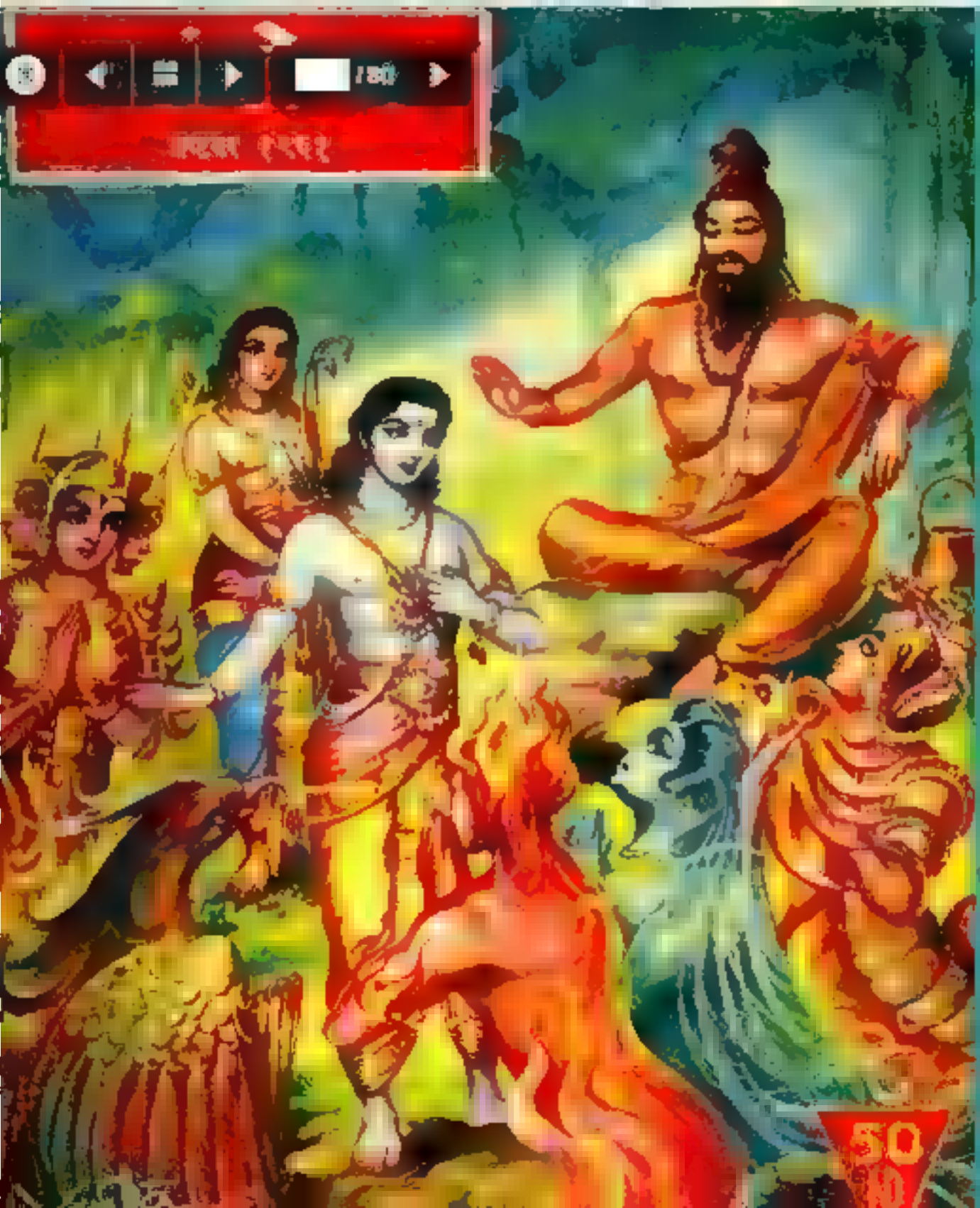
चांदेका फांटो जोडनाचें चढाबोद,
चढासासा प्रकाशन, मद्रास-२६.

अंगण मन्दिनाचा निकाल

या महानगरात ही जाण्याची अडथळांची गर्दीच आहे. या भावनांवर अंध प्रेमिष्ठ होऊन बाहेरून १० रुपये सनिटरीने प्रेक्षांची गर्दी गतां करणांत येईल. पाहिल्या शब्दां : अस्तप्रेक्षाची मी कन्या हो; अस्तगिरीची गिरियाला ! दुसऱ्या शब्दां : मी मदन्याची चापधारिणी, जिंकून शिवशंकर भोळी !!

संस्कृतः श्री. रा. शं. अन्ने.

नवरात्र चिह्नितग, हंस रोड, भावसुखा, मुंबई-२७

निरुपयोगी कला

एका गांवी एक राबा होता. त्याच्या दरबारी विद्वान छोकाना मान मिळत असे. उत्तम कारागिरांना बक्षिसे मिळत असत. विद्वानाच्या घेरांत प्राविण्य दाखवून कारागिर राजाकडून मान व इनाम दोन्ही मिळवीत. सुतार, कोहार, विणकर, सोनार ■ इतर धंदे करणाऱ्या छोकानां जाणकी ■ कुसरीची कामे दाखवून मोठा नाव-छौकिक मिळविला होता. राजाचा विद्येने ■ कलेने खरे खुरे प्रेम होते.

एकदा एका गांवाहून एका विणकराने एक उत्तम शाल विणून जाणकी आणि राजाचा दासविली. ती शाल पाहून राजा इतका खूब आढा की, त्याने त्याला दोनघे रुपयांचे वर्षासन मिळून दिले.

त्याच गांवी एक तांबट रंगात होता. विणकराचा वर्षासन मिळाल्याची गोष्ट त्याचा

कळली. त्याने विचार केला, जाण देसीक जाणकी कला राबाच्या दासवून कधीस मिळवार्हे.

■ करणे ■ त्याचा दुसरा वंदा होता. एका मांझ्यांत सुवर्णना आणून कधीस मिळविण्या इतकी त्याच्या हातांत कला नव्हती. मांझ्याची तुरुस्ती तो छान करीत असे. त्यांत त्याचा हातलेडा होता. मांझ्याला मोक पडले असेल तर त्याला सांभा काखून तो नव्या मांझ्यासारखे भरि ■ दासवी. मांडे जुने आहे की नवे, हे देसीक कळाकला जागा उरत नसे. त्या तांबटाने आपली ही कला राजाचा दासवून कधीस मिळविण्याचे ठरविले. राजाच्यासमोर एका मांझ्याला मोक पाहून ते बुजवून दासवार्थ म्हणजे राजाची साथी पटेक असा त्याने विचार केला.

त्या तांबटाने गांव भर फिरल तुमची जुनी फुटकी मांडी फुटत नवीन ■ आणतो असे गांवकऱ्यांना सांगून फुटत मांडी एकत्र केले ■ एका गादीत घातून राजाच्याकडे निघाला.

राजाने ■ बोलावून येण्याचे कारण विचारले. तो म्हणाला—“महाराज ! मी एक तांबट आहे. जाण कारागिरांचा आदर केलेला ऐकून आपले कसर दाखविण्यासाठी आलो आहे. जुनी फुटकी मांडी सांभा लावून ■ नवी ■ देतो. सांभा कोठे आणका आहे हे देसीक ■ नाही. ■ एकदा माझे ■ पाहण्याची कृपा करानी.”

राजाने होकार दिस्यावर तांबटाने जुनी मांडी उचलून त्यांना राजाच्यासमोर एकेक मोक पाडले व ते राजासमोरच बुजवून त्याने राजाचा दासविले. खरोखरच मांझ्याला मोक कोठे पडले होते ■ देसीक कळाकला जागा नव्हती. सर्वांनी छेडांत चोटे पातळी. राजाने त्या तांबटाचा ■ त्या कौशल्य-कट कधीस देऊन त्याचा सत्कार केला.

■ तांबटाने बरी गेल्यावर गांवच्या छोकऱ्यांची मांडी परत पोचती केली.

त्याने राजासमोर मांझ्यांना जी भोके पाडली होती ती छान नुजली होती. पण जुनी भोके जशीच्या तशीच होती आणि पाणी पातळ्यावरूनही ती गट्टू कागळी.

गांवकऱ्यांनी अर्थातच त्याचा विचारले. म्हणाले—“तु मांडी नुसती उचलवून जाणकी आहेस. पहा सर्व गळत आहेत. हेच का तुझे कौशल्य आणि ■ कौशल्यवरच का तू इतक्या फुडारक्या मारीत होतास ! राजाने ■ पाहून तुला कधीस दिले देव जाण !” ते ऐकून तांबटाचा राग आला. राजाकडून त्याने एकदा मानमरातब मिळविला

आणि हे गांवकरी त्याचा नसा अपमान करतात म्हणजे काय? तो म्हणाला—
“माझे कौशल्य स्वतः राजाने पाहिले आहे. तुम्ही मला किती नवे टेबलीत तरी त्याची मला पर्वा नाही. तुम्ही जास्त बोकळात तर मीच राजाकडे जाऊन तुमच्या विरुद्ध तक्रार करीन.”

तांबटाचे ते उत्तर अर्थातच लोकांना आवडले नाही. ते म्हणाले—“राजाने तुला जावर केला असेल. पण आमच्याजवळ तुझ्या गंधजा बाळाबयाच्या नाहीत. आमची मांडी पुन्हा दुखून येतोस की नाही.” लोकांनी विचारले.

“मजी माझी. तुम्ही कोण विचारणार!” तांबटाने असा ताठरपणाने उत्तर दिले.

“मग धरोधरी घेऊन मांडी वागून न्यायला कोणी सांगितले होते तुला? राजाच्या डोक्यात धूळ फेंकून तू नशीस पाठवून दिली.

मिळविले असतील. पण तुम्ही ही हात चलासी आमच्याजवळ नाही बाळाबयाची!” लोक म्हणाले. त्यावर पुष्कळ भांडण झाले व मारामारी पर्यंत पाळी आली. शेवटी—
“आम्ही राजाकडेच फिरविले करतो!” असे सांगून लोक रावदरवारीं गेले. त्यांनी राजाकडे फिरविले केली व तांबटाने दिलेले उत्तर पण सांगितले.

राजाने तांबटाचा दरबारात बोलावून जाव विचारला. म्हणाला—“तुझ्या हातून धनेची सेवा बघावी म्हणून मी हे बक्षीस तुला दिले. गांवकऱ्यांना तू व तुझी कला उपयोगी पडली नाही तुम्ही ही कला निरुपयोगी आहे.”

राजाने कानउघाडणी केल्यानंतर तांबटाचे डोळे ठिकाणावर आले. त्याने लोकांचीं सर्व मांडी पुन्हा नेऊन छान दुकस करून पाठवून दिली.

ॐ दस-शत ॐ

प्रथम अध्याय

अज्ञानेन एकांतमर्थं
वसला होता करित विचार।
एकाग्रकी सुचला त्याला
पण असा विचार ॥

मुनिगण घांवत जाळे
सारी सामग्री घेऊन।
सांच सदाशिव चरुनिवा
वसले बाजूला घेऊन ॥

जरी-मुनीं उच स्वराजें
केला मंत्राचा उच्चार।
दुमदुमलें नभ विश्व व्यापलें
असा जादला मंत्रोच्चार ॥

होमाग्नीच्या मोठ्या ज्वाला
चाटु लागल्या आकाशा।
जिभा जर्णु अग्नीच्या असण्या।
घांवत होत्या आकाशा ॥

पडत बाहुती होती तुपाची
सतत सारकी विचल किलीक!
नवाला करित होते
कोट घुराचे अधिकारीक ॥

पाहण्या पण पातळा
त्याला आलेला पाहून।
तक्षण उडुनी कंक लागले
सुरमुनि त्यास लहून ॥

अज्ञानेन तर जगविपता धन
समाधिस्थ शंकर होता;
उठेल तो ही अपेक्षा
करीत आलेला होता ॥

परंतु उठले नाहित बोचे
कुठे जादला हे पाहून;
आणि म्हणाला—“जांवद शिव, पण
उठला नाही मज पाहून!

बसवेना ॥ हृषभर देखिल
स्वस्थ मनानें वृक्षाला ।
उभा राहिला आणि म्हणाला-
“आज सांगतो, सर्वांला !

“घरोड हाळा कसली झाली ?
॥ कळे मजला कुमि सांगा ।
मागत भिक्षा आला होता
थरस काधुनी हा अंगा ॥

“प्यथे पावले, झाला ॥ मी
होते ॥ कम्पावान ।
नव्हते ठाठक करिल असा हा
कधीतरी माझा अपमान ॥

“काम न घेवा झाला कांही
थक आठवी मुलगाचा ।
गळ्या ओंठती सर्प भयंकर
बळ न धेमावर हाच्या ॥

“निवास झाला शमशानांत मज
फिझीर जगताची नाही ।
राज मनाची नसेल झाला
॥ जनाची तरि कांही ?

“आलों पाहुन ॥ सर्वांनी
चवुन आज जो दिवला मान ।
हास कसा तो दिसेल वसतां
मिळून जोळे वधवान कान ॥

“महादेव शेजारी बसले
म्हणून दिसतो ॥ मान ।
समंत केला माझा छाने
॥ गवे कदमी अपमान ॥

“कळेक, एक फळ हाचें मिळतां
करिल प्यथे हा पन्नासाप ।
यहभाग मज मशिची हाच्या
झाला ॥ ॥ मशिशाप ॥”

असे सांगुनी मंचबलेले
शिंपडले त्याने पाणी ।
चकित जावले घुरमुनि ऐकुनि
कोविल दशाची बाणी ॥

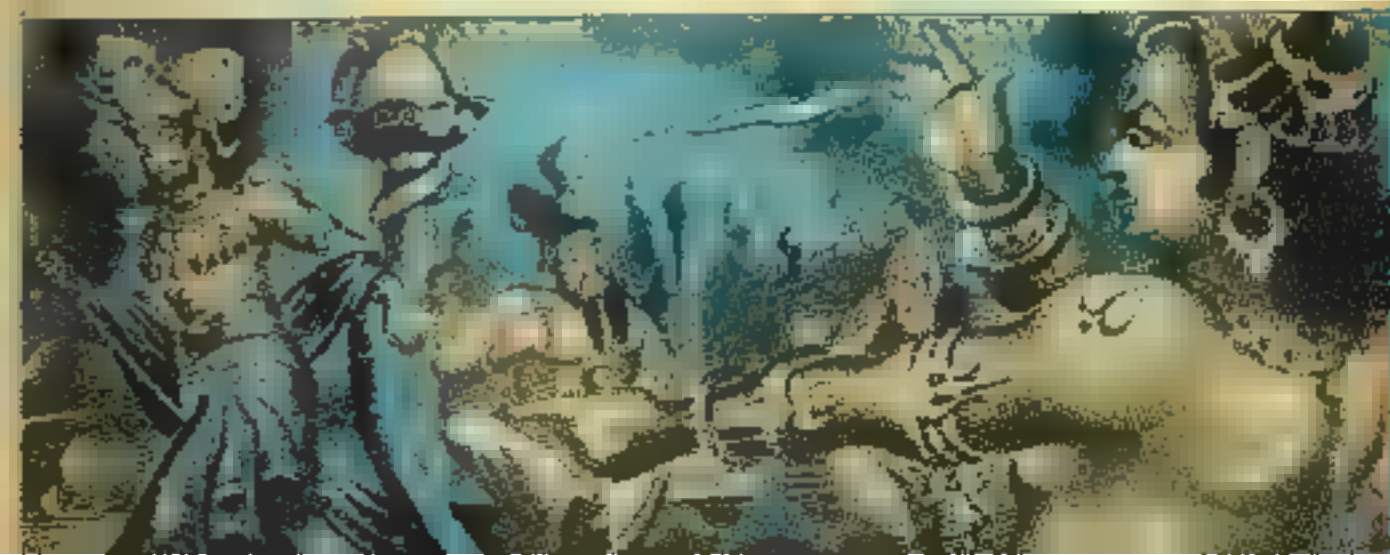
हजर तिथें जे घुरमुनि होते
मज्जु लामले-“शिवास घाप ॥
‘शिथ’ ‘शिथ’ झाने काय समजुनी
दिपका शिवास मसला घाप !”

“अधिकारी पुढपानें पाचा
शाप भावि घर डोळ्यांना ।
शाप शंकरा धडा झाली !
कळेक का पण सोळ्यांना ?”

भुगमुनिना मज अनुयायांना
मैर न दिसलें कांही त्यांत ।
छाप-बाणि ती ऐकुन झाले
होते ते संतुष्ट मनांत ॥

नाहि शिवाचें आवडलें त्या
तेज आणि वाहता प्रताप ।
वसय म्हणुनी झाले होते
ऐकुनि दशाका तो शाप ॥

॥ समारंभाच्या ॥
झुक जाहला बादविवाद ।
तद पडले या निपयावली
वेतो कोण कुणाला वाद ॥

आपक्या नायकाची आज्ञा झालीच सर्व सैन्य आत फिरले. आत काय वाहून येवले आहे हे त्यांना कोडे माहीत होते. नागवर्मा व कशीर किळ्यावाहेर उभे राहून मोठ-मोठ्याने ओरडत होते—“लवकर चला आत. किळ्याची हागडुजी करून तारकेधराचे सैन्य

येण्याच्या आनी स्वतःच्या रक्षणाची व्यवस्था करावयास द्या. वगैरे वगैरे."

सर्व सैन्य किल्ल्यांत शिरले. नागवर्मा व करवीर दोघांनी थोडा किल्ल्यांतून कांही आवाज येतो का, पाहिले. पण कांत सर्व सामसुपच आहे हे पाहून त्यांची हिंमत वाढली.

"आपण उगाच धाडो. किल्ल्यांत कोणी दिसत नाही. रक्षा आंत जाऊन किल्ल्याच्या रक्षणाची कांही तरी व्यवस्था करू या." नागवर्मा म्हणाला.

करवीरने मान हालवून आपल्या हांकार दिल्यावर दोघांनी आपापले थोडे वळविले

आणि एका पदक्या दरवाज्यांतून कांत जाऊ लागले. किल्ल्यांत चार पावलेच ते गेले असतील, त्यांना जोरडा ऐकू आला— "राक्षस! राक्षस!! पळा! पळा!!" आणि कांही सैनिक येत असलेले दिसले.

"महाराज! फंसलो. चांगलेच फंसविले आपल्याला. पावली परतू! समोरासमोर राक्षसांशी किंवा कोणत्याही येण्याशी युद्ध अर्थ नाही. जगला तर शत्रूला देण्यासाठी मार्ग थापून कातर येईल. आता स्वराक्षसांसाठी काढणे एकच मार्ग आहे." करवीर म्हणाला आणि त्याने आपला थोडा विचारिला.

"जोर सामटे चोठले. यांतो आरण्याला चांगलेच ठकविले म्हणावयाचे." असे म्हणत नागवर्माने पण थोडा पळविला आणि दोघांनी भरपाव आपले पोने सोडले.

"पहा तो नेहखोर पळाला. एकदा त्याला." चित्रसेनाचा आवाज नागवर्माच्या कानीं पडला. राक्षस सैनिक नामवर्माला धरण्यासाठी त्याच्या पाठीमागे थांबू लागला. काटेत जे मोठमोठे दगड मिळाले ते उचलून मार्ग लागले.

"महाराज! आपण जाहीत जिरू या, जाहीत दगड लागणार नाही. पळता येईल." करवीर म्हणाला.

"ठीक आहे! ठीक आहे!" असा जोरून नागवर्मा करवीरच्या पाठोपाठ रावांत शिरला. तेव्हांत उभाक्षाने फेंकलेली गदा करवीरच्या पाठ्याला लागली. त्याचा मागचा पांय मोडला आणि थोडा थोडमडून खाली पडला. त्याबरोबर करवीर देखील खाली पडला. पण त्याला कारसे लागले नाही. थोडे स्वरचटले असले एवढेच. भंग जाऊन पुसून अनुपप्राण घेऊन एका जाळ्यात जाऊन बसला.

करवीर खाली चोठला— "महाराज!" नागवर्माचा थोडा थोडा पुढे निघून गेला होता. त्याने थोड्याला थांबतून मार्ग बघून पाहिले. करवीरचा थोडा होता. करवीर एका दाडाभाड बसलेला होता. राक्षस दूर होते. चित्रसेनाचे सैन्य तर पुष्कळच दूर होते. त्या जाहीत दगड घेऊन लागणे शक्य नव्हते. नागवर्मा थोडा घेऊन करवीर जवळ आला. करवीर जोरून "महाराज! महाराज!" जवळ येऊन उभा राहिला.

"येथे उभे राहण्यांत अर्थ नाही. राक्षस आणि सैनिक येण्यापूर्वी स्वतःच्या बचावासाठी दूर पळून गेले पाहिजे." नागवर्मा म्हणाला.

करवीरने विळयाकडे बघून पाहिले. त्याचे कांही सैनिक दुसऱ्या चारटेने पळत येत असलेले दिसले. त्यांना पाहून राक्षस तिकडे वळले. चित्रसेनाचे सैनिक देखील त्यांचा पाठलाग करू लागले.

नागवर्मा म्हणाला— "करवीर आता बचाव होणे कठीण. तुला थोडादेखील मरून पडला आहे. पण तुला एकट्याला येथे

सोहून बायला मी तयार नाही. दोघांनी बरोबरच मरायचे किंवा जगायचे आहे. ■ दोघे एकाच थोड्यावर जितके मर ■ येईल, पळू या."

"महाराज ! शत्रूने आपल्याला फंसविले आहे. आपण देखील तेंच ■ या. 'हाटे शास्त्रम्' दुमरा उपाय नाही. यांना हुल-कावणी देऊन आपण दुसऱ्या बाजूने पळून जाऊं या. पळत येणाऱ्या आपल्या दोघां सैनिकांना अ पळा घोडा देऊन त्यांना रानांत पळून जायला मार्ग या. त्यांना पाहून शत्रूला वाटेक को, आपण दोघे पळून जात आहो

व ते त्या बाजूला आतील. ■ दुसऱ्याच वाटेने पळून जाऊं या." करवीर म्हणाला.

करवीरचा सहा नागवर्माला पटला, तो थोड्यावरून त्यांनी उतरला. पळत येत अस-लेल्या दोघा सैनिकांना थोड्यावरून त्यांनी ■ वसून पळायला सांगितले, त्यांचे सिरकाण काढून घेऊन आपले त्यांना धाका-यला दिले, आणि म्हणाले—"तुम्ही जिकडे वाटेस तिकडे पळा. ■ पहा राक्षस ■ चित्र-सेनाचे सैनिक येत आहेत." असे सांगून त्या दोघा सैनिकांना पाठून दिले जाण स्वतः दोघे एका खडकामाह ठाम राहिले.

दोघा सैनिकांना ■ को, देव पावला व त्यांनी भरपूर घोडा सोडला. नागवर्मा करवीरची पाठ सोपवून म्हणाला—"करवीर ! तुम्ही दोघे सुपीक आहे यात संका नाही. काय ■ शकत काढलीस ! बरे आता आपण बेथून पाय काढला पाहिजे ! गोणत्या बाजूला जाऊया !"

करवीरने चित्रसेनाचे सैनिक बेल असलेले पाडिले ■ शास्त्रात केव्याशिवाय आड चालून राहिलेला खून केला.

चित्रसेनाच्या सैनिकांनी एकाच थोड्यावर दोघांना पळत असलेले पाहिले. त्यांचे

शिरस्त्राण पाहून व त्यांनाच नागवर्मा ■
कावीर समजून ओरडले "तो पहा नाग
वर्मा! परोक्ष कावीर पण बसला आहे.
एकाचा घोडा पडला आहे येथे. म्हणून
दोघे चालले आहेत एकाच पांढ्यावरून.
पकट्या त्यांना!"

त्यांचा आवाज ऐकून कावीर स्मित
करून म्हणाला- "पाहिलेत महाराज!
आपली युक्ति यशस्वी झाली. चला, पश्चिमे
कडे आपण पळत जाऊ या."

नंतर नागवर्मा व कावीर झाडीच्या आड
लपत लपत चित्रसेनाच्या सैनिकांची नजर

चुकवीत दाट रानांत जाऊन पोचले. तेथे
कोणत्या हि त्यांचा मागमस देखील लागणे
शक्य नव्हते.

सैनिकांनी नागवर्मा ■ कावीर समजून
ज्या दोघांना पकडून आणले होते त्यांना
चित्रसेन व उमाशासमोर हजर कर-
ण्यांत आले. चित्रसेनाने त्यांना विचारले-
"कांठ गेल तुमचे नायक कावीर आणि
नागवर्मा!"

विचार्यांनी बघलेले वृत्त खरे खरे मागून
टाकले व म्हणाले-"महाराज! आम्हांला
काय माहीत हो. स्वतःच बचाव करून
वेण्यासाठी त्यांनी आम्हांला आगीत टाकले
आहे! ■ कोठे गेले आम्हांला काही
माहीत नाही."

ते ऐकून चित्रसेन व उमाश काय काळ-
जीत पडले. "एकूण आपला सर्व लढाटोप
वायां गेला म्हणावयाचा. पण निराश होऊन
स्वस्थ नसण्यांत कांही हंशील नाही."
चित्रसेन म्हणाला.

"महाराज! आपण बेफिकरी रहावे.
या रानांतून ■ कोठे पळतात पाहातो. मी
आपले सर्व राक्षस सैन्य पाठवितो. ■
जातील मरणसाचा कास कळतो. सर्व राज

पाळी पाहून दोघांना पकडून घेतो."
म्हणाला उमाशाची आज्ञा होताच
गडून आपापळी जवाबे घेऊन रानांत झिरले.

कांठ वेळाने चित्रसेनाचा सेनापति परत
भाला. चित्रसेनाने त्याला आपले वडील
तारकेश्वर महाराज यांच्या मदतीसाठी
पाठविले होते. त्याच्या पाटागठ तारकेश्वर
महाराज पण येऊन पोचले. आपल्या मुळाने
स्वतःच्या बळावर कपिलेश्वरचा पिढा
सर केला आहे ■ ऐकून उमाशाचा महा-
गवांना काय आनंद झाला. पण त्यापरोबरच
नागवर्मा सर्वोच्या हावावर बुरी देऊन निघून
गेला हे ऐकून कोठे कोठे पळत गेले म्हणाले.

"जिस्त राहिला तर उमाशा राज्यात
मुल शानि शक्य नाही. जिस्त कांती
ना कांती तरी उमाश होतच राहणार. कारण
अग्निहोत्राच्या लाकांश उमाशा संन्य आहे.
सैन्याची जमवाजमव उमाशा तो पुन्हा येणार
नाही कदाचरून!"

सर्वोच्या मनांत तीच शंका होती. परंतु
उमाशाचे पळवावी वज दोघांना पकडून
आजनील एवढे मात्र सर्वोंना वाटत होते.

चित्रसेनाने आपले वडील तारकेश्वर महा-
राज व कपिलेश्वरचे महाराज वीरसिंह यांचा

परंपरांशी पोरबध करून दिला. वीरसिंहाने
चित्रसेनाच्या उपकाराबद्दल त्याने आभार
मानने व म्हणाला "चित्रसेनानेच माझा
जिस्त केला. नाहींतर मी तरी जीवाची
आश पाडूनच दिली होती. मला राज्याचा
वाढ नाही. स्वतःच व उमाश मुलीचे लग्न
करून दिले ते माझे वा जगातले काम
माटवले. तुम्हीने चित्रसेनासारखा तर
लाभला आहे. आपली परवानगी असेल तर
मी लमाची तयारी करतो."

तारकेश्वर महाराजांना कांतिमतीची
मुद्रका चित्रसेनाने कैल्याची गोष्ट व दोघांचे

परसरांवर येन" असल्याची मोठ सैनिकां-
कारवा कळलीच होती. म्हणून त्यांनी आज्ञे-
दाने जावली सदमती दिली.

उमाचा मुद्दर ठरला विवाहाच्या दिवशी
चित्रसेनाने सर्व नकांना इन में बाटळी.
उमाक्षाला काहीतरी विशेष इनाम देण्याचे
ठरवून त्याने त्याला विचारले—“ उमाक्षा !
मला तू जो मदत केली आहेस त्या इव-
कराबद्दल तुला उतराई होणे अशक्य आहे.
आम्ही दोघे जुझे कार कार आभारी आहो.
या गंगाकपसंगी तू काय वाटेल माग मी
चायला तयार आहे ”

“ महाराज ! पुन्हा विचार करून घेवा !
मी मागेन ते चायला तुमच्या मनाला कष्ट
होईल.” उमाक्ष म्हणाला.

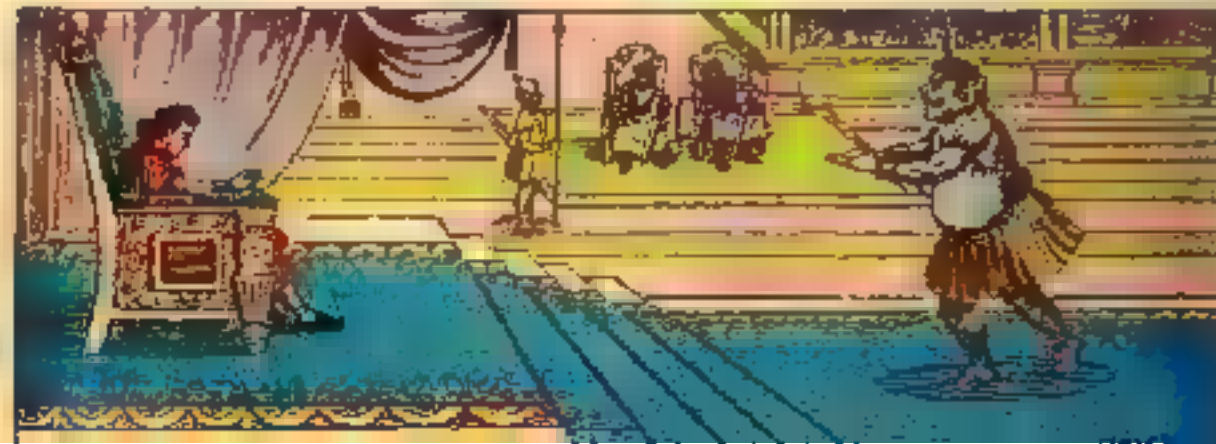
“ तसे काही नाही उमाक्ष ! माग,
वाटेल ते माग.” चित्रसेनाने आग्रह केला.

“ महाराज ! मागे मी आपणाकडे
आपला पहिला मुलगा बठरा वर्षाचा झाल्या-
चायला सांगितले होते. पण माझा विचार
आता बदलला आहे. आपण आपले पहिले
मुल मग तो मुलगा असो अगर मुलगी पांच
वर्षांचे झाल्यावर मला मागे.” उमाक्ष म्हणाला.

ते ऐकन चित्रसेन किर्कन्य निमूट
स्थितीत काही वेळ बसून राहिला. नंतर
त्याने विचार केला की, मुलाला दिले हे
पहिलेच. मग मुलगा मोठा झाल्यावर देण्या-
घेईल लहानपणीच चायला काय हरकत आहे !
विचार करून म्हणाला—“ उमाक्षा !
ठीक ! तुझी इच्छा मला मान्य आहे ! ”

उमाक्षाला परमानंद झाला. त्याने नम-
स्कार केला व म्हणाला—“ महाराज ! मी
याबद्दल आपला कर्णी राहीन.”

[पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

नवरी मुलगी बदलली....

कोशलदेशाच्या राजाचा एक
मुलगा हा रूपाने जणु काही
बदलाचा अवतारच होता. कोशलदेशाच्या
राजधानीत एक रहात असे. देशाचा
राजा राजवराणे यांचे कीर्तिगान हा
एकच पंदा करीत असे. तो स्वामिभक्त
एव तसाच होता. करीत आपल्या
राजाची कीर्ति गात तो बिबिञ्जानगरी आला.
तेथे तो एका नृत्यकलेच्या आचार्याच्या
घरी उतरला.

एके दिवशी तो नृत्याचार्य म्हणाला—
“ आज राजकन्येचे नृत्य आहे. ती पाशी
झिण्या आहे. तुला नृत्य पहायला यायचे
असेल तर ये.” भाट नृत्याचार्याच्या बरोबर
राजसभेत गेला. राजकन्या हंसावतीचे नृत्य
सुरू झाले. तिचे सौंदर्य नृत्य पाहून
रंभा ऊर्ध्वीच्या माना देखील खाली

झाल्या असल्या. माटाच्या मनास विचार
आला ही राजकन्या आपल्या सुवराजा-
जोगती आहे.

त्या दिवशी राजसभा संपल्याबरोबर त्याने
आपल्या उघण्यावर लिहिले—“ माझ्या चित्र-
कलेची बरोबरी करण्यास कोणी असेल तर
त्याने पुढे यावे ! ” आणि राजदारांतच
बसून राहिला.

राजाची नजर आकर्षण्यासाठीच त्याने
ती शुक्ति काढली होती. राजाने त्याला
बोलावून राजकन्येच्या महालाच्या भिंतीवर
चित्रे काढण्यास त्याला पाठविले. त्याने
राजकन्या हंसावतीच्या महालात भिंतीवर
कमलाकारचे सुंदर चित्र काढले.

परंतु त्याने ते कोणाचे चित्र काढले
आहे हे कोणाला सांगितले नाही. हंसा-
वतीने देखील विचारले नाही. ते चित्र

पाहून ती मुग्ध झाली. परंतु तिच्या बावले की चित्रकाराच्या कल्पनेतले ते चित्र असावे. मदनाने काजविणारा हा राजपुरुष मगाल मिळणे अशक्य. ती टक लावून तासून तासत ते चित्र पहात राहिली.

आपला हेतु पार पडायला म्हणून भाटाने आपल्या एक युक्ति केली. त्याने आपल्या एका मित्राला विदूषकाचा वेषात राजमहालांत जाऊन चातुर्थांनी ते चित्र राजकुमार कमलाकराचे आहे हे राजकन्येच्यावे कानावर घालायला सांगितले. विदूषक गमती करीत राजमहालांत गेला. राजघराण्यांतले लोक

गमती पहायला सगळे झाले. राजकन्येच्या महालांत जाऊन त्याने कमलाकराचे चित्र पाहून म्हणुं कांदी स्वतःलाच विचारले— "खरे! हे तर राजकुमार कमलाकराचे चित्र दिसते आहे. येथे कसे काय आले! कोणी काढले! कोणासाठी काढले!"

भाट तेंपे होताच. त्याने विदूषकाला विचारले— "कायरे तू पाहिले आहेस का त्या राजकुमाराचा! हे चित्र कल्पनेने मी काढले आहे!"

"आला आहे मोठा कल्पनेने काढणारा! हे तर कोशलदेशाच्या युवराजाचे चित्र आहे!" विदूषक म्हणाला.

असा प्रकारे भगर्दी विदूषकाने आपली कामगिरी बजावली. आजपर्यंत राजकन्या हंसावतीने इतका सुंदर पुरुष पाहिला नव्हता. त्याचे रूपकावय पाहून तिच्या मनात प्रेमाकुर रुजला व कमलाकराच्या दर्शनासाठी तिचे मन अवीर झाले.

भाट प्रवृत्त्यावर भावला नाही. तो स्वदेशी गेला व त्याने विद्विज्ञानगरीच्या राजकन्येच्या सौंदर्याचे वर्णन केले. कमलाकराच्या मनात देखिल हंसावती विषयी प्रेम बांधू लागले.

एकदा राजा युवराजाला बोलावून म्हणाला— "युवराज! तू या देशाचा होमारा राजा! पराक्रम दाखवून राज्य वाढविलेस तर तुझी कीर्ति अजरामर होईल. अंगदेशाचा राजा [ ] देशावर स्वारी [ ] घेत करीत आहे. तू तो निषण्णापूर्वीच त्याच्या राज्यावर स्वारी करून त्याचा पराभव कर."

कमलाकरने विचार केला दिग्विजय करीत विद्विज्ञानगरीस [ ] काय संधि लाभली आहे. तिचा उपयोग करून कां घेऊ नये. त्याने आपल्या वडिलांच्या ह्मळेप्रमाणे दिग्विजय [ ] निषण्णाचे ठरविले. तो पराक्रमी होताच. त्याने अंगदेशावर स्वारी केली व अंगदेशाच्या राजाचा पराभव करून त्याला कैद [ ] आणले. वंशर त्याने आपल्या वडिलांकडे निरोप पाडला की, मी दिग्विजय करीत सावकाश राजधानीस परत येईन.

कमलाकर एका मागून एक देल विव्रीत विद्विज्ञानगरीजवळ येऊन पोचला. नगरा बाहेर तळ देऊन त्याने राजाकडे दूत पाठविले. हंसावतीच्या वडिलांनी कोशलदेशाच्या युवराजाचा पराक्रम ऐक्याच होता. तो

नगराबाहेर तळ देऊन बसला आहे [ ] ऐकून विद्विज्ञानाचा राजा घाबरला. युद्ध करण्या ऐवजी संधी करून घेऊन मोकळे व्हावे, असे त्याने ठरविले.

पण कमलाकराच्या दुर्तानां मुढाची किंवा संधीची गोष्ट सोडून हंसावतीला मागणी घातलेली पाहून त्याच्या जिवांत जीव आला. तो लगेच कमलाकराला मेढण्यासाठी निघाला.

कमलाकराच्या स्नेह्यात पोचल्यावर म्हणाला— "युवराजांनी स्वतः एवढी तसदी कशाला घेतली! कोणाबरोबर निरोप पाठविला असता [ ] मी स्वतः कोशलराजाच्या

दरबारी हजर झालो असतो. माझ्या मुलीचे केवढे भाग्य ! युवराजांनी : तिला माराणी घालावी. माझी मुलगी सुटो फार गुपी आहे हो. तिने लहानपणापासून घरे व वैकल्ये करून गौरीची कृपा संपादन केली आहे. तिचा हात गुणन असा आहे की, कोणाकड कितीही ताप असो, माझ्या मुलीने हात लावल्यावर तो ताप बरा होतो."

विवाह मुहूर्त ठरला. हंसावतीला स्वरेच वाटेना. भिंतीवर तिने मडनाला लावविणारे रूप पाहिले होते. हा युवराज तोच की आणखी कोणी दुसरा. वडिलांनी त्याचे

अकि साधव्य पाहून मळा त्याच्या गळ्यात नांघून टाकण्याचा विचार तर केला नसेल !

तिच्या दोन मैत्रिणी होत्या. एकीचे नांव होते मंजरी व दुसरीचे कलिका. तिने मंजरीला जवळ बोलावून तिच्या कानांत सांगितले की, तू आजून युवराजांना भेट. नितीवर ज्याचे चित्र आहे तोच तो आहे ! आणखी कोणी, नीट पाहून ये.

मंजरी एका योगिनीचा वेष करून युवराजाकडे पाहून आली. त्याचे सौंदर्य पाहून ती स्वतःच त्याच्यावर मुग्ध झाली. त्याच्याशी स्वतःच काम करावे असे ठरवून तिने आपली माळकीण हंसावती दिली सांगितले की, तुझ्या वडिलांनी देवाने काय लिहून ठेवले आहे कोणास ठाऊक ! मी गेले तेव्हा खेकळींनी त्याला पकडून ठेवले होते ! त्याला स्वप्न मारीत होते. म्हणे त्याच्या मानेवर मृत वसले होते ते उत्सवीत होते. मग मी त्याच्याशी बोलणार व तो काय बोलणार !

"अगो बाई ! ऐकूनच माझ्या जंगानर सहारे ठमे रहात आहेत. त्याची पीडा नको मला. सांग काही तरी उपाय आपली सुटका करून घ्यायला." हंसावती म्हणाली.

"एक उपाय आहे सुटका करून घ्यायला, तुला पटेल तर ! लक्षाच्या वेळी दुसरी कोणी उभी केली की झाले. तिला तुझे कपडे ठेव करावे. आपण दोघी कोठे तरी पळून जाऊ." मंजरीने सुचविले.

"आणखी कोण कसाळा ? तुंच ही जबाबदारी पार पाड. मी आपली साडी चोळी तुला देते, सर्व दागिने देते. ऐन तू हे कपडे ठेवी हो म्हणजे झाले. मी खोरवाटेने राजवाड्या-बाहेर पळून जाईन." मंजरीच्या बोसण्यावर पूर्ण विश्वास ठेविली म्हणाली.

लक्षाच्या हंसावतीच्या खोलीत तिच्यावर मंजरी व कलिका होत्या. मंजरी नवऱ्यामुलीची साडी-चोळी नेसून त्वार झाली हंसावतीने मंजरीचे कपडे नव्वन घेतले.

मंजरी हंसावतीला म्हणाली—"हे बव ! मुहूर्त आधी जवळ येऊन ठेपला आहे. तू पश्चिमेकडच्या दाराने बाहेर जा. सुमारे एका कोसावर एक मोठे वडाचे आहे. त्या शाखाच्या बुंधाला पोकळी आहे. तीत लपून बस. मी तुला येऊन भेटेन." असे सांगून तिने हंसावतीला पाठवून दिले. म्हणून हा उपाय करावा लागला. परंतु या

संध्याकाळची वेळ होती. हंसावती तिच्या गेल्याची गोष्ट कोणाकडे कळली नाही. एक वेत चालत गेल्यावर तिला वडाचे एक काळके विसले. खरोखरच त्याच्या खोडाकडे एक पोकळी होती. पण काळोखात त्या पोकळीत शिरण्याची तिला गरज भासली नाही. या शिवाय तिला मीति पण वाटत होती. म्हणून ती शेजारच्या दुसऱ्याच एका झाडावर चढून मंजरीची वाट पहात बसली.

ठिकडे मंजरीने कलिकाला सांगितले की, राजकुमारीला हा संवच आनडला नाही. असे सांगून तिने हंसावतीला पाठवून दिले. म्हणून हा उपाय करावा लागला. परंतु या

बाबरीत या कानाची गोष्ट त्या कानाळा कळता कामा नये. मी तुला आकस्मातरोबर घेऊन आईत व सुखाने ठेवीन."

धधळा मांडवांत जाणण्यांत आले. रीती-प्रमाणे तोडावर पदर होता म्हणून तिला कोणी ओढवले नाही. खऱ्या समारंभ अटोपला. कमळाकर मंजरीला हंसावती समजून तिला घेऊन स्वदेशी निघाला. त्याने हंसावतीला पूर्वी कधीच पाहिले नव्हते. नवरा दायको अंबारीत बसून पश्चिमेकडील दारानेच निघाली. इती त्या साडाखळ घोंचल्यावर मंजरीने कमळाकरला घट्ट आकडून

घातले, जणु कांही तिला कोणी घरायला येत आहे."

"काय, झाले काय भ्यायला?" कमळाकरने तिला विचारले. मंजरी म्हणाली— "कांही नाही, [redacted] एक फार वाईट स्वप्न पडले. मी याच साडाखळ जाले माणि साडाखळन एक भूत उतरून माझ्या मानेवर बसले. ते मला [redacted] इतक्यांत माझ्या नक्षिबाने तेथे एक माझ्या यांत्रिक माळा व त्याने [redacted] सोदविले. त्याने हे [redacted] जाळून टाकले होते. आता ते पाहून मला भीति वाटत आहे."

[redacted] ऐकून कमळाकरने जाणवत्या सैनिका-करवी ते साड जाळून टाकविले व म्हणाला— "त्या [redacted] कोणी उतरतांना दिसले तर त्याला घुब्या आगीत फेकून द्या."

[redacted] जवळ येण्यावर मंजरीला हावसे वाटले. आता हंसावतीचे [redacted] माझ्या वाटेला येणार नाही. तिला फार आनंद झाला. कमळाकर तिला घेऊन जाणवत्या राजधानीत गेला. राजाने त्याचा राज्याभिषेक केला व स्वतः दानप्रस्थापनांत प्रवेश केला. मंजरी आता पदराणी म्हणून कोणत्या राजवाड्यांत राहू लागली.

दुसऱ्या साडावर बसून हंसावतीने ते सर्व दृश्य पाहिले व मंजरीने तिला कसे कंमविले हे तिच्या चांगले लक्षांत आले. पण तिनेच वाई केली होती व मंजरीच्या बोलण्यावर विश्वास केला होता. स्वतःच्या हाताने साडलेल्या विष-वृक्षाची फळे तिच्यान बाबरीत लागली. तिला फार वाईट वाटले. तिला जगाचा वाईट आला. आत्महत्या करून मोकळे जावे असे तिला वाटले. परंतु कोण जाणें पुन्हा आपले नशीब उघडेल असा विचार करून तिने आत्महत्येचा विचार मनांतून काढून टाकला. ती रानांत राहून तपश्चर्या करू लागली. सूर्याची उपासना सुरू केली. फक्त [redacted] करून त्यावरच राहू लागली.

तिच्या कमळाकर एकाएकी आजारी पडला. त्याला सर्वेकर ताप आला व तो कमी होण्याऐवजी [redacted] वाढतच गेला. मंजरी भ्याली. हंसावतीच्या दानगुणाची गोष्ट सर्व जगाला माहीत होती. तिच्या प्रयत्नाने कमळाकरचा ताप उतरला नाही तर सोकांचा संश्रय येईल. परंतु कमळाकर स्वतः ती गोष्ट विसरून गेला होता. म्हणून तिने मनाची समजूत घातून घेतली.

[redacted] तिच्या मनांत बाकयूक होत होती. ही कलिका कोणाजवळ बोलली तर! कलिकाचा कांटा दूर करायला व कमळा-करचा ताप बरा व्हायला तिने एक मुक्ति बोजली.

संधि साधून ती कलिकाला बरोबर घेऊन एका जुन्या पदक्या देवीच्या देवळांत गेली. ते कालीचे देऊळ होते. तिने एक बकरा बली देऊन त्याच्या डोंण्याला घुरी दिली. नंतर तिने कमळाकरचे एक चित्र काढले व त्या चित्राचा साष्टांग नमस्कार करून कलिकाला पण करायला सांगितला. मंजरीचा

काय हेतु आहे हे न ओळखून विचारी कबूल झाली. लगेच मंजरीने कट्यार काढून तिला मारण्यासाठी वर उचलली. पण कलिका वेळेवर सावध झाली. उठून मोठ्याने 'बांचवा बांचवा!' म्हणून ओरडत दूर निघून गेली. जवळपासचे लोक तिचा आवाज ऐकून जमा झाले. त्यांनी मंजरीला देवळात पाहिले. नरयली देण्याचा ती भयान करीत होती हे पाहून त्यांनी तिला खूप बडबून काढले. ती राजाची राणी आहे हे कोणासाठी माहीत नव्हते. ते तिला धरून कोतवालाकडे गेले. पण कमलाकरच्यासमोर तिला आणावेच लागले नाही. त्यापूर्वीच ती मृतमाण झाली.

कलिकेकडून लोकांना व कमलाकरला सर्व वृत्त कळले. हंसावती जिथेत असणार असे कमलाकरच्या मनाला वाटले. त्याने तिच्या शोधार्थ लोक पाठविले. स्वतः कलिका पण बरोबर गेली.

शोध काढीत काढीत लोक त्या रानात पोचले व हंसावती जेथे तपश्चर्या करीत होती तेथे येऊन पोचले.

कलिका बरोबर असल्या कारणाने हंसावतीला ओळखणे कठीण नव्हते. दोघी मैत्रिणी भेटल्या. कलिकेच्या तोंडी मंजरीने तिच्याशी वृत्त करून स्वतः गणी न्यायचा कसा केला हे ऐकून तिला वाईट वाटले.

नंतर हंसावतीच्या वडिलांकडे निरोप पाठविण्यांत आला. हंसावती कमलाकरच्या सैनिकांबरोबर कोसळ देखांत गेली. तिने स्वर्ग केव्हाचरोबर कमलाकरचा उतरला. पुन्हा एका सुमुहूर्तावर त्याने हंसावतीशी लग्न झाले.

त्यानंतर त्या दोघांचे पुत्रील आपुण्य झुजाचे गेले. त्यांच्या राज्यांत नेहमी सुख व शांतता नांदत होती.

ठकांचा गुरु

बगदाद सहरांत एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. त्याने प्रवास केला होता. एका डांगरी मुळखांतील कवी गेला ते गांव ठकांचे म्हणून त्या काळी मसिद्ध होते. गांवातून परत आलेल्या एका प्रवाश्याची व त्याची गांठ पडली.

त्याने त्याला विचारले—“त्या गांवां कोणत्या वस्तूचा खप जास्त आहे?” तो म्हणाला—“चंदनाचे लाकूड पुष्कळ खपते.” पण त्या देशांतील लोक, त्यांची राहणी चाली रीती बगैरे सगळी त्याने विचारले नाही व त्याने स्वतः होऊन काही सांगितले नाही.

व्यापारी चंदनाचे लाकूड एका उंटावर लादून त्या गांवां निघाला. गांवांत प्रवेश करण्यापूर्वी एक म्हातारी भेटली. ती मंदरे चरायला येऊन गेली होती. तिने

व्यापाऱ्याकडे पाहून कोणी परदेशी आसावा हे ओळखले व म्हणाली—“सोभाकून रहा बाबा! गांवाचे लोक भामटे चोर आहेत. ठकांचेच मनीष! परदेशी लोकांना फंसवून तुवाळी हाच याचा धंदा आहे. म्हणून बरा बघून रहा!” असे सांगून म्हातारी निघून गेली.

व्यापारी त्या गांवां पोचला तोंपर्यंत चांगला काळोख पडून लागला होता. गांवाचे काटक बंद झाले होते. म्हणून त्याला ती रात्र गांवाबाहेरच काढावी लागली. दुसऱ्या दिवशी उन्हाळताच तो गांवांत गेला. वाटेत त्याला एक मनुष्य भेटला. त्याने व्यापाऱ्याला त्याचे नांव गांव विचारले.

व्यापारी म्हणाला—“मी बगदादचा राहणारा आहे. चंदनाचा व्यापार का गांवां चांगला चालतो हे ऐकून आलो आहे.”

“कोणी सांगितलें तुला ! अरे आम्ही चंदनाची लाकडे सरपण म्हणून वापरता. सरपणाच्या लाकडाची अशी काय मोठी किंमत येणार आणि त्यांत तुला कायदा तरी काय होणार !” त्याने विचारलें. नंतर तो मनुष्य निघून गेला.

तो म्हणाला त्यांत खरे किती व खोटे किती हे देखील कळायला जाणं नव्हती. एका धर्मशास्त्रेंत लोली घेऊन रहावचे ठरवून तो धर्मशास्त्रेंत गेला. आंत पाऊल टाकल्या-बरोबर त्याला एक विचित्र गोष्ट दिसली. त्याला चंदनाची लाकडे सरपणासाठी जाळता

म्हणून सांगणारा मनुष्य व आणखी एक मनुष्य आंगणांत धूळ पेटवीत होते आणि चंदनाची लाकडेच त्यांनीं चुडीत घातली होती. त्याने विचार केला, तर मग तो म्हणाला ते खरे आहे. आपण उंटावरची सगळीं लाकडे विकली तरी दोनचार रुपया-पेक्षा जास्त काय मिळणार !”

आल्यावर त्या दोघांनीं त्याला विचारलें—“काय हो ! काय माकड आहे विकायला !” खरेच म्हणून कळल्या-वर त्यांनीं त्याची किंमत विचारली.

व्यापारी म्हणाला—“तुम्हीच बोल, काय किंमत घाक !”

असा मोठा माकड आणला आहे तुम्ही ! चंदनाची लाकडेच ना ! काय वाटेक ते मागून घ्या. चंदनाच्या वजनाने वजन करून घ्या !” दोघांपैकी एक जण म्हणाला.

व्यापाऱ्याने बासवीस न घालनां सर्व चंदन त्यांना देण्याचे कडूक केलें व गांव पहायला म्हणून निघाला. एतदध्यांत एका मनुष्याने त्याचा हात धरला व म्हणाला—“घानेंच, घानेंच माझा डोळा फोडला.”

दोघांमध्ये दंगामस्ती सुरू झालेली पाहून लोक जमा झाले. “तुं कोण कोठला, मला

माहीत नाही. मी कमी तुला पाहिलें देखील नाही.” व्यापारी म्हणाला ■ हात सोडवून येण्याचा केल्या.

परंतु जमा झालेल्या लोकांनीं डोळा फुटलेल्या माणसाची बाजू घेतली. म्हणाले—“डोळा लागेल.”

व्यापारी म्हणाला—“मी धर्मशास्त्रेंत उतरलों आहे. भरून देईन.” असें सांगून तो पुढें निघून गेला.

या बाबपलीत बडाय तुटला. त्याने एका बाभाराला तो दुस्त दाखवा सांगितलें.

“क्या घाक ?” बाभाराने विचारलें.

“माझा मनासारखें काम केलेस तर तुला संतुष्ट करीन.” व्यापारी म्हणाला. बाभाराकडे टाकून पलीकडे कांहीं लोक ऐसे लावून पतें खेळत होते त्याची गमत पहायला तो गेला. थोड्या वेळाने एकाने व्यापाऱ्याला तो परदेशी आहे हे ओळखून त्याला देखील ऐसे लावायला सांगितलें. व्यापाऱ्याने ऐसे लावले व थोड्या वेळाने होतें नव्हतें ते सर्व घालवून बसला. एवढेच नव्हे तर त्याच्या डोक्यावर कांहीं ऐसे बसले. जुगार निवडणाऱ्याने त्याला

विचारलें. “बोल, समुद्राचे सर्व पाणी पिणार अंगावरचे कपडे काढून टेवणार दोन्हीपैकी तुला जे पसंत पडेल ते कर !”

“उद्यापयेंत सवड दे. तुझे सर्व ऐसे देऊन टाकतो, नाहीतर तुं म्हणशील तें कबूल.” व्यापारी म्हणाला.

नंतर तो विचार करू लागला, त्या म्हातारीने सांगितलें तें खरें आहे. एकाहून एक मामदा आहे. असा विचार करीत गांवेंत हिंडत असतां सुदैवाने त्याला ती म्हातारी एका जागी मेटली. त्याने तोंड पाहूनच तिने ओळखलें कीं, विचारा सर्व

घालवून नसका असावा. तिने सर्व ऐकून घेऊन तिच्या जो अनुभव त्या गांवाचा आला होता तो तिने सांगितला आणि म्हणाली—
 “पाहिलेस मी तुला म्हणूनच संभाळून राहायला बजावून सांगितले होते. एकाहून एक लुप्ता, चोर व भायटा आहे. अरे या गांवात एका चंदनाच्या मोळीची किंमत मोठ्या आहे. तुला दोनही मोठ्या तरी मिळाल्या असल्या, अजून विचडले नाही. सावध रहा व मी सांगते तसे कर. कदाचित तुला सर्व पैसे मिळतील. संध्याकाळी काळोस पडू लागला की, गांवा बाहेर फाटका

अडळच्या झाडाखाली एक भायला मिकारी येऊन बसतो. तो फकीर नसून या गांवाच्या सर्व ठकांचा गुरू आहे. सर्व ठक रोज त्याच्याकडे जाऊन त्याचा सल्ला घेतात व त्याप्रमाणे वागतात. वृत्त लपून त्याचे मोठे ऐक. कदाचित कांहीं तरी मार्ग निघेल.”
 म्हातारी म्हणाली.

अजून काळोस पडला नव्हता, व्यापारी गांवाच्या दरवाज्याबाहेर जाऊन म्हातारीने सांगितलेल्या जागी दगडावाड मार्गे उभा राहिला. दगडासमोर एक आंघळा फकीर बसला होता. काळोस पडू लागल्यावर गांवातले ठक एका मागून एक येऊ लागले व त्यांनी दिवसभर काय केले हे सांगू लागले. व्यापाऱ्याला फंसविणारे ते चौथे सुद्धा होते. त्यापैकी एक जण पुढे येऊन म्हणाला—
 “फकीरसाहेब, मी एका परदेशी व्यापाऱ्याकडून चंदनाचे लाकूड सरपन्नाच्या भाषाने विकत घेतले आहे.”

“अरे हो पण कांही किंमत ठरलीच नसेल की नाही.” फकिराने विचारले.

“मी त्याला म्हटले, चंदनाच्या वजनाची काय वाटेक ती कन्तु मागून घे! त्याने चंदनाच्या वजनाचे सोने मागितले तरी

जास्त फायदा आहे. कारण चंदनाची किंमत जास्त आहे.” ठक म्हणाला.

“पण समज त्याने चंदनाच्या वजनाच्या मागितल्या आणि त्यांतल्या अर्द्या रानटी मागितल्या तर! आणि सुद्धा मध्य नर मर्त्या माघा हव्या म्हटल्या तर!” फकिराने विचारले.

तो ठक विचारांत पडला. दुसरा ठक पुढे येऊन म्हणाला—“फकीरसाहेब! मी एका परदेशी व्यापाऱ्याला रूप फंसविले. मी त्यानेच माझा डोळा फोडला म्हणून ओरडा केला. मी त्याला म्हटले तू

माझा डोळा भरून दे नाहीतर तुझ्याजवळ जे कांही आहे ते सर्व समोर ठेव.”

“मूर्ख आहेस झाले! समज, त्याने तुला म्हटले की तुझा डोळा भरून देतो. तुझ्या डोळ्याच्या वजना एवढा माझा डोळा काढून देतो तर! तुला दुसरा डोळा देखील जाईल. त्याचा एकच जाईल. डोळा फाडल्याशिवाय तराजूत पाळत कोसे वजन करणार!”

नंतर बाजार पुढे आला. त्याचे चढाच माझ्याकडेच आहेत. मी दुसऱ्या करून घ्यायचे काय केले आहे. तो म्हणाला—

“काम पाहून मजुरी देईन. तुला संतुष्ट करून पाठवीन असे म्हणाला.”

“तुला अकळ कोठे आहे? अरे तो तुला दोन दिवष्या देखील देणार नाही. तो म्हणेल, काम काम केले आहेस! माझा चढाव घाण करून देवळा आहेस. पण तुला संतुष्ट करून पाठवीन असे म्हटले होते ना! परे तर सांग, आपल्या सुलतानाचे सर्व शत्रु मारले गेले, कळले का तुला! मनाका अरे वाटले की नाही? तुला हांकारच लावेल! नकार दिलास तर फांशी!”

शेवटी जुगारी ठक आला आणि म्हणाला—“मी एका परदेशी व्यापाऱ्याला भिकले आहे. मी त्याला म्हटले की समुद्राचे सर्व पाणी तरी पिऊन दाखव नाहीतर तुझ्याजवळ जे काही असेल ते समोर ठेव.”

“तो तुला एक कवडी देखील देणार नाही. तो म्हणेल, माझ्यात भरून दे, मी सर्व

विहीन तर!” तुझ्या तेंपण्या तुझ्याच मज्यांत अडकतील की नाही!” फकिराने विचारले.

व्यापाऱ्याने सर्व ऐकून घेतले. म्हणून दुसऱ्यादिवशी कोणी त्याला फंसवू नाही. सर्वांनी शेराम सच्चाशेर भेटलेला दिसतो आहे. असे मानून त्याच्या समोरून काढला.

नंतर त्याने चंदन सोन्याचा भावाने विकले. खूप पैसा मिळाला. त्याने त्या गावांत आपल्या नेण्यासारख्या वस्तु विकत घेतल्या गावांत पाहण्यासारखे जे काही होते ते पाहून घेतले आणि त्या भान्तारीला भेटला. त्याने भान्तारीचे आभार मानले. तिळा धंभर मोहरा बक्षीस विन्या आणि तिळा विरोध घेऊन आपल्या गावां निघून गेला.

त्याने पुन्हा या गावांत पाऊळ टाकावचे नाही असे मनाशी ठरविले.

* मजुरी *

एका गावां भीम नांवाचा एक मुलगा होता. लहानपणीच त्याचे आई वडील वारले. त्याच्या आजोने त्याला मोठा केला. ब्रह्मदेवाने जेव्हा अकळ वाटली तेव्हा तो गैर हजर होता. पण शक्ति वाटली तेव्हा हजर होता. दोघे तिघे गैर हजर होते त्याची शक्ति सुद्धा देवाने दिली होती. सर्व त्याला भीम म्हणत.

त्याच्या आजोने विचार केला की मला मुलगा कोणत्या तरी कामांत गुंतवले नाही तर त्रास होईल. म्हणून भान्तारीने मीमूला कामाच्या शोधांत जायला सांगितले. तिने विरोध देताना त्याला उपदेश केला—

“बोळल्या शिवाय काम करावे, भांडणा शिवाय मजुरी घ्यावी. जे काम घ्यावे ते घन लावून करावे. जे काही घ्यायचे ओढवून भरून घ्यावे.”

आजोने सांगितल्या प्रमाणे भीम कामाच्या शोधार्थ निघाला. वाटेत त्याला एका बरा-समोर एक सम्य मनुष्य भेटला. भीम त्याला म्हणाला—“मी काम शोधायला आलो आहे. मला बोळल्याशिवाय काम देणारा आणि भांडण केल्याशिवाय मजुरी देणारा मनुष्य पाहिले आहे.”

त्या माणसाने भीमला एकदां आपाद-मस्तक पाहून ओळखले की बळी आहे. त्याने त्याला एक सरडा दाखविला व म्हणाला—“तो पहा तुला बोळावितो आहे. बोळल्याशिवाय तो तुला काय सांगेल. केव्हाशिवाय त्याच्याकडून मजुरी घे.”

मीमूने सरड्याकडे पाहिले. तो मान हलवीत होता. भीमला वाटले, बोळल्याशिवाय शोडवीत आहे. बोळल्याशिवाय काम करायला तो वेईल. तो त्या सरड्याजवळ

गेला. सरडा भीमूला पाहून भिन्न अमिनीत विळात खिरला. भीमूने विचार केला, 'हे स्थाने' असावे. तो सहज जाठ गेला पण आधण कसे आंत जायचे ?'

स्थाने विळाजबळ एका दगडाने खुब केली. कुडळ फावडे घेऊन तो बीळ मोठे फळ लागला. तो संध्याकाळपर्यंत काम करीत राहिला. सणत असता त्याला सणत नसा जायज ऐकू आला. लहून पाहिले तर एक सांभाचे सोन्याची नाणी भरलेले पात्र.

भीमूने विचार केला, 'ओहो, मला स्थाने दिलेले काम संपले असावे. भांडण केव्हा शिवाय स्थाने मजुरी दिली असावी. त्याच्या भाजीने त्याला ते काही धावचे ओंजळ भरून ध्यायला सांगितले होते. म्हणून स्थाने माझ्यांतली ओंजळ भरून नाणी

घेतली' भांडे पुन्हा लहणांत ठेवून परी निघून गेला.'

सोन्याची नाणी पाहून भाजीचे दोळे विपून गेले. 'इतके सोने तुला कांठे मिळाले नावा ?' भाजीने विचारले 'ते ऐकून म्हातारीने विचारले, 'कांठे माहे तो सडा' कांठे माहे ते माहे ! वेडा कुठला !'

त्या काळोखी रात्री म्हातारी भीमूकरोवर पुन्हा त्या जागी गेली. नातवाला ते मोहरांनी भरलेले भांडे उचलून ध्यायला सांगितले आणि परी गेली. नंतर ती म्हणाली-'हे भांडे व सांपडलेल्या सोन्याच्या नाण्यांविषयी कोणाका बकर शब्द सांगू नकोस. तुझ्या उद्याच्या वेळी या सोन्याचा उपयोग होईल.

स्थाने फक्त होकराची भान हळविळी.

(पुढच्या महिण्यांत अशीच एक गंधत)

अकल्पित लम

विक्रमाकाने आपला इष्ट सोडला नाही. पुन्हा सांडाजबळ गेला. प्रेत सांधावर काढून घेतले आणि स्मशानाकडे निघाला. तेव्हा नेहमीप्रमाणे प्रेतांत बसलेला वेताळ बोले लागला-'राजा ! अर्धरात्रीच्या वेळी तुं दुसऱ्यासाठी इतके कष्ट सहन करीत आहेस. यांत तरी असे वाटते की, हा सर्व तुझ्या पूर्वजन्मी केलेल्या कर्माचा योग आहे. पूर्वजन्मीचे कर्मकळ भोगावे लागतेच. म्हणूनच सुप्रहर् नांवाच्या एका तरुण कोळ्याचे एका राजकन्येवर मन गेले आणि त्यामुळे तो स्वतःच्या प्राणास देखील धुकला. कंटाळा येऊ नये म्हणून मी तुला सी गोष्ट सांगतो. ऐक.' त्याने गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

फार पूर्वी राजगृह येथे मलयसिंह नांवाचा एक धर्मवीर राजा राज्य करीत असे. त्याला जीव की प्राण एकुलती एक मुलगी होती.

वेताळान्या गोष्टी

तिचे नांव बाबावली होते. ती कथकलारणी सुंदर होती.

एकदा ती बापच्या सलीकरीकर उद्यानांत विहार करीत असतां सुमंदर खोल्यानें तिका पाडिलें. तिचे अपतिव सौंदर्य पाहून तो शुभ्र मान. राजकन्येची कोट्याचे तळ कर्ण होणार ! मित्रुग मानसाने आभाळाका हात कावण्या इतकेंच मत्तक्य. हे सर्व कळून अनुमदि त्यानें तिच्याशींच तळ कळण्याचे आकळा मनाचीं ठरवून टाकले. रात्रंदिवस त्याच्या मनांत तिचाच विचार येई. त्यानें आपका कथकलदा सोडका व जेवणसाज

देवीक सोडने. त्याच्या म्हालाच्या आईका बळेंना. 'आले तरी काय वा मुकाका !' म्हातारीनें येवने पाठीकर हात फिरवून विचारलें—'तूं दिवसभर वसून राहिलोस. शांतरीत नाहीस काम करीत नाहीस. रात्रभर जेवणसाज लळमळून पडून असतोस. आलें तरी काय मुका !'

सुमंदरनें काही एक कमिस्वाधिकार सर्व काही आईका सांगून टाकलें. म्हातारी ह्मतीची काई होती. म्हणावी—'एकदेंचना ! ह्मळा पुरी करण्याचे माझ्याकडे कागले. तूं पातभर लाकून दे वरें !' आईच्या वा येवळ मन्दांनी सुमंदरच्या मनाका विस्तस वाढका ■ तो त्या दिवसां जेवका.

त्यावेतर म्हातारी एका टोपसीत उज्जो-उम मासे वेळून रात्रवाक्यांत गेली व राजकुमारीका मेड वेडून आले आहे असा नेकरांतर्कें मिरोव पाडकिया. राजकुमारीनें तिका जात बोळाकिलें. सुमंदरच्या आईनें मेड समोर ठेवली व ज्येष्ठार कळव मिळून गेली.

त्या दिवसावामून ■ रोज उत्तम मासे जावून राजकुमारीका देडें कावली. मावा-

वतीका हे सर्व पाहून आश्चर्य वाटले. तिने एकदा तिला विचारले—“ बाटते, मनांत काही तरी हच्छा देखूनच तू रोज हे मासे आणून देत असशीस. मग सांगत का नाहीस, तुला काय हवे तें ! मी तुझी हच्छा शक्यतो पुरी करीन.”

“राजकन्येने अमर्यदान दिलें तर मी हत्तूच अगदीं कानांत काय तें सांगीन.” म्हातारी कोळीप म्हणाळी.

मायाक्तीने अमर्यदान दिल्यावर म्हातारीने संकोच करीतच कानांत सांगितलें की, भाक्षा मुळगा तुला पाहिल्यापासून तुझ्या

मेथानें वेढा झाळा आहे. तूं फक्त एकदांच आपल्या बोटांने त्याच्या हाताला स्पर्श केव्हास तरी पुरे.” तें ऐकून राजकन्येचा राग येण्या ऐवजी हंस् आले. पण तिने क्वच दिलें होतें, म्हणून ती म्हणाळी—“ तूं आपल्या मुलास घेऊन ये.”

म्हातारी आनंदानें धरी गेली. तिने मुलाला चांगले कपडे करून निघायला सांगितले. दोघे राजवाण्यांत पोचल्यावर राजकन्येने कोळ्याला एका जागी शोषावला सांगितले. त्याला अर्धवट शोष लागल्यावर राजकन्या आली व त्याच्या हाताला बोटांने स्पर्श करून निघून गेली.

सुप्रहर स्वप्न पहात होता. राजकन्या बोटांने स्पर्श करून निघून गेल्यावर त्याची शोष मोडली. स्वप्नांत तो तिच्याशीं किती किती बोलला ! पण जागेवणी तिला समोर न पाहून तो तिच्या मोहानें खरोखरीच वेढा झाळा आणि वेळेपणांतच वेष्टुद्ध होऊन मरण पावला.

तें ऐकून मायाक्तीचा फार वाईट वाटले. तिने आपल्या बहिकांना घडलेला सर्व वृत्तांत सांगितला व म्हणाळी—“ मी त्याच्याबरोबर सती होणार !” राजानें तिला अनेक प्रकारें समजावून सांगितलें, पण मायाक्तीने आपला

विचार सोडला नाही. राजाला काय करावें काहींच सुचेंना. त्यानें स्नान केले व शंकराच्या देवळांत जाऊन देवाजवळ आपलें गन्दाणें सांगितलें. म्हणाला—“ देवा तुझ्या रुपेनेच ही मुलगी मिळाली. आतां या संकटानून तूं काहीं मार्ग काढलास तर निघेल.”

तेव्हां आकाशबाणी झाली—“ राजन् ! तुझी मुलगी मागच्या जन्मी या कोळ्याची बायको होती. मागच्या जन्मां हा कोळी जळपर नांवाचा एक ब्राह्मण होता. त्याचे वडील वारल्यावर त्याच्या नातेवाहकांनी

त्याला फंसवून त्याचें सर्व वन लुबाडून घेतलें. म्हणून अर्धशरला संसाराचा बीट आला. तो आपल्या बायकोबरोबर गंगेकाठीं येऊन हरिभवन करूं लागला. त्यांना कवी कवी चार चार पांच पांच दिवस काहीं खावला प्यावला न मिळें. मरणासक्त पडला असतां त्याचें वन कोळ्याच्या दोऱ्हाकडे गेलें. म्हणून त्याला या जन्मी कोळ्याच्या पोटी जन्म घ्यावा लागला. त्याच्या बायकोने पातिव्रत्य धर्माचें पालन करून नवऱ्याची पुष्कळ सेवा केली होती. म्हणून ती या जन्मी तुझ्या धरी जन्मास आली. आतां कोळ्याला

बांचवण्यास एकच उपाय आहे. तुझ्या मुलीने आपले अर्धे आयुष्य कोळ्याला द्यावे व त्याच्याशी लग्न करण्यास तयार व्हावे. तर कोळी पुन्हा जिवंत होईल.”

राजा वरीं आला. त्याचे मन मानीत नव्हते. पण मुलीला बांचवण्यासाठी त्याने जी आकाशवाणी ऐकली होती ती सांगून टाकली. मायावती तयार झाली. सुपहर जिवंत झाला. त्याचे राजकन्येशी लग्न झाले व तीन राज्यांचा वारस पण झाला.

थेचवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाका—
“राजा ! मला एक शंका आहे. मायावतीने वचन दिव्यामनाचे कोळ्याच्या अंगाळा स्वर्ण केला. पण त्याच्याबरोबर सती होण्याचा हट्ट तिने कां धरला ! तिचे त्याच्यावर प्रेम होते म्हणून, कां तिच्यामुळेच तो प्राणास मुकला म्हणून, की मागच्या जन्मी ती त्याची वामकी होती म्हणून ! उत्तर माहीत असून

दिले नाहीस तर परिणाम माहीतच आहे तुला ! तुझ्या होव्याचीं संभर उकले होऊन तुझ्याच पायांवर आवळतील.”

विक्रमार्क म्हणाका—“मायावती कोळ्याला स्वस प्रेम करू लागली होती. पूर्वजन्मीच्या गोष्टी आठवून त्याला पति मानू लागली असली तर नुसत्या बोटाने त्याच्या हाताला स्पर्श करून त्याच्या मृत्यूला ती कारण कां झाली असली ! फक्त ■■■■■ केल्यामुळे जर तो मेला तर त्याची जनाबदारी तिच्यावर नव्हती. तो जिवंत असतानाच ■■■■■ त्याला मनाने वरले असावे. म्हणूनच ती आपले अर्धे आयुष्य देऊन त्याच्याशी लग्न झाला तयार झाली.”

■■■■■ पक्षरें राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला व पुन्हा सादाच्या कांदीला उबकटू लागला.

(कल्पित)

* प्रतिज्ञा पूरी केली *

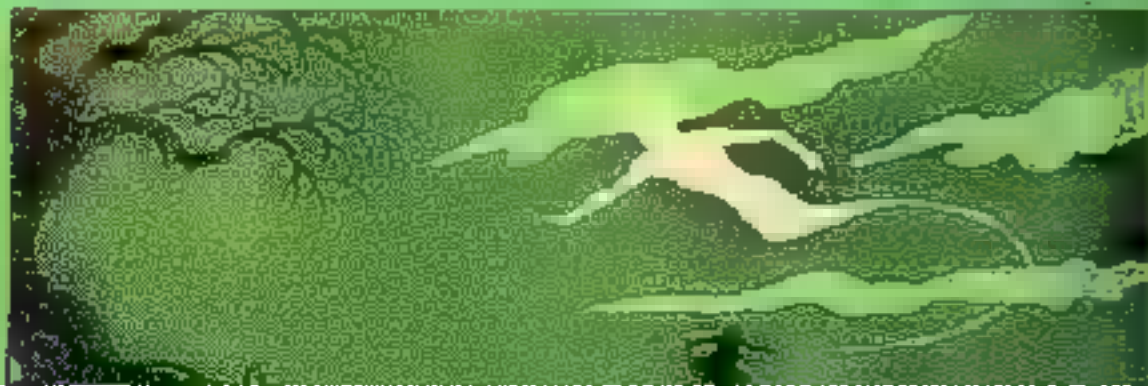
काश्मीर देशाचा सुवराज सिकारीहून परत येत असता वाटेत त्याला एक तेव्हाची तरुण मुलगी दिसली. ती तीळ बाळत बाळून राखण करीत उभी होती. सुवराजाला तिची थोडीशी भेट करावीशी वाटली. त्याने विचारले—“तू, तिलांत जन्माळा आलीस, तिलांतच वाढलीस अन् वर तेव्हाची मुलगी आहेस, तर मग सांग बरे तिलाच्या पानाहून लहान पान कोवल्या झाडाचे असते !”

हा सुवराज आपल्या कुळाचा अपमान करीत आहे असे वाटले त्या मुलीला. तिने उत्तरादाखळ सुवराजाकडे भ्रम विचारला—
“कुळांत जन्माला येऊन, कुळांतच वाढून मूपाळ म्हणविल्याच्या सुवराजा ! दोनच शकळ्यांच्या कुळाचे नांव तर सांग, पाहाते !”

तो प्रश्न ऐकून बमेंदखोर सुवराजाला राग आला. म्हणाका—“तेव्हाची पोर तू. लहान तोंडो मोठा पास येत आहेस. तुला अकलेचे अजीर्ण झालेले दिसते आहे. बाब, तुझ्याशी ■■■■■ तुला आयुष्यभर सुरंगवास भोगावला लावले नाही तर नावाचा सुवराज नाही मी.”

“सुवराज ! आपल्या बमेंदखोर हट्टाने तू माझ्याशी लग्न करून देऊन मला आपली पहराणी करून न घेतां मला सुरंगांतच ठेवलेस तर मी देखील सांगून ठेवते, माझ्या पोटी तुला छान वाढवून काढणारा मुलगा जन्मास येईल. विसरूं नकोस !” तेव्हाची मुलगी म्हणाली.

सुवराज रागारागाने वरीं गेला. तो कोणाशी कांहीं एक बोलला नाही, जेवला नाही. एका कोपऱ्यांत विचार करीत बसून

मुलीशीं कम करून तिची खोद मोड-
पार जाई.”

“ वेडेपणा करून कोसे चालेक !
कुळगोत्र कांहीं पाहिले पाहिजे की नाही !”
राजाने समजूत घालण्याचा यत्न केला.

युवराज म्हणाला—“ त्या मुलीशीं कम
चायला तुम्ही तयार नसाऊ तर मी
परदेशी निघून जाईन.”

दोबटी नाइलाजाने राजाला कबुली घावी
लागली. मुलाच्या लहरीपणासमोर त्याला
हात टेकावे लागले.

राजा तेव्हाच्या घरी गेला,
त्याच्या मुलीला मागणी घातली व मुहूर्त
देखील ठरवून आला. ठरलेल्या मुहूर्तावर
समारंभ निर्बिभ्र पार पडला. या
अवधीत युवराजाने आपल्या बाळाच्या
उद्यानांत एक छोटे खानी राजवाडा बांधवला.
त्यांत त्याने आपल्या बायकोला ठेवले व
त्या राजवाड्यावर सतत पाहारा ठेवला.
बायकोच्या सेवेला एक दासी मात्र ठेवली.
एकूण त्याने आपल्या प्रतिक्षेधमाने बायकोला
तुरुंगवास भोगायला लावले.

तेव्हाची मुलगी तरी कांहीं कमी नव्हती.
तिने देखील आपली प्रतिष्ठा पुरी करण्या-

साठी टपाय करण्याचे ठरवून दासीकडून
बडिलांकडे निरोप पाठविला व आपल्या
माहेरच्या पराणसून तर तिच्या तुरुंगवाजा
वाट्यापर्यंत एक चोर चार सणून तयार
करविला. त्या राटेने ती माहेरी जाऊ
वेळ लागली.

तिच्या सांगण्यावरून तिचे बहीण एका
जादुगाराला व दोनान्याला बोलावून घेऊन
आले. त्यांच्या राहण्या जेवण्याची व्यवस्था
तिने बडिलांकडेच करविली. तिने
सतत तीन वर्षे मेहनत त्यांच्याकडून
मंत्रपिठा व दोनान्याचे काम उत्तम प्रकारे
शिकून घेतले.

नंतर तिने आपल्या दोबारी मुलाला सांगि-
तसे, “ सेंट राजाला दाखविला
पाहिजे म्हणजे स्वयं हनाम देईल.

दुसऱ्या दिवशीं दोबारी आपल्या
शिष्यिणीला बरोबर घेऊन राजवाड्यांत गेला.
तेथे त्याने तिच्याकडून निरनिराळीं कामे
करवून दाखविलीं. बांधूवर चढून तिने जी
कसरत करून दाखविली ती पाहून तिच्या
अचिक शरीर काठीची सर्वानां वाखाणधी
केली. युवराज तर इतक्या खूष झाला कीं ती
जावेळीं बांधूवर चढून काम करीत होती तेव्हां

त्याने मज्जेव होयान्याला बोळवून सेल मंद
करविला व म्हणाला—“ इतक्या निर्दयपणाने
आपल्या मुलीचा जीव धोक्यांत काी घालतोस !
फक्त पोटासाठी ! आज तिला माझ्याकडेच
राहू दे ! मी तिला पुष्कळ हनाम देऊन
पाठवीन.”

युवराजाच्या मर्जी विरुद्ध दोबारी काय
करणार ! तेव्हाच्या मुलीला सुद्धा तेंच हर्ष
होतें. ती युवराजाबरोबर त्याच्या उद्यानांत
वेळी. ती त्याचीच बायको होती. परंतु तीन
वर्षांत दोघांची भेट नव्हती. म्हणून स्वतःच्या
बायकोला देखील युवराज जोडखू

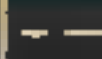
राहिला. राजाने त्याला घेऊन विचारले—
“ बाळ ! तू शिकारीहून परत आलास.
बराच वेळ झाला येऊन. पण जेवढास का
नाही अजून !”

“ माझ्या मनांतली इच्छा पुरी होईपर्यंत
तोडांत पाणी पाळायचे नाही अशी मी
प्रतिज्ञा केली आहे.” युवराज म्हणाला.

“ अशी प्रतिज्ञा तरी काय केली आहेस
ऐकू दे तरी !” राजाने विचारले.

तेव्हां शिकारीहून परत येत असतां
तेव्हाच्या मुलीशीं झालेला संवाद सांगून
तो म्हणाला—“ मी वमोडसोर तेव्हाच्या

नाही. ती राज होपांनीं उद्यानांतच काढली. जाताना युवराजानें आपल्या हातांतली अंगठी तिच्या बोटांत घातली.

तेव्हाच्या मुलीची म्हणजे युवराजाच्या नायकोनी इच्छा पूर्ण झाली. काळकमानें यथावेळीं तिला मुलगा झाला. परंतु युवराजाला ■ गोष्टीची ■ देखीक नव्हती. कारण त्याच्या कल्पनेनें त्याची नायको उद्यानांतल्या महाळांतच होती. चोर घाटेनें ती आपल्या माहेरी आई येई. माहेरीच तिचा मुलगा लहानाचा मोठा झाला. सर्व विद्या शिक्षण तो पारंगत झाला. तिची प्रतिष्ठा

फक्त अर्धाच पुरी झाली होती. तिला युवराजापासून मुलगा झाला. पण त्याच्याकडून युवराजाला चोप देवस्थिने बाकी होते. तिने ती अर्धी प्रतिष्ठा पुरी करण्यासाठीं आपल्या मुलगी मरत घेतली. तिने ■■■■■ मुलगी सर्व नीट समजावून सांगितले.

तो ■■■■■ जाऊन राहू लागला. तेंच एक म्हातारी होती. तिची गुरे तो चरायला घेऊन जाई. म्हातारी त्याला दोन वेळ जेवणाला बघी.

एकदां रात्री आईनें मिळविलेल्या मंत्र-कडानें तो राजवाळांत फिरला ■ सरळ

आपले वडील युवराज वांच्या खोर्जेंत गेला. त्यानें युवराजाच्या नाकासमोर एक मादक मुळी घरली व ते वेशुद्ध आहेत हें पाहून त्याच्या पलंगाचे चारही पाय काढून घेतले आणि त्यांच्या नागां बरोबर आणलेले कळीचे लांब लावून ठेवले. नंतर युवराजाच्या अंगावरले सर्व दागिने काढून घेतले आणि नदीकाठी बाळूत लपवून ठेवून दिले. रात्री परत म्हातारीच्या झोपडींत ■■■■■ झोपला.

उज्यादऱ्यावर युवराजाच्या महाळांत चोरी झाल्याची बातमी गांवघर पसरली. मंत्र्यानें कोतवालाला चोराचा शोध लावण्यास

सांगितलें. त्या दिवशीं रात्रीं स्वतः मंत्र्याच्या घरी चोरी झाली. मंत्र्याच्या नायकोचे सर्व दागिने चोरीला गेले. मंत्र्यानें कोतवालाला ताकीद दिली की, दोन दिवसांत चोराला पकड आणले नाही तर शिक्षा केली जाईल.

कोतवालाला एक लग्न झालेली मुलगी होती. तिचा नवरा लहानपणींच परदेशीं गेला होता. युवराजाच्या मुलाला ही गोष्ट कळली. त्यानें कोतवाल व त्याची नायको दोघांसाठीं कांहीं कपडे बाजारांत जाऊन विकत घेतले आणि कोतवालाच्या शेजारच्या घरी जाऊन विचारलें—“माझे सासरें कोतवाल कोठें राह-

तात, माहीत आहे ■ आपल्याला ?” त्यांनी त्याला कोतवालाच्या घरी पोचते केले.

त्या दिवशी कोतवाल चोराच्या सोबार्थ निघाला तेव्हा युवराजाच्या मुकाने त्याला विचारले—“कोठे निघालात !” चोराला पकडायला म्हणून कळल्यावर त्याने बरोबर येण्यासाठी परवानगी मागितली.

ते हुमरस्थाने चालले होते. एका बागी एका काकडी सांपळा पाहून त्याने कोतवालाला विचारले—“हे काय ?”

“चोराळा या सांपळ्यांत ठेवायचे आहे. त्याला आंत ठेवून खिळा ठोकला की त्याला

बाहेर येता येणार नाही.” कोतवाल म्हणाला. “मी जसा आंत जाऊन पाहातो, चोराळा बाहेर येता येत नाही.” मुलगा म्हणाला.

कोतवालाने विचार केला, जांबई इतक्या वर्षांनी परदेशांतून परत ■ आहे. त्याला आंत पाठविणे बरोबर दिसणार नाही. म्हणून तो म्हणाला—“नको मी आंत जाऊन दाखवितो.” त्याप्रमाणे तो आंत गेल्यावर मुकाने खिळा ठोकला. कोतवाल सांपळ्यांत सांपडला. नंतर मुलगा म्हणाला—“खिळा येत नाही. आतां ■ करे !”

“घरी ■ सासुबाईकडून कुऱ्हाड-करतले के मिळेल ते पाहून घेऊन ये.” कोतवाल म्हणाला.

मुलगा कोतवालाच्या घरी गेला आणि कोतवालाच्या बायकोला म्हणाला—“मामांना राजाचे शिपाई पकड घेऊन गेले आहेत. ते पराची सदती घ्यायला येणार आहेत. परांतले दाग दागिने जपून कोठेंतरी ठेवायला मामांनी मला वाढले आहे.”

“परांत कोठे लपवू ? मी तुला सर्व दाग दागिने काढून देते. नुच कोठे ते नेऊन ठेव.” कोतवालाची बायको म्हणाली. तिने परांतले आणि स्वतःच्या व मुलीच्या जंगावरचे

सर्व दागिने काढून एका पिशवीत घातले आणि पिशवी आपल्या जांबयाच्या हाती देऊन त्याला पाठवून दिले. तो ते दागिने नदी कांठी लपवून घरी निघून गेला.

सकाळी शिपायांनी कोतवालाला सोदविले. परचे सर्व दागिने त्याने काढविल्याचे ऐकून कोतवालाला फारच राग आला. तो मंत्र्याला सर्व वृत्तांत निवेदन करून म्हणाला—“हातावर तुरी देऊन तो पकडून घेला हो.”

ते ऐकून मंत्र्याला आश्चर्य वाटले. म्हणाला—“चिंहेर चोर दिसतो आहे.” नंतर मंत्री राजाकडे ■ म्हणाला—“हे काम इतर कोणाकडून होण्यासारखे नाही. मी स्वतः जाऊन पकडून आणतो त्याला.”

त्या दिवशी रात्री मुकाने चोळ्याचा नेष केला. तो कमळ्याचे एक मोठे गांठेडे घेऊन धोवी पाटावर जाऊन कपडे धुवू लागला.

मंत्री पाटावर येऊन विचारू लागला—“जरे ! इतक्या रात्री तू कपडे धुतो आहेस !”

“काय करूं ! थोळ्या चेळाने चोर घेऊन कपडे घेऊन जातील. त्याचेच कपडे आहेत हे. दिवसां नाही येत ते.” मुलगा म्हणाला.

“चोराळा पराचचे असेल तर मी सांगतो तसे करा. तुम्ही व तुमचे शिपाई जवळपास दिसले तर चोर या बाजूला येणार देखील नाहीत. म्हणून तुम्ही शिपायांना दूर जाऊन लपून ■ सांगा.” मुलगा म्हणाला. नंतर त्याने एक मोठे टोपलें वास्तविले आणि म्हणाला—“तुम्ही यांत बसून रहा. मी हाक मारल्याबरोबर बाहेर येऊन चोरांना नीट पाहून लपून करा. शिपाई घेऊन त्यांना धरतील.”

मंत्र्याला वाटले, आतां चोर हातांतून कसा निसटतो ते पाहातो. त्याने शिपायांना

दूर जाऊन लपून बसायला सांगितलें व स्वतः टोपल्यांत जाऊन बसला. मुलानें टोपल्यावर दोन मोठे मोठे दगड ठेवून दिले. मंत्र्याने आपली पगडी ■ तळवार बाहेर ठेवली होती. ती घेऊन जाऊन वाळूत लपवून ठेवली व पुन्हा परीं जाऊन स्वस्वपणें सोपून राहिला.

मुलाला कळलें की, दुसऱ्या दिवशी स्वतः पुवराज चोराळा घरण्यासाठीं निघणार आहेत. त्यानें विचार केला आज काईची प्रतिज्ञा पुरी होण्याची वेळ आली आहे. त्या दिवशी त्यानें एका घाण्याचा वेव केला. नदीकाठी

एक पश्याचें जोपडें घाळत दुकान कावून बसला. तेथें त्यानें कोही पोती व दोऱ्या देखील ठेवून दिव्या आणि दिवा कावून दुकानावर बसला.

पुवराज रात्रभर राजधानींत गस्त करायची ठरवून सैनिकांवरुन निघाला. बराच वेळ हिंडून पुवराज या दुकानासमोर येऊन विचारूं लागला—“कायरे! ■ वेळीं दुकान मांडून आहेस?”

मुलगा घाबरल्याचे सोम कळत कोणाका ऐकूं जाऊं नवे अशा स्वरांत पुवराजांच्या अंगदीं जवळ ■ हाठ जोडून ■

म्हणाला—“महाराज! चोर आपला बंधा उरवून या बाजूनेच जातील. त्यांची वाट पहात नसलों आहे.”

“या चोरांना घरायला तूं मदत करशील ■ वाम्हांला!” पुवराजानें विचारलें.

“चोराळा एकदाचचेंच असेक तर मी सांगलों तसे करा!” जरा आजूबाजूला राहून मुलगा पुढें म्हणाला—“आपल्या या सैनिकांना किड्याच्या दारावर उभे करा. तुम्ही एका पोत्यांत लपून बसा. चोर जाल्यावर मी सांगेन. हें पहा तुमचे पोतें. ते पोतें उघडून पाहतील. बाहेर आल्या-

बरोबर तुम्ही शिपायांना बोलवा. शिपाई येऊन त्यांना धरतील.” मुलानें मुनविलें.

पुवराजानें सैनिकांना वर जाऊन लपून बसायला सांगितलें. आपली पगडी, तळवार ■ पोषाख काढून बाहेर ठेवला व साधे कपडे घाळून पोत्यांत बसून राहला. मुलानें पोत्याचे तोंड दोरीने घट्ट बंद केलें. मंतर पुवराजाचे कपडे स्वतः घातले व सैनिकांना बोलविलें.

सैनिकांनीं रात्रीची वेळ ■ कारणांनं त्याला ओळखलें नाहीं. पुवराज समजून ते पोतें उघडून पाहतील. बाहेर आल्या-

कांना म्हणाळा—“चोरांचा सरदार हा पहा येथे आंत पोत्यांत आहे. मी घेऊन ठेवला आहे त्याला. चला येऊन त्याला राजवाड्यांत.”

सैनिकांनी पोतें उघडल्यासिवाय पोत्याला काढा मारल्या, खूप धके व बुके दिले. घेऊन राजमहालांत गेले. पोत्याच्या आंत युवराज ओरबत होता पण कोणी तिथे लक्ष दिलें नाहीं.

राजाला हें देखून आनंद झाला की, युवराज चोराळा धडून घेऊन आला आहे. पण पत्न्याने दुसऱ्याच एका सरदाराला पाहून त्यानें विचारलें—“युवराज कोठें आहे? चोर कोठें आहे?”

मुळगा म्हणाळा—“महाराज! मी चोर आहे व युवराज या पोत्यांत आहेत. ते मला पकडू शकले नाहींत. मीच त्यांना धडून आणले आहे.” मुळगा म्हणाळा.

पोतें उघडून पाहिले तर आंत युवराज, युवराजाचा पोशाख करणारा हा कोनीतरी लोतया दिसतो आहे. राजानें त्याला पकडून फांसी लागला मांगितले आणि निवून गेला.

तेव्हांत युवराजाची नाकळ म्हणजे त्या मुलाची आई तेनें आली व म्हणाली—“तुमच्या बडिलांनी आपल्या माताबाबू इतका राग दाखविण्याची गरज नाहीं. हा तुमचाच मुळगा आहे. आपली प्रतिज्ञा पुरी करण्यासाठी मीच हे सर्व कारस्थान रचलें.”

तेव्हांत तेनें तेकीपण आला. युवराजाला सर्व कांहीं वाचकोकडून काढले. त्यानें उघाणांतल्या पक्षापासून तेव्हाच्या परापर्यंतची चोर वाट स्तःच्या डोळ्यांनी पाहिली. त्यानें डोवाच्याच्या मुलीला म्हणून जी सगळी दिन्नी होती ती पाहिली तेव्हा आपल्या बाबकोच्या बोलण्यावर त्याचा निश्वास बसला. त्यानंतर त्याचा संसार मुलाचा झाला.

त्रिगामिन कर्णीबरोबर राम आणि लक्ष्मण जयपेहेन निघाले. सरयू नदीच्या दक्षिणेकडोळ काठावर येऊन पोचले.

त्रिगामिन कर्णी नेमानें रागाच्या पाटीवर हान दिवून म्हणाले—“महाराज! आपला माचनन करून ये. मी तुला बळ व असिबळ नांवाच्या दोन शक्ति देणार आहे. या दोन शक्तीचा लाभ तर तुला कधी यकवा वाटणार नाहीं व तू कधी आपांनी पडणार नाहींस. तुझे रूप सर्वदा असेच राहील. तू लक्ष्मणाचा जप करीत राहालास कोणी दुडवून अधिक बुद्धिमान, चतुर किंवा सुंदर होणार नाहीं. तुला नूक व तहान कधी बायल होणार नाहीं. तुझी कीर्ति

जगभर व्याप्त होईल. तुला प्रत्येक कामांत यश मिळेल.

रामानें त्रिगामिन मुनीची बाजा हातांच हातपाय पुकून संध्या केळी व त्रिगामिन मुनीबरोबर येऊन बसला. त्यांना विधिबत त्याला वळ व असिबळ या दोन शक्तीचा मंत्र दिला. तीन पहर उगडून गेल्यामुळे त्या दिवशीं सर्वांनी सरयू नदी तीरावरच ती रात्र काढण्याचें ठरविलें.

पहाटे त्रिगामिन मुनींनी दोघां राज-कुमारांस जागे केले. ते स्नान-संध्यादि आटोपून त्रिगामिन कर्णीबरोबर पुढें निघाले व सरयू आणि गंगा या दोन्ही नद्यांच्या संगमस्थानी येऊन पोचले. जसे सांगतात

की, त्या जागी शंकराने आश्रम स्थापन केला होता. तेथे वा नाग करीत असे. याच जागी कामदेवाने शंकराचा तपोभंग केला व शंकराने आपला तिसरा डोळा उधडल्या-बरोबर कामदेव भस्म होऊन गेला. तेव्हां पामून त्या आश्रमांत शंकराचे शिष्य मुनि राहू लागले. कामदेवाचे मरण जे शरीर ज्या जागी भस्म झाले त्या जागेची आठवण म्हणून त्या जागेला अंग देश हें नांव पडले.

विश्वामित्र ऋषींनी तो जुना इतिहास राम लक्ष्मणांना सांगितला. त्यांना ही राख तेव्हा विश्वांति वेण्याचे ठरविले.

दुसऱ्या दिवशी एका तरौत वन ते गंगे पार गेले. गंगा पार एक वाट रान होते. तेथे मनुष्यवस्ती नव्हती. निरमिशाळी भावने हिंजतांना दिसत होती व त्यांचे भयंकर जापान ऐकू येत होते. झाडी इतकी वाट होती की, दिसत, देखील रात्रीसारखा काळोख वाटे.

ते वन पाहून रामाच्या भावने वाटले. त्याने विश्वामित्र मुनींना विचारले—“मुनिवर ! या वनाचे नाव काय !” विश्वामित्र मुनींनी त्या वनाची गोष्ट दोघांना सविस्तर सांगतली.

प्रांतरांत एका काळी मलयम व कळ शय नांवाचे दोन देश होते. रोन्ही देश भ्रम बाण्य पूर्ण व समृद्ध होते. परंतु जाळां ताटका नांवाची एक यक्षिणी व तिचा मुलगा मारीच रोन्ही देशांचा नाश करीत आहेत. त्यांच्या भीतीने कोणी या देशाकडे फिरकत देखील नाही. एक साधारण की नसून तिच्या अंगांत सहस्र हत्तींचे बळ आहे. हे समृद्ध देश ओसाड पडलेले आहेत.”

ते ऐकून रामाने विचारले—“मुनिश्रेष्ठ ! असे सांगतात की, यक्ष जातीच्या लोक्याच्या

अंगांत फार कधी असते. मग या ताटकेच्या अंगांत इतके कोळून आले व ती इतकी भयंकर कशी काय झाली !” त्यावर विश्वामित्र ऋषींनी ताटकेची गोष्ट सांगितली.

“सुकेतु नांवाचा एक यक्ष होता. त्याने पुत्र प्राप्तीसाठी तपश्चर्या केली. ऋग्वेद प्रसन्न झाला. तेव्हां सुकेतुने पुत्रप्राप्तीसाठी ऋग्वेद करीत आहे असे सांगितले. ऋग्वेदाने त्याचा पुत्र प्राप्तीचा वर दिला नाही. पण एका कन्येचा वर दिला व असेहि सांगितले की, जरी मुक्या असली तरी तिच्या अंगांत सहस्र हत्तीचे बळ येईल.”

ऋग्वेदाने दिलेल्या वराप्रमाणे सुकेतुला कन्या झाली. इव्ह इव्ह ती मोठी झाली. तिने अमरतिम रूपलावण्य पाहून अनेक यक्ष कुपारांनी तिला मागणी घातली. सुकेतुने सुंद नामक एका तरुण यक्षकुमारार्थी तिचे लग्न लावून दिले. त्यांना मारीच नांवाचा एक मुलगा झाला. तो महापराक्रमी निघाला. तो इंद्राची मुद्रा बरोबरी करू लागला. पण त्याला आपल्या पराक्रमाचा गर्व झाला होता.

एकादा अगस्त्य मुनि तपश्चर्या करीत असता सुंदने विश्व आणले. म्हणून रामाने

अगस्त्य मुनींनी त्याचा वध केला. अर्धातित ताटका व मारीच दोघांना अत्यंत राग आला व ते अगस्त्य ऋषींना लागला धांवले. तेव्हां अगस्त्य ऋषींनी त्यांना शाय बिला की, दोघे राक्षस व्हा ! त्याप्रमाणे मारीच झाला व त्याची आई ताटका पण एक राक्षसोण झाली. तिचे सर्व सौंदर्य हरपले व एक भयंकर रूप धारण करून ती नगदत्या करू लागली.

ताटका अगस्त्य मुनींच्या वाटेला जाऊ शकली नाही. परंतु तिने सर्व प्रदेश उध्वस्त करून टाकला. आज पावेतो तिच्या

भीतीने कोणी वा देणात पाऊळ टाकामळ देखील धजत नाही. रामा ! तू तिचा बंध करून या प्रदेसाचा उद्धार कर. ती ली असली तरी इतकी दुष्ट आहे की तिचा बंध केव्हाही तुला पाहू लागणार नाही."

राम हात जोडून म्हणाला - "मुनिवर आपल्या पंडितांचा आम्हाला अशी आज्ञा आहे की, आपल्या आज्ञेबाहेर आम्ही काही करू नये. आपल्या आज्ञेप्रमाणे जी ताटकेचा यम परोबवास तयार आहे." जमने सांगून रामाने धनुष्यावर दोरी चढवून ती एकदाच पोडली.

धनुष्याच्या दोरीचा टंकार ऐकून ताटका व रामांशीच प्रणी आवाज कोटून वेत आहे पाहू लागले. आवाजच्या दिशेने ताटका धावत धावत, विश्वामित्र मुनीबरोबर राम लक्ष्मण जेथे उभे होते तेथे आली.

तिच्या पाहून राम लक्ष्मणाका म्हणाला - "लक्ष्मणा ! पाहिलेस तिचे अकारणकाल मरण ! गुरू वीर देखील हिचा राहून भिऊन पळून जातील, तरी पण तिचा बंध कोणतेही मरुत वाटत नाही. ती ली आहे. तिचे नाक व कान कापून तिचा कुरूप करून सोडून द्यावे."

रामाचे ते शब्द तिच्या कानावर पडताच ती रामाने राम लक्ष्मणांना धरण्यासाठी पुढे आली. रामाने तिचे दोन्ही हात जोडून टाकले. लक्ष्मणाने तिचे नाक व कान कापून टाकले. पण ती नाकची राक्षसीच राक्षसी दाम्य करीत पुढे वेगळे लागली. हात, नाक व कान पुन्हा तिच्या अंगाळा जाऊन चिकटले.

तेव्हा विश्वामित्र गुंजि म्हणाले "रामा ! जरे राक्षसीच ! हिच्याकड दया काय दासविद्याने काम लागणार नाही. ती राक्षसी तर काय काय उपद्रव करीक

कोणास ठाऊक ! म्हणून संध्याकाळच्या आत तिचा बंध कर. सकाळी व संध्याकाळी या राक्षसांचे बळ वाढते हे तुला माहीतच असेल."

ते ऐकून रामाने एक शक्ति सोडली. ती तिच्या हातांत कागली व ताटका जमिनीवर धडाम दिशी आदळली. त्या इमक्याने सारी पृथ्वी हादरली. थोडा वेळ जावनीवर नडकून ती गार झाली.

विश्वामित्र स्वर्गांनी आनंदाच्या मरांत रामाकडे जावानीची दिली आणि म्हणाले "रामा ! आज तू या राक्षसिणीचा बंध

नंतर विधामित्र ऋषींनी रामाला अस्त्रांचा उपसंहार कसा करतायचा हे देखील शिकविले आणि त्यानंतर तिथे पुढे गेले.

काही नंतर पावन गेल्यावर एका पर्वताच्या शयनगृहात एक नंदर ठेवून दिसले. ते पावन रामाने विचारले—“तपोवनांत कोणाचा वाश्रम होता ? हे फार रम्य समे स्थान आहे.” विधामित्र ऋषी त्या माधमाची गोष्ट सांगू लागले.

“बडी नांवाचा एक पराक्रमी बकबली होऊन गेला. त्याने शिवांक जिकून भगवांवर सारी केरी तेव्हा विष्णूने रामनाथे रूप घेऊन अवतार घेतला. बलीने जो पाकविद्या ठरना तेथे तो गेला व तीन पावले जमीन मागितली. बली बकवली दानी व उदार होता. त्याने काळ केव्हावर रावनाने दान पावलांत अखिल जगाड व्यापून टाकले व तिसरे ठेवायला जाया मागितली. ती बकली म्हणून त्याने आपले दोळे पुढे केले. रामनाथे त्यावर आपला पाय ठेवून बकलीला लंका पाडविले. तो रत्नांचे रहील कदम वाश्रमांत रहात असत. म्हणूनच जी देखील आपला वाश्रम घेथेच स्थापन केला. राक्षस माझ्या यज्ञांत

हून सर्व ऋषी व मुनीना रूप केले जावेत. तुझ्या हातूनच राक्षसांचा संहार होईल !”

दुसऱ्या दिवशी सकाळी स्नानसंध्यादि भाटोपन्यावर विधामित्र ऋषींनी रामाला बोलाविले व पुर्वेकडे कळवून उभे रहावयास सांगितले. नंतर त्यांनी मंत्र म्हणून रामाला अनेक अस्त्रे दिली. ती असो रामा-पुढे दान जोडून उभो राहाली व म्हणाली—“आम्ही आपले दास आहे ! आज्ञा व्हावी !” तेव्हा रामाने त्यांना स्पर्श करून स्वतःच्या मनांत रहावयास सांगितले.

विश्व वालीत आहेत त्यांचा संहार करणे नुसते काम आहे.”

त्या जाश्रमाचे नांव सिद्धाश्वर होते. रामाकृष्णणाचरोवर विश्वामित्र कृष्णांनी आश्रमांत प्रवेश केल्याचरोवर आश्रमांतले कधी त्यांच्या वर्तनासाठी जमा झाले. त्यांनी विश्वामित्र कृष्णांची वादपूजा करून रामा कृष्णणांचा प्रकारे सरकार केला.

रामाकृष्णणांनी काही वेळा विश्वांति घेतली. नंतर ते विधामित्र कृष्णांना म्हणाले “महामुनि! यज्ञ आरंभ करावा. यज्ञाच्या रक्षणाचा भार आमच्यावर.”

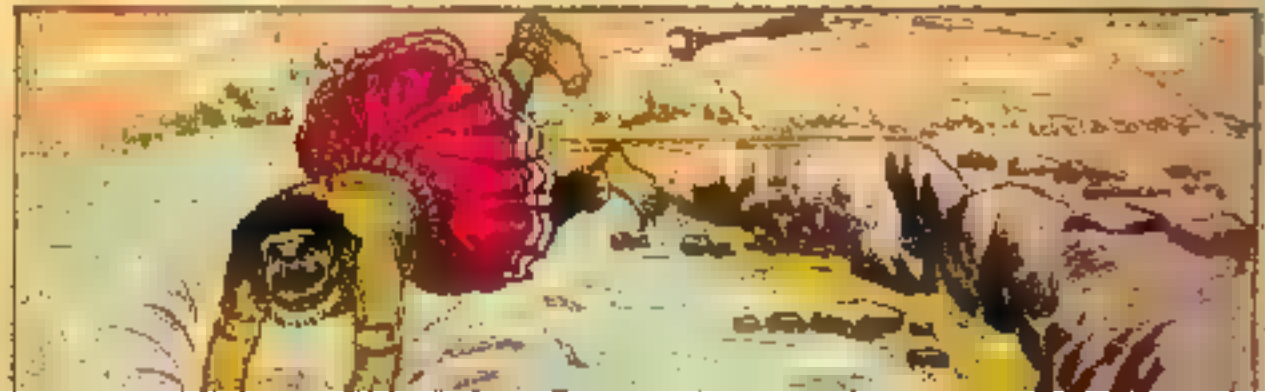
दुसऱ्या दिवशी यज्ञ आरंभ झाला. विश्वामित्र कृष्णि सनामिष्ठ बसले होते. रामा कृष्णणांनी हात जोडून विचारले “मुनिवर! राक्षस केव्हा येतील!”

यज्ञ मंडपांत बसलेले कधी म्हणाले “विधामित्र कृष्णी समाधीस्थ आहेत. म्हणून

ते आसं बोळणार नाहीत. आज पासून सहा दिवस लागोपाठ राक्षसांच्या हातून यज्ञाचे रक्षण करावे.”

रामाकृष्णणांनी रात्र दिवस जागरूक राहून लागोपाठ पाच दिवस यज्ञाचे रक्षण केले. सहावा दिवस उभाडला. यज्ञ चालू होता. एकामेकी जाकाश गडगडले. सुनाहु, मारीच वगैरे राक्षस आपले तैय्य घेऊन येत असलेले रामाकृष्ण दिभले. मगाने मारीच राक्षसावर एक अन्व सोडल्या वरोवर तो समुद्रांत जाऊन पडला. नंतर रामाने आग्नेयसु सोडून सुनाहुला ठार केले व पायन्यान्व सोडून उत्तर राक्षसांचा संहार केला.

असा राहिले विश्वामित्र कृष्णांचा यज्ञ निर्विघ्नपणे पार पडला. त्यांनी रामाच्या शौर्याची स्तुति करून त्याला भाक्षीवांद दिला.

आपल्या भारतातील भाषांचे :

मंहुचे अवशेष

मुंदर काहरणामून सुमार ६२ मैल तर एका जैन पंथारावर मंहुचा पुन्हा फिडा आहे. अकालच्या वातकांत पर्यार राक्षसांचे राज्य माळव्यांत मळताना का फिडायला जास्त महत्त्व होते.

इ. स. १२०४ ते १४०१ च्या दरम्यान माळव्याचा कुरीक प्रदेश मुघलनान मुलतानांनी काबीज केला. त्यानंतर बीरो व खिलजी राजघराण्यांच्या वंशजांचे माळव प्रदेशांत स्वतंत्र राज्य स्थापन झाले. या ओढांची राजधानी मंहु येथे होती.

मंहु समुद्राचा अर्ध आनंद नगर असा होता. पालसाळ्यांत हा प्रदेश इतका समोदर होतो की, स्वतः मळांथीर वादळाने झिडून टाकले आहे. येथील पुन्हा व धीनंदन अन्वय दुर्मीळ आहे.

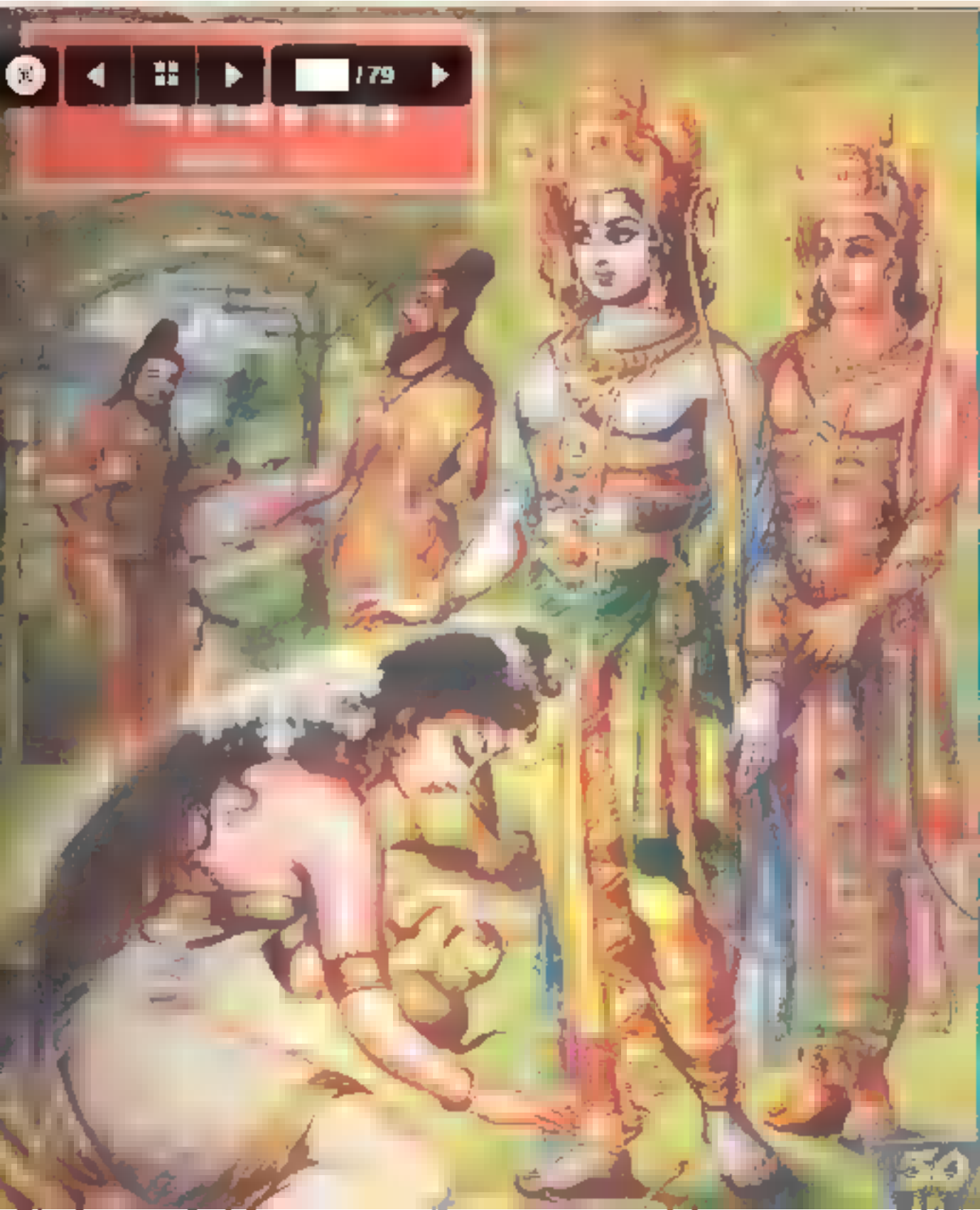
वर लिहिल्याप्रमाणे सुमार १२५ वर्षे मंहु नगर सरोवराचे आनंद नगरच होते.

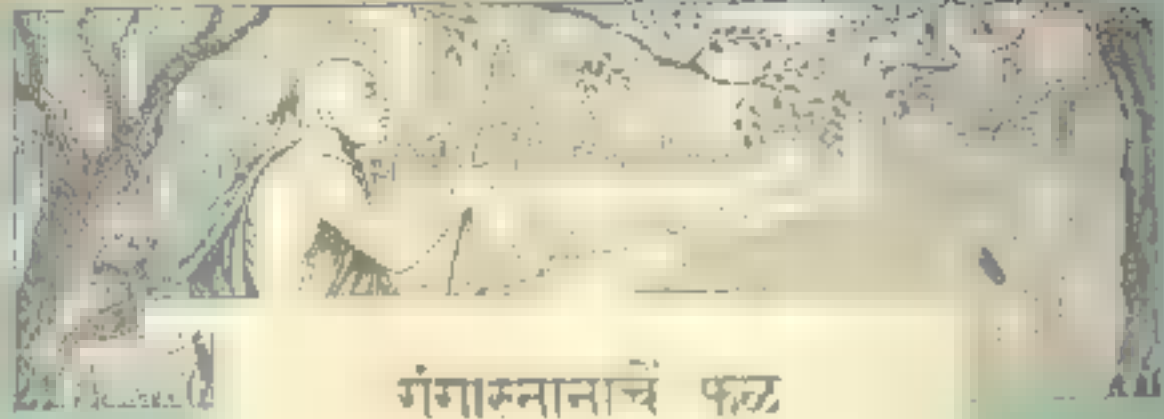
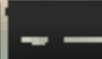
तेथे एक सत्त मळाची विजय स्तूप, संगमरमरी दुगडाच्या अथकी मंडान, मुग्गा मशीद, दुसंग-यादवची समाधी (कबर), जयदेवीय असा जहाज महाज, हिंदोजा महाज वगैरे प्रेक्षणीय इमारती आहेत. समोदरपणा टोंगरावर अपमती मंडप आहे.

ही अपमती एक सायिका होती. मंहुचा जैचट्या मुलतान बाबबहादुर यांचे हिश्यावर फार प्रेम होते. यांच्या प्रेमविषयी वेथील कित्येक गीते प्रसिद्ध आहेत. इ. स. १५६१ मध्ये बाबबहादुराचे मंहु जिंकले. बाबबहादुराचा पराभव झालेला ऐकून कसबतीने आत्महत्या करून घेतली.

गंगास्नानाचे फळ

एका गावी एक भावळा ब्राह्मण तरुण रहान असे. एकदा त्याच्या हातून काही चुक झाली. त्याला गावच्या थोरा-मोठ्यांनी सांगितले की ते पाप गंगास्नाना-द्विवाय धुतले जाणार नाही. हे गंगास्नान आयुष्यभर करावे लागेल.

त्या ब्राह्मणाचा ते मर्चे खरे वाटले. त्याने भागचा पुढचा विचार केला नाही व तीर्थ-यात्रेस निघाला. त्याने गंगानदी पूर्वी फळा पाडिली नव्हती. ती किती मोठी असेल त्याची त्याला कल्पना देखील नव्हती. वाटेत त्याला एक लहानशी नदी लागली. गावकरी रोज नदीवर स्नानाचा जात. आंघोळ करीत असता एकाने "गंगे भागीरथी!" म्हणून पाण्यात बुडी मारली. भावळ्या ब्राह्मणाचा वाटले की तीच गंगानदी असावी. तो तेथे राहून रोज नदीत आंघोळ करू लागला.

पुढे पांच वर्षांनी आंघोळ करणाऱ्या एका गावकऱ्याने विचारले "काय हो कोट्टन गाळात!"

ब्राह्मणाने केलेल्या पापाचे प्राय-श्चित म्हणून गंगास्नान करीत आहे असे सांगितले.

त्यावर तो मनुष्य म्हणाला—"अहो! पाह! ही गंगानदी नव्हे! अरे कोठे गंगा-नदी आणि कोठे हा ओढा! वाटला हिमाळय पर्वत समजणारा या ओढ्याला गंगा म्हणेल!"

ते ऐकून ब्राह्मण थक झाला आणि विचारले लागला—"तर मग ही नदी गंगानदी नव्हे म्हणता? मग खरी गंगानदी कोठे आहे?"

"कार दूर आहे!" असे उत्तर ऐकून ब्राह्मण गंगेच्या आंधळे निघाला.

भाचडा ब्राह्मण दोन महिने पायां प्रवास करीत एका नदीच्या काठां पोचला. ती नदी पुष्कळ मोठी होती. ब्राह्मणाने विचार केला की हीच गंगानदी असावी. त्याने गंगेच्या काठां एक लहान आंघोळ आंघले व नदीवर रोज आंघोळीला जाऊ लागला. गावांतले काही लोक नदीकाठी रहान असत. त्यांची वस्ती गंगेकाठची वस्ती म्हणून प्रसिद्ध होती. कोणी विचारले की कोठे राहतां म्हणजे तो ब्राह्मण उत्तर देत "गंगाकाठवर रहातो!" अशीच पांच वर्षे गेली तरी त्याला खरी गंगानदी नव्हती कळले नाही.

काही दिवसांनी तेथे एक साप आला. तो काशीवासा कळत परत आला होता. त्याला तेथे ब्राह्मणाला कळले की काशीला एक गंगानदी आहे. तेथे ब्राह्मण विचारले की "मग का गंगेचे नांव काय?" त्याला तो साप म्हणाला—"अरे! ही गंगेवर नदी आहे!" सापाने त्याला कळविले की "मरळ उतरेकडे रोज तीन महिने सतत चालत गेलास तर गंगेचे दर्शन होईल." विचारा ब्राह्मण निघून होऊन पुन्हा उतरेकडे निघाला.

उन्हाळ्याचे दिवस दोते. रोज वहा नारा गेल्यापैसा जास्त चालणे शक्य नव्हते. ब्रह्म अशीच महिने प्रवास केल्यावर त्याला पुन्हा एक नदी लागली. हीच गंगानदी असणार असे अनुमान करून ब्राह्मण नदीच्याकाठी गडू लागला. नित्य नियमितपणे स्नान नंथ्याने करू लागला आणि गंगेचे दर्शन झाले असे समजून समाधान मानू लागला.

अशीच पांच वर्षे लाटली. एके दिवशी तेथे तीर्थयात्रा करीत एक शूद्र गृहस्थ आला व नर्मदेचे स्तोत्र म्हणून स्नान करू लागला. ते ऐकून ब्राह्मण चकित झाला.

त्याने येऊन विचारलें—“काय हो !
गंगेत स्नान करतांना तुम्ही नर्मदेचे स्तोत्र
म्हणतां हैं काय !”

तो म्हातारा चकित होऊन विचारूं
जगला—“गंगानदी ! कोठली गंगानदी !
ही नर नर्मदा आहे ! नेह्या गंगानदी येथून
पुष्कळ दूर आहे. महिनाभर उतरेकडे
चाळत गेल्यास तर पदार्थित गंगेच्याकाठी
पंचशील !”

ग्रासणानें मृदुस्थाने आभार मानले
व पुढें निघाला.

आश्विन अगदीं हलास झाला. त्याला
बालण्याचा उन्हाड उरला नाहीं. परंतु गंगेचे
दर्शन घडलें नाहीं तर पापार्थे प्रायश्चित्त
होणार नाहीं असा विचार धरून तो चाळ
लागला. वाटेत त्याला सायला कधी मिळें
तर कधी न मिळें. उपास तपास काढीत तो
चाळत होता.

सतत एक महिना चालत राहल्यावर
त्याला एक मोठी नदी दिसली. इतकी
मोठी नदी त्याने पूर्वी पाहिली नव्हती.
नदीत लोक स्नान करीत होते. लोकांच्या
नाडां हीच गंगानदी आहे हें कळल्यावर
त्याला अतोनात आनंद झाला. तो गंगे
भागीरथी म्हणत गंगेकडे धावला. पण
त्याच्या सुदैवानें त्याला ठेंव लागली ॥ तो
मालां त्यातच त्याचे पाणोत्क्रमण
शालें.

यमदुर्गांनी त्याला यमासमोर नेऊन
उत्तर केले. यमानें चित्रगुप्ताला विचारलें—
“शानें काय पापें केलीं होती !”

“शानें एकदा एक पाप केलें होते.
परंतु गंगेचे नांव घेऊन त्यानें प्रत्येकवेळी
स्नान केल्यानें तो पापशुद्ध झाला आहे.”
चित्रगुप्त म्हणाला.

यमानें त्याला स्वर्गलोकीं पाठविलें.

द्वितीय अध्याय

घरी शत्रु रागानें
पतीस धाडलेला पाहून,
पत्नी दक्षाची चाचरली
त्याची मुख्यधया पाहून ॥

घोर कर्तुनि नी घेउनि जवळीं
घडली “झालें विदोष काय !
दक्ष स्वरानें दक्ष म्हणाला—
“तको दिवाळें झालें काय !”

“तुझा जांचई पति पावेंतिचा
वागला असा तेंथें आज !
नाहि जगाची पर्वा त्याला
नाहि जनाची देखिल लाज ॥

ब्रह्मदेव पण कर्तो आदर
साकतात दिक्पाल समोर !
विचार नाहीं परंतु त्याला
कोण लहान नि मोठा थोर ॥

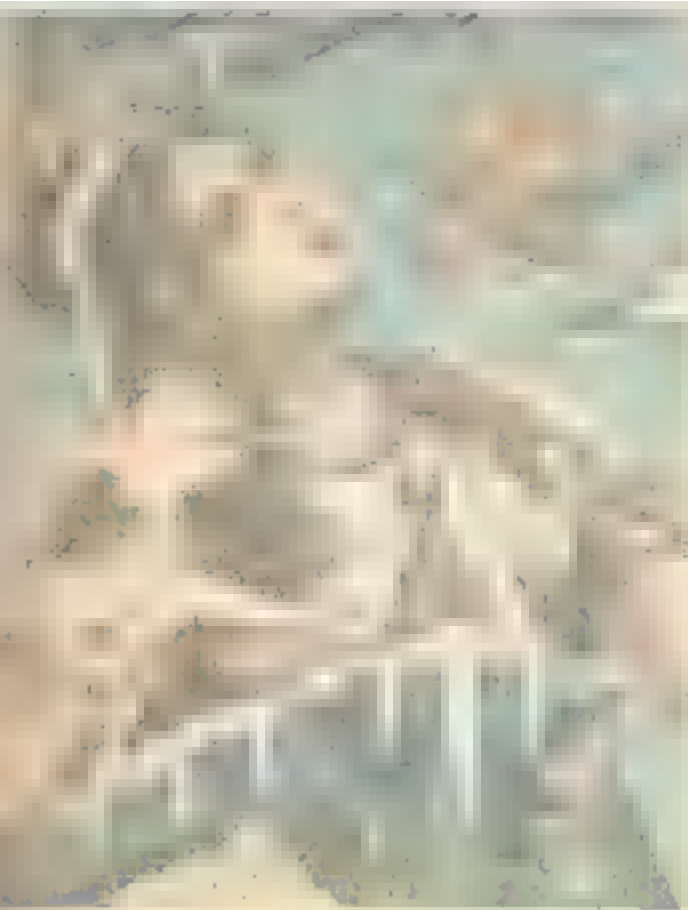
न घेदा आणि भिकारी
चरती करतो भक्ति अभिमान !
त्यानें केला प्रसंगीं
अभेदीत भाषा अपमान ॥

अशक्य मिलणें फळ
देउन आलों जावें गाप !
भोगूं न फळ जलकनारि !
दक्ष धांवला कर्तुनि प्रलाप ॥

पेकुनि पतिची कठोर वाणी
दक्ष पति जाहली चकित,
शाप जांचया कुणि देइल का !
होरल पेकुनि विश्व चकित ॥

परंतु दक्षा नव्हता
कोधामध्यें काहिं चिवेक !
विचार केला त्यानें तत्क्षण
कराचा मोठा एक ॥

उमापतीला सोडुनि स्वामें
स्वयं वांचयां बोलविलें,
झांगी-मुलींना स्वतः जाउनी
आदर पुरवक बोलविलें ।

शंकर पळा आले नाहित
कारण समजेना कोणा ।
मुखमुद्रा दक्षाची पाहूनि
नच उरली शंका कोणा ॥

दिव्य वाहनें आकाशांतून
उतरत होतीं दळू दळू ।
जणुं नक्षत्रे आकाशांतून
उतरत होतीं दळू दळू ॥

पुर्वे पश्चिमे कडून आले
आणि दक्षिणे कडून देव ।
नाहिं उत्तरे कडून आले
महादेव देवांचे देव ॥

कैलासांतून पहान होती
चकित पार्वती तें उरें ।
तिला कळेना आज अस्मानक
आसा ~~आसा~~ हा खंय ॥

अनुमानां परंतु कळलें
निजला पंक्ती जय जयकार,
यज्ञ घरी वटिलान्या अपुल्या !
कळ लागली उमा विचार ॥

आ कळे कां पण नाहीं आले
पतीस त्याचे आमंत्रण ।
जाउन निकडे पाहूया तरी
असेल मालें आमंत्रण ॥

तसेल मजला सांगितलें पण
थट्टेनें अन् चिडचिण्यास ।
स्वभाव भोव्या करतिल थट्टा
कधी ? चाळली विचारण्यास ॥

मनामध्ये पण शंका होती,
पाय पडत ना म्हणुन पुढे ।
याच आपुनी उत्सुकतेचा
डांसत गेली पतीकडे ॥

ध्यान मग त्रिशंकर निकडे
बसले होते एकांतांत ।
पावेति वाल्याचे पण कळलें
नदले-“कसल्या तूं शोधांत ?”

चदली-“सोडुनि थट्टा सांगा,
आज ऐकतें यशारेभ;
घालें अपणां आमंत्रण का
जाजव का तो यशारेभ ?”

“निघायचें मग आपण केव्हां
पोलत प्रमुषण कां नाही ?”
शंकर चदले-“मजुनि उमा
कळलें कारण तुज नाही ?”

सांगुन तुजला तुझ्या मनाला
कसात दुखी थट्टा कळे ?
घाल्यावटि तें कळेल तुजला
नको काळजी त्याचे कळे !”

परंतु उमटा तिच्या मनावर
झाला ~~आले~~ परिणाम ।
चदली-“प्रमुला पाहून चितित
मुचेत का मज कांही काम ?

भाजीशारिण मुखपुःखाची
तडा सांबली ही प्रमुची ।
चिंत न करूं ~~हो~~ करिकतर
दासी सोहन ही प्रमुची ?”

शंकर चदले-“तुझ्या पित्यानें
यज्ञ योजिला रागात ।
~~आज~~ माझ्या त्याच्या
मटाटोप हा दडानें ।”

केला नाहीं प्रणाम यास्तव
विधला त्यांनीं ~~आज~~ नाच ।
लागत आहे पण भोगाचा
अर्थ तुला मुखां तो शाय ॥

नाहिं तुला पण बोलविलें वय
पुत्रि लाडकी तूं त्यांची !
काय जाहली आजच नकळे
मज्जी तुजवरची त्यांची !”

पेकुनि बदली निघाला-
"पित्या जगल का करूं ?
जिथें जनमल्यें मोडी झाल्यें,
आज तिथें का मान करूं ?

माहेरी जाणवला काभी
निमंत्रणाची पाहुं वाट ?
शोभतो कसा जांचयाशिना
विचारीत यगाचा थाट ?

आज्ञा अपुली नखेल तर मी
काही नव्हे जाणार ।
पाहुनि यश जाउनी
राग मला पण आशे कार ॥"

घडले शंकर-"आजून ये पण
व्यर्थ वाटतें मज ।
अनुभव माझा आणि जगाची
एक सांगतो रीत तुला ॥

निमंत्रणाविण कुणाकडेही
माहेरी पण जावं नये ।
सुधापान जरि मान विनाचें
सुखानें स्वीकारूं नये !

पण बोलावुन दिवलें विषजरि
दंसत करावें त्याचें पान ।
अपमानानें जगण्या पेक्षां
मानानें सोडावा प्राण !"

ध्यान-मग शिव पुन्हां ब्राह्मे
निघाली माहेरी ।
स्वारीसाठी नंदी
आणि वाजली रणमेरी ॥

युद्ध कुणाशी नडलें तरि पण
त्रिशूल घेउन आले ।
खिन्न पावतिस, काढिं कळेना,
कशास सारे आले !

अभिप्रेत

निमंत्रणाविण सर्व सेव्याची उत्पत्ती आहे कि नाही, हा प्रश्न आहे. त्याचा उत्तर देण्यासाठी या लेखातून प्रत्येकाला या विषयावर विचार करायला पाहिजे. या लेखातून या विषयावर विचार करायला पाहिजे.

तुम्हाला या विषयावर विचार करायला पाहिजे. या लेखातून या विषयावर विचार करायला पाहिजे.

चित्रसेने अर्जुन म्हणाला-"तुझ्या या अनुयायांनी मदतीशिवायच माझ्या राज्यात शांतता नांदो अशी माझी इच्छा आहे. पण तू एक मदद केव्हास पुरे.

बेदखोर नागवर्मा हा कारस्थानी मित्र कावीर या दोघांना आपल्याची जबाबदारी तुझ्यावर हलवण्याचा प्रयत्न करत आहे. या दोघांच्यामुळेच येणार आहे, म्हणून मी ही सूचना केली आहे."

"ते जूझ कोठें दिसत नाहीत, पण सुटतात कोठें, पाहतां मी! मी अर्था अधिक अनुयायांना याच

नेमती. निश्चित असा. उभास झणाला.

परसु अमरपालला नागवर्मा आतां हातां लागेल नाहा याचिण्यां शंकाच वाटत होती म्हणाला—“महाराज! आपल्याला उजोर झाला असें माझे मत आहे. आतां पर्यंत ते तांचे पूर्वेकडील समुद्रातल्या भग्नि द्वीपाकडे रवाना देखील जाले असतात.”

चित्रसेनच्या भनांत देखील तीच शक्य होती पण ती कंठही झोकला नाही. चित्रसेनाचा निरोप बळून आपल्या अनुयायां-मह आपल्या किल्ल्याकडे निघाला.

दानवान मंडिते गेले असतील, चित्रसेनाकडे जाताना आपल्या येऊन कागली दिवसा दवळ्या खून होत आणि दरोडे व माळपाळ चालली होती. मुन्हे कर-गावे राज्यांतलेच आहेत को राज्या-बाहेरचे हे देखील कळायला मार्ग नव्हता. हागराळ प्रदेशात दन्वाग्याच्यात ते कपून गेले. आपे मारीत, त्यांनीं प्रजेला सत्ता-पुन सोडले होते त्याच्या पैकीं एक मनुष्य देखील जिवंत किंवा मेलेला नव्हता म्हणून ते लोक कोण आहेत, काढून घेतात चोर शोळाचा असाच नाव ते देखील नव्हता असाच समज होतो.

चित्रसेने महाराज म्हणजे जेव्हा विश्वी का राज्यात कामधन्या व निकाज्यामुळे ते लोक धंदेवाईक किंवा दरोडेखोर झाले असतील त्यांचा येऊन सरकार परमारी माफी मागितक्याम त्यांना माफी मिळेल, त्यांना वाटण्यात येतील हे शेतसारा गाफ कळ जाईल. बेल चित्र वेण्यासाठी सरकार कडून थोडी मदत देखील मिळेल. मात्र या धंदेवाईक चोरांची आपली शक्ती स्वतः येऊन सरकारकडून करावी.” चित्रसेनाची ही बुक्ति यशस्वी ठरली. शेकडो रामोशी

जातीच्या लोकांनी आपापलीं असे सरकार जमा केली व दरवाजांत जातीने दर दर द्राऊन आपल्या चुकीची माफी मागित. चित्रसेन आपला नवा सेनापति अमरपाल याच्यासह रामोशी लोकांचे म्हणजे एकण्यासाठी राज-वाल्यासमोर्च्या अंगणात आला.

चित्रसेनाने अमरपालने दर दारा लोकांना माना खाली करून ते असेल पाहिले. अमरपालला या लोकांनी ओळखीचे वाटले. ही चित्रसेनाला आगाऊ “महाराज” दरोडे चालवणा-यागवर्माच्या मैज्यांतले लोक देखील दिसत आहेत, म्हणून महाराजाना विश्वास करून जमिनी चोर झाले. चोराच होईल याचा विचार करता सापाला दुस-याजण्यांत वर्ष नाहा तो येऊन दे सांगतां येणार नाहा.”

चित्रसेनाने ते सर्व शांतपणाने घेतले व नंतर त्या दरोडेखोरांना विचारले “आपला नावक को नावका कोरे आहे? त्यांच्या चोराच तो कायार होय” तो देखील दिसत नाही बघेत कोरे?”

“महाराज! आपला कोणी नावक नाही, नावक नाही म्हणून दिसत होऊन

पाटा करितां वाटमारीच थदा लागत आहे. आपल्या सेनापतींनी जी केलेली ती चोराच आहे आम्हा! नागवर्माचे मैज्यांतच होती. परंतु त्या दिवशी नागवर्माने आम्हांक किल्ल्यांत जायला सांगत आम्हांला आगांत दककले व स्वतः करवीर बराबर पळून गेला. आम्ही देखील जीव रांचचिण्यासाठी वाट कुठेर तिकडे पळाला. आता त्याच्यावर आमचा मुळीच विश्वास नाही. आज आमचा कोणी नायक नाही. नागवर्मा कोरे गेला हे आम्हांला माहीत देखील नाही.” दरोडेखोरांपैकी एक जण

पुढें येऊन म्हणाला. "पण तुमच्या बोलण्यावर विश्वास फसा काय करावयाचा? चित्रसेनानें विचारलें.

"पोटाकरितां आम्ही आजवर योग्या केल्या, दरोडे पाडले आणि जालपोळ केली परंतु महाराजांनीं पोटापाण्याची व्यवस्था करून दिल्यावर आम्ही तो वेदा का फतायला जाऊं? स्वतः होऊन महाराजांच्या पायाजवळ आपलीं शस्त्रां ठेवायला आम्ही आलां आहो. महाराजांनीं आम्हाला कैद केलें, फांशी दिली, किंवा इत्तीच्या पायां-खालीं तुडविलें तरी आम्ही महाराजांच्या

विरुद्ध उलटपार नाहीं. आम्हांला पाद करून महाराजांची पत्रां म्हणून मानाचें रहायला महाराजांना संधी द्यावी." पुन्हीच आमची इच्छा आहे एक दरोडेखोर

"मी तुम्हाला शेते वाडून बायला तयार आहे परंतु तुम्ही तर पन्नास जणच दिसतां. माकी लोक कोठें आहेत?" चित्रसेनानें विचारलें.

"महाराजांनीं शरणागनाला शरण दिल्याचे ऐकून इतर लोक देखील यायत येतील महाराज." दरोडेखोरांचा सरदार म्हणाला.

अमरपालानें चित्रसेनाजवळ जाऊन त्याच्या कानांत सांगितलें, महाराज! आपण यांच्यावर विश्वास करूं नये. यात नागवर्मांचाच काहीतरी डाव असावा अशी गळा वाटते. नागवर्मांचें कारस्थान उघडकीस आणण्यासाठी काही दिवस कैदेत ठाकून रहावे.

"मी तें कळार नाहीं. वचन देऊन तें मोडणें मला पसून नाहीं. मग माझी पत्रा माझी काय किंमत करील? चित्रसेनानें उत्तमदाखळ विचारलें.

"तर मग एक क्षणभर आपण मला शाकी, मी धमकी देऊन यांची परीक्षा घेऊन पाहतां." असें सांगून व चित्रसेन हा म्हणाल्यावर अमरपाल दराडेखोरांना संवाधन करून म्हणाला—"महाराजांना गोष्टीची कुत्री माहे की, तुमच्याऐका कांढें नाकान नागवर्मा कोठें माहे याची जागली माहिती आहे. आ तुम्ही निमूदपणें सर्व कांढी सांगि नाहीं, तर तुम्हा सर्वांना दरोडेखोरांनीं खितपत पडारें लागेल!"

अमरपालची ती धमकी एकल्या भरावर दरोडेखोरांच्या सरदारानें घाब पडें करून त्यांच्याजवळ विषाची गोली दाखवीत म्हणाला. "महाराज! आम्ही त्याची देखील काय करून आलां आहो. आपलें दिशई पाहें येण्यापूर्वीच ही गोली आपली वाट घेऊं." सरदारानें जमने म्हटल्यावर सर्वांनीं हात पुढें करून जलहातांतलीं गोली दाखविली.

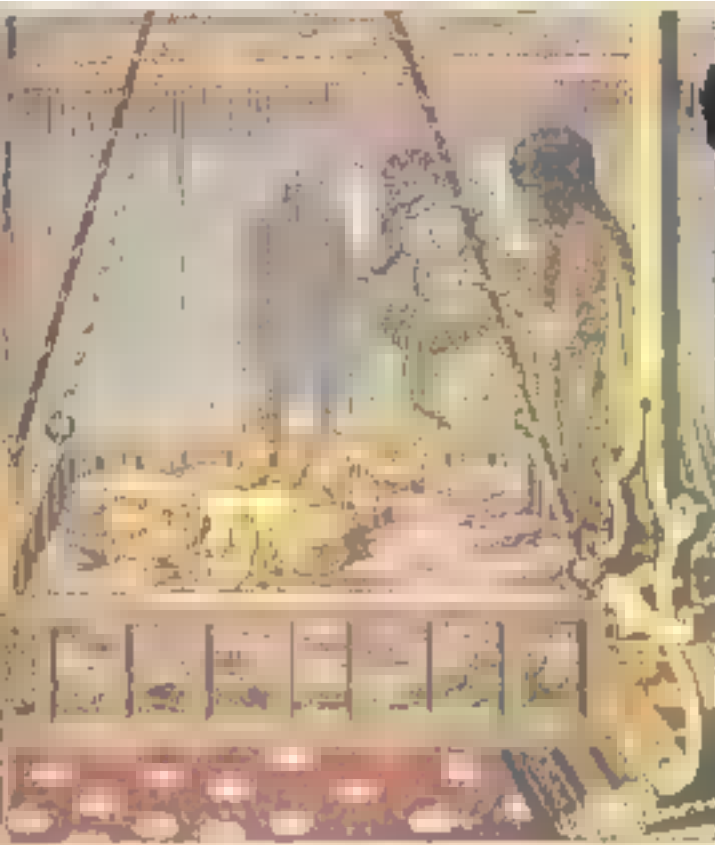
तेव्हां अमरपालची पण खात्री पटली. दरोडेखोरांच्या बोलण्यावर विश्वास करणारा हरकत नाहीं. चित्रसेन किंचित विनंति करून म्हणाला—"आज पासून माझी पत्रा म्हणून तुम्हांला माझ्या पत्रांत सर्व

अधिकार मिळतील. मी तुम्हाला शेतीसाठी जमीन देण्याची व्यवस्था करून देतो." दरोडेखोरांनीं आनेशानें चित्रसेनाचा जय-जयकार केल्या.

राज्यांतल्या इतर दरोडेखोरांना जेव्हा ही बातमी कळली तेव्हा त्यांनीं येऊन आपला अपराध स्वीकार केला. आपला शस्त्रां देऊन पोटापाण्याची व्यवस्था करण्यास विनंति केली. चित्रसेनानें त्यांना देखील जमिनी वाडून दिल्या.

राज्यांत दंगे धांपे बंद होऊन शांतता नांदू लागली. नागवर्मा करवीर जिवंत

गोल्यामळे । गोमिठीपति जाऊन
पह्यांथे सूर्य जेव्हा येतो त्याचा
भीति निश्चयेनाच बदल जातो.

पुढाची जाऊनही होती. काळजीला दुसरे
एक कारण आले. कांतिपति गरावर जातो
मग आल्यावर पाच वर्षांनी त्याला पाच
पाचून वेळा त्याच्या या विचाराने चित्रसेनाचे
काळीज कांपे लागले. त्याने ही गोष्ट कांति-
पतीला सांगितली नाहती. त्याला पुरावर त्या
परिस्थितीत वाटत परेगारात झाला नमना.

कांतिपती गरावेला पसून होऊन तिला
सुरगा आला. राऊत सवेन आनंदी-आनंद

विचरला. पण त्या आनंदानेच दुसरी गोष्ट
सुटली. व आनंदानेच मुलास पाहून वेष्टा-
नानेच तोच त्याच्या चित्रसेने उदास
वसने. त्याला त्या राहून ३ उरय पहात
तो त्या उपासनेच ताडानून निघावेले शब्द-
"आज त्याला जेव्हा वर्षांनी ३" चित्रसेनाच्या
विचरलेच मुलाचेही.

विचरलेच त्याने ३ जोडले. तांन्हे
सुरगावर उरलेच हीच. आनंदाला पुरावर
मरणाचे, उरलेच पुराचेच त्यानेच.

विचरलेच त्यानेच आनंदानेच मरून मरून काळ
जातो. त्यानेच ३ व अमिरलीच असले पाहिलेच
त्याला सध्या मरणाचेच लागली. चित्रसेनाच्या
हेरांनी त्यानेच सांगितलेच. अमिरपती राज-
वासीवर तिला वाट लागले आहेत.

त्या दिवशी पुरी शाही त्या
दिवशी त्यालाच त्यानेच येऊन मरणाचा आणि
विचरलेच लागला. "कोते आहे राजकुमार?"
चित्रसेनाच त्यानेच पुरी दिले. "मी
विचरलेच त्याला" असे नागून तो
आज पुरीचेच.

चित्रसेनाच्या ताडवर एक देखील
सुरगाचे व पुरीचेच पाहून उग्राला आश्चर्य
वाटले. सुरगाचेच त्यानेच त्यानेच मरणाचेच.

झाडा किंवा मुलगा असेल तर नीच वसली म्हणावयाचा.

उभाक्ष याच विचारांत त्या ठीक ते त्याच दामोद्री मुलगा तर ए मुलगा म्हणून दखल घेतला गेले. त्यामुळे मुलगा झाला मुलाला स्वाभाव उचलून येतले जाताना म्हणत जात होता—“पहाराज तुमचे हे प्रकार मी कधी बिसरणार नाही.”

उभाक्ष मनांत पोचल्यावर मुलाचे भावासाठी धडलेल्या धातूच्या काटक्या दाखवून त्या घेण्यासाठी केला.

उभाक्षाने त्याला स्वाभावाने त्या वले आणि काटक्या गोळा सांगितल्या. नंतर त्याने त्याला विचारले—“गाल पा काटक्या घेऊन काय करणार ?”

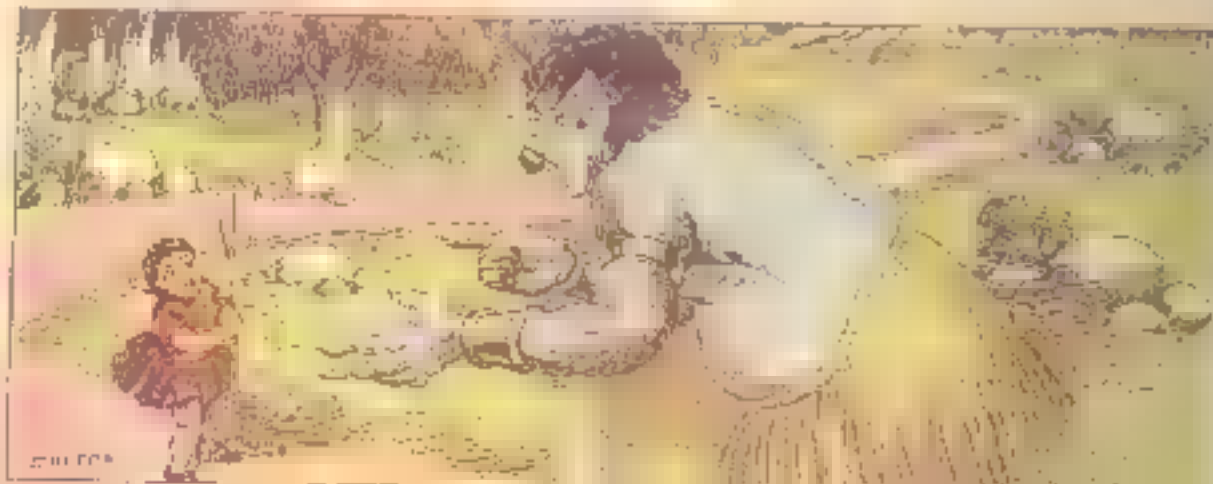
“आ मी बागाना नेऊन देईन” या झाला म्हणजे चावा काटक्या घातून जाल करतात !” मुलगा म्हणाला.

उभाक्षाला उलथला नाही झाला. चित्रसेनाला काटक्यांची काय गरज ! आणि तो जाल कसला करणार ! आपल्याला चित्रसेनेने फंसविले तर नाही ! त्याने विचारले—“तुझे बावा काय करतात बाल ?”

“सैबाक करतात ! छान सैबाक करतात ! लाडू, जिल्ल्या, खीर सर्व छान करतात.” तो मुलगा म्हणाला.

त्या मुलाकडे नकित होऊन पहात राहिला. म्हणजे माझी समजूत धातूच्याकरता सैबाकच्या पोरना माझ्या-बरोबर राठविले आहे. त्याला शक्य राग भावना जाऊन चित्रसेनाचा राजवाडा जमीन दोस्त करावा असे त्याने ठरविले आणि गम मगंत मुलाला स्वाभाव घेऊन भगवत पाचले टाकीत तो कपिल-पुराकडे निघाला.

पुढील गोष्ट पुढील अंकी

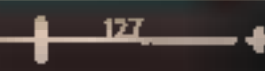

प्रश्नांचे मोन उत्तर

विक्रमाकर्णि दृष्ट सोडला नाही. झाडाजवळ जाऊन प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि म्मशानाकडे मुकाश्याने निघाला. तेव्हा प्रेतांत प्रसलेला वेताळ बोले लायला. म्हणाला—“स्वतःच्या आंगचे गूणच कित्येकांच्या उलटीस बांधक होतात. हेच पदा ना, मी तुला जे जे विचारले, त्यांची तु उत्तरे देत गेलास आणि तुझ्या कामांत बिबाड झाला. तुला फायदा तर काहीच नाही. तुझ्यासारखीच नागाकन्या अनेगराग सर्व प्रश्नांची उत्तरे देत असे त्यामुळे तिचे बरेच दिवस होईना. परंतु शेवटी तिला बस मिळालेच. तिची गोष्ट मी तुला आज सांगणार आहे.” असे सांगून त्याने गोष्ट सुरू केली.

एका काळी सूर्यकांत नांवाचा एक राजा एका देशांत राज्य करीत असे. आपल्या पराक्रमाने तो चक्रवर्ती झाला.

धैराच्या गांधी

वेदवेदांगाना त्याने छान अभ्यास केला होता. रूपांगे तर तो मधनाचा पुतळाच होता. त्याच्या राज्यांतल्या सर्व स्थितीचे मन त्याने जणुकाही हिरावून घेतले होते. त्याचे मन मोहित करू शकत अशी एक देखील त्याच्या राज्यांत नव्हती.

स्त्रियांचे नांव ऐकले की राजाच्या लाळा आंखा पडत. लग्न करण्याचा विचार त्याच्या मनांत कधीच आला नाही. वंजाची वाढ आतां कधी होणार ? आणि त्यांत राजघराणे ! राजाला वारस नसेल तर राज्यांत

अराजकता माजेल. मंत्र्यांना फार काळजी वाटू लागली. त्यांनी राजाची समजूत घालण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. पण त्यांचे सर्व प्रयत्न फुकट गेले. त्यांनी एकाहून एक सुंदर स्त्रिया आणून त्यांच्यावर राजाची नजर पडायची असा प्रयत्न केला. पण राजाने त्यांच्याकडे एकदा देखील पाहिले नाही. शेवटी प्रधान अमात्याने पोर करून निवेदन केले-

“महाराज ! विवाह खावा अशी सर्व मंत्री, दरपारी व प्रजेची आज्ञा आहे. विवाह केला नाही तर आपल्या या पराण्याचे नांव पुढे कोण चाक्यणार ?”

राजा काहीच बोलला नाही. शेवटी पंतप्रधानांनी राज्यभर घोषणा करविली की, जे कोणी राजाचे मन विवाह करण्यास बळबोळ त्याला एक लाख मोहरा इनाम मिळतील.

ते ऐकून कित्येक मांत्रिक येऊन राजावर आपल्या मंत्राचा प्रयोग करू लागले. वैद्य औषधी व वनस्पती घेऊन आले. राजाला जेव्हा ती गोष्ट कळली तेव्हा त्याने मांत्रिक व वैद्यांना कैदेत टाकले. नंतर त्याने

असा हुकूम काढला की, राजाच्या नजरेसमोर जर कोणी बाली तर तिला हद्दपारीची जिल्हा देण्यांत येईल. एवढे शास्त्रावर मात्र पंतप्रधानांनी हात ठेकले.

एकदा एक चित्रकार राजधानीत आला. नागरिकांच्या तोंडून राजा त्या चित्रकाराच्या तोंडातून काहीही नकार नाही हे ऐकून खीजातीच्या विरुद्ध निघालेला नया हुकूम ऐकून पंतप्रधानांना जाठल भेटला म्हणाला-“तुमच्या राजाचे लसाला मन बलविण्याची जबाबदारी घ्यायला मी तयार आहे.”

पंतप्रधानाने मोहरा त्या कानासमोरी केल्या. चित्रकार पंत प्रधानांना म्हणाला-“तुम्ही काही तरी उपाय राजाकडून नळा बोलवले येईल जसे त्यानंतर काही करावयाचे ते मी पाहून घेईन.”

प्रधानाने राजाला सांगितले की, गांवांत मोठा चित्रकार वाळा आहे. राजवाड्याच्या भिंतीवर उत्तम चित्रे काढण्याचे काम देण्यास हरकत नाही. त्याच्यासाठी चित्रकार दरवारांत बसला तर आपल्या दरवाराचा मान देखील वाढेल.”

सूर्यकांत महाराज एक उत्तम कलाप्रेमी चित्रकार होते. ते म्हणाले-“माझ्या आज्ञेची वाट पाहण्याचे कारणच नव्हते. तुम्ही आज्ञा त्याला आदर पूर्वक माझा निरोप सांगा व त्याला दरवारांत घेऊन या.”

दुसऱ्या दिवशी चित्रकार राजाकडे आणि म्हणाला-“महाराज ! आपल्या दर्शनाने मी धन्य झालो. परवानगी असेल तर मी आपल्या कलेचे एक दोन नमुने महाराजांस दाखवू इच्छितो. प्राकृतिक दृश्य, पौराणिक व धार्मिक चित्रांभरोवर मनुष्य

समाजांतले निरनिराळे प्रसंग निवडून चित्र काढली आहेत.

राजाच्या आज्ञेने चित्रकाराच्या कोठेच प्रदर्शन एका माट्या दाखनांत करण्याची व्यवस्था करण्यांत आली. राजा चित्रकला पाहण्यास एकदा एका मागून एक चित्र पहात असता एकदा एका स्त्रीचे चित्र दिसले. पाहताच राजा वैशुख होऊन झाली पहला.

चित्रकाराने मंत्र्यांना हंसतमुखाने विचारले—“तुम्ही म्हणाला होतां तशी चिकित्सा मी केली आहे की नाही? आतां माझे इनाम देऊन निरोप घावा.”

“परंतु आमच्या इच्छेममाणें परिणाम झाला आहे की नाही हे कळत नाही.” मंत्री म्हणाले.

“राजाच्या शुद्ध आल्यावर काय बोलतो व काय करतो हे कळल्यावर तुमच्या मते असेल तर ती दूर होईल. मी पर्यंत थांबावयास तयार आहे.” चित्रकार म्हणाला.

चित्रकार बाहेर जाऊन गोक्या येळाने सुद्धीकर आल्यानंतर विचारला—“कांठें गेला तो चित्रकार? त्याला!”

“तो आतांच बाहेर गेला महाराज!” प्रधान म्हणाले.

“संध्याकाळ पर्यंत त्याचा शोध काढून त्याला जाणले नाही तर तज्ञांत ठेवा. तुमच्या घरोवर सर्व मंत्र्यांना इतीच्या पायां खाली तुडवून देण्याची शिक्षा होईल. मंत्र्यांनी शोध काढण्याचे सोग करून चित्रकाराला राजासमोर हजर केले.

राजाने सर्वांस बाहेर जायला सांगून चित्रकाराजवळ एकांतांत बोलायचे ठरविले. सर्व लोक निवून गेल्यावर राजा—“तुम्ही कला पाहून मी नम्रित झाला आहे.

तुम्हा स्त्रीचे चित्र मला दाखविलेंस ती पूर्व जन्मी माझी स्त्री असाची असें मला वाटत आहे. तू तिला केव्हा व कोठे पाहिलेंस ते सांग. तू मागशील ते इनाम मिळेल. तिच्याशी माझा विवाह झाला तर मी सुखी होईन!”

चित्रकार म्हणाला—“महाराज! तिला आपण विसरून जावे हेंच बरे. कारण आज ती ज्या जागी निवास करीत आहे तेंथे पोचणे अशक्य आहे. ती नागराजाच्या घरां अनंगराग नांवाने आली आहे. एका एकटी राहाते. कित्येकांना

तिच्याशी करभ्यासाठी नागराजाकडे मागणी घातली. तिच्या एकट्या राजकुमार परेत नाही. आपली एक विचित्र गोष्ट तिच्या संपर्का मी ऐकली आहे. तिला मागणी चालण्याच्या प्रत्येक राजकुमाराने तिला रोज एक पक्ष विचारला पाहिजे. त्याचे उत्तर नी देऊ शकणार नाही त्याच्याशी ती लग्न करणार आहे. परंतु ज्या राजकुमाराला जपयश येईल त्याला आयुष्यभर नागकन्येचे दास्य करावे लागेल. महाराजांनी माझे मत त्या नागकन्याचा नाव सोडून द्यावा."

सूर्यकांत महाराज म्हणाले— "कस वाटेक ते तरी मी त्या नागकन्येला शासन भेटणार आहे. मी तिचा पराजय करून तिच्याशी लग्न करीन किंवा आयुष्यभर तिचे दास्य करीन."

राजाने अनंगरागच्या महालाकडे जाणारी वाट विचारून आणि तिची भेट घेण्यासाठी निघाला. निघालेले पाहून त्याचा बालविर विनोद देखील त्याच्या निघाला. विनोद राजाच्या दरबारा एक विद्वपक म्हणून काम करित. महाराजांना येऊन म्हणाला "महाराज नागकन्येच्या नादी काय लागता? तिचे चित्र पाहल्या पासून आपली अघा बुद्धी आहे. जसलेली तिला पाहल्याप्रमाणेच नाहीशी होईल. म्हणून गाडी बुद्धि आपण उधार म्हणून घ्यावी." विनोदने विनोदपूर्वक सूचना केली.

सूर्यकांत विनोदी मित्र विनोद बरोबर नागकन्येच्या महालाकडून येऊन पोचला. विनोदने नदर्याप्रमाणे खरोखरच राजाची बुद्धि पूर्णपणे ल्यास गेली. बोलवे हेच सुचना.

विनोदने येण्याचे अनंगरागाला सांगितले. निश्चायप्रमाणे आतिथ्य सत्कार संपल्यावर अनंगरागने दद्यापूर्वा पाळावयाची आपली अट सांगून विचारावयास सांगितले. रोज एक पक्षां एक वीस दिवस पक्ष विचारावे. दिवशी पक्षाचे सयुक्तिक देऊ शकणार नाही त्या दिवशी मी आपणांशी लग्न करीन. आपल्याला या प्रयत्नात यश मिळाले नाही तर मात्र आपल्याला माझे दास्य करावे लागेल. असे सांगून तो तेथून निघून गेली."

अनंगरागच्या राजा व त्याचा विनोदी मित्र घोषांची राहण्याची व्यवस्था करून आली होती. राजाच्या यत्नां विनोद रोज एक गोष्ट सांगून अनंगरागला एक पक्ष विचारीत असे. त्याने यत्नात कारक उत्तर देऊन निघून जात असे.

राजाप्रकारे एक पक्ष दिवस होतले व दिवस दिवस होतले. विनोद तिला किंवा शकला नाही. राजा अनंगरागने सौंदर्य पाहून मोहित झाला असल्यामुळे त्याच्या सोडून एक शब्द देखील निघत नसे. म्हणून विनोदने काणता पक्ष विचारला व तिचे काय उत्तर दिले हे देखील त्याला

कळले नाही. पण अनंगरागच्या नोदच्यावर भेटा. वाढल्याचे त्याला पालेल. पाहिल्या दिवशी तिने त्याच्याकडे फिरवून पाहिले देखील नाही. दुसऱ्या दिवशी पक्षदा पाडले. त्यानंतर राजाकडे एक दोनदा पाहिल्या विजाय तिला चेन नसे. हळू हळू ती राजाकडे पहायला लागू लागली. तिचा चेहरा एकाएकी होऊ लागला. कधी कधी निश्चास सोडून मान साठी करून वर लागली.

हे सर्व पाहून राजाने विचार केला, तिच्या मनावर खात्रीने माझा पगडा वसला

आहे. त्याला एका एकी एक पेरणा शाली. तो विनोदला म्हणाला—“आज मी एक पक्ष विचारणार आहे. तुला अपयश आल्याने काय दुःख होईल. त्या प्रश्नाचे उत्तर ती देऊ शकणार नाही मी नको सांगतो.”

त्या दिवशी अनंगराग आल्याबरोबर राजाने तिला पक्ष केला. तो एकदाच तिने केलेला पक्ष राजाला विचारले. “महाराज ! पक्ष आजवर कोणता नाही विचारला ! माझा अतः पाहण्याचे ठरविले होते का !”

राजाने तिला विचारले की, मी जिंकाचे असे जर तुला द्यावे होते तर तू आम्ही विचारलेल्या प्रश्नाचे उत्तर द्यायचे नव्हतेस !

“पण महाराज ! आम्हां भिषाचे पक्ष असते त्यांना त्रास देण्यात त्यांची परीक्षा पाहण्यात आम्हांला आनंद वाटतो.” अनंगराग म्हणाली.

पुढे दोघांना विवाह झाला. दरबारी व मानकरी खूप शाले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले—“राजा, मला हे समजत नाही की, अनंगरागला राजाने कोणता पक्ष विचारला असावा ! पक्ष प्रश्नाचे उत्तर माहीत असून दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे ! तुझ्या डोक्याची संभर धकले होऊन तुझ्याच पायांवर पडतील.”

विक्रमार्क म्हणाला—“त्यांत काय, राजाने विचारले असेल, उत्तर देऊ शकणार नाहीस असा कोणता पक्ष असू शकेल !” पक्ष प्रश्नाचे उत्तर काय देणार ! ही सोपीशी गोष्ट दुसऱ्या कोणाच्याही सुचली नाही.”

अशाप्रकारे राजाचे मौन भंग होताना वेताळ शवाबरोबर अदृश्य झाला आणि आढाऱ्या फांदीला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

मेलेला जिवंत झाला

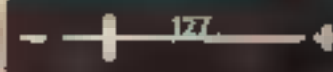
दुसऱ्या दिवशी आधीने मीमूला वृक्ष सांगितले की, त्याला तुला ज्याने काय सांगितले होते तो द्यावा होता. त्याच्यासारख्या लोकांचे एकत्र नकोस. कोणातरी म्हातान्या साधूची सेवा केलीस तर तुला निदान मुक्ति तरी मिळेल.

मीमू निघाला. वाटेत एका जागी रंगाला एक आंधळा भिकारी भेटला. आंधळ्याची काढी घळत एक लहान मुलगा पुढे वाट दाखवायला चालत होता. मीमू व तो मुलगा दांबे परभरांशी बोलत एका जागी जाऊन बेल उमे राहाले. मीमूला कळले की, तो मुलगा आईबापांशी मांडण करून घरांतून पळून आला होता. तो म्हणाला—“हा आंधळा भिकारी साधुपुरुष आहे. त्याच्या सेवेत मला पुष्कळ लाभ झाला आहे.”

मीमूने त्या साधूची सेवा काही दिवस करणाची इच्छा दर्शवली. तो मुलगा गोष्टीस आणि आंधळ्याला म्हणाला—“पुढे तुमची फाटी पळून चालेल. तुम्ही आपला शिष्य घ्या. मी येतो.” असे सांगून व आंधळ्याच्या काढीचे एक टोक मीमूच्या हाती देऊन मुलगा निघून गेला.

भिकारी म्हणाला—“दिसत नाही. तू टोक पळून पुढे चालत रहा मी मार्गे येत राहीन. उंच सखल जागा असली किंवा पाणी विणी असले म्हणजे सांगत जा म्हणजे झाले. नसें तुला मार्गे पाहण्याची सुद्धा गरज नाही. संव्याकाळी जी भीक मिळेल ती घर्मशाळेत असून शिजवून खाऊ. संपाक तुलाच करावा लागेल. कोठे जाण्या-पूर्वी बरोबरचे सर्व सामान आहे किंवा नाही

आंबळा भिकारी येत आहे की नाही. भिकारी त्याला म्हणाला—“मार्गे पाहण्याची गरज नाही. कोठे सांच ~~आला~~ किंवा पाणी असले म्हणजे सांग.”

मीमूने मार्गे वळून न पाहण्याची तपु-कांही शपथच सांगी. कांही अंतर चालून गेल्यावर मार्गे एक ओढा लागला. भीमू मार्गे वळून पाहण्याशिवाय म्हणाला—“गुरु-~~आहे~~ ! पुढे पाणी आहे !”

“कोणी पायी पार करीत आहे का !” भिकाऱ्याने विचारले.

ओढ्याच्या पाण्यांत उतरत भीमू म्हणाला—“होय ! माई पार करीत आहेत !”

“तर मग चल !” भिकारी म्हणाला, गीमू ओढ्यांत चार पावळे रासच्यावर उभा राहून “दगड !” आणि पाय अडखळून खाला ~~आला~~. भिकारी पण पाण्यांत पडला. त्याची ओळी काठीच्या टोकाला बडबडून गेली. इतक्यांत एकदम लोंढा आला आणि भिकारी गेला वाहून. काठीला अडकलेल्या ओळीह मासे ~~आले~~ एक सांप काठीचे टोक व ओळीची गांठ यांत ~~आला~~ सांपडला होता की त्याला निसडून जाणे शक्य नव्हते व तो मरून गेला.

मीमूने मार्गे वळून देखील पाहिले नाही. ओळी फणपटत ओढत नुसता चालत होता. गांवांत पोचल्यावर लोक ओरडू लागले—“अरे, सांप ! सांप !”

“सांप नाही ! मासे गुरु आहेत ते !” भीमू म्हणाला.

“सांप आहे, तुझा गुरुबिरु कोणी नाही. एकदां मार्गे वळून ~~आला~~ पाहतील !” लोक म्हणाले.

“मार्गे वळून पाहणार नाही. पाहू नये अशी गुरुची आज्ञा आहे.” भीमू म्हणाला. लोक जमा झालेले पाहून स्थान संचयी ~~आला~~ गांवाबाहेर आऊन ~~आला~~ खड्डा खणला

प्रमाणे “गुरु !” म्हणून म्हटले. “जय सीताराम !” असे उत्तर न आल्यामुळे त्याने मार्गे वळून पाहिले. तेव्हा त्याला नेथे त्याचे गुरु दिसले नाहीत व सांप दिसला.

लोक धावत म्हणाले “अरे ! सांप तुझा ~~आहे~~ गुरु सांप आला आहे ! तुझे गुरु गेले ~~आले~~ आणि त्या रूपाने दिसले नाहीत राहिले.”

भीमूने विचार केला ~~आला~~ आता काय करावे. जवळ जाऊन पाहिले तर ~~आला~~ सेकेला. लोक जमा झालेले पाहून स्थान संचयी ~~आला~~ गांवाबाहेर आऊन ~~आला~~ खड्डा खणला

हे सर्व तुलाच प्रथम पहायें कागणार. आपल्या ~~आला~~ तसे फारसे सामान नाही. फक्त ताटली, टोपली, तपेली, एक चिमटा आणि ही काठी ~~आला~~. मीमूने सर्व लक्षपूर्वक ऐकून घेतले. संन्याश्याकडे एक काठी होती. काठीच्या दोन्ही टोकाना मांडोडे अडकण्याची व्यवस्था होती.

भिकारी खोनाला अडकवून काठीचे एक टोक धरून चालत असे व भीमू टोपली डाक्या-वर ठेवून काठीचे दुसरे टोक धरून पुढे पुढे चालत असे. दोघे एका गांवाला जात होते. मीमू मधून मधून मार्गे वळून पहात असे की

व त्यांत सांगला पुळत टाकले. सांघाच्या थड्यावर त्यानें तुळशीचो दोन तीन रोपें देखील लावून ठेवलीं.

भिकाऱ्याच्या आयुष्याची दोरी अजून बळकट होती. त्या लोंढ्यावरींवर वाहून गेला तरी एका लवकाळा जाऊन लागला व बराच वेळ तेथेंच दसून राहला. नंतर तो पुन्हां मीथ. मागू लागला. त्याच्याजवळ काडी नव्हती. काडी धरणारा मुळगा नव्हता. विचाऱ्याला चांचपट्टन नालावें लागे. अंगादां दसून लाई.

सांगला पुळत मीम दिवसांनीं तिकडेच येत. भिकाऱ्याला पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. म्हणाला-“गुरुची भाषा मादयावर किती होती! त्यांना मला टोपली, ताटली, तपेली सर्व दिलें होतें. हे तर त्यांचे भूत विसर्तें आहें. नको बापा ते सामान!” असें म्हणत त्यानें डोक्यावरचे

टोपलें जमिनीवर फेंकलें व मारडून म्हणाला-“गुरु! तुमचें टोपलें, ताटली सर्व ठेवले आहे येथें. सर्व आणि माझी पाठ सांडा!” असें म्हणत तो पळून गेला.

मीमचा आवाज ओळखून भिकारी रागानें म्हणाला-“गुलामा! आषाढ्याला फेन निघाला दोतास नाहीं. मला झेले नसले तरी त्या देवाला आदरेत ना! तर नवल, मग वाहतो तूं कोठें पळतोस तो.”

मीम पळत आलीकडे गेला व म्हणाला-“भाजी! तुम्हीच सांगा! माझी रूफ! माझे गुरु माझ्यावर उगीत रागावतें.

“आहेस मूर्ख! कोणाची सेवा करावला तूं नकोस! रानांत जाऊन याकडे फाडून आणित जा, म्हणजे मिळविली.”

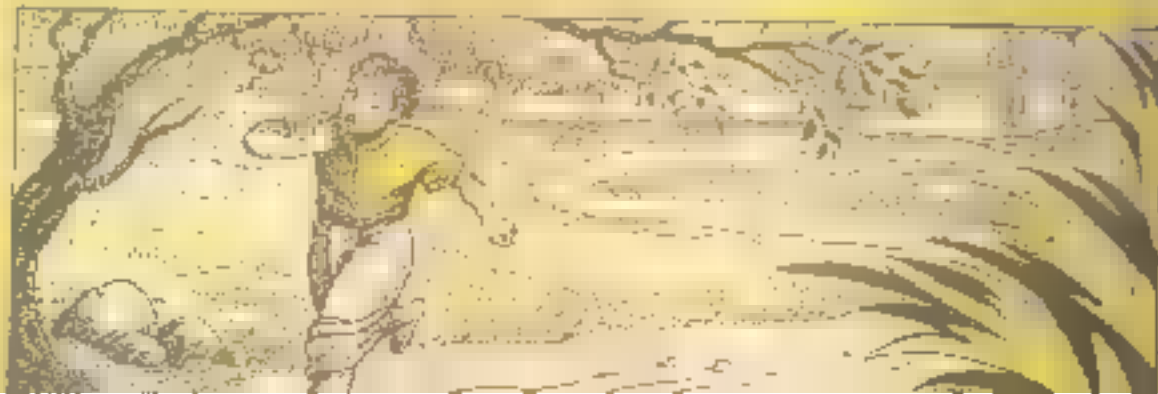
विधि लिखित

राक: शेतकऱ्याकडे शित्तु एक मोठ्या गुराच्याचें करीत असे. तो त्याची गाईगुरे वेळून जात असे. तो रोड सकाळीं मोठा करी आणि न्याहरी करून गुरे चरायला घेऊन जाई.

गोंवानादेर एक ओसाड आमराई होती. एका काळीं त्या आमराईतले अवि कांय प्रसिद्ध होते. पण शाई जुनाट न्याहरी झाल्यामुळे वाळू लागली होती. कांयहीत पुष्कळ उगवले होतें. गाईगुरे तेथेंच चरायला जात. कोणी ठिकठगाना नव्हता. गुराखी झाडावर चढून व खेळत आणि खूप गमती करीत. एखादी कैरी किंवा अंदा सांपडला कीं दगड मारून पाडून लात. शित्तु आपल्या साथी नव्हत्यावरून तेथेंच गुरे चरायला घेऊन येत असे. संध्याकाळपर्यंत तेथेंच सर्व

गुराखी सायंकाळीं नदीवर पाणी पाजून गुरांना घरां घेऊन येत.

एकदा शित्तु गुरे चरायला घेऊन त्याच वागेंत गेला. त्या दिवशीं तरी सण होता. म्हणून कोणी दुसरा गुरास आला नव्हता. पण शित्तुला सणाची गोष्ट माहीत नव्हती व मालकांनो पण त्याला जाऊं नको म्हणून सांगितलें नाहीं. एकूण तो एकटाच दिवशीं गुरे चरायला घेऊन आला होता. त्या दिवशीं त्याला वागेंत चुकल्या चुकल्या सारखें झालें. त्याला आपल्या मालकावर व आला. पण करणार काय? कोणी नव्हता. म्हणून त्यानें आपला सर्व राग गाईवर काढला. त्यांना बिना कारण इकडून तिकडे आणि तिकडून इकडे पळवूं लागला. त्याचा वेळ जाईना.

एकटेपणामुळे शिंतूचे डोकें एक तर नापलेले होते. त्यांत एक गांधीलमाशी येऊन त्याच्या डोक्यावर धरल्या. चालू लागली. तिला जवळ एका जागी बसलेली पाहून त्याने एक नडाखा दिला. तिचे दोन बुकडे झाले व ती दूर एका कुडपांत जाऊन पडली. शिंतू एकात उभा होता. थोड्या-वेळाने तिला मागचा गुटचा भाग आपोआप जोडला गेला व ती हाले-डोळे लागली. पुढेच वनेतून उडून दूर निवून गेली.

शिंतूला भावस्थेन वाटले. त्याने जवळ जाऊन गांधीलमाशी ज्या कुडपावर जाऊन

पडली होती ते पाहिले. कुडपावर मऊ कांबळी पालवी होती. त्याच्या वाटले कुडा-चिन पालवीच्या प्रभावानेच गांधीलमाशी जिवंत झाली असली. त्याने संजीवनी वनस्पतीचे नांव ऐकले होते. त्याने ती जागा नोट पाहून चकली आणि म्हणून तेथे एक दगड देखील ठेवला.

या संजीवनी वनस्पतीवर त्याचा विश्वास बसला. त्याच्या वाटले कुडाचिन नी मऊन टाकलेली गांधीलमाशी ती नसली. म्हणून त्याने एक भेलेला नाकतोडा कोटून तरी आणला आणि तोच त्या कुडपावर टाकला.

आणि नाकतोडा जिवंत होऊन उडून गेला. आज तो संजीवनी वृक्षच असली पाहिले दल डोका राहिली नाही. ही गोष्ट जवळपास साथी मरणाच्यांना फलविषयासाठी त्याचे मन जशीर आले.

दुसऱ्यादिवशी तो आपल्या मित्रांबरोबर गुरे नेऊन निवासा नेला. त्याने त्यांना संजीवनी वृक्षची गोष्ट सांगितली. भेलेला नाकतोडाही जिवंत झाला. व त्याची मऊन टाकण्यासाठी त्याने भेलेला नाकतोडा ज्या टाकला व तो जिवंत होऊन कसा उडून गेला सवे तिखटमीट त्यातून वगैरे

कळून सांगितले. ती काणाला खरे वाटले नाही. म्हणून शिंतूने त्यांना ते संजीवनी वृक्षचे सुट्टप दाखविलेच नाही.

काही दिवसांनी गांवचे पाटील एका-एका भरण पावले. गांवात त्यांचे दोन मजली घर होते. ते दानी व धर्मभीरू होते. गांवकरी त्यांना फार मान देत. सुमारे एक महिनाभर ते अथळ्याला स्विकृत होते. शेत नवीन पेंथ व शेतदार येऊन तपासून जात. पण गुरू पडला नाही.

सकाळी पाटलांच्या घरी मोठी गर्दी उडून गेली. सर्वे त्यांच्या ओदारांनी व मोड

स्वभावाची प्रशंसा करीत होते. सर्वे नृपत
 "देव चांगल्या माणसांना प्रशंसा उत्तम
 घेता. जेव्हा हाकदार औषधे देतात. विविध
 लिखित काही टक्कत नाही." सत्ताला
 जिवंत करणे काही प्रशंसा प्रशंसा नाही.

ही गोष्ट शिजूच्या कानावर पडली. तो गुरे घेऊन निघाला होता, तो येऊन धुणाळा—“पाटलांना जिवंत करायला औषध आहे मला माहीत. आमराईत संजीवनी बनस्पती आहे।” नंतर त्याने ~~आला~~ डोक्यांनी पाहिलेले ~~आला~~ वर्णन करून सांगितले, कोणाला त्याच्या बोलण्यावर विश्वास बसेना, तरी एक दोघे त्याच्या बरोबर आमराईत गेले.

शितू घाबत पुढें गेला. तें सुडप कोठें
आहे हें त्याच्या माहीत होतं. त्यानें खुणे
साठीं एक दगड देखील तेंथें आपणून ठेवला
होता. तो रोज एकदां गाऊन तें सुडप

पाइन वेड, झणून तो सरळ त्या जागी
गेल्या. आज तेथे ते झुडुर नव्हते कां
त्यावरची कांबळी पालवी नव्हती. त्याका
वाढते की कदाचित ती चुकून दुसऱ्या-
वाजुली निवून गेली.

गाविकल्याना राय आला, ते म्हणाले—
 “तुं आमच्यामोबर धडा करीत होतास
 का !” म्हणत त्यांनी विचा-
 र्याला बडविले. इकडे लोकांनी
 गारज्याचे दुःख होत होते आणि तिकडे
 मनांत विचार वाढत होत होता. देवाने ते आद-
 कोठे नेले ! पंधरा फिटून पाहिले तरी
 ते पुन्हां दिसले नाही.

जेवढी त्यानें मनाचें समाधान करून घेतलें तेवढी पाठकांचें मरण विधिलिखित होतें. तेव्हां म्हणून देवानें तें स्वरूप करून दाखविण्यासाठीं तें जुडय नाहीं केलें जेनावे.

❁ सायमन ❁

[illegible]

शेवटी निराश होऊन त्याने ~~त्याला~~ घराबाहेर
काढण्याचा निश्चय केला. वीस दोनपे
साल्म्यासिवाय होले उघडणार नाहीत असा
विचार पकून त्याने त्याला पौडी पोशाख
~~आणि~~ आणि एक तळवार देऊन म्हणाला
“जा ! माघुडे राजाच्या पदरी नोकरी
पकून पोटा भरा !”

सायमनने राजाच्या पदरीं सोफरी धरली. त्याला पाहरेक्याची सोफरी मिळाली. रात्री गावात गस्त देण्याच्या कामावर त्याला नेमण्यांत आले. परंतु संवयीला औपच साहो स्ट्रणतात. तो माईट संगतींत पडला. दारू-पिणे, जुगार खेळणे आणि गारागारी सर्व तसेंच चालू होते. तो एका स्त्रोताच्या सैनिकाच्या घरी राहून फुकटचा पुतळा झाडोत असे. तो त्या स्त्रोताच्यासमोर गप्पा मारी कां, आमचें घर इतकें मोठें आहे,

रोज पक्षांशें शोडीत असें मी, कधी पायां चालत नसे. झळेत गाडींत किंवा घोड्यावर बसून जात असें, वगैरे."

म्हानारा म्हणे--"होय ना ! मग वरून पैसे का नाहीं मागवीत ! बापाळा पत्र टाक तुला आतां मोठी नोकरी लागली आहे. मेजवानी देण्यासाठी पैसे पाठव. तो जरूर पैसे पाठवील."

सायमनने त्याप्रमाणें वडिलांना सोटे पत्र लिहिलें. मुलाला मोठी नोकरी मिळाली आहे हें ऐकून बापाला आनंद झाला व त्याने मुलाच्या पत्राप्रमाणें पैसे

पाठविले. सायमनने त्या पैशावर काही दिवस चैन घेतला. पण ते माइकल किती दिवस पुरणार. घोड्याच दिवसांत ते संपु-
ष्टांत आले.

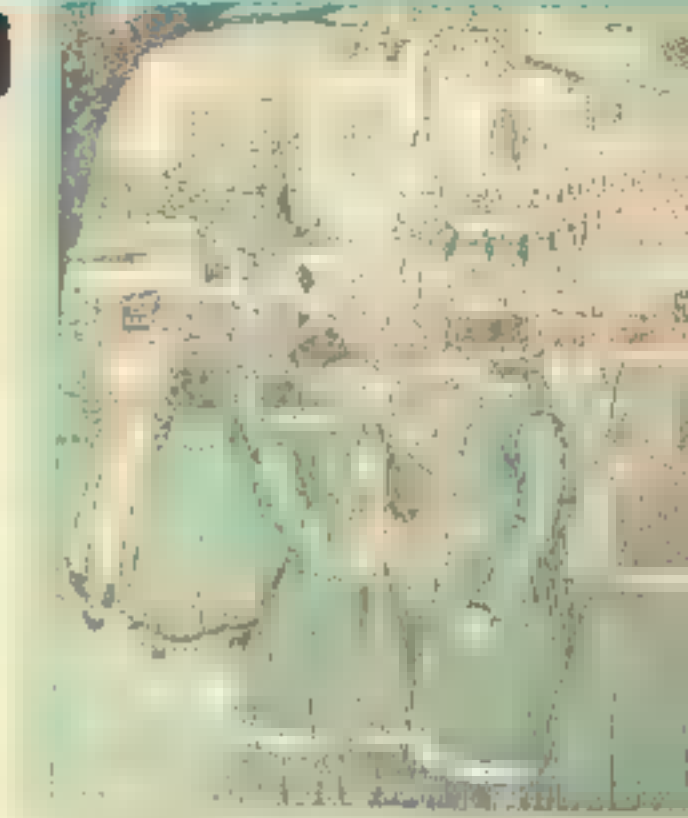
वडिलांकडून पैसे ठकळण्याची युक्ति त्याला कळली होती. त्याने काही दिवसांनी पुन्हां एक पत्र लिहिलें. व आपल्या शौर्य व साहसाचे सोटे वर्णन लिहून हुदा वाडण्याचें कळविलें व पुन्हां पैसे मागण्याची इच्छा व्यक्त केली. आतां मी जबाबदार झालो आहे व नोकरीवर कोतवाल होणार आहे. मागल्या गये सोटे चालले व पासे पत्राचे पैसे पाठविले. पुढे कोतवाल झाल्याचे कळविले व आपल्या काही दिवसांनी नवेदार झाल्याचे लिहिले व अमेडि कळविले की याचा मागील तडा हजारी मनसबदाराच्या जाली. मागले होणार आहे. पात्र प्रत्येक वेळा लिहि पाठवी. आई वडील विचार करील. पोस्टाच्यावर पांचव्यावर त्याचें बस करून देणें या आपली जबाबदारी संपली.

सायमनला पुढे काही दिवसांनी पुन्हां पैशांची गूट भासली व त्याने मनसबदारा झाल्याचे बापाला लिहिलें. बापाला आनंद झाला. त्याने पैसे पाठविले आणि

विचार केला की, एकदां मुलाला मेहनत यावें. इतक्या मोठ्या हुद्यावर त्याला काय करतांना पाहून होव्याचे पारणें पडेल. सायमनचा बाप असा विचार करून पायकोला घेऊन सरळघाटीच्या गांवीं निघाला.

नवरावायको पोचला तेव्हां एका मैदानांत कसली तरी पंगड चालली होती. त्यांनी विचार केला सायमन आपल्या काम्याच्या पोशाखांत टचीवर किंवा घोड्यावर बसून मैद्याची पाडणी करीत धरत. दोघे एका बाजूला, एकाजोरा आशेने, नराच वाट एकाजोरा उभे राहिले. पण त्यांना निराश व्हावें लागले. शेवटी त्यांनी एका पतिव्रित गृहस्थान विचारलें--"मनसबदार काय कामे करते नाहीं का ?"

ते गृहस्थ बकित झाला. तें नांव त्यानें प्रथमच ऐकलें होतें. नंतर बककी असें कळलें कीं, गांवांत गस्त देणारा नांवाचा पाहारेकरी आहे. एकून म्हाताऱ्याच्या तळपायाची मस्तकाला पोचली. स्वतः उपाशी राहून एक वेळ खाऊन त्यानें मुज्यल जे पैसे पाठविले त्याचा त्यानें दुरुपयोग केला. म्हाताऱ्याने कोत-

वालाकडे जाऊन मुलाला नोकरीवरून काढून ठाकाला सांगितलें. स्वतः नापच सांगतो आहे तेव्हां सोटे नसणार असें समजून कोतवालने सायमनला नोकरीवरून फगी केलें.

मुलाच्या अपराधाबद्दल नापाने त्याला चांगली शिक्षा घाब्याचें ठरविलें. त्या काळीं त्या देशांत प्राणदंड देण्याच्या अधिकार देखील बापाला असे. सायमनच्या आईने स्वऱ्याचा राग कमी करण्याचा यत्न करून पाहिला. म्हणाली--"पोटाच्या पोराळा गुरां दोरां सारखें शोडणें किंवा ठार करणें बरोबर होईल का ?"

बाप म्हणाला—“गुरे फंसवीत तरी नाहीत. चोरी लबाडी तरी करीत नाहीत आणि हा माणसासारखा माणूस आणि प्रत्यक्ष बापाक फंसवितो!” त्याने सायमनला हात पाय बांधून गाडीमार्गे बांधले आणि गाडी चालू केली.

सायमन ज्याच्या घरी रहात असे त्या म्हातान्या मैत्रिकाला हे सर्व कळले. ती म्हणजे मद्रासीला धाडली व सायमनच्या बापाची नजर चुकवून त्याने सायमनला मुक्त केले. सायमन रानात पळून गेला. आज त्याला वाटले की, पुनर्जन्म

मिळाला. आई-बाप कोणी आपली पर्वा करायला नाही. स्वतःच्या हिमतीवर व मिळकतीवरच पोटापाण्याची व्यवस्था करावी लागणार.

काही दिवस रानोमाळ फिरत राहिला. कंठमुळे खाऊन कसे तरी दिवस काढले. पण काही दिवस काढावे लागले त्याला. मनोरंजनासाठी त्याला पांढरी करून घेतली व रक्त हळू त्याला गंभरी बाजाचिता येऊ लागली.

त्याला एका जागी दुसऱ्या दिवशी एक राजवाडा दिसला. डोंग-

राच्या पायथ्याशी वण एक राजवाडा दिसला. परंतु तो वाढा नवीन दिसला. डोंगरावरचा जुनाट व पडका असावासा त्याला वाटले. बचकरी करता त्याला कळले की, डोंगरावरच्या वाड्यात एक कुर राजा रहात असे. त्याच्याकडे अंदाज संपत्ति होती. पण गरीबांना मिळून काढीत असे. मेल्यावर तो मृत झाला व त्याच महालात राहान आहे. त्याच्या लोकांचा त्याने पिच्छा पुरविला म्हणून त्याच्या मुलाने तो तोंडला व डोंगराच्या पायथ्याशी दुसरा बांधून

त्यांत तो आपल्या मुलीबरोबर रहात आहे. सायमनला असेही कळले की, ती राजाच्या फार सुरक्ष आहे. परंतु तिच्याशी कोणी लग्न करायला येत नाही. कारण तिच्या आज्ञेने नव जोंपयेंत डोंगरावरच्या महालात आहे तो पर्यंत जो कोणी तिच्याशी लग्न करील त्याला ते मृत खाऊन टाकील, अशी सर्वाना भीति होती. परंतु जो कोणी वाड्यांतून भुताला पळवून आलील त्याच्याशी तिचे लग्न होईल.

एक राजकुमारीही त्याच्या लोकांस मुकले. पुढे

कोणाची हिमत्त्व होतीना. राजा नेहमी राजकन्येच्या काळजात पडलेला गेले.

सायमनने विचार केला, त्या भुताला काय लावण्यात आपल्याला यश मिळाले तर किती धरें होईल. त्या प्रयत्नांत जीव गेला तरी चालेल. नाही तरी अपूर्व असे फलन दाखविण्यांत कोणता तरी हरकत नाही. त्याला सुताची भीति नव्हती की वाघा-सिंहांनी नव्हती. तसा जात्याच तो साहसी होता.

राजभर त्याच विचारांत तो एका झाडाखाली पडून राहिला. स्वप्नांत राजकुमारी आली आणि एक भूत पण आले. प्रथम

तो भ्याला. परंतु नंतर स्वतःला सावरून त्याने त्या सुताशी युद्ध केले व त्याला जिंकले. सकाळीं शीघ्र मोहज्यावर वांसरी काढून राजघुं लागला. वांसरीचा गजुळ काढून घाल्याच्या झुळकीं येजेवर राजकुमारीला ऐकुं आला. तिने वडिलांना विचारले—“बाबा ! कोण राजवतो आहे ती वांसरी ! त्याला सोलवून घाणा न !”

राजाने नोकराला टाक काढून वांसरी वाजवणाऱ्याला सोलवून आणायला साठविले. परंतु राजकुमारीला उत्तम धीर नव्हता. ज्या दिशेने आवाज येत होता त्याच्या अनुरोधाने सायमन ज्या झाडाखाली होता तेथे आली. तिने त्याला राजवाड्यांत यायला सांगितले. तिला पाहून सायमनने विचार केला की, सोमदयांचे जे वर्णन ऐकले होते भगदीं हुबेहुब तसेच सौंदर्य आहे. स्वप्नांत ज्या राजकन्येला पाहिले होते तिच्याहून सुंदर आहे ही. अप्सरांचे सौंदर्य पाहून अधिक ते काय असणार ! प्रथम दर्शनीच दोघांमो परस्परांचे मन चोरून घेतले.

त्या दिवशी सायमनला राजवाड्यांत राजाच्या पंक्तीला जेवायला मिळाले. त्याची वांसरी ऐकून राजा देखील फार खुष झाला

व त्याने त्याला आपल्या पदरी नोकरी दिली. राजाकडून त्याला कळले की, राजा मृत होऊन डोंगरावरच्या महालांत रहात आहे. त्याचे भूत पळवून लावणाराचे राजकन्येला लग्न होईल.

सायमन म्हणाला—“मी देखील तसेच ऐकले आहे. भाग्याची परीक्षा करून पाहणार आहे ! माझ्या आईवडिलांनी मला स्वतः घरावादेर काढले आहे. जगांत दुसरा कोणी असा नाही. जर मला यश मिळाले तर राजकन्या सुखी होईल. नाही मिळाले तरी माझ्यासाठी शोक करू नये या तगांत कोणी नाही.”

राजकन्या सर्व लक्ष देऊन ऐकत होती. जर सायमनला यश मिळाले तर बरोबर आपले लग्न होईल व सर्व आयुष्य सुख समाधानाचे जाईल तिच्या मनांत हा विचार चालू होता. त्याच बरोबर दुसरा विचार पण तिच्या मनांत आला. यदा कदाचिन् यश न मिळाले तर... तो विचारच नित्य करवेना. आपल्या सुखासाठी आपल्या प्रियकराचा जीव बोकांत पडवा हा विचारच तिला रुचला नाही. तिने आपल्या वडिलांचा आज्ञा सांगितले.

राजाने सायमनचे मन पालटण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. परंतु त्याचा अकाल निश्चय पाहून त्याला महाकायर्थात पंचविण्यासाठी त्याने गादी पाठविली. सूर्यास्ताच्या सुमारास सायमन डोंगरावरच्या महालांत पोचला.

सायमन महालांत गेला. त्याने दगडा पुढचा कांही एक विचार केला नाही. आंत एक मोठा दिवाणखाना होता. भितीत आरसे सोन्याची फ्रेम असलेल्या तसविरी वसविलेल्या होत्या. इतर सामान अमृतव्यस्त पडलेले होते व त्यावर पुष्कळ धूळ पडलेली होती.

सायमन दिवा लावून एका बांकावर बसून बरोबर आणलेले पुस्तक वाचू लागला. पुष्कळ वेळ तो असाच वाचत भुताची पहात वसला. पण भूत आले नाही. मध्य रात्रीच्या सुमारास त्याला आवाज ऐकू आला. हळूहळू तो आवाज जवळजवळ येऊ लागला. त्याला मनांतून भीति वाटत होती. परंतु जागचा वळका नाही.

वेळाने दिवाणखान्याचा दरवाजा उपडला. सायमनला एक काळा भनुष्य समोर येत असलेला दिसला. त्याचे डोळे होते. त्याच्या छातीत किल्ल्याचे जुद्धे होते.

सायमनने फक्त एकदाच त्याला पाहिले व पुन्हा पुस्तक वाचण्याचे सोंग करू लागला. तो जवळ आला तरी त्याने मान वर करून त्याच्याकडे पाहिले नाही. त्याच्या कानावर शब्द पडले—“या महाकांत कोणाच्या परवानगीने तुं आलास !”

मान वर केल्याशिवाय सण-सणीत आवाजांत म्हणाला—“मी ही सज कादण्याकरिता आलो आहे. येथे कोणी नाही असे समजून मी वसलो आहे.”

“असे होय ! या महाकांत पाऊळ टाकण्याचा यत्न घेतो आहे. तो

येथून परतला नाही हे तुला माहीत असेलच !” भुताने विचारले.

“तुज्या या पक्ष्या ऐकून मी भिऊन जाईन असे वाटले वाटते तुम्हांला. वृक्षांत टेवा, मी एका शेवक्याचा मुलगा आहे !” सायमनने तितक्याच उत्तर दिले.

“याच, मी आतांच बंद करतो. वेळीच किड्या आणि ज्ञा, ते खोलीचे दार !” भूत म्हणाले.

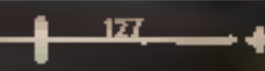
“तुं म्हणशील मी तयार आहे. तू म्हणशील ते कायला मी काही नोकर ! कोणावर त्याच्या कपड्यांचा

वजोस एवढा अधिकार ?” सायमनने तिरमच पण विचारले.

ही स्वारी निराळीच दिसते आहे, असे भुताला वाटले असावे. कारण ते काहीच बोलले नाही. स्वतःच उघडून पलीकडच्या खोलीत प्रवेश केला. प्रवेश केल्याबरोबर त्याचे काळे केस पांढरे झाल्याचे सायमनला दिसले. त्याला आश्चर्यच वाटले.

खोली पलीकडच्या खोलीत भुताने प्रवेश केला. सायमन पाठोपाठ येतच होता. एका मागून एक दालने पार करीत आसताना भुताचा त्याच्या कपड्यांचा

वरून सालपर्यंत पांढरा होऊन लागला. पुन्हां सुताने सायमनला किल्ल्या दाखवून दरवाजा उघडायला लांगितले. मुताच्या आज्ञेचे पालन केल्यास मृत मानेवर वसेल असा विचार करून तो म्हणाला—“तुझे घर आहे. तू उघड देवाजे.”

एका मागून एक अकरा दारुने पार करून मुताघरावर सायमन धाराच्या दाकनांत आला. तोपर्यंत मृत पांढऱ्या खाळपर्यंत गळधिराव पांढरं फाग होऊन गेले. मारावा दरवाजा उघडल्याबरोबर कुठलेल्या मेलनाचा वाम आला. समोर मळ्याची एक रास पडली होती. दुर्गंधीने सायमनला भोंवला आज्ञासारखे वाटले. तरी मनाचा भीर करून तो पुढे गेला.

मृत सायमनला म्हणाले—“हे सर्व माझ्या आज्ञेशिवाय महाकांत पाऊल टाकल्याचे फळ भोगीत येई पडले आहेत. परंतु मला मुक्ती देण्याची युक्ति एकाला हि माहीत

नव्हती. कदाचित शेतकऱ्याच्या पोराळाच ते श्रेय मिळणार असेल. माझ्याशी कसे बोलवे व काय करावे हे फक्त तुलाच कळले. तुझा जीव तर आता वांचलाच आहे, तू या महाकांत देखील पुन्हां घाले शकशील. तुझ्या हानून मला मुक्ति मिळणार आहे. परलोकी मला सुख मिळणार की दुःख मला माहीत नाही. या घगांतूनतर गी मुढली. हा घे परशु! घानेच मी आजवर या सर्वांचा वध केला. घानेच माझे होम फोडून मुक्ति दे. मी आनंदाने निघून जाईन.”

सायमन थोडा वेळ किकर्तव्यचिमुड झितीत उभा राहिला. परंतु अधिक विचार न घेता त्याने परशु घेऊन वार केल्या बरोबर मुताचे शरीर जणु कांठी चिपकून गेले आणि त्यातून एक पक्षी निघाला आणि लिटकीवाटे बाहेर उडून गेला.

पुढील मोष्ट पुढील अर्को]

गरिबांचे भाग्य

एका गांवी शेतकरी रहात असे. नमराचायको स्वमानाने फार गरीब होती. त्यांना चार मुले होती. लियापाठ मेहनत करित. त्यांना कधी पोटभर मिळत नसे. कित्येकदा तर उपाशांचे ओंपाये यागे. इतकी गरीबी असून दोघे इतकी उदार होती की अतिथि भाता को जी भीठ भाकर ता ग्यात ती त्याला पण वादीत. कर्षाकषा नर पेज किंवा बांवील पिऊन दोंघे ओपी आत.

एकदा त्यांना फारच कमी मजुरी मिळाली. प्रथम मुलांना वाढून नमराचायको दुसरी पेज प्यायला नसणार. तेवळांत एक श्हातारा पाहुणा वच म्हणून उभा राहिला आणि म्हणाला “दादा! फार दुकन आली आहे. उन्हाची वेळ आहे. पाणी पिऊन पडवीत पडून राहीन व जून उतर-

व्यावर पुढे जाईन. मग बसू का पडवीत देता का पाणी प्यायला !”

शेतकरी म्हणाला—“काका! आत या. उन्हात दमून आगळ कसाल. मुमते पाणीच काय आमच्या बरोबर पोटभर पेज तुम्ही पण प्या !” असे सांगून त्याने त्याला आवर पृथक घरांत घोकून बरवायला सांगितले.

पेज प्याल्यावर पाहुण्याच्या अंगांत इतकी तुरूप आला की, जणुकांही त्याला असुतच प्यायला मिळाले आहे. त्याने शेतकऱ्याच्या मुला बालांची चवकशी केली आणि म्हणाला—“देव तुम्हा सर्वांना मुली ठेवील. घरची गरीबी किती हि असली तरी तुमच्या मनाची श्रीमंती ओळखल्या शिवाय का तो राहील !” नंतर त्याने शेतकऱ्याला पेज शिजवायचे मास्तीचे भांडे

आवायला सांगितलें. शेतकऱ्याची बायको महकें घेऊन आली. तें घेऊन म्हणाला - "आज तू माझ्या सारक्या न्हानाच्या गरिबावर जी दया दाखवलीस ती मी आमुध्यभर विसरणार नाही. यापुढे तुला अन्नाची बाण भासणार नाही. राजाच्या घरी जी पकायें होतील तीं तुला या महवयांत मिळतील. त्यावर तुझ्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह छान चालेल." असें भांगून म्हातारा निघून गेला.

शेतकऱ्याला व त्याच्या बायकोला वाटलें की, म्हातारा जें काही म्हणाला तो

फक्त आशीर्वाद आहे. परंतु संध्याकाळी शेतकऱ्याची महकें घेऊन आली तेव्हां तें पकाजानें भरलेले होते. सर्व पोष्टभर जेवले व अपरिचित राहुण्याचे मनांतल्या आभार मानू लागले.

त्यानंतर शेतकऱ्याच्या घरी लोकांमार्फत पाहुण्यांना मुद्दाम पंचपक्वान्नाचा लाभ होऊ लागला. तो पाहुण्यांना सांगे - "आम्ही जें काही वाढें, त्याचा स्वीकार घ्यावा व त्याच्या विषया कोणी शेत नये !" परंतु लोक त्याच्याकडून जेवून सांगत की, त्या

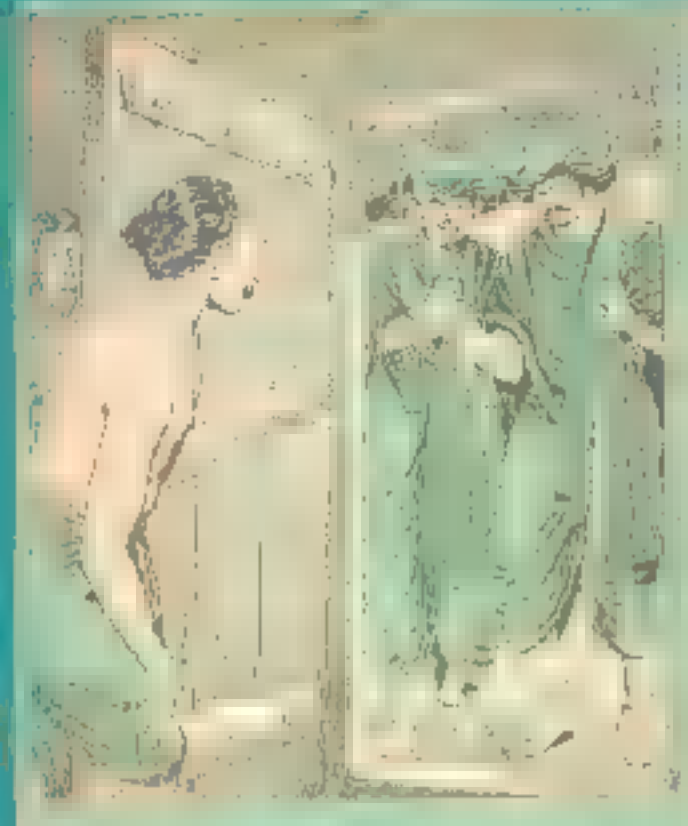
शेतकऱ्याच्या घरी जसें जेवण मिळालें तसें राज दरबारीन मिळाले तर कदाचित मिळेल.

सिकडे पाकशालेंत पकायें प्रकार घट्ट लागला. सैपाकी पकायें करूं लागले की पकायें पमाण कमी होत. मुरवातीस सैपाक्यांना नसे. एकेक दिवस अर्धो अधिक पकायें नाहीशी होत. मुतायती होऊ लागली आहे अशी सैपाक्यांची केली. फोडणे मरून खोर तयार करून ठेवली होती. पण आपोआप अधी नारीशी झाली.

राजा व मंत्र्याला ही गोष्ट कळली तेव्हां त्यांना वाटलें की, कोणी तरी चोर सैपाकशांत शिकून चोरी करित असावा किंवा एखादा सैपाकीच चोर असावा. राजानें पाहारेकरी नेमले व चवकशी केली तेव्हां सैपाकशाचे म्हणणें खरें ठरलें. पण राजाचा त्याच्यावर विश्वास बसेना.

राजाच्या मद्राळांतल्या गोष्टी कधी गुप्त रहात नाहीत म्हणें. राजधानीभर राजाच्या पाकशालेंतील चोरीची चर्चा झाली. शेतकऱ्याच्या घरांत पंचपक्वान्नाचे जेवण राजाच्या पाकशालेंत पकाय्याची चोरी

आत काहीतरी संकट आसाया, असें राजा व मंत्री घोषणा करूं लागले. प्रत्यक्ष खरे कां खोटे पाहण्यासाठी दोघांनी वेप पाळतून शेतकऱ्याच्या घरी जावयाचें ठरविले. पाक-शालेत फोणतें पकाव तयार करणांत आले आहे हें विचारून व चाखून दोघे निघाले.

जाताना दोघे परस्परांशीं बोलत घालले होते. राजा म्हणाला—“शेतकऱ्यानें चोरीचा पदा छान सुट केलेला दिसतो आहे.”

मंत्री म्हणाला—“शेतकरी स्वभावानें सुशील आणि गरीब आहे असें मी ऐकतो. तो चोरी करील असें मला वाटत नाही.”

त्यावर राजा म्हणाला—“आतां प्रत्यक्ष पहावयास मितेलच.”

शेतकऱ्याच्या घरी घर्ची मंडळी जेवा-यची तयारी करीत आतां तेव्हांत दर-वाज्यावर थाप ऐकून शेतकऱ्यानें दुरयाजा उभारला. समोर दोघे परदेशी उभे होते. दोघे मोठे पांगारे बांधून आले होते. एक जण म्हणाला—“आम्ही दोघे परदेशी आहो. दुशरची वेळ आहे. जेवायची व्यवस्था आक्यास विचारायला आलों होतो.”

शेतकऱ्यानें आदरपूर्वक त्यांना आत घोल्यावून दात पाय धुवून वायला सांगितले. पानें मांडून जेवायला बसवें अशी चिंतति केली. “जी काही मीठ भाकर भाहे गोड करून घ्यावी.” अशी चिंतति पण केली.

मागून एक पदार्थ पानावर येऊं लागले राजा व मंत्री परस्परांकडे सार्थक मुद्देनें पाहूं लागले. राजवाड्याच्या पाक-शालेत त्या दिवशीं शिजवेंचे सर्व पदार्थ पानावर आले. राजानें शेतकऱ्याला विचारलें—“कायरे ! हे सर्व पदार्थ कोठून आले ? तूं शेतकरी आणि हा राजभोग तुझ्या घरी कसा काय ?”

शेतकरी दात जोडून म्हणाला—“मैं सर्व त्या परमेश्वराला ठाऊक मी काय सांगूं !”

“तूं सर्व काय मैं सांगितलें तर आम्ही या असला दात लावणार नाही.” राजा म्हणाला.

शेतकऱ्यानें नाइलाजानें सर्व रूख थोड थोड सांगितले आणि मडकें आणून दाखविलें. तें मडकें पाहून राजा आला म्हणाला—“चोर भामटा कुठला ! म्हणे, देवाची कृपा ! थांय चामडी जेल्लवितो. पाहातो तुला कोण देव

वांचवायला येतो ते.” असें सांगून त्यानें मडकें फोडून टाकलें आणि मंत्र्याबरोबर निघून गेला.

शेतकऱ्याची शायको व मुलें रडूं लागली. पण शेतकरी म्हणाला—“त्या परमेश्वराला मैं मान्य असेल तेंच होणार ! त्याच्यावर भक्ती ठेवून अनुग्रहानें रहावे. काही विवस पकाजें खावचे नशिबी होतें. आतां पुन्हां आपली मीठ भाकर आहेच. स्वात रहावचें कारण काय ?”

शेतकऱ्याचें मडकें फोडून राजा व मंत्री राजवाड्यांत परत आले. पण तेथें येऊन

मुद्राकः मिल्हेड आपण सर्वेच वसावर पाळें."

विश्वामित्र कानाती निषण्णपर्वी सिद्धाश्रमातला तीव्र गळा प्रदक्षिण पातली व त्याच्या रक्षणाची पण उत्तम व्यवस्था केली. रावस मर राशी कल्याण विश्वामित्र याचे रामलक्ष्मणामंड भाग नसल्या कारणे त्याने 'सवान' विष्णूचे केले, वरदान केले व सर्वेच्छांसाठी येऊन वसले. त्याने विश्वामित्र कल्याणा विरुद्धे "मुनिवर" असे पुन नावाचा देश केले आहे. त्याची माहिती आपण बोली सांगायी."

या प्रश्नाचे उत्तर म्हणून विश्वामित्र कानाती देशाचे वणन करत त्यासोबतच कल्याण पूर्वार्ध व धनसुदा करावे लागेल. जिथेच म्हणाले

पूर्वी वसावसान कुश नदी पुढे एक माट तयारी करून गेल. त्याचे वेदधी कल्याण कल्याण वसा केले होते. त्याला कल्याण हाता-कुशाव कुशनाम, अध्वर्युश्रवण वस

"आश्रय धमाला मनुमदन कुशने आपल्या मुलास जमिनीचे कंटे देऊन दिले आणि त्याने वसावसून सांगितले. शत्रिय धर्माप्रमाणे प्रजेला पुत्रासारखे ना. म्यागाने रावस करावे त्यानेतर प्रजेकाने आपल्या राज्याची राजधानी. एकच सुंदर नगर वसावले कुशाव कोशावी वानी, कुशनामने महादय नावाची, अध्वर्युश्रवण वनीराण्य नांवाची आणि वसूने मिहिरव्रत नांवाची त्याने त्यापल केली. आपण यात्रा आटो न देश याच चौथा नावडाचा आहे

"या देशाच्या चारही बाजूला पांच पर्वतांच्या रागा आहेत. नदीचा उगम वसावसून झाला आहे. नदी मुळेंच या देशांतली जमीन सुपीक व शीत वसावसा

आहे. या नदीचा उगम पूर्वेकडे हाता व ही पश्चिमेकडे वाहते.

"चौथा भावेंडापैकी कुशनाम आचार्य वायकोचे नावाचा वसावसा. त्याने शंभर मुली होत्या. कर्तुन एक मुद्रा एकदा त्या मुली आनंदाने वसावसा. एकदा एकदा वायुदश वसावसा. याचे सौंदर्य हेत तो वसावसा. त्याने त्याच्याशी विवाह करण्याची इच्छा होती. तो म्हणाला-"माझ्याशा वसावसा तुम्हाला आर्ध्वर्य येणार ना. वसावसा मिल्हेड तुम्हाला या मय्यसाकान राहण्याची इच्छा राहणार ना. नदनवसावसा विहार वसावसा."

अर्थातच मुली वसित वसावसा. त्याने त्याला दिले की, आमचे वसावसा आशने पति म्हणून वसावसाची वसावसा करतील त्यांच्याशीच आम्ही लग्न करणार. ते ऐकून वायुना वसावसा. त्याने सर्वाना याप दिला. आपाचे प्रसादाने त्या सडे गडगुडा व सुख्या विसु गेल्या. रहन रहन त्या आपल्या वडिलांकडे गेल्या

"मुलांना मसलेली कुळमयांदा पाहून कुशनामहा आनंद झाला. शापाल्या

मुलें त्या गिह्या दिसें लागलेल्या पाहून कुशनामहा फार धाईर जाहले वण ना. गिहें दे. माझी पाडे तुमचा स्वाम उद्धार करीक." कुशनाम काळजीत पडला. त्याचा गविवाहित जून तरी चालणार! म्हणून कोणी कोणित्या-पुढ्या राज. ब्रह्मदत्त राज्याकडे जाऊन त्याच्या सर्व परिस्थिती सांगून त्याच्याशी त्याचा विवाह केला. ब्रह्मदत्ताने स्वर्ग कल्याणरोवर त्याने स्वस्वरूपाचा लाभ झाला.

"मुलांचे लग्न करून दिस्यावर व त्यांना कुला स्वस्वरूप गिह्या कुशनामला

कळून दिव्यावर सुनली राजाच्या आज्ञानुसार मर्यादा राजाचे आज्ञाप्रमाणाने. दुसऱ्या दिवशी राजाचा निवास घेऊन त्याचा पुढील परास सुरू केला.

मिथिलेच्या भगदा तयार एक तुमट आश्रम दिव्या. राजाने त्याची कथा मनात घेऊन आश्रम येऊन विचारित करायला.

"गौतम मुनी व त्यांची पत्नी अहल्या या आश्रमात रहात असत. गौतम मुनी त्यांना गेले असता हे गौतम मुनीचे रूप घेऊन आला. तरी अहल्येने त्याला ओळखले. परंतु ती गोडाळा वळी पडली हे गौतम मुनीने त्याला बघता बघता गौतम मुनी आले. त्यांनी ओळखले व आप दिला. त्यांनी अहल्येला देखील आप दिला. अहल्येला वधाचाप झाला व तिने पतीची माफी मागितली. गौतम मुनी म्हणाले- "दिलेला शाप परत घेणे मला शक्य नाही.

वागवेळी तुला मुक्ति मिळेल." ती व पुढील कळून आश्रमात अहल्या व गौतम मुनी राहता आहे. गौतम मुनींनी तिला मागितले आहे की रामाचे दर्शन व स्पर्श झाल्यास तू शाप मुक्त होशील. म्हणून रामाचे बळ, आपण या आश्रमात प्रवेश करू. तूला दर्शनाने शापमुक्त होईल."

विश्रामत्र ऋषींच्या आज्ञेप्रमाणे राम त्यांच्यावर आपण आश्रमात गेला. रामाच्या दर्शनाने अहल्या शापमुक्त झाली. तिने रामाचा चरणस्पर्श केल्यावर शापचा वेळाने गौतम मुनी पण आश्रमात परत आले. तो प्रसन्न स्वभाव प्रवर्णनीय असाच होता. गौतम मुनी व अहल्येने विश्रामित्र ऋषींचे आभार मानले. वागदा रामाचे पण आभार मानले.

पुढे विश्रामित्र ऋषी रामाला दमणावर पोहोच मिथिलेला घेऊन पोचले.

पुढील गोष्ट पुढील अंकी

आपल्या भारतातील आश्रम:

मदुरा मीनाक्षीचे देऊळ

मदुरा मीनाक्षीचे देऊळ भारतातील सर्वोच्च देवतांपैकी आहे. हे देऊळ आज २५०० वर्षांचे व दिल्याकडेचे एक दृष्टीस पडणारे स्थान समजले जाते.

त्या देऊळाच्या चार बाजूला चार मंदिरां आहेत. गोपुरे आहेत. त्या चार व चार मंदिरांमध्ये गोपुरे एकत्र आहे.

देऊळाच्या चार बाजूला चार मंदिरां आहेत. गोपुरा आहेत. त्या चार व चार मंदिरांमध्ये गोपुरा आहेत. त्या चार व चार मंदिरांमध्ये गोपुरा आहेत.

देऊळाची एक दृष्टीस पडणारी मंदिरांची धाडे. यात १००० लोकांनी व प्रत्येकाचा दिवशीचे प्रयोग होऊन घेतले जाते. त्यांच्या दिवशीचे प्रयोग म्हणून म्हणून प्रसिद्ध आहेत. याचा निर्माण झाला इ.स. १२५० आहे.

देऊळाच्या चार बाजूला चार मंदिरां आहेत. गोपुरा आहेत. त्या चार व चार मंदिरांमध्ये गोपुरा आहेत.

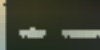
देऊळाच्या चार बाजूला चार मंदिरां आहेत. गोपुरा आहेत. त्या चार व चार मंदिरांमध्ये गोपुरा आहेत.

देऊळाच्या चार बाजूला चार मंदिरां आहेत. गोपुरा आहेत. त्या चार व चार मंदिरांमध्ये गोपुरा आहेत.

शंका समाधान

भीमूच्या गांभी एक धीमंत गृहस्थ रहात असे. रोज निरनिराळीं पकाशे त्याची त्याका फार हौस होती. त्यानें बा कामावर एका आचार्याला नेमले होते. दिवसांतून निदान तीनदा तरी खात असे. प्रत्येक वेळीं नवीन चवदार पदार्थ त्याला लागे.

सैपाक्याला देखील तूप लायची संवय होती. साकन पिऊन शींपळा कीं, भाजारीपण उरलेलीं पकाशें फस्त करून सोपीं जाई. पण माळकानें हाक मारली कीं त्याला जावें लागे. त्यानें विचार केला कीं, हाता-लाळीं एक पोण्या ठेवून घ्यावा.

एके दिवशीं त्यानें तें आपल्या माळकाळा सांगितलें. माळकानें कबूल केले. आचारी भीमूच्या आजीकडे आला आणि भीमूला

कामाळा पाठ्यायला सांगितले. म्हातारीनें विचार केला, बरें झाले. त्याचें पांढरें बरेच व येतांना कांहीं तरी भल बरोबर वेळ येईलच कीं नाही. त्यावर आपला उदर-निर्वाह चालेल. म्हातारीनें भीमूला बोलावून आचार्याची ओळख करून दिली. आचारी त्याला बरोबर बोळवून घेऊन गेला.

तो धीमंत मनुष्य जेवणा कीं सोपे व सोपून उठला कीं, लायला काय केले आहेस म्हणून विचारी. आचारी जें कांहीं समोर-आणून ठेवी तें साकन पिऊन पुन्हां सोपी जाई.

कधीं कधीं तो मध्येच उठून विचारी— "अरे, प्यायला काय केले आहेस!" सोपेंत उठून सालगामुळें आपले जेवण झाले असल्याचे तो बार विसरून जाई.

आचारी म्हणे—“माळक, आतांच तर आपण जेवून झोपलांत!” पण चण्याला तें सरें वाटत नसे. सैपाक्यानें खरकटें ताट आणून दासविलें म्हणजे त्याला सरें वाटे. म्हणून सैपाक्यानें माळकाचे जेवण झाल्यावर त्याचें ताट त्याच्या पळंग्यासाठींच ठेवण्याचा ठेवला. माळकानें विचारल्याबरोबर तो तें ताट दासवी.

कांहीं दिवसांनीं सैपाक्याला एक फुसि सुचली. कारण स्वतःला जेवण्या-नंतर झोप येई. सैपाक करण्याचा आकल त्याला वाटे. त्यानें या सिधाय खरकटें ताट दासवूनच कित्ये-कदां काम भागवून नेले. तो माळकाच्या ओठाळा हळूच तूप व साखर कावून विचूच जाई आणि घोरत पडत असे.

माळकानें जेवण आणायला सांगितले म्हणजे म्हणजे—“आतांच तर जेवलात ! बहा, हे ताट आणि तोंड सुद्धा नाही घुतले माळकांनीं.” माळक ताट पाहून व ओठावर तूप व साखरेचा थंड राहिलेला पाहून विशेष तक्रार वगैरे करीत नसे.

एका दिवशीं भीमू नोकरीवर आला त्या दिवशीं सैपाक्यानें सैपाक करून स्वतःच सर्व पुढें सरसावला. पण बरच्या ओठावर तर

टाकलें व ताट भीमूच्या हातांत देऊन माळकाच्या पळंग्यासाठीं नेऊन ठेवायला सांगितले. नंतर तूप व साखर देत असेंहि सांगितलें कीं, माळक झोपलेसे आहेव त्याच्या बरच्या ओठाळा हळूच कावून ये. कांहीं मीति नाही. छान घोरत पडले आहेत.

भीमूनें छान समजल्यासारखी मुंडी हलविली आणि माळकाच्या पळंग्यासाठीं ताटवादी नेऊन ठेवली आणि तूप साखर माळकाच्या बरच्या ओठाळा लावण्यासाठीं पुढें सरसावला. पण बरच्या ओठावर तर

मिशा होत्या. मिशांवर नाक होतें. मिशांवर लांबावें कीं नाकावर याचा त्याला उलगडा होईना. शेवटीं त्यानें माळकाला जागें केले. म्हणाला—“माळक, आज्ञाप्यानें तुमच्या बरच्या ओठाळा तूप साखर लावायला सांगितले आहे. पण तुमच्या मिशा व्हा किती मोठ्या आहेत. मग ही तूप साखर मिशांना लावूं कीं नाकाळा. आपण सांगत तसें करतो.”

माळक झोप मोडल्याबरोबर निचाकं कागडा—“अरे पण दाढ नाही का काढून आपलेस !”

“सैपान्याचें जेवण झालें माळक. त्यानेंच ताढ येथें ठेवून तुमच्या ओठाळा तूप साखर लावून ठेवामला सांगितलें आहे. पण तुमच्या ओठावर मिशा आहेत ■ मिशांवर ■ आहे. आतां ही तूप साखर

मिशांना लावूं कीं नाकाळा. आपण सांगत तसें करतो.” भीम म्हणाला.

“ही ■ भानमड आहे ! बोलव आज्ञाप्याला.” माळक म्हणाला.

“पण तो तर झोपला आहे ■ ! आपण उठलांत म्हणजे आपले जेवण झालें आहे वसें सांगून आपल्याला हे ■ दाखवायला सांगितले आहे.” भीमनें सर्व सांगून टाकलें.”

तेव्हा माळकाला कळलें कीं इतके दिवस सैपान्यानें स्वतः ■ पानें पाह्या तोडाला पुसळी आहेत. त्यानें ■ सोडा घेतला ■ आपल्या सैपान्याला व भीमला छान ■ काढलें आणि म्हणाला—“कारुते ■ सगळे. आज्ञाप्यानें ■ भीमला रूप बदलून काढलें. कारण त्याच्या मूर्खपणामुळेच त्याची नोकरी गेली होती.”

दुसरा खंड

तृतीय अध्याय

सत्सिंह वेलोना पाहुनिया
तोड फिरविलें वेशांनं ।
समोर कोणी नाही आला
माहिं बोलला सुमुखांनं ॥

बसला होता दूर जरी तरि
■ भासनावर दक्ष,
आली सति हें कळलें त्याला
माहिं दिवलें पण लक्ष ॥

होम घेवला होता, कां पण
ज्वाळा दक्षाच्या डोळ्यांत !
सतीस दिसलें सर्व वेगळें,
■ जाडली चकित मनांत ॥

लक्षाबाधि मुनि, देव, विप्रनाथ
पहान होते तो पक्ष ।
नव्हते आले एक एकटे
परमेश्वर शिव सर्वज्ञ ॥

उडून गेला गोंधळ पेरून
“हरहर शंभो” ■ अवधोर ।
माता आली मुलीस मेहुन
झाळा निजला अति सेतोप ॥

भीति पलीची परंतु तिजला
बाढत होती, म्हणतिल काय ।
कारण माहित होतें सगळें,
अन मातेचें, कठीळ काय ॥

राग जांवया बरति पतीचा
समोर आलेली मुलगी ;
कळकळलें सें माळ-दृश्य अति,
पवित्र निर्मल एक जगी ॥

माता-पुत्री भेटल्या जणू,
मेढे पाडस हरिणीला,
माथ वासरा, तसें भासलें
दृश्य मनोहर सर्वाला ।

करीत होते कीतुक सगळे
राग भडकला दशाचा ।
दक्षपति बाजूला हाकी
कोथ पाहुनी नवण्याचा ॥

बहिणी "तार्ई!" सांगल्या
होत्या, त्या पण अपाधल्या;
फिरल्या मागे मिडन पाहुनी
नजर पित्याची पण अपुल्या ॥

प्रसंग दिसला सतिस बेगळा
खुश जावले चित्त तिचे ।
परताचे की, रदाचे तिचे,
काय कराचे तिचे न सुचे ॥

घीर करुनि ती हात जोडनी
उभी राहिली पित्याजवळ ।
वक्र करुनि तो झुकटी वदला-
"सोख काय तें पतीजवळ ॥

"निष्ठुर आ तूं परत पावली
स्थान न माझ्या घरी तुका !
कपास झालिले येथे कोणी
बोळविले का सांग तुका ?"

बाणी निष्ठुर ऐकुनिया ती
थळ जावली सती भाणी,
गिरावर भयलां
बुजिले व्हावी सुणी जणी ॥

बाहु लागले भवु गळघळां
सणांत होव्यातून तिच्या ।
कीं कोधाशील्या होत्या
दिवल्या होव्यांतीस तिच्या ॥

"मम मोडव मी पतिचे आले
माहेराचा मान वकल;
काय मिळविले येउन येथे
पतिच्या भव् अपमान करून !"

ऐकला तिनें करीत होते
विप्रदेव-मुनि मंत्रोच्चार ।
करीत नव्हता परंतु कोणी
जुहुन शिवाचा नामोच्चार ॥

विशु बायला जणुं वाटले
पाहुन पतिचा तो अपमान ।
मानव जाळी होती सदा ती
पतिच्या भानाप्रथे मान ॥

सहसा कापुं लागले
कोधाशीले तिचे शरीर ।
पित्यास संबोधुन ती वदली,
बाणी होती मति गंधीर-

"जन्म दिला मज, उपकारास्तव
पित्यास करतं प्रमाण,
वेका भव् पति अपमानाचा
भोमा होईल जो परिणाम ॥

"शिवा शिवायच मज काय ?
काय वाटला तुम्हां केवढा
बुद्ध्याचा सोळांत पाय हा !
हंसेल तुम्हां जो ऐकिल ॥"

वस ऐकुनी ओरडला-"आ,
वंव तोंड तूं अपुले ।
जसाच तोंडी मोठा येथे
यास शोभते का मसले ॥

"जको पित्याचा पतीस आ,
तुळा पाहिजे तो उपदेश ।
ऐकलेस तूं नाहिल जर तर
काहिल करुनी शिवा केस ?"

सुभ ऐकुनी शिषगण झाले
नाव् भयंकर भव् केला ।
शांत करुनि बसविले सतीनें
तत्सपनी ज्याला त्याला ॥

पित्यास वदली-"घोर तुम्ही पण
केला आहे हा अविचार ।
करी निव् जो शुभ जगताचे
त्याच्याविषयी भला विचार ?"

"गंधे कर्भ हा होईल तुमचा
ज्वल दक्षपण क्षणांत हा ।
बाप तुम्ही, पण शाय तुम्हांकर-
कांटा राहिल मनांत हा !"

घाप देवनी मनांत साधवी
सती जाइली दुःखी फार ।
उसरेकडे मुख ■ कठनी
बसली पवित्रा करित विचार ॥

ध्यान धरति ती वनतां ज्वाळा
निघूं लागल्या जगांतून,
■ झाले कुणा पांढरें
दिव्य विद्या त्या तेजांतून ॥

जडून गेली मेणाबाणी
मूर्ति सनीची ती साकार ।
■ मंडपाचें नंतर
जडून गेला हाडाकार ॥

शिरून मंदी, ■ भोरवळे,
■ किपेकांचा धीर-
"पकडा त्याला कुठे ■ तो"
पळू लागले पेडुनि धीर !

एक पळाला दृश्य पाहूनी
लपला भागें सुगुमुनिव्या ।

जसि जळ घेवनी पातले
सैनिक मंत्रने त्यांच्या ॥
आणि यणांचे शुद्ध आहले
एक भयंकर त्यांच्याशी ।
यक्षभूमि जणु युद्धभूमि ती-
पडल्या प्रेतांच्या राणी ॥

संघत वधण्या यक्षाची जे
जाले होते प्रेक्षकगण ।
पाय काढला त्यांनी मत्स्य
होता मोठाचा तो झण ॥

मावळतां रवि ■ राजविलि
सर्ष गणांनी प्राणभयें,
पाठ दाखवून रणांगणाचा
सर्ष पळाले दृग्भयें ॥

युद्ध पांचळें, नारायणुनि पण
म्हणत निघाले-"नारायण !"
किती व्यर्थ ■ रक्त सांडवें-
"नारायण हरि, नारायण !"

आग्निदीप

[१३]

[चित्रसेनें राज्यांत मारलेली वसाहकृत। काहीही वधण्यासाठी अधिक उपाय केले, पोरब
तारे, जेव्हा एका वन जंगला घेतांसाठी जमिनी दिव्या, या वधण्या मंडपांनी आगिगतीला
एक पळाला आला, तो पाय पडला होताच उपाय त्याला केला जाण्यासाठी पाहला, चित्रसेनेनें
या सुद्धा वधण्या उपायगतीला रक्षा केला, त्यालाच युवराज वराहून उपाय त्याला घेऊन
जेव्हा १२ तो मुख्य युवराज नमून मी लक्षाचा युवराज आहे हे वधण्या कळले, पुढे नाया]

उभाऊ गंगारागाने त्या मुशाला वेऊन
कविरपुत्राच्या किड्यापवत आला, दुरूनच
त्याला येत असलेला पाहून अमरपालनें
चित्र सेनाला सावध केले-"महाराज, तो
राक्षस इतका रागवलेला दिसत आहे की
तो काय करील हे सांगवत नाही."

चित्रसेन काय बोळणार ? राणी कांतिमति
प्राबळूनच गेली. चित्रसेन म्हणाला-"म्हणजे

तो मुख्य युवराज नव्हे हे उभाशाला
कळले आहे."

"त्याला फंसविणें इतकें सोपें नाही
महाराज !" अमरपाल म्हणाला.

चित्रसेन कांतिमतीकडे नवून जे केले
हे काही बरोबर केले नाही असे दाखवीत
म्हणाला-"बरोबर आहे, तुझे म्हणणें. मी
वचन दिले, तेव्हा या भयंकर परिस्थितीची

मला कल्पना देखील नव्हती." "आपण त्याचा काटा दूर केला तर, महाराज!" अमरपालने विचारले.

"तुला वाटते तितकं ते सोपं नाही. या शिवाय दिल्ले वचन सोडून विश्वासघाताने मित्राचा वध करणे श्रविष्ठाळा शोभत नाही. माझी माझे अचिकारी माही काय किंमत करतील! तुंच विचार करून!"

राणी कांतिमति म्हणाली—"या राक्षसाचा प्रश्न मांड्यावर टाकावा!" असे सांगून ती आंत निघून गेली.

इतक्यात उमाक्ष गर्जना करीत ■ पाय आपटीत राजवाड्यांत पोचला. चित्रसेनने विचारले—"काय झाले उमाक्ष! तुझ्या विषयीच माझी वाळत होती."

"महाराज! तुम्ही आपले वचन मोडले आहे. हा कोणाचा तरी पोरछा माझ्या गळ्यात बांधून मला फंसेविण्यात आले आहे." उमाक्ष म्हणाला.

"ही दासींची चूक आहे, ■ त्यांनी घाईत युवराजांच्या ऐवजी मंत्र्यांचा मुलगा आपणून दिला!" अमरपाल म्हणाला.

"हा मंत्र्याचा मुलगा आहे! ■ हा हा हा हा!" करून उमाक्ष मंत्र्याने हसला व मुलाला उचलून म्हणाला—"हा मंत्र्याचा मुलगा आहे, पंचगचा मुलगा नाही. मला द्या आहे चित्रसेन महाराजांचा पहिला मुलगा. त्याच्या ऐवजी त्यांनी आपले सर्व राज्य मला दिले तरी ते मला नको!"

"बाब, मुलाला घेऊन येतो." असे म्हणत चित्रसेन आन गेला.

त्या अवधीत चार दासी एका मुलाला सुंदर रेशमी कपडे घेऊन आल्या ■ उमाक्षा-समोर त्याला केला. उमाक्षाने दोन तीनदा त्या मुलाकडे व दासीकडे संशक

तुझे पाहिले व म्हणाला—"अरे पण तुम्ही युवराजाऐवजी घाईत आणखी कोणाला तर नाही आणलेत! पहा, बरे का!"

"तुला इतकी शंका वाटत असेल तर तूच ■ नाही विनारीत मुलाला!" दासी म्हणाल्या. उमाक्षाने मुलाकडून जाऊन ■ दुरूच ■ व विचारले—"तुझे काय वाळ!"

"युवराज!" मुलगा म्हणाला.

दासी जागने इतक म्हणाल्या—"बाह माई! काय तरी प्रश्न हा! तू कोणाचा म्हणून ■ नाही प्रश्न विचारलास उमाक्ष! तुम्हा मध्य दूर झाला असता!"

"मला फंसेविण्यासाठी तुम्ही त्याला पदवून ठेवले तसेल कशावरून! म्हणून मी ■ दुसराच ■ केला!" उमाक्ष म्हणाला.

"आतां तरी झाले का समाधान तुझे!" दासींनी विचारले.

"याचे उत्तर ■ सांगेन! मी राजांत जाऊन त्याची परीक्षा घेईन व तो कोणाचा मुलगा आहे हे घेऊन सांगेन! जर का हा युवराज खरा नाही तर तुम्हां चौथोना उचलून घेऊन जाईन व माझ्या राक्षस

अनुयायांशीं तुमचे लग्न लावून देईन." उमाक्ष म्हणाला.

उमाक्षाने ते ऐकून दासी दनवल्या. उमाक्ष मुलाला त्याचावर उचलून नेऊन त्याच रात्र पावले टाकीत किष्कंधाच्या फाटका-बाहेर निघून गेला.

राजांत पोचल्यावर उमाक्षाने मुलाची परीक्षा घेण्यासाठी त्याच्या हातांत ■ काठी दिली व विचारले—"तुला आवडली का ही काठी!"

मुलगा म्हणाला—"ही छान आहे! मी घेऊ का ही काठी!"

उमाश म्हणाला—“जे चे की, तुझ्या-
बाटीच मी शोधून काढली आहे. ती
काठीने तू करणार आहे.”

“काय करणार! का! स्निहार्तून
मैदूरु बाहेर पडू लागले तर एक
वेईन सहजून.” मुलगा म्हणाला.

“अरे गुलामा! म्हणजे राजाच्या
घनगराचा पोर आहेस. असे काय!
पाहतो तर! घनगराच्या पोराला
राजकुमार म्हणून माझ्या गळ्यांत बांधायला
निघाल्या होत्या नाही का त्या दासी!”
रागाने त्याचे सर्व अंग धर कापू लागले.

त्याने मुलाला उचलून घेतले आणि “सुखे
गिरी! दगा! फसवणूक! असे ओरडत
कपिलपुरच्या किल्ल्याकडे वांगला. त्याच्या
पायाच्या पक्याने किल्ल्याच्या भिंती देखील
हालं लागल्या.

उमाशाने आरुवावर पाहिले की,
राजवाड्याच्या दिडी दरवाज्यासमोर त्याला
सैन्य उभे असलेले दिसले. त्याला वाटले
विवेनेनाने माझ्यासाठी कण्यासाठी
हे सैन्य उभे आहे. त्याने जवळ
जाऊन त्याहाऊन पाहिले तेव्हा त्याला
अमरपाल एका मुलाला घेऊन असलेला
दिसला. मुलाला अंगात राजाची पोशाख
होता. त्याचा तेजस्वी चेहरा पाहून उमा-
शाला वाटले, हा युवराज आहे.

उमाश अजून दूरच होता, अमरपाल
ओरडून म्हणाला “उमाश! हे आहेत
युवराज! दासींनी दोनदां चूक केली.

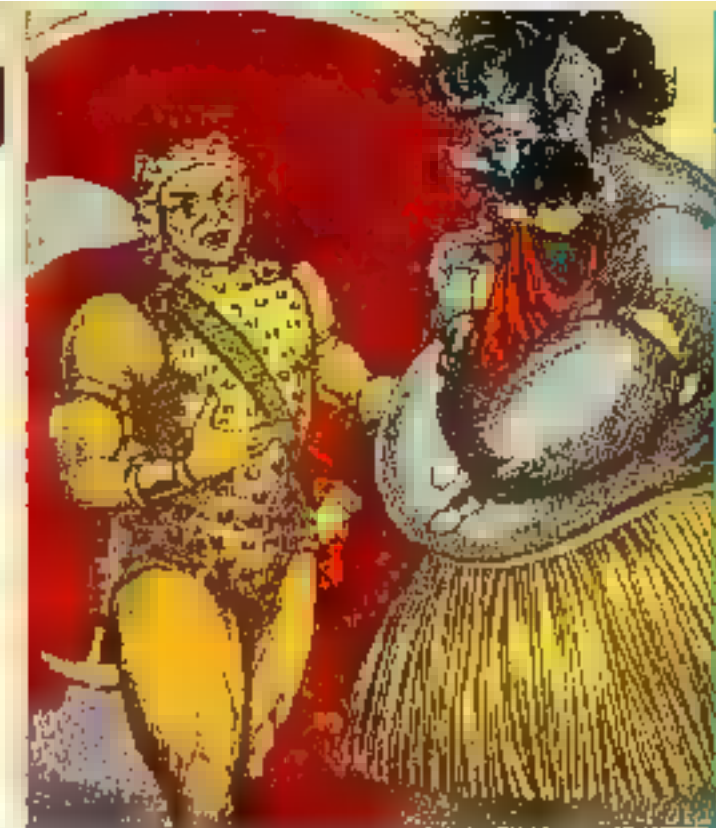
“आ सर्व तुला दासींच्याच आहेत.
असे म्हणावयाचे आहे का तुला!” उमाशाने
ज्यंग करीत पुढे विचारले—“आणि आतां
तू हे युवराज कोटून आणले आहेस!”

“हे युवराजच आहेत, उमाश! नाक्या
बोळण्यावर तू विश्वास कर! मी तुला

फसवीन का वाटने तुला! महाराजांचा
बहिष्ना मुलगा तुला द्या होता, तो हा
आहे.” अमरपाल म्हणाला.

उमाशाने रक्षपूर्वक मुलाकडे पाहिले.
मुलाच्या डोळ्यांत विवशता
दिसली. डोळे ओले होते.
आतां त्याला संशय बहिला नाही. “
दोनदां विनाकारण त्रास दिड्यात!
पहिल्यानेच त्याला असले तर
दोन्हीही!” उमाशाने विचारले.

“उमाश तू राखत आहेस. तुला
मातेच्या नाही. राणी
साहेब होऊन पळवत आहेत. महा-
त्यांच्या; मुसूपासाठी तेथे आहेत.
महाराजांना या सर्व प्रकाराबुळे किती वाईट
वाटत आहे याची तुला काय
उमाश! मागता पुढचा काही एक
विचार न महागणीची अनुपति भिल-
विस्थाशिकाय त्यांनी वचन दिले
होते. ते पुरे करण्याची जबाबदारी त्यांच्या-
वर होती. राणीसाहेबांनी वचन कोटे
दिले होते. त्या मुळावर महाराजांचा जितका
अधिकार आहे तितकाच राणी साहेबांचा
देखील आहे.” इतके बोलत अमरपाल

गप्प झाला. उमाश थोडा वेळ विचारत
पडला. नंतर मुलाला उचलून घेत
म्हणाला—“ठीक! महाराजांच्या दर्शनाला
येईन एकदा!” असे सांगून तो निघाला.

तो असता अमरपाल त्याला
म्हणाला—“युवराजांच्या रक्षणाची जबाब-
दारी तुझ्यावर, बिसरू नकोस!”

उमाश श्रितून मागे वळून म्हणाला—
“आजपासून हा मुलगा चित्रसेन महा-
राजांचा नाही. माझा मुलगा जन्मत आहे.
वड्यांत ठेव, तू देखील बिसरू नकोस!”
उमाश आनंदाने उच्चा मारीत पाय वाटेने

आपल्या किल्ल्याकडे लक्ष ठेवता. त्याने
ग्यांथावर बसलेल्या युवराजाला म्हणले—
"बाळ ! तू जातां माझ्याकडेन गहाणचे घे
का ! मी तुला गंगती गंगती आणून देईन.
तुला मी उग्रदत्त म्हणून दाख मारीन. माझे
नोकर नाकर सर्व तुला उग्रदत्त म्हणतील."

उग्रदत्त आपल्या किल्ल्याजवळ आला.
किल्ल्यासमोर राक्षस सकुटुंब त्याची
म्हात उभे होते. त्यांनी उग्रदत्त गज-
कुमाराचा जय घोष केला.

उग्रदत्त आपल्या अनुयायांना म्हणाला—
"हा आहे तुमचा होणारा राजा ! नावक

व घनी ! याचे नाव आहे उग्रदत्त !"
सर्वांनी " ~~उग्रदत्त~~ की जय ! " असा जय
घोष केलावर उग्रदत्त उग्रदत्ताला बेलन
किल्ल्यांत गेला. आपल्या राजवाल्याच्या
एका सुंदर दारुणांत मुलाला खाकी उतरून
ठेवीत तो म्हणाला " हा ~~उग्रदत्त~~ तुला महान
तुझ्याबरोबर खेळायला तुझ्याबरोबरची दोन
मुले मी घेऊन येतां. मग तुम्ही सर्व मिळून
खेळ खेळा ! "

नेमर उग्रदत्ताने ~~उग्रदत्त~~ दोघां विशाल
नोकरांना ~~उग्रदत्त~~ आणि म्हणाला—"तुम्ही
आजून उग्रदत्ताच्या ~~उग्रदत्त~~ दोन मुलांना
घडून घेऊन या, कोणासाठी कळतां ~~उग्रदत्त~~
नवे की कोणी मुलाला उचलून नेले. चित्र-
सेन महाराजांना पण हे कळतां कामा नये
की, त्यांच्या राज्यांतल्या मुलांना जाही
पळवून नेत आहो."

"तर मग हे काम रात्रीच करावे
लागेळ ! " एक सेवक म्हणाला.

"पण रात्री काळोखांत मुलांना आणता,
लंगडा, कसा आहे हे काम कळणार
तुम्हांला ! तशा मुलाला घेऊन आलात ~~उग्रदत्त~~
चामडी सोळवीन तुपची, रथात ठेवा.
ज्या घरांतून मुलांना उचलून आणार त्या

प्रत्येक घरांत ही मोहरांची एक पिशवी ठेवून या." उमाशाने वजावून सांगितले आणि एकेकाला एकेक मोहरांची पिशवी दिली. दुसऱ्या दिवशी उमाश उग्रदत्त बरोबर येऊन असता दोघे राक्षस बेत असलेले दिसले. प्रत्येकाच्या खांद्यावर एकेक सुंदर मुलगा होता.

त्यांना पाहून उग्रदत्त आनंदाने नाचू लागले. पण ती दोघे मुले पाहून भीतीने बघणार काय होली. ते पाहून उमाश म्हणाला "सर्ग मुलांना बरा वागेल येऊनच येऊन आ. तेथे जनाबारांच्या पिशवीबरोबर येऊन लागली म्हणजे त्यांचे मन भोळी." नंतर मोहावेळ भांगून त्याने विचारले "या मुलांना आणतांना तुम्हाला कोणी पाहिले तर नाही !"

"मालक ! कोणाला कळणार ! मोतांन होपदां ही मुले एकटो होती. त्यांना उग्रदत्त घेऊन आलो व आपल्या हुकनाप्रमाणे मोहरांची पिशवी त्यांचे हातूंत टाकून आलो आहो."

नंतर उमाशाने सांगितल्याप्रमाणे राक्षस मुलांना घेऊन गेले. तेथे राक्षसांची व नापाची पिशवी येऊन होती. त्यांना पाहून मुले राक्षसांच्या खांद्यावरून उतरली व त्या पिशवीबरोबर येऊनच पावली. त्यांची भीति पार पडून गेली. त्यांनी कावडी येऊन राहिली होती. पण ही जनावरे प्रत्यक्ष पाहून त्यांना जो आनंद झाला तो काय वर्णवा ! उदाशची पुष्कट एकदरीत एकदा ठरली. उग्रदत्त त्यांच्या संगतीत छान रमला. पुढील गोष्ट पुढील अंती.

नागकन्या

विकनाकर्तने दह साहका नाही. तो पुन्हा साहकावळ गेला. पेत काढून खाद्यावर येऊन आणि स्नानावर येऊन गेला. तेथे मोतांन येऊन येऊन मोतांन त्यांच्याशी बोवू लागला. म्हणाला-"राजा, तू आपल्या पयल्यात जी आपल्या दासवीत आहेस ती पाहून मला केव्हा केव्हा शंका येते की, कोणाच्या तरी घेतांन पुढेही तू हे कावसाध्य काम करण्याच्या फंदात पडला असारास. कारण पनुच्याच्या दुर्दैवात एकाच वेळात शिरकाव साहका की मनुच्याच्या जणु-कांही देवी शक्तीचा अभ होतो. याचे उदाहरण म्हणजे राजा केशवकर्ता. मी तुम्हा मनाला मोहा तरी आराम मिळावा म्हणून त्या राजाची गोष्ट सांगणार आहे." त्याने मोहा सांगायला सुरुवात केली.

कार पूर्वी अपराजिता नावाची एक नागकन्या पावाळ कोक्यात रहात असे.

येताळान्या गोष्टी

नागकन्याच ती, तिला कोठे जायला अटकाव म्हणून नव्हता. कधी कधी ती कोकातून मूळोकांत येई. एका लहानशा सरोवराच्या काठी येऊन ती विहार करी.

त्या सरोवरापासून थोड्या थं नावा एक नगर होतं. तेथील राजाचे नांव केशववर्मा असे होतं. तो रूपाने अणुकाही मरुनाच्या पुतळाच होता. पण स्त्रीजाती विपर्यय त्याच्या मनात एक तऱ्हेची चीड होती. कारण त्याचे वडील देवेन्द्रवर्मा यांच्या अंतःपुरांत अनेक राण्या असूनहि त्यांना कधी खरं संसार सुख असे मिळाले नाही उलट सारं आयुष्य

फाटजीत व दुःखांतच गेलं. ही गोष्ट केशववर्माला त्याच्या वडिलांकडून कळली होती. म्हणून तो कोणत्याहि स्त्रीकडे फिरकून पहात देखील नसे.

राज्यप नीत रूपरमण नांवाचा एक न्हाथी गहात असे. त्याचे रूप त्याच्या नांवाला साजेड असे नमूते. एक तर तो डंगडा होता पाठीवर पोठे कुबट्ट होते. त्याचा एक होळा गेळा होता. रंग तर काही विचारांच नका.

एकदा रूपरमण फिरत फिरत अपराजिताच्या सरोवराच्या बाजूला व तिचे सौंदर्य पाहून मुग्ध अपराजिताने पण तिला पाहिले. पण तिच्या मनावर अगदी उलटा परिणाम झाला. ती तोंड फिरवून उभी राहिली आणि म्हणाली— “चाळता हो माझ्या डोंच्या समोरून!”

रूपरमण परतला परंतु त्याचे मन त्याच्या स्वाधीन नव्हतं.

पुढे काही दिवसांनी केशववर्मा शिकारी साठी म्हणून रानात गेला असता त्याचा थोडा जुजून फटू लागला. नोकर चाकर मार्गे राहून गेले आणि केशववर्मा अपराजिताच्या सरोवरा नजीक येऊन पोचला.

पाणी मिण्यामाठी तो त्या सरोवरा जवळ गेला. अपराजिताने त्याला दुरून पाहिले होतं. ती हळू हळू त्याच्या मागे येऊन उभी राहिली.

■ तिच्या पैजणांचा ■ हांगळ्याचा आवाज ऐकून केशववर्माने मागे वळून पाहिले. अप्सरेलाहि लावण्याने तिचे तें सौंदर्य पाहून केशववर्मा मोहित झाला. परस्परांचे परस्परावर वकलात भेटीमुळे जे प्रेम झाले, ते थोड्या वेळाने दोघांना दुःखी करण्यास कारण झाले. कारण केशववर्माने विवाह करण्यास दिवस तो म्हणाला— “स्त्रीजात मायावी असते. तिचा स्पर्श संपेदशाहून जास्त भयंकर असतो. म्हणून मी स्त्रीजातीच्या सानलीला देखील स्पर्श करीत नाही.” असे सांगून तो निघून गेला.

केशववर्मा राजधानीत परतला. पण त्याचे मन अपराजिताने हिरावून घेतलं होतं.

त्या दिवसापासून केशववर्माला एक राज्य कारकारांत व्यग्न नसे. भूक, तहान व झोप पार उडून गेली. परंतु त्याच्या आजाराचे खरे कारण कोणाच्याच फटले नाही. मृत पिशाच बाघा झाली असावी असे समजून ग्रवानाने मांत्रिकांना बोलाविले. त्यांनी जापावस्था समजुती प्रमाणे हलका करून

पाहिला. पण काहीच फायदा झाला नाही. राजा विरह दुःखाने आजारी असेल याची कोणाच्या देखील नव्हती. रानात अपराजिताची त्याची भेट झाली ही गोष्ट कोणाच्या माहीत नव्हती.

तिकडे राजाच्या प्रेमाभुळे अपराजिता पण वेडी झाली होती. परंतु ती हात टेकून बसली नाही. तिने सरोवरात उडी टाकली आणि त्याच्या तळाशी असलेल्या भोंकातून ती पातळ लोकांत गेली. तिने आपल्या वडिलांना जाऊन बडलेले वृत्त सांगितले व म्हणाली—“बाबा, तुम्हाला अनेक सिद्धी

प्राप्त आहेत. मला परकाय प्रवेश सिद्धीचा मंत्र शिकवून द्या." नागराजाने आपल्या मुलीला एकच काय दोन मंत्र शिकविले, एक परकाय प्रवेश सिद्धीचा व दुसरा शरीर त्याग करण्याचा. अपराजिताने दोन्ही सिद्धी प्राप्त केल्या व आपल्या आवडत्या सरोवराकडे आली.

रूपरमण न्हावी देखील अपराजिताच्या मैत्रांना आपला कामधंदा सोडून त्या सरोवराच्या चारी बाजूला अपराजिताच्या दर्शनाच्या आशेने घिरण्या घालीत असे. आपला प्रथम म्हणजे आकाशांतले तारे

तोडण्या सारखा आहे. कारण कोठे तिचे ते अलौकिक सौंदर्य व कोठे आपले हे विरूप रूप. निदान तिचे दर्शन घडले तरी पुरे वा विनाराने तो ठिकठे येत नसे.

नकळत झाडाभाड ठसे राहून तिला प्हात बसारे या हेसुने तो चाडूळ लागून न देता चक्यत होता. ■ एका गळक्या काढीवर रक्षा पाव पडला ■ काढी मोडल्याचा आवाज ऐकून अपराजिताने त्याला पाहिले. पण या सेपेस तिच्या तोंडावर राग नव्हता. उघट तिने ■ सुणेने जवळ बोळाविले.

रूपरमण नागकन्या बसली दोती तेथे पोचला तेव्हा ती म्हणाली - "तुझे माझ्यावर इतके प्रेम आहे. पण मी काय करू ! तुझे रूप पाहूनच मी ति नाटते. तुमचा राग रूपवान आहे, असे ऐकते. तू त्याच्या अरिगंत प्रवेश केलास ■ मी तुझ्या प्रेमाचा स्वीकार करीन. मी ■ दोन मंत्र शिकविले. तू संघी साधून रावाच्या अरिगंत प्रवेश ■ आणि माझ्याकडे ये. असे सांगून तिने दोन्ही मंत्र ■ शिकविले.

रावाचा आजार दिवसेंदिवस ■ रावा ■ रावाचे मोठमोठे अधिकारी चाललेल्या पाहून प्रभावाने दवंडी पिटविली

की, जो कोणी राजाचा आजार धरा करील त्याला राजाची सुवर्णतुळा करून सोने बक्षिस देण्यात येईल.

ती दवंडी ऐकून न्हावी राजाचा इकाज करण्याचे सांगून आपला हेतू साध्य करून घेण्यासाठी राजवाड्यात आला. पण पाहारेकऱ्यांनी त्याला जात जाऊ दिले नाही. पण प्रधानाने स्वतःच शोकवून घेतल्यावर न्हाव्याला राजवाड्यात प्रवेश मिळाला.

रावाचा आजार दिवसेंदिवस ■ रावा ■ रावाचे मोठमोठे अधिकारी चाललेल्या पाहून प्रभावाने दवंडी पिटविली

नाचू लागला. त्याचे ते रूप व त्यावर नृत्य पाहून सर्व हंसू लागले.

नंतर न्हाव्याने राजाला प्रकाशांत भेटून सांगितले की, महाराज, आपण माझ्याबरोबर रानांत चलावे, तेथे मी आपला इलाज करीन.

राजाने ते कबूल केले आणि न्हाव्या-बरोबर रानांत जायला तयार झाला. न्हावी राजाला रानांत निर्जन स्थानी घेऊन गेला. तेथे त्यांना एक मेलेला पोपट दिसला—
“महाराज, पहा गंमत. मी परकाय प्रवेश करतो.” असे म्हणत त्याने आपले शरीर सोडले आणि पोपटाच्या शरिरांत प्रवेश

केला. न्हाव्याचे मृत शरीर जमिनीवर जादळले व पोपट भुरग्या उडून झाडाच्या फांदीवर जाऊन बसला. “पाहिलेत महाराज !” तो आवाज न्हाव्याचा होता पण पोपटाच्या लोंढातून येत होता. पुन्हा पोपट मळून त्याची पदला व न्हावी स्वतःच्या शरिरांत प्रवेश करून उभा राहिला. हे सर्व दृश्य पाहून राजाला स्वतःच्या होळ्यावर विश्वास बसला.

नंतर न्हावी राजाला म्हणाला—“महाराज, वांत काही मदल नाही. तुम्हाला सुटां तो मंत्र शिकवून देईन. तुम्हाला देखील परकाय प्रवेश करतो येईल. पाहिजे तर प्रयोग करून पहा.”

राजा मोहाला बळी पडला व न्हाव्या-कडून त्याने दोन्ही मंत्र शिकून घेतले. पहला मंत्र म्हणून त्याने स्वतःचे शरीर सोडले. दुसरा मंत्र म्हणून पोपटाच्या शरिरांत प्रवेश केला. न्हावी त्याच संधीची वाट पहात होता. त्याने जमोच राजाच्या मृत शरिरांत प्रवेश केला आणि राजाच्या होळ्यावर बसून राजवाड्याकडे निवून गेला.

राजाला तेव्हा आपली चूक कळली. पोपटाच्या शरिरापेक्षा न्हाव्याचे शरीर काय

वाईट आहे ! ते मनुष्याचे शरीर तरी आहे असा विचार करून राजाने न्हाव्याच्या शरिरांत प्रवेश केला व राजधानीकडे निघाला. त्याला राजवाड्यांत प्रवेश मिळाला नाही. तो पाहारेकऱ्यांना म्हणाला—
“सरा राजा मी आहे व राजवाड्यांत जो राजा आहे तो तोतया आहे.” पण पाहारेकऱ्यांनी त्याच्या बोलण्याची थडा उडवून त्याला धकेलून राजवाड्या बाहेर काढले.

आपल्या परिस्थितीचा विचार करून राजाला वेड लागल्यासारखे झाले. राजव-
तार धाकतून पसमान होता. देव दुर्विकास

असा की तो आपले स्वतःचे शरीर देखील घालून बसला होता. या जिण्यापेक्षां परम आलेले बरे असे त्याला वाटले. पण तितक्यात त्याला नागफन्याची आठवण झाली. तिथे आपल्यावर प्रेम आहेच, तिला जाऊन भेटावे व तिची मदत मिळाल्यास पहावी, असा विचार करून राजा सरोवराच्या-
काठी पोचला. त्याने अवराजिताला पडलेले वृक्ष सांगून या संकटांतून सुटका करून देण्यास काही तरी उपाय करायला सांगितले. सर्व काही ऐकून भैरव्यावर ती म्हणाली—
“तुम्ही झुडपाभाद लपून बसा. मी काही

सोहून का मुँह देहांत प्रवेश करने काहीं आटे. भाभा बाबूबा विवाह म...

"एक मी आता सम कैसे करे ही पदा माकी आजी बहन पढ़ती आटे. लिखा विवाह मुझे बला सम बाँरे कोई एक करण्यारी इच्छा नाही." नागकन्या म्हणाळी.

"बा एकाका माता करिता तु मला दिलेले स्वयं बोधवार." न्हाळ्याने विचारले.

"आजीच्या परवानगी विवाह मी करू कैसे करूं." असे सांगून अपराजिता रडू लागली.

"एवढेच नाही तिची परवानगी घेण्या-पुरती ती जिवंत झाली म्हणजे झाले, मी तिच्या जिवंत करतो. तु परवानगी मागून ने, मग मी करत माच करिता प्रवेश करून तुझ्याही सम करील." असे म्हणत न्हाळी माताच्या सरितात शिरका म माताच्या सरितातून म्हणाळी—"तु मुझाक राजाची सम कर."

राजाने मावले करीर तिकने हातेले पाहात्यासोवर न्हाळ्याच्या सरिताचा स्वयं करून स्वसरितात प्रवेश केळ. त्या सोवर अपराजिता म्हणाळी—"बाईया माजीने दळ

सरी इवाम करून न्हाळ्याचा तुमच्या सरितातून बाहेर काढने मुन्ही सायबलोव न्हाळ्याच्या सरिताचा स्वयं करून स्वसरितात शिरका म माताच्या सरितातून म्हणाळी—"तु मुझाक राजाची सम कर."

राजा मुझाकाद माऊन करण्यारनेल सोरबा येळाने न्हाळी राजाच्या सरितात सरोवराच्या काठी आळा. बा अपराजिता नागकन्ये सरोवरांतून एक मासा बाहेर काडून लहकावर ठेवळ व रहण्याचे सोंग केळे.

न्हाळी मास्मावर लिळा म्हणाळी—"बा भाभा, मी मावले करून सरी

राजाशीं लग्न करण्यास परवानगी दिली आहे. म्हणून मी त्याच्याशी लग्न करतें. राजा लग्नास कबूल झाला. तेव्हां कोठें त्याची चुक नहाव्याच्या लक्षांत आली. माझाचें शरीर सोडून त्यानें पुन्हां आपल्या शरीरांत प्रवेश केला. राजाने त्याला बंद देण्यासाठी तळवार काढली. पण अपरा-जिताच्या सांगण्यावरून त्यानें त्याला माफ केलें.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून राजाला विचारलें—“राजा, आतां मला हें सांग की, स्त्रियांनं नुसतें नांव ऐकून ज्या राजाच्या कपाळाला तिढीक येत असे तो नागकन्येशीं लग्नाला तयार कसा काय झाला ! तिच्या-मुळें त्याला स्वतःचें राज्य मिळालें म्हणून की त्याचे तिच्यावर प्रेम होतें म्हणून ! अशीत असून उत्तर दिलें नाहींस तर तुला

परिणाम नाहींत आहेच. तुझ्या डोक्याचीं खंभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर पडतील.”

विक्रमार्क म्हणाला—“अपराजितानें त्याला त्याचा स्वतःचा देह परत मिळवून दिला. हा उपकार फार मोठा आहे. मनुष्याचें स्वतःच्या देहावर सर्वांत अधिक प्रेम असतें. नाग-कन्येवर त्याचें प्रेम वसलें होतें हें देखील खरें असलें तरी तें मुख्य कारण नव्हें. राज्य गेलें त्याचें दुःख राजाला फार वाटत होतें. परंतु आपला देह पाळवून वसव्या बद्दल त्याला त्याहून अधिक दुःख होत होतें. स्वतःचा देह पुन्हां मिळाल्याचा आनंद सर्व प्रकाशाच्या आनंदाहून फार मोठा आहे.”

राजाचे मौन भंग झाल्यावर वेताळ प्रेता-यरोधर नाहींसा झाला व पुन्हां झाडाळी जाऊन लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

* दानत *

श्रीरंगपट्टणम येथें हिरा शेट नांवाचा एक जव्हेरी गहात असे. त्याचा पर-देखाशीं देखील व्यापार असे. एकदां हिरा शेटकडे देखांतील रामचंद्र शेट नांवाचा व्यापारी आला. त्यानें हिरा शेटच्या दुकानांत उत्तमोत्तम हिरें पाडिले. त्यापैकी एक हिरा रामचंद्र शेटला फार आवडला. त्याची किंमत विचारतां हिरा शेटनी चार हजार मोहरें सांगितली. राम-चंद्रशेट कडे त्यावेळीं फक्त तीन हजार मोहराच होत्या. त्यांनीं हिराशेटला तें सांगितलें म्हणाले—“मी गांधी गेल्यावर रक्कम पाठवून देतो.”

रामचंद्र शेटच्या चोस व्यापारासंबंधी नांव लौकिक श्रीरंगपट्टणमच्या बाजारांत प्रत्ये-कानें ऐकलेला होता. हिराशेट तर स्वतः

एक मोठे नांवाबलेले व्यापारी होते. ते म्हणाले—“शेटजी ! हा एवढा हिराच काम जाणखी चार हिरें बेऊन जा. जव्हो ! माल तुमच्याकडे राहला काय किंवा आमच्याकडे राहला काय ! कुठें पळून जातो. तुम्ही म्हणतांच आहां म्हणून तीन हजार रुपये जमा करतो. त्याची पुढां गरज नाही. गांधी गेल्यावर एकदम पुरी रक्कम पाठविलीत तरी चालेल.”

रामचंद्र शेट हिरा शेटकडे तीन हजार रुपये जमा करून हिरा घेऊन गेले. त्याच्या नांवीं हिराशेटनीं एक हजार रुपये लिहून ठेवले. घरी गेल्यावर रामचंद्र शेट जे व्यापारी पडले ते पुन्हां उडलेच नाहींत. धृत्युपूर्वी त्यांनीं आपला मोठा मुलगा पदमाभ शाल्य जवळ बोलावून ती रक्कम परत करण्या-

बहुत बजावून सांगितलें. पद्मनाभने आपल्या बहिऱ्यांना कर्ज फेडण्याचें वचन दिलें.

रामचंद्र शेट जिवंत असेपर्यंत व्यापार खूप चाले. पण त्यांचा व्याप अवघडत्व व त्यामुळे सर्व वेळीक जबाबदारी होता. म्हणून त्यांनी म्हटल्याप्रमाणे दुकान बंदच करवें लागलें. पद्मनाभ तसा कर्तबगार नव्हता. म्हणून त्यानें घरांतल्या सर्व किमती वस्तू विकून बहिऱ्यांचे कर्ज फेडण्याचें ठरविलें. त्यानें सर्व वस्तुविकल्या. पण तो हिरा विकून घेणारा श्रीमंत कोणी येतला नाही.

शेवटी पद्मनाभ हिरा घेऊन श्रीरंगपट्टण्हा निघाला. तो विकून हिरा शेटचे कर्ज फेडण्याचा त्याचा विचार होता. जर ग्राहक मिळाला नाहीच तर हिराशेटला तो हिरा देऊन मोकलें जावें असें त्यानें ठरविलें.

पण त्याच्या दुर्दैवाने तो उवा दिवशी श्रीरंगपट्टण्हा पोचला त्याच दिवशीं शत्रूनें श्रीरंगपट्टण्हावर सारी केली ■ सर्व शहर लुटलें. पद्मनाभ परतला असतां तर बरे झाले असतें. पण त्यानें सारे शहर लुटवून हिराशेटचा हिरा पोंचता करण्याचें ठरविलें. शत्रूनें त्याला घरसे व खूप चोप देऊन त्याच्याकडला हिरा हिसकावून घेतला.

शत्रूनें स्वारी केल्याबरोबर हिराशेटचा मुलगा सर्व दागदागिने ■ हिरा-माणिक्ये घेऊन श्रीरंगपट्टण्हा सोडून पळून गेला. हिरा शेटच्या घरांत जें काही मिळालें शत्रूनें लुटलें. हिराशेट त्यामुळे हाय त्याऊन आजारी पडले ■ त्यांचा वारले. हिरा शेटचा मुलगा म्हैसूरला त्यावार कळू लागला. पण त्याचा व्यापार ■ नाही. तो दारिद्र्यांतच वारला. ■ एक मुलगा होता. हिराशेटच्या कुळाचें नांव राखणारा तोच एकटा होता. तो हुशार व कर्तबगारा

निघाला ■ आजोबांचे वैभव तर मिळाले नव्हतेंच ठकठक बहिऱ्यांच्या कर्जाचा बोझ मात्र त्याच्या डोक्यावर येऊन पडला. त्यानें आपला विवाह्यास पुरा केला. मोठ-मोठ्या व्यापाऱ्यांकडे नोकरी केली व बहिऱ्यांचे कर्ज फेडू लागला.

तिकडे पद्मनाभनें आपल्या बहिऱ्यांना हिराशेटचे कर्ज फेडण्याचें वचन दिलें होतें. ■ कर्ज फेडण्याचें तर दूरच हिरा देखील पाळवून बसला होता ■ शत्रूच्या सैनिकांनी पडविल्यामुळे तो आजारी पडला. त्यानें मृत्युसमयी ■ मुलगा चंद्रशेखर याला बोलावून हिराशेटच्या कर्जाची गोष्ट सांगितली व म्हणाला—“बाळ, हें माझा बहिऱ्यांचे कर्ज आहे. मी फेडण्याचें वचन दिलें होतें. ■ देवाचा खेळ काही सांगवत नाही. ■ माझा तें कर्ज फेडू न शकल्या मुळे मुलांनें परलोकी जाऊं इच्छित नाहीं.”

चंद्रशेखरनें आपल्या बहिऱ्यांना वचन दिलें कीं बाबा, हें कर्ज फेडण्याची जबाब-दारी माझ्यावर. मी फेडू शकलों नाहा तर माझी मुले फेडतील. काळजी करूं नका.”

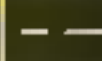
बाप वारल्यावर चंद्रशेखरनें खूप मेहनत करून इकू इकू तीन चार हजार मोहरा

जमविल्या व ■ घेऊन तो श्रीरंगपट्टण्हा गेला. तेथे त्याला कळलें कीं, हिरा शेट यांचा नातू गोविंद शेट म्हैसूरला व्यापार करीत आहे. चंद्रशेखर त्याच्याकडे गेला व त्याला त्याच्या आजोबांच्या वेळच्या हिऱ्याच्या वधा काढाव्यास सांगितल्या. म्हणाला—“तुमच्या आजोबांनीं माझ्या आजोबांना काही मोहरा कर्जाक दिल्या होत्या. त्या फेडण्यासाठीं म्हणून मी आलों होतो.

ते ऐकून गोविंद शेट चकित झाला. त्याच दिवशीं त्यानें आपल्या बहिऱ्यांचे

सर्व कर्ज फेडून त्यांच्या काळच्या बळा बांधून ठेवून दिव्या होत्या. आतां आजोबांच्या वेळच्या बळा काढायला हा सांगतो आहे. समजा त्यांत आपल्याच डोव्यावर कोही कर्ज निगलें तर आयुष्यभर कर्ज फेडीतच रहावें लागणार. तो म्हणाला— “माफ करा! बहिलांचे कर्ज फेडून दम घ्यायला देखील मला सवड मिळाली नाही, तेव्हांत तुम्ही आजोबांच्या काळांतल्या यत्ना काढायला सांगत आहां. मी त्यांना केलेल्या कर्जाकरितां जबाबदार नाही.”

तें ऐकून चंद्रशेखर क्षिप्त करून म्हणाला— “तुमच्या आजोबांकडून आम्हांला येणें नाही. माझ्या आजोबांकडून तुम्हांला जें येणें आहे ती रक्कम घायला मी आलो आहों. तुमच्या आजोबांनीं माझ्या आजोबांवर विश्वास करून एक हजार मोहरा कर्ज

म्हणून दिल्या होत्या. तें कर्ज व्याजासकट फेडण्यासाठीं आलो आहे. मेहरबानी करून तेवढी वही काढा !”

गोविंद शेट चकित झाला. त्यानें ती वही हुडकून काढली तेव्हां तीत एक हजार मोहरा रामचंद्र शेटच्या नांवां लिहिलेल्या होत्या. चक्रवाट व्याजाप्रमाणें वर्षांत सुमारे चार हजारान्नी रकम झाली ती देण्यासाठीं चंद्रशेखर आला होता.

गोविंद शेटचे हृदय चंद्रशेखरची शानत पाहून कुतसतेने उंचवळून आले ■ म्हणाला— “आ मोहरा तुमचा वाटा म्हणून मी व्यापारांत लावतो. दोघे मिळून व्यापार करूं या.”

चंद्रशेखरनें तें कबूल केलें. पुढें दोघांना व्यापारांत खूप यश मिळालें ■ दोघांनी आपल्या पितराचें नांव उज्ज्वल केलें.

संशयात्मा विनश्यति

सुप्रसिद्ध इंग्रजी लेखक जॉनसन याच्या घरी एक गृहस्थानें येऊन तक्रार केली की, या जगांत मनुष्याचें जिणें जगहीं फुकट आहे. अद्यापु मनुष्याला मुक्तीचा मार्ग शोधण्यास वेळच कोठें आहे !” इतकें सांगून तो पुढें म्हणाला—

“पहा न, मनुष्याचे आयुष्य अधिकांत अधिक म्हणजे संभर वर्षांचे असतें. अनंत काळासमोर हा अवधी किती लहान आहे ! यापेकी अर्धा अवधी झोपण्यांत जातो. कोही काळ लहानपणात व आजारांत जातो, आणि जो उरतो त्यांतला बराच वेळ काम बंदी किंवा वृत्ति काण्यांत ■ साण्या-पिण्यांत खर्च होतो. आतां उरलेला काळ तरी ईश्वरचिंतनाला मिळतो का ! मुलवाळांची

काळजी, मांडणतंटे खात किती वेळ बायां जातो. ईश्वरचिंतनास आतां किती वेळ उरला, तुम्हींच सांगा !”

डॉ. जॉनसननें एका बाजूला तोंड फिरवून होळ्याची टिपें पुसली. त्याला त्या गृहस्थाच्या बोलण्याचा हेतू व कळकळीची जाणीव झाली. परंतु त्याला निराश स्थितीत परत पाठविणें रुचलें नाहीं.

त्या गृहस्थानें विचारलें—“तुम्हांला माझे म्हणणें पटलें नाहीं का !”

जॉनसन म्हणाला—“तुम्हांला तर परलोकाची काळजी दिसते आहे. पण मला इहलोकाचीच काळजी वाटत आहे !”

तो गृहस्थ चकित होऊन डोळे फाड फाडून पाहूं लागला. जॉनसन म्हणाला—

“है पहा, आपण जें जग खाती तें उत्पल करपासाठी पुरेशी जमीन कोठे आहे?”

तो म्हणाला—“अहो! देवाने दिलेले एवढे मोठे जग काय कमी आहे? काय थडा करतां राव?”

जॉनसन ज्ञातपणें म्हणाला—“मी यज्ञ नाही करित. खरेच विचारतो तुम्हाला. ■' ब्रह्मांडांत कोठ्यावधि नक्षत्रे व ग्रह आहेत. त्यांच्या मानानें सूर्य देखील एकाचा अणु-सारखा आहे. व आपली पृथ्वीतर परमाणु सारखी आहे. या पृथ्वीचा तीन चतुर्थांश भाग समुद्रानें व्यापला आहे. जो बाकी आहे त्यापैकी सप्तमांश भाग वाळवंट आहे. उरलेल्या

भूभागापैकी पुष्कळसा माग पर्वताच्या रांगा, नद्या, सरोवरे ■ सोसाट जमिनीने घेरलेला आहे. त्या नंतर मोठमोठी शहरे, गावे ■ मनुष्यवस्तीने केवडा मोठा भूभाग आक- निला आहे? मातां तुम्हीच सांगा, शेती- साठी कितीसा भूभाग उरला? शेतीच्या जमिनींत तरी सुपोक जमीन किती घोटी आहे? कोठ्यावधि नोकांच्या उदर निर्वाहास ही जमीन कशी पुरणार? ■ काळजीने मला आधुष्य ओसे वाटू लागले आहे.

त्या मनुष्याला जॉनसनची खोच कळली. आपलेच बोलणें निर्बळ ठरलेले पाहून ■ तिमूटपणें निघून गेला.

कच देवघ्यानी

शुक्राचार्यांना जन्म भृगु महर्षीच्या कुळांत झाला. त्यांची तपश्चर्या व विद्वत्ता अद्वितीय होती. त्यांना गुरु मानीत. इपर्वय यानें त्यांना राजगुरु मानून त्यांना त्यांची काढकी ■ एकुलती एक मुलगी देवघ्यानी द्दियासह राजधानींत रहावयास बोलाविले.

देव ■ यांचे वैर प्रसिद्धच आहे. शुक्राचार्यांना संजीवनी विद्या अवगत करव्यामुळे गुदरात मारले गेले की शुक्राचार्ये त्यांना जिवंत करीत. पण देवांना ती विद्या अवगत नव्हती. म्हणून देवांची संख्या कमी होऊं लागली.

देवांचा गुरु बृहस्पति यानें विचार आपला मुलगा ■ माला शुक्राचार्यांकडे विद्याभ्यासासाठी पाठविले व त्यांची सर्व

पकारें सेवा-शुश्रूषा करून चातुर्यानें संजीवनी विद्या शिकून घेण्यास सांगितलें. त्यांनीं असेहि सांगितलें की, शुक्राचार्यांना एकाच एक मुलगी आहे. तिची मर्जी संरादन केलीस ■ तुला आपल्या कामीं खात्रीनें यश मिळेल.

कच शुक्राचार्यांकडे आला ■ आपला परिचय देऊन आपला शिष्य करून घेण्यास विनंति केली. देवांचा गुरु बृहस्पति यानें आपल्या मुलाला आपल्या शत्रूच्या गुरूंकडे विद्याभ्यासासाठी पाठवावें या गोष्टीचा शुक्राचार्यांना मनस्वी आनंद झाला.

कच आपल्या गुरूची काळच्या पद्धतीप्रमाणें सेवा करू लागला. तो गुरूच्या गाई घेऊन नित्य रानांत जाई व कंद मुळे व फळे, समिधा वगैरे अन्न सामुग्री घेऊन येई.

संध्याकाळ झाली. गाई परी परत आल्या. पण कच त्यांच्या बरोबर न आलेला पाहून देव्यानीला काळजी वाटू लागली. तिने कडाळा मनाने करले हांते. म्हणून ती आपल्या बडिलांकडे गेली व कच रानांतून परत आल्याचे सांगून त्याला शोधून घेऊन यायला सांगितले.

शुक्राचार्यांना अंज्जानाने बघलेले सर्व वृत्त कळले. त्यांनी संजीवनी विद्येच्या प्रयोग करून कच याला जिवंत केले. परी परत आला.

पुन्हा एकदा देव्यानीसाठी रानांतून जाण्यासाठी कच गेला असता राक्षसांनी त्याला पाहिले. त्यांनी त्याला ओळखले व त्याला ठार केले. त्यांनी त्याला कुठून त्याचे चूर्ण ते समुद्रात फेकून दिले.

देव्यानीने बडिलांना सांगून पुन्हा जिवंत केले. राक्षसांनी कच याचा पिच्छा पुरविला. देव्यानीच्या सांगण्यावरून शुक्राचार्य आपल्या शिष्याला जिवंत करीत आहेत हे कळल्यावर त्यांनी त्याला तोडून एक नवीन कृति काढली. तिसऱ्या खेपेस कच रानांत गेला असता राक्षसांनी त्याला ठार करून त्याला जाळून टाकले.

एके दिवशी समिधा एकत्र करून विधांति घेण्यासाठी तो एका बऱ्याच सांघडीत विधांती साठी बसला असता फोडी राक्षस आले व तु कोण येथे कसा आलास वगैरे चवकशी करू लागले. कचने खरे खरे ते सांगून टाकले.

ते ऐकून राक्षसांना राग आला. कष्ट करून आपल्या गुरूंकडून संजीवनी विद्या घोरून नेण्यासाठी हा येथे आलेला आहे. तेव्हा त्यांनी त्याचा वध करून एका लांडग्याला त्याचे मांस खावला घातले आणि निघून गेले.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

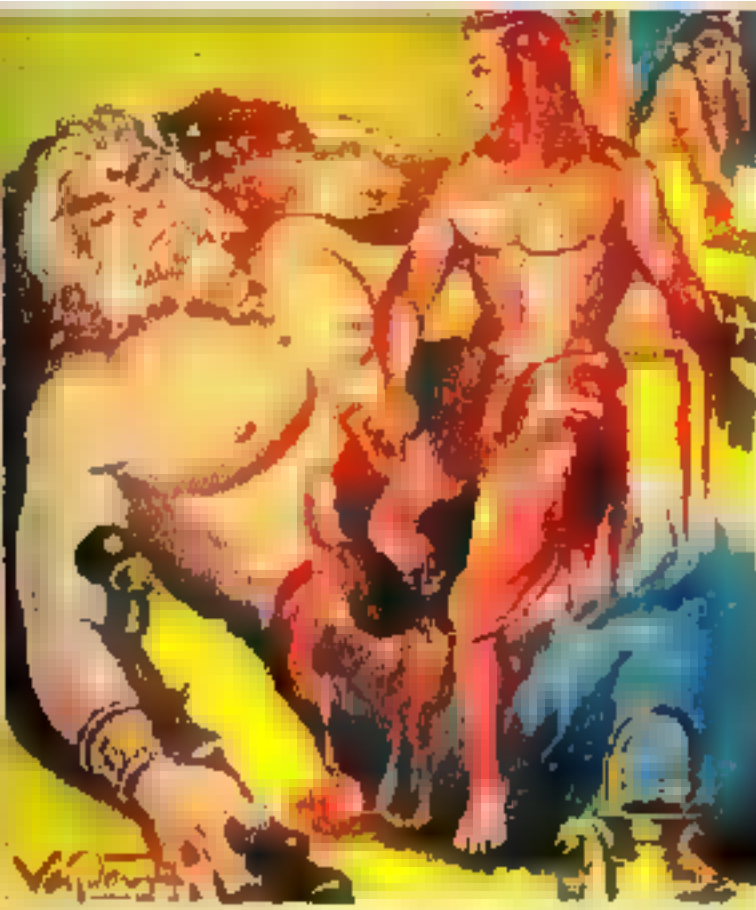
व त्याची राख दाखव घाडून शुक्राचार्यांना दिली. कच वराच वेळ परी न आल्यामुळे देव्यानीने पुन्हा हट्ट धरला. शुक्राचार्यांना अंतर्ज्ञानाने सर्व काही कळले व त्यांनी ते आपल्या मुलीला देखील सांगितले. ते म्हणाले—“मी जिवंत करू शकेन. तो जिवंत झाला तर मला मरावे लागेल. तो कोणी मी !”

देव्यानी म्हणाली—“मला दोघे हवे आहेत. तुम्हीच कच सो विचार करून करा.”

शुक्राचार्यांनी विचार करून कच याला जिवंत केला व त्याला पोटांतून असतांना संजीवनी विद्या शिखरून, बाहेर आपल्यावर आपल्या गुरूस जिवंत करावयास सांगितले. त्या प्रमाणे कच गुरू शुक्राचार्य यांच्या पोटांतून बाहेर निघून आला. त्याने संजीवनी विद्येचा प्रयोग करून आपल्या गुरूस जिवंत केले.

शुक्राचार्यांना सन्मान केव्हाचदक इतका त्यांनी त्या जिवसावासून मघशान न करण्याची प्रतिज्ञा केली.

देव्यानीत्य

देव्यानीत्य त्यावर राग आला. रागाच्या भरात ती म्हणाली—“तुं माझ्या वडिलांच्या शत्रूचा मुलगा असून तुला मी तीन तीनदा जिवंत करण्यासाठी वडिलांच्याबरोबर दडू केला. तुला जिवंत करविले, तू त्या उपकाराची फेद करण्याचे सोडून प्रेमाचा विचार करून जात आहेस. तर तुला मी शाप देते की जी कपटाने मिळविली आहेस तिचा तुला उपयोग होणार नाही.”

कच याला देखील अर्थातच राग आला. ती म्हणाली—“तुला तुझे प्रेम हे सरें प्रेम नव्हते. उपकार करून तू माझे प्रेम मिळविण्याचा यत्न केलास, ते मिळाले नाही म्हणून माझा अपकार करण्यास तयार झालीस. अशा प्रेमाला मी राक्षसी प्रेम मानतो. तर ऐक, या राक्षसी प्रेमाचा स्वीकार कोणी त्रासण करणार नाही, जसा मी तुला शाप देतो.”

कच देख्यानीत्य शाप देऊन देवलोकांत गेला. वृद्धपतीच्या सांगण्यावरून त्याने संजीवनी विद्या दुसऱ्यांना शिकविली. देव्यानीत्या शापाने त्याला त्या विद्येचा उपयोग होत नसला तरी तो ज्याला

ज्या उद्देशाने शुकाचार्याकडे आला होता तो हेतू पूर्ण झाला. तो काही दिवस गुरुगृही राहिला व गुरूची संपादन करून त्याचा निरोप घेण्यासाठी गेला. शुकाचार्यांनी त्याला प्रेमाने निरोप दिला.

पण कच देख्यानीच्या निरोप घेण्यासाठी जेव्हा गेला तेव्हा तिने आपले प्रेमव्यक्त करून लज्जा करण्यास विनंति केली.

पण कच म्हणाला—“देव्यानी! तू माझ्या गुरूंची कन्या आहेस. तुला मी आजपर्यंत आपली वहीण म्हणून मानित आलो. आता पत्नी म्हणून तुला कळी....!”

शिकवील त्याका त्या विषया उपयोग करता आला. अशा तऱ्हेने देवाचे संकट टळले.

राक्षसांचा राजा वृषपर्वा याका शर्मिष्ठा नांवाची एक रूपवती कन्या होती. ■ आपल्या सखीचरोवर वन विहाराल गेली असता देवघानी देखील तिच्याबरोबर गेली होती. एका पुष्करणीत स्नान करण्याचा विचार करून सर्वांनी आपापली बसे काढावर ठेवली व पाण्यात उतरल्या. जळझोडा चालू असता एक बादळ आले व त्यात त्यांची बसे एकत्र मिसळली गेली. घाईत जे

वन्न मिळाले ते त्या नेसल्या. शर्मिष्ठा तुकून देवघानीचे लुगटे नेसली. तिचा राग आला. ती म्हणाली-“एकूण तू राक्षस-कन्याच! मी तुझ्या बड्ड्याच्या गुरूची मुलगी व शक्कण. तुझे लुगटे मी नेई?”

शर्मिष्ठाचा राग आला. ती म्हणाली-“माझ्याबड्ड्यांनी दिलेल्या अन्नावर पोसलेला तुझा देड ■ आहे. वऱ्हात एका भिक्षु-काची मुलगी तू. ■ तोंरा कोणाजवळ दाखवितेस! पाहिजे तर नेस नाही तर ■ या विहिरीत ■ असे म्हणत ■ देवघानीला विहिरीत टाकले व वरी निघून गेली.

काही वेळाने चंद्रवंशी राजा यशाली शिकारीसाठी स्वतः बाजूला आला. विहिरीतून स्त्रीचा आवाज ऐकून तो जवळ गेला व देवघानीला तिचा हात पकडून बाहेर काढले व राजघानीस निघून गेला.

वार्षिक सांवाच्या एका दासी कर्वी देवघानीने आपल्या बड्ड्यांना सर्व कळविले आणि असेहि सांगितले की असा अपमान झाल्यावर मी वृषपर्वा राजाच्या राजघानीत पाऊळ टाकण्याला देखील तयार नाही.

शुक्राचार्य मुलीचा निरोप ऐकून घाबरा आले व त्यांनी मुलीची समजूत पाळण्याचा

पुष्कळ यत्न करून पाहिला. म्हणजे-“बाळ, असा दड कळू नकोस! तू कोणाची मुलगी आहेस हे सर्व जाणा माहीत आहे. एका अजाण मुलीने काही म्हणले म्हणून तू असे काही करणे बरोबर नाही.”

पण देवघानीने दड सोडला माही. ती म्हणाली-“तुम्हांला माझ्या मानाची पर्वा नसेल तर मलाच ■ मनामनाची पर्वा केली पाहिजे. ■ गांवात येणार नाही. येथे रावती थापदांनी ■ टाकले ■ या जिवाला ■ तरी मिळेल.

वृषपर्वाला वर्तमान कळले तेव्हा तो देखील घाबरा, शर्मिष्ठेला बरोबर घेऊन, रानांत आला.

शुक्राचार्य म्हणाले-“राजन्! आम पावेतो मी जिवे भावे तुझ्या पदरी चाकरी केली. उपकाराची फेड अशा प्रकारे, अव-काराने होईल याची मला फारना नव्हती.”

राजा वृषपर्वा म्हणाला-“गुरुवर! स्वदा भिकारी मी आहे. आपण मला ■ माझ्या राक्षस अनुयायांना पाणवान देऊन इतके उपकार आमच्या ■ बंधावर केले आहेत

की त्यांची फेद सर्वस्व देऊन देखील होणे शक्य नाही."

शुक्राचार्य म्हणाले—“माझ्या मुलीचा अपमान झाला आहे. तिची इच्छाच माझी इच्छा. तिलाच काय ते विचार."

राजा देवयानीला म्हणाला—“देवयानी! तू इतका राग केलास तर आपणच एसे चाळणार? मी भिकारी होऊन तुझ्यासमोर उभा नाही. क्षमा कर! तू सांगलीस ती शिक्षा मी शर्मिष्ठेला घ्यायला तयार आहे." देवयानी म्हणाली—“माझे म होईल तेजां शर्मिष्ठेने

माझ्याचरोबर माझी दासी म्हणून अविवाहित राहून आजन्म माझी सेवा करावी."

शर्मिष्ठेने राक्षसांच्या हिताचा विचार करून देवयानीची दासी होण्याचे कबूल केले. देवयानीचे तेवढ्याने मरणासारखे नाही. तिने तिला टोचून विचारले—“भिकाऱ्याच्या पोरीची दासी घ्यायला राजकन्या तयार आहेत का?"

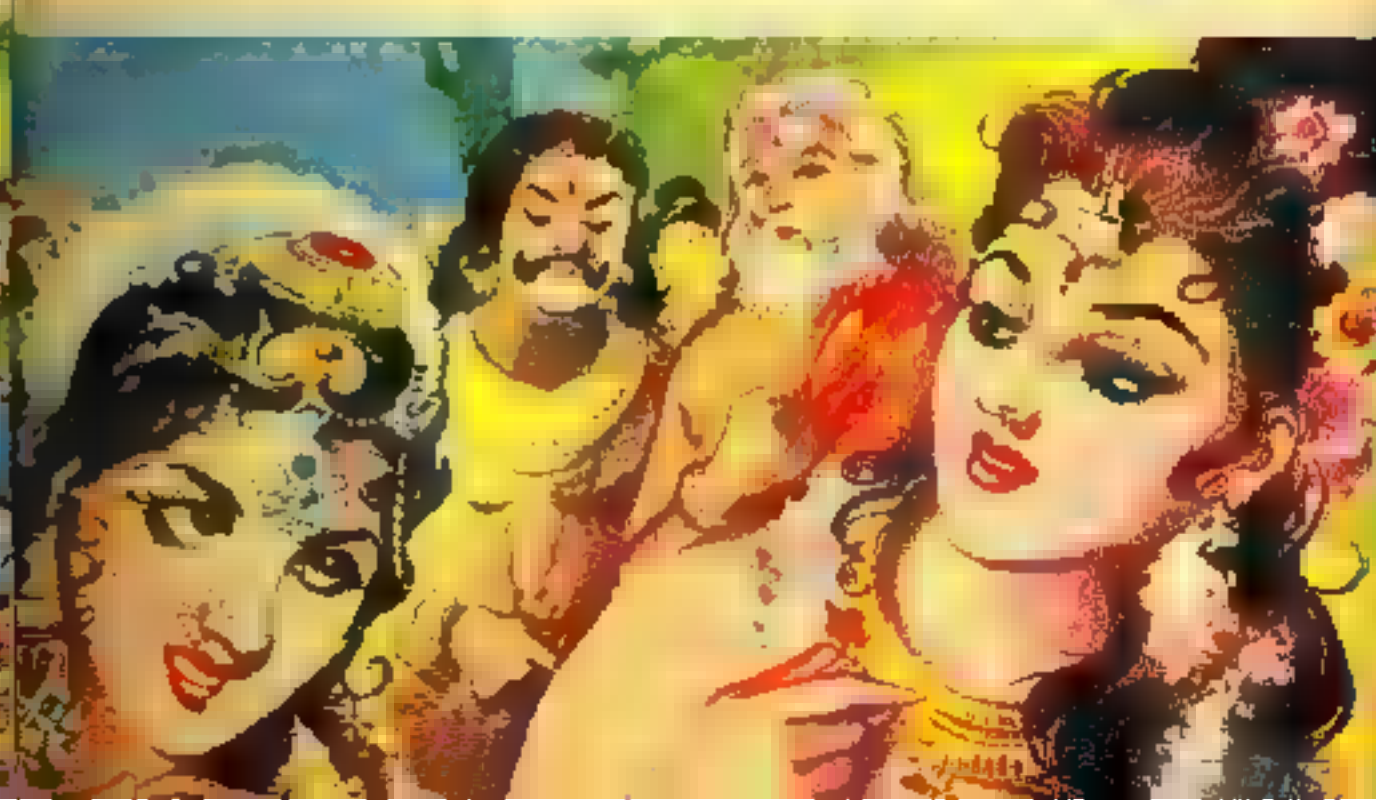
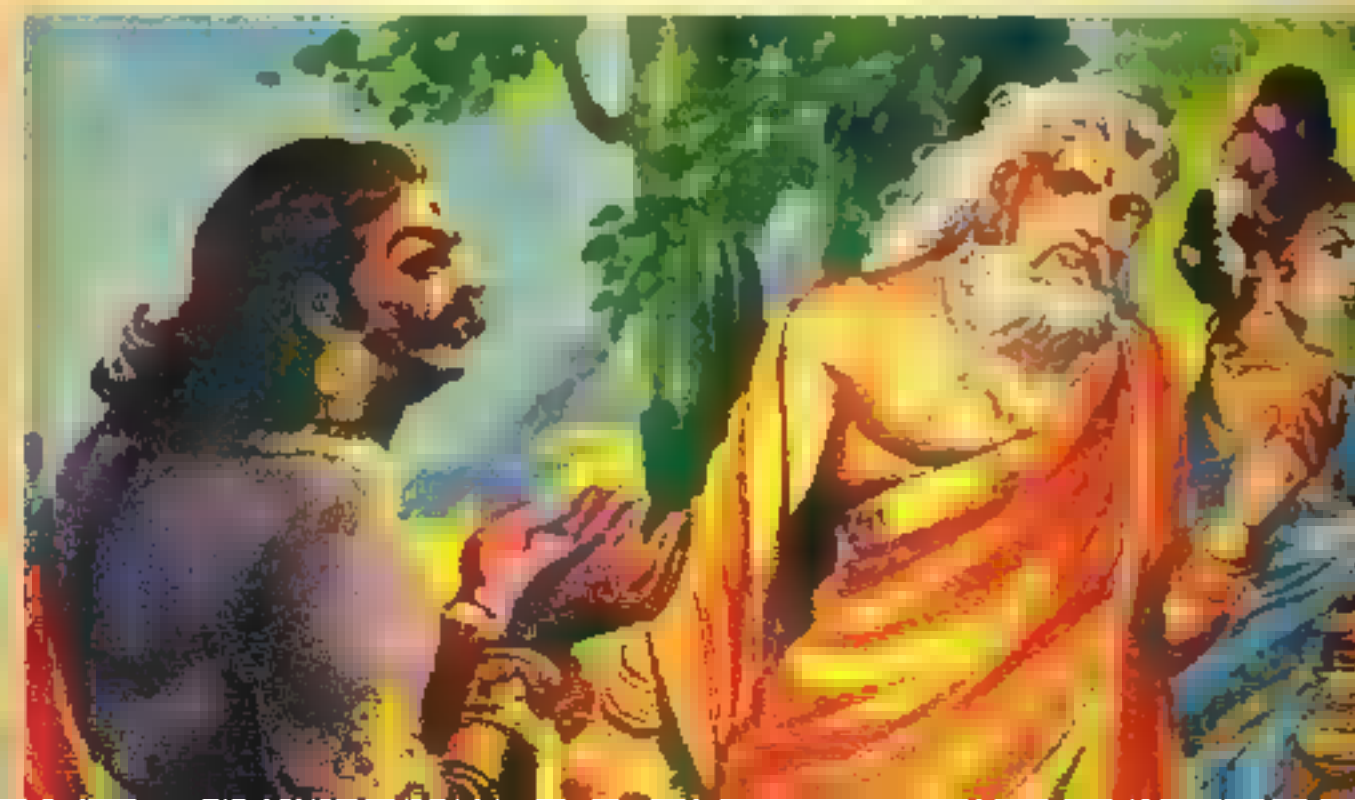
शर्मिष्ठेने काहीच उत्तर दिले नाही. देवयानी राजधानीत परत आली आणि शर्मिष्ठा तिची दासी म्हणून सेवा करू

लागली. देवयानीने राजाला सांगून एक इजार दासी देखील आपल्या सेवेला ठेवून घेतल्या. त्यांत तिचा हेतु शर्मिष्ठेची मान खासा व्हावी होता.

एकदा देवयानी आपल्या सर्व दासांचरोबर त्याच जागी पुन्हा वन विहारास गेली अमर्ता राजा ययाति देखील छिन्नपरी-साठ्यां त्याच वेळीं तेथे आला. देवयानी यरोवर स्वर्गीय कावण्याची भूति शर्मिष्ठा पण होती. तिच्या वाहून राजाने विचारले—“हे उकिरण्यावरचे कोण?"

शर्मिष्ठेने कसा तिचा अपमान केला होता व त्याबद्दल तिला आपली दासी म्हणून कसे आतां रावाने लागत आहे हे देवयानीने ऐतोंत वर्णन करून सांगितले. म्हणाली—

“राजन्! त्या दिवशीं आपण माझा हात धरून मला विहिरीतून बाहेर काढलेत. तेव्हांच माझे आपण पाणिग्रहण केले आहे. आतां मी दुसऱ्या कोणाशी विवाह करणे शक्य नाही. तरी आपण माझ्याशी विवाह करून मला सुखी करावे." ययाति म्हणाला—“मी क्षत्रिय, नहुष राजाचा भुरग्या आणि तू

ब्राह्मण शुक्राचार्यांची मुलगी, आपला विवाह कसा होणार !”

“माझ्या बहिजांनां हतकी मोठी तपश्चर्या केली आहे की, परमेश्वर धर्माळा देखील आज्ञा करण्याचा अधिकार त्यांना आहे. आपला विवाह धर्मविरुद्ध नसून धर्म संगत आहे असा आदेश त्यांच्याकडून देववितें.” असे सांगून तिने एका दासीला शुक्राचार्या-कडे पाठविले.

शुक्राचार्य आले देवयानीचे म्हणजे देहून ते मयातीला म्हणजे—”तू माझ्या

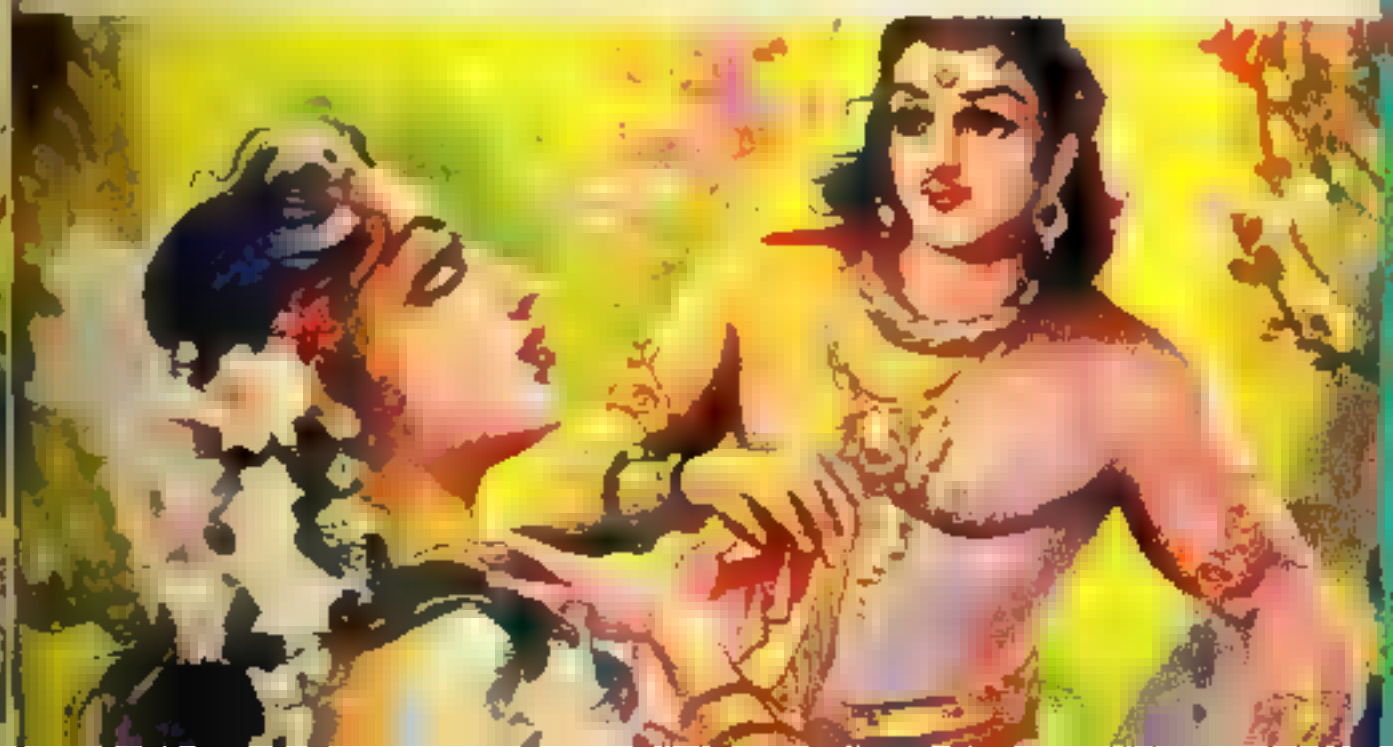
मुलीशीं लग्न केव्हास माझी मान्यता आहे. नरोनर या तिच्या दासीपणा येतील. शर्मिष्ठाच्या आज्ञेच्याची अनामदारी तुझावर आहे. तिच्याशी दुसरा काही संबंध ठेवू नकोस ही माली आज्ञा आहे.”

देवयानीचे मयाती राजाशी लग्न झाले. देवयानी, शर्मिष्ठा व शेन हजार दासींमगेवर राहा. राक्षसीस आज्ञा. त्याने देवयानीसाठी एक मटाल बनविला आणि तिच्या आज्ञेने शर्मिष्ठेसाठी दूर अशोक वाटिकेत एक सोपही बनविली.

काळक्रमामार्फत देवयानीला यहु व त्वरस नांवाचीं दोन मुले झालीं.

शर्मिष्ठा एकटीच अशोकवनांत वास्तव्य पंथीत होती. एकदां राजा मयाती अशोक-वनांत फिरार करावयास आला असतां त्याची दृष्टि शर्मिष्ठेवर पडली. त्याला तिची दया आली व या भेटीचे प्रेमांत रूपांतर झाले. दोघांनीं गांभर्व विवाह केला. काळक्रमाने शर्मिष्ठेला अनुक्रमे दस, अनु या गोष्टींचा देवयानीला आज्ञा व ती पुरु तीन मुले झालीं. हळू हळू ही माहेरी बहिजांकडे निघून गेली. ती मोठ देवयानीच्या कानावर पोचली. ती मयाती देखील तिच्या दाठींपाठ गेली.

अशोक वनांत आली व शर्मिष्ठेला विचारले की तू अविवाहित कन्या राहण्याचे कवूळ करून आली होतीस आणि तुला ही तीन मुले कशीं ! त्यावर शर्मिष्ठा म्हणाली की एका ऋषींच्या कृपेनें तिला या तीन मुलांचा दैविक लाभ झाला आहे. पण तिचा मुलांचे रंगरूप मयाती राजासारखे होतें. त्यावरून पत्नीने आपल्याशीं प्रतारणा केली व ती गोष्टीचा देवयानीला आज्ञा व ती माहेरी बहिजांकडे निघून गेली. ती मयाती देखील तिच्या दाठींपाठ गेली.

सर्व वृत्त देवयानीच्या तोंडी ऐकून शुक्राचार्यांनी संतापाच्या भरात ययाती राजाला शाप दिला -“तुला वार्षक्य येवो.” ययातीने शुक्राचार्यांचे पाय धरले व म्हणाला-“हाली ती चूक पुन्हा होणार नाही. देवयानीला सुखी करण्याचाच नी यापुढे प्रयत्न करीन. या वार्षक्यात ते कसे संभव होणार !”

शुक्राचार्य म्हणाले-“मी दिला तो शाप परत येणे मला शक्य नाही. तरी परंतु इतके म्हटल्यावर मी इतकेच सांगू शकतो की, जर तुझ्या कोणत्याहि मुलाने वार्षक्य घेऊन तुला आपले तारुण्य दिले तर शक्य होईल.”

त्यानंतर ययातीने आपल्या मुलांना आपले तारुण्य देऊन स्वतःचे वार्षक्य घेण्यास

सांगितले. प्रथम त्याने देवयानीच्या मुलांना विचारले. पण कोणी कर्तून जाला नाही तेव्हा त्याने उर्मिष्ठेच्या मुलांना विचारले. सर्वोत भाकटा पुरु त्या गोष्टीस तयार झाला.

राजा ययातीने त्याला आपले वार्षक्य दिले व त्याचे तारुण्य घेऊन त्याला बारस केले.

एक वर्षे ययाती राजाने आनंदाने मोग विलासांत धारुणिकी व त्यानंतर आपला मुलगा पुरु त्याला त्याचे तारुण्य परत देऊन स्वतःचे वार्षक्य परत घेतले.

देवयानीने आपल्या मुलाला एकूण वेण्यासाठी पुष्कळ विनवण्या केल्या. पण राजाने तिचे ऐकले नाही व वचन दिल्या धर्माणे पुरूळान राव्य दिले.

खरी नागलाने की, आपले पूर्वेक उभार लुबाधर रक्षत असत. तेथे उत्तरायणात आला मर्दिने दिवस आणि दास्यपदम्यां तहा नहिन राज असते. जणून दावेतापोच्या अधारांत दिव्याशिवाय बाणगाणे यत्न चालत नाही. हा अधकारवय बाढीया प्राचेन म्हाजे दिवाळीचा उत्सव जोग। म्हणून हा शुभदिनी सर्वत्र घणत्या कर्तून प्रकाश करण्याची प्रथा पुर्वोपास काळ आहे.

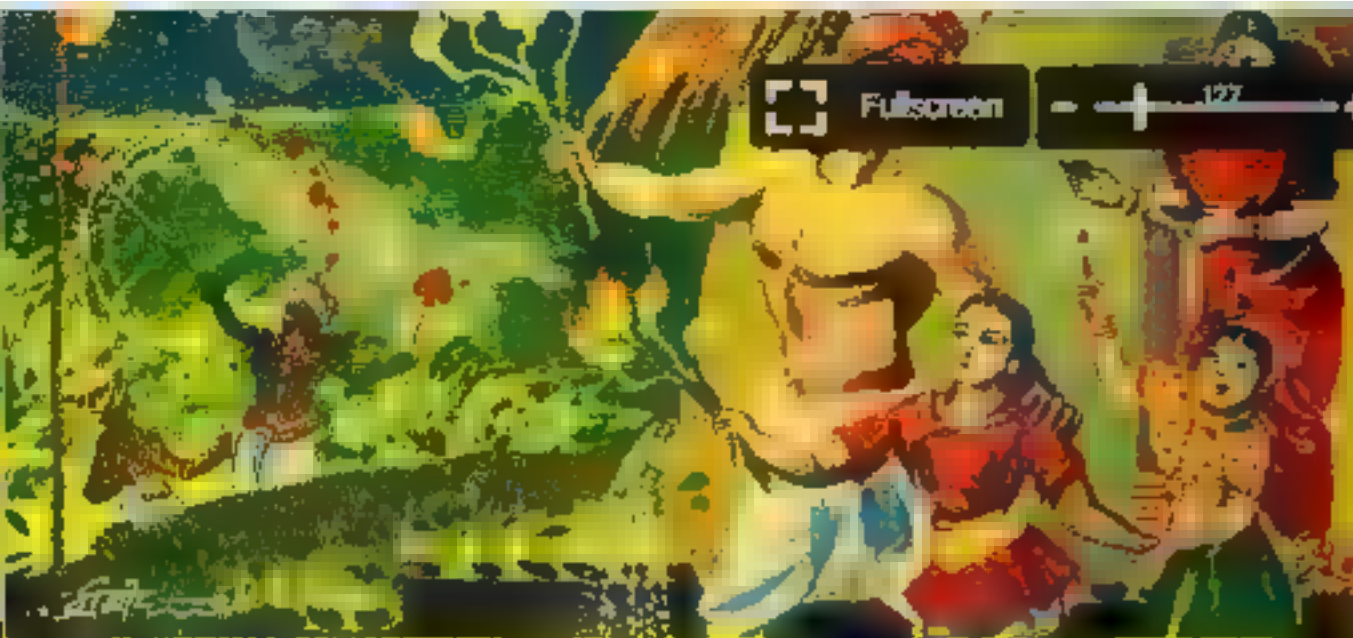
नेहरी प्रथम नरकांतून येऊन मग पितृलोकां पोहोचतात. अशा वेळी मरेल्यांना रम्य दारुचिन्मायाळी आणि विप्लोकाचा खचिपति यमराज याची आरावना करण्यासाठी दिवाळीचा

विवाहा शरद ऋतूमध्ये येते. त्या काळाचे विवाहा यावर्षाचे होतो. हा विवाहाचा अनुष्ठान भाग विवाहाचा भाग होतो. विवाहाच्या दिवशी रात्री पेटविण्यात येणाऱ्या फुलबजाच्या आवाजावरूनच विवाहाचा प्रारंभ होतो. रात्रीचे विवाहा भाग आहे. रात्रीचे विवाहा भाग आहे. हा विवाहाचा फुलबजा पेटवून घेऊन रात्रीचे विवाहा भाग आहे.

विवाहाचा दिवस हा उद्यान बारांत आनंदाने दिवता. रात्रीच्या सुगंधित तेले व उत्तरे लघुन आंघोळ

* सायमन *

[२]

सायमन रात्री त्याच महाकांत शोपका.

त्याला शोप कागळी. सकाळी त्याची शोप मोडली तेव्हा त्याला गाडीचा आवाज ऐकू लागला. राजा व राजकुमारी दोघे सायमन कोणत्या स्थितीत होते ते पाहण्यासाठी आली होती. त्यांनी सायमनला हेसतमुख बाहेर घेतांना पाहिले तेव्हा त्यांना फारच आश्चर्य वाटले. त्यांना पाहून सायमन म्हणाला—

“त्या मुलाने आता राजवाडा सोडलेला आहे. ते फक्त कधी येणार नाही. आता कसलीही मीति उरलेली नाही. सायमनने रात्री मुलाची भेट घ्याल्यानंतर पडलेले सर्व वृच वर्णन करून सांगितले.

राजाने त्याला राजवाडा पाहिला. त्याच्या मनाचे समाधान झाले. आजपर्यंत कोणी फक्त नाही ते सायमनने करून दाखविले होते. राजकुमारीला सायमन एक देवपुरुषच भासला.

आराच्या लोकीत जी भेते पडलेली होती त्यांना मृठमाती देऊन राजाने राजवाडा स्वच्छ करविला. नंतर नवीन रंग देऊन त्याने तो सजविला आणि समारंभाने त्या प्रवेश केला. गृहप्रवेशाच्या दिवशी सायमन व राजकुमारीचे लग्न ठरले. राजाने त्या दिवशी सर्व दरबारी व मानकरी लोकांना एक मोठी मेजवानी दिली. समारंभ पण ठरकून टाकावा अशी राजाची फार इच्छा

राजपुरुषासारखा सायमन आपल्या गांवी निवाला. दहा दिवसांचा प्रवास निर्विघ्नपणे पार पडला. दहाव्या दिवशी त्यांना एका रानांतून जावे लागले. रात्रीची वेळ होती व पाऊस देखील पडू लागला होता. सर्व दमून गेले होते. दर भिण भिण जळत असलेला दिवा दिसला. त्याच्या अनुरोधाने सर्व तिकडे गेले.

ती एक धर्मशाळा होती. सायमनने ती रात्र त्या धर्मशाळेत काढायलाच ठरविले. त्यांनी धर्मशाळेच्या व्यवस्थापकाला जागा आहे विचारले. त्याने होकार द्यावाच सर्व उतरले. धर्मशाळेत जे काही सायला निळाले, लाऊन ओपले. सायमन एकटा एक निराळ्या खोलीत ओपला होता.

ती धर्मशाळा काही वाटमान्यांची नेहमी मेटण्याची होती. धर्मशाळेचा व्यवस्थापक त्यांना सामील होता. त्याला ठरलेला चांदा मिळत असे. म्हणून तो स्वतः चोरांच्या सरदाराकडे गेला आणि चांगले सावज फंसले असल्याचे सांगून आला.

त्या रात्री लुटेऱ्यांनी धर्मशाळेत शिरून सायमनच्या बरोबरच्या खोल्यांना ठार करून त्यांच्याजवळ जे काही सोने, चांदी व पैसे

सांपडले लुटून नेले. सायमन बंदुकीचा आवाज ऐकून उठून बाहेर आला. पण चोरांनी त्याच्यावर गोळी सोडली. सायमनला गोळी लागली नाही. पण त्याने गोळी लागल्याचे सांग केले व निश्चेष्ट पडून राहिला. कारण त्याने विचार केला की दहा बारा जणांशी एकट्याने युद्ध करणे अशक्य आहे. चोरांनी त्याला बेशुद्ध पडलेला पाहून त्याच्या अंगावरची मंगठी व इतर ज्येष्ठ भूखान वस्तू दिसल्या सर्व उचलून घेतल्या आणि निघून गेले.

सायमन चोरांना चांगून दिल्याशिवाय त्याच्या पाठोपाठ गेला. ते कोठे जाताता काय करतात हे सर्व पाहू लागला. त्याला चोरांच्या गुहेत जाण्या-येण्याची चोरमाट कळली. नंतर तो आपल्या गांवी निवाला. तेथून त्याचे गांव अगदी जवळ होते. त्यावेळी त्याच्या अंगावर एका फाटका सद्व्याख्याम दुसरे काही एक नव्हते. पाखांत घड्याला किंवा जोडा देखील नव्हता. म्हणून त्याने संव्याकाळपर्यंत शाहीशुद्धपांत लपून बसून रहायचे ठरविले.

गावांतले काही लोक रानांत लाकडे कोटायला म्हणून आले होते. त्यांनी आमार मानले.

सायमनला पाहून ओळखले. त्यांनी त्याला विचारले—“अरे, तू तर मोठा सेनापति आसा आहेस असे ऐकले होते. मग सेनापति माहेर अनघाणी व फाटके कपडे घासून रानावनांत का फिरत आहेत !”

सायमन म्हणाला—“तुमची थडा मला कळते. पण ही थड्याची वेळ नाही. तुम्हांला मी वाटतो व दिसतो तसा गरीब नाही. दैवदुर्घटाने गेल्या रात्री माझी ही स्थिति झाली.” त्याने पडलेले वृत्त सांगून जिवंत परी परत येऊ शकण्या बद्दल देवाचे आभार मानले.

लाकडतीळांनी त्याला आपल्या गाडीत बसायला सांगितले व गांवाकडे निघाले. सायमन घरी पोचल्या तेव्हा त्याचे वडील घरी नव्हते. त्याच्या आईच्या डोक्यांत आनंदाश्रु आले. म्हणाली—“बाबू, तुला पाहून किती विषस झाले रे!” आणि त्याला पोटाशी धरून म्हातारी बराच वेळ रडली. थोडा आवेग ओसरल्यावर तिला नवऱ्याच्या रागाची आठवण झाली. म्हणून तिने मुकाळा कणगी धाड लपून बसून रहायला सांगितले. म्हणाली—“तू आलेला कळल्याबरोबर ते तुला जीव जेतल्या शिवाय राहणार नाहीत.”

सायमनचा बाप घरी आला तेव्हा त्याला घरांत थोडा फरक दिसला. सायमनच्या आईचे ओले होले पाहून त्याने तिला सहसून विचारले—“काय झाले? कोण आले होते? तू कां रडत होतीस?”

सायमनची आई म्हणाली—“तुम्ही रागावणार नसाक तर मी सर्व कांही खरे खरे सांगते. मला कांही झालेले नाही. सायमन घरी परत आला आहे. त्याचा मला धका बाजूने जाऊन वाटत आहे. दुसऱ्या बाजूने तुमचा राग पाहून भीति वाटत आहे. तुम्ही थोडा राग कमी केलात

तर नाही का चालणार! मुलाची जात, चूक होणारच! म्हणून का त्याचा जीव ध्यायला तयार व्हायचे!”

“त्या मूर्खासाठी का तू इतकी रडते आहेस! त्याने काय तुझे किंवा माझे मांव राखले आहे! तो दिसला तर त्याला जिवंत सोडणार नाही. येऊ दे तर सधोर!” सायमनचा म्हणाला.

“तर मग पेशावरूनच तुम्हांका त्याला करण्यासाठी जावे कागेल!” सायमनची आई म्हणाली. बायकोच्या योत्स्येने त्याचे मन विरघळले. म्हणाला—

“आहे कोठे तो! त्या मुलामाका कोठे कपचून ठेवला आहेस!”

“तुम्ही शपथ घेईपर्यंत मी नाही सांगणार. त्याच्या केसाळाहि घका लागलेला मला खपणार नाही.” म्हातारी म्हणाली.

नवऱ्याने बचन दिल्यावर तिने बोलावून आणले व पतीच्यासमोर त्याला आणून म्हणाली—“हा तुमचा मुलगा ध्या!” सायमनच्या बापाने मुकाळा माफ केले.

आपण केलेली साहसाची कामे वर्णन करून सांगण्याची इच्छा सायमनला झाली.

पण आपल्या दोकण्यावर त्यांचा विश्वास बसणार नाही असा विचार करून तो लुप बसला. आपल्याबरोबर राजाचे शिपाई आले असते व आपण आपल्या पोशाखात आलो असतो तर कदाचित भावांना आपले म्हणजे स्वरे वाटले असते. राजकुमारीशी आपले लक्ष झरले आहे ही गोष्ट सांगण्याची सुद्धा त्याची छाती क्षाली नाही.

सायमनला त्याच्या वडिलांनी मैदरे व बकण्या चरायला घेऊन जात या म्हणून सांगितले. सायमनला राजकुमारीची फार काळजी वाटत असे. तिला आपल्याकडून

काही नातमी मिळाली नाही तर ती जिवाचे वरे वाईट करून घेईल. पुन्हा दुसरा विचार आला. आपण परत गेलो नाही म्हणून राजकुमारी स्वस्थ बसणार नाही. ती आपला शोध काढते आल्या छिवाय राहणार नाही. या विचाराने त्याच्या मनाचे थोडे समाधान होई. तो आपला पाया पात्रवीत झाडाखाली बसून राही.

तिकडे राजकुमारीने बरेच दिवस वाट पाहिली. सायमन परत न आलेला पाहून तिला काळजी वाटू लागली. ती वडिलांची परवानगी घेऊन काही नोकरा-नाकरांसह सायमनच्या शोधाचे त्याच्या गांभी निघाली. ती देखील त्याच वाटेने जात होती. दहा बारा दिवसांनी तिला देखील त्याच धर्मशाळेत उतरावे लागले.

काही वेळाने धर्मशाळेचा व्यवस्थापक आपल्या सागी लुटेऱ्यांना ही आनंदाची बातमी देण्यासाठी निघून गेला. परंतु त्याच्या बायकोला नवऱ्याचे हे कृत्य आवडले नाही. तिने हळूच जाऊन राजकुमारीला सर्व सांगून टाकले व सावध केले. ती म्हणाली—“काही दिवसांपूर्वी एक राजकुमार दहा बारा सैनिकांबरोबर या धर्मशाळेत

उतरला होता. माझ्या नवऱ्याने चोरांना बातमी दिली व चोरांनी घेऊन त्यांना लुप लुटले व सर्वांना ठार केले. तो राजकुमार मात्र कसा निसटला कळले नाही.”

राजकुमारीचे वित ते ऐकून शान झाले. राजकुमार असेल तर वांचला म्हणावयाचा. राजकुमारीने आपल्या सैनिकांना क्षेपे सोंग करून रहावयास सांगितले. तुम्ही मसाबब राहलात आज आपल्यापैकी एक देखील जिवंत पर जाणे शक्य दिसत नाही देखील बजावून सांगितले.”

सैनिकांनी राजकन्येच्या आज्ञेप्रमाणे क्षेपण्याचे सोंग केले नुसते पडून राहिले. मध्यरात्रीच्या सुमारास धर्मशाळेच्या व्यवस्थापकाने लुप केल्याबरोबर चोर आत शिरले. परंतु सैनिक तयार होतेच. त्यांनी आपापल्या तळवारी टपसल्या व सर्व चोरांना ठार केले. धर्मशाळेच्या व्यवस्थापकाला त्यांनी कैद करून बरोबर नेले. व्यवस्थापकाची बायकोसुद्धा राजकन्येबरोबर निघाली. त्याच दिवशी ते सायमनच्या गावाच्या वेशीवर जाऊन पोचले.

सायमन त्यावेळी आपल्या बकण्या व मैदरे चरायला घेऊन गेला होता. त्याच्या

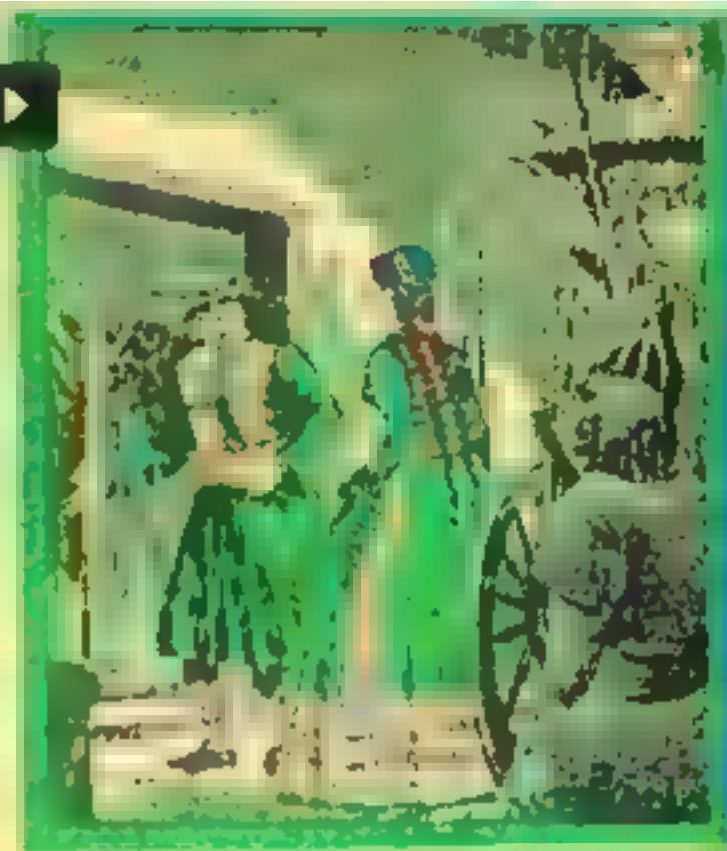

बांसुरीचा आवाज राजकुमारीने दुकूनच जोडल्या व ती स्वप्नच अनुरोधाने चालू लागली. त्याने दुकून राजकुमारीच्या येत असलेली वाहिली. तिच्या स्वागतासाठी म्हणून वकण्यांना वेळून आला. त्यांच्या जिगांना त्याने गळरे वाठले होते. राजकुमारी आल्यावर त्याने बांसुरीचा विशेष प्रकारचा आवाज काढला. त्यावर वकण्यांनी होन पाषांवर उभे राहून राजकन्येच्या सकाळी दिवली. ते राहून राहून राजकुमारीच्या तिच्यावर आलेल्या तैनिकांना माध्यमे पारले, त्यांनी कुठलातच एवू टाकूनच टाकिले.

मंतर साकून राजकन्येचा विशेष वेळून जाण्या वकण्या-वेड्यांक भावले परत आला, वय से वरी काहीच वेळका वाही.

काही वेळाने राजकुमारी वृक्षा मोर्चा जिवावरोवर साकूनच्या जापाकडे जाळी. तिच्या लावाकडीत उतरावका सोळी जाहे वय विचारले. साकूनच्या पाषांने मोठे वृक्ष लपले जाहे वृक्षा विचार कळून लपले उचम सोळी वाहिली व म्हणाला— “जावची ही गरिबाची लावाकड जाहे. मोरानेचोलाही वाही. वय राजकुमारीने

त्याच लावाकडीत उतरावने छविच्यामुळे त्याच्या जाणवच आला. वय राजकुमारीने जाण्या तैवातीसाठी म्हणून वकण्या करावका वेळून जाणाऱ्या मुकाका वाठवून वाकका ललितले. ती म्हणाली—“त्याने वाडवा पाषांकडे वरेच दिवत नोकरी केळी होती. त्याने काय जाणुने सर्वांना जावडले.”

“तो। तो तर एक पूर्व पोर जाहे. त्याका जाणवका लेवेका वाठविले तर वाडवा लावाकडीचे नांव जाहेक. ती स्वतः वेळून सर्व विचारपूस कळून जाईन.” साकूनचा वय म्हणाला.

“पुष्कळ दिवसांनीं तो समोर दिसला. म्हणून त्यालाच पाठवून या.” राजकुमारी म्हणाली.

नाइलाजाने सायमनच्या बापाने सायमनला राजकुमारीच्या तैनातीला पाठवून दिले. त्या दिवशीं सायमननेच तिच्या जेवणाची व्यवस्था केली. तो वाढीत असतां त्याच्या हातून कवicheची व चिनी मातीचीं भांडीं खालीं पडून फुटून गेलीं. त्यामुळे त्याला राजकुमारीसमोर बापाची बोटणी जाची लागली. राजकुमारी गाळांतल्या गाळांत हंसत होती.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं सायमन तोंड धुवायला जन पाणी घेऊन आला. राजकुमारीने खोलीचा दरवाजा आतून बंद करून घेतला व त्याला उंची राजबर्षी अंगात पाळाभला दिली. नंतर दोघे सायमनच्या

आई वडिलांना नमस्कार करायला निघाली. सायमनच्या वडिलानीं मुलाला ओळखले नाहीं. ■ राजकुमार समजून लवून सकाळ केला. राजकुमारी हंसत म्हणाली “तुम्ही आपल्या मुलाला ओळखले नाहीं वाटते ?”

सायमनच्या बापाने तोंड बर करून पाहिले व म्हणाला “हा माझा मुलसारखा दिसतो आहे, तरा ! पण माझा मुलगा राजकुमार कोठून असणार ?”

वडिलांना जाला पोटाक्यांत ठेवणें सायमनला बरे वाटले नाहीं. त्यानें सर्वे पूर्वेंति-हाम वर्णन करून सांगितला व म्हणाला— “आमचे लग्न पूर्वीच उरले होते. ■ आपल्या परवानगीसाठीं आंघिले होते.” नंतर सायमन आपल्या आई वडिलांना बरोबर घेऊन राजकुमारीच्या गांवी गेला. तेथे शाटामाटाने त्यांचा लग्न समारंभ पार पडला.

खलिफाचे डोळे उघडले

खलिफा हसून अळ रशीद शाना फार गर्व होता कीं त्याच्यासारखा उदार व दानी या जगांत दुसरा कोणी नाहीं. तो नेहमीं ■ औदार्याच्या कुशाराब्या मारीत असे. एकदां त्यानें आपला बगीर आफर याच्यासमोर आपल्या वन ■ दौलतीच्या निषधी खूप वर्धन केले व विचारलें— “बोला, आहे का माझ्या इतका कोणी श्रीमंत व त्याचबरोबर उदार व दानी !” खलिफा हे विसरून गेला होता कीं, ईश्वराने या जगांत एकाहून एक पोर पुरुष उत्पन्न केले आहेत.

जाफरला खलिफाने इतका गर्व केलेला आचडला नाहीं. तो म्हणाला— “हुजूर ! आपण गैरसमज करून घेजार नसाल तर सेवक कांहीं बोलणार आहे. ईश्वरावर मरंबसा

ठेवून माणसाने वागावे यांतच द्रित आहे. त्याच्या कृपेशिष्याय श्रीमंती येत नाहीं व ती टिपक्यानें देखीक शक्य नाही. ऐहिक सुख, सद्गुण, सदाचार सर्व त्या भगवंताच्या कृपेनेच माणसाला मिळतात. म्हणून मनुष्याने गर्व करणें बरोबर नाहीं. साडे आपली फळे व फुले वासवून ■ उभी रहात नाहींत, वांकतात. तसेच जित्वा व श्रीमंत माणसाने आपल्या मग्न वागणुकीने त्या देवाची कृपा संगदून करावी.”

“लोक आपली पक्षेसा करतात ; पण कांहीं तरी आज्ञा ठेवूनच कीं नाहीं. माझ्या पाहण्यांत एक श्रीमंत वसण्याला आहे. तो किती श्रीमंत आहे हे सांगणें मलाच काय कोणाच्याच शक्य नाहीं. त्याचे औदार्य पाहून तर मी यकच झालों. त्याचे नांव

अबू अल कासीम असे जाहे. ते ऐकून खलीफाना फार राग आला. त्यांनी रागाच्या भरात जाफरला कैदेत टाकण्यासोमिलले. म्हणाळा— "माझा अपमान करणारा किंवा बरोबरीच्या माझ्याने शोक्यास कैदेतच राहीला."

जाफर म्हणाळा—"हुजूर! सत्य नेहमी कळूच असते व ते हिंसेची मित्रच बोळू शकतो. मी जे सोमितले त्यांत भरिचिंतहि खोटे नाही. मी कासिमच्या घराचा पाहुणाचार पाहून मक शकों. विश्वास नसेल तर कोणाचा तरी पाठवून खऱ्याखोऱ्याची परीक्षा घ्यावी."

जांदोळा

पण खलीफा त्याच्या शोक्याकडे दुर्लक्ष केले ■ जाफरला तुरुंगांत टाकले.

खलीफा महीलांत आला तेव्हां त्याचा लाल नेहरा पाहून त्याची बेगम जुबेदा हिने कारण विचारले. तेव्हां खलीफाने कारण सोमितले की, कोणी तरी शुभक माझ्याकडे येत असे आणि उदार आहे असे सांगून बजिराने आज माझा अपमान केला. मी त्याला कैदेत टाकले आहे. उद्या त्याचे दोळे उडवीन तेव्हां माझा आत्मा सात होईल.

बेगम म्हणावी—"कोणतेहि काम पाईत करून नंतर पश्चात्ताप करणे माणसाचे काम मानले जात नाही. कोणाचा तरी पाठवून प्रत्यक्ष पाहून का नाही सांगत! बजिराने म्हणजे चुकीचे ठरल्यावर त्याला अवश्य काशी द्यावी."

"जाणली कोणाचा कां पाठवू! मी स्वतः जाऊन पाहून येतो." खलीफा म्हणाला.

तो एका व्यापाऱ्याचा वेष करून बगदादहून निघाला आणि बसल्याला आला. बसल्याच्या बाटेवर तो एका धर्मशाळेत उतरला. त्याने धर्मशाळेच्या पादशेकऱ्याला कासिमच्या विषयी माहिती विचारली.

तो म्हणाळा—"माऊक! त्याची मर्शसा करावला माझे हे आयुष्य पुरणार नाही. त्यांच्यासोबत दानी ■ दुनियेत कोणी मी पाहिला नाही."

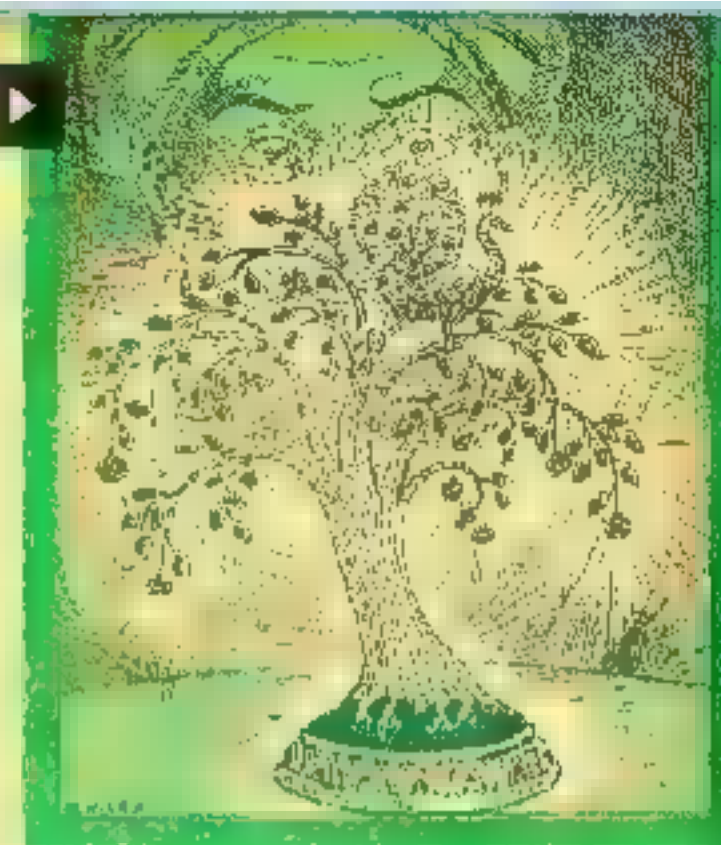
खलीफा दुसऱ्यादिवशी बसल्याला पोचला. त्याने गावांतल्या लोकांना कासिमचे विचारले. प्रत्येक जण बघित मुद्देने त्याच्याकडे राहून विचारी—"परदेशी दिसतां, कोटून आलात!" एकांनी त्यास पर दाखविले.

बगदादहून कोणी व्यापारी आहे हे ऐकून अबू अल कासिम त्याच्या आतिथ्यासाठी सभारा आला, व प्रेमपूर्वक अभिवादन करून त्याला आस कोठावून घेऊन गेला.

कासिमचे घर बाहेरून तर सुंदर होतेच आंतून देखील तितकेंच सुंदर होते. आंत काम करणाऱ्या दासी एकीहून एक सुंदर जणु अप्पराच होत्या. त्या खलीफासाठी खजान्यांत संगरी दारू व मोत्यांच्या टोपल्यांत कळे घेऊन आल्या.

खलीफा व कासिम जेवायला बसले. इतकें स्वादिष्ट जेवण खलीफाने आपल्यांत कधी केले नव्हते. जेवणानंतर मायनाचा मोगाळा पाहून त्याचे कौतुक करीत असतां

जांदोळा

कार्यक्रम होता. खलीफाकडे देखील मोठमोठे व नामांकित गवई होते. पण त्याच्या माझ्याला कासिमच्या घरच्या संगीताची खर कधीच आली नाही.

खलीफा गाणे ऐकण्यांत चूर झाले असतां कासिम घरांत गेला व आंतून एका हातांत एक काठी व दुसऱ्या हातांत एक खजडित शेंपटे घेऊन आला. झाडाचे खोड चांदीचे होते. पाने पांचूची होती. त्यावर सोन्याचा एक सुंदर मोर बसलेला होता. कासिमने ते झाड खलीफाच्या समोर ठेवले. खलीफा मोगाळा पाहून त्याचे कौतुक करीत असतां

कासिमने मोराच्या होक्याला काठीच्या टोकाने नुसता स्पर्श केला. त्याबरोबर तो मोर उडू लागला व दिवाणखान्यात हळू हळू फिरत्या घाळू लागला. त्यावेळी मोराच्या पिसाऱ्यातून उत्तराचा वास बाहेर येऊन हवेत दखळत होता.

खलीफा तन्मय होऊन ते दृश्य पहात असता कासिम ते झाड व तो मोर उचवून घेऊन घरात गेला.

खलीफाला राग आला. याच माणसाची बजीर इतकी प्रशंसा केली होता नाहीका ? पहा, असेच वास्तव्य करतात वाटते ! कदा-

चित मी हे झाड मागून घेईन या मीतीने स्वारीने हे झाड आंत नेऊन ठेवले वसावे. मी स्वतःच येऊन याच्या ओढाघांची परीक्षा घेतली म्हणून वरें झाले. कळली आनी उदारता ! माफरला कांशी मिळारुया-शिवाय राहणार नाही !

इतक्यांत कासीम परत आला. त्याच्या बरोबर एक गुलाम मुलगा होता. त्याच्या हातांत दारूचा पेला होता. तो हिऱ्याचाच पेला होता. त्यात अशुद्ध दारू होती. कासीमने तो पेला खलीफाकडे दिला. खलीफाने दारू पिऊन पेला परत दिव्यावर पुन्हा पेला मरलेला दिसला. दोन तीनदा असेच झाले. या अक्षय सुरापाकडे पहात खलीफा त्या झाडाची व मोराची गोष्ट पार विसरून गेला. त्याने कासीमला विचारले हा पेला काहीतरी दिव्य पेला दिसतो आहे."

"होय ! एका सिद्ध पुरुषाने तो मला दिला आहे !" म्हणत कासिमने ते अक्षय सुरापास त्या मुलाच्या हाती आत पाठवून दिले व स्वतः देखील बरोबर गेला.

या स्वेपेस खलीफाला वास्तव राग आला. हा कासीम मूर्ख तरी असला पाहिजे. किंवा पावी तरी नाहीतर एकेक कस्तु दालवून ती

पुन्हा माझ्या नजरेसमोरून दूर घेऊन जाण्यांत दुसरा हेतु असावा ! जाफरचे दिवस मरत आले आहेत हेच खरे. त्याला शिक्षा करीन तेव्हाच माझा भगाला शांति मिळेल.

इतक्यांत कासिम एका सुंदर दासीला बरोबर घेऊन आला. तिच्या पोशाखांत मोती, जर पाहून खलीफाला आश्चर्य वाटले. दासीच्या अंगावर असली बत्ती ! त्याहून आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे ती दासी एक तऱ्हेचे वाद्य वाजवू लागली व त्याच्या सुरांत गाणे म्हणू लागली. ते गाणे ऐकून

खलीफा तर मुग्धच झाला. तो मोर व सुरा पात्र विसरून गेला व म्हणाला—"नशीब वसावे तर अले !"

हे शब्द कानावर पडताच कासीम त्या दासीला घेऊन घरात ओडून घेऊन गेला.

या वेळेस खलीफाला कमाळीचा राग आला. त्याने विचार केला की, हा सर्व खेळ आपला अपमान करण्यासाठी कासीम करीत असावा. आतां येथे राहण्यात अर्थ नाही. म्हणून कासीम आख्यापरोबर खलीफा त्याला म्हणाला—"तुमच्या आतिथ्यामुळे

मी कृतकृत्य झालो. आतां मळा घरी जायला परवानगी द्या."

कासीम आपल्या सन्मान्य पाहुण्याला पोचविण्यासाठी आपल्या बाहेरच्या दर-वाज्यापर्यंत गेला. खलीफा धर्मशाळेपर्यंत पायीच चालत आला. मनांत विचार चालू होते. हा सर्व देखावा आहे मोठेपणाचा. ■ ■ ■ परतार विसतो आहे. आपला दिमाख दाखविण्यांत पटाईत. पण औदार्याची एवढी बाखागणी ऐकली पण कांही आढळले नाही. कनडीचुंगक आहे ! म्हणे, दानी आहे, धर्मात्मा आहे ! खोटें घोळला त्याचें फळ भोगाचें लागणार जाकरळा."

विचार करीत खलीफा धर्मशाळेच्या आंत पाऊल टाकतो तर तेथे दासा दासी उभे असलेले बिसले. त्यांत ती सुंदर दासी पण होती. सुरापात्र घेऊन तो मुळगा उभा

होता व तें झाड पण होतें. खलीफा आल्या-करोबर एका दासीनें लवून मुजरा केला ■ ■ ■ खलीफाच्या हातांत एक कागदाचें पेटोळें दिलें. तें कासिमचें पत्र होतें.

आपलें आतिथ्य स्वीकारण्याबद्दल कासिमनें आपल्या सन्मान्य पाहुण्यांचे आभार मानले होते व भक्तिपूर्वक पाठविलेल्या वस्तू आठवण म्हणून ठेवून घेण्याबद्दल नम्र विनंति केली होती. प्रथम परवानगी घेतल्याशिवाय ही भेट स्वीकारण्यासाठी विनंती करण्याचें ■ ■ ■ केण्याबद्दल माफीची ■ ■ ■ पत्रांत केली होती.

पत्र पाहून खलीफाचे होठे उघडले. आपण किती गैरसमज करून गेतला होला. त्याचे औदार्य व अतिविस्तार स्वरोस्वरच अद्वितीय आहे हें आपल्याचें म्हणवें खरें निघाले. [पुढें चालू]

बालकांड

रामलक्ष्मणांना बरोबर घेऊन विश्वामित्र ऋषि ईशान्य दिशेनें जावें लागले. दोघे मिथिलेळा पोचले तेव्हां ■ ■ ■ राजानें यश आरंभ केला होता.

जनक महाराजांना कळलें की त्यांचे आमंत्रण स्वीकारून विश्वामित्र ऋषी आले आहेत तेव्हां ते स्वतः गुरू शतानंद यांना बरोबर घेऊन विश्वामित्रांच्या मेटीस आले. त्यांनी विश्वामित्र ऋषींची विधिवत पादपूजा केली व यज्ञास आल्याबद्दल आभार मानले.

यज्ञाला अजून चार दिवस लागणार आहेत असें सांगून राजानें रामलक्ष्मणांचा परिचय करून घेतला. विश्वामित्र म्हणाले—

"दसरथ राजाचे हे दोघे मुजवान पुत्र आहेत. यांनीच तारकेचा ■ ■ ■ करून माझा ■ ■ ■ निर्विघ्न पार ■ ■ ■ मदत केली."

जनकराजाचे पुरोहित शतानंद हे ब्रह्मण्या व गौतम यांचे धिरजीव आहेत हें ऐकून रामा-लक्ष्मणस कौतुक वाटलें. रामाच्या कृपेनें माता ब्रह्मण्या शापमुक्त झाली असल्याचें ऐकून शतानंद मुनीना पण आनंद झाला.

शतानंद मुनि रामाला म्हणाले—"तुम्हीं दोघांनी विश्वामित्र ऋषींचा अनुग्रह संपादन केलात. या महापुरुषाचा जीवन वृत्तांत स्वरोस्वरच ऐकण्या लोगा आहे." नंतर त्यांनी ■ ■ ■ हजार असलेल्या सर्व ऋषी-मुनीं

समस्त रामकथनणांस विश्वामित्र ऋषीचा जीवनश्रुतांत सांगितला.

“असदेवाला कुश नावाचा एक मुलगा होता. त्याला कुशनाभ नावाचा मुलगा झाला. कुशनाभचा मुलगा राधिराज याचे विश्वामित्र हे ज्येष्ठ चिरंजीव. त्यांनी कितीक वर्षे राज्य केले. एक अक्षौहिणी सैन्य घेऊन त्यांनी सर्व पृथ्वी पादाक्रांत केली व वसिष्ठ मुनींच्या आज्ञाप्रमाणे त्या आज्ञांनुसार कितीक तपस्वी मुले रक्षित.”

“वसिष्ठ मुनींनी विश्वामित्र व त्यांच्या बरोबर आलेल्या सर्व लोकांचा सर्व प्रकारे

वातिश्रम-सत्कार केला. कुशल प्रभू आज्ञाकार वशिष्ठ मुनींनी विश्वामित्रांस ससैन्य जेवणाचा आग्रह केला.

विश्वामित्र म्हणाले—“ऋषि! आपल्या दर्शनानेच मी कृतार्थ झालो. जेवणाचा आग्रह करू नये.” असे सांगून विश्वामित्र उठून चालू लागले. त्या मुनींनी आग्रह केला व म्हणाले—“या आज्ञाप्रमाणे संकोच करण्याचे कारण नाही. सर्वांच्या स्वागतासाठी तत्पर होईल.”

असे सांगून त्यांनी स्वयं नायक कामधेनुला साक्षात केसी की. मध्य ओज्य, रेत्य, पानीय युक्त वस्त्रसंयोजनाची व्यवस्था कर! ” आज्ञा होताच कामधेनुने सर्वांच्या जेवणाची उत्तम व्यवस्था केली.

एका ऋषींच्या आज्ञांनुसार एक अक्षौहिणी सैन्याला पंत पक्षाच्या जेवण लाभलेले पाहून विश्वामित्रांचे होले दिवून गेले. हे सर्व कामधेनुच्या कुपेमुळे झालेले ऐकून विश्वामित्र वसिष्ठमुनींना म्हणाले—“हे वैभव राजाच्या नृणांमध्ये शोभते. मी आपणांकडे एक रक्ष माई पाठवून देतो. सरोवरी राज्यांतल्या प्रत्येक वस्तूवर राजाचा अधिकार असतो. म्हणून कामधेनु माझीच आहे.”

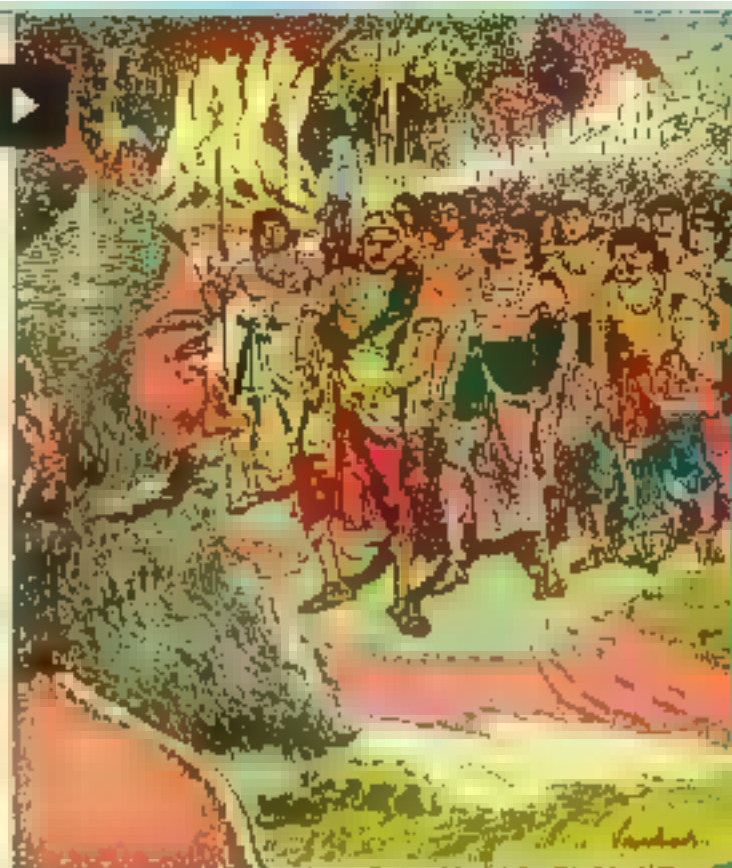
वसिष्ठमुनि म्हणाले—“राजन! अतकोटि माई देखील एका कामधेनूरी बरोवरी करू शकणार नाहीत. तपस्या करून ही मिलविली आहे. हिच्या कुपेनेच खात्या आज्ञांनुसार कामे निर्विघ्न पार बहत आहेत.”

विश्वामित्र म्हणाले—“आपण मागाल सितके सोने चाव्यास मी आहे. हिरे, माणके जे काही पाहिजे असेल, मागून घ्या ऋषीवर!” वसिष्ठमुनि शांतपणे म्हणाले—“मला कोणता जेवण नाही. तपश्चर्या करून मी जी मिलविली आहे तिची किंमत मी बनाने कशी मोजू?”

तेव्हा विश्वामित्रांनी हट्टाने वसिष्ठमुनि कामधेनुला नेण्याचा प्रयत्न केला. कामधेनु इंवरण कोळून वसिष्ठमुनींकडे पांढर आली व म्हणाली—“घनी, हा काय अत्याचार.”

वसिष्ठ म्हणाले—“माझ्याकडे सैन्य नाही. विश्वामित्रांकडे एक अक्षौहिणी सैन्य आहे. त्याचा पराक्रम ऐकून पृथ्वी कांपत आहे.”

“आपली आज्ञा असेल तर हा विश्वामित्र व त्याची एक अक्षौहिणी सेनाच काय, खेभर विश्वामित्र आले तरी ते माझ्या

अंगाला स्पर्श करू नाहीत.” कामधेनु म्हणाली.

वसिष्ठ “तथास्तु!” म्हणाले, कामधेनुने अंग हलविण्याबरोबर लक्षावधि वस्तू, श्लेष्मट वगैरे तिच्या अंगातून बाहेर आले व त्यांनी विश्वामित्रांच्या सैन्याचा संहार सुरू केला.

विश्वामित्र रथांत घसून दिव्यास सोडून लायले. पण कामधेनुने शतशः काव्योज, इरीत, किरात वगैरेची मुष्टि केली व त्यांनी विश्वामित्र व त्यांचे सैन्य याका खेभर विश्वामित्र आले तरी ते माझ्या चारी बाजूंनी घेरले.

हे पाहून विश्वामित्राचे अंधार राजकुमार वशिष्ठ मुनींवर बांधून गेले. पण वशिष्ठ मुनींनी एकाच हुंकार केल्यावर तो सर्व भस्म होऊन गेले. त्यांचे सैन्य देखीक भस्म होऊन गेले. विश्वामित्राचा स्वतःचा प्राण बांधविण्यासाठी पळून जावे लागले.

विश्वामित्राचा एक मुलगा जिवंत उरला होता. त्याला राज्य देऊन विश्वामित्र हिमालय पर्वतांत तपश्चर्या करण्यासाठी निघून गेले. तेथे त्यांनी चोर तपश्चर्या केली व शेकडो प्रभुत्व केले.

शंकराने प्रत्यक्ष दर्शन देऊन विचारले—
“मला कोणावित्तेस विश्वामित्रा!”

विश्वामित्र म्हणाले—“देव, गंभीर व राक्षस यांचा पराभव करण्यास आवश्यक तो सर्व अस्त्रे मला पायी. मला अनुब्रुवांचे पूर्ण ज्ञान च्यावे!” शंकर “तथास्तु!” म्हणून अंतर्धान झाला.

विश्वामित्र शस्त्रास्त्रे घेऊन वशिष्ठ ऋषींच्या आश्रमांत पोचले. त्यांनी आश्रमाचा आग लावली. ऋषी व मुनी पळू लागले. पण पक्षी पळून गेले. सर्व ओसाड झाला.

तेव्हा वशिष्ठ ऋषींनी आत्म्या ते आपला अस्मरु घेऊन समोर उभे राहिले. विश्वामित्रांनी त्यांच्या प्रयोग केला. पण अस्मरुचा स्पर्श होताच ते धंद गार होऊन त्यांनी पडले.

विश्वामित्रांनी एका मागून एक डोकडो अस्त्रे फेकली. पण वशिष्ठ ऋषींच्या अस्मरुने सर्व शिकून टाकली. आता वशिष्ठ मुनींच्या अस्मरुनेतून ज्वाळा निघू लागल्या व अग्नि-वृष्टि होऊ लागली.

विश्वामित्रांना तो अपमान असला वाटला. अस्मरुने जासमोर क्षत्रियांचे चळ किती टिकाव घेणार! तर मग मी देखीक जगाचा प्रभुत्व

कळून घेणार. असे मनाशी ठरवून विश्वामित्र ऋषी तपश्चर्या करण्यासाठी सपत्नीक दक्षिणेकडे निघले. तेथे त्यांना अनुब्रुवे हविष्यन्द, मधुष्यन्द, दहनेत्र व महारथ अशी चार अपत्ये झाली.

विश्वामित्रांची तपश्चर्या पाहून ब्रह्मदेवाने प्रत्यक्ष दर्शन दिले व म्हणाला—“सर्व क्षत्रिय तुम्हा आज भावीन सामे आहेत. तुं राजवि शालास!”

पण राजवि पदवी मिळवल्याने विश्वामित्रांचे समाधान झाले नाही. त्यांना ब्रह्मविद्याचे होते. म्हणून त्यांनी पुन्हा तपश्चर्या सुरू केली.

त्याच वेळी ईश्वराने ब्रह्माचा राजा त्रिशंकु याने सगरी स्वर्ग जाण्यासाठी यज्ञ सुरू केला. त्याच्या कुल मुक्ते हे अशक्य आहे असे त्याला सांगितले. पण त्याचे समाधान झाले नाही. म्हणून तो वशिष्ठ ऋषींच्या मुलांकडे, त्यांची मदत घेण्याच्या अपेक्षेने दक्षिणेकडे गेला. त्यांनी त्याचा अपमान करून “मूर्ख आहेस! चाकता हो!” असे सांगून त्याची भर्त्सना केली.

पण त्रिशंकु स्वस्थ बसला नाही. तो म्हणाला—“तुमची नाही तर मी दुसऱ्या

कोणाची तरी मदत घेऊन सगरी स्वर्गांत जाऊन दाखवतो, मूर्ख!”

वशिष्ठ मुनींच्या सर्व मुलांना त्याचा तो उद्दंडपणा आश्चर्य नाही. त्यांनी त्याचा धाप दिला की तू चांडाळ होशील!

शापामुळे त्रिशंकुचे सर्व शरीर काळे कुष्ठ झाले. त्याची सर्व वळे पण काळी झाली. त्याचे सोन्याचे दागिने कोलंडासारखे काळे पडले. त्याने वशिष्ठ मुनींचे शत्रु विश्वामित्र यांच्याकडे जाण्याचे ठरविले.

विश्वामित्र त्रिशंकुचे म्हणजे ऐकून घेऊन म्हणाले—“मी तुला याच रंगा रूपांत स्वर्गांत

बोधता करीन !” असे सांगून विश्वामित्र ऋषींनी बळाची तयारी केली. अशी व मुनींना पाचारण करण्यासाठी आरुक्ता शिष्यांना पाठविले. बघितले मुनीने शिष्य सोडून सर्वे आले. विश्वामित्रांनी त्यांचा ज्ञाप दिला.

यज्ञ सुरू झाला. यज्ञ इति यावत्का देव आले नाहीत. विश्वामित्रांना कोण म्हणाले. ते त्रिशंकूला म्हणाले—“मी आजपर्यंत जी तपश्चर्या केली आहे ती त्याचून तुम्हा स्वर्गात पाठविली !” सर्व मुनींसमक्ष त्रिशंकू स्वर्गासिद्ध करू लागला.

परंतु इद्र ■ इतर देवांनी त्याका स्वर्गात पाऊल देलीत तेव्हा दिले नाही व त्यांनी स्वर्गात दकलले. त्यांनी बघत असता त्रिशंकू ओरडला—“मुनिकर बाचवा !”

रागाच्या झळात विश्वामित्रांनी दक्षिणेकडे एक नवीन संधि निर्मित केले व म्हणाले—“मी नवीन स्वर्ग ■ नवीन देवांची मुद्रि करीन.”

ते ऐकून देव ■ मुनि बाकले. त्यांनी हात जोडून विश्वामित्रांसवळ प्रार्थना केली—“शावकास त्रिशंकूला स्वर्गात पाठी हागा देता येईल !”

“मी त्याला दिले होते तेव्हा तुम्हा सगळीं स्वर्ग देईन. माझे कथन चुकणार नाही.” विश्वामित्र म्हणाले.

नंतर विश्वामित्र दक्षिणेकडे पुन्हा नावक तपोवनात तपश्चर्या करू लागले

त्याच वेळी अंबरीष राजाने एक यज्ञ आरंभ केला आणि इद्र यज्ञशुद्धी पळवून येऊन गेला राजगुरूने राजासवळ निवेदन केले की यज्ञशुद्धी करत मिळविताच राहिले. नाहीतर नरवलि घरा लागेल, अंबरीष राजाच्या यज्ञशुद्धी न मिळाल्या कारणाने तो नरवलीसाठी नराच्या सोपार्थ निघाला.

भुवनेश्वर नांवाच्या पर्वतीय प्रदेशांत ऋषीक नांवाने एक ऋषि संपत्तीक रहात असत. त्यांच्याकडे जाऊन अंबरीष राजाने त्यांच्यावर ओदबलेला प्रसंग सांगून काही तरी सोड सुचविण्यास विनंति केली. तो म्हणाला—“आपल्याला तीन पुत्र आहेत. आपण एकाला विज्ञात तरी माझे कार्य पूर्ण होईल.” ऋषीक म्हणाला—“मोठ्या मुलाला देण्यास मी तयार नाही.” त्यांची पत्नी म्हणाली—“मी सर्वांत वाकण्यास देण्यास तयार नाही.” सध्याचे नांव शुनःशेष असे होते. तो राजाला म्हणाला—“आता आई-वडिलांच्या तऱ्ही मला पुढील वाक्य ऐकण्याची इच्छा नाही. ते मला बिकायला तयार आहेत. तू मला वेळून घेऊ.”

अंबरीष उन्हांत शुनःशेषला यशेवर घेऊन निघाला. निवाऱ्यासाठी दोघे थोडा वेळ विधा-

मित्र मुनींच्या आश्रमांत थांबले. विधामित्रांना पाहून शुनःशेषने ऋषींच्या पावांवर बोटिंगण घातले व रक्षण करण्यास विनंति केली.

विधामित्र ऋषींना द्यात माकी. त्यांनी आपल्या मुलांना म्हटले—“तुमच्यापैकी एकाचे याच्याबद्दल राजाशेवर जावे.” पण एकाचे देखील ऐकले नाही. तेव्हा त्यांनी वशिष्ठ मुनींच्या मुलांना जो श्राप दिला होता तो स्वतःच्या मुलांना दिला.

नंतर विधामित्र ऋषींनी शुनःशेषला दोग मंत्र शिकविले. म्हणजे—“वसिष्ठंभाळा बांधण्यावर तू हे मंत्र म्हण.”

शुनःशेषच्या अंगाला रक्त बंदन चोपडून त्याला कास वरून नेसवून वसिष्ठंभाळा दुर्भावे बांधण्यास आले. तेव्हा त्याने दोन्ही मंत्र म्हटले. वसिष्ठाराधनेने प्रत्यक्ष दर्शन देऊन दीर्घायुचा वर दिला. पुढे चांदे

स्वलीफा उमर

मरमर पैगंबर यांच्या मृत्यूनंतर त्यांच्या उपदेशांचा पचार करण्यासाठी त्यांचा जावई अबू बकर हा पहिला स्वलीफा झाला. तो मुसलमानांचा धर्मगुरू होता. त्याच्यानंतर उमर अल खताब हा दुसरा स्वलीफा म्हणून नेमला गेला.

हाऊन अल रशीद स्वलीफा विषयी तर आपल्याला थोडी फार माहिती जाईल. पण त्याच्या कथ्यापर्यंत स्वलीफा हे राजा व महाराजाप्रमाणे हक्क हक्क योगविकासांत गुंफट्टे लागले होते. धार्मिक कार्यापेक्षा त्यांचा वेळ वास्तूकडून उलट कलांना ओस्माहन देण्यांत जाऊ लागला. परंतु पहिले स्वलीफा अबू बकर हे तसे नव्हते. त्याचे आचरण त्याच्या अनुयायांना उदाहरण होईल असे होते. स्वलीफा उमर यांचे चरित्र

देखील अबू बकर यांच्यासारखेच जगाला आदर्श असेल होते. त्यांची राहणी जगदी साधी असे. मुसलमान धर्माच्या उजतीसाठी प्रसारासाठी त्यांना अनेक सुद्धे करावी लागली. त्यांच्या धर्मावरणाविषयी अनेक गोष्टी सांगतात.

स्वार्थ ही वस्तूच हजारत उमर यांस माहीत नव्हती. येथेच राज्य हस्तगत करून येतल्यावर हजारत उमर यांनी त्या राज्यांतले सर्व धन व संपत्ति मुसलमानांना समसमान वांटून दिली. त्यांत एक सुंदर कपड होते. त्याचा एकेक लहान तुकडाच प्रत्येकाच्या बांध्यास आला. हजारत उमर त्या कापडाची लुंगी करून वापरू लागले.

ही लुंगी नेसून हजारत उमर मदिनेच्या मशिदीत गेले. त्यांना मुसलमानांना आज्ञा

केली—“काफिरांशीं कपण्यास सज्ज व्हा।” तेव्हा एक जण उठून म्हणाला—
“आपकी आज्ञा आज्ञा मान्य नाही।”
“का नाही!” हजरत उतर यांनी विचारले.

“येमेनच्या युद्धांत मिळालेले कापड आपण सर्वांना वांटून दिले. सर्वांना एकेक तुकडा मिळाला मग एक तुंगी पुरेसे कापड आपल्या वाढ्याला कसे काय आले? याचे उत्तर प्रथम मिळाले पाहिजे।” तो म्हणाला.

हजरत उतर आपला मुलगा अबदुल्ला याच्याकडे वळून म्हणाले—“पक्ष वरोवर

आहे. याचे उत्तर पण मिळाले पाहिजे.” तेव्हा अबदुल्ला उठून म्हणाला—“मुख-मानडा! आपल्या पुढाऱ्याला तुंगीची गरज होती व त्याच्या कापडाला आलेले कापड त्यापुरेसे नव्हते म्हणून मी आपल्या वाढ्याचे कापड दिले. मी ते दिले नमते तर हजरत उतर येथे आज येऊं सफळे नसते कारण, त्यांच्याकडे त्या वेळाचे एकही वस्त्र नव्हते.”

पक्षकर्ता उठून म्हणाला—“हजरत उतर यांची धर्मसाधन आहे!”

हजरत हे सीरिया, मेसोपोटेमिया, इजिप्त, इराण वगैरे देश जिंकून इराकमध्ये आले व त्यांनी तेथे पसरा व ही रान नगरे वसविली. ते पण मदिन्याला आले तेव्हा त्यांची सर्व वस्त्रे काढून गेली होती. तेच कपडे धावून मशिदीच्या पायऱ्यावर नसून त्यांनी प्रजेच्या फिर्वादी ऐकल्या. त्यांनी लहान-थोर किंवा श्रीमंत-गरीब असा भेदभाव केला नाही.

सुमाराम कांस्टेंटिनोपलच्या ख्रिस्ती अमलदाराने मदिन्याला आपला एक हेर सलिकाचे धन व वैभव आणि सैन्य यांची इत्कून माहिती गुप्तपणे काढून जाण्या-

साठी पाठविला होता त्याने मदिन्याला आल्यावर लोकांना विचारले—“तुमचा राजा कोठे आहे?”

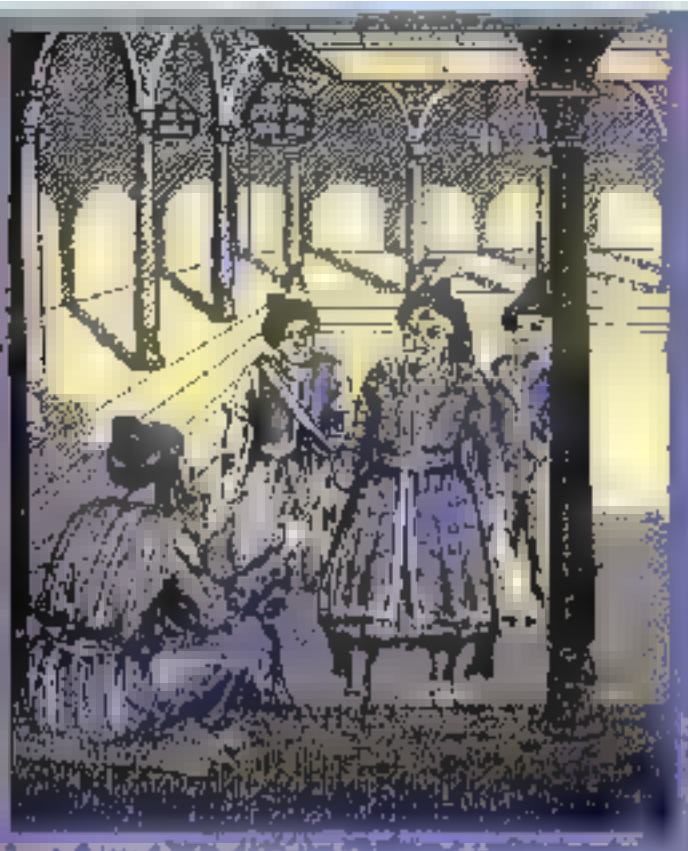
लोक म्हणाले—“आमचा राजा! तो परमेश्वर असा आहे! त्याच्याशिवाय दुसरा कोणी राजा नाही. मात्र त्याचा एक आहे. तो परवरदीगार अझाला जे शरण गेले आहेत त्यांचा आहे. त्याला आम्ही स्वीकारा म्हणतो. तो मशिदीतच नेहमी राहातो. फिर्वादी आले की त्यांच्या फिर्वादी ऐकतो व न्यायनिवाडा करतो. नाहीतर तेथेच पडून राहातो.”

हेर मशिदीपर्यंत गेला. तेथे हजरत उतर मशिदीच्या तापलेल्या दगडी पायऱ्यांवर उन्हांत पडून होते. दोघबाखाळी उशी देखील नव्हती. घामाच्या धारा वहात होत्या. ते दृश्य पाहून हेर म्हणाला—“या फकिरासमोर तर मोठमोठ्या बादशहांची डोक्या नमस्ती नाहीत तरच आश्चर्य! इतक्या मोठ्या बलाध्य साम्राज्याचा अधिपति असून फकिरा-सारखा याची राहणी!”

इराण देशाची राजधानी इस्तखर येथे होती. तेथील राजा पराभव झाल्यावर त्याचा राजबाबा जमीनदोस्त झाला. त्यांत कितीक

जनमोल वस्तू लकीकाळा मिळाल्या. त्यात साठ फूट लांबी ■ लढी असलेला एक सुंदर गालिचा होता. त्यावर एक सुंदर बागेचे चित्र होते. फुले हिऱ्याची पाने पार्वची व झाडे सोन्याच्या तारिची होती. त्या गालिच्याची लढी किंमत किती आहे ■ मुसलमान सरदार अबू बक़्क़स याला माहीत नव्हते. पण एक सुंदर वस्तू आहे हे ओळखून त्याने त्यास लकीकांना उपहार म्हणून तो गालिचा अर्पण केला.

तो गालिचा पाहून लकीकांना फार आनंद झाला. हा गालिचा सर्व जखम

सरदारांना आहे, असे सांगून त्यांनी त्याचे तुकडे करविले व सरदारांना वांटून टाकले. स्वतःचवळ एक तुकडा देखील ठेवला नाही. असे सांगतात ■ त्यापैकी एका तुकड्याची किंमत कीस हजार दिनार मिळाली.

इराण देशाच्या कालिज सरदारांपैकी एकाचे नांव हर्मुनान असे होते. त्याने या अटीवर फक्त ■ ठेवले की, स्वतःचा स्वतः सांगलीक त्याप्रमाणे ■ बागविण्यात यावे. ■ बंदन दान मुसलमान सरदार मदिन्याला घेऊन गेले. त्याची हजरत उमर यांच्यासमोर त्याला ठरविले.

हजरत उमर मशिदीच्यासमोर भंगणांत फाटके करणे पाहून एका फाटक्या फटईवर बसले होते. इराणी सरदार स्वतः उत्तम बघे घालून आला होता. इतक्या मोठ्या सत्काराच्या आधिपतीची ती साधी राहणी पाहून अद्भुत त्याची मान सारली शाकी. लकीका म्हणाले—“तुझ्यासारख्या श्रीमंतीचा तोंडा मिगविण्याच्याने जेवून काढण्यासाठीच आज्ञाने इस्लाम धर्माची स्थापन केली आहे.” नेतर त्यांनी त्या सरदाराला जाटे भरचे करणे अंगांत घालायला सांगितले सरदाराने तसे केल्यानंतर ते म्हणाले—“सर्व वैभव त्या

परकरांदिवार अलाचे आहे!” “तर मग हे काम देखील त्या ईश्वराचेच असले पाहिजे. कारण तो तटस्थ राहिला असता तर आमचा अर्थ झाला असता. हे मी तुमचा जुना इतिहास पाहून सांगत आहे. देशानेच हात दिवला म्हणून तुमचा अर्थ आणि आमचा पराजय झाला.” इराण देशाचा सरदार म्हणाला.

ते ऐकून लकीकांच्या कपाळाळा आल्या पडल्या. आतां ■ प्राणदंडाची शिक्षा होणार, ■ त्या सरदाराच्या भीति वाटली. त्याच्या पश्चात्त फोरड पडली व त्याने प्यायला पणी मागितले. त्याला एका भटक्यांत ■ पाणी देण्यात आले आहे हातात घेऊन त्याने लकीकांकडे एकदां पाहिले.

“मी! शंका कसली!” लकीकांनी विचारले.

“मी पाणी दिले कायतांच कोणी होके उठवीक को काय ही शंका माझ्या मनांत आली आहे!” सरदार म्हणाला.

“असल्यास शंकांपासून तो जलान चले रक्षण करो! तुझे पाणी पिऊन होईपर्यंत तुझ्या केसाला देखील धक्का लागणार नाही.” हजरत उमर म्हणाले.

पण सरदाराने ते पाण्याचे मडके फोडून टाकले. तरी हजरत उमर यांनी त्याला त्याबद्दल शिक्षा केली नाही. त्याचा तो तेजस्वीपणा त्यांना कौतुकास्पद वाटला. त्यास त्यांनी सोदून दिले.

लकीकांच्या त्या औदार्याचा इर्मजान याच्या मनावर इतका परिणाम झाला की त्याने इस्लाम धर्म स्वीकारला. त्याला एक मोठी मानाची जागा मिळाली.

जेरुसलम नगरावर देखील मुसलमान धर्माचा अधिकार झाला होता. पण ते ख्रिस्ती धर्माचे एक क्षेत्र होते. सीफोनिअस

नांवाच्या धर्म गुरूचें तेंचें आधिपत्य होतें तें फळल्यावर स्वतः हजारत उमर एकटे त्यांच्या भेटोसाठीं मदिन्याहून जेरुसलेम येथें गेले. त्यांच्या उंटासाठीं एका बाजूला पिशवीत धारा होता व दुसऱ्या बाजूला खजूर. या अतिरिक्त त्यांच्याप्रवळ एक काकडी घाली. पाणी प्यायचे भाईं होतें. रात्रनिवस प्रवास करीत हजारत उमर झिथेक त्रिबसांनीं जेरुसलेमला पोचले. बाटेंत लोकांची आपसांतकां भांडणें मिट-विण्यासाठीं किंवा नमाज प्रार्थनेसाठीं फक्त ते धांवत होते. जेरुसलेम नगराच्या स्वातंत्र्य

पश्चात् सही करून त्यांनी नगरांत प्रवेश केला.

सोफ्रोनिक्स याच्याबरोबर नगरांत जात असतां त्यांना एक चर्च दिसले. तेव्हां त्यांना नमाज-प्रार्थनेची आठवण झाली. सोफ्रो-नियसला त्यांनीं विचारलें. नमाज-प्रार्थनेची वेळ झाली आहे. एक जागा दाखवावी. त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणें सोफ्रोनिक्सने चर्च-कडेच बोट दाखविलें.

“तुमचा धर्म मला मान्य नाही. म्हणून चर्चमध्ये नमाज-प्रार्थना करचें बरोबर होणार नाही.” खलीफा म्हणाले. प्रार्थना

खलीफांनीं स्वप्ती गुरूला विचारलें—“मुसळ-मानांना बापली मशीद बाधायला एखादी जागा दाखवावा.”

सोफ्रोनिक्स खलीफाला लुळेपानच्या तीर्थस्थळाजवळ घेऊन गेले व तेथें त्यानें मशीद बाधायला सांगितलें. तेथें एक जें शिक्षा नांवाची एक पवित्र शिक्षा होती. त्या शिलेवर दगड पाती सांचनेली होती. ती पाहून खलीफा काहीं बोलले नाहींत. घाब उचलून त्यांनीं ती दूर केंडून दिली. नंतर ती जागा करण्यांत आली व त्या जागीं उमर यांनीं एक मशीद बांधविली.

ती मशीद उमर मशीद म्हणून आजपावेतो त्याच जमीं आहे.

हजारत उमर सर्व आयुष्यभर मक्का व मदिना या दोन नगरांतच राहाले. जुन्या व फाटक्या कपड्यां शिवाय इतर सर्व त्यांनीं कधी बापरली नाहींत. हातांत काठी घेऊन ते नगरांत गेज एक फेरी मारून येत व कोठें काय काय बाकलें आहे हें पत्क्ष होऊं गेला पाहून येत. कोठें चारी रुबाडी आढळून आली कीं लगेच जागच्या जागां गुन्हेगाराला शिक्षा करीत. कोणी अक्षय्य अपाय केला असेल तर त्याला ते आपल्या

काठीने छान चोपून काडीत. एकदां ते एका गळतून जात होते. ती गळी गवळ्याची होती. त्यांनी एका म्हातार्या गवळणीला दुधांत पाणी घालत असतांना पकडले. त्यांनी जवळ जाऊन तिच्या विचारले. "काय हे आजी ! असली लुच्चेगिरी ! पुन्हा दुधांत पाणी घालू नका !" म्हातारीने आपली बूट कळू केळी व पुन्हा ससला अपराध न काण्याचे वचन दिले.

तुमच्या विचारां सलीफा पुन्हा त्याच काटेने निघाले. पुन्हा म्हातारीने दुधांत पाणी घाललेले पाहून म्हणाले— "म्हातारे ! काळ तू पुन्हा कधी पाणी घालणार नाही याची कबुली दिली होतीस !"

म्हातारी म्हणाली की मी लावीपूर्वक शपथ घेऊन सांगिते की मी दुधांत पाणी घाललेले नाही.

ती बोलतच होती, तितक्यांत तिची मुली बाहेर येऊन म्हणाली— "बाई, तू कां सोटे बोलत आहेस ? एक तर लुच्चेगिरी व त्यावर सोटे ! दुसरा कधी माफ करीत का !"

ते ऐकून सलीफाच्या मनाचे समाधान झाले. म्हातारीला कांहीच बोलले नाहीत. पण आपला मुलगा अब्दुला व आकिस यांना बोलावून त्यांनी विचारले— "हा मुलीक मुलीशी कसास तुमच्यापैकी कोण तयार आहे ? तिच्या मुले होवीत किंवा सारकीच गुणी व मुलीक निघतील "

आकिस कसास तयार झाला. सलीफाच्या मुलाचे एका गवळणीच्या मुलीशी कस झाले.

त्यांचा नातू अब्दुस मजीद हाच पुढे सलीफा झाला. पांच प्रसिद्ध सलीफांपैकी तो एक मानला जातो.

अजिंक्य पर्वताच्या रांगेत आवू पर्वत आहे. त्या पर्वतावर दिवाळीच्या शुभदिन जैन देवालय आहे. हे देऊळ समुद्राच्या पातळी पासून ४००० फूट उंचीवर पर्वतात बांधलेले आहे. मध्ययुगातील कला यात जमोजमोई दृष्टीगोचर होते. या देवालयाच्या मध्यमार्गात एक वनाकार दालन आहे. त्यात चतुर्भुज आदिनाथांची मूर्त आहे. याच्या उत्तरेकडील देवळात देखील या देवांची मूर्त प्रतिष्ठित केलेली आहे. पश्चिमेकडे दिगम्बरजात बांधलेले देवालय आहे. हे पार्श्वनाथांचे देऊळ आहे. त्याच्या शेजारच्या देवालयात नेमिनाथांची मूर्त आहे.

आवू पर्वतावर या जैन देवालयान्वितिरिक्त हिंदूंची तीर्थक्षेत्रे वष भविक आहेत. या पर्वतावरील प्राकृतिक दृश्ये प्रेक्षणीय आहेत. म्हणून पुष्कळ यात्रेकरू देव-दर्शनाच्या निमित्त आवू पर्वताची सईत येतात.

चांदोबा

डिसेंबर १९६१

भारताच्या इतिहास

आपल्या या देशाला आपण भारत म्हणतो.

एका काळीं याचे नांव भारतवर्ष असे होते. इराण देशाच्या रहिवाश्यांनी आपल्या देशाला हिन्दुस्तान हे नांव दिले. 'सिन्धु' शब्दावरून 'हिन्दु' शब्द झाला हे निराळे सांगण्याची गरज नाही.

असे सांगतात की आपल्या देशाची सभ्यता सर्वांत सिन्धू नदीच्या खोऱ्यात सुरू झाली. म्हणून सिन्धू नदीवरूनच इराण आफगाणिस्तानांतले लोक आपल्या देशास ओळखत.

आपल्या देशाचे क्षेत्रफळ १२,६०,००० वर्ग मैल आहे. याच्या उत्तरेस उंच हिमालय पर्वताच्या रांगा आहेत. मध्य-भागी मारवाडचे वाळवंट आहे. सधनद्यांचा हा प्राचीन देश जगांतला अत्यंत सुपीक असा देश आहे.

आपल्या देशांत सुसिखित व सुसम्य लोकां-बरोबर कातकरी, संघाळ वगैरे रानांत राहून, शिकार करून अगर कंदमुलें लाऊन उदर निर्वाह करणारे आदिम जातीचे लोक पण राहतात.

कधी एक म्हत्ता असे कांही पश्चिमात्य लोकांनी लिहून ठेवले आहे व आपल्याच देशांतील लोक मानू लागले आहेत की इंग्रज राजवटीतच आपला देश एक छत्र धावायेलाही आला. परंतु विष्णुपुराणातील लोकावरून हा प्रश्न दूर होईल :-

“उत्तरे यत् समुद्रश्च
हिमाद्रेश्चैव दक्षिणे
यत्तद् भारतम्
मातृती यत्र सन्ततिः”

अर्थात् (हिन्दु) महासागराच्या उत्तरेस व हिमालयाच्या दक्षिणेकडील मृगाग मारत आहे व त्याची संतती मातृतीय होय.

इ. स. पूर्वी तिसऱ्या शतकांत भारताच्या सर्व प्रांतांत प्राकृत भाषेचा प्रचार होता. तीच त्या काळाची राष्ट्रभाषा पण होती.

देशांत एक सभ्यता व एक संस्कृति होती. गोष्टीचे प्रमाण असे होम ग्रंथ, रामायण व महाभारत भारताच्या ऐक्याची आजवर देत आहेत. कारण या दोन्ही ग्रंथांचे वाचन काश्मीर ते कन्याकुमारी व सिंधूनदी पासून ब्रह्मपुत्रपर्यंत सर्व भारतीय प्राचीन काळापासून आज-पर्यंत करित आले आहेत. वेद आणि पुराण यांचे धार्मिक ग्रंथ होत. द्विष व विष्णु यांची आराधना आपण करतो.

या देशाचा इतिहास त्यांतील मुख्य मुख्य ऐतिहासिक महापुरुषां-विषयी माहिती आपल्याला असली पाहिजे.

आपल्या देशांतील सर्वांत जुने रहिवासी पाषाणयुग सुरू होण्यापूर्वीचे आहेत. त्यांनी दगडाची वायुधे करून आपदांपासून स्वतःचे रक्षण केले व शिकार करण्यासाठी पण त्यांचा उपयोग केला. त्यांची ही दगडी वायुधे मद्रास राज्यांतल्या चंगलपेट जिल्ह्यांत आज देखील कोठे कोठे आढळतात.

पाषाण युगांतील इत्यादी

पाषाण युगांतील लोकांना शेतकीची माहिती नव्हती. जमीनाचा उपयोग वसा करायचा हे देखील माहित नव्हते.

नवीन पाषाण युगांतील भारतीय रहिवासी भारतांतल्या सर्व प्रदेशांत पसरलेले होते. त्यांची आयुधे इत्यादी जागोजागी आढळतात. म्हैसूर प्रांतांतल्या बल्लारी जिल्ह्यांत तर त्यांचा एक कारखानाच आढळला आहे.

नवीन पाषाण युगांतील मानव जीवनांत पुष्कळच बदल झाला. मनुष्य शेतकी करू

ऐकुनि वाणी सदाशिवानें
रौद्र रूप धारण केलें ।
सुकुटी तत्क्षण बळ जावळी
“सांग नारदा जें घडलें !”

नाह भयंकर ऐकुनि नारद
वीणा भूमीवर ठेवून
विनम्र होउन वदला-“सांगू
जास्त काय प्रभु, मी पाहून ?

“दक्ष-यज्ञ कारण या सर्वां,
तोच मूळ या [ ] ।
तोडा आलें तें तो बघला,
भाबडलें ना कोनाला ॥

“प्रभुस नांयें ठेवून त्यानें
केलें अर्चना भन् सतिची ।
कव्हती लाज जनाची त्याला
आड तरी निज चर्चाची !

“असल सर्गें सर्व सतीला,
सह्य कसा पतिचा अपमान !
मरम जावळी दुःस्वाप्नीनें
केलें दिव्य तिनें बलिदान ॥

“कुद जावळे तेव्हां सगळे
आणि धरतले राण प्रभुचे ।
तुडून पडले यक्षसमेधर
आले सैनिक एण भृगुचे ॥

एक भयंकर हास्य हांसुनी
जटा उघटली त्यानें एक ।
फेकून जमिनीवरती दिघली
ज्योति प्रगटली तिथून ॥

प्रगट जावळ्य ज्योतीतुम त्या
दिव्य पुरुष भन् महाबली ।
[ ] भयंकर, मासे वेडल
कोणाचा तरि खास बळी ॥

जदस शस्त्रें धारण करणी
उभा राहिला शिवापुढें ।
प्रसिद्ध झाला निज कर्मानें
वीरमय तो जमी पुढें ॥

जगजि म्हणावा-“भावा न्यायी,
आकर प्रभुचा हजर समोर !

शंभू वदला-“आ वक्ष्यामी
पांचव कमें सारीं घोर !

“दक्ष-यज्ञ तो ध्वंस करुनि तूं
जाणिव दे त्या दक्षाला ।
कर्तव्याकर्तव्याची भन्
जाणिव दे तूं भृगुमुनिला ॥

होलुनि इतकें विरल अपुलें
विलें हांकरानें त्याला ।
आशिर्वाद दिला निज कर्मीं
पूर्ण पशस्त्री होण्याला ॥

वीरमयनें प्रणाम [ ]वनी
शंभूचा घेतला निरोप ।
चकित जावळे सुरुमुनि नारद
सदाशिवाना पाहिली कोप ॥

“काय बहू मी, प्रभो पाहिलें
इश्य भयंकर [ ] तेथें ।
अशाचा धरकांप उडाला,
भोंबळ आली मज तेथें ॥

“अन्तर्धामी प्रभो ! तुला का
माही कळलें जें घडलें !
दक्षाच्या श्रुति पलमंडपीं
अघटित एक शिवा घडलें ।

“वेड सतीचा राख जावळा
रे भन् तूं निश्चिंत कसा ?
अशाच लीला तुझी अगोखर
कारण तूं निश्चिंत असा !”

आगिझापा

[१४]

[उवासाच्या तटां मागून एक दुपराजाच्या शेवटी संध्याकाळा व धनगराचा मुलगा उवासाच्या दारीला दिव्या होता. पण उवासाच्या तटां सर्व पळले. शेवटी चित्रसेनाचें स्वतःच्या मुलगा देऊन आपले धन पळले. तो मुलगा उवासा या नांवाने उवासाकडे गेले. त्याच्या गोवती म्हणून उवासाच्या राक्षसाप्रमाणे राक्षस गावले. त्या मुलाचा उवासा पळले. पुढे पाहो]

चित्रसेनाचा मुलगा आपल्या घरी जिवका लाटांत बांदला जिवकाच, किंहुना त्याहुन जास्त लाटांत उवासाच्या घरी बांदत होता. उवासाने त्याच्या सर्व गीती पुन्हा केव्हा व त्याच्या आई-वडिलांसारून झालेली ताटाटूट त्याला कोणत्याहि प्रकारे भासू दिली नाही. उवासाच्या सोबती म्हणून जी मुले अणण्यांत आली होती त्यांचा रुद्र व आरुद्र

असा नवे ठेवण्यांत आली. ही तिन्ही मुले राक्षसांच्या मुलांसारखे लहानाची मोठी झाली आकाराने ती जरी लहान होती तरी बुद्धाने मोठी होती.

पंधरा वर्षे लोटली. आतां सर्व वीस वर्षांचे तरुण झाले होते. उवासाने या पंधरा वर्षांत राक्षसांची राहणी बदलून टाकली. त्याने राने कापून दोनही वटण्यास त्यांना

एक भयंकर हास्य हांसुनी
जडा जपटली त्याने एक ।
फेकून जमिनीवरती दिवली
ज्योति मगदली तिथून एक ॥

मगठ जाहला ज्योतीतून त्या
दिव्य पुरुष अन् महाबली ।
रूप भयंकर, भासे घेवून
कोणाचा तरि ॥ बळी ॥

॥ राक्षस धारण करनी
कथा राहिला क्रियापुढे ।
मलिन हाळा निज कर्माने
वीरभद्र तो जमी पुढे ॥

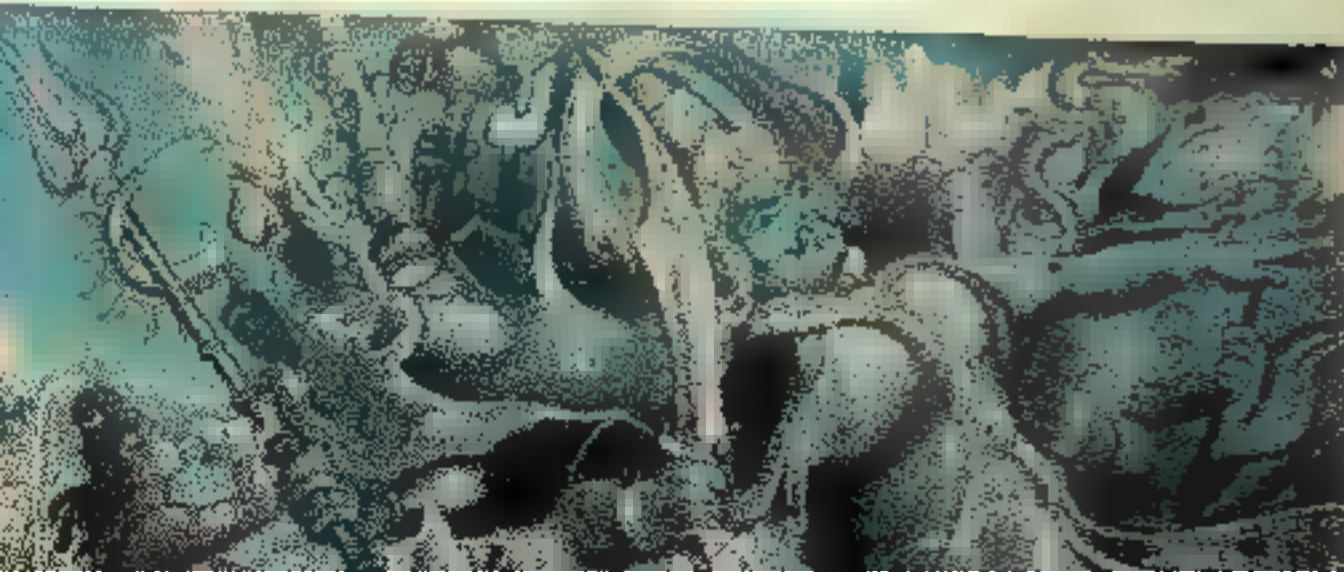
आणि म्हणाळा-“भाडा वहावी,
आकर मधुचा हजार समोर ।

शंभू चवला-“आ दक्षाची
बांधव कसे सारीं घोर ।

“दक्ष-यज्ञ तो म्वंस करुनि तू
जाणिव दे त्या दक्षाला ।
कर्तव्याकर्तव्याची कळ
जाणिव दे तू भृगुमुनिला ॥”

बोलुनि ॥ निशूल जपुळे
विले शंकराने ॥
आशिर्वाद दिला निज कर्मी
पूर्ण यशस्वी होण्याला ॥

वीरभद्रने मनास करनी
शंभूचा घेतला निरोप ।
वक्रित जाहले सुरमुनि नारद
सवाशिष्याचा वाहुनि कोप ॥

सर्वांत ते तरनेत्र झाले होते. एकदा त्यांना उग्राक्षकडून कळले की, अग्निद्वीप बांवाच्या द्वीपातून भयंकर पक्ष्यांवर बसून कांही व्यग्र-नर्मधारी लोक त्यांच्या-राज्यावर येळी अयेळी म्बारी करीत [ ] ते आव पावेतो राज्यावर थिरक्या धावून आहेत. यावरून त्यांचा कधी तरी स्वारी करण्याचा विचार असणार, म्हणून सावध राहिले पाहिजे येण्या पंथरा [ ] तसा वास [ ] दिवा [ ] तरी त्यांच्यापासून [ ] धोका आहे. त्यांचा पुढारी एक करवीर नांवाचा मनुष्य आहे [ ] नागवर्मा [ ] कपिलपुराचा एक जुना सरदार त्यांना फितूर ठाऊन [ ] मदतीने कपिलपुराचे व राक्षसांचे राउव [ ] काळण्याच्या प्रयत्नात आहे. त्यांचा [ ] चित्रसेनाने व उग्रक्षाने केला. पण ते त्या दोघांना कैद करू शकले नाहीत. ते बहुतेक अग्निद्वीपांतच पोचले असणार व त्यांच्या सल्ल्यानेच पुन्हा हे व्याघ्रचर्मधारी आपल्या भयंकर पक्ष्यांवर बसून येत असावेत.

उग्राक्षाच्या तीर्हाी ते सर्व एकल्यापासून आपले राज्य निष्केटक करे करावे हा विचार उग्रदत्ताच्या मनांत घर घडून बसला. बाग- [ ] करवीर दोघांना नायनाट केल्याशिवाय

राज्यांत कायमची शांति टिकणे शक्य नाही. म्हणून कांहीतरी उपाय वेळीच केलेला बरा असे त्याने मनाशी ठरविले.

उग्रदत्ताने आपले मित्र रुद्र व आरुद्र यांच्याशी [ ] करून रात्री ते पक्षी [ ] व्याघ्रचर्मधारी कोणत्या दिशेने येतात ? कोठे उतरतात कां काय [ ] गोष्टीची माहिती काढावचे ठरविले. एखादा व्याघ्रचर्मधारी कोणी भेटला तर त्याला घडून त्याच्या-कडून सर्व माहिती काढता येईल, आणि करवीर व नागवर्मा अग्निद्वीपांतच आहेत [ ] आणखी कांठे हे देखाळ कळेळ भत्ता विचार केला.

व्याघ्रनर्मवाल्यांना पकडावयाचेच असेल तर रानात राहणाऱ्या लोकांची [ ] घेतली पाहिजे त्यांना कांही इनाम वगैरे देण्याचे ठरविले तर ते जास्त उत्साहपण दाखवितील असे ठरवून त्याने आपली सर्व योजना उग्रा-क्षामोर मांडली [ ] ती फार पसंत पण पडली. तो म्हणाला—

“राज्यांत सर्वत्र दवंडी पिटा की, जो कोणी एका व्याघ्रचर्मधार्याला घडून आणील त्याला एकचाला [ ] लक्ष होत इनाम देण्यांत येतील. आपल्याकडे सोने

किल्ल्याच्या कोठारांत पडून राहिले आहे त्याचा उपयोग तरी होईल.”

उग्रदत्ताने स्थापमाणे गांवांत, रानांत सर्वत्र दवंडी पिटविली की मनुष्य असो किंवा [ ] असो जो कोणी एका व्याघ्रचर्म-धार्याला घडून घेऊन येईल त्याला एक लक्ष होत बक्षिण देण्यांत येतील.

तेन्नांपासून रोज उग्रक्ष्याच्या किल्ल्यांत अग्निद्वीपातील व्याघ्रचर्मवाल्यांच्या विषयी बातम्या नियमितपणे येऊ लागल्या निर-निराळ्या प्रदेशांत हे लोक आपल्या भयंकर पक्ष्यांवर बसून येतात. कधी कधी ते उतर-

तात, पण पुन्हा पळून जातात. बरोबर काय वेळून जातात? कोणाळा कळले नाही. ते बरोबर कोठे उतरतात हे कोणीच सांगू शकला नव्हता. महिने दोन महिने गेले तरी बापेक्षा जास्त माहिती न मिळालेली पाहून उग्रदत्त थोडा निराश झाला. असे लपून छपून येण्यांत राज्यांत धुमाकूळ माजविण्यांत त्यांचा काय हेतू हे त्याला कळेना. हे कोठे वर उतरत असावेत? निर्जन रानांत किंवा डोंगरांत उतरत असावेत. नाहीतर आपल्या लोकांना ते कसे आढळले नाहीत? त्याने आपल्या मित्रांच्या सल्ल्याने

स्वतःच सर्व गोष्टींचा पता लावण्याचे ठरविले. रात्री पन्ध्र वा उंच जागीं दसून व्याकचा असा तिघांनीं देत केल्या व कोणाळा देखील सांगितल्याशिवाय तिचे धड्यावर बसून अपरात्री रानांत निघाले. लोकवस्ती जेथे होती तो माग सोडून निर्जन वाटेनें ते रानांतून घालले होते. पन्ध्र वा तोरखी तरी त्यांना आकाशात अग्निपक्षी दिमळे नाहीत की व्यग्रचर्मबाळांची दाखनाळ कोठे दिसली नाही.

तिचे अगदीं दसून होते त्याने घांघे पण दसून गेले होते. म्हणून त्यांनी थोडा वेळ विभ्रान्ति घेण्याचे ठरविले. थोड्यांना चगायला सोडून विभ्रान्तीसाठी नोईस्कर अशा जागेच्या शोधार्थ दिडू लागले. एका देव-दाऊच्या सडासाठी सवाट स्वच्छ जागा पाहून तेथे बसण्याचा ते विचार करू लागले. दत्तकपांत एकदम उजेड झाला. झाडांच्या पानातून दिव्याच्या उजेडाचे स्रोत येतात तसे त्यांच्या अंगवर पडले. सर्वांनी का पाहिले तेन्ना त्यांना ते भयंकर पक्षी दिसले. प्रत्येक पक्ष्यावर एक किंवा दोन व्यग्रचर्म-बारी बसलेले होणे. त्यांच्या हातांत एक वस्तु त्यांना दिसली. तिच्यांतूनच उजेडाचे

झोन येत होते. ते पाहून अर्थातच त्यांना आश्चर्य वाटले.

थोड्या वेळाने ते पक्षी दूर उडून गेले. ज्या दिशेने ते उडत होते त्याच दिवशी तो प्रकाश देखील चालला होता.

“पाहतो हे कां? कोठे उतरतात की सगळ पुढे जातात. ” असे म्हणत झगझग देवदार चढून त्याच्या शेज्याला जाऊन पोचला. वर त्याने काहीतरी पाहिले आसायें, म्हणून जमन वेळ वर न जांबवां लागच तो खाल उतरून आला. त्याचे दोघ मित्र जवळ आले. प्रभार्थक मुद्देने त्याच्याकडे पाहू लागले.

तो म्हणाला—“पश्चिमेकडे फार दूर नाही, एक कित्ता आहे. त्या किड्यांत दिया बत्ती काही दिमली नाही. निर्जन स्थान तरी असले पाहिजे किंवा राजाच्या वेळीं जागेचा कोणाळा सुगावा लागू नये म्हणून तेथील लोक दिवा बत्ती लावीत नसावेत. पण बुरजावर कोणी पाहारा देत असें देखील दिसले नाही.”

रुद्रच्या बोलण्यावरून व त्याच्या धावत्या आवाजावरून उग्रदत्ताने ओळखून विचारले—“तर मग ते पक्षी किड्यांत किंवा

जवळपास उतरले असतील असे तुमचे अनुमान आहे !”

“निश्चयपणे सांगणे कठीण आहे. पण मला शंकापण तशीच वाटत आहे. किड्यांतले लोक अगदीं बेफकीर वाटत आहेत. व्यग्रचर्मबाळा त्या किड्यांत किंवा जवळपास कोठे उतरला असल्यास बातमी देणारा मुद्दां कोणी दिसला नाही” रुद्र म्हणाला

रुद्रच्या मनांत जी शंका होती तीच शंका उग्रदत्तच्या मनांत पण होती हा कपि-रूपरचाच कोणी मांडलिक सगदार असावा. हा इतका बेफकीर कां? त्याने थोडा

बहु विचार केला. उताडण्याच्या उतर मिळत नव्हती. उताडण्याच्यापुर्वी या प्रभाचे उतर मिळणे शक्य नाही. उताडण्यावर स्वन: वाजून पाडिले पाडजे व त्या सवनागळा माडीत नमेल तर सावधपण केले पाहिजे.

काही वेळाने आपल्या घोड्यांना आटा-भाटांनी बांधून ते सर्व सोयी गेले. दुपलेले होतेच. जमिनीला अंग लागताच त्यांना सोप लागली सूर्योदय होताच पक्षी कळकळ करू लागले. घाई भेकाळू लागले. जमिनी-खुर जाणू लागले. तो आराज एकुन तिघांच्या सोपा सोडल्या.

तोपर्यंत घान उताडले होते. मोठमोठे वृक्ष व गुना आणि भाडाच्या पंढ्यासमोर विसत होत्या त्यांचे चहुन नाकडे उज्या मारीत होती. चित्रविचित्र रंगाचे पक्षी किळमिल करीत होते. सर्व दृश्य एकंदरीत मनोहर होते.

“हा प्रदेश आपल्या प्रदेशापेक्षां जास्त सुंदर वाटतो काय ?” उमरचने आपल्या सहाय्यास विचारले.

“म्हणून कोणीही सवदारांनी सुवाभ भागत किंवा बांधना त्याप्रबर्भवाच्यांना देखील एकांत व निर्जन ठिकाणे आहे. येथे त्यांना कपून उडून आपली हण करस्थाने करावला ही डान जागा आहे.” रुद्र म्हणाला.

त्याप्रबर्भवाच्यांच्या मांडाचा उद्वेग कर-ताच उमरचत उडून उभा राहिला. त्याचे दोणे मित्र पक्ष उडून उभे राहिले. “मिलवाकडे जाऊ या का. तुम्हा घोट घेऊन येऊ ?” रुद्रने विचारले.

“घोडा कशाच्या ? किंवा काय ?” फार दूर विसत नाही !” उमरचत म्हणाला. अर्धा मैल असेल फार तर अर्धवट उजेडांत मी तो राहिला म्हणून नवी सांगू शकत

नाहीं कीं किनी दूर आहे. पण फार दूर नाही एवढे खाम" रुद्र म्हणाला.

"जवळ किंवा दूर असला म्हणून काय झाले. घोक्यावर बसून जावे हेच मला बरोबर वाटते" आरुद्र म्हणाला.

ते तिथे धाडे बांधले होते तेथे गेले आणि धाडे साहू लागले तेव्हाच त्यांना कोणातरी असहाय स्त्रीची किकाळी ऐकू आली त्या निर्जन स्थाना एक किकाळी व ती देखील एका स्त्रीची ते निस्संशय जागृत्या जागी उभे राहाले.

"कोणीतरी श्री संकटांत सापडली असावी." रुद्र म्हणाला. "तर मग चला कबकर!" म्हणत रुद्रदत्तने आपली तळवार उपसली व उधा दिशेने ती किकाळी ऐकू आली होती त्या दिशेने तो निघाला.

तिथे काही अंतर जाऊन गेले असतील की, त्यांना हीत माणसाच्या चालत्या

आकृती दिसू लागल्या. थोडे आणखी पुढे गेल्यावर त्यांना एक रेशमी वस्त्र नेसलेली तरुणी रिमली व तिला धगधगासाठीं व्याघ्र चर्मवाले पुढे येत असलेले दिसले. त्या स्त्रीच्या दासी तिच्या भक्षणासाठी भयल करीत होत्या ■ सर्व पळत पण होत्या. त्या सारख्या ओरडत होत्या—"वाचवा! वाचवा!"

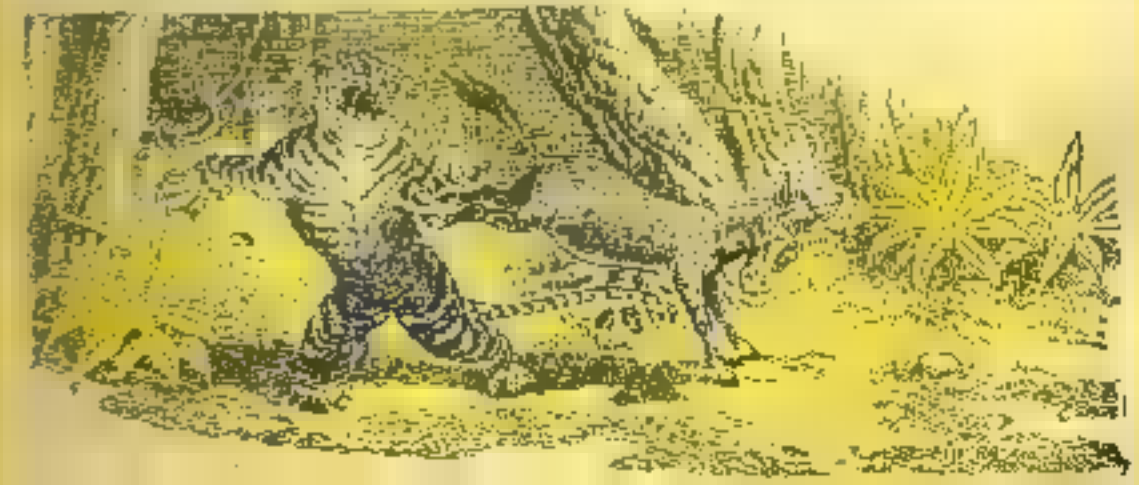
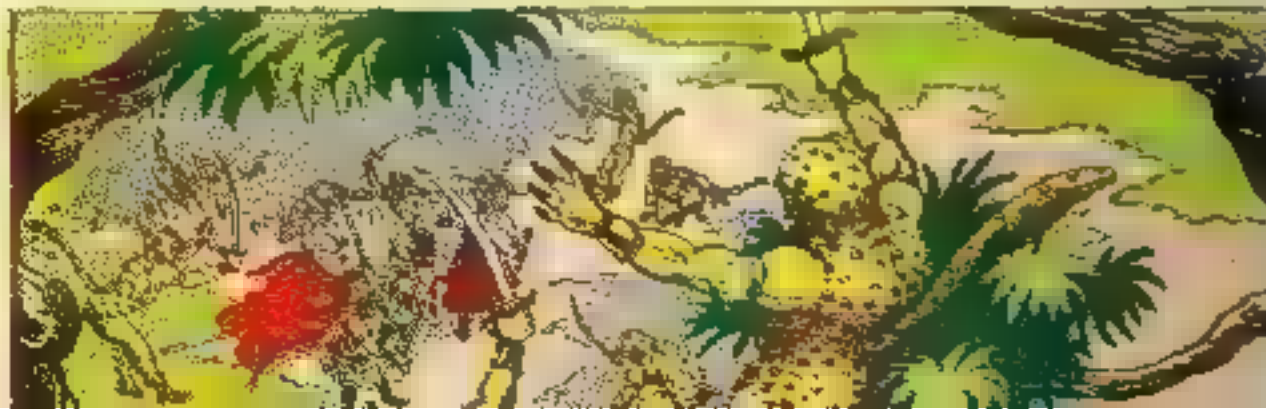
"भिऊं नका! आम्ही येत आहो!" रुद्रदत्त, रुद्र व आरुद्र ओरडले. ■ तितक्यांत कांही व्याघ्रचर्मवाले शाहावकून उठून मारून खाली आले व त्यांनी तिघांना घेतले. रुद्रदत्त व त्याच्या दोघां मित्रांना ■ अनपेक्षित संकटाची कल्पना देखील नव्हती ते थक होऊन पहात असता व्याघ्रचर्मवाल्यांनी त्यांना निशस्त्र केले व त्यांना बांधून ते फक्तकट ओढांत अंधार पक्षी होते त्या बागीं घेऊन गेले. पुढे बांदी

गाढवाची अकल!

किती प्रदेशांत एका काळी गाढवे नव्हती. एकदा एक मनुष्य आपल्याबरोबर एका जहाजांत एक गाढव घेऊन आला आणि त्याने त्या गाढवाला डोंगराळ प्रदेशांत सोडून दिले. त्या प्रदेशांतल्या बाघाने पूर्वी गाढवाला पाहिले नव्हते. त्याला पाहून ■ त्याची उंची पाहून बाघाला, गाढवाची भीति वाटू लागली. तरी थोडी हिंमत करून बाघाने त्या गाढवाला जवळून पहायचे ठरविले. इतक्यांत गाढव मोठमोठ्याने ओरडू लागले. बाघ घाबरला आणि दूर पळून गेला. तो दुसऱ्या गाढवाला पहात डभा राहिला. गाढव पाठलाग करीत येत नसलेले पाहून ■ बाघाचे बाटले. त्यावरून थाला अशी परंपरापण आली की पाठलाग ■ परणारे जनावर कदाचित हिंस्रपण नसेल.

आतां ■ निर्भयपणे गाढवाच्या अगदी जवळ येऊन उभा राहिला. नंतर त्याच्या अंगाकड अंग घासून बाघाने सलग्गी परण्याचा भयल केला. गाढवाला ■ आचडले नाही आणि काया साहू लागले.

"कळले तुझे गौर्य! तुझ्या स्वभावविषयांनी मी कोण कोणत्या कल्पना करित होतो." असे म्हणत बाघाने गाढवावर एक झडप मारली व त्याचा कंठ फरला. गाढवाचे पाय मार पडले. किती झाले तरी अकल गाढवाचीच.

देव तारी त्याला कोण मारी

विक्रमाकानि इदं सोदसा नाडी. तो पुन्हा परतला. शाहाकरचे भेत सांघार काढून घेऊन स्मरानाकडे निघाला. तेव्हा भेतात बसलेला वेताळ म्हणाला— "कर्जान काम करण्याचेच तू ठरविलेले विसरले आहे. परंतु तू एक गोष्ट विसरलास. कदाचित्त तिकडे तुझे लक्ष गेलं नसेल. अरे, कित्येकदा व्हाणमव्हान कामे करणे देखील अवश्यक होते. ही गोष्ट तुला कदाचित्त पटणार नाही. म्हणून मी तुला एक गोष्ट सांगतो. तुला घक्का पण, भोळा होईना, कमी होईल." असे सांगून त्याने गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

एक राजा होता. एकाएकी मरण आले. त्याला एकुलता एक मुलगा होता,—सगळी ताऱ्हा मुलगा. पण तोच कामाचा बारस नसल्याने त्या देशाचा राजा झाला.

राजाला एक माऊ हाती. राजा मेळ्यावर मृतः गादी बळकाळण्याची ववर हण्डा त्याच्या मनांत साठी. पण पुकराजाचा कांटा दूर केव्हाशिवाय त्याच्या तें शक्य नव्हते. म्हणून गुप्तपणे त्याचा रथ करण्याचे त्याने ठरविले. पण ताऱ्हा मुलगाचा रथ करणे देखील त्याला वाटत होते तितके सोपे नव्हते.

त्याने एक परदेशी माणसाचा त्या कामावर नेवले. त्याने त्याचा राजमहालांत एक गुप्त स्थानी कपून बसायला सांगितले. नंतर त्याने पुकराजाच्या सोबीच्या दरवाजावर एक खून करून ठेवली. पुकराजाची दाई दासी सर्वांना काहीतरी निमित्त काढून दूर पाठवून दिले. नंतर त्याने मारेकऱ्याचा पुकराजाच्या सोबीत पाठविले. म्हणाले— "पुकराज तेथे एकटा आहे. जा, माटप! आणि हे तुझे वस्त्र." असे सांगून त्याच्या हातात पिसवी बिली.

मारेकरी ठळवार घेऊन पुकराजाच्या सोबीत धारला. त्याच्या आड राजा दिसला नाही. एक व्हडाने रांगटे मूक दिसले. त्या मारेकऱ्याचा पुकराज म्हणजे ते रांगटे मूक नसेल बानी कल्पना नव्हती. मुलगा

हातांत एक सतरें होते. ते साठी पडले. ते घेण्यासाठी तो रांगत पुढे निघाला. मारेकऱ्याच्या बाजून मुलगा "व" "व" असे काही बडबडला. मारेकऱ्याने ते उचलून त्याच्याकडे केलें. सान्दे पुकराज आनेवाने हात लागले. मारेकरी स्वतःचे काम विसरून मुलगाची स्नेह लागला. बोव्या वेळाने दासी परत आल्या. त्याची शिवाबांना बोकावून मारेकऱ्याचा कैद करविले.

जवळची केव्हावर मारेकऱ्याने खरेतर सांगून टाकले. म्हणाला— "राजाच्या रथ

करण्यासाठी नी आत गेलो होतो. पण त्याच्या जागी एका तान्या भुलाळा नी पाहिले.

शिपाई म्हणाले—“आमचे महाराज मारल्यानंतर हे युवराजच आमचे महाराज झाले आहेत.”

“असे होय! तर मग ■ नी माळकांना जाऊन सांगतो.” सरिकरी म्हणाला. कोणी तरी वेडपट दिसतो आहे असे समजून शिपायांनी त्याला सोडून दिले.

आपला नेत फंसला ही गोष्ट राजाच्या भावाला कळली. त्याने त्या मारेकऱ्याला

मेढण्याचे टाळले. शेवटी कंटाळून जाऊन मारेकरी स्वदेशी निवून गेला.

राजाच्या भावाने आज्ञा एका प्रयत्न करून पहायचे ठरविले या स्वपेस त्याने चोरांच्या टोळीच्या एका सरदाराला बोलाविले आणि म्हणाला—“शिवरात्रीच्या दिवशी सर्व लोक सांभाच्या देवळात जातील. तुम्ही बाहेर काढे तरी ठरून रहा. त्यांच्यावर अकस्मात ■■■ मारून त्यांना छुटून घेऊन जा. त्यांच्या शरीर पर एक गोरा मुसगा असेल. ■■■ अंगावर हे दागिने असतील ते तुम्ही काढून नेलेत तर तुमचे आयुष्यभराचे दारिद्र्य कायमचे नाहीसे होईल. इतर कोणाला ठार करा किंवा करू नका, त्या मुलाला मात्र ठार करून टाका.”

कट ठरला शिवरात्रीची रात्र भरजार म्हणून लोक सांभाच्या दर्शनास निघाले. चोर साडीत ठपून बसले होते. दासी युवराजांना घेऊन देवदर्शनास निघाल्या. शरीर कांही सैनिक एक होते. त्यांच्या पाठोपाठ चोरांची दुसरीच एक टोळी आली ■ संधी साधून त्यांनी शिपायांची कत्तल केली व सर्व दासींच्या अंगा सांभावर जे कांही सांपडले छुटून घेऊन गेले.

युवराजांच्या अंगावरचे निवडके दागिने ते घेऊन गेले. मुलाच्या जिवाला मात्र कांही अपाय झाला नाही. मुलाला बाहेरच्या एका धर्मशालेत सोडून ते निवून गेले. युवराज तेथे बसून रडत होते.

थोड्या वेळाने एक दासी युवराजाला हुदकीत तेथे आली ■ युवराज सुरक्षित आहेत हे पाहून तिने देवाचे आभार मानले व त्यांना उचलून घेऊन राजवाड्यात परतली. अशा तऱ्हेने दुसरा कट ■ फंसला.

परंतु राजाचा भाऊ हताश होऊन बसला नाही. त्याने सैपाक्याला पैसे चारून मुलाच्या

दुधात विष घालून दायला सांगितले. सैपाकी धनलोभाने ते नीच कर्म करण्यास कबूल झाला. त्याने एका पेण्यात विष घातलेले दूध आणून युवराजांना प्यायला देण्यासाठी दासीला आणून दिले. युवराज पेया लावून दूध पिणार एकाचदा दासीला धिक आली. युवराज त्यामुळे दचकले व त्यांच्या हातातून तो पेया सुटला.

अशा तऱ्हेने राजाच्या भावाचा तिसरा प्रयत्न ■ फुकट गेला. त्याने आज्ञा काय ■ केले असतं कोण जाणे? पण त्याच्या एका छत्रने त्याचाच खून केला.

त्यानंतर युवराजांवर कोणत्याही प्रकारचे संकट आले नाही. विसाव्या वर्षी त्यांचा रीतसर राज्याभिषेक झाला व त्यांनी आपल्या प्रजेला सुखी केले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले—
“राजा! माझ्या मनात एकच संका आहे. त्या एका तान्हा मुलाला ठार करण्यासाठी इतका खटाटोप करण्याची गरजच नव्हती. त्या पुरुषाचा मुलाचा गळा दाखून मारून टाकणे देखील राजाच्या भावाला अशक्य नव्हते. पण तो होता भितरा असेच म्हणावे लागेल. राजा होण्याची पद्धती इच्छा असूनहि तीन-तीन प्रयत्न करून देखील त्याला तान्हा युवराजांचा कांटा वृक्ष करता येऊ नये, हे खरोखरी आश्चर्यच आहे. पण ही शक्य गोष्ट असक्य का ठरली! हा प्रश्नाचे उत्तर माहीत असून तुं दिले नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे! तुझ्या डोक्याची

संभर छकले होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील!”

विक्रमार्क म्हणाला—“मुलाचे सैश्वर्य हेच त्याच्या रक्षणास मूळ कारण झाले. सुमुद्राच्या हाटेने किंवा पुरांत मोठमोठ्या हाटेने कोलमडून पडतात. पण गवत किंवा शेवाळ यांच्या अंगाळा यदिकचित्ति धक्का लागत नाही, हे तू पाहिलेच आहेस. रथाच्या चाका खाली दगड आणि मोटे फुटून चूर होऊन जातात. पण मातीला काही होतो का? युवराज हाता म्हणूनच वाचला असे मला वाटते. तो मोठा असता तर कर्चा वाचला नसता. लहानपण हे ईश्वराचे वरदान आहे.”

जसा प्रकारे राजाचे मोन भंग होताच वेताळ वेताखरोबर नाहीसा झाला व पुन्हा शाळाच्या कांदीला जाऊन लोखंडाकडे लागला. [कलिंगत]

खलीफाचे डोळे उघडले

[२]

अनुर कासिमने दिलेले उपहार घेऊन कांदी बोलण्याशिवाय बगदादला परत जाणे खलीफांना मुळीच आवडले नाही. त्यांच्या मनात संकशुशका वेळे लागल्या. हा कांण बरे असेल! आपल्या पाहुण्यांना इतके उपहार देण्याची शक्ती याचमांत कोटून आली असावी! असा विचार करून कासिमने दिलेले सर्व उपहार बरोबर घेऊन खलीफा कासिमच्या घरी गेला.

तो कासिमला म्हणाला—“तुम्ही पाठविलेले उपहार एकाहून एक मूल्यवान असेच आहेत. मी त्याचद्वारे आपल्या आवंत आभारी आहे. परंतु इतके मूल्यवान उपहार घेण्याची इच्छा नाही मला. तुमचे औदार्य व आतिथ्य खरोखरच वास्तव्यासासारखे आहे.”

ते ऐकून कासिमला भोवडे वाईट वाटले. त्याने विचारले—“हुजूर! माझ्या हातून कांदी चूक झाली का! किंवा मी पाठविलेले उपहार आपल्या इमतीला साजतील असे नव्हते! नाहीतर आपण धर्मशालेपासून येथवर फक्त पुरुषाच कामासाठी परत याल असे नाही मला वाटत.”

“हे, हे! असे व्यर्थ कांदी मनांत आणून दुःखी होऊ नका. इतका उत्तम अतिथिसत्कार करणाऱ्यांचा मी अपमान करीन असे का वाटते तुम्हांला! पण मी विचार केला, इतक्या मूल्यवान वस्तू तुम्ही औदार्याने दिल्या हे तुमचे थोर पण. त्या बरोबर मी ते घेऊन जाणे हे माझे शहाणपण होणार नाही.” खलीफा म्हणाले.

कासिम बघाणें म्हणाला—“इतका संकोच मनांत बाळगून तुम्ही येथवर आलांत या बद्दल मी आपला आमारी आहे. परंतु या धस्तू दिव्याने मी गरीब का होणार आहे. अतिविभक्तकार करणें हा माझा धर्म आहे व देवाच्या रूपेण माझ्याकडे इतकें धन आहे की आपल्या सारखे रोज पाहुणे आले तरी मला आयुष्यभर पुरेला इतकें धन देवाने मला दिले आहे. माझे जीवनचरित्र आपण ऐकलेत तर माझ्या म्हणण्याची साथ पटेल.” असें सांगून कासिमने आपले आत्मचरित्र वर्णन करून सांगावयास सुरवात केली.

कायरो महाराज अब्दुल अजीज नांवाचा एक जन्हेरी रहात असे. कित्येक पिढ्या त्याच्या पूर्वजांनी जन्हेऱ्याचा पेशा करून असेल संघर्ष मिळविली. त्यामुळे मुक्तानाची त्यांच्यावर बकडट्टि असे. म्हणून अब्दुल अजीज त्याला कायरो नगर सोडवें लागले. तो वसण्याला पळून गेला. तेथे एका शीमेंत व्यापाऱ्याच्या मुलीशी त्याचे लग्न झाले. त्याला एकच एक मुलगा होता. त्याचे नांव जवू अक कासिम.

कासिम वयाने फार लहान असतांच त्याचे आईवडील वारले. वडिलांनी कळून ठेवलेली सर्व संस्कारी मिळावी, परंतु अजानामुळे सर्व धन घालवून आणि धान वर्षांच्या आत त्याला दारिद्र्यात आयुष्य कंटावें लागले. परंतु वसण्याला ते लक्षावध आयुष्य घालवणें त्याला कठीण काटं लागले. म्हणून त्याने बसरा शहर सोडले फिरत फिरत तो पुन्हा आपल्या पूर्वजांचे गांव कायरो येथे येऊन पोचला. ज्या गांवा त्याच्या वडवडिलांनी श्रीमंतीत दिवस काढले होते त्याच गावां कदांत दिवस काढणें त्याच्या जिवावर आले. पण कायार काय! दुसरा उपायच नव्हता.

एके दिवशी आपल्या गरीबीबद्दल स्वतःलाच दोषी ठरवून आत्महत्येच्या विचाराने तो नील नदीच्या काठी गेला. तेथे नदी काठी बांधलेल्या मुक्तानाच्या महाकांत एका सिडकांतून त्याला एक चंद्रमुली तरुणी दिसली. दोघांची दृष्टादृष्ट अगदीं अचानक झाली. लाजेनें म्हणा किंवा कोणी पाहील म्हणून म्हणा, ती तरुणी लगेच पडद्या-भाद झाली.

कासिमने तिच्या पाहिल्यावर आत्म-हत्येचा विचार सोडून दिला. पुन्हा ती येईल या आशेनें तो बराच वेळ नदीकाठी वाट पहात उभा राहिला. परंतु ती तरुणी पुन्हा बाहेर आली नाही. शेवटी हताश होऊन तो आणि एका धर्मशाळेंत राहू लागला.

दुसऱ्या दिवशी तो पुन्हा सिडकीकडे एक लावून पहात नदी काठी उभा राहिला. बराच वेळ उभा राहिला तरी त्याला ते चंद्रवदन दिसलें नाहीं. परंतु पडद्याभाद उभी राहून कोणी तरी तरुणी पहात असावी असा मास मात्र अवश्य झाला.

कासिम तिसऱ्या दिवशी पुन्हा त्याच वेळीं व त्याच जागीं थांबून उभा राहिला.

सिंदी बाहेर बांधून दडून मध्यरात्रीच्या
केली वेण्यास सांगितले.

कासिम त्या दिवशी त्याच्याजवळ होते
त्या कपड्यांतील उता. कपडे काढून ते
बातून मध्यरात्रीच्या केली राजमहालाच्या
सिंदी लाकी जाऊन उभा राहिला. समोर
दोरीची जिडी बांधकळत असलेली पाहून
त्याचा आश्चर्याचा वकाच बसला. त्याने
मागचा पुढचा कांही एक विचार केला
नाही आणि जिडी चढून वर सिंदीकानून
महाकांत फिरवला. सोळांत काळोस होता.
त्या सोली बघतल्या सोलीत एक दिवा
मिळविण होता. सोलीत त्याची
ती पेमिका बाट बहात उभी होती.

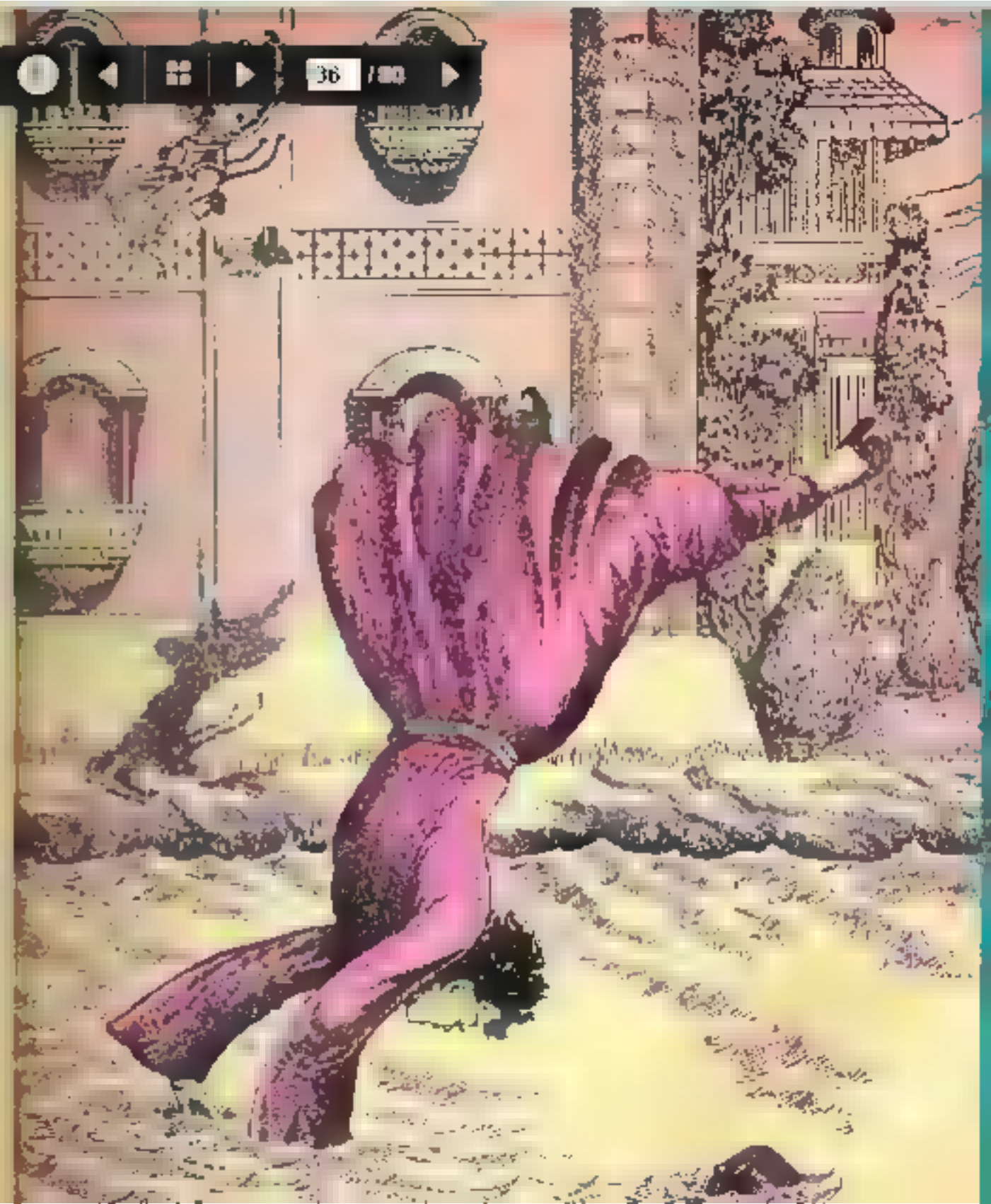
दोष परस्परांना मेटली. दोघांना बाटले
की दोघांची ओळख फार जुनी असावी.
कासिमने आपला जीवन वृत्तांत सांगित-
ल्यावर ती म्हणाली—“माझे नांव इबीना.
मुळताना मी माझ्याली माझा दुष्केविरुद्ध
काळ केले आहे. मला हे आशुष्य नकोले
बाटू लागले आहे.

दोघांचे कसे बोकले चाने असता पण-
एक दरवाजावर बाप ऐकून हवीवा
म्हणाली—“कोणीतरी आपल्याला पाहिले

त्या दिवशी मात्र त्या तरुणीने परदा बाजूला
साकून त्याचा डोळे मरून पाहिले. कासिमने
देखीक तिका पाहिले.

कासिमला राहवले नाही. तो म्हणाला—
“हे सुंदरी, मी आत्मदुःखेचा विचार
या तीळ नदीकाठी आलो. पण जलाने
तुझे चंद्रमुख दाखवून मला जीवनदान दिले.
तुझ्या दर्शनाने पुन्हा माझे माझ पाकटभार
असे मला बाटू लागले आहे.”

परंतु ते ऐकून ती तरुणी कादरपणा
सावली दिसली. कासिमने देखीक तेवून
पाप काढण्याचा विचार केला. तिने

असाचें ॥ आपल्याला धरण्याचा विचार केला असावा."

हथीवाऱ्या हाकबाकीवर मुक्तानाची सतत नजर असे. त्याने आपल्या शिष्यांना तिच्या महालात पाठवून कासिमला एका खिडकीतून व हथीवाऱ्या तुसऱ्या खिडकीतून नदीत दडकून दिले. नदीत पडतांना दोघांनी परस्परांस पाहिले.

कासिम पोहण्यांत पडार्हेत होता. त्याने बुक्या मारून त्या तरुगीला ओथून काढण्याचा पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला. पण त्याला मिळाले नाही. आता जगण्यांत तरी

काम अर्थ आहे असा विचार त्याच्या मनांत पडला आला. पण समजा हथीवा जिवंत असली तर ती आपल्या भेटीसाठी काढवीत पडेळ. तेव्हा तिच्या ओथून काढण्यासाठी किंवा तिला निराश्र होऊ न देण्यासाठी तरी जिवंत राहालें पाहिजे.

त्याने काकरो शहर सोडले आणि गंगनादका आला. त्याच्याजवळ फक्त एक दीनार होता. त्याने मिठाई, मुका मेवा ॥ धत्तर विकत घेऊन फेरीवाऱ्याचा भंडा मुरू केला. त्याला ओढे गाऱें म्हणता येत होते. देवाने त्याला सोड गेला ॥ दिवा होता. म्हणून त्याला भंडांत फाकदा मिळू लागला.

एकदा तो फेरी करीत बाजारांतून जात असता पगडादण्या सर्वांत मोठ्या व्यापाऱ्याने त्याला बोलाविले. तो कार म्हातारा होता. त्याने कासिमकडून कांही सुगंधी द्रव्ये विकत घेतली व त्याला घेनाऱें जवळ बोलावून त्याचा बीमन बुतांत ठेवून घेतला. तो म्हणाला—“तू आता अब्दुल अजीबहून श्रीमंत मनुष्याचा मुलगा होणार आहेस. जगांतला सर्वांत मोठा श्रीमंत म्हणून तुझी कीर्ति जगांत पसरेल. मला मूळ वाल नाही. मी तुलाच आपला दत्तक मुलगा

मानून तुला आपला वारस करून घेत आहे."

असे सांगून म्हातारा कासिमचा हात धरून आपल्या घरी निघाला. म्हणाला—“आपण उद्या बसण्याला जाऊ ! तेच माझे खरें गांव."

बसण्याला दोघे सुखाने राहू लागले. पुढे कांही दिवसांनी म्हातारा आजारी पडला. त्या आजारांतून वाचणें असकळ आहे हें भाळवून म्हाताऱ्याने कासिमला जवळ बोलावून त्याला कामाचा व्याप किती आहे हें नीट समजावून सांगितले आणि म्हणाला—“बाल, गेले एक वर्ष ॥ तुझ्यामुळे पुत्र प्रेमाचें सुख मिळाले. माझ्याकडे जे यम आहे ते चक्रवर्ती राजाकडे देखील मिळणें अशक्य आहे. या सर्वांचा तूच मालक आहेस. ही संपत्ती दहावीस पिढ्यांची आहे. माझ्या पणजेबांना आजीबांना, नाझबा वडिलांना ॥ वडिलांनीं मला आमची अलोट संपत्ती फोडें ठेवली आहे हे दाखविले. मरणापूर्वी मी तुला ती दाखवणार आहे."

नंतर म्हाताऱ्याने एका तळघराचा दरवाजा उघडला व कासिमला आंत घेऊन गेला. तू किती स्वर्ग केलास तरी ही संपत्ति तुलाच काय, तर तुझ्या नातवांना व पेतवंदांना पुरेल इतकी आहे."

त्यानंतर दोन दिवसांनी म्हाताऱ्याने दोळे मिटले. कासिमने आपल्या या भेमळ भाषांची अन्वेष्टी किंवा धाढामटानें केली.

फेरीवाला कासिम पुन्हां एक गर्भ श्रीमंत व्यापारी झाला. हा सर्व भाग्याचा फेर होता. कासिमचें नशीब उदयास आलेलें पाहून कित्येक लोकांना ईर्ष्या वाहू लागली. अधिकारी वर्गाची कटक नजर त्याच्यावर राहू लागली. परंतु कासिमचें औदार्य पाहून त्यांना माघार घ्यावी लागली. कासिमने राज्याच्या सर्व अधिकाऱ्यांना वर्षासर्ने बांधून दिली. मग त्याच्याशीं वैर कोण करणार ?

Fullscreen

127

40

/80

प्याला असंतुष्ट करून परत पाठविणे मला पसंत नाही. म्हणून मी आपल्या होज्यांना पट्टी बांधून रथा जागां आपणांस घेऊन बाहेर. आपणांस एवढा काट देत आहे. आपण क्षमा करा, असे मी घळून चालतो."

खलीफाने मान्य केव्हावर कासिमने त्याच्या होज्यांना पट्टी बांधली त्याला हात धरून खजिन्यांत घेऊन गेल. तिथेच्या गल्लीतून तळघरांत रर चालून गेल्यावर खजिन्यांत पोचताच कासिमने होज्यावरची पट्टी काढून टाकली. खलीफाने दोळे धरून कासिमचे वैभवं पाहिले. त्याचे दोळेच दिपून गेले इतके पण एका ! चकवती व प्रत्यक्ष खलीफा मला देखील अं कायले नाही ते कासिमच्या या मांडारांत आहे. मिठी सूर्यकांत मण्याच्या होत्या. जमीन पांढरी होती. शाली मोत्यांच्या होत्या. हिऱ्याच्या एका विशाल कुंडांत सोन्याच्या मोहरा भरल्या होत्या. दुसऱ्या एका सोन्याच्या कुंडांत त्वरणांच्या राखी पडल्या होत्या. ते सर्व दृश्य खरोखरच अपूर्व असेच होते.

कासिम खलिफाकड म्हाणाला-माझ्या पूर्वजांनी हे घन सर्व करून टाकण्याचा किती

प्रयत्न करून पाहिला. पण ते कमा होण्या ऐवजी वाढतच गेले. कारण मला दत्तक घेणाऱ्या माझ्या बापाचा व त्यांच्या वाढ बटिलांचा व्यापार तसाच दांडगा होता."

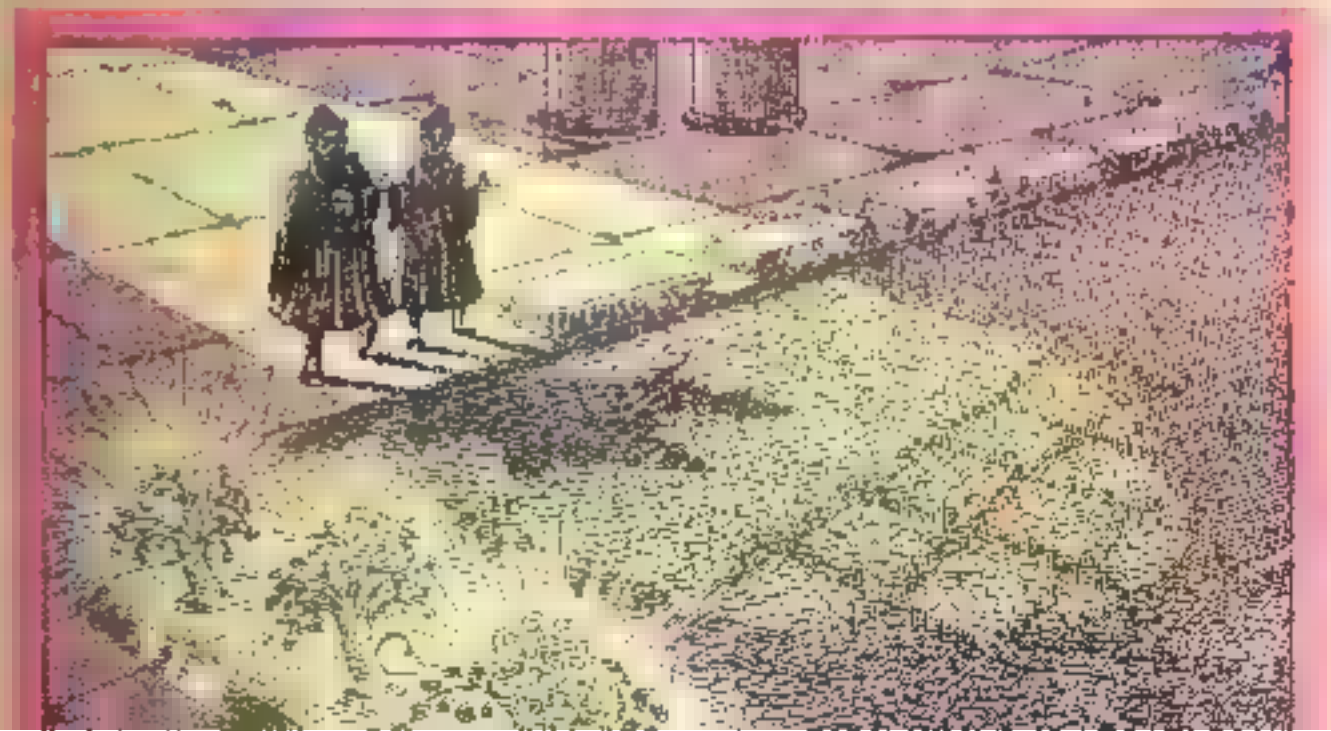
त्यानंतर कासिम खलीफाकड आपली एका दाळनांत बांधवून घेऊन गेला. तेथे हिऱ्या मोहरांच्या राखी पडल्या होत्या. उडणाऱ्या मोर असलेली अनेक झाडे टेबलेली होती. त्यांतलेच एक त्याने खलीफाकड उगडार म्हणून दिले होते.

कासिमने अद्या प्रकारची अनेक दाळने खलिफाकड दाखविली. पुन्हा होज्यांना पट्टी

बांधून तो खलिफाकड तळघरांतून बाहेर घेऊन आला.

बाहेर आल्यावर खलीफाने कासिमला विचारले-"मला वाटते. तुमच्याकडे देशा-देशाच्या दासी असणार!"

"दासी आहेत, पण माझ्या जीवनाशी त्यांचा संबंध नाही. नीक वर्तीत माझी प्रेमिका बुडाली. तिचे सौंदर्य कोणत्या कामणार! तिच्या वर्सनासाठी मी जिवंत आहे. देशाची कृपा असेल तर दर्शन घेऊ." शक्य असता त्याचे दोळे उघडवून आले.

खलीफाने ते ओळखून त्याचा सांत्वन देत म्हटले—“अशी दुःखे, जे सुख प्राप्त आहे त्याने शत्रूंना टाकावयाची असतात.”

खलीफाने कासिमचा निरोप घेतला आणि बगदादला परत आला. परत आल्यावर त्याने खास दरबार बोलाविला आणि जाफरला कैदेतून सोडवून आणून त्याचा दरबारांत सरकार केला. त्याने जे काही प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहिले ते जाफरला सांगून खलीफा म्हणाला—“मी त्या तरुणाच्या उपकारांची फेद कशी करू शकेन हे माझे मलाच माहीत नाही.”

“त्याला बसण्याचा राजा का नाही करून टाकीत !” जाफरने विचारले.

“तु स्वतः जाऊन त्याला सन्मानपूर्वक येथे बोलावून ये घेऊन मी त्याचा सरकार स्वतः करणार आहे.” खलीफा म्हणाला. जाफर खलीफाच्या आज्ञेप्रमाणे कासिमला

स्वतः स्वागत करण्यास दवर होते. त्यांनी त्याला स्वतःच्या मुलाप्रमाणे मानून त्याच्या आदरातिथ्याची व्यवस्था केली. खलीफाने इतक्या आदराने त्या पूर्वी कधी कोणाचे स्वागत केल्याचे कोणी ऐकले नव्हते.

कासिमच्या स्वागतासाठी एक खास नृत्य ठेवण्यांत आले होते. त्या नर्तकेला पाहताच कासिम ओरडला—“हवीशा !” आणि मूर्छित होऊन पडला.

हवीशाला नील नदीत एका कोळ्याने पांचविले व तिला गुलाम म्हणून एका सरदाराच्या हाती विकले. त्याने तिला खलीफाकडे नजराभ्याकरोबर पाठवून दिले.

अज सधेने अगदी अनपेक्षित रीतीने कासिम व हवीशा यांनी भेट झाली. कासिमने तिच्याशी लग्न केले. दोघांचे पुढील आयुष्य सुखासमाधानाचे गेले.

फळांची करंडी

आजीने एकदां पाटलाकडे जाऊन विनंती केली की या नातवासमोर मी हात ठेवले. जे घाबरे ते बिघडवून ठेवतो. कोणी कामाला ठेवायला तयार नाही. अगदी निरुपयोगी मुलगा आहे.

पाटील म्हणाले—“जाऊं दे म्हातारे ! उघाचे त्याचे नशीब उघाच्या म्हाच्या बरोबर. त्याला माझ्याकडे दे घाडून चार दिवस. मी त्याला सर्व काम सान शिकवून तुझ्याकडे परत पाठवतो, बघ !”

म्हातारीने भीमूला पाटलांच्या घरी घाडले. जाताना नवावून सांगितले, पाटील सांगतील तसे कर. पण भीमूच्या नशिवांत कोणाच्या तोंडून गोड शब्द ऐकून घेण्याचे व्हिहिलेलेच नव्हते. त्याने मन लावून काम केले तरी त्याचे काहीतरी चुके त्याला पाटलांच्या जिव्या खान्या लागत. त्याला

देवाने अकलच कामी दिली होती, त्याला जाता तो काय करणार ?

एकदां पाटलांनी भीमूला नदी पलीकडच्या एका कुळाकडे जाऊन यामला सांगितले. म्हणाले—“जा आणि ही चिड्डी दे !”

भीमू चिड्डी घेवून धोंडिबाकडे निघाला. धोंडिबाने चिड्डी घाचून उत्तर लिहून दिले आणि एका करंडीत शिताफळे घाळून दिली. म्हणाला—“यांत पंचवीस शिताफळे आहेत. ही उघां सकाळच्या आत पिकतील. पिकल्याबरोबर खाऊन टाकली पाहिजेत नाहीतर फुकट जातील.” भीमूने मुंदी हलवून सर्व समबल्यासारखे दाखविले व निघाला.

नदीकाठी येऊन पाहतो तो नदीला पूर. काठावर नसून राहला. उजाडेपर्यंत पाणी ओसरले नाही. सकाळी नदी पार

करून आला. तेव्हात त्याला घोड्याने सांगितलेली गोष्ट आठवली. त्याने करंडी उघडून पाहिली. सर्व शिताफळे छान पिकली होती. घोड्याने पिकल्याबरोबर लाकून टाकायला सांगितली होती. म्हणून त्याने सर्व शिताफळे नदीकाठी वसून फसविली.

परी पंचव्यापर पाटलांनी विचारले-
"कायरे! घोड्या भेटला का? काय म्हणाला?"

"भेटला पाटील! ही पहा चिही विकी आहे त्याने. आणि ही करंडी पण आपल्याला पावला सांगितले आहे." भीम म्हणाला.

"अरे पण ही करंडी तर रिकामी दिसते?" पाटलांनी आश्चर्याने विचारले.

"करंडी भरलेलीच होती. त्यात पंचवीस शिताफळे होती. सकाळी पिकल्याबरोबर

लाकून टाकायला घोड्याने सांगितले होते!" भीम म्हणाला.

पाटलांना भीमचा इतका राग आला की त्यांनी रागाच्या भरात त्याला वेदम बांध दिला आणि "चाकता हो घरी!" असे सांगून हाकून टाकले.

भीमला आपली चूक कळली नाही. पण त्याच्या माजीला भीम येत असलेला पाहूनच त्याने काहीतरी पराक्रम करून दाखविला असेल असे वाटले. म्हणाली-
"तुका कधी अकड येणार देव जाणे!"

"आजी, मला कधीच अकड येणार नाही का?" भीमने विचारले.

"येईल, पण या जन्मी नाही. पुढच्या जन्मी येईल." म्हणाली माजी.

"पुढच्या जन्म केव्हा येईल आजी?" भीमने विचारले.

"मेव्यावर, मेव्या!" माजी म्हणाली.

मांजरगांवची राजकन्या

एका रानात एक लाकुडफोव्या रहात असे.

रानातच एका जागी एक झोपडी बांधून त्यात तो रहात असे. त्याच्या कुटुंबात तो, त्याची बायको, एक मुलगा व एक मुलगी अशी चार माणसे होती. त्यांच्याकडे एक गाय व एक मांजरपण होते. लाकुडफोव्या व त्याची बायको दोघांचे यदाकदा काही तरी कपराबाकून भांडण होई.

एके दिवशी दोघांचे भांडण झाले. बायको पळी वेऊन नवऱ्यावर पावली. विचारी भुले पावतून एका बाजूला उभी होती. "एक क्षणभर देखील मी या घरात रहायला तयार नाही." असे सांगून तिने पळी भिरकवून फेकून दिली आणि काढोसांत कोठे तरी निघून गेली. लाकुडफोव्या तिच्या पाठांपाठ वांत निघाला.

मध्य रात्र कोटली तरी माईबडील आली नाहीत. मुले जुळक्या घेत वसून होती. सकाळी माऊ म्हणाला-"माता काय परत येतात? या पुढे मी या घरात नाही राहणार. घरातली भांडी-कुडी आपण दोघे बांधून घेऊ. आता नाही मी कोणाची वाट पहात बसत."

"अरे, आहे आपल्या घरात? नाही म्हणायला एक गाय व मांजर मात्र आहे." बहीण म्हणाली.

"ठीक, गाय मी घेतो. तू मांजर घे." माऊ म्हणाला.

बहीण म्हणणार होती की, मी मांजर घेऊन काय करू. मादी लडिवाळपणाने तिच्या पायाजवळ वेऊन अंग घासू लागली. तिने मेमाने मांजराला उचलून घेतले व म्हणाली-"आता तुका वाटेक तें कर मी काय बोलू?"

आत्मकथा आरंभ केली. म्हणाली—“मी एका मांत्रिकाची मुलगी होतं. माझे वडील रानांत रहात असत. ते भंजरांनी आपल्या सर्व गरजा भागवून घेत. परंतु त्यांना फार खवखर मरण आलं. माझे वेळी फक्त पांच वर्षांचे होतं. त्यांनी मला त्यापूर्वीच कामरूप घेवा द्याविले. म्हणजे हजरूप मिळविण्याची शक्ति झाली. त्यामुळे मी वाटेकडे तिकडे हिंडू फिरू लागले व कोठे बसत आहे मला कळू लागले. मी आपल्या बहितांबरोबर मास्त राहात नसे. वडील वारक्यावर वाटेकडे तिकडे वाटेकडे तेव्हा हिंडण्या फिरण्याची मिळाली. मी लाकुडफोड्याकडे, म्हणजे तुझ्या चरी भाटी होऊन रहात असलं तरी मी बाहेर आपल्या रूपांत जाऊन फिरून घेत असें.”

ते सर्व ऐकून लाकुडफोड्याच्या मुलीला आश्चर्यच वाटलं. म्हणाली—“चरं झाले आई मी गाईसाठी दड नाही घरका. आतां मला कोणाची भीति नाही. तुझ्या पाठोपाठ नेहमी तिकडे मी घायला तयार आहे.”

“अग वा शोपडोंत काय आहे! माझ्या सांगण्याप्रमाणे तू वागलीस तर तुला मी

रावाचा राजा पकडून देईन. नंतर तू व मा मुलाने राहूं.” मांत्रिकाची मुलगी म्हणाली. तिने पुन्हां भाटीचे रूप घेतलं. रानांत चान्द लागली. तिच्या पाठोपाठ लाकुडफोड्याची मुलगी जाऊ लागली.

दोघी करान वेळ चालल्यावर रानाच्या दुसऱ्या टोकाला पोचल्या. त्यांना दूर एक किला दिसला. तेव्हा मांत्रिकाची मुलगी लाकुडफोड्याच्या मुलीला म्हणाली—“हं बप, तू कस पिजारून या शेजारच्या शाळाच्या पोवडीत लपून बस. मी विजयांत जाते व राजाला सांगते की

तू एक राजकन्या आहेस. तू व तुझे नोकरचाकर सर्वांना लडून चोर पकडून गेले. तू निघून पळून आली आहेस. येथे लपून बसली आहेस. राजाचे शिपाई येतील व तुला बोलावून घेऊन जातील. तू देखील राजकन्येसारखीच वाग. मोल, कोणी विचारले की, तू कोणत्या गावाची राजकन्या तर सांग की मांजर गावाची राजकन्या !”

“राजकन्या कशा बोळतात. कशा वागतात हे मला माहीत नाही माहीत. तेथे अतःपुरांतील बायकांना सगळे कळले तर त्या

भावाने गाईला सोडलं आणि घरा बाहेर पडला. वहीण सवाफडे पहात जाणाऱ्या बागी उभी राहली. काय करावं तिला सुचवना. पण तेवढ्यांत तिला शोपडीत कोणीतरी बोलल्याचा आवाज ऐकू आला— “चल, आपण देखील जाऊ या !”

बहिणीने मार्गे बळून पाहिले तेव्हा तिला मांजराच्या जागी एक तिथ्याच घ्याची दुसरी एक मुलगी दिसली. “कोण तू! इकडे कशी आलीस ?” “वेढे, मी तुझी भाटी. मला तू ओळखले नाहीस वाटतं? असे म्हणत त्या मुलीने आपली

मला बघवूनच काढतील." लाकुडफोल्याची मुलगी म्हणावी.

"मी तुझ्याबरोबरच तर आहे. भाटीच्या, दासीच्या किंवा आणखी काही रूपाने राहीनच की नाही. तुझ्या हातून काही चूक झालीच तर मी संभाळून घेऊन तुला त्यांत काही चूक झालीच तर सांग, आमच्या मांजरगांवच्या राजपराम्यांत असेच करताउ." मांत्रिकाच्या मुलीने सहा दिला.

नंतर ती हस्तीचे रूप घेऊन रानांत हिंडू लागली. तिने झाडे उभटून टाकली असा धुमाकूळ माजविला की आकाशांत धुळीचे

जोड उडू लागले. तिने लाकुडफोल्याच्या मुलीच्या अंगावरच कपडे फाडून टाकले. तिचे सर्व अंग धुळीने माखून निघाले. त्यानंतर मांत्रिकाची मुलगी घाऱीचे रूप घेऊन किल्ल्यांत उद्बून गेली.

राजाचे शिवाई मांत्रिकाच्या मुलीला राजाकडे घेऊन गेले आणि म्हणाले—"ही बाई म्हणते आहे की ही कोणत्यातरी राजकन्येची दासी आहे. ती म्हणते की राजकन्येला व तिच्या नोकरांचाकरिता चोरांनी लुटले. राजकन्या किल्ल्याबाहेर एका झाडाच्या शेकळीत बसून बसली आहे.

राजाने सैनिकांना बोलावून आज्ञा केली की युवराजाबरोबर तुम्ही जा. राजकन्येला शोभतील अशी वस्त्रे घेऊन जा. ही दासी सुद्धा बरोबर राहील.

युवराज राजाच्या आज्ञेप्रमाणे राजकन्येसाठी वस्त्रे घेऊन मांत्रिकाच्या मुलीबरोबर किल्ल्याबाहेर गेला. मांत्रिकाच्या मुलीने झाडाझुडपांची झालेली नासाडी दाखवून युवराजाकडे पडवून दिले की राजकन्या केवळ मोठ्या संकटांतून वाचून आली आहे.

युवराजाने तिच्या हाती राजकन्येसाठी वस्त्रे पाठवून दिली. मांत्रिकाची मुलगी ती

वस्त्रे आपल्या न वंगाला नसवून बाहेर घेऊन आली. तिचे रूपदाकण्य पाहून युवराज प्रथम दर्शनांच तिच्यावर भाळून गेला. वस्त्री ती सुंदरच होती. रूपाला साजतील वस्त्रां बघे नेसल्यावर तिचे वास्तव खुलून दिसू लागले. युवराज विचार करू लागला, बाबांना मान्य केले तर आपण हिच्याशीच लग्न करणार. त्याने तिला एका पालखीत बसायला सांगितले. पालखी सरळ जंगलपुऱ्यांत गेली. तिचे पाहून ती राजकन्या नसेल असा संशय कोणाकडे नाही. स्वतः राणीने घेऊन त्या संकटांतून सुटका झाल्याबद्दल देशाचे आभार मानले. नंतर राणीने तिला विचारले—"बाळ! तू कोणत्या गांवची? कोठे जात होतीस? एकदम चोरांची टोळी कशी आली सर्व सांग." राणीचे ते प्रश्न ऐकून लाकुडफोल्याची मुलगी परयर कांपू लागली. ती मोठ्याने ओरडून घटवून साखी बसली. तेव्हा मांत्रिकाची मुलगी पुढे येऊन म्हणाली—"राणी सरकार! झाले त्याची आठवण देखील आमच्या मालकीणीला सहन होत नाही. तेव्हा तसे काही विचारू नका! आम्ही मांजरगांवचे. माझी मालकीण त्या

गांवची राजकन्या आहे. बापाची एकुलती एक मुलगी! म्हणून गादीवर त्यांचाच हक आहे. त्याने आईबद्दल वारले. त्याच्या नात्यांतले असे कोणीच या जगांत राहिले नाही. तुम्हीच आता नातेवाईक."

राणीने लाकुडफोल्याच्या मुलीच्या अंगावर दागिने घातले. तिच्यासाठी व तिच्या दासीसाठी म्हणजे मांत्रिकाच्या मुलीसाठी एका स्वतंत्र महालांत राहण्याची व्यवस्था करण्यांत आली. राजकन्या महालाबाहेर कधी देखील आली नाही. युवराज काहीना काही तरी कारण काढून राजकन्येच्या

मेटीला बेंत असे. लाकुडफोड्याची मुलगी आपल्या मैत्रिणीच्या सांगण्याप्रमाणे वारो. परवाच्या गोष्टीबद्दल राणीला आश्चर्य वाटले तर ती म्हणे की, आमच्या मांजरराबला असेच करतात.

ती राजकन्याच आहे की आणखी कोणी हे पाहण्यासाठी राजा व राणीने युक्ति करायच्याचे ठरविले. कारण युवराजाचे मन तिच्यावर बसल्याचे त्यांना आढळून आले होते. लस होण्यापूर्वी मनाची स्त्री करून घेणे बरे. नंतर पध्दाताप करण्यात काय अर्थ आहे !

मांत्रिकाची मुलगी कधी माझीच वन घेऊन तर कधी हांस तर कधी टेंकुण होऊन त्यांच्या आजूबाजूस राही ■ त्यांचे बेंत पहिण्यानेच ओळखून आपल्या मैत्रिणीला छान पटवून ठेवी. म्हणून लाकुड फोड्याची मुलगी सर्व तऱ्हेच्या फॅशियून पार साडी. तिच्या तिच्या मैत्रिणीने त्या आसनावर बसविले होते त्या योग्य ती आहे हे तिने सर्वांना पटवून दिले. राजघराण्याला न साजेसे ■ ती खात नसे, राजघराण्याला न साजगारी वस्त्रे ती नेसत नसे. एकदा राणीने गादीच्या खाकी एक काही टाकली ■ तिच्या दुसऱ्या दिवशी विचारले. "कधी काय शोध लागला होती !"

लाकुडफोड्याची मुलगी म्हणाली—"राज-भर होळा लागला असेल तर शब्द ! या कुशीवकून त्या कुशीवर सागळी ज्येष्ठत होते. चाकु किंवा सुरी बांधल्यासारखे वाटत होते."

राजा व राणी दोघांचे समाधान झाले. कपड्यां देखील डोक्या उरली वाढी. युवराजाचे तिच्याशी लग्न होणार हे निश्चित झाले. राजाने मुहूर्त ठरविला. रीतीप्रमाणे त्या वधूच्या घरी व्हावला पाहिजे. युवराज

नगरदवाची तयारी करून वधूच्या गादी जाण्या तयार झाला.

हजेक्या लवकर येववर मजल येईल या गोष्टीची करुना लाकुडफोड्याच्या मुलीला नव्हती. मांत्रिकाच्या मुलीला देखील नव्हती. लाकुड फोड्याची मुलगी आपल्या मैत्रिणीवर रागावली. म्हणाली—"तू न मला नाही नाही ते पटवून आतां ■ कोठे विहिरीत कां तळावांत डकलणार आहेस." असे सांगून ती रडू लागली.

"आग भी आहे ना ! तू कशाका भितेस ? सर्व जवळ्या करते वध. तू कांही काळजी करू नकोस. क्वाला अजून एक आठवडा आहे. ■ अवधीत मी तुम्हा करितां एक राज्य ■ एक किल्ला तयार करून येते, वध." असे सांगून मांत्रिकाची मुलगी घारीचे रूय घेऊन रात्रो किल्ल्या बाहेर उडून गेली. तेथून दहा कोस अंतरावर एका डोंगराळ प्रदेशांत एका जुन्या पळ्याच्या किल्ल्यांत गेली. त्या किल्ल्यांत एक राक्षसीण रहात असे. ती सूर्यप्रकाशांत कधी बाहेर बेंत नसे. सूर्य-प्रकाशाची तिच्या नेहमी भीति वाटे. परंतु काळोखांत तिच्या अंगांत सहस्र हत्तींचे

येई. हत्तीला उचलून आकाशांत बेंद सारली ती फेंकून येई. ती काळोख पडल्यावर किल्ल्याच्या बाहेर येई. रातटी जनावरें व धापदे जीं येत तीं खाऊन आपला उदरनिर्वाह चालवी. उजाडण्यापूर्वी आपल्या किल्ल्यांत परत जेई. दिवसभर ती एका तळघरांत पडून असे.

मांत्रिकाची मुलगी वेष पाळून किल्ल्या-कदां त्या किल्ल्यांत गेली होती. तिच्या किल्ल्यांतला कानाकोपरा छान माहीत होता. तिने त्या राक्षसिणीला पाहिले होते. तिच्या हाकचालीविषयी तिच्या चांगली माहिती होती.

म्हणून ती मध्यरात्रीच्या घेळीं किल्ल्यांत येऊनी आणि किल्ल्याचे काटक आंतून बंद करून घट्ट कडी लावून घेतली.

उज्राहण्यापूर्वी नित्य नियमाप्रमाणे राक्षसीण परत जाली. दरवाजा बंद पाहून तिला आश्चर्य वाटले व रागवण आला. तिने थके मारले, स्त्रूप ओरडली की आंत कोण आहे! कोणी दरवाजा बंद केला. आंतून मांत्रिकाची मुळगी योग्या आवाजात म्हणाली—“मला नाही ओळखलेस वाटते! मी आहे रुद्रा!” उत्तर ऐकून राक्षसिणीला जास्तच राग आला. “कोण! रुद्रा!

तुशी इतकी हिंमंत! तू पाह्या घरात शिरून मलाच बाहेर ठेवतेस काय? आंब तुशी खोद मोडते. दरवाजा उघड पहिल्याने!”

“तू प्रथम माझे म्हणजे ऐक. कवळ केलेस तर उघडीन दरवाजा।” मांत्रिकाची मुळगी म्हणाली—

“मी पूर्वी हरभरा होते. पुढे मला पाण्यांत ठेवण्यांत आले. मी फुगले. मग मला पाण्यांतून बाहेर काढण्यांत आले. एक कडकें घेऊन मग....” मांत्रिकाच्या मुळीने आपले चन्हाट मुरू केले.

सूर्योदय होण्यापूर्वी तिला किल्ल्यांत जव-याचें होते. दरवाज्यावर जोर जोराने हाथ मारायला सुरवात केली. पण तो राक्षसी दरवाजा उघडला नाही.

मांत्रिकाची मुळगी आंतून योग्या आवाजात म्हणाली—“तू माझी गोष्ट ऐकली नाहीस तर मी दार मुळीन उघडणार नाही सांगून ठेवतो.” तिने गोष्ट सांगायला सुरवात केली “मी प्रथम होते. पुढे मला पाण्यांत ठेवण्यांत आले. मी फुगले. पाण्यांतून बाहेर काढण्यांत

आले. एक कडकें घेऊन मला त्यांत ठेवण्यांत आले. त्याच्यावर दहपण म्हणून एक दगड ठेवण्यांत आला. मग मला मोड घेऊन लागले.”

“चंद्रकार तुझे चन्हाट! दरवाजा उघडतेस की नाही!” राक्षसिणीने भरकावणी देत विचारले आणि दरवाजा पुन्हा बंद मारून उघडण्याचा केला. पण तिचा तो फुट्ट गेला. म्हणून तिने गोष्टी शुकाचीने दरवाजा उघडवून येण्यासाठी म्हटले—“तारी, दरवाजा उघड ना! तू मागशीक तें तुला देईन वध, सोने, चांदी, हिरे-माणकें जें हवे तें.”

मांत्रिकाची मुली पुन्हा शांतपणे म्हणाली—“तू इतका वेळ मांडण करण्या-ऐवजी गप्प बसली असतील तर माझी गोष्ट संपली देखील असती. गोष्ट पुरी करीपर्यंत मी दरवाजा उघडणार नाही.”

“बर बाई! सांग गोष्ट!” जराही विनवण्या करीत राक्षसीण म्हणाली.

मांत्रिकाच्या मुलीने पुन्हा गोष्ट सुरू केली. पण ती गोष्ट सूर्योदय होईपर्यंत संपणारी नव्हतीच.

सूर्योदय झाला, सूर्याची किरणे जंगला लागताच राक्षसिणीचे सर्व अंग विरघळून जाऊ लागले—अगदी नफ वितळतो तसे. वहा पांच मिनिटांनी मांत्रिकाच्या मुलीने द्वार उघडून पाहिले तेव्हा समोर वितळणाऱ्या वर्षाच्या राणीशिवाय तिला काही एक दिसले नाही.

मांत्रिकाच्या मुलीचे अर्ध अधिक काम संपले होते. ती जकटारासच्या वस्तीत गेली व लोकांना म्हणाली—“फिरवातली राक्षसीण मेळी. आतां सर्व खुशाल आत जाऊन रहा! गांवाचे नांव आजपासून मांजरगांव ठेवू या! आपली महाराणी येईल दोन तीन दिवसांत तिच्या कमाला सर्वांनी यावे. तिच्या लग्नाची तयारी करण्याची जबाबदारी तुमच्यावर!”

नंतर ती मैत्रिणीला भेटली आणि घडलेले सर्व घुत सांगितले. काकुडफोड्याच्या मुलीच्या जिवांत जीव आला. ती म्हणाली—“आतां माझ्या लग्ना-बरोबर तुम्ही देखील रम लावून देते.”

मांत्रिकाच्या मुलीने वास्तविलेक्या नागाने बन्हाड आले. लग्न समारंभ भाटामाटाने पार पडला. पुराजाच्या घाबल्या भावाच्या मांत्रिकाच्या मुलीचा विवाह झाला.

सुभाषितांचे दुकान

एक गांवी एक विचित्र दुकान होते. त्या दुकानांत सुभाषितांची म्हणजे सल्लागांची विक्री होत असे. धर्मशास्त्र नांवाच्या एक विद्वान पोक्त माणूस त्या दुकानाचा मालक होता. त्याने चिट्ठ्या लिहून ठेवल्या होत्या. प्रत्येक चिट्ठीवर एकेक सल्ला लिहिलेला होता. रोजच्या व्यवहारांत मनुष्याला काही काही, प्रसंगी कोणाचा तरी सल्ला घ्यावा लागतो. असा प्रसंगाची एक मारी तबार करून तो पोक्त माणूस प्रत्येक प्रसंगाच्या अनुरूप अशा सल्लाची एकेक चिट्ठी शंभर रुपयाच्या विकत असे.

एकदा त्या गांवच्या एका श्रीमंत बांध्याने तीनशे रुपये देऊन तीन सल्ले विकत घेतले. ते सल्ले अनुक्रमे असे होते—

१. प्रवासाच्या निघतांना बायकोला काही एक सांगू नवे.

२. प्रवासांत जेवणाचा प्रसंग आला तर हमरस्त्यापासून थोडे दूर जाऊन जेवावे.

३. बाईत पैज मारणे बरे नव्हे. बाणी बरी आला, त्याने त्या सल्लागांच्या सव्या खोल्याची परीक्षा करून पहावयाचे ठरविले. बायकोला सांगितल्याशिवाय त्याने एकेक हजारच्या नऊ पैश्या घेतल्या आणि गाडीत बसून प्रवासाच्या निघाला. काही अंतर जाऊन गेल्यावर जेवणाची वेळ झाली. रस्त्यापासून दूर थोड्या अंतरावर त्याला एक विहीर दिसली. त्याने विहिरीवर जाऊन फराळ केला आणि पुढे निघाला. थोडे अंतर जाऊन गेल्यावर त्याला आढळून आले की, नऊ पैशांपैकी फक्त आठच पैश्या गाडीत आहेत, म्हणून त्याने परत विहिरीजवळ जाऊन पाहिले तेव्हा त्याला एक थैली तेथे मिळाली.

बैठी बेऊन ती गाडीकडे बघला. पण तेवढ्यांत त्याच्या पायांत कांटा मोडला. सुदैवाने तो नेमका त्याच्या पायाच्या गोखराळा लागला. पण गळून गेला आणि त्याला दुख्खे माटले. दुसऱ्या दिवशी तर गोखरू छान बरे झाले.

तो व्यापार करून परत फिरला. त्याला व्यापारांत पुष्कळ फायदा झाला. परत येत असता त्याला त्या गोखराच्या कांट्याची आठवण झाली. त्याने विहिरीजवळ जाऊन त्या गोखराच्या कांट्याच्या जागी खूप म्हणून एक दगड ठेवला.

गावांत परत आल्यावर त्याला कळले की गावातल्या एका लक्षाधीश व्यापाऱ्याच्या पायांत कांटा मोडून गोखरू झाले आटे. जो कोणी ते बरे करून देईल त्याला दहा हजार रुपये इनाम देण्यांत येईल. तोपर्यंत कोणी ते गोखरू बरे करू नव्हता.

ते ऐकून बाण्याका त्याच्या पायाचे गोखरू कसे बरे झाले ते आठवले. त्याने विचार केला की, तो कांटा भाणून जर मी गोखरू फोडले तर ते खात्रीने बरे होईल व आपल्याका इनाम मिळेल. आनंदात तो त्या पोक्त भाणसाने दिलेले सले विसरला आणि बायकोला म्हणाला- "मी जाऊन तो कांटा घेऊन येतो. आपल्याका दहा हजार रुपये मिळतील." कांट्याच्या जागी खुजेचा दगड त्याने कसा ठेवला होता हे देखील सांगितले.

बायकोच्या पोटांत गुपित कसे पचकार! तिने आपल्या शेजारणीला जाऊन ते सर्व सांगितले. शेजारणीने ती गोष्ट आपल्या नवऱ्याला सांगितली.

बाणी त्या लक्षाधिकाडे हे सांगल्या निवाऊ की, मी आपले गोखरू बरे करून दाखविलो. त्याच वेळी त्याचा शेजारी तीच

दोघांची भेट वाटेत झाली. बाण्याने फुसकारक्या मारावला चुरवात केली. म्हणाला- "ते गोखरू कसे बरे करायचे हे माझ्याशिवाय आणखी कोणाला देखील माहीत नाही!"

"शेजारी म्हणाला- "मला माहीत आहे!"

"तुझ्या हातून ते गोखरू बरे होजे क्षम्य नाही!" बाणी ठामून म्हणाला.

"मी बरे करून दाखविलो नाही ते पहा! तुझी माझी पैज!" शेजारी म्हणाला.

बाणी तिसरे सुभाषित विसरला होता. पाहून तो म्हणाला- "कबू! तू ते गोखरू बरे करून दाखविलेस तर तू माझ्या घरी येऊन ज्या बस्तूला हात लावशील ती तुझी!"

शेजारी म्हणाला- "बघ हो!" आणि त्याच दिवशी संध्याकाळी त्या विहिरीजवळ गेला आणि दगडाखाली ठेवलेला तो गोखराचा कांटा उचलून घेऊन आला. त्याने त्या कांट्याने लक्षाधिकाचे गोखरू फोडल्या- बरोबर पण बाहेर आला व फोड बरा झाला. बाणी दुसऱ्या दिवशी कांटा आणायला

निष्णार त्याच्या आधीच गोखरू बरे झाल्याचें ऐकून तो घाबरला. जर शेजाऱ्यानें पैजेप्रमाणें तिजोरीवरच हात ठेवला तरकाय करायचें ! आपण त्या पोक्त माणसाच्या सहचाममाणें बागळीं नाहीं म्हणून हा प्रसंग ओढवला. कांटा आणावला जाणार आहे, ही गोष्ट बाबकोला सांगायला नको होती. उगीच ऐटीत जाऊन धाडत पैज मारायला पण नको होती !

तो थांबत त्या पोक्त माणसाकडे गेला आणि बडकेलें हृष्ट सांगून म्हणाला—“जातां मुन्हीच कांहीं तोड काढलीत तर बचाव होणार, नाही तर मुडकोच समजा !”

तो पोक्त पाजूस त्याला म्हणाला—“अजून कांहीं विषदलें नाही. मी सांगतो तसें कर ! तुला शेजारी घरीं येण्यापूर्वी तू आपली तिजोरी माळ्यावर नेऊन ठेव. शेजारी आला म्हणजे मला कळव.”

संमत पहायला गांकांतले लोक जमा झाले. शेजारी आपल्या चार चौथां मित्रांना बोलावून घेऊन आला. वाण्याचा निरोप कळल्याबरोबर तो पोक्त माणून पण आला. शेजाऱ्यानें घरांत कोठें तिजोरी दिसली नाही तेव्हा माळ्यावर पाहिले. तिथें तिजोरी पाहून वर चढण्यासाठीं वाण्याच्या घरचीच छिडी घेऊन आला आणि वरुं लागला. तेव्हा तो पोक्त माणूस त्या वाण्याला म्हणाला—“ही छिडी आजपासून तुमची नाही, तुमच्या शेजाऱ्याची आहे. त्यावर शेजाऱ्यानें ओरडा ओरडा करायला सुरवात केली. पण पैज ठरल्याप्रमाणें त्याच्या निमूडपणें छिडी घेऊन घरीं परत जावें लागलें.

वाण्यानें त्या सल्ल्याबद्दल पोक्त माणसाला शंभर रुपयाऐवजीं दोनहें रुपये दिले.

बालकांड

पुन्यार श्रेश्ठांत विश्वामित्रांनीं घोर तपश्चर्या केली. ती पाहून ऋगदेव प्रसन्न झाला व त्यानें त्यांना अग्नी झाल्याची मान्यता दिली.

विश्वामित्रांचें नेवल्यानें समाधान झालें नाहीं. त्यांनीं तपश्चर्या चालू ठेवली. त्यांचा तपोमेग करण्यासाठीं इंद्रानें गेनका नांवाच्या अप्सरेला धाडिलें. गेनकेचें अपूर्व रूपलाक्षण पाहून विश्वामित्रांचें मन विचलित झालें व त्यांना तपश्चर्या सोडून गेनकेला आपल्या आरुनांत स्नान झालावून नेले. तिच्या सङ्गसांत त्यांनीं दहा वर्षे घालविली.

कारुणानां गेनकेला अकुंभला नांवाची एक मुलगी झाली. तेव्हा विश्वामित्रांचे दोळे उघडले कीं, आपली तपश्चर्या भंग करण्यासाठीं

देवांनींच हा उद्योग केवला दिसतो आहे. ननुप्याला ज्ञान नेहमीच अशिरां येत असतें. विश्वामित्रांना पश्चात्ताप झाला. गेनका भीत होती की, विश्वामित्र रागानें कदाचित्त शाप देतील. पण ते म्हणाले—“दोष नसून माझा आहे. जातां तुझ्या सहवासांत मी राहू शकणार नाहीं. तू बाळीस तशीच निवून जा.”

नंतर ऋगदेव उतरेकडे हिमालय पर्वतांत कौशिकी नदीच्या काठी जाऊन तपश्चर्या करूं लागले. त्यांच्या तपश्चर्यांच्या तापानें त्रिभुवन तप्त झालें. शेवटीं ब्रह्मदेवाबरोबर सर्व देव आले व त्यांनीं विश्वामित्राला बचर्षीची पदवी दिली.

विश्वामित्राने विचारले—“तर मग मी जितेंद्रिय झालो का !”

ब्रह्मदेव म्हणाला—“जितेंद्रिय मात्र झाला नाहीस.”

राम त्याचे सगंधान कसे होणार ? म्हणून जितेंद्रिय होण्यासाठी विश्वामित्रांनी वायु विसृज करून नपथ्या मुक्त केली त्याचे ■ नप पाहून इंद्र वगैरे देवाना मग वाटू लागले. त्यांनी या स्वयंभू रंभा नांवाच्या अप्सरेला पाठविले. इंद्र म्हणाला “मी का कळीचे रूप घेऊन कामदेवाभरावर तुझ्या पाठीमाठ येता.”

विश्वामित्रांना घ्यावयाचे असतां कांकि-
लेचा गाड आवान ऐकु आला. त्यानी
डाळे उचडून पाडिले २२ सनोस इंसत मुख
रंभा उभी पुन्हां देवनीच हिता पाडविले
असणार असा विचार करून त्यानी तिला
जाव दिका का “ने म्हणून होऊन जा !”
इंद्र व कामदेव पळून गेले.

विश्वामित्रांना पश्चात्तप करून की, आपली
चूक झाली. आपण रंजेवर राम दाखवून
आपले दोषेक्याच दर्शविले कायकोपादि
पद्मपूर्व पूर्ण जय मिळविल्या प्रवाय,
राम द्वेष सोडून दिव्याशिशय बाळगव
मिलणार नाही.

तेथून विश्वामित्र पुर्वेकडे गेले. मौनव्रत
धारण करून त्यानी पुन्हां नपथ्या मुक्त
केली. त्याच्या नपथ्याचे नाप चवथेकाला
असम म्हणून पुन्हां देवानी ब्रह्मदेवाकडे
येऊन हात जोडून प्रार्थना केली ■
संस्कृतून कांहीनी उपाय करून आपणच
मोडविलेन तर मुक्ता मिळेल. तेव्हां
ब्रह्मदेवाने विश्वामित्रांना दर्शन देऊन
जितेंद्रिय झाल्याची मान्यता दिली

पण विश्वामित्र म्हणाले—“जो स्वतः वशिष्ठ
वर्या मला ब्रह्मर्षि म्हणणार नाहीत तो स्वतः

माझ्या पनाचे सगंधान होणार नाही.
देवानी वशिष्ठ मुनीकडे जाऊन विश्वामित्र
ब्रह्मर्षि असल्याचे कबूल करण्यास विनंति
केली. वशिष्ठ मुनींनी त्याप्रमाणे मान्यता
दिल्यावर वशिष्ठ ■ विश्वामित्र यांचे परस्परार्थी
सह्य स्थापित झाले.

शतानंद यांना विश्वामित्र वर्यांची गोष्ट
संगवली तेव्हां सूर्यस्नाची वेळ होती. जनक
राजा विश्वामित्रांचा निगण घेऊन ■
राजवाल्यात रातला दुसऱ्या दिवशी, उजा-
हताच राजाने विश्वामित्र मुनींना दोषां
राजपुत्रांपेपर ■ येण्यास
विनंति केली.

विश्वामित्र मुनि राम - लक्ष्मणाबरोबर
आल्यावर राजाने ■ शंकराचे धनुष्य
दाखविण्याची त्या धनुष्यचे पूर्वच ■ वर्णन
करून सांगितले. दक्ष-गुप्ताच्या वेळी शंकराने
हेच धनुष्य घेऊन देवांचा संहार करण्याचे
ठरविले होते. पण देवांनीच शंकराला प्रसन्न
करून त्याच्याकडून ते धनुष्य मागून घेतले.
ते हाथ मुन देवलाकांत बरेच दिवस ते धनुष्य
पडून होते. ■ धनुष्य कोणते उचले, शकला
नाही कर जागचे हवू शकला नाही.
■ ते त्यानी माझ्याकडे आणून ठाकले

पुढे ■ राजाने सीतेचा जन्म कसा
झाला ती गोष्ट सांगतली. म्हणाले—“एकदा
यन्नामाठी मी स्वतः जमीन नांगरीत असतां
मीना जमिनीतून निगली. मी त्या गूकन्येला
प्रेमाने घरी आणून स्वतःच्या मुलींमाण्ने
तिचे लालन पाळून केले. ती मोठी झाल्यावर
मी तिचे स्वयंवर करावयाचे ठरविले पण
या अपूर्व कन्येचे स्वयंवर देखील अपूर्व
व्हावे म्हणून मी ही भट घातली ■ शंकराचे
धनुष्य जो काणी उचलील त्याला सीता माल
घालील. तें ऐकून कित्येक राजकुमार आले.
पयथेकांनी आशयल्या शक्तीची पराकाष्ठा

करून पाहिली. पण एकाच्याने ते जागचे हलले देखील नाही.”

“म्हणून ज्या राजकुमारांना अपयश मिळाले त्यांनी सर्वांना मिळून मिथिलेवर स्वारी केली. वर्षभर वेढा देऊन ते असले होते. जनकराजाने देवांजवळ प्रार्थना केली की राजधानीचे रक्षण करण्याची जबाबदारी तुमच्यावरच आहे. देवांनी सर्व राजकुमारांचा पराभव करून त्यांना पळवून लावले.”

बैथर गोष्ट सांगून जनक राजाने राम-लक्ष्मणास धनुष्य पहाणार का विचारले व त्याचा होकार मिळण्यापूर्वीच धनुष्य घेऊन

याव्हास आज्ञा केली. आजवरून राजाचे नोकर एका आठ चाकी गाढान घातून ते धनुष्य यज्ञशालेन घेऊन आले.

“पाहू तरी धनुष्य” असे म्हणत रामाने धनुष्याची पेट्टी उघडली व धनुष्य उचलून त्याला दोरी सुद्धा बांधली. नंतर एक बाण त्यावर ठेवून प्रत्येका व्योदण्याचा ध्यस्त करताच धनुष्य कडाडवून तुटून दोन तुकडे होऊन स्याली पडले. तिथे जे उभे होते त्यांनी आश्चर्याने तोंडात शोटेच घातली.

जनक राजा मात्र रामाच्या पराक्रमाचे कौतुक करीत त्याच्याकडे जाऊन उभा राहिला.

हा म्हणाला— सातचा विवाह असामान्य पराक्रमी पुरुषांशी व्हावा म्हणून मी ही अट घातली होती आणि आज सुदैवाने तसा पराक्रमी पुरुष लाभला.” त्याने त्या आनंदाच्या भरात रामाला नाळ घाळण्यास सीतेस सांगितले आणि अयोध्येस दशरथ राजाकडे विवाहास येण्यासाठी निरोप पाठवला.

जनक राजाचे दून तीन दिवस प्रवास करीत सकाळी अयोध्येस पोचले व त्यांनी धनुर्भंगाचे वर्णन करून विवाहास येण्यास विनंती केली ती बातमी ऐकून दशरथाचा

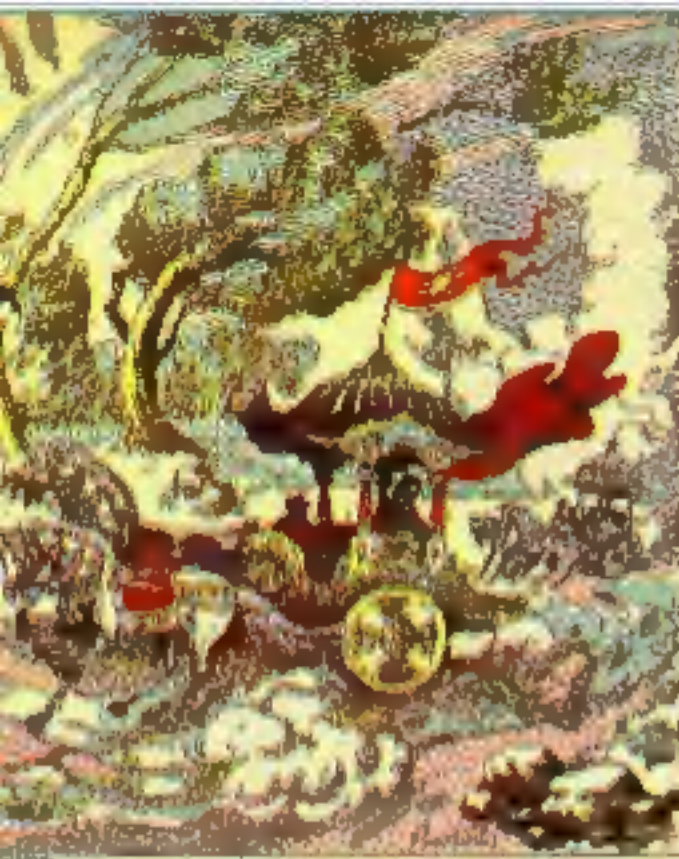
तर आनंद गगनांत मावेनासा झाला. तो वसिष्ठ, वापदेव, जाबाली इत्यादि ऋषी व मुनी यांचा आशीर्वाद घेऊन अनन्तपुरीस निघाला. चार दिवसांनी तो मिथिलेस पोचला.

तो स्थित यज्ञ संपळा होता व विवाहाची तयारी चालू होती सीता बधूबब नेसून तयार उभी होती. राजा दशरथ आल्याचे ऐकून जनक आपला भऊ कुलध्वज याच्यासह त्याला सामोरा गेला.

जनक राजाच्या सीतेगिरीशय कमिळा नांवाची आणखी एक मुलगी होती. जनक

विवाहसंस्कार आटोपल्यावर विश्वामित्र मुनि राजा जनक व दशरथ दावांचा निरोप घेऊन हिमालय पर्वतावर गेले व दशरथ नव विचारित दंपति समवेत अयोध्येला गेले. एक आठवडा गतात प्रवाळ केल्यावर एके दिवशी अचानक काळोस पडला व आकाशान धुळीचे लोट उडू लागले. सोक्या वेळाने पाहतात तो क्रुद्ध परशुगम प्रलय-काळाच्या वादळासारखे येत असलेले दिसले त्यांच्या खांब्यावर परशु होता व हाडांत धनुष्य-बाण.

परशुगमाने येतांच राजास विचारले—
“तुं धनुर्विद्येत निष्णात आहेस असे ऐकलो व तूं शंकरास धनुष्य पण तोडून टाकले आहेस, म्हणें. हे वधूस धनुष्य माझ्या जवळ आहे. याच्यावर बाण चढवून दास-विलेस तत्त्व मी तुला धनुर्विद्येत तूं पारंगत झालास असे मानीन. तुला आपली अक्की अजमावून पाहायची असेल तर मी द्वन्द्व-युद्धास तयार आहे.”

परशुगमाने विष्णूच्या धनुष्याचे वर्धन केले म्हणाला—“हें देखील विश्वकर्मानेच बघवलेलें आहे दावांच्या शक्तीची परीक्षा जाही म्हणून त्याने दोन्ही धनुष्ये बघविली.

राजाचा भाऊ कुशाव्वत याला मांडवी व शुनिकीर्ति नांवाच्या दोन मुली होत्या. सीता व राम यांच्या विवाहासोबत या तिन्ही मुलांसे विवाह अनुक्रमे लक्ष्मण, भरत व सशुभ यांच्याशी झाल्यास भरे होईल अशी जनक राजाने दशरथ राजाजवळ चिंत्नी केली. दोघांना ही कल्पना मान्य झाल्यावर लग्नाचा मुहूर्त ठरला.

विवाहापूर्वी जनक राजाने चार लक्ष गाईंचे दान केले. त्याच दिवशी भरताचा मामा वृधोजित पण मिथिलेला येऊन पोचला लग्न समारंभ फार थाराने साजरा झाला.

शिव-विष्णूंचे धनुर्युद्ध झाले. त्यांत विष्णूच विजयी ठरणार हे पाहून देवांनी मध्यस्थी करून युद्ध बंद करण्यास विनंती केली. विष्णु आपल्याहून अधिक बलवान निघालेला पाहून शंकराने आपले धनुष्य विदेह देशाचा राजा देवरात घाला देऊन टाकले. विष्णूने आपले धनुष्य भृगुवंशी ऋचीत यास दिले त्याने आपला मुलगा जमदग्नि यास ते दिले व त्याच्या मागून त्याचा पुत्र म्हणून ते मला मिळाले."

ते ऐकून दशरथ राजा आश्चर्यचकित झाला. त्याने परशुरामाचे पाय धरले आणि म्हणाला— "प्रभो ! आपण एकवीस वेळां ही पृथ्वी निःक्षत्रिय केलेली आहे. इतर आपण इंद्रासमोर प्रतिज्ञा केली होती की, पुन्हा शस्त्र हाती घेणार नाही. माझ्या मुलाच्या विकट शस्त्र हाती घेले तर माझा वंशच सुटेल."

परशुरामाने त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले. रामाला राग आला. त्याने परशुरामाच्या हातातून ते धनुष्य घेतले व त्यावर बाण चढवून विचारले— "ह्या बाणाने तुमचा वध करणे मला शक्य आहे. पण ब्रह्मावर शस्त्र उचलणे हा माझा धर्म नाही. तरी तुम्हांला निःशक्त केल्याशिवाय मात्र स्वस राहणार नाही. तुम्ही त्रिलोकांत ज्या ज्या प्रदेशांत तपश्चर्या केली आहे त्या सर्व प्रदेशांचा भ्रंश करण्याचे मी ठरविले आहे." असे सांगून रामाने बाण सोडला. परशुरामाचा तेजोवध झाला. त्याचे अवतार-कार्य संपले होते व विष्णूचा नवीन अवतार म्हणजे रामावतार प्रारंभ झाला होता.

राजा दशरथ अयोध्येला आला. राम आपल्या बहिळांना राज्यकार्यात मदत करू लागला. [बालकांड संपूर्ण]

अमरावती हे आपले अमरावती नगर नव्हे. हे

आन्ध्र प्रांतातील गुंटुर जिल्ह्यातले एक इतिहास प्रसिद्ध वस्ते नगर आहे. गुंटुरपासून सुमारे १२ मैलवर कुण्णर नदीच्या काठी हे नगर होते. गंग-पादन युगांत येथे मान्द्रीची राजधानी होती. दक्षिणे-कवील महायात्रे वीर संप्रदायाचे मुख्य केंद्र धान्य कटक या नगरापासून अगदी जवळच होते. यातल्या कतकांत हुणसेगने येथी मारताया प्रवास केला तेव्हा तो अमरावतीला आला होता.

अमरावतीचे क्षेत्रफळ २००० वर्गफूटचे आहेत. आन्ध्र देशाची त्या काळची शिल्पकला कशी होती याची थोडी कल्पना हे अवशेष पाहल्यावर होऊ शकेल. अवशेषांना दोष प्रथम १७९७ साली पाश्चात्यांनी लावला. परंतु अमरावतीच्या

शिल्पकलेच्या ऐतिहासिक महत्वाची खरीखरी माहिती मिळण्यापूर्वीच अमरावतीचा स्तूप वांगमून गेला. याच अमरावतीचे अवशेष काही लंडनमध्ये, काही मद्रासला, कलकत्त्याला व काही अमरावतीला पहा-वयास मिळतात. १००० वर्षांपूर्वी आन्ध्र लोकांचा पैहराव, त्यांची आभूषणे वगैरे कशी होती याची चतुर्मा हा अवशेष पहाण्याने कळते.

अमरावतीच्या अवशेषांत काही शिलालेख पण मिळाले आहेत. त्यांपैकी काही मौर्य लिपीत, काही ईश्राकु लिपीत व काही यातसाहू लिपीत आहेत. यावरून हा स्तूप मौर्य काळापासून ईश्राकु वंशापर्यंत प्रसिद्ध होता असे अनुमान करावयास हरकात नाही बर्नेल कॉलिन केन्थर्चीने अनेक ऐतिहासिक प्रमाणांच्या आधारावर या स्तूपाची एक रूपरेखा तयार केली आहेत.

Fullscreen

127

